

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
A K A D Y E M I YA

MA’MURIY HUQUQ

SH.T. Ikramov va I.A.Xamedov
tahriri ostida

TOSHKENT – 2016

Mualliflar jamoasi:

- SH. T. Ikramov** – III, IV boblar;
I. A. Xamedov, yuridik fanlar doktori, professor – I bob;
O‘. X. Muxamedov, yuridik fanlar doktori, dotsent – II bob;
N. T. Ismoilov, yuridik fanlar nomzodi, dotsent – IX, XI, XIII (1-11-paragraflar), XIV, XVIII boblar;
A. S. Tursunov, yuridik fanlar doktori – XVI bob;
S. M. Selimanova, yuridik fanlar nomzodi, dotsent – XII bob;
D. D. Babayev – V, XIV boblar;
I. Ismailov, yuridik fanlar doktori, professor – VI bob;
N. A. Qo‘ldashev, yuridik fanlar nomzodi – X bob;
SH. A. Ganiyev – XIII bob, 12-§;
F. U. Qarshiboyev – XIII bob, 13-§;
F. A. Primov – XIII bob, 14-§
S. S. Rustamov – VII bob;
X. X. Baxramov – VIII bob;
A. A. Xudoyberdiyev, U.E. Fozilov, yuridik fanlar nomzodlari – XVII bob.

Taqrizchilar:

- O‘zbekiston Respublikasi IIV Toshkent oliy harbiy-texnik bilim yurti professori
yuridik fanlar doktori, professor **YU. S. Pulatov**;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati, yuridik fanlar
doktori, professor **X. I. Ruzmetov**;
- Toshkent davlat yuridik universiteti kafedra mudiri, yuridik fanlar doktori, professor
M. A. Axmedshayeva

SO‘Z BOSHI

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiyalash jarayonlari ma'muriy islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi. Ma'muriy islohotlar asosida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish, davlat tuzilmalarini oqilona qisqartirish, davlat va xo'jalik boshqaruvi vazifalarini aniq belgilab qo'yish, davlat boshqaruvi organlari faoliyati samaradorligini oshirishda muayyan natijalarga erishildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 20-iyundagi farmoyishi asosida Ma'muriy islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni boshqarish tuzilmasini takomillashtirishga oid takliflarni tayyorlash bo'yicha Respublika komissiyasining tuzilishi, shuningdek davlatimiz rahbarining 2003-yil 9-dekabrda «Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida», 2003-yil 22-dekabrda «Xo'jalik boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi farmonlari, «Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash maqsad va vazifalarini amalga oshirish Dasturi to'g'risida»gi (2005-yil 10-mart) qarorining qabul qilinishi ma'muriy qonunchilik sohasida islohotlarning tizimli bosqichlarini boshlab berdi. Bu jarayonda markaziy ijro etuvchi hokimiyatning boshqaruv tuzilmalari va ma'muriy organlarning vazifalarini o'zgartirishga, ularning boshqarish, tartibga solish va taqsimlash borasidagi vakolatlarini, xo'jalik tuzilmalari faoliyatiga bevosita aralashuvini keskin qisqartirishga katta e'tibor berildi. Boshqacha aytganda, ularning vakolatlarini bozor tamoyillariga muvofiqlashtirish va pirovard natijada davlatning iqtisodiyotni boshqarishdagi rolini jiddiy kamaytirish ko'zda tutilgan edi.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2010-yil 12-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirishga hamda sud-huquq tizimida islohotlarning jadallashishiga xizmat qildi. Xususan, konsepsiyada amaldagi qonun hujjatlarni takomillashtirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksini har tomonlama qayta ishlash va yangi tahrirda qabul qilish zarurligi hamda «...ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rishning protsessual mexanizmlarini takomillashtirish, demokratlashti-

rish, bu sohada qonuniylikni ta'minlash va fuqarolarning huquqlarini ishonchli himoyalash bo'yicha choralarni ham mazkur kodeksda ko'zda tutish lozim» degan fikrlar ilgari surildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 17-yanvardagi «2015-yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir» nomli ma'ruzasida «tadbirkorlik subyektlari va xususiy mulk egalari uchun huquq va kafolatlarni qonuniy himoya qilish normalarini kuchaytirish darkor. Bu borada xususiy mulkdorlarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilishda sud organlari rolini oshirish, davlat, huquqni muhofaza qilish va nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining tadbirkorlik subyektlarining xo'jalik va moliyaviy faoliyatiga noqonuniy aralashuvi uchun javobgarligini kuchaytirish birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lishi lozim» deb ta'kidlab o'tildi. Ayniqsa, davlatimiz rahbarining «Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmonining qabul qilinishi (2015-yil 15-may) Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga yangi XVI¹ bob – «Tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilganlik, qonunga xilof ravishda aralashganlik hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik»ning kiritilishiga asos bo'ldi. Ta'kidlash joizki, ayni vaqtda davlat boshqaruvidagi islohotlarga hamohang tarzda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks ham liberallashtirish tamoyillari asosida takomillashib bormoqda.

Ma'lumki, ma'muriy huquq tizimini liberallashtirish, davlat boshqaruvini modernizatsiyalash hamda ma'muriy qonunchilikni yanada takomillashtirishdan iborat mazkur jarayonlar o'zida nazariy g'oyalarni mujassam etadigan konseptual yondashuvni talab etadi. Ma'muriy huquq O'zbekiston Respublikasi huquq tizimining yirik, salmoqli, rivoj topgan va murakkab tarmoqlaridan biridir. Uning bu maqomi ma'muriy huquq tartibga soladigan kuchli ijtimoiy munosabatlar mazmuni va ahamiyati bilan belgilanadi. Ma'muriy huquq ommaviy huquqning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, konstitutsiyaviy huquq, mehnat huquqi, moliya huquqi, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi kabi sohalar bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, ma'muriy huquq ommaviy huquqning bir turi sifatida, avvalo, hokimiyat munosabatlari, shu jumladan, davlat boshqaruvi va jamoat

tartibini saqlash sohasidagi munosabatlarni, qolaversa, davlat hokimiyati bilan fuqaro o'rtasi yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga soladi.

Mazkur darslik jamiyatda amal qilayotgan ma'muriy-huquqiy munosabatlar tizimi, ushbu huquq sohasining predmeti, tuzilishi, prinsiplari va usullari to'g'risida umumiy ilmiy ma'lumot beradi. U davlat boshqaruvi va qonunchilik sohasidagi yangiliklar, qolaversa, ichki ishlar organlari faoliyatidagi islohotlarni e'tiborga olgan holda tayyorlandi. Shu ma'noda, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining ma'muriy-huquqiy sohadagi tasavvurlarini kengaytirishga, ijro etuvchi hokimiyat tizimida davlat organlari faoliyatining huquqiy tartibga solinishiga oid bilimlarini oshirishga xizmat qiladi.

Darslikda turli ijtimoiy sohalarda boshqarishni tashkil etish masalalariga ham alohida e'tibor berilgan, shu jumladan, chegara qo'shinlari, tibbiyot, bojxona, soliq, inson huquq va erkinliklarini muhofaza qilish sohalari batafsil tahlil etilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining qonunlari, Respublika Prezidentining farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, shuningdek, ichki ishlar va boshqa ijro etuvchi organlarning amaliy tajribasidan keng foydalanilgan. Qolaversa, ma'muriy huquq fanining bir qator nazariy muammolari ham o'z aksini topgan bo'lib, mualliflar tomonidan ma'muriy-huquqiy munosabatlar, ma'muriy-huquqiy normalarni amalga oshirish shakllari va usullari to'g'risida muhim ilmiy fikr-mulohazalar bildirilgan. Shu jihatdan u fuqarolar, yuridik oliy ta'lim muassasalari talabalari hamda IIV Akademiyasi tinglovchilarining huquqiy bilimi va madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi, degan umiddamiz.

BIRINCHI BO'LIM

MA'MURIY HUQUQ – HUQUQ TARMOG'I SIFATIDA

I BOB. «MA'MURIY HUQUQ» FANI TUSHUNCHASI, PREDMETI VA TIZIMI

1-§. «Davlat boshqaruvi» tushunchasi, funksiyalari va prinsiplari

«Ma'muriy huquq» atamasi arabcha «ma'muriy» – boshqaruv, lotincha «administratio» so'zidan olingan bo'lib, «*boshqaruv huquqi*» ma'nosini anglatadi. Shu sababli, fanning mazmun-mohiyatini ochib berishdan avval, «boshqaruv», «davlat boshqaruvi» tushunchalarini anglab olish lozim.

Boshqaruv davlat paydo bo'lmasdan oldin vujudga kelgan bo'lib, kimni, nimani yoki qandaydir faoliyatni «*yo'naltirish, unga rahbarlik qilish*» ma'nosini anglatadi.

Boshqaruv mazmunini ochib beruvchi «*tizim*» tushunchasi esa quyidagi xususiyatlarning mavjudligi bilan tavsiflanadi:

- a) boshqaruvning maqsadi va vazifalari;
- b) boshqaruv subyekti va obyekt;
- d) boshqaruv funksiyalari;
- e) boshqaruvning tashkiliy tuzilmasi;
- f) tizim elementlarining yagonaligi, mustaqilligi va o'zaro aloqasi;
- g) faoliyatning ma'lum bir shakl va uslublari.

Boshqaruv to'g'risida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1) boshqaruv – turli xil (biologik, texnik, ijtimoiy) tashkil etilgan tizimning funksiyasi bo'lib, uning yaxlitligini ta'minlaydi, ya'ni tizim oldida turgan vazifalarning amalga oshirilishiga erishiladi, uning tuzilmasi va faoliyatining o'rnatilgan tartibi saqlab turiladi;

2) boshqaruv u yoki bu tizim elementlarining o'zaro munosabatlari manfaatiga xizmat qiladi;

3) boshqaruv yaxlit tizimning ichki sifatini tashkil etadi, uning asosiy elementlari bo'lib esa, o'zini o'zi tashkil etish (boshqarish)ga asoslanuvchi va doimiy munosabatda bo'luvchi *subyekt* (boshqaruvchi element) va *obyekt* (boshqariluvchi element) hisoblanadi;

4) boshqaruv nafaqat tizimni tashkil etuvchi elementlarning o'zaro ichki munosabatini, balki mavjud turli xil iyerarxik darajadagi tizimlarning

xususiyatiga ko‘ra ham ichki, ham tashqi boshqaruv funksiyalarini amalga oshirishni nazarda tutadi;

5) boshqaruv o‘z mohiyatiga ko‘ra subyektning obyektga nisbatan boshqaruvchilik ta‘sirini anglatib, tizimni tartibga solish va faoliyatini ta‘minlash uning mazmunini tashkil etadi. Boshqaruv – maqsadga muvofiq tartibga solingan ta‘sir etish bo‘lib, subyekt va obyekt o‘rtasidagi munosabatda qo‘llaniladi hamda subyekt tomonidan bevosita amalga oshiriladi;

6) boshqaruv obyektining subyektga, ya‘ni boshqariluvchi elementning boshqaruvchi elementga bo‘ysunganida mavjud bo‘lishi mumkin.

Huquqshunos olimlar boshqaruvning ikki turini ko‘rsatib o‘tadi:

– *jamiyatni boshqarish (ijtimoiy boshqaruv)* – ijtimoiy hayotga yoki uning bir qancha yoxud ayrim sohalariga ta‘sir etish, ijtimoiy ishlarni boshqarish;

– *davlatni boshqarish* – davlat hayotini uning olib borayotgan siyosatiga moslashtirish maqsadida davlat yoki uning institutlarining maqsadga muvofiq ta‘sir etishidir.

Davlat boshqaruvi – ommaviy ehtiyoj va manfaatlarni anglash, ularni baholash va tarkibiy qismlarga ajratish, aniq maqsadlar qo‘yish, ma‘lum bir qarorlar ishlab chiqish va ularning amalga oshirilishini ta‘minlash uchun mavjuddir. Shu sababli, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirishning ijtimoiy mexanizmi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy hodisalarning, ya‘ni «*ehtiyoj – manfaat – maqsad – qaror – harakat – natija*» ning yagona zanjiri sifatida namoyon bo‘ladi.

Davlat boshqaruvi tushunchasiga turlicha yondashish mumkin. Ko‘p hollarda davlat boshqaruvi qonun chiqarish va odil sudlov faoliyati doirasidan tashqarida bo‘lgan davlat va davlat-hokimiyat subyektlarining faoliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Davlat boshqaruvi murakkab, harakatchan tizimga ega bo‘lib, uning har bir elementi ijtimoiy hayotni tartibga solishga ta‘sir ko‘rsatadi. Yuridik adabiyotlarda davlat boshqaruvining tizimlilik xususiyatiga alohida e‘tibor beriladi. Chunki, bu faoliyatga boshqaruv aktlarini qabul qiluvchi va amalga oshiruvchi boshqaruvchilar (davlat xizmatchilari va mansabdor shaxslar), shuningdek, fuqarolar hamda moliyaviy, tashkiliy va moddiy resurslar jalb qilingan. Davlat boshqaruvining tizimliliigi belgilangan maqsad va vazifalarga erishish hamda boshqaruv funksiyalarini samarali amalga oshirishni ta‘minlaydi. Davlat boshqaruviga berilgan barcha ta‘riflarda uning asosiy mazmuni *davlatning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan maqsadga muvofiq amaliy ta‘sir etishi* ko‘rsatib o‘tilgan.

Davlat boshqaruvining mazmun-mohiyatini yoritib berishda uning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatib o'tish lozim:

1) *davlat boshqaruvi* – ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshirishga qaratilgan hamda qonun chiqarish va odil sudlov faoliyatidan shakli, uslublari va mazmuniga ko'ra ajralib turadigan alohida faoliyat turi hisoblanadi. Davlat boshqaruvi – bu qonunlar va boshqa normativ (qonunosti) hujjatlarni qo'llash bo'yicha olib boriladigan ijrochilik va farmoyish berish faoliyatidir;

2) *davlat boshqaruvi* – huquqni qo'llash bilan bir vaqtda ma'muriy huquq ijodkorligi (huquq o'rnatish) faoliyatini amalga oshiradi. Davlat boshqaruvi organlarining huquq ijodkorligi shunda namoyon bo'ladi, ular vakolatlari doirasida boshqa huquq subyektlari (boshqaruv obyekti) uchun majburiy bo'lgan xulq-atvor qoidalarini ishlab chiqadilar va tasdiqlaydilar, ularning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar, ma'muriy yurisdiksiyaviy (huquqni himoya qilish) faoliyatni yuritadilar;

3) *davlat boshqaruvi* – qonunlarni ijro etish, shuningdek, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish zarurati vujudga kelgan hamma joyda amalga oshiriladi. Davlat boshqaruvi davlat va jamiyat hayotining muhim sohalari – xo'jalik-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy sohalarda amalga oshiriladi. Davlat boshqaruvi nafaqat davlatga qarashli bo'lgan obyektlarni, balki nodavlat notijorat va boshqa tashkilotlarni ham qamrab oladi (bunda davlat boshqaruvi tartibga solish va kontrol-nazorat faoliyati sifatida namoyon bo'ladi);

4) *davlat boshqaruvi* – bu ijro etuvchi hokimiyat faoliyatining obyektiv qonuniyatlariga asoslangan va davlat manfaatlari, fuqarolar huquqlari va erkinliklarini, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan doimiy va rejali faoliyatdir. Davlat boshqaruvi jarayonida davlat vazifalari va funksiyalari amalga oshiriladi;

5) *davlat boshqaruvi* – davlat tomonidan tuziladigan va yagona davlat boshqaruvi organlari tizimini tashkil etadigan ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat nomidan va davlat ko'rsatmasiga binoan, harakat qiladigan ushbu organlar xususiyatiga ko'ra davlat-hokimiyat vakolatiga ega bo'ladi va shu vakolat doirasida faoliyat yuritadi;

6) *davlat boshqaruvi* – qonuniylik prinsipiga amal qiladi, ya'ni ijro etuvchi hokimiyat organlarining faoliyati qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga asoslanadi. Boshqaruv faoliyati davlat organlari tomonidan faqatgina ularga berilgan vakolat doirasidagina amalga oshiriladi;

7) *davlat boshqaruvi* – vertikal (subordinatsiyaviy, iyerarxik) hamda gorizontal aloqalar va munosabatlar asosida tashkil etiladi. Boshqaruv

jarayonida eng ko‘p tarqalgan munosabatlar vertikal bo‘lib, boshqaruv subyektlarining ma‘muriy va intizomiy bo‘ysunuvi asosida vujudga keladi. So‘nggi vaqtlarda boshqaruv jarayonida boshqaruv subyektlarining tengligiga asoslangan yangi shakldagi gorizontaal munosabatlarning vujudga kelishini ham kuzatish mumkin (masalan, ijro etuvchi hokimiyat organlari o‘rtasida vakolatlarni qayta taqsimlash, ommaviy yoki ma‘muriy-huquqiy shartnomalar tuzish va hokazo);

8) *davlat boshqaruvi* – tashkil etish prinsipiga asoslanadi, ya‘ni butun boshqaruv mexanizmining maqsadga muvofiq va doimiy ish jarayonini ta‘minlovchi xilma-xil shakllar unga xosdir. Davlat boshqaruvi organlarining tashkilotchilik faoliyati ham tashqi, ham ichki ma‘muriy funksiyalarni ijro etishni o‘z ichiga oladi;

9) *davlat boshqaruvi* – yurisdiksiyaviy xususiyatga ega bo‘lgan vakolatlarni ham o‘z ichiga oladi, ya‘ni ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan «*majburlovga oid*» boshqaruvni amalga oshirishning ma‘muriy tartibini (suddan tashqari) ta‘minlaydi (masalan, ma‘muriy jazo yoki ma‘muriy ogohlantiruv yoxud ma‘muriy cheklov choralarini qo‘llash).

Davlat boshqaruvi davlat faoliyatining bir ko‘rinishi bo‘lib, davlat funksiyalari unga xos hisoblanadi. Lekin shu bilan birga, boshqaruv xususiyatlaridan kelib chiquvchi funksiyalar ham mavjuddir. Boshqaruv funksiyalari muammosini o‘rganish boshqaruvning tuzilishi va tizimini tashkil etish, boshqaruv organlarining obyektiv ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi.

Boshqaruv funksiyalari – boshqaruv subyektlarining boshqaruv obyektiga nisbatan aniq yo‘naltirilgan ta‘sir etishi (tashkil etish, tartibga solish, nazorat qilish) hisoblanadi. Boshqaruv funksiyalari aniq mazmunga ega bo‘lib, boshqaruvning uslublari va shakllari yordamida (masalan, majburlov choralari, huquqiy aktlarni qabul qilish, bo‘ysunuvchilik ta‘siri va hokazo) amalga oshiriladi. Yuridik adabiyotlarda boshqaruv funksiyalari bilan bir qatorda, boshqaruv organlarining funksiyalari (ya‘ni ularning obyektga nisbatan boshqaruv ta‘siri)ni ham uchratish mumkin. Lekin hozirgi dolzarb masalalardan biri – boshqaruv funksiyalarining boshqaruv organlari funksiyalaridagi aniq o‘rni va huquqiy o‘rnatilishini belgilab olish hisoblanadi.

Ko‘pgina yuridik adabiyotlarda boshqaruv funksiyalari ijro etuvchi hokimiyat (davlat boshqaruvi) organlarining funksiyasi tariqasida ko‘rsatib o‘tilgan. Umuman, davlat va uning organlari funksiyalari davlat faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘lib, uning ijtimoiy holatini belgilaydi, inson va fuqarolar huquq va erkinliklarining amalga oshirilishini, davlat va

jamiyatni samarali hamda bir me'yorda boshqarilishini ta'minlaydi. Davlat boshqaruvi funksiyalari obyektiv qonuniyatlar bilan izohlanadi. Har bir funksiyaning mazmuni davlat va davlat boshqaruvi oldida turgan maqsad, boshqaruv obyekti xususiyatlari bilan belgilanadi hamda davlat boshqaruvi organlarining obyektlarga tashkiliy-huquqiy ta'sir etish yo'nalishlarini o'z ichiga oladi.

Davlat boshqaruvining asosiy funksiyalari jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) *davlat boshqaruvi organlari faoliyatini axborot bilan ta'minlash funksiyasi*, ya'ni davlat boshqaruvi faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan axborotni yig'ish, olish, qayta ishlash va baholash;

2) *davlat boshqaruvi tizimi rivojlanishining istiqbolini belgilash funksiyasi*. Istiqbolni belgilash – bu kasbiy tajriba, amaliyot va ilmiy-nazariy yutuqlarga asoslangan ma'lumotlarga tayanib, davlat boshqaruvi va boshqaruv organlari faoliyati rivojidagi o'zgarishlar, ma'lum hodisa va jarayonlarning natijalarini oldindan ko'ra bilishdir. Istiqbolni belgilash boshqaruv qarorlari qabul qilishda juda muhimdir. Boshqaruvning bu funksiyasiz ijtimoiy jarayonlarning natijalari, jamiyatning istiqboldagi holati va davlat organlari faoliyatining samaradorligini aniqlash mumkin emas;

3) *rejalashtirish funksiyasi* – davlat boshqaruvi tizimidagi u yoki bu jarayonlarning yo'nalishlari, rivojlanishning sifat va miqdor ko'rsatkichlari, davlat funksiyalarining amalga oshirilishini belgilash hisoblanadi. Bundan tashqari, rejalashtirish funksiyasi orqali davlat faoliyati va boshqaruvini takomillashtirish va isloh qilishning maqsad va vazifalari hamda yo'nalishlari belgilanadi. Mazkur funksiyani amalga oshirish jarayonida davlat boshqaruvi turli sohalaridagi aloqalarning rivojlanish dasturlari, shuningdek, davlat boshqaruvi organlari faoliyati va tuzilishini o'zgartirish hamda yaxshilash bo'yicha dasturlar ishlab chiqiladi;

4) *tashkil etish funksiyasi* – bu o'rnatilgan tartib va prinsiplarga asoslanib, davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish, boshqaruv tizimida boshqaruvchi va boshqariluvchining tuzilishini belgilashdir. Tor ma'noda, tashkil etish – davlat organlari, davlat personal (xizmatchisi), davlat boshqaruvi jarayonlari tuzilishini belgilash hisoblanadi. Tashkil etish faoliyati – davlat boshqaruvi organlari faoliyatini ta'minlovchi harakatlar va qarorlarni o'z ichiga oladi;

5) *farmoyish berish funksiyasi*, ya'ni davlat organlari vakolatlari va mansab majburiyatlarini amalga oshirish, davlat faoliyatining belgilangan tartibini ta'minlash bo'yicha vujudga keladigan boshqaruv munosabatlarini

kundalik tartibga solishdir. Farmoyish berish davlatning rahbar xodimlari (mansabdor shaxslar) tomonidan tegishli ko‘rsatmalar berishdir;

6) *rahbarlik qilish funksiyasi* – davlat organlari (davlat xizmatchilari), boshqariluvchi obyektlari faoliyati va ular ayrim harakatlarining qoidalari, normalarini o‘rnatish hisoblanadi. Rahbarlik qilish bilan bir qatorda, «*umumiy rahbarlik*» atamasi ham mavjud. Umumiy rahbarlik – davlat faoliyatining mazmunini belgilashdir;

7) *muvofiqlashtirish funksiyasi* – bu turli davlat boshqaruvi organlari (davlat xizmatchilari) faoliyatini davlat boshqaruvining umumiy maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun yo‘naltirishdir. Muvofiqlashtirish orqali boshqaruv faoliyatining tizimi tashkil etiladi va uning ish jarayoni ta‘minlanadi. Masalan, bir necha mustaqil davlat organlari mavjud va ularning har biri o‘zining tashkiliy tuzilmasi, maqsad va vazifalariga ega bo‘lib, ma‘lum bir muammoni ularning birgalikdagi faoliyati orqali hal etish kerak bo‘lganida, muvofiqlashtirish vakolatiga ega davlat organini tashkil etish ehtiyoji vujudga keladi;

8) *kontrol qilish funksiyasi* – davlat boshqaruvi tizimi va uning tuzilishining o‘rnatilgan standart va normalarga mos kelishi yoki mos kelmasligini, davlat organlari faoliyati va ayrim boshqaruv subyektlari harakati-ning natijalarini, davlat boshqaruvida belgilangan va amalga oshirilgan holatlarni o‘rganish va baholashdir. Kontrol qilish boshqaruv faoliyatining sifati ustidan kuzatish, kamchilik va xatolarni hamda boshqaruv harakatlari va qabul qilingan aktlarning qonuniylik va maqsadga muvofiqlik prinsiplariga mos kelishini aniqlashdan iborat. Davlat faoliyatining ma‘lum bir sohalarida u yoki bu harakatlarni amalga oshirish ustidan davlat hokimiyati organlari kontrol o‘rnatadilar. Kontrolni amalga oshirish vaqtida ketma-ketlik, asoslantirilganlik, oshkoralik, obyektivlik, qonuniylik va tezkorlikka amal qilish kerak. Kontrolning keng tarqalgan turlaridan biri *nazorat* hisoblanadi. *Nazorat*, odatda, ma‘lum bir harakatlarning (qarorlarning) qonuniyligini tekshirish maqsadidagina amalga oshiriladi (*kontrol va nazoratning mazmuni, xususiyatlari ushbu darslikning 17,18-boblarida ko‘rsatib o‘tilgan*);

9) *tartibga solish funksiyasi* – bu davlat boshqaruvi tizimi va uning faoliyatini tashkil etish jarayonida boshqaruv uslublari hamda usullaridan foydalanishdir. Tartibga solish – jamoat tartibi va xavfsizligi, iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligi, demokratik raqobat asoslarini, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta‘minlash maqsadida boshqaruv obyektlari hamda turli huquq subyektlari uchun umummajburiy bo‘lgan

ko'rsatmalarni o'rnatish hisoblanadi. Tartibga solish funksiyasi bir necha yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, normativ huquqiy akt orqali ma'lum bir sohadagi xulq-atvor qoidalarini belgilash yoki boshqaruvning aniq jarayonlarini (sertifikatlash, litsenziyalash, soliqqa tortish, ro'yxatga olish va hokazo) o'rnatish;

10) *hisobga olish funksiyasi* – miqdor shaklida ifodalangan axborotlar, moddiy resurslar harakati, boshqaruv faoliyatining amalga oshirish natijalari, davlat organlari vakolatlari, davlat boshqaruv qarorlari hamda boshqaruv uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlarning mavjudligi va harakatini inobatga olishdir. Hisobga olish funksiyasi qandaydir predmet, hujjat va faktlarning mavjudligini aniqlash uchun qo'llaniladi.

2-§. Davlat boshqaruvi prinsiplari

Davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlarini uning prinsiplarida ko'rish mumkin. Har qanday davlat faoliyati singari davlat boshqaruvi ham ma'lum bir prinsiplarga tayangan holda amalga oshiriladi. Bo'ysunish – prinsiplarga xos bo'lib, boshqaruv prinsiplari obyektiv qonuniylikni aniqlash va undan aql-idrok bilan foydalanish shakllaridan biri hisoblanadi. Prinsiplarga so'zsiz rioya qilish lozim. Agar boshqaruv prinsiplari buzilsa, u bevosita amaliy vazifalarni hal etishga to'sqinlik qiladi. Boshqaruv prinsiplari turli-tuman, shu bilan birga, o'zaro chambarchas bog'liq. Ularning ba'zilariga rioya qilish boshqalarining amalga oshirilishiga ko'maklashadi va aksincha, ma'lum bir prinsipga rioya etmaslik boshqalarining buzilishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarini tahlil qiladigan bo'lsak, davlat boshqaruvining bir qator asosiy prinsiplarini ko'rsatib o'tish mumkin.

Qonunning ustunligi va hamma uchun majburiyligi prinsipi. Bu prinsipga asosan O'zbekiston Respublikasining barcha qonunlari va boshqa huquqiy normalari muqaddas bo'lib, unga barcha shaxslar amal qilishi shart. Bu prinsip Asosiy qonunimiz – Konstitutsiyaning 15-moddasida o'z ifodasini topgan. Unga binoan, O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar.

Jamiyatda qonuniylik va huquqiy tartibot tantana qilmasa, shaxsning huquq va erkinliklari qat'iy intizom, ichki uyushqoqlik va mas'uliyat

jihatidan ustuvor bo'lmasa, qonunlar va milliy an'analar, urf-odatlar, umuminsoniy qadriyatlar hurmat qilinmasa, demokratik huquqiy davlatni barpo etib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hamda u asosda qabul qilingan qonunlar oldida barcha birday mas'uldir. Qaysi bir jamiyatda qonunlar bajarilmay, qog'ozda qolib ketsa, unday jamiyat aslo ravnaq topmaydi, adolatga erisha olmaydi. Qonun amalda bo'lishi kerak, u qabul qilindimi, ijrosi ham qat'iy bo'lmog'i lozim. Aynan shu yerda davlat boshqaruvining asosiy vazifasini ko'rish mumkin, ya'ni davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarini ijro etishga xizmat qiladi.

Demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biri – barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligini ta'minlashdir. Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi, *birinchidan*, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida qonunning qat'iy hukmronligini, hech kim, hech bir davlat organi, mansabdor shaxs, fuqaro qonunga bo'ysunish majburiyatidan xoli bo'lishi mumkin emasligini anglatadi. *Ikkinchidan*, asosiy ijtimoiy, eng avvalo, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar faqat qonun yo'li bilan tartibga solinadi, uning barcha ishtirokchilari esa hech bir istisnosiz huquq normalarini buzganlik uchun huquqiy javobgarlikka tortiladi.

Konstitutsiya va qonunlarning pirovard maqsadi inson, uning huquq va erkinliklarini ta'minlashdan iborat bo'lmog'i lozim. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek, «qonun, yana bir bor qonun – kattayu kichik, jinsidan, millati, e'tiqodi va mansabidan qat'i nazar, barchamiz uchun ustuvor bo'lmog'i darkor»¹.

Qonuniylikning yagonaligi prinsipi. Ushbu prinsip O'zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning bir xilda qo'llanilishini, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Jahon tajribasidan ma'lumki, insonning asosiy huquq hamda erkinliklarini qat'iy himoya qilmasdan va uni amalda ta'minlamasdan turib, jamiyatni demokratlashtirish mumkin emas. Inson huquqlarini tushunib yetish uchun nihoyatda muhim bo'lgan odamlarning tabiiy tengligi

¹ *Каримов И.А.* Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. – Т., 1999. – Б.252.

g'oyalari qadimgi yunon mutafakkirlari – Protagor, Antifont, Likofron va Xitoy donishmandi Konfutsiyning siyosiy hamda huquqiy ta'limotlarida ilgari surilgan. Huquq subyekti va qonun oldida tenglik tushunchalarini ishlab chiqishdagi xizmatlar qadimgi Rim huquqshunoslariga tegishli. Sitseron «hamma qonun ta'siri ostida bo'lishi kerak», deb ta'kidlagan edi.

Davlat boshqaruvining xalq manfaatlarini yo'lida amalga oshirilishi prinsipi. Konstitutsiyaning 7-moddasiga binoan, xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir. O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi.

Huquqiy demokratik davlat siyosatini xalqning xohish-irodasi belgilab berishi lozim. Mazkur siyosat inson va jamiyat farovonligi, O'zbekiston barcha fuqarolarining farovon turmushini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Jumladan, Konstitutsiyaning 14-moddasida davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi, deb ko'rsatilgan.

Davlat boshqaruvida xalqning ishtiroki prinsipi. O'zbekiston Respublikasida qonuniylikni ta'minlash va huquqiy tartibotni mustahkamlashda keng omma ishtirok etadi. Bu holatni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir necha moddalarida ko'rishimiz mumkin. Jumladan, uning 9-moddasiga ko'ra, jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita va o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tizimini bosqichma-bosqich rivojlantirish mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim omilidir. «Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari» degan siyosiy konsepsiyaning asl mohiyati jamiyatni boshqarishda asta-sekin nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning ishtirok etishini tobora kengaytirishda ko'rinadi. Barcha demokratik davlatlarda bo'lgani kabi mamlakatimizda ham jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tizimlarining mavqei oshib bormoqda.

Konstitutsiyaning 35-moddasiga binoan, esa, har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasa-

lariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Demak, fuqarolarning siyosiy faolligi davlat organlariga, ularning mansabdor shaxslariga murojaat qilishi orqali ham amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvining aholi madaniy darajasi bilan bog‘liqligi prinsipi. Qonuniylik aholining madaniy darajasi, davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar hamda fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyati bilan bog‘liqdir.

Kishilarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati qancha yuqori bo‘lsa, qonuniylik va huquq-tartibot shunchalik ta‘minlanadi, qonun buzilishi kam bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 25-iyundagi «Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o‘rganish ishini yaxshilash haqida»¹gi farmoniga ko‘ra huquqiy demokratik davlat qurilishi, qonunchilikni mustahkamlash va ijtimoiy adolat qaror topishini ta‘minlash, ma‘naviy va madaniy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, amalga oshirilayotgan islohotlarni yangi mazmun bilan boyitish, aholining huquqiy bilimi va ongini yuksaltirish, jamiyat siyosiy faolligini oshirish, huquqshunos kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va jamoatchilik fikrini o‘rganish borasidagi ishlarni yaxshilash maqsadida:

aholining huquqiy madaniyatini oshirish va huquqiy tarbiyasini yaxshilash yuzasidan olib borilayotgan ishlar –davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi;

respublikada huquqiy davlat qurilishi yo‘lida olib borilayotgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy islohotlar va bu borada qabul qilingan qonunlar mohiyatini aholi tomonidan chuqur anglab yetilishiga har tomonlama ko‘maklashish – davlat boshqaruvi, huquqni muhofaza qilish idoralari, o‘quv yurtlari hamda huquqshunos olimlarning eng dolzarb vazifasi ekanligi ko‘rsatib o‘tildi.

Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to‘g‘risida»gi (1997-yil 29-avgust) qarorida² vazifa sifatida huquqiy ta‘lim va huquqiy tarbiya tizimini

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари. 1995–1999. – Т. 2000. – Б. 153–157.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1997. – № 9. – 226-м.

takomillashtirib, keng xalq o'rtasida huquqiy tarbiyani mustahkamlab, aholi madaniy darajasini ko'tarish vazifasi belgilab qo'yildi.

Davlat boshqaruvining demokratik jarayonlar bilan bog'liqligi prinsipi. Davlat boshqaruvi demokratiya bilan uzviy bog'liqdir. Xalq davlat hokimiyatini o'zi ishonch bildirib saylagan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda hokimiyat organlari orqali amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi. Davlat boshqaruvi demokratik tartiblarga bo'ysunishni talab qiladi, demokratik tartiblar, o'z navbatida, qonuniylikni mustahkamlash va rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida qayd etilganidek, O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya hamda qonunlar bilan himoya qilinadi.

3-§. Ma'muriy huquq tushunchasi, predmeti, uslubi, tizimi va manbalari

Ma'muriy huquq davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni, ya'ni davlat organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyatida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Davlat boshqaruvi o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy hayotning eng muhim tomonlarini qamrab oladi. Bu jarayonda xo'jalik-tashkilotchilik, ijtimoiy-madaniy ishlar amalga oshiriladi, ma'muriy-siyosiy masalalar hal qilinadi. Davlat boshqaruvini tashkil etish va boshqaruvni amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan turli-tuman ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi *ma'muriy huquq* tarmog'ini tashkil etadi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish – munosabatlarning barcha ishtirokchilari uchun majburiy bo'lgan xulq-atvor qoidalarini ma'muriy huquq normalarida mustahkamlash yo'li bilan amalga oshiriladi. Bunday qoidalarni o'rnatish orqali davlat boshqaruvi va u bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarda vujudga keladigan funksiyalarni amalga oshirishning muayyan huquqiy tartibi yaratildi.

Aniq ijtimoiy munosabat ma'muriy munosabat bo'lib, *birinchidan*, unda tegishli davlat organi albatta qatnashadi *ikkinchidan*, davlat boshqaruvi organi unga berilgan vakolatlardan foydalanganida ma'muriy huquqning tartibga solish ta'siriga uchraydi.

Davlat boshqaruvi organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan tadbirlarning deyarli barchasi ma'muriy huquq normalari yordamida amalga oshiriladi.

Ma'muriy huquq – huquq tizimining yirik, murakkab va rivojlangan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Bu uning tartibga solinuvchi predmetining o'ziga xos xususiyatlaridan, munosabatlarning keng qamrovliligidan kelib chiqadi. Ijro etuvchi hokimiyat, boshqaruv faoliyati va boshqaruvning o'zi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olganligi sababli ma'muriy huquq huquq tizimida asosiy o'rinni egallaydi hamda boshqa huquq tarmoqlariga ta'sir ko'rsatadi yoki aksincha, ularning ta'siriga uchraydi. Ma'muriy huquq normalari davlat huquqi normalaridan kelib chiqqan holda, avvalo, davlat boshqaruviga xos bo'lgan xususiyatlarni va uning boshqa davlat faoliyati turlari bilan (qonunchilik, sud, prokuror nazorati) o'zaro munosabatini, shuningdek, davlat boshqaruvi prinsiplarini mustahkamlaydi¹. Ma'muriy huquq davlat huquqi normalarini yanada aniqlashtirib va to'ldirib, fuqarolarning ko'pgina huquq va majburiyatlarini, ularning boshqaruv organlari orqali amalga oshirish mexanizmini hamda ushbu huquqlarni har qanday buzilishlardan himoya qilishni belgilaydi.

Ma'muriy huquq davlat organlarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibi, uning vazifa va maqsadlari, vakolatlari hamda huquqiy maqomining boshqa tomonlarini, tuzilishi va faoliyat jarayonini belgilab beradi. U boshqariluvchi obyektlarning aloqalarini tartibga soladi. Ushbu normalar rejalashtirish tartibini, moddiy resurslarni taqsimlash va ish haqini belgilashni mustahkamlaydi.

Ma'muriy huquq – jamoat tashkilotlari va jamoat organlarining huquqiy maqomini o'rnatishda katta ahamiyatga ega. U nafaqat boshqaruvni, balki boshqariluvchi faoliyatni ham tartibga soladi. Shu bilan birga, ma'lum bir ijtimoiy munosabatlar guruhini tartibga solib, mazkur munosabatlar uning predmetini tashkil etadi.

Aksariyat olimlar davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan quyidagi ijtimoiy munosabatlar guruhini ma'muriy huquq predmetiga kiritadilar:

¹ Qarang: Худойбердиева В.Ж., Хожиев Э.Т. Маъмурий ҳуқуқ. – Т., 2000. – Б.35–36.

1) *tashkiliy jihatdan biri ikkinchisiga bo'ysunadigan davlat boshqaruvi organlari o'rtasidagi munosabatlar* (masalan, vazirlik va davlat qo'mitalarining ularga bo'ysungan boshqarma va bo'limlari o'rtasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar);

2) *bir-biriga bo'ysunmaydigan davlat boshqaruvi organlari o'rtasidagi munosabatlar* (masalan, ikki vazirlik, vazirlik va davlat qo'mitasi o'rtasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar);

3) *davlat boshqaruvi organlari va ularga bo'ysunadigan korxonalar, muassasa va tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlar*;

4) *davlat boshqaruvi organlari va jamoat birlashmalari o'rtasidagi munosabatlar*;

5) *davlat boshqaruvi organlari va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar*.

Qayd etilgan barcha ijtimoiy munosabatlarda davlat organi ishtirok etadi. Bu qonuniydir, chunki boshqaruv faoliyati davlat funksiyalarini amalga oshirish shakllaridan biridir.

Davlat boshqaruvi sohasida davlat nomidan harakat qiladigan va uning xohish-irodasini ifodalaydigan organning ishtirokisiz, ma'muriy huquq predmetini tashkil etuvchi ijtimoiy munosabatlar bo'lishi mumkin emas. Shu sababli, ikki fuqaro o'rtasida vujudga keladigan munosabatlar – ma'muriy-huquqiy munosabatlar hisoblanmaydi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida shartnomalar asosida vujudga keladigan munosabatlar ham ma'muriy huquq predmetiga kirmaydi, chunki ular fuqarolik huquqi normalari bilan tartibga solinadigan shartnoma munosabatlari hisoblanadi.

Huquq tizimida huquqni tarmoqlarga ajratish asoslaridan biri – huquqiy tartibga solish uslubidir. Huquqiy tartibga solish uslubini jamiyatdagi mavjud munosabatlarga huquq ta'sirida qo'llaniladigan usul, vosita va yo'llar yig'indisidan iborat. Har qanday huquq tarmog'i singari ma'muriy huquq ham o'zining tartibga solish uslubiga ega. Ma'muriy huquq tartibga solish funksiyasini amalga oshirib, davlat boshqaruvi jarayonidagi munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvorini tartibga soluvchi huquqiy vositalar yoki uslublarning muayyan majmuidan foydalanadi. Tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar doirasi bo'yicha, ya'ni predmet bo'yicha amaldagi huquq tarmoqlari ko'pincha o'zaro juda yaqin bo'lib, ayrim hollarda hatto shaklan bir-biriga mos ham keladi.

Huquqning har qanday tarmog'i uning tabiatida joylashgan ijtimoiy munosabatlarga huquqiy ta'sir etishning uch uslubidan foydalanadi, bular: ***yozma buyruq, ko'rsatma; man etish, taqiqlash; ruxsat berish.***

Yozma buyruq, ko'rsatma – huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni amalga oshirish, ya'ni boshqacha emas, balki aynan shunday harakat qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri yuridik majburiyatni zimmaga yuklash.

Man etish, taqiqlash – amalda bu ham ko'rsatma, ammo u teskari, ya'ni huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni amalga oshirmaslik bo'yicha yuridik majburiyatni zimmaga yuklash.

Ruxsat berish – huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni o'z xohishi bo'yicha amalga oshirish uchun yuridik ruxsat berilishidir.

Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning ko'rsatilgan uslublaridan huquq u yoki bu tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalaniladi. Demak, davlat nomidan harakat qiladigan va ma'muriy munosabatlarda uning manfaatlarini ifoda etadigan, yuqorida ko'rsatilgan organlarning o'z xohish-irodasini bildirishi – bir tomonlama va majburiy bo'lishi yaqqol ko'rinadi. Bunda davlat boshqaruvi faoliyati sohasida tomonlarning yuridik jihatdan tengsizligi vujudga keladi.

Ma'muriy huquqning asosiy uslubi, ya'ni ma'muriy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish uslub va vositalari – **davlat-hokimiyat ko'rsatmalari uslubi** hisoblanadi. Ushbu uslubning qo'llanishi jamiyatning muhim ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarini amalga oshirish uchun kerak bo'lgan boshqaruvni tashkil etish va amalga oshirish zarurati bilan belgilanadi. Shunday qilib, ma'muriy huquq predmeti bilan ma'muriy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning o'ziga xos birlashuvi ma'muriy huquqni huquqning mustaqil tarmog'iga ajratish imkonini beradi. *Ma'muriy huquq tizimi* deganda, uning davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan munosabatlar bilan obyektiv belgilangan ichki tuzilishi, ma'muriy-huquqiy normalarning muayyan izchillikda birlashishi va joylashishini tushunish lozim¹. Ma'muriy huquq tizimi ma'muriy-huquqiy normalar va institutlarni birlashtiradi. Bundan tashqari, yuridik adabiyotlarda, «*ma'muriy huquq tizimi*»dan «*ma'muriy huquq fani tizimi*» farqlanadi.

Ma'muriy huquq fani tizimi ma'muriy huquq tizimiga qaraganda kengroq tushuncha bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- *ma'muriy-huquqiy normalar* – ma'muriy huquq fani tizimining boshlang'ich elementi bo'lib, davlat tomonidan o'rnatiladigan yoki tasdiqlanadigan hamda ma'muriy-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvorini (xatti-harakatini) belgilab beradigan qoidalardir;

¹ Qarang: Худойбердиева В.Ж., Хожиев Э.Т. Маъмурий ҳуқуқ. – Т., 2000. – Б.35–36.

- *ma'muriy-huquqiy institutlar* – ma'muriy huquq fani tizimining alohida guruhi bo'lib, u ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soladi. Odatda, ma'muriy-huquqiy institutlar – ma'muriy-huquqiy normalarning uncha katta bo'lmagan barqaror guruhi bo'lib, ijtimoiy munosabatlarning ma'lum bir turini tartibga solishga qaratiladi. Ma'muriy huquq tarmog'i o'z ichiga qator institutlarni oladi va ular tarmoqning tarkibiy qismi, bo'lagi sifatida namoyon bo'ladi. Ayni paytda ular muayyan mustaqillik xususiyatiga ega. Zero, ma'muriy-huquqiy institutlar ma'lum darajada mustaqil ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi;

- *ma'muriy huquq fani bo'limlari (guruhlar)* – ma'muriy huquq fani tizimining yirik tarkibiy qismi bo'lib, o'zida bir necha ma'muriy-huquqiy institutlarni birlashtiradi. Ma'muriy huquq fani tizimida o'zaro yaqin (o'xshash) ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy institutlar birlashib, ma'muriy huquq fanining bo'limlari (guruhlarini) tashkil etadi (masalan, davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari, davlat boshqaruvi prinsiplari, davlat boshqaruvi funksiyalari singari ma'muriy-huquqiy institutlar o'zining yaqinligiga qarab yagona bo'limga birlashgan).

Har qanday huquq fani singari ma'muriy huquq fani tizimi ham ikki qismga bo'lingan.

Umumiy qism, ya'ni bunda davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonining umumiy tomonlarini belgilab beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar (ma'muriy-huquqiy institutlar, bo'limlar) nazarda tutilgan. Ma'muriy huquq fani tizimining umumiy qismi quyidagi institutlardan iborat:

– davlat boshqaruvi tushunchasi, o'ziga xos xususiyatlari va asosiy prinsiplari;

- davlat boshqaruvi subyektlari va ularning huquqiy maqomi;
- davlat boshqaruvi shakllari va uslublari;
- davlat boshqaruvida ma'muriy-huquqiy majburlov choralari;
- ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlik;
- ma'muriy jarayon;
- davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash.

Maxsus qism jamiyatning alohida sohalarida amalga oshiriladigan davlat boshqaruvining xususiyatlarini belgilab beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar (ma'muriy-huquqiy institutlar, bo'limlar) bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– *iqtisodiyot sohalarini boshqarish* (sanoat, qishloq va suv xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa, yo'l xo'jaligi, xizmat ko'rsatish sohalarini);

– *ijtimoiy-madaniy sohalarni boshqarish* (ta’lim, fan, madaniyat, jismoniy tarbiya va sport, sog’liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish);

– *ma’muriy-siyosiy faoliyat sohasini boshqarish* (mudofaa, davlat xavfsizligi, ichki ishlar, tashqi ishlar, adliya);

– *tarmoqlararo boshqa sohalarni boshqarish* (tabiatni muhofaza qilish, moliya va kredit tizimi, tashqi iqtisodiy faoliyat, davlat statistikasi, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish va hokazo).

Huquq tizimining ilmiy asoslanganligi, uning obyektiv mavjud munosabatlar asosida tuzilishi ma’muriy-huquqiy normalarning eng to’g’ri qo’llanishi uchun imkon beradi hamda qonunchilikni mustahkamlashga va ma’muriy huquq asosida vazifalarini bajarishga yordam beradi. Ma’muriy-huquqiy normalar ko‘p sonli huquqiy hujjatlarda (manbalarda) mustahkamlangan. *Huquq manbalari* – huquqiy normalar ifodasining tashqi shakllari, huquq mavjud bo‘lishining shakllari hisoblanadi.

Respublikamizda mulkchilikning xilma-xil shakllarini vujudga keltirish va ularga teng shart-sharoitlar yaratib berish, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar o‘rtasida raqobatni avj oldirish, boshqarishning oldingi uslubidan (ma’muriy-buyruqbozlik) butunlay voz kechish, iqtisodiy omil va vositalarni keng joriy etish bozor munosabatlarning tub negizidir. Ushbu jarayonda davlat boshqaruvi faoliyatini tartibga soluvchi bir qator qonunchilik hujjatlari qabul qilingan.

Asosiy qonunimiz ma’muriy huquqning asosiy manbai sifatida davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirishning boshlang‘ich huquqiy asoslarini belgilab beradi. Konstitutsiyamizning 1-moddasida O‘zbekiston – suveren demokratik respublika ekanligi bevosita ta’kidlangan. Suverenitet har qanday davlatning eng muhim, ajralmas belgilaridan biridir.

O‘zbekiston – demokratik davlatdir. Bu insonparvarlik qoidalariga asoslangan, fuqarolarning jinsi, irqi, tili, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, siyosiy e’tiqodidan qat’i nazar, huquq va erkinliklari ta’minlab beriladigan davlatdir. O‘zbekistonda davlatni boshqarish shakli – respublika. Respublika – xalq hokimiyati demakdir. Respublika – eng asosiy umuminsoniy huquqiy boyliklardan biri. Boshqaruvning respublika shakli davlat organlari vakolatlarini aniq belgilab berishni, qonun chiqaruvchi va ijroiya organlarining saylab qo‘yilishini anglatadi.

Konstitutsiyaga binoan, davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas’uldirlar (2-modda). Mazkur konstitu-

tsiyaviy norma orqali fuqarolar manfaatining ustunligi qonuniy ravishda mustahkamlangan va kafolatlangan. Davlatning fuqarolar oldidagi mas'uliyati mavjudligi demokratik huquqiy davlatning muhim belgilaridan hisoblanadi. Davlat qonun doirasida insonlar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib bermog'i lozim. Shuning uchun ham, davlat xalq irodasini ifodalalmog'i, uning manfaatlari, xohish-istaklariga xizmat qilmog'i lozim.

O'zbekiston Respublikasi o'zining milliy-davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshiradi. Mazkur konstitutsiyaviy qoidadan kelib chiqadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida o'zining davlat hokimiyatini va davlat boshqaruvi organlarining tizimini belgilab beradi. Konstitutsiyaning beshinchi bo'limi aynan shu masalalarni yoritib berishga qaratilgandir.

O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi. Konstitutsiyada nazarda tutilmagan tartibda davlat hokimiyati vakolatlarini o'zlashtirish, hokimiyat idoralari faoliyatini to'xtatib qo'yish yoki tugatish, hokimiyatning yangi va muvoziy tarkiblarini tuzish Konstitutsiyaga xilof hisoblanadi va qonunga binoan, javobgarlikka tortishga asos bo'ladi (7-modda). Demak, O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati, shu jumladan, boshqaruv faoliyati qonunlarda nazarda tutilgan tartibda tashkil etilgan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat organlari faqatgina qonunchilik hujjatlarida ko'rsatib o'tilgan vakolat doirasida harakat qilishlari mumkin.

Davlat organlarining Konstitutsiya va qonunlarga so'zsiz itoat etishi va shu asosda faoliyat ko'rsatishi huquqiy davlatning muhim belgisi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, O'zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan respublika Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib borishi mumkin (10-modda).

O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanadi (11-modda). Ushbu konstitutsiyaviy norma orqali davlat hokimiyatining tashkil etilishi va faoliyat tartibi – vakolatlarning taqsimlanishi prinsipi asosida amalga oshirilishi belgilangan. Hokimiyat tizimining bo'linishi prinsipi huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biridir.

Davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov aytib o'tganidek,

«davlatning faol islohotchilik mavqeida butun diqqat-e'tiborni iqtisodiyotni sog'lomlashtirish muammolarini birinchi navbatda hal etishga, qonuniylik va huquq-tartibotga rioya qilishga, eski iqtisodiy munosabatlarni bozor munosabatlariga aylantirishga qaratish ijtimoiy barqarorlik uchun mustahkam negizni vujudga keltiradi»¹.

Ma'muriy huquqning asosiy manbalaridan yana biri – bu 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan va 1995-yilning 1-aprelidan kuchga kiritilgan ***O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksidir***. Ushbu kodeksga binoan, ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilishni, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlashni, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarning o'z vaqtida va obyektiv ko'rib chiqilishini, shuningdek, bunday huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks – qanday harakat yoki harakatsizlik ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishi, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda qanaqa ma'muriy jazo qo'llanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

Ma'muriy huquqning keng tarqalgan manbalaridan yana biri – ***O'zbekiston Respublikasining qonunlaridir***. Bir necha davlat boshqaruvi organlarining huquqiy maqomi joriy qonunlarda o'z ifodasini topgan. Jumladan:

1) O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 29-avgustda qabul qilingan «*Vazirlar Mahkamasi to'g'risida*»gi qonuni²ga binoan, O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi – Hukumati O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma'naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta'minlovchi ijro etuvchi hokimiyat organidir;

2) O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrda qabul qilingan «*Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida*»gi qonunga³ binoan, mahalliy

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Т., 1996. – Б. 322.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2003. – № 9–10. – 138-м.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1993 – № 9. – 320-м.

davlat hokimiyati organlariga hokim rahbarlik qiladigan ijroiya apparat va vakillik organlari kiradi. Viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan, shuningdek, shaharlar tarkibiga kiruvchi tumanlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyatining vakillik organlaridir va hokazo.

Ma'muriy-huquqiy normalar *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi*, shuningdek, *davlat va mahalliy organlarning normativ hujjatlarida* ham o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvini tartibga solishda davlat organlarining huquqiy maqomini belgilab beruvchi *nizom* va *ustavlar* ham ma'lum ahamiyatga ega. **Nizom** – muayyan davlat tuzilmalarini (masalan vazirliklar, davlat qo'mitalarining) tashkil etish tartibi, tuzilishi, vazifasi, funksiyasi va vakolatlarini belgilab beruvchi majmuiy tizimlashtirilgan akt (hujjat)dir. Jumladan, O'zbekiston Respublikasida tashkil etilgan barcha vazirliklar, davlat qo'mitalari o'z faoliyatlarini qonunlar hamda nizomlar asosida amalga oshiradilar. Nizom boshqaruv aktlarining eng ko'p tarqalgan turlaridan biridir. U muayyan huquq ijodkorlik organi yoki vakolatli mansabdor shaxs tomonidan tasdiqlanadi. Eng ahamiyatli sohalarga taalluqli va yuridik kuchi yuqoriroq bo'lgan nizomlar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Ustav – boshqaruvning u yoki bu sohasidagi muayyan idora va tashkilotlarning faoliyatini tartibga soluvchi normalarni o'zida aks ettiruvchi hujjatdir. Boshqaruv sohasida bevosita ishtirok etuvchi ko'pgina davlat idoralarining, korxonalar, muassasa va tashkilotlarning faoliyati tegishli tartibda ishlab chiqilgan va tasdiqlangan ustavlar asosida tartibga solinadi.

4-§. O'zbekiston Respublikasi huquq tizimida ma'muriy huquqning tutgan o'rni

Boshqaruv jarayonida turli xil huquq normalari ta'siri ostida bo'ladigan va ma'muriy huquq predmeti doirasiga kirmaydigan munosabatlar tartibga solinadi. Shu tariqa, O'zbekiston Respublikasi huquq tizimi turli tarmoqlarining o'zaro munosabati vujudga keladi.

Ma'muriy huquq fani konstitutsiyaviy huquq va moliya huquqi fanlariga juda yaqin turadi. Lekin shu bilan birga, bu huquq tarmoqlari o'zining tartibga solish predmeti (ijtimoiy munosabatlar doirasi) va o'ziga xos xususiyatlariga qarab bir-biridan farqlanadi.

Konstitutsiyaviy huquq fani huquq tizimida alohida o‘rin egallaydi. Unda davlatning ijtimoiy tuzilishi va davlat siyosatining asoslari, davlat bilan shaxs o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, milliy-davlat va ma‘muriy-hududiy tuzilish, davlat organlari tizimining asoslari, inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari ifodalanadi. Konstitutsiyaviy huquq fanining predmeti ma‘muriy huquq fanining predmetidan kengdir. Jumladan, konstitutsiyaviy huquq barcha davlat organlari uchun umumiy bo‘lgan tashkil etish va faoliyat ko‘rsatish prinsiplarini belgilab beradi. Ma‘muriy huquq normalari esa yuqoridagilarga asoslanib, davlat boshqaruvida ularni qo‘llashni tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquq fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlarini ma‘muriy huquq esa ularni amalga oshirish tartibini belgilab beradi, yanada aniqlashtiradi; fuqarolarning huquqiy maqomini boshqa huquq va majburiyatlar bilan to‘ldiradi; fuqarolar tomonidan huquq, erkinlik va majburiyatlar bajarilishining boshqaruv mexanizmini belgilab beradi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, fuqarolar davlat organlari va mansabdor shaxslarning noqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqiga egadir. Ushbu jarayon konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solingan. Ma‘muriy huquq esa, mana shu shikoyatlarning qaysi organga tegishliligi, shikoyatni ko‘rib chiqish muddati va tartibini belgilab beradi.

Ma‘muriy huquq **moliya huquqi** bilan ham bog‘liqdir. Moliya huquqi davlatning moliyaviy faoliyati sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni, ya‘ni davlat va mahalliy organlar oldida turgan vazifa va funksiyalarning amalga oshirilishini ta‘minlash maqsadida pul mablag‘lari jamg‘armalarini tashkil etish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Moliya huquqining asosiy vazifasi O‘zbekiston Respublikasi milliy daromadini taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Davlatning moliyaviy faoliyati o‘z mazmuniga ko‘ra davlat boshqaruvining bir ko‘rinishi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olganda, moliya huquqining tartibga solish predmeti ma‘muriy huquqqa qaraganda biroz torroq. Moliya huquqida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruq berish uslubi (ma‘muriy huquq singari) qo‘llaniladi. Davlat moliyaviy faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlarining moliya sohasidagi vakolatlarining mazmunini moliya huquqi normalari, ularni amalga oshirish jarayonini esa, ma‘muriy huquq normalari tartibga soladi. Demak, davlat moliyaviy faoliyatini amalga oshiruvchi davlat

organlarining vakolat doirasini belgilovchi huquqiy normalar bir vaqtning o'zida ham ma'muriy huquq, ham moliya huquqi normasi hisoblanadi.

Ma'muriy huquq moliya sohasidagi boshqaruv munosabatlarini tartibga solsa, moliya huquqi moliyaviy munosabatlarning o'zini tartibga soladi. Uzoq vaqt mobaynida bu huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, ma'muriy va moliya huquqi) yagona tarmoq sifatida o'rganib kelingan. Keyinchalik jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, yangi ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi bilan konstitutsiyaviy huquqdan ma'muriy huquq, ma'muriy huquqdan esa moliya huquqi ajralib chiqdi. Hozirgi vaqtda moliya huquqi tarmog'ining o'zida ham yangi mustaqil tarmoqlarning (masalan, soliq huquqi, bank huquqi va hokazo) vujudga kelayotganini ko'rish mumkin.

Ma'muriy huquq **fuqarolik huquqi** bilan chambarchas bog'liqdir. Bu ikki huquq tarmog'i ayrim hollarda bir xil ijtimoiy munosabatlarni turli uslublar yordamida tartibga soladi. Masalan, vakolatli davlat organining buyrug'iga binoan, bir xo'jalik tashkiloti boshqasiga bino yoki inshootni beradi. Bunda davlat boshqaruv organi hokimiyat uslubidan foydalanadi, ya'ni ma'muriy huquq yordamida ikki xo'jalik yurituvchi tashkilotning mulkiy munosabati tartibga solinadi. Fuqarolik huquqi esa, mazkur tashkilotlar o'rtasida vujudga keladigan shartnoma munosabatlarining mazmunini belgilab beradi.

Fuqarolar ishtirokidagi ko'pgina fuqarolik-huquqiy munosabatlari davlat boshqaruv aktlari orqali vujudga kelishi mumkin. Ba'zi hollarda esa, mulkiy munosabatlar davlat boshqaruvi aktining o'zidan to'g'ridan-to'g'ri (ya'ni shartnomasiz) kelib chiqishi mumkin. Ayrim hollarda davlat boshqaruv organlari davlat organi sifatida emas, balki fuqarolik huquqi normalari asosida harakat qiluvchi yuridik shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Demak, jamiyatda vujudga keladigan ayrim ijtimoiy munosabatlar ma'muriy huquqning ham, fuqarolik huquqining ham tartibga solish predmeti tariqasida namoyon bo'lishi mumkin. Lekin bu munosabatlar turli xildagi tartibga solish uslubiga ega. Fuqarolik huquqida ishtirok etuvchi tomonlar teng huquqlarga ega bo'ladi. Ma'muriy huquqda esa hamma vaqt bir tomonda davlat organi (mansabdor shaxs) ishtirok etganligi sababli munosabat ishtirokchilarining biri ikkinchisiga nisbatan ustun turadi, ya'ni davlat manfaatini ko'zlab harakat qilayotgan tomon ikkinchi tomonga majburiy bo'lgan ko'rsatmalarni beradi.

Ba'zi bir ma'muriy huquq normalari **mehnat huquqi** normalari bilan o'zaro bog'liq. Ma'muriy huquq normalari mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi davlat boshqaruv organlarining (masalan, mehnat va

aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari) vakolatini belgilab beradi. Mehnat munosabatlari sohasidagi boshqaruv aktlarining mazmunini mehnat huquqi, ushbu aktlarni chiqarish tartibini ma'muriy huquq belgilaydi. Masalan, fuqaro korxonaga bilan mehnat shartnomasini tuzganida mehnat huquqi normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlarga kirishadi. Korxonaga rahbarining xodimni ishga qabul qilish to'g'risida chiqargan buyrug'i ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadi. Davlat apparatidagi xizmat ma'muriy huquq tomonidan ham, mehnat huquqi tomonidan ham tartibga solinadi.

Ma'muriy huquq ***jinoyat huquqi*** bilan ham chambarchas bog'liq. Ma'muriy huquq o'zida ko'pgina umumijaburiy bo'lgan qoidalarni (masalan, yo'l harakati, pasport tizimi, sanitariya va hokazo) mujassamlashtiradi. Ma'muriy huquq fani qanday huquqbuzarliklar ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ularni ko'rib chiqish tartibini, ma'muriy javobgarlik va jazoni belgilaydi. Jinoyat huquqi esa, qanday xatti-harakatlar jinoyat hisoblanishi va bular uchun qanday jinoiy javobgarlik choralari qo'llanilishini belgilab beradi. Bu ikki huquq tarmog'i bir-birining normalarini harakatga keltirishi mumkin. Masalan, takroran ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish jinoiy javobgarlik normalarini, ijtimoiy xavfi uncha katta bo'lmagan qilmishlar esa ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi normalarni harakatga keltiradi¹. Demak, ma'muriy huquqning O'zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o'rnini va ahamiyatini aniqlash maqsadida uni huquq tizimining boshqa tarmoqlari bilan o'zaro munosabatini, ya'ni bir-biriga o'xshash hamda o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab olish lozim.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Boshqaruvning umumiy tushunchasini yoritib bering?
2. Davlat boshqaruvi deganda nimalarni tushunasiz?
3. Davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari nimada?
4. Davlat boshqaruvi funksiyalari haqida so'zlab bering?
5. Davlat boshqaruvining asosiy prinsiplarini nimalar tashkil etadi?
6. Ma'muriy huquq deganda nimani tushunchasiz?
7. Ma'muriy huquqning tartibga solish predmeti (ijtimoiy munosabatlar doirasi) nima?
8. Ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi nimalarda ifodalanadi?
9. Ma'muriy huquq tizimi haqida so'zlab bering.
10. Ma'muriy huquq manbalari haqida qanday tushunchaga egasiz?

¹ Худойбердиева В.Ж., Хожиев Э.Т. Маъмурий ҳуқуқ. – Т. 2000. – Б. 38–40.

11. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ma‘muriy huquq manbai sifatida.

12. Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning ma‘muriy huquq manbai sifatidagi o‘rni haqida nima deya olasiz.

13. Ma‘muriy huquqning boshqa manbalari haqida so‘zlab bering.

14. Ma‘muriy huquqning O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o‘rni qanday?

15. Ma‘muriy huquq va konstitutsiyaviy huquqning o‘zaro munosabatlari nimalarda ko‘rinadi?

16. Ma‘muriy huquq va moliya huquqining o‘zaro munosabati haqida fikringizni bildiring.

17. Ma‘muriy huquq va fuqarolik huquqining o‘zaro munosabati haqida so‘zlab bering.

18. Ma‘muriy huquq va mehnat huquqining o‘zaro munosabati haqida fikr bildiring.

19. Ma‘muriy huquq va jinoyat huquqining o‘zaro munosabati qanday?

II BOB. MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR VA ULARNING TURLARI

1-§. Ma'muriy-huquqiy norma tushunchasi va xususiyatlari

Ma'muriy-huquqiy norma davlat tomonidan o'rnatilgan va bajarilishi maxsus davlat vositalari bilan ta'minlanadigan, joiz xulq-atvor me'yoridir. Huquq normasi o'z yuridik mazmuniga ko'ra muayyan xulq-atvor qoidasi bo'lib, unga rioya qilinishi turli tashkiliy, ma'rifiy va rag'batlantirish vositalarini, shuningdek, ularga rioya qilmagan shaxslarga nisbatan yuridik majburlov (intizomiy, ma'muriy, moddiy, jinoiy javobgarlik) choralarini qo'llashni nazarda tutadi. Ushbu xususiyatlar ma'muriy-huquqiy norma-larga ham xosdir. Ular davlat-boshqaruv faoliyatining asosiy ko'rsatkich-larini va mazkur faoliyat jarayonida yuzaga keluvchi boshqaruvga doir munosabatlarni (masalan, shaxsning, ijro etuvchi hokimiyat subyek-tlarining huquqiy maqomini) belgilaydi.

Ma'muriy-huquqiy normalarning quyidagi *funksiyalarini* farqlash mumkin:

– ijro etuvchi hokimiyat tizimi va uning ayrim bo'g'inlari tashkiliy faoliyatini tartibga solish hamda ular o'rtasidagi o'zaro oqilona aloqani ta'minlash;

– davlat boshqaruvi sohasida fuqarolarning, shuningdek, jamoat birlashmalarining huquq va erkinliklari ro'yobga chiqarilishi va himoya qilinishini ta'minlash;

– davlat boshqaruvi sohasida bevosita ish olib boruvchi va muayyan hajmda uning funksiyalarini bajaruvchi (masalan, mahalliy hokimliklar) yoxud o'z harakatlari bilan bu soha (masalan, fuqarolar, jamoat birlashma-larining) manfaatlariga u yoki bu tarzda daxl etuvchi barcha shaxslar va fuqarolarning ijobiy xulq-atvori variantlarini belgilash. Ijobiy yoki lozim darajadagi xulq-atvor qanday harakatlarni bajarish mumkinligini (joizli-gini), qanday xatti-harakatlardan o'zini tiyish kerak (taqiqlarni), qanday harakatlarni bajarish zarurligini (ko'rsatmalarni) nazarda tutadi. Aslida ma'muriy-huquqiy munosabatlar subyektlarining xulq-atvoriga boshqaruv-ning ta'siri xuddi mana shunda namoyon bo'ladi;

– ijro etuvchi hokimiyat mexanizmining konstitutsiyaviy vazifasi samarali amalga oshirilishini, ya'ni qonunlarda belgilangan talablarining bajarilishini ta'minlash va shu tariqa yagona davlat hokimiyati ijroiya tarmog'ining mohiyatini namoyon etish;

– davlat-boshqaruv faoliyati jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarda mustahkam qonuniylik tartibi va davlat intizomini ta'minlash;

– ma'muriy javobgarlikni nafaqat boshqaruvga doir munosabatlarga, balki huquqning boshqa ko'pgina tarmoqlari (masalan, mehnat, moliya, yer huquqi) normalarini himoya qilish vositasi sifatida tatbiq etish.

Ma'muriy-huquqiy normalar muayyan ichki mutanosiblikka (iyerarxiyaga) ega. Bu ma'muriy-huquqiy normalarning pog'onama-pog'ona bo'ysunishini, ya'ni muayyan iyerarxiyasini: konstitutsiyaviy normalar, qonunlarning normalari va ijro etuvchi hokimiyat subyektlari (masalan, O'zbekiston Respublikasining Hukumati, vazirlik, mahalliy hokimliklar) tomonidan o'rnatiladigan normalar mavjudligini anglatadi. Yagona yuridik mazmunga ega bo'lgan mazkur huquqiy normalar o'zining yuridik kuchiga ko'ra teng emas. Konstitutsiyaviy va qonun xususiyatiga ega bo'lgan ma'muriy-huquqiy normalar o'z yuridik ahamiyatiga ko'ra *birlamchidir*. Ijro etuvchi hokimiyat subyektlari tomonidan o'rnatiladigan ma'muriy-huquqiy normalar konstitutsiyaviy qonunchilik normalariga nisbatan *ikkilamchi* xususiyat kasb etadi.

Bundan ijro etuvchi hokimiyat subyektlarining faoliyatigina emas, balki ular yaratadigan ma'muriy-huquqiy normalar ham qonunga mos bo'lishi lozim, degan xulosa kelib chiqadi. Huquqiy normalar iyerarxiyasida ular muayyan o'rin egallaydi. Ijro etuvchi hokimiyat subyektlari tomonidan yaratiladigan ma'muriy-huquqiy normalar huquq ijodkorligining ikkilamchi (hosila) shakli sifatida, avvalo, Konstitutsiya va qonunchilik normalarining ta'sirchanligini ta'minlaydi. Shu tariqa ular bu normalarga aniq amal qiluvchi huquqiy qoidalar maqomini baxsh etuvchi muhim yuridik vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, ularda ifodalangan umumiy xulq-atvor qoidalarini aniqlashtiradi va muayyanlashtiradi. Shu sababli, ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan yaratiladigan ma'muriy-huquqiy normalar ushbu hokimiyat faoliyati doirasida qonunlarni amaliyotga tatbiq etish jarayonida alohida o'rin tutadi.

Ta'kidlash joizki, ijro etuvchi hokimiyat organlarining ma'muriy huquq ijodkorligi *muayyan sharoitlarda* amalga oshirilishi mumkin. Bunday sharoitlarga quyidagilar kiradi:

– tegishli qonunchilik hujjatida mazkur imkoniyat to'g'ridan-to'g'ri nazarda tutiladi. Masalan, «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida»gi qonunda O'zbekiston hukumatining suv resurslaridan kompleks foydalanish va ularni muhofaza qilish sxemalarini ishlab chiqish, muvofiqlashtirish,

davlat ekspertizasidan o'tkazish, tasdiqlash va amalga tatbiq etish tartibini belgilashi nazarda tutilgan;

– ijro etuvchi hokimiyatning mazkur subyekti uchun belgilanadigan vakolatlar majmui uning huquq ijodkorlik borasidagi vakolatlarini oddiy qayd etish tarzida emas, balki aniq ifodalangan ko'rinishda o'z ichiga oladi (masalan, normativ hujjatlar qaysi masalalar bo'yicha qabul qilinishi mumkinligi ko'rsatib o'tiladi). Jumladan, vazirliklar to'g'risidagi nizomlarda ijro etuvchi hokimiyatning mazkur organlarga o'z vakolatlari (belgilangan faoliyat sohasi) doirasida qonunlarga muvofiq ijro etuvchi hokimiyatning o'zga organlari, shuningdek, tashkilotlar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilish huquqi berilgan;

– ijro etuvchi hokimiyat (ma'muriy) norma ijodkorligidan ba'zan tizim doirasida tartibga solish maqsadida, ya'ni ijro etuvchi hokimiyat (davlat boshqaruvi) mexanizmining ichki tashkiliy manfaatlari yo'lida foydalaniladi.

Muhimi, to'g'ridan-to'g'ri amal qilmaydigan qonunchilik hujjatlarida ularni kim bajarishi lozimligi aniq ko'rsatilishi va ayni vaqtda buning uchun zarur bo'lgan qonunosti norma ijodkorligi vakolatlarining hajmi belgilanishi lozim.

Ma'muriy huquq sohasidagi ijtimoiy munosabatlarning quyidagi guruhlari ma'muriy-huquqiy normalarning *tartibga solish predmeti* sifatida namoyon bo'ladi:

1) davlat boshqaruvi subyektlari boshqaruv faoliyatini, ya'ni o'z vazifalari, funksiyalari va vakolatlarini bevosita amalga oshirishi bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar;

2) tashkilotning ichki munosabatlari – davlat boshqaruvi subyektlari doirasidagi, shuningdek, qonun chiqaruvchi va sud organlari tizimidagi ularning faoliyatini tashkil etish (devoni) hamda ularda davlat xizmatini o'tash bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar;

3) ma'muriy sudlov ishlarini yuritishni tashkil etish bilan bog'liq munosabatlar.

Shunday qilib, ***ma'muriy-huquqiy normalar*** deganda, davlat boshqaruvi sohasidagi hamda boshqaruv xususiyatiga ega bo'lgan munosabatlarni, ijro etuvchi hokimiyat organlarining ichki tashkiliy sohadagi, qonun chiqaruvchi va sud hokimiyati organlari apparatlarining faoliyati hamda davlat xizmatini amalga oshirish sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy norma tushuniladi.

2-§. Ma'muriy-huquqiy normalarning turlari, ularning funksiyalari va tuzilishi

Ma'muriy-huquqiy normalar o'zining tartibga solish yo'nalishlari va yuridik mazmuniga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Ma'muriy-huquqiy normalar turli mezonlar, ya'ni tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning xususiyatlari, vazifasi, funksiyalariga ko'ra turlarga ajratiladi.

1. Ma'muriy-huquqiy normalar *vazifasiga ko'ra* moddiy va protsessual turlarga bo'linadi.

Moddiy ma'muriy-huquqiy normalar ma'muriy huquq bilan tartibga solinadigan boshqaruvga oid munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari majmuini, shuningdek, ularning javobgarligi, ya'ni ma'muriy-huquqiy maqomini yuridik jihatdan mustahkamlaydi. Moddiy normalarda ijro etuvchi hokimiyat (davlat boshqaruvi) tizimi, tartibga solinayotgan boshqaruvga oid munosabat ishtirokchilari faoliyat ko'rsatishi lozim bo'lgan huquqiy makon (rejim) o'z ifodasini topadi. Bunday ma'muriy-huquqiy normalar ba'zan *statik* normalar deb ataladi. Ular toifasiga mansabdor shaxslarning fuqarolar shikoyatini qabul qilish va belgilangan muddatda ko'rib chiqish borasidagi majburiyatlari yoki ijro etuvchi hokimiyat muayyan subyektining vakolatlari asosini belgilovchi normalar kiradi. Shunday qilib, moddiy ma'muriy-huquqiy normalar bilan boshqaruvga doir munosabat subyektlarining o'zaro aloqasi asoslari belgilanadi; ma'muriy huquq normalarining bajarilishi, qo'llanilishi va ularga rioya qilinishi zarur hollarda davlat majburlov choralari bilan ta'minlanadi.

Protsessual ma'muriy-huquqiy normalar davlat boshqaruvini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan protsessual masalalarni tartibga soladi. Masalan, bu normalar – fuqarolarning shikoyat va arizalarini qabul qilish, ko'rib chiqish va hal qilish tartibini; ma'muriy huquqbuzarliklarga doir ishlarni yuritish tartibini belgilaydi. Ularning vazifasi moddiy ma'muriy huquq normalari bilan belgilangan yuridik huquqlar va majburiyatlarning tartibga solinayotgan boshqaruvga oid munosabatlar doirasida amalga oshirilish tartib-taomillarini belgilashdan iborat.

2. Ma'muriy-huquqiy normalar *subyektlar xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish usuliga ko'ra* ijtimoiy munosabat ishtirokchilarining xulq-atvoriga turlicha ta'sir ko'rsatadi: chunonchi, ular harakatga undashi, muayyan harakatlarni bajarishni buyurishi, u yoki bu harakatlarni bajarish vakolatini berishi, harakatlarni bajarishni man etishi mumkin. Ularda ta'riflangan qoidalarning xususiyatiga qarab vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va taqiqlovchi ma'muriy-huquqiy normalarga ajratiladi.

3. Ma'muriy-huquqiy normalar *subyektlari va tartibga solish ko'lamiga ko'ra*:

- davlat organlari, korxonalar, tashkilotlar faoliyatini;
- fuqarolar xulq-atvorini;
- jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlar faoliyatini;
- davlat xizmati xodimlarining faoliyatini tartibga soluvchi turlarga bo'linadi.

Ma'muriy huquq normalari O'zbekiston Respublikasida bo'lib turgan chet el jismoniy va yuridik shaxslariga nisbatan ham tatbiq etiladi.

4. Ma'muriy-huquqiy normalar *majburiyat yuklash shakliga ko'ra*, avvalo, *imperativ* (qat'iy) va *tavsiyaviy* ma'muriy-huquqiy normalarga bo'linadi.

Imperativ normalar subyektlar xulq-atvorini bevosita belgilovchi qoidalardan iborat bo'lib, ular mazkur huquqiy munosabat ishtirokchilari-ning kelishuviga binoan, boshqa xulq-atvor qoidalari bilan almashtirilishi mumkin emas.

Tavsiyaviy normalar ma'muriy huquq subyektlariga u yoki bu harakatlarni bajarish maqsadga muvofiqligi xususida beriladigan tavsiyalardan iborat.

Huquqiy munosabat subyektlariga norma doirasida o'z huquqlari va burchlarini mustaqil belgilash imkoniyatini beruvchi dispozitiv normalarga kelsak, ular ma'muriy qonunchilik hujjatlarida nisbatan kam uchraydi. Bu hol ma'muriy huquq sohasi – davlat boshqaruvining xususiyati bilan belgilanadi.

5. Ma'muriy-huquqiy normalar *makonda (hududda) amal qilishiga ko'ra* O'zbekiston Respublikasining butun hududida, shu jumladan Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida amal qiladi. Ayrim hollarda ko'rsatilgan normalar ikki taraflama yoki ko'p taraflama bitimlarga muvofiq bir nechta davlatlarning hududida amal qiladi. Mazkur amaliyotning kengayishi suveren davlatlar – Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar uchun tabiiy bir holga aylandi.

6. Ma'muriy-huquqiy normalar *vaqt bo'yicha amal qilishiga ko'ra* muddatli (amal qilish muddati oldindan belgilangan) va muddatsiz (amal qilish muddati oldindan belgilanmagan) normalarga bo'linadi.

Odatda, ma'muriy-huquqiy normalarning amal qilish muddatlari cheklanmaydi. Bu ularning rasmiy darajada o'zgartirilgunga yoki bekor qilingunga qadar amal qilishini anglatadi. Ba'zi hollarda ularning amal qilish muddatlari aniq belgilanishi mumkin, masalan, favqulodda yoki harbiy holat muayyan muddatga belgilanadi. Ma'muriy-huquqiy normalar ular

ifodalangan normativ hujjatlar imzolangan sanadan e'tiboran yoki tegishli normalar kuchga kirishi uchun nazarda tutilgan muddatda qonuniy, yuridik kuchga ega bo'ladi.

Shuningdek, ma'muriy-huquqiy normalar *uzoq muddatli* va *qisqa muddatli* bo'ladi.

7. Ma'muriy-huquqiy normalar *tartibga solish hajmiga ko'ra* quyidagi turlarga bo'linadi:

– *umumiy*, ya'ni davlat boshqaruvining barcha sohalari va tarmoqlariga nisbatan tatbiq etiladigan va ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshirish jarayonining eng muhim tomonlarini tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy normalar (bunday normalar ko'pincha qonunlar, Prezident farmonlari va Hukumat qarorlarida ifodalanadi);

– *tarmoqlararo*, ya'ni davlat boshqaruv faoliyatining davlat boshqaruv tarmoqlarining barchasi yoki aksariyati uchun umumiy yoki chegara-dosh sanalgan va ayni vaqtda maxsus xususiyat kasb etadigan muayyan tomonlarini tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy normalar (masalan, bunday jihatlar monopoliyaga qarshi, ekologik qonunchilik normalariga, shuningdek, ijro etuvchi hokimiyatning tarmoqlararo organlari to'g'risidagi nizomlardan o'rin olgan (statistika, tariflarga taalluqli bo'lgan) normalarga xos);

– *tarmoq ma'muriy-huquqiy normalari*, ya'ni muayyan tarmoqqa oid boshqaruv vakolatlari ega bo'lgan ijro etuvchi organlar (masalan, vazirliklar)ga birlashtirilgan sohasida yuzaga keluvchi boshqaruvga doir munosabatlarning turli tomonlarini tartibga soluvchi normalar.

Ma'muriy-huquqiy normalarning boshqa tasnifiy guruhlari ham mavjud. Masalan, ular yo tizim doirasida amal qiluvchi (ularning yuridik kuchi ijro etuvchi hokimiyat mexanizmining quyi bo'g'inlariga nisbatan tatbiq etiladi), yo hamma uchun majburiy (ular tartibga solinayotgan munosabatlarning barcha ishtirokchilariga nisbatan tatbiq etiladi) xususiyat kasb etishi mumkin.

Ma'muriy-huquqiy normalarning *funksiyalari* haqida so'z yuritganda, avvalo, shuni qayd etish lozimki, ular ***tartibga solish funksiyasini*** bajaradi, ya'ni davlat boshqaruv sohasida yuzaga keladigan munosabatlarni tashkil etish, tartibga solish va takomillashtirishga qaratilgan. Ma'muriy-huquqiy normalar vositasida davlat boshqaruv subyektlarining huquqiy holati va vakolatlari belgilanadi, ular faoliyatining shakllari va usullari, fuqarolar hamda tashkilotlarning o'zaro munosabatlari tartibga solinadi. Ma'muriy huquq normalari bilan tashkilotlar va fuqarolarning davlat boshqaruv sohasidagi huquqiy holati (maqomi) ham belgilanadi.

Aytish joizki, ma'muriy huquq normalari **qo'riqlash va himoya qilish funksiyasini** ham bajaradi, ya'ni ma'muriy huquq sohasidagi ijtimoiy munosabatlarning qo'riqlanishi va himoya qilinishini ta'minlaydi. Bu normalar g'ayriqonuniy qilmishlar sodir etishdan o'zini tiyishni talab etadi, shuningdek, ma'muriy huquq bilan qo'riqlanadigan munosabatlarga tajovuz sodir etilganda ma'muriy ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarni tartibga soladi.

Ma'muriy-huquqiy normaning tuzilishi deganda, normaning ichki strukturasi, uning tarkibiy qismlari, elementlari o'zaro aloqasining muayyan tartibi, ularning o'zaro aloqadorligi tushuniladi. Ma'muriy-huquqiy norma gipoteza, dispozitsiya va sanksiya singari tarkibiy qismlardan tashkil topadi.

Gipoteza ma'muriy-huquqiy normaning bir qismi sifatida uni amalga tatbiq etishning haqiqiy shartlarini belgilaydi. Gipotezada yuridik fakt, normani amalga kiritish, uning dispozitsiyasini hayotga tatbiq etish shart-sharoitlari (masalan, ma'muriy-huquqiy javobgarlikka tortish shartlari) ko'rsatiladi. Gipoteza mutlaq-muayyan yoki nisbiy-muayyan bo'lishi mumkin. Mutlaq-muayyan gipoteza muayyan vaziyatda qo'llaniladigan qoidadir. Masalan, biror xatti-harakat uchun jarima solinsa, bu jarima uch oy ichida undirib olinishi kerak. Agar bu muddat o'tib ketsa, ma'muriy jarimani undirib olish mumkin emas. Nisbiy-muayyan gipotezada biror holatga umumiy tavsif beriladi. Ma'muriy-huquqiy normalar ko'pincha nisbiy-muayyan gipotezadan iborat bo'ladi.

Dispozitsiya yuridik normaning tarkibiy elementi bo'lib, unda norma bilan belgilangan xulq-atvor qoidasi, taraflarning huquqlari va majburiyatlari o'rnatiladi. Ifodalash shakliga ko'ra, ma'muriy-huquqiy normalarning majburiyat yuklovchi, vakolat beruvchi yoki taqiqlovchi dispozitsiyalari farqlanadi.

Majburiyat yuklovchi dispozitsiyalar subyektlarga muayyan harakatlarni bajarish majburiyatini yuklaydi, ularga joiz xulq-atvorning u yoki bu ko'rinishini buyuradi. Masalan, Yo'l harakati qoidalarining tegishli bandiga muvofiq yo'l harakati qatnashchilari harakatlanish vaqtida boshqa qatnashchilarning harakatlanishiga xavf tug'dirmasliklari lozim.

Ma'muriy huquqda vakolat beruvchi dispozitsiyalar, odatda, davlat boshqaruvi subyektlarining funksiyalari va vakolatlarini belgilaydi. Masalan, yangi tahrirdagi «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi qonunning 5-moddasiga binoan, Vazirlar Mahkamasi o'z vakolatlari doirasida: iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy jarayonlarni boshqaradi, mulkchilikning barcha shakllarini uyg'unlashtirish va ularning tengligi, iqtisodiyotni

monopoliyalashtirishdan chiqarish, bozor iqtisodiyotining huquqiy mexanizmini ishga solish asosida erkin tadbirkorlik uchun shart-sharoitlar yaratadi; xo‘jalik yuritishning yangi shakllari – konsernlar, konsorsiumlar, tarmoqlararo birlashmalar, turli uyushmalar va boshqa shunga o‘xshash tashkilotlarni barpo etishga va mustahkamlashga yordamlashadi, iqtisodiyotni rivojlantirish va aholi talab-ehtiyojlarini qondirish zaruriyatidan kelib chiqqan holda ular faoliyatini yo‘naltiradi va muvofiqlashtiradi; O‘zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga ko‘maklashadi, yagona narx siyosatini o‘tkazish, mehnatga haq to‘lash miqdorining belgilangan kafolatlarini hamda ijtimoiy ta‘minot darajasini ta‘minlash chora-tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi; O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjetini, shuningdek O‘zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish istiqbol ko‘rsatkichlarini va eng muhim dasturlarini ishlab chiqishni hamda ularning ijrosini tashkil etadi va hokazo.

Muayyan g‘ayriqonuniy qilmishlar (harakat yoki harakatsizlik) sodir etishni man etuvchi dispozitsiyalar taqiqlovchi dispozitsiyalar deb ataladi. Taqiqlovchi dispozitsiya xulq-atvorning qonunga muvofiq huquqbuzarlik hisoblanadigan muayyan ko‘rinishidan o‘zini tiyishni talab qiladi. Huquqlar va majburiyatlar bir vaqtda ta‘riflangan dispozitsiyalar ma‘muriy huquq normalarida nisbatan kam uchraydi.

Sanksiya ma‘muriy-huquqiy normaning elementi sifatida huquqbuzarga nisbatan ko‘riladigan ta‘sir choralari aks ettiradi. Bunda har qanday ma‘muriy ta‘sir emas, balki huquqbuzarlik munosabati bilan qo‘llanilishi normada belgilangan ta‘sirgina nazarda tutiladi. Ma‘muriy huquqbuzarliklar uchun qo‘llaniladigan ma‘muriy-huquqiy sanksiyalar O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksida nazarda tutiladi. Masalan, uning 96-moddasiga binoan, loyihalarni davlat ekologik (sanitariya-ekologik) ekspertizasining ijobiy xulosasiz ro‘yobga chiqarish uchun sanksiya mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishdan, xuddi shunday huquqbuzarliklar ma‘muriy jazo chorasi qo‘llanilgandan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solish bilan jazolanadi.

Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks normalarini buzganlik uchun qo‘llaniladigan ma‘muriy-huquqiy sanksiyalar uning 23-moddasida sanab o‘tilgan. Ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun quyidagi ma‘muriy jazo choralari qo‘llanilishi mumkin: jarima; ma‘muriy huquqbuzarlikni sodir etish quoli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa

bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish; ma'muriy huquq-buzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish; muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish; ma'muriy qamoqqa olish; chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish.

3-§. Ma'muriy-huquqiy normalarni amalga oshirish

Ma'muriy-huquqiy normalarni amalga oshirish ushbu normalarda aks ettirilgan talablar, xulq-atvor qoidalarining ma'muriy huquq subyektlari tomonidan hayotga tatbiq etilishidir. Binobarin, ma'muriy-huquqiy normalarni amalga oshirish – ma'muriy huquq subyektlarining ma'muriy huquq normalarida belgilangan talablarga mos keladigan qonuniy xulq-atvori (faoliyati). U normalarda belgilangan huquqlarga ega bo'lish va ulardan foydalanishda hamda ayni shu normalarda nazarda tutilgan majburiyatlarni bajarishda ifodalanadi.

Ma'muriy huquq nazariyasida huquqiy normalarni amalda joriy etishning to'rt shakli farqlanadi: rioya qilish; qo'llash; bajarish; foydalanish.

Ma'muriy-huquqiy normalarga **rioya qilish** – huquq subyekti ma'muriy-huquqiy normalarning talablariga ixtiyoriy bo'ysunishi bilan tavsiflanadi. Huquqiy normalarni amalda joriy etishning mazkur shakli subyektning taqiqlangan harakatlarni bajarishdan tiyilishini nazarda tutadi.

Ma'muriy-huquqiy normalarni **qo'llash** – ijro etuvchi hokimiyatning tegishli subyektlari tomonidan amalga oshiriladi. U amalda vakolatli organ (mansabdor shaxs) moddiy yoki protsessual normalarning talablariga asoslangan individual yuridik hujjatlarni qabul qilishida namoyon bo'ladi. Mazkur hujjatlar muayyan ma'muriy ishlarga tatbiqan qabul qilinadi (masalan, lavozimga tayinlash to'g'risida buyruq, fuqaroning shikoyati yuzasidan chiqarilgan qaror, jamoat birlashmasini ro'yxatdan o'tkazish va hokazo). Shuni ta'kidlash joizki, ma'muriy huquqda huquqni qo'llash ijroiya hokimiyat mexanizmi faoliyat ko'rsatishi bilan bevosita bog'liq. Fuqarolar ma'muriy-huquqiy normalarni qo'llash vakolatlariga ega emaslar.

Ma'muriy-huquqiy normalarni **bajarish** – tartibga solinayotgan boshqaruvga oid munosabat ishtirokchilarining bu normalarda ifodalangan yuridik qoidalar, taqiqlar yoki ijozatlarga qat'iy rioya qilishidir. Huquqiy normalarni amalga oshirishning bu ko'rinishi universaldir, chunki uning subyektlari sifatida boshqaruvga oid munosabatlarning barcha ishtirok-

chilari amal qiladi. Ma'muriy-huquqiy normalar va ular davlat boshqaruvi sohasida o'rnatadi-gan huquqiy tartibning ta'sirchanligi ularni bajarish sifati, hajmi va darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli, ma'muriy-huquqiy normalarni bajarish ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshirish sohasida huquq-tartibot va davlat intizomini yetarli darajada ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Ma'muriy-huquqiy normalardan *foydalanish* – huquq subyektlarining boshqaruv sohasida subyektiv huquqlarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan qonuniy harakatlarni ixtiyoriy bajarishini nazarda tutadi. Bunda ma'muriy-huquqiy normalarni bajarishdan farqli o'laroq, ulardan foydalanish jarayonida subyektiv huquqlar amalga oshirilishini qayd etib o'tish lozim. Masalan, fuqaro tegishli tartib-taomillarni bajarish (imtihon topshirish, hujjatlarni qo'lga kiritish va hokazo) yo'li bilan olingan transport vositasini boshqarishga bo'lgan huquqni amalga oshirishi mumkin. Shuningdek, amaldagi qonunchilik hujjatlarida maxsus nazarda tutilgan hollarda ma'muriy tartibda huquqni qo'llash *sudlarga (sudyalarga)* yuklatiladi. Jumladan, bunday harakatlarni sud organlari ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etganlik uchun ma'muriy jazolar tayinlash hamda ayrim ma'muriy nizolarni ko'rib chiqish va hal qilish chog'ida amalga oshiradi.

Shunday qilib, ma'muriy-huquqiy normalarni qo'llash ularga rioya qilish, ularni bajarish va ulardan foydalanishdan ayrim o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi.

Birinchidan, ma'muriy huquq normalarini qo'llash davlat boshqaruvi subyektlarining hokimiyat vakolatini amalga oshirish borasidagi faoliyati bo'lib, uning vositasida jamiyat hayoti ijtimoiy munosabatlarning turli subyektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning aniq tashkiliy asoslarini belgilash yo'li bilan tartibga solinadi.

Ikkinchidan, huquqni qo'llash doim aniq huquqiy munosabatlar doirasida amalga oshiriladi. «Huquqni qo'llashga doir munosabatlar» deb ataladigan bu huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquqiy holati turlicha bo'ladi. Mazkur munosabatlarda huquqni qo'llashning davlat-hokimiyat vakolatlariga ega bo'lgan subyekti ayniqsa faol rol o'ynaydi.

Uchinchidan, huquqni qo'llash borasidagi faoliyat doimo qonun bilan belgilangan alohida shakllarda amalga oshiriladi.

To'rtinchidan, huquqni qo'llash doim uning subyekti tomonidan amalga oshiriladigan individual-huquqiy hujjat (huquqni qo'llashga doir hujjat) qabul qilish orqali ro'yobga chiqariladi.

Qonuniylik, adolatlilik va maqsadga muvofiqlik ma'muriy huquq normalarini qo'llashning asosiy talablaridir. Ma'muriy-huquqiy normalarni amalga oshirishda ko'rsatilgan munosabatlarning barcha subyektlari o'z ma'muriy-huquqiy maqomiga muvofiq ishtirok etadi.

4-§. Ma'muriy huquq manbalari

Huquq manbai deganda, huquq normalarini ifoda etish, rasmiylashtirish va mustahkamlash shakli tushuniladi. Bu yerda dialektika nuqtai nazaridan huquq normasi – *mazmunni*, normativ-huquqiy hujjat (qonun, farmon, qaror va boshqalar) – shaklni aks ettiradi. Yuridik adabiyotlarda huquq shakli bilan huquq manbai sinonim tushunchalar sifatida talqin etiladi. Shundan kelib chiqib, ma'muriy huquq manbalari deganda ma'muriy-huquqiy normalarni aks ettirishning tashqi shakli tushuniladi. Amalda turli davlat organlarining bunday huquqiy normalarni o'z ichiga olgan yuridik hujjatlari, ya'ni normativ-huquqiy hujjatlari nazarda tutiladi.

Ma'muriy-huquqiy normalarning rang-barangligi ular aks ettirilgan va ifodalangan manbalarning turli-tumanligini ham nazarda tutadi. Ma'muriy huquq manbalari (shakllari) jumlasiga quyidagilar kiradi:

1. Aksariyat normalari to'g'ridan-to'g'ri ma'muriy-huquqiy yo'nalishga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Bu, masalan, ro'yobga chiqarish asosan davlat boshqaruvi sohasida amalga oshiriladigan fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini mustahkamlovchi (21, 24-25, 27, 30-36-moddalar); davlat organlarining vakolatlarini belgilovchi (68-73, 78-80, 93, 99-105-moddalar) konstitutsiyaviy normalar.

Konstitutsiyaga ijro etuvchi hokimiyat faoliyati sohasidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan normalar kiritilgan. Ular jumlasiga, xususan, O'zbekiston Respublikasida ijro etuvchi hokimiyat tizimini belgilovchi 98, 99-102-moddalarning normalari, shuningdek ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshirish tartibi, O'zbekiston Respublikasi Hukumati-ning maqomi, uning funksiyalari va vakolatlarini, ijro etuvchi hokimiyat mahalliy organlari, boshqa davlat organlari bilan o'zaro munosabatlari tartibini belgilovchi normalari kiradi.

2. O'zbekiston Respublikasining, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasining qonunchilik hujjatlari. Bu yerda konstitutsiyaviy qonunlar va qonunlar ayniqsa katta ahamiyat kasb etadi.

Ma'muriy huquqning mazkur manbalari orasida «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi qonun, Ma'muriy javobgarlik

to'g'risidagi kodeks hamda davlat boshqaruvi masalalariga doir boshqa bir qator qonunlarni qayd etish mumkin.

Jumladan, «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi qonun O'zbekiston Respublikasi Hukumatining maqomi, tarkibi va uni shakllantirish tartibini, hukumatning vakolatlarini, uning faoliyatini tashkil etish masalalarini, hukumat va davlat hokimiyati organlarining o'zaro munosabatlarini, Vazirlar Mahkamasining faoliyatini ta'minlash masalalarini o'z ichiga oladi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning vazifalariga inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlash, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarning o'z vaqtida va obyektiv ko'rib chiqilishi, shuningdek, bunday huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalash kiradi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi qanday harakat yoki harakatsizlik ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda qanday ma'muriy jazo qo'llanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

Ma'muriy-huquqiy normalar Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat organlarining qonunchilik hujjatlarida ham o'z ifodasini topishi mumkin.

3. Ma'muriy huquq manbalari orasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining normativ farmonlari ayniqsa muhim rol o'ynaydi. Bu O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 94-moddasida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari qonunosti hujjatlarning yuqori cho'qqisida turadi. Prezident farmonlari normativ va individual xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Prezident farmonlari o'zining yuridik kuchi va ahamiyati jihatidan qonundan keyingi o'rinda turadi. Va yuksak nufuzliligi tufayli mamlakat iqtisodiyotining, aholi ijtimoiy hayotining hamda davlat boshqaruvining qonunlar va hukumat qarorlari bilan qamrab olinmagan talaygina dolzarb masalalarini tez va samarali hal etish imkonini beradi¹. Prezident farmonlari strategik va dasturiy xarakterga ega bo'lib, ularda hukumat, u yoki bu vazirlik, davlat qo'mitasi muayyan yirik murakkab masalani qanday hal etishi kerakligining aniq rejasi va yo'l-yo'riqlari belgilab beriladi. Farmonlar Vazirlar Mahkamasi va davlat

¹ *Одилқориев Х.Т. Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни. – Т., 1995. – Б. 47.*

boshqaruvining boshqa bo'g'inlari faoliyatiga rahbarlik qilishning samarali vositasidir. Biroq farmonlar hukumat qarorlari o'rnini egallab olmaydi. Har ikki turdagi bu hujjatlar Konstitutsiya va qonunda belgilangan vakolatlar doirasida chiqariladi.

4. Ma'muriy huquq manbalari qatoriga *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari* ham kiradi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasi birinchi qismida ta'kidlanganidek, «Vazirlar Mahkamasi amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining butun hududidagi barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar va farmoyishlar chiqaradi». Masalan, Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi apparati tuzilmasini takomillashtirish to'g'risida» (1997-yil 20-may), «Kimyo sanoati korxonalarini boshqarish tuzilmasini takomillashtirish va qishloq xo'jaligiga agrokimyo xizmati ko'rsatishni yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida» (2004-yil 23-yanvar), «O'zbekiston Respublikasiga iste'mol tovarlarini olib kelishni takomillashtirish chora-tadbirlarini amalga oshirish to'g'risida» (2002-yil 5-dekabr), «Mualliflik haqi va boshqa haq to'lash stavkalarini tasdiqlash to'g'risida»gi (2007-yil 8-yanvar) va boshqa qarorlari shular jumlasidandir. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi turli nizomlarni tasdiqlaydi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining normativ qarorlari ham ma'muriy huquqning manbai hisoblanadi.

5. Tarmoqlararo va tarmoq miqyosida *respublika vazirliklarining, ijro etuvchi hokimiyat boshqa organlarining, mahalliy hokimlarning normativ hujjatlari* ma'muriy huquq manbalari bo'lib xizmat qiladi.

6. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish vakillik va ijroiya organlarining normativ hujjatlari ham, basharti bu organlarga qonunga muvofiq tegishli davlat vakolatlari berilgan bo'lsa, ma'muriy huquq manbalari hisoblanadi.

7. Ma'muriy-huquqiy normalar *davlat bitimlarida* ham o'z aksini topishi mumkin. Bunday hollarda mazkur bitimlar ma'muriy huquq manbalari sifatida e'tirof etilishi lozim.

8. Ma'muriy huquq manbalari qatoriga *ichki tashkiliy xususiyat kasb etadigan hujjatlar* – davlat korporatsiyalari, konsernlar, birlashmalar, korxonalar va muassasalar rahbarlarining normativ hujjatlarini (yoki ularning jamoaviy organlari hujjatlarini) ham kiritish mumkin. Bunday hujjatlarning normalari muayyan tuzilma doirasidagina amal qiladi. Ayrim hollarda davlat korporatsiyalari, konsernlarning normativ hujjatlari (masalan,

yonilg'i-energetika majmui sohasida) bir jamoaviy tuzilma chegarasidan chetga chiqishi mumkin.

Tavsiflangan ma'muriy huquq manbalari tizimining turli-tumanligi ma'muriy-huquqiy normalarni tizimga solish va kodekslashtirishni takomillashtirish muammosini kun tartibiga qo'yadi. Ma'muriy huquqni tizimga solishga nisbatan aniq yondashuvlar uzoq yillar mobaynida kuzatilmagan. Holbuki, huquqning boshqa ko'pgina tarmoqlari bilan taqqoslaganda, ma'muriy huquq o'zining o'ta harakatchanligi (muttasil o'zgarishi, modifikatsiyalanishi) bilan ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi tizimga solish va kodekslashtirish ishlarini amalga oshirish, shu jumladan, ijro etuvchi hokimiyat mexanizmi faoliyat ko'rsatishini tashkil etish, turli darajada amal qiluvchi, ba'zan eskirgan va bir-biriga zid bo'lgan ma'muriy-huquqiy normalarning ulkan majmuini tartibga keltirish uchun mustahkam huquqiy zamin yaratadi. Umuman, hozirgi vaqtda O'zbekistonda ma'muriy huquqning faqat bir instituti kodekslashtirilgan. Bu o'zida moddiy va protsessual ma'muriy huquq normalarini birlashtirgan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksdir.

Bugungi kunda ma'muriy-huquqiy normalarni tizimga solish, ularni davr talablari, amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va ma'muriy islohotlar, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida mustahkamlangan institutlar bilan muvofiq holga keltirish vazifasi birinchi o'ringa chiqmoqda. Tabiiyki, tegishli ma'muriy-huquqiy normativ materialni sezilarli darajada yangilash, shuningdek, boshqaruvga doir ijtimoiy munosabatlarni ma'muriy-huquqiy tartibga solishdagi mavjud ko'plab kamchiliklarni bartaraf etish, ma'muriy huquqni *inkorporatsiya qilish* (uning muhim institutlari bo'yicha normalarni birlashtirish va tizimga solish) zarur.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ma'muriy-huquqiy norma deganda nimani tushunasiz?
2. Ma'muriy-huquqiy normaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlang.
3. Ma'muriy-huquqiy normalarning turlarini aniqlang.
4. Ma'muriy-huquqiy normaning gipotezasini ko'rsating.
5. Ma'muriy-huquqiy normaning dispozitsiyasini ko'rsating.
6. Ma'muriy-huquqiy normaning sanksiyasini ko'rsating.
7. Ma'muriy huquq nazariyasida huquqiy normalarni amalda joriy etishning qanday shakllari mavjud?
8. Ma'muriy huquq manbalarini ko'rsating.

III BOB. MA'MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR

1-§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning mazmuni

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar huquqiy munosabatlarning, ya'ni boshqaruv sohasidagi huquq bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning alohida turidir. Har qanday huquqiy munosabat kabi ma'muriy-huquqiy munosabat:

birinchidan, ijtimoiy munosabatga huquq normasining tartibga soluvchi va unga yuridik tus beruvchi ta'siri mahsulidir;

ikkinchidan, huquqiy munosabat tomonlarining harakatlari (xulq-atvori)ni huquq normasi bilan tartibga soladi;

uchinchidan, huquqiy munosabat tomonlarining huquqlari va majburiyatlarini huquqiy norma bilan belgilangan tartibda me'yorlaydi va mutanosiblashtiradi;

to'rtinchidan, huquq normasi talablariga javob bermaydigan xulq-atvor uchun tomonlarning yuridik javobgarligini belgilaydi. Shunday qilib, ma'muriy-huquqiy munosabat ikki tomonlama xususiyat kasb etadi, ya'ni bir subyekt huquqlariga boshqa subyektning majburiyatlari mos keladi yoki aksincha.

Ma'muriy huquq normasi o'z-o'zidan muayyan ma'muriy-huquqiy munosabatni vujudga keltirmaydi. U bunday munosabat vujudga kelishining asosi bo'lib, tegishli sharoitda va tegishli subyektlar mavjud bo'lganda boshqaruvga oid munosabat ma'muriy-huquqiy shakl-shamoyil kasb etadi. Ma'muriy-huquqiy norma taraflar vakolatlarining hajmini, ularning o'zaro huquq va majburiyatlarini, shuningdek, majburiyatlarni bajarmaganlik yoki huquqlarni buzganlik uchun yuridik javobgarlikni belgilaydi. Ma'muriy-huquqiy norma bir taraf uchun mumkin bo'lgan xulq-atvor turi va me'yorini, boshqa taraf uchun esa, joiz xulq-atvor turi va me'yorini belgilaydi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatni davlat boshqaruvi sohasida vujudga keluvchi, ma'muriy-huquqiy norma bilan tartibga solingan boshqaruvga oid ijtimoiy munosabat sifatida tavsiflash mumkin. Ma'muriy huquq nazariyasida qayd etilishicha, barcha ma'muriy-huquqiy munosabatlar boshqaruvga oid munosabatlarning yuridik shakli bo'lganligi bois, ularga boshqaruvning asosiy xususiyatlari xosdir. Ular davlat boshqaruvi funksiyalarini amalga oshirish jarayonida turli jamoalar o'rtasida yuzaga keluvchi ijtimoiy munosabat shakllaridan biridir. Ular o'z mazmuniga ko'ra *irodaviy munosabatlardir*, chunki ma'muriy-huquqiy munosabatlar o'z ishtirok-

chilarining xohish-irodasi va ongi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, bunday munosabatlar tashkiliy xususiyatga ega, binobarin, ular davlat boshqaruvining *tashkillashtiruvchi* mohiyatini aks ettiradi. Nihoyat, mazkur munosabatlar *ma'muriy* xususiyat kasb etadi, ya'ni taraflar o'rtasidagi aloqalar zahirida *hokimiyat-tashkiliy* (boshqarish-bo'ysunish) munosabatlari yotadi. Ushbu muhim umumiy jihatlar doirasida ularning asosiy *xususiyatlarini* yoritish o'rinli bo'ladi.

*Birinchi*dan, ma'muriy-huquqiy munosabatlar faqat mazkur munosabatlarni vujudga keltiradigan va ular orqali amalda joriy etiladigan ma'muriy-huquqiy normalarga muvofiq yuzaga keladi, o'zgartiriladi yoki bekor qilinadi. Bu huquqiy munosabatlar doirasida taraflarning xulq-atvori, ularning o'zaro huquq va majburiyatlari ma'muriy huquq normalari bilan qat'iy tartibga solinadi.

*Ikkinchi*dan, ma'muriy-huquqiy munosabatlar alohida sohada, aniqroq aytganda, davlat boshqaruvi subyektlarining ijroiya-boshqaruv, ya'ni hokimiyat-tashkiliy faoliyati sohasida vujudga keladi. Bu huquqiy munosabat taraflarining huquqlari va majburiyatlari mazkur turdagi davlat faoliyatining vazifalari bilan uzviy bog'liq. Demak, ma'muriy-huquqiy munosabatlar yuzaga keladigan, o'zgaradigan va bekor qilinadigan sohaning chegarasi ancha aniq namoyon bo'ladi.

*Uchinchi*dan, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning taraflari subyektiv huquqlar va yuridik majburiyatlar bilan o'zaro bog'liq. Bu bog'lanish natijasida yuzaga keluvchi huquqiy munosabat doirasida bir tarafning (huquqiy munosabat subyektining) huquqiga boshqa tarafning majburiyati mos keladi yoki aksincha.

*To'rtinchi*dan, ma'muriy-huquqiy munosabatlar irodaviy xususiyat kasb etadi, chunki uning o'z-o'zidan namoyon bo'lishi va ishtirokchilarining yoki hech bo'lmasa, ulardan birining xohish-irodasisiz amal qilishi mumkin emas. Binobarin, huquqiy munosabatga turtki beruvchi irodaviy harakat yuz berishi zarur.

*Beshinchi*dan, ma'muriy-huquqiy munosabatlarda subyektning mavjudligi muqarrardir. Bunday subyekt sifatida, odatda, davlat boshqaruvining tegishli organi (yoki mansabdor shaxs) namoyon bo'ladi. Mazkur munosabatlar ijroiya-boshqaruv faoliyatini amalga oshirish bo'yicha majburiyat va huquqlarga ega bo'lgan subyektning ishtirokisiz vujudga kelishi mumkin emas. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ehtimol tutilgan boshqa barcha subyektlari ikkinchi taraf bo'lishi mumkin. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning mazkur xususiyati, avvalo, shu bilan izohlana-diki, ijroiya-boshqaruv faoliyatini davlat nomidan amalga oshirishga

davlat boshqaruvi organlari va ularning mansabdor shaxslari vakolatli bo'ladi. Aynan shu sababli ularning ishtirokisiz huquqiy shakldagi boshqaruvga oid munosabatning bo'lishi mumkin emas.

Oltinchidan, ma'muriy-huquqiy munosabatlar ham huquq kabi davlat tomonidan qo'riqlanadi. Huquqiy munosabatni tashkil etuvchi huquqlar va majburiyatlarni buzganlik uchun yuridik javobgarlik belgilanadi. Bu bilan huquqiy munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning boshqa turlaridan, xususan, axloqiy munosabatlardan farq qiladi.

Yettinchidan, ma'muriy-huquqiy munosabatlar yana shunisi bilan ajralib turadiki, ularning muqarrar subyekti doimo yuridik iroda bilan ish ko'radi. Ularning bu xususiyati bundan oldingi xususiyat bilan belgilanadi va bevosita undan kelib chiqadi. Darhaqiqat, ma'muriy-huquqiy munosabatlarda muqarrar subyekt davlat nomidan ish ko'rsa va bu munosabatlarda uning manfaatlarini ifoda etsa, u hokimiyat irodasisiz ish ko'rishi mumkin emas. Hokimiyat vakolatlari hamisha ijroiya-boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi subyekt tomonida bo'ladi.

Sakkizinchidan, ma'muriy-huquqiy munosabatlar taraflardan istalgan birining tashabbusi bilan yuzaga kelishi mumkin, lekin ikkinchi tarafning roziligi (istagi) shart hisoblanmaydi. Bunday rozilik talab etilgan hollarda u ma'muriy-huquqiy munosabat yuzaga kelishiga zamin yaratuvchi omil rolini o'taydi. Ammo bu yerda rozilik bevosita huquqni vujudga keltiruvchi ahamiyat kasb etmaydi, ya'ni mustaqil yuridik aktga (masalan, shartnomaga) aylanmaydi. Bu hol shu bilan izohlanadiki, davlat boshqaruvi organlari o'z tashabbusi bilan muayyan ma'muriy-huquqiy munosabatlarni yaratishga haqlidirlar.

Binobarin, taraflar tashabbusi bevosita ma'muriy-huquqiy munosabatni u ma'muriy-huquqiy normalarda (huquqiy munosabat yuzaga kelishining yuridik sharti sifatida) nazarda tutilgan hollardagina vujudga keltiradi. Bunday munosabatlarga kirishishning huquqiy imkoniyati davlat boshqaruvi organlari uchun ayni vaqtda majburiyat ham hisoblanadi. Biroq ma'muriy-huquqiy munosabatning boshqa taraflari bunday imkoniyatga ega bo'lmaydi.

To'qqizinchidan, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning muhim xususiyati shundaki, ularning ishtirokchilari o'rtasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolar, odatda, ma'muriy tartibda (sudsiz), ya'ni vakolatli davlat boshqaruvi organi (mansabdor shaxs)ning bevosita yuridik ahamiyatga ega bo'lgan va bir taraflama farmoyishi bilan hal qilinadi. Ayni vaqtda, amaldagi qonunchilik hujjatlarida bunday nizolarni sudda ko'rishning ayrim holatlari nazarda tutiladi.

Subyekt, obyekt va yuridik faktlar ma'muriy-huquqiy munosabatlarining *elementlari* hisoblanadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning *subyektlariga* ma'muriy huquqlar va majburiyatlar yuklatiladi; bular – davlat boshqaruvi subyektlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, davlat idoralari xodimlari, fuqarolar, chet elliklar, fuqaroligi bo'lmagan shaxslardir.

Davlat boshqaruvi organlari ma'muriy huquq layoqatining mohiyati ularning maxsus ijtimoiy vazifasi bilan belgilanadi. U mazkur organlarning u yoki bu hajmda davlat boshqaruvi vazifalariga ega bo'lish va ularni bajarish, mazkur vazifalarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishish layoqatini anglatadi. Unga davlat boshqaruvi tizimining mazkur bo'g'iniga beriladigan davlat-boshqaruv vakolatlari hajmi mos keladi. Davlat boshqaruvi organlarining vakolatlari majmui belgilangan tartibda tasdiqlanadigan tegishli nizomlarda, shuningdek, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlanadi. Ularda muayyan boshqaruv organi ishtirok etishga haqli bo'lgan huquqiy munosabatlarning turlari, unga berilgan vakolatlar va ma'muriy-huquqiy munosabatlarni amalga oshirish jarayonida u foydalanadigan davlat-boshqaruv vakolatlari doirasi belgilanadi. Davlat boshqaruvi organining umumiy ma'muriy huquq layoqatiga uning tegishli hajmdagi ijroiya-boshqaruv funksiyalarini mustaqil bajarish layoqati xosdir. Bundan tashqari, boshqaruv organi maxsus ma'muriy huquq layoqatiga ega bo'lishi ham mumkin. Bunday huquq layoqatiga muvofiq, boshqaruv organiga unga yuklatilgan vazifalarga mos keluvchi alohida vakolatlar beriladi. Masalan, ma'muriy majburlov choralari bevosita qo'llashga har qanday boshqaruv organi ham haqli emas. Odatda, maxsus huquq layoqati umumiy huquq layoqatiga qo'shimcha hisoblanadi.

Davlat boshqaruv organlarining *ma'muriy huquq layoqati* ular tashkil topgan va vakolatlari belgilangan paytdan e'tiboran vujudga keladi; shu bilan bir vaqtda ushbu organlarning *ma'muriy muomala layoqati*, ya'ni o'z huquq layoqatini amalda ro'yobga chiqarish layoqati (imkoniyati) ham vujudga keladi. Davlat xizmatchilarining ma'muriy huquq layoqati shu bilan belgilanadiki, ular amalda davlat boshqaruvi organlarining xizmat apparatiga uyushgan holda kundalik ijroiya-boshqaruv faoliyati bilan shug'ullanadi. Tabiiyki, bu o'rinda ma'muriy-boshqaruv personal tarkibiga kiruvchi xodimlar nazarda tutiladi. Davlat xizmatchisining ma'muriy huquq layoqati uning boshqaruv apparatida egallagan lavozimi bilan belgilanadi. Umuman olganda, u mazkur boshqaruv organining vakolatlari, uning ma'muriy huquq layoqati bilan belgilanadi. Davlat xizmatchisining

faoliyati organ faoliyatining tarkibiy qismidir, chunki har qanday boshqaruv organi mazkur organning vazifalari va tashkiliy tuzilmasiga bo'ysundirilgan shaxslar jamoasi (guruhi) hisoblanadi. Davlat xizmatchisining vakolatlari majmui – u muayyan lavozimni egallagan organ vakolatlari majmuining bir qismi. Uning ma'muriy huquq layoqati lavozim yo'riqnomalari bilan, agar ular bo'lmasa, davlat huquqi va ma'muriy huquqning umumiy yoki maxsus normalari bilan belgilanadi. Davlat xizmatchisi ma'muriy huquq layoqatining hajmi u xodimlarning qaysi toifasiga (rahbariy tarkib, yordamchi xodimlar) kirishi bilan belgilanadi. U mansabdor shaxslar va ma'muriy hokimiyat vakillarida ayniqsa salmoqlidir. Bunda ma'muriy shaxslar umumiy ma'muriy huquq layoqatiga, hokimiyat vakillari esa maxsus ma'muriy huquq layoqatiga ega bo'ladi. Davlat xizmatchilarining bu ikki toifasi vakillari tegishli davlat boshqaruvi organlarining boshqaruv vakolatlarini bevosita amalga oshiradilar. Yordamchi tarkib xodimlari, odatda, mansabdor shaxslar tomonidan boshqariladigan shaxslar hisoblanadi.

Jamoat birlashmalarining ma'muriy-huquqiy layoqati ustav normalari bilan emas, balki davlat organlarining hujjatlari bilan belgilanadi. Mazkur hujjatlarda jamoat birlashmalari organlarining davlat boshqaruvi sohasidagi vakolatlari, ular ishtirok etishi mumkin bo'lgan ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari nazarda tutiladi. Bunday hujjatlar qabul qilingan paytdan e'tiboran ular ma'muriy huquq subyektiga aylanadi. Jamoat birlashmalari ishtirokidagi ma'muriy-huquqiy munosabatlar ularning o'zida emas, balki ulardan tashqarida, ya'ni ular davlat boshqaruvi organlari, fuqarolar bilan hamkorlik qilishi chog'ida yuzaga keladi.

Fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati ular tug'ilgan paytdan boshlab vujudga keladi. Ularning davlat boshqaruvi sohasidagi muomala layoqati esa, odatda, 16 yoshdan paydo bo'ladi. Fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati hajmi Konstitutsiya, qonunlar, shuningdek, ma'muriy-huquqiy normalar mustahkamlangan boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan belgilanadi. Fuqarolar huquqlari va majburiyatlarining muayyan hajmi bir qancha holatlarga, chunonchi, ularning yoshi, ma'lumoti, jinsi, sog'lig'ining holatiga bog'liq bo'ladi. Fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati ularda davlat boshqaruvi sohasida subyektiv huquqlar va majburiyatlar mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi munosabatlar ma'muriy-huquqiy munosabatlarning *umumiy obyekt* hisoblanadi. Har bir muayyan ma'muriy-huquqiy munosabatda uning ishtirokchilari huquq va majburiyatlari yo'naltirilgan obyekt mazkur munosabat obyekt hisoblanadi. Ma'muriy-

huquqiy munosabatlarda boshqaruv sohasidagi subyektlarning xulq-atvori, harakatlari va ularning natijalari muayyan huquqiy munosabatlar obyekt sifatida namoyon bo'ladi.

2-§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar o'z mazmuniga, ishtirokchilari huquq va majburiyatlarining o'zaro nisbatiga, ularni vujudga keltiruvchi yuridik faktlarning xususiyatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar *mazmun jihatdan* moddiy va protsessual bo'ladi. Moddiy ma'muriy-huquqiy munosabatlar qatoriga boshqaruv sohasida yuzaga keluvchi va ma'muriy huquqning moddiy normalari bilan tartibga solinuvchi ijtimoiy munosabatlar kiradi. Ma'muriy-protsessual munosabatlar – boshqaruv sohasida individual-aniq ishlar hal qilinishi tufayli yuzaga keladigan va ma'muriy-huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan munosabatlardir. Masalan, fuqarolarning arizalari va shikoyatlarini ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan hal qilish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar ma'muriy-protsessual munosabatlar hisoblanadi. Moddiy va protsessual ma'muriy-huquqiy munosabatlarning o'zaro aloqasi shundan iboratki, moddiy munosabatlar protsessual munosabatlar vositasida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, protsessual ma'muriy-huquqiy munosabatlar vositasida huquqning boshqa tarmoqlari (moliya, yer, ekologiya va boshqa) huquqiy munosabatlari ham hayotga joriy etiladi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar *ishtirokchilari huquq va majburiyatlarining o'zaro nisbatiga ko'ra* ikki guruhga bo'linadi: ishtirokchilardan biri boshqasiga bo'ysunuvchi munosabatlar (vertikal huquqiy munosabatlar) va ishtirokchilari bir-biriga bo'ysunmaydigan munosabatlar (gorizontal huquqiy munosabatlar).

Vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar bir munosabat subyektining boshqasiga bo'ysinishi doirasida – ijro etuvchi hokimiyatning yuqori turuvchi va quyi turuvchi organlari o'rtasida, ijro etuvchi hokimiyat organlari va tobe tashkilotlar o'rtasida, ijro etuvchi hokimiyat organlarining biri boshqasiga bo'ysunuvchi tuzilmalari o'rtasida; biri boshqasiga bo'ysunuvchi davlat xizmati xodimlari o'rtasida yuzaga keladi. Bunda ijro etuvchi hokimiyat organlari va fuqarolar o'rtasida fuqarolarning boshqaruv sohasidagi majburiyatlarini amalga oshirish (jamoat tartibiga rioya qilish, harbiy majburiyatni bajarish va shu kabi) borasidagi huquqiy munosabatlari, odatda, vertikal munosabatlar hisoblanadi, chunki fuqaroga uning

majburiyatlarini bajarish qismida ijro etuvchi hokimiyat organining boshqaruv vakolatlari tatbiq etiladi.

Vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlarda ma'muriy-huquqiy tartibga solishning hamda davlat-boshqaruv faoliyatiga xos bo'lgan boshqaruv subyekti va obykti o'rtasidagi «boshqarish – bo'ysunish» aloqalarining mohiyati yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Bu munosabatlar, odatda, hokimiyatga oid munosabatlar deb ataladi. Ular biri bosh-qasiga bo'ysunuvchi taraflar o'rtasida yuzaga keladi va ayni vaqtda, fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farqli o'laroq, taraflar tengligi mavjud emasligidan dalolat beradi. Ammo biri boshqasiga bo'ysunishni aynan tushunmaslik lozim. Amalda vertikallik bir tarafda yuridik boshqaruv vakolatlari bo'lib, ular boshqa tarafda (masalan, fuqaroda) yo'qligini yoki ularning hajmi unda (masalan, quyi turuvchi boshqaruv organida) kamroq ekanligini anglatadi. Bunda boshqaruvchi taraf sifatida ijro etuvchi hokimiyatning tegishli subyekti (ijro etuvchi organ, davlat boshqaruvi organi) amal qiladi. O'z-o'zidan ravshanki, boshqaruv subyekti tashkiliy jihatdan barcha hollarda ham o'ziga bo'ysunmaydigan muayyan obyektga bevosita boshqaruv mazmunidagi ta'siri aynan vertikal munosabatlarda amalga oshiriladi.

Gorizantal ma'muriy-huquqiy munosabatlar bir-biriga bo'ysunmaydigan subyektlar o'rtasida vujudga keladi. Bunday munosabatlar ijro etuvchi hokimiyatning bir-biriga bo'ysunmaydigan organlari, shuningdek korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar o'rtasida ular boshqaruv sohasidagi o'z huquqlarini ro'yobga chiqarishlari munosabati bilan (masalan, fuqaro ijro etuvchi hokimiyat organiga shikoyat bilan murojaat etganda, jamoat tashkiloti ro'yxatdan o'tkazilganda va shu kabi) vujudga keladi.

Taraflar amalda va yuridik jihatdan teng huquqli bo'lgan munosabatlar *gorizantal ma'muriy-huquqiy munosabatlar* deb e'tirof etiladi. Ularda bir tarafning boshqa taraf uchun majburiy sanalgan hokimiyat boshqaruvi mavjud bo'lmaydi. Albatta, bunday huquqiy munosabatlar davlat boshqaruvi sohasida vertikal huquqiy munosabatlar kabi keng tarqalmagan. Bu tabiiy hol, zero, ular ma'muriy-huquqiy tartibga solishning umumiy o'zanidan chetga chiqadi. Shunga qaramay, ularning yuzaga kelish imkoniyati mavjud.

Boshqaruvga oid aloqalarning umumiy majmuida gorizantal munosabatlarni farqlash nisbatan qiyin, chunki ular davlat boshqaruvi sohasiga xos emas va vertikal munosabatlar kabi yaqqol namoyon bo'lmaydi. Shunga qaramay, boshqaruv amaliyotida ular qatoriga quyidagi ma'muriy-huquqiy munosabatlarni kiritish uchun muayyan asoslar mavjud.

Bevosita boshqaruv ta'siri ko'rsatilishiga sabab bo'lgan munosabatlar. Ular vertikal munosabatlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi, ya'ni bir tarafdama yuridik boshqaruv qarorini qabul qilish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar yaratish uchun mo'ljallangan. Bular – bir huquqiy darajada turgan ijro etuvchi organlar (mansabdor shaxslar) o'rtasida yuzaga keluvchi, masalan, boshqaruvning qo'shma normativ hujjatlarini tayyorlash va qabul qilish (masalan, ikki vazirlik o'rtasida); birgalikdagi boshqaruv harakatlarini muvofiqlashtirish; qo'shma majlislar (masalan, ikki vazirlik hay'atlarining majlislarini) o'tkazish; idoralararo maslahat yoki muvofiqlashtirish kengashlarini tuzish bilan bog'liq bo'lgan aloqalar; bular ijro etuvchi hokimiyat organlari va kasaba uyushmalari o'rtasidagi mazkur uyushmalarning qonuniy manfaatlarini qondirish borasidagi munosabatlardir.

Bir tarafdama tartibda qabul qilingan yuridik boshqaruv qarorini samarali amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida bevosita boshqaruv ta'siri ko'rsatish amalga oshirilganidan so'ng yuzaga keladigan munosabatlar. Bu munosabatlar jarayoni va natijasida normativ hujjatlarni ijro etish bo'yicha birgalikda chora-tadbirlar (idoralararo komissiyalar tuzish, qo'shma taftishlar o'tkazish va hokazo) ishlab chiqiladi. Munosabatlarning bu ikki guruhi ma'muriy protseduraga oid (belgilangan tartib-taomil asosidagi) munosabatlar jumlasiga kiradi.

Taraflari teng huquqli bo'lgan ma'muriy-protsessual munosabatlar (masalan, fuqarolarning shikoyatlari bo'yicha, ma'muriy huquqbuzarliklarga doir ishlar bo'yicha ish yuritish doirasidagi munosabatlar). Bu munosabatlarning mazmuni ma'muriy-huquqiy nizolarni ko'rib chiqish bilan belgilanadi.

Turli bitimlar ko'rinishidagi ma'muriy-shartnoma munosabatlari (masalan, u yoki bu lavozimga qabul qilish to'g'risidagi dastlabki bitim). Bitimlar ijro etuvchi hokimiyat subyektlari o'rtasida ham tuzilishi mumkin.

3-§. Ma'muriy huquq sohasidagi yuridik faktlar

Yuridik faktlar ma'muriy-huquqiy munosabatlarning yuzaga kelishi, ularni o'zgartirish yoki bekor qilish uchun asos bo'ladi. Yuridik faktlar shaxslar va organlarning *harakatlari* natijasida ham, muayyan *voqealar* natijasida ham yuzaga kelishi mumkin.

Harakatlar subyektning o'z xohish-irodasini faol ifoda etishi mahsulidir. Tegishli yuridik faktlar irodaviy yuridik faktlar deb ataladi. Masalan, fuqaroning ijro etuvchi hokimiyat organiga shikoyat berishi uning

mansabdor shaxslar tomonidan ko'rib chiqilishi bilan bog'liq bo'lgan huquqiy munosabatni vujudga keltiradi. Bunda muayyan ma'muriy qonunchilikda nazarda tutilgan huquq amalga oshadi va tegishli ma'muriy huquqiy majburiyat ado etiladi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarda qonuniy va g'ayriqonuniy harakatlar farqlanadi. Qonuniy harakatlar har doim ma'muriy-huquqiy normalarning talablariga mos keladi. Fuqarolarning va ma'muriy-huquqiy munosabatlar boshqa ishtirokchilarining qonuniy harakatlari yuridik faktlar sifatida amal qiladi. Masalan, fuqaroning shikoyat berishi u bilan shikoyat berilgan ijro etuvchi organ (mansabdor shaxs) o'rtasida muayyan ma'muriy-huquqiy munosabat yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Ma'muriy huquqqa doir yuridik faktlar bo'lib, qonuniy harakatlarning asosiy turi sifatida ijro etuvchi hokimiyat subyektlarining individual xususiyat kasb etuvchi, ya'ni muayyan shaxs va ishga taalluqli huquqiy hujjatlari xizmat qiladi. Ularning bevosita yuridik natijasi – ma'muriy-huquqiy munosabat yuzaga kelishi, uning o'zgartirilishi yoki bekor qilinishidan iborat.

G'ayriqonuniy harakatlar ma'muriy-huquqiy normalarning talablariga mos kelmaydi, aksincha ularni buzadi. Bular – intizomiy va ma'muriy qilmishlar (ayniqsa, ular ko'proq davlat boshqaruvi sohasiga xosdir). Ular yurisdiktsion (vakolatni amalga oshirish bilan bog'liq) huquqiy munosabatlar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. G'ayriqonuniy harakatlar qatoriga harakatsizlik (masalan, tegishli ichki ishlar organining jamoat tartibini ta'minlash bo'yicha zarur choralar ko'rmagani) ham kiradi.

Voqealar – huquqiy oqibatlarga sabab bo'luvchi, ammo kishilarning xohish-irodasiga bog'liq bo'lmagan holda yuz beruvchi yuridik faktlar. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999-yil 26-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasida pasport tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi farmoni bilan tasdiqlangan Nizomga muvofiq O'zbekiston Respublikasining 16 yoshga to'lgan va O'zbekiston hududida yashaydigan har bir fuqarosi pasportga ega bo'lishi mumkin. Binobarin, fuqaroning 16 yoshga to'lishi unda pasport olish huquqi va majburiyatini, davlat organlarida esa fuqaroga bunday pasportni berish huquqi va majburiyatini vujudga keltiruvchi yuridik fakt hisoblanadi.

Shunday qilib, irodaviy va noixtiyoriy yuridik faktlar o'rtasidagi farq shundan iboratki, irodaviy yuridik faktlarning vujudga kelishi kishilarning xohish-irodasiga bevosita bog'liq bo'lsada, noixtiyoriy yuridik faktlarning vujudga kelishi esa kishilarning xohish-ixtiyoriga bog'liq bo'lmaydi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ma'muriy-huquqiy munosabat deganda nimani tushunasiz?
2. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlang.
3. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning elementlarini ko'rsating.
4. Davlat boshqaruv organlarining ma'muriy huquq layoqati deganda nimani tushunasiz?
5. Davlat xizmatchisining ma'muriy huquq layoqati deganda nimani tushunasiz?
6. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlarini ko'rsating.
7. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning yuzaga kelishi, ularni o'zgartirish yoki bekor qilinishi uchun nima asos bo'ladi?

IKKINCHI BO‘LIM. MA‘MURIY HUQUQ SUBYEKTLARI

IV BOB. IJRO ETUVCHI HOKIMIYAT ORGANLARI

1-§. Ijro etuvchi hokimiyat organlari tushunchasi va uning xususiyatlari

Ijro etuvchi hokimiyat organlari – davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladigan hamda davlat hokimiyat vakolatlariga ega bo‘lgan davlat hokimiyatining mustaqil bir bo‘g‘inidir. Ijro etuvchi hokimiyat subyektlari o‘rnatilgan vakolatlar doirasida davlat boshqaruvini amalga oshiradilar. Ijro etuvchi hokimiyat davlat boshqaruvi organlari tizimidan tashqarida bo‘lishi mumkin emas. Binobarin, ijro etuvchi hokimiyat bu hokimiyat organlari tizimining bir qismi bo‘lgan, qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni ijro etish va ijrosini ta‘minlash maqsadida davlat tomonidan tashkil etiladigan, boshqaruv faoliyatining maxsus shakl va usullaridan foydalanib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradigan, tegishli tuzilishiga, vakolatlar doirasiga, davlat-hokimiyat vakolatlariga va davlat xizmatchilari shtatlariga ega bo‘lgan tashkilotdir.

Ijro etuvchi hokimiyat organi shu hokimiyat mexanizmi (tizimi)ning tarkibiy qismi bo‘lib, davlat nomidan ish ko‘radi, ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshiradi, o‘zining qonunchilik hujjatlarida belgilangan vakolatlari doirasi hamda tuzilishiga ega, faoliyatining o‘ziga xos shakl va usullarini qo‘llaydi. Ushbu organlar faoliyatining mazmuniga ko‘ra davlat boshqaruvini amalga oshiradi.

Ijro etuvchi hokimiyat organlari o‘zining davlat-huquqiy tabiatiga ko‘ra o‘zini o‘zi boshqarish organlaridan, funksional ahamiyatiga ko‘ra esa davlat hokimiyatining boshqa organlaridan farq qiladi. Shu bilan birga, ijro etuvchi hokimiyat organlari davlatning muayyan funksiya va vazifalarini ta‘minlashda qonunchilik hamda sud organlari bilan o‘zaro munosabatda bo‘ladi. Bu munosabatlar turli xil kelishuv komissiyalari, vakillik organlarining yig‘ilishlarida ijro etuvchi hokimiyat organi rahbarining hisobotini eshitish kabi shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin.

Ijro etuvchi hokimiyat organlarining bir necha *xususiyatlarini* qayd etish mumkin.

Birinchidan, ijro etuvchi hokimiyat organi – qonun chiqaruvchi va sud hokimiyati singari davlat apparatining mustaqil bug‘ini hisoblanib, u

davlatning xo‘jalik, ijtimoiy-madaniy, ma‘muriy-siyosiy, tarmoqlararo sohalarida ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshiradi. *Ikkinchidan*, ijro etuvchi hokimiyat organlari huquqiy hujjatlarni qabul qilish, o‘rnatilgan talablar va qoidalarga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish, huquqiy aktlar talablarining buzilishidan turli boshqaruv usullari orqali himoya qilish singari davlat-hokimiyat vakolatlariga ega. *Uchinchidan*, ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyati qonunosti xususiyatga ega, ya‘ni ular o‘z faoliyatini qonun asosida va qonunlarni ijro etish maqsadida amalga oshiradi. *To‘rtinchidan*, har bir ijro etuvchi hokimiyat organi o‘zining funksiyasi va vakolatlari doirasiga ega. Respublikamizda amalga oshirilayotgan ma‘muriy islohotlar doirasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarda ijro etuvchi hokimiyat organlarining asosiy funksiyalari va vazifalari belgilab berildi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida»gi (2003-yil 9-dekabr) farmonida respublika davlat boshqaruvi organlarining asosiy vazifalari va funksiyalari etib quyidagilar belgilangan.

– O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning amalda ro‘yobga chiqarilishini, ular ijrosi ustidan ta‘sirchan nazoratning amalga oshirilishini ta‘minlash;

– tashqi va ichki siyosatni amalga oshirish, davlatning tashqi va ichki xavfsizligini ta‘minlash;

– mamlakatni strategik rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, davlatning maqsadli dasturlarini ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirishni tashkil qilish, iqtisodiy islohotlarni ro‘yobga chiqarish borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– insonning konstitutsiyaviy huquqi va erkinliklarini, aholining ta‘lim, tibbiy xizmat, ijtimoiy ta‘minotga bo‘lgan huquqlarini ta‘minlash va himoya qilish, mehnat bozorini tartibga solish, ijtimoiy sohada umum-davlat boshqaruv tizimi faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirish;

– tegishli huquqiy muhitni yaratish, litsenziyalash, sertifikatlashtirish va standartlashtirish orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish;

– soliqlar, bojxona to‘lovlarini yig‘ish, davlat daromadlarini taqsimlash yo‘li bilan xazinaga oid vazifalarni amalga oshirish¹. *Beshinchidan*,

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2003. – № 11-12. – 178-м.

har bir ijro etuvchi hokimiyat organi tashkiliy tuzilishga ega, ya'ni zaruriy moddiy-texnik, moliyaviy, axborot va boshqa resurslar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. *Oltinchidan*, har bir ijro etuvchi hokimiyat organi davlat faoliyatini muayyan hududda amalga oshiradi.

Shunday qilib, *ijro etuvchi hokimiyat organi* – bu o'z tuzilishiga, vakolat doirasiga, faoliyat ko'rsatish hududiga ega, tegishli qonunchilik hujjatlarida tashkil etiladigan, davlat nomidan ish ko'radigan, ijro etish va farmoyish berish tartibida xo'jalik, ijtimoiy-madaniy, ma'muriy-siyosiy, tarmoqlararo sohalarga rahbarlikni amalga oshiruvchi, davlat mexanizmi-ning mustaqil tarkibiy bo'g'inidir.

Ijro etuvchi hokimiyat organlarini quyidagi asoslarga ko'ra *tasniflash* mumkin:

1. *Ijro etuvchi organlar vakolatining xususiyatiga ko'ra*: umumiy; maxsus; sohaviy; sohalararo vakolatli organlar. Umumiy vakolatli ijro etuvchi organlarga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, hokimliklarni kiritish mumkin. Ushbu davlat organlari o'z vakolatlari doirasida barcha sohalarga taalluqli qarorlar qabul qilishi mumkin.

Maxsus vakolatli davlat boshqaruv organlariga davlat inspeksiyalari (Parvozlarning xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Davlat don inspeksiyasi) va boshqa maxsus davlat organlari kiradi.

Sohaviy ijro etuvchi organlarning vakolatlar doirasi ularning aniq davlat-boshqaruv faoliyati sohasida belgilab qo'yilgan. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 9-dekabrda «Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi farmoniga asosan vazirliklar, davlat qo'mitalari va boshqa markaziy davlat boshqaruv organlari tasdiqlangan. Ushbu organlarning aksariyati muayyan sohada faoliyat olib boradi.

Sohalararo vakolatli ijro etuvchi organlar davlat organlarining alohida faoliyat yo'nalishlarida muvofiqlashtirish funksiyasini bajaradi. Masalan, O'zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligi aloqa, axborotlashtirish va radiochastota spektridan foydalanish sohasidagi vazifalarni hal qilish va davlat siyosatini o'tkazish uchun vakolat berilgan muvofiqlashtiruvchi boshqaruv organi hisoblanadi.

2. *Ijro etuvchi organlar tashkiliy-huquqiy asoslariga ko'ra* quyidagi organlarga bo'linadi:

– Konstitutsiya asosida tashkil etiladigan organlar (masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi);

– qonunchilik hujjatlari asosida tashkil etiladigan organlar (vazirliklar, davlat qo‘mitalari).

Bundan tashqari, ijro etuvchi hokimiyat organlari *tashkil etish tartibiga ko‘ra*, Prezident tomonidan tashkil etiladigan, Vazirlar Mahkamasini tomonidan tashkil etiladigan, markaziy hamda mahalliy ijro etuvchi organlar tomonidan tashkil etiladigan organlarga bo‘linadi.

3. *Boshqaruv faoliyatini amalga oshirishda qarorlar qabul qilish tartibiga ko‘ra*, ijro etuvchi hokimiyat organlari kollegial hamda yakkaboshchilik asosida faoliyat olib boradigan organlarga bo‘linadi.

Kollegial organlar faoliyatining mazmuni boshqaruv qarorlarini organning tegishli a‘zolari bilan birgalikda kelishuv asosida qabul qilinishi bilan ifodalanadi. Ijro etuvchi organlar faoliyatida yakkaboshchilik prinsipi, organ rahbari (vazir, boshliq)ning yakka o‘zi u yoki bu boshqaruv qarorlarini qabul qilishini anglatadi. Albatta, bunda har bir organ rahbari boshqaruv qarorlarining xususiyatidan kelib chiqib, sohaviy tarkibiy tuzilmalar fikrini inobatga olgan holda, shuningdek, har bir vazirlik, davlat qo‘mitasi tuzilmasida mavjud maslahat organi – hay‘at muhokamasidan so‘ng shunday qarorlar qabul qilishi mumkin.

4. *Ijro etuvchi organlarni tashkiliy-huquqiy shakllariga ko‘ra* muayyan turlarga ajratish mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yuqorida qayd etib o‘tilgan farmonida respublika davlat boshqaruvi organlarining umumiy funksional tavsifi bilan birga, tashkiliy-huquqiy shakllari ham belgilab berilgan. Ushbu farmon asosida ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida bir necha normativ-huquqiy hujjat qabul qilinib, davlat boshqaruv organlarining turli tashkiliy-huquqiy shakllari (vazirlik, davlat qo‘mitasi, agentlik, markaz, inspeksiya, departament) ijro etuvchi hokimiyat tizimida paydo bo‘lishiga asos yaratiladi.

5. *Ijro etuvchi organlar moliyaviy mablag‘ bilan ta‘minlanishiga ko‘ra*: budjet organlari va xo‘jalik hisobidagi organlarga bo‘linadi.

6. *Ijro etuvchi organlar qaysi hududda faoliyat ko‘rsatishi bo‘yicha*: markaziy va mahalliy organlarga bo‘linadi.

2-§. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy maqomi

O‘zbekiston Respublikasida Prezidentlik instituti «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimini ta‘sis etish hamda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Asosiy qonuniga)ga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasining (1990-yil 24-mart)

qonuniga asosan joriy etilgan. «Prezident» tushunchasi konstitutsiyaviy-huquqiy ma'noda davlat boshlig'ini anglatadi. O'zbekiston Respublikasi-ning Konstitutsiyasiga muvofiq, Prezidentlik instituti – hokimiyatlar bo'linishi prinsipiga rioya qilinishida davlat mexanizmi uchun eng muhim institutdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy maqomi Konstitutsiyaning 89-93-moddalarida hamda «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatining asosiy kafolatlari to'g'risida»gi (2003-yil 25-aprel) qonun¹ bilan belgilanadi.

Konstitutsiyamizning 89-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig'idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyati yuritishini hamda hamkorligini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90-moddasiga asosan Prezident lavozimiga nomzodlarga quyidagi talablar qo'yiladi:

birinchidan, o'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, faqat O'zbekiston Respublikasining fuqarosi Prezident etib saylanishi mumkin;

ikkinchidan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O'zbekiston hududida muqim yashayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi Prezidentlikka saylanishi mumkin. Bu muddat Prezidentlikka nomzodga faqat bilimlar va amaliy tajribalarni emas, balki O'zbekistondagi hayotning o'ziga xos sharoitlarini tushunish uchun ham zarur va yetarlidir;

to'rtinchidan, davlat tilini yaxshi biladigan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi Prezidentlikka saylanishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasi-ning fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan besh yil muddatga saylanadi.

Prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin emas.

Prezidentning shaxsi daxlsizdir va qonun bilan muhofaza etiladi. U Konstitutsiyaning 92-moddasida o'z ifodasini topgan qasamyodni qabul qilgan paytdan boshlab o'z lavozimiga kirishgan hisoblanadi.

Konstitutsiyaning 93-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti:

1) fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O'zbekiston Respublikasi-ning Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir;

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2003. – № 3-4. – 34-м.

2) O‘zbekiston Respublikasining suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muhofaza etish, milliy-davlat tuzilishi masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko‘radi;

3) mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O‘zbekiston Respublikasi nomidan ish ko‘radi;

4) muzokaralar olib boradi hamda O‘zbekiston Respublikasining shartnoma va bitimlarini imzolaydi, respublika tomonidan tuzilgan shartnomalarga, bitimlarga va uning qabul qilingan majburiyatlariga rioya etilishini ta‘minlaydi;

5) o‘z huzurida akkreditatsiyadan o‘tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chaqiruv yorliqlarini qabul qiladi;

6) O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash uchun nomzodlarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;

7) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga mamlakat ichki va tashqi siyosatini amalga oshirishning eng muhim masalalari yuzasidan murojaat qilish huquqiga ega;

8) respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta‘minlaydi; vazirliklar, davlat qo‘mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan, tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi;

9) Senat Raisi lavozimiga saylash uchun nomzodni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;

10) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari ko‘rib chiqishi va tasdiqlashi uchun O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini taqdim etadi hamda uni iste‘foga chiqqanda, Bosh vazirga nisbatan bildirilgan ishonchsizlik votumi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tomonidan qabul qilinganda yoxud qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda lavozimidan ozod qiladi;

11) O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tasdiqlaydi va lavozimlaridan ozod qiladi;

12) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va Hisob palatasi raisini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi, keyinchalik bu masalalarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi;

13) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga Konstitutsiyaviy sud raisi va sudyalari, Oliy sud raisi va sudyalari, Oliy xo‘jalik

sudi raisi va sudyalari, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisi, O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasining raisi lavozimlariga nomzodlarni taqdim etadi;

14) viloyat, tumanlararo, tuman, shahar, harbiy va xo‘jalik sudlarining sudyalarini tayinlaydi va lavozimlaridan ozod etadi;

15) O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan, viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini qonunga muvofiq tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini Prezident o‘z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli;

16) respublika davlat boshqaruvi organlarining va hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini ular qonun hujjatlari normalariga nomuvofiq bo‘lgan hollarda to‘xtatadi, bekor qiladi; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlislarida raislik qilishga haqli;

17) O‘zbekiston Respublikasining qonunlarini imzolaydi va e‘lon qiladi; qonunga o‘z e‘tirozlarini ilova etib, uni takroran muhokama qilish va ovozga qo‘yish uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli;

18) O‘zbekiston Respublikasiga hujum qilinganda yoki tajovuzdan bir-birini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug‘ilganda urush holati e‘lon qiladi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tasdig‘iga kiritadi;

19) favqulodda vaziyatlar (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat, epidemiyalar) yuz bergan taqdirda fuqarolarning xavfsizligini ta‘minlashni ko‘zlab, O‘zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi. Favqulodda holat joriy etish shartlari va tartibi qonun bilan belgilanadi;

20) O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo‘mondoni hisoblanadi, Qurolli Kuchlarning oliy qo‘mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlar beradi;

21) O‘zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari va yorlig‘i bilan mukofotlaydi, O‘zbekiston Respublikasining malakaviy va faxriy unvonlarini beradi;

22) O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi;

23) amnistiya to'g'risidagi hujjatlarni qabul qilish haqida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnoma kiritadi va O'zbekiston Respublikasining sudlari tomonidan hukm qilingan shaxslarni afv etadi;

24) milliy xavfsizlik xizmati raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, keyinchalik shu masalalarga doir farmonlarni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig'iga kiritadi;

25) ushbu Konstitutsiya va O'zbekiston Respublikasining qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Prezident o'z vakolatlarini bajarishni davlat idoralariga yoki mansabdor shaxslarga topshirishga haqli emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (Konstitutsiyaning 94-moddasiga muvofiq) Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi. Asosiy qonunimizning 95-moddasiga binoan, Qonunchilik palatasi yoki Senat tarkibida ularning normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo'lmaydigan ixtiloflar yuz berganda yoxud ular bir necha marta O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda, shuningdek Qonunchilik palatasi bilan Senat o'rtasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo'lmaydigan ixtiloflar yuz berganda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi bilan bamaslahat qabul qilgan qarori asosida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi, Senati tarqatib yuborilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi, Senati tarqatib yuborilgan taqdirda yangi saylov uch oy mobaynida o'tkaziladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati favqulodda holat joriy etilgan davrda tarqatib yuborilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi Prezidenti o'z vazifalarini bajara olmaydigan holatlarda uning vazifa va vakolatlari vaqtincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining zimmasiga yuklatiladi, bunda uch oy muddat ichida «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida»gi qonunga to'liq muvofiq holda mamlakat Prezidenti saylovi o'tkaziladi (96-m.). Vakolati tugashi munosabati bilan iste'foga chiqqan Prezident umrbod Senat a'zosi lavozimini egallaydi (97-m.).

3-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy maqomi

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy maqomi Konstitutsiya va «Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi (2003-yil 29-avgust) qonuni bilan tartibga solingan¹.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, uning o‘rinbosarlari, vazirlar, davlat qo‘mitalarining raislaridan iborat. Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatining boshlig‘i Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o‘z lavozimi bo‘yicha kiradi. Vazirlar Mahkamasi – O‘zbekiston Respublikasining Hukumati – O‘zbekiston Respublikasining ijro etuvchi hokimiyat organidir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

1) samarali iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy, pul-kredit siyosati yuritilishi, fan, madaniyat, ta‘lim, sog‘liqni saqlashni hamda iqtisodiyotning va ijtimoiy sohaning boshqa tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi uchun javobgar bo‘ladi;

2) fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;

3) davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari ishini muvofiqlashtiradi va yo‘naltiradi, ularning faoliyati ustidan qonunda belgilangan tartibda nazoratni ta‘minlaydi;

4) O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlis qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta‘minlaydi;

5) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan ma‘ruzalar taqdim etadi;

6) O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida va qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruvi organlari tizimiga va o‘zi tashkil etadigan xo‘jalik boshqaruvi organlari tizimiga boshchilik qiladi, ularning hamjihatlik bilan faoliyat ko‘rsatishini ta‘minlaydi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2003. – № 9-10. – 138-м.

Vazirlar Mahkamasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti oldida javobgardir. Vazirlar Mahkamasi qonunchilik tashabbusi huquqiga ega.

Vazirlar Mahkamasi o'z faoliyatida kollegiallik, demokratiya va qonuniylik, O'zbekiston Respublikasida yashovchi barcha millat va elatlarining manfaatlarini hisobga olish prinsiplariga asoslanadi.

Vazirlar Mahkamasi tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, uning o'rinbosarlari, vazirlar, davlat qo'mitalarining raislari kiradi. Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining boshlig'i Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o'z lavozimi bo'yicha kiradi.

Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovda eng ko'p deputatlik o'rinlarini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi eng ko'p deputatlik o'rinlarini qo'lga kiritgan bir necha siyosiy partiya tomonidan taklif etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdim etilgan Bosh vazir lavozimiga nomzodni ko'rib chiqqanidan keyin o'n kun muddat ichida uni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining ko'rib chiqishi va tasdiqlashi uchun taklif etadi. Bosh vazir lavozimiga nomzod O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida uning nomzodi ko'rib chiqilayotganda va tasdiqlanayotganda Vazirlar Mahkamasining yaqin muddatga va uzoq istiqbolga mo'ljallangan harakat dasturini taqdim etadi. Bosh vazir nomzodi uning uchun tegishincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining yarmidan ko'pi tomonidan ovoz berilgan taqdirda tasdiqlangan hisoblanadi. Agar ovoz berish vaqtida Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi yoki Senatida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari yoki Senati a'zolari umumiy sonining ko'pchilik ovozini ololmasa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi barcha siyosiy partiyalar fraksiyalari bilan qo'shimcha maslahatlashuvlar o'tkazganidan so'ng Bosh vazir lavozimiga nomzodni yana bir marta taqdim etish huquqiga ega.

Vazirlar Mahkamasining a'zolari Bosh vazir taqdimiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

Bosh vazir va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi o'rtasida ziddiyatlar doimiy tus olgan holda Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman kiritilgan taklif bo'yicha

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo‘shma majlisi muhokamasiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish haqidagi masala kiritiladi. Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi tegishincha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a‘zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi ovoz bergan taqdirda qabul qilingan hisoblanadi. Bunday holatda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazirni lavozimidan ozod etish to‘g‘risida qaror qabul qiladi. Bunda Vazirlar Mahkamasining butun tarkibi Bosh vazir bilan birga iste’foga chiqadi.

Yangi Bosh vazir nomzodi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi barcha siyosiy partiyalar fraksiyalari bilan tegishli maslahatlashuvlar o‘tkazilganidan so‘ng O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga ko‘rib chiqish va tasdiqlashga taqdim qilish uchun taklif etiladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan Bosh vazir lavozimiga nomzod ikki marta rad etilgan taqdirda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir vazifasini bajaruvchini tayinlaydi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini tarqatib yuboradi.

Amaldagi Vazirlar Mahkamasi yangi saylangan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida o‘z vakolatlarini zimmasidan soqit qiladi, biroq Vazirlar Mahkamasining yangi tarkibi shakllantirilguniga qadar mamlakat Prezidentining qaroriga muvofiq o‘z faoliyatini davom ettirib turadi.

Bosh vazir O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan quyidagi hollarda lavozimidan ozod etiladi:

- Bosh vazirning iste’foga chiqish to‘g‘risidagi arizasiga binoan;
- Bosh vazir o‘z vakolatlarini bajarishi mumkin bo‘lmay qolgan taqdirda;

- Vazirlar Mahkamasi tarkibida uning normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo‘lmaydigan ixtiloflar yuz berganda, shuningdek Vazirlar Mahkamasi bir necha marta O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiyalar fraksiyalarining O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ko‘rib chiqishi uchun taqdim etgan tashabbusiga binoan. Agar zarur asoslarga ega bo‘lgan bunday tashabbusni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiyalar yetakchi fraksiyalari qo‘llab-quvvatlasa hamda mazkur tashabbus O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonun-

chilik palatasi va Senatida ovozga qo'yilganda tegishincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy soni uchdan ikki qismidan ko'prog'ining ovozini olsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazirni lavozimidan ozod etish to'g'risida qaror qabul qiladi;

– O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari tomonidan qabul qilingan Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirilgan taqdirda.

Bosh vazirning lavozimidan ozod etilishi bir vaqtning o'zida O'zbekiston Respublikasi Hukumatining iste'foga chiqishiga sabab bo'ladi.

Vazirlar Mahkamasining iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirish sohasidagi asosiy vakolatlari quyidagilardan iborat:

– iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy jarayonlarni boshqaradi, mulkchilikning barcha shakllarini uyg'unlashtirish va ularning tengligi, iqtisodiyotni monopoliyalashtirishdan chiqarish, bozor iqtisodiyotining huquqiy mexanizmini ishga solish asosida erkin tadbirkorlik uchun shart-sharoitlar yaratadi;

– xo'jalik yuritishning yangi shakllari – konsernlar, konsorsiumlar, tarmoqlararo birlashmalar, turli uyushmalar va boshqa shunga o'xshash tashkilotlarni barpo etishga va mustahkamlashga yordamlashadi, iqtisodiyotni rivojlantirish va aholi talab-ehtiyojlarini qondirish zaruriyatidan kelib chiqqan holda ular faoliyatini yo'naltiradi va muvofiqlashtiradi;

– O'zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga ko'maklashadi, yagona narx siyosatini o'tkazish, mehnatga haq to'lash miqdorining belgilangan kafolatlarini hamda ijtimoiy ta'minot darajasini ta'minlash chora-tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;

– O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish istiqbol ko'rsatkichlarini va eng muhim dasturlarini ishlab chiqishni hamda ularning ijrosini tashkil etadi;

– boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish to'g'risida, vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda O'zbekiston Respublikasi davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlarini tuzish, qayta tashkil etish va tugatish to'g'risida takliflar ishlab chiqadi;

– fan va texnikani rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshiradi;

– fuqarolarning huquq va erkinliklarini, ularning mehnat qilishga, ijtimoiy va huquqiy himoyalanihga bo'lgan huquqlarini ta'minlash hamda

himoya qilish chora-tadbirlarini ko‘radi, ijtimoiy ta‘minot tizimini takomillashtiradi;

– sog‘liqni saqlash, xalq ta‘limini rivojlantirish va takomillash-tirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi, madaniyatni rivojlantirishga ko‘maklashadi;

– O‘zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi va mudofaa qobi-liyatini, davlat chegaralari qo‘riqlanishini ta‘minlash, davlat manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga yordamlashadi;

– davlat boshqaruvi organlarining tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini birgalikda o‘tkazish hamda respublika va xalqaro ahamiyatga molik yirik ekologik dasturlarni amalga oshirish borasidagi ishlarini muvofiqlash-tiradi, yirik avariya va falokatlarning, shuningdek, tabiiy ofatlarning oqibatlarini tugatish chora-tadbirlarini ko‘radi;

– O‘zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilot-lardagi vakilligini ta‘minlaydi, hukumatlararo shartnoma va bitimlar tuzadi, ularni bajarish chora-tadbirlarini ko‘radi;

– tashqi iqtisodiy faoliyat, ilmiy-texnikaviy va madaniy hamkorlik sohasida rahbarlikni amalga oshiradi.

Davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlariga rahbarlik qilishning umumiy masalalari bo‘yicha Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvining boshqa organlari ishini muvofiqlashtirib, yo‘naltirib boradi.

Vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat boshqaruvining boshqa organlari haqidagi nizomlar Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti hisobidan ta‘minlanadigan davlat boshqaruvi boshqa organlarining markaziy devoni xodimlari sonini va ular ta‘minotiga ajratiladigan mablag‘lar miqdorini belgilaydi.

Vazirlarning va davlat qo‘mitalari raislarining o‘rinbosarlari O‘zbekis-ton Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimi-dan ozod etiladi. Davlat boshqaruvi boshqa organlarining rahbarlari va ularning o‘rinbosarlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

Vazirlar Mahkamasi O‘zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tashkil etiladigan xo‘jalik boshqaruvi organlarining rahbarlarini O‘zbe-kiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda tasdiqlaydi.

Davlat boshqaruvi organlari hay'atlarining a'zolari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tashkil etiladigan xo'jalik boshqaruvi organlari boshqaruvlarining a'zolari Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirlar Mahkamasi zarurat bo'lganda o'z vakolatiga kiruvchi davlat boshqaruvining ayrim masalalarini hal etishni, agar bu masalalarning hal etilishi qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasi Hukumatining mutlaq vakolatlarga kiritilgan bo'lmasa, vazirliklar, davlat qo'mitalari va o'z bo'ysunuvidagi davlat boshqaruvi boshqa organlariga berishi mumkin.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlari faoliyatini nazorat qilishda vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlarining hujjatlari amaldagi qonun hujjatlariga zid bo'lgan hollarda ularni bekor qilish huquqiga ega.

Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi bilan munosabatlarida O'zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini, O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining asosiy ko'rsatkichlarini va unga kiritiladigan o'zgartishlarni ishlab chiqadi hamda ularni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ko'rib chiqishi uchun taqdim etadi.

Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan ma'ruzalar taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari Vazirlar Mahkamasi muayyan a'zosining o'zi rahbarlik qilayotgan davlat yoki xo'jalik boshqaruvi organi faoliyati masalalari yuzasidan axborotini eshitishlari hamda zarur bo'lganda uni iste'foga chiqarish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ko'rib chiqishi uchun taklif kiritishlari mumkin.

Vazirlar Mahkamasining a'zolari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari majlislarida, palatalar qo'mitalarining majlislarida hozir bo'lish va axborot berishga haqli.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zolari tomonidan Vazirlar Mahkamasi yoki uning muayyan a'zolari faoliyatiga taalluqli masalalar qo'yilgan taqdirda, Bosh vazir shu masalalar yuzasidan zarur tushuntirishlar olish va tushuntirishlar berishga haqli.

Vazirlar Mahkamasi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qo‘mitalarining O‘zbekiston Respublikasi Hukumati faoliyati masalalariga doir tavsiyalari va takliflarini ko‘rib chiqadi hamda ular yuzasidan chora-tadbirlar ko‘radi. Tavsiyalar va takliflarni ko‘rib chiqish natijalari haqida hamda ko‘rilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tegishli qo‘mitalariga kelishilgan muddatda ma’lum qiladi.

Parlament so‘roviga javob. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidan, Qonunchilik palatasi deputatidan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatidan, Senat a‘zosidan O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining yoki unga bo‘ysunuvchi davlat yoxud xo‘jalik boshqaruvi organlarining faoliyatiga doir parlament so‘rovi olgan Vazirlar Mahkamasi yoxud O‘zbekiston Respublikasi Hukumati a‘zosi qonun bilan belgilangan muddatlarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tegishli palatalarining majlislarida og‘zaki yoki yozma javob berishi shart.

Vazirlar Mahkamasi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi bilan munosabatlarida:

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi bilan o‘zaro hamkorlik qiladi, uning O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining hamda Oliy Majlis palatalarining qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari hamda xo‘jalik va ijtimoiy-madaniy qurilish masalalariga doir boshqa hujjatlar qanday bajarilayotganligi haqidagi ma’lumotlarini eshitadi;

Vazirlar Mahkamasining vakolatiga kiruvchi masalalar bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining takliflarini ko‘rib chiqadi;

vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvining boshqa organlari tomonidan tarmoqlararo va mintaqaviy o‘ta muhim kompleks dasturlarni amalga oshirishda Qoraqalpog‘iston Respublikasi huquqlariga rioya etilishini ta’minlaydi, bunda chiqib qoladigan bahsli masalalarni hal etadi;

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga hamda Vazirlar Mahkamasining qarorlariga zid bo‘lgan qarorlari va farmoyishlarining ijro etilishini o‘z vakolati doirasida to‘xtatib qo‘yish huquqiga ega;

Qoraqalpog‘iston Respublikasini iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy rivojlantirishga, tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishga taalluqli masalalar Vazirlar Mahkamasi tomonidan hal etilayotganda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining fikri hisobga olinadi.

Vazirlar Mahkamasi huzurida Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining Doimiy vakolatxonasi bo‘ladi.

Vazirlar Mahkamasi mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari bilan munosabatlarida:

– hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirilishini ta‘minlash bilan bog‘liq masalalarda mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirib boradi;

– viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining Vazirlar Mahkamasi tomonidan hal etilishi talab qilinadigan masalalarga doir takliflarini ko‘rib chiqadi, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarining bajarilish jarayonini nazorat qiladi, ularning amalga oshirilishi yuzasidan mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarini taklif qilish hamda ularning axborotlarini eshitishga haqli;

– vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvi boshqa organlarining viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari bilan o‘zaro hamkorligini ta‘minlaydi, bunda chiqib qoladigan bahsli masalalarni hal etadi;

– hududlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy ko‘rsatkichlarini tasdiqlaydi, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat devonining soni va namunaviy tuzilmasini belgilaydi;

– viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qonun hujjatlariga zid bo‘lgan qarorlari va farmoyishlari ijrosini to‘xtatib qo‘yish hamda ularni bekor qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasi nodavlat notijorat tashkilotlar bilan o‘zaro munosabatlarida o‘z vakolatiga kiruvchi masalalar yuzasidan nodavlat notijorat tashkilotlar bilan o‘zaro hamkorlik qiladi va qonun hujjatlariga muvofiq ularga zarur ko‘mak ko‘rsatadi.

Vazirlar Mahkamasining majlislarida davlat boshqaruvining, xo‘jalik va ijtimoiy-madaniy qurilishning eng muhim masalalari hal etiladi. Vazirlar Mahkamasining majlislari yilning har choragida kamida bir marta, Bosh vazir tomonidan o‘tkaziladi. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Vazirlar Mahkamasining majlislarida raislik qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasining majlislarini tayyorlash va o‘tkazish tartibi Vazirlar Mahkamasining Reglamenti bilan belgilanadi.

Quyidagilar Vazirlar Mahkamasining majlislarida ko‘rib chiqiladi:

- O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjetini ishlab chiqish va ijro etish, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Hukumati tasarrufidagi aniq maqsadli davlat fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish masalalari;
- boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish masalalari, O‘zbekiston Respublikasini va uning ayrim mintaqalarini iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirish dasturlari loyihalari;
- davlat qimmatli qog‘ozlarini chiqarish hajmi hamda O‘zbekiston Respublikasining davlat ichki va tashqi qarzi ko‘lamini oshirish to‘g‘risidagi takliflar;
- soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar stavkalarini belgilash hamda o‘zgartirish to‘g‘risidagi takliflar;
- davlat mulki obyektlarini xususiylashtirish dasturlarining loyihalari hamda xususiylashtirishdan olingan mablag‘lardan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risidagi takliflar;
- belgilab qo‘yilgan davlat narxlari qo‘llaniladigan mahsulotlar, tovarlar va xizmatlar ro‘yxati;
- qonunchilik tashabbusi tartibida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritiladigan qonunlar loyihalari;
- davlatlararo shartnomalar va bitimlarni imzolash to‘g‘risidagi takliflar.

Bosh vazir:

Vazirlar Mahkamasi faoliyatini tashkil etadi va unga rahbarlik qiladi, uning samarali ishlashi uchun shaxsan javobgar bo‘ladi;

Vazirlar Mahkamasining majlislarida raislik qiladi, uning qarorlarini imzolaydi;

xalqaro munosabatlarda Vazirlar Mahkamasi nomidan ish ko‘radi hamda hukumatlararo shartnomalar va bitimlarni imzolaydi;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda Bosh vazirning o‘rinbosarlari o‘rtasida vazifalarni taqsimlaydi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvining Vazirlar Mahkamasi majlisida ko‘rib chiqish talab etilmaydigan masalalari bo‘yicha qarorlar qabul qiladi;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga viloyatlar hokimlarini va Toshkent shahar hokimini tayinlash hamda lavozimidan ozod etish to‘g‘risida taqdimnoma kiritadi;

O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni bajaradi.

Bosh vazir o‘z vakolatlariga kiruvchi masalalar yuzasidan farmoyishlar chiqaradi. Bosh vazir Vazirlar Mahkamasining ishi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga muntazam ravishda axborot berib boradi.

Bosh vazir yoʻqligida uning vazifasini Bosh vazir oʻrinbosarlaridan biri bajaradi.

Bosh vazirning oʻrinbosarlari vazifalar taqsimotiga muvofiq oʻzlari rahbarlik qilayotgan tarmoqdagi ishlarning ahvoli uchun javob beradilar, tegishli vazirliklar, davlat qoʻmitalari, idoralar hamda davlat va xoʻjalik boshqaruvining boshqa organlari faoliyatini muvofiqlashtirishni, ularning ishini nazorat qilishni amalga oshiradilar hamda ularga topshiriqlar beradilar, Vazirlar Mahkamasi muhokamasiga kiritilgan takliflarni hamda qaror va farmoyishlarning loyihalarini dastlabki tarzda koʻrib chiqadilar.

Vazirlar Mahkamasining aʼzolari:

– oʻzlariga topshirilgan faoliyat sohasi uchun javob beradilar;
– Vazirlar Mahkamasining majlislarida masalalarni koʻrib chiqishda ishtirok etadilar;

– Vazirlar Mahkamasining vakolatiga kiruvchi masalalarni koʻrib chiqish haqida Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritishlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlarining loyihalarini tayyorlash tashabbusi bilan chiqishlari mumkin.

Vazirlar Mahkamasining aʼzolari ilmiy va pedagogik faoliyatdan tashqari haq toʻlanadigan boshqa turdagi faoliyat bilan shugʻullanishlari mumkin emas.

Vazirlar Mahkamasining Rayosati – bosh vazir va uning oʻrinbosarlaridan iborat boʻlib, Vazirlar Mahkamasining doimiy organi sifatida faoliyat koʻrsatadi. Bosh vazirning qaroriga binoan, Vazirlar Mahkamasi Rayosatining tarkibiga Oʻzbekiston Respublikasi Hukumatining boshqa aʼzolari ham kiritilishi mumkin.

Vazirlar Mahkamasi doimiy komissiyalar tuzadi va ularning vazifalari, vakolatlari hamda faoliyat tartibini belgilaydi.

Davlat va xoʻjalik boshqaruvining ayrim masalalari boʻyicha takliflar tayyorlash, Vazirlar Mahkamasining qarorlari loyihalarini ishlab chiqish, shuningdek Vazirlar Mahkamasining ayrim topshiriqlarini bajarish uchun Vazirlar Mahkamasining muvaqqat komissiyalari va boshqa ishchi organlari tuzilishi mumkin.

Vazirlar Mahkamasining qarorlariga konstitutsiyaviy normalar doirasida va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq Oʻzbekiston Respublikasining butun hududidagi barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy boʻlgan qarorlar va farmoyishlar kiradi.

Vazirlar Mahkamasining normativ-huquqiy tusdagi yoki oʻta muhim ahamiyatga ega boʻlgan hujjatlari Vazirlar Mahkamasining qarorlari shaklida qabul qilinadi.

Vazirlar Mahkamasining tezkor va boshqa joriy masalalar bo'yicha qarorlari Vazirlar Mahkamasining farmoyishlari shaklida qabul qilinadi.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari Bosh vazir tomonidan imzolanadi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga asoslangan holda Vazirlar Mahkamasi qarorlari, farmoyishlarini hamda Bosh vazir farmoyishlarini bekor qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, agar ularda boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, imzolangan kundan boshlab kuchga kiradi. Vazirlar Mahkamasining normativ-huquqiy tusdagi qarorlari, agar hujjatlarning o'zida kechroq muddat ko'rsatilmagan bo'lsa, rasmiy e'lon qilingan kundan e'tiboran kuchga kiradi.

Vazirlar Mahkamasi o'zi qabul qilgan qarorlarning bajarilishi ustidan bevosita yoki vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlari orqali nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasining normativ-huquqiy tusdagi qarorlari «O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlari to'plami» va «O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami»da e'lon qilinadi, zarur bo'lgan taqdirda esa boshqa ommaviy axborot vositalari orqali ham keng omma e'tiboriga yetkaziladi.

Vazirlar Mahkamasining devoni Vazirlar Mahkamasi va uning Rayosati majlislariga tayyorgarlik ko'rish, tegishli qarorlar loyihalarini, tahliliy, axborot va boshqa materiallarni tayyorlash, Vazirlar Mahkamasi qarorlarining bajarilishini muntazam ravishda tekshirib borish uchun faoliyat ko'rsatadi.

Vazirlar Mahkamasining devoni va uning tarkibiy bo'linmalari to'g'risidagi nizomlar Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirlar Mahkamasining devoni asosiy tarkibiy bo'linmalari rahbarlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda Bosh vazir tomonidan lavozimga tayinlanadi.

4-§. Markaziy davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari hamda ularning maqomi

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasi 8-bandiga asosan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi, respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi, vazirliklar,

davlat qo‘mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi.

O‘zbekiston Respublikasida markaziy davlat boshqaruvi organi, davlat mahkamasining muhim qismi sifatida *vazirliklar* faoliyat ko‘rsatadi.

Vazirlik – alohida bir sohaga rahbarlik qiladigan ijrochi organ bo‘lib, uning asosiy vazifasi iqtisodiyotning muayyan tarmog‘iga, ijtimoiy-madaniy qurilish va ma‘muriy-siyosiy faoliyatga rahbarlik qilishdan, o‘ziga topshirilgan tarmoqning har jihatdan rivojlanishini ta‘minlashdan iborat.

Davlat qo‘mitalari – umumdavlat vazifalarini bajaradigan sohalararo markaziy davlat boshqaruvi organidir. Davlat qo‘mitalari tegishli tarmoq muassasalari faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi. Davlat qo‘mitasi tegishli tarmoqdagi ahvol uchun mas‘ul hisoblanadi. «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»gi qonunga binoan, davlat qo‘mitalari faoliyati ustidan nazoratni Vazirlar Mahkamasi amalga oshiradi. *Agentlik* – davlat boshqaruvi sohasida bosh tuzilma yoki markaziy boshqaruv maqomiga ega bo‘lgan maxsus vakolatli mustaqil organdir.

Jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish va isloh qilishning hozirgi bosqichi talablariga muvofiq iqtisodiyotni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, davlat tuzilmalarining hokimiyat vakolatlarini qisqartirish, davlat va xo‘jalik boshqaruvi vazifalarini aniq chegaralab qo‘yish, shuningdek respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida»gi (2003-yil 9-dekabr) farmoniga asosan, vazirliklar, davlat qo‘mitalari, qo‘mitalar, agentliklar, shuningdek ular huzurida va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tashkil etiladigan davlat boshqaruvi tuzilmalari respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari jumlasiga kiritildi¹. Bugungi kunda davlat boshqaruvi organlari quyidagilardan iboratdir:

I. Vazirliklar:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi;

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2003. – № 11-12. – 178-м.

- 3) O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi;
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi;
- 5) O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi;
- 7) O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi;
- 8) O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi;
- 9) O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi;
- 10) O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi;
- 11) O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi;
- 12) O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi;
- 13) O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi;
- 14) O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi;
- 15) Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi.

II. Davlat qo‘mitalari:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi;
- 3) O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi;
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi;
- 5) O‘zbekiston Respublikasi Davlat tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasi;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Davlat geologiya va mineral resurslar qo‘mitasi;
- 7) O‘zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasi;
- 8) O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri bo‘yicha davlat qo‘mitasi.

III. Agentliklar:

- 1) O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi;
- 2) O‘zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi;
- 3) O‘zbekiston «O‘zkommunxizmat» agentligi;
- 4) O‘zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi;
- 5) O‘zbekiston Respublikasining Intellektual mulk agentligi;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki huzuridagi Qimmatbaho metallar agentligi;
- 7) «O‘zarxiv» agentligi.

IV. Qo‘mitalar:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat zaxiralarini boshqarish qo‘mitasi;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita;
- 3) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo‘mitasi.

V. Markazlar:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Davlat raqobat qo‘mitasi huzuridagi Qimmatli qog‘ozlar bozorini muvofiqlashtirish va rivojlantirish markazi;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi markazi;
- 3) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi;
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Narkotik moddalarni nazorat qilish milliy axborot-tahlil markazi;
- 5) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «Sifat» O‘zbekiston paxta tolasini sertifikatlash markazi;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Hidrometeorologiya xizmati markazi;
- 7) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat personallashtirish markazi.

VI. Inspeksiyalar:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Parvozlar xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Temir yo‘llarda yuk va yo‘lovchilar tashish xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi;
- 3) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Katta va alohida muhim suv xo‘jaligi obyektlarining texnik holatini hamda bexatar ishlashini nazorat qilish davlat inspeksiyasi;
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbekiston neft mahsulotlari va gazdan foydalanishni nazorat qilish davlat inspeksiyasi;
- 5) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat don inspeksiyasi;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Elektr energetikada nazorat bo‘yicha davlat inspeksiyasi;

7) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Yer qa‘rini geologik o‘rganish, sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi.

Bozor islohotlarining hozirgi bosqichi talablariga muvofiq iqtisodiyotni boshqarishni yanada erkinlashtirish, ma‘muriy islohotlarni chuqurlashtirish, korporativ boshqaruv me‘yor va tamoyillarini keng joriy etish, xo‘jalik birlashmalarini unifikatsiyalash va ular faoliyatini tashkil qilish samaradorligini oshirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xo‘jalik boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida»gi (2003-yil 22-dekabr) farmoniga asosan xo‘jalik boshqaruvi organlarining asosiy tashkiliy-huquqiy shakllari belgilandi¹. Unga ko‘ra, xo‘jalik boshqaruvi organlarining asosiy tashkiliy-huquqiy shakllariga *aksiyadorlik kompaniyalari*, shu jumladan, *davlat-aksiyadorlik kompaniyalari*, *uyushmalar* kiritildi.

Shuningdek, farmonda xo‘jalik boshqaruvi organlarining asosiy vazifa va funksiyalari sifatida quyidagilar qayd etilgan.

– tarmoq va iqtisodiyot sohalarini barqaror rivojlantirishning istiqbolli strategiyasini belgilash;

– marketing tadqiqotlarini tashkil etish, ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishni (ishlar, xizmatlarni) o‘zlashtirish, ularning jahon bozorlariga kirib borishiga ko‘maklashish;

– korxonalarini modernizatsiya qilish va texnologik jihatdan qayta qurollantirish, ushbu maqsadlarga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilishda yordam berish;

– ular tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarga axborot xizmatlari ko‘rsatish;

– kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil qilish.

5-§. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining huquqiy maqomi

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishganidan so‘ng, milliy, tarixiy an‘analarimiz, qadriyatlarimizga asoslanib, mahalliy davlat hokimiyatining o‘ziga xos modeli yaratildi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2003. – № 11-12.

«O‘zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish to‘g‘risida»gi qonunga muvofiq 1992-yil yanvardan boshlab viloyat, tuman va shaharlarda joylardagi vakillik hamda ijroiya-boshqaruv hokimiyatiga rahbarlik qiluvchi hokimlik lavozimi joriy etildi¹. Hokimliklar mahalliy ahamiyatga molik hamma masalalarni umumdavlat nuqtai nazaridan va hududda yashayotgan fuqarolarning manfaatlariga asoslangan holda hal qilishlari belgilab qo‘yildi.

Mahalliy davlat hokimiyatiga oid vazifalarni bajarish uchun hokimlar huzurida ijroiya apparati tuzildi. Bu apparat ilgari xalq deputatlari mahalliy Kengashlari va ijroiya qo‘mitalari bajarib kelgan vazifalarni o‘z zimmasiga oldi. Shu bilan birga, respublika va mahalliy darajada boshqaruv organlarining vazifalari aniq chegaralab qo‘yildi.

1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mahalliy davlat hokimiyatining asoslarini belgilab berdi. Konstitutsiyaning XXI bobida viloyatlar, tumanlar va shaharlarda hokimlar boshchilik qiladigan xalq deputatlari Kengashlari hokimiyatning vakillik organlari bo‘lib, ular davlat va fuqarolarning manfaatlarini ko‘zlab o‘z vakolatlariga taalluqli masalalarni hal etishi, mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga kiradigan masalalar, ularning vakolat muddati, hisobdorligi, mansabdor shaxslarning lavozimga qo‘yilishi, javobgarligiga oid normalar o‘z ifodasini topgan.

Mahalliy davlat hokimiyati bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soluvchi qonun hujjatiga ehtiyoj tug‘ilganligi bois, 1993-yil 2-sentabrda O‘zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida»gi qonuni qabul qilindi.

Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarini ma’lum bir hududda faoliyat yuritadigan, hokimiyat vakolatlariga, huquqiy, moddiy, moliyaviy, axborot va boshqa resurslarga ega bo‘lgan, ijro etuvchi hokimiyat vazifalarini amalga oshiradigan davlat mexanizmining mustaqil tarkibiy elementi sifatida belgilash mumkin. «Mahalliy davlat hokimiyat to‘g‘risida»gi qonunga asosan viloyat, tuman va shahar hokimlari quyidagi vakolatlarga ega:

– qonunlarning hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi hujjatlari-ning, yuqori turuvchi organlar va tegishli xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijrosini tashkil etadi;

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг аборотномаси. – 1992. – № 3-4. – 181-м.

– jamoat tartibiga rioya etilishi va jinoyatchilikka qarshi kurash, fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash, ularning huquqlarini himoya qilish va salomatligini muhofaza etish bilan bog'liq chora-tadbirlar ko'radi, tabiiy ofatlar, epidemiyalar va boshqa favqulodda hollarda tegishli ishlarni tashkil etadi;

– viloyat, tuman va shaharni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini, viloyat, tuman, shahar budjetining asosiy ko'rsatkichlarini va ularning ijrosiga doir hisobotlarni xalq deputatlari Kengashi-ning tasdig'iga taqdim etadi;

– o'z o'rinbosarlari va ijroiya hokimiyati tarkibiy bo'linmalarining rahbarlarini lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod etish to'g'risidagi qarorlarni xalq deputatlari Kengashi tasdig'iga taqdim etadi;

– hokimlik devoni bo'linmalari rahbarlarini lavozimga tayinlaydi va lavozimdan ozod qiladi;

– quyi turuvchi hokimlarning qarorlarini, basharti ular O'zbekiston Respublikasining qonunlariga va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi hujjatlariga, shuningdek yuqori turuvchi xalq deputatlari Kengashi va hokimning qarorlariga zid bo'lsa, bekor qiladi va xalq deputatlari Kengashiga quyi turuvchi xalq deputatlari Kengashlarining hujjatlarini bekor qilish to'g'risida taqdimnoma kiritadi;

– rahbarlari tegishli xalq deputatlari Kengashlari tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan ijroiya hokimiyati tarkibiy bo'linmalarining ishini nazorat qiladi;

– xalq deputatlari Kengashi va hokim qabul qilgan va chiqargan hujjatlarni bajarmaganliklari uchun mansabdor shaxslarni intizomiy javobgarlikka tortish to'g'risida qonunda belgilangan tartibda taqdimnoma kiritadi;

– davlat mukofotlari bilan taqdirlashga doir iltimosnomalarni qarab chiqadi va takliflar kiritadi;

– respublika va xorijda viloyat, tuman hamda shaharning rasmiy vakili sifatida ish ko'radi;

– aholini qabul qilishni tashkil etadi, fuqarolarning shikoyatlari, arizalari va takliflarini qarab chiqadi.

Hokim rejalashtirish, budjet, moliya, hisob-kitob, viloyat, tuman, shahar mulkini boshqarish, mulkchilikning turli shakliga mansub korxonalar, muassasalar va tashkilotlar bilan hamjihatlik qilish, qishloq xo'jaligi, yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish, tabiatni muhofaza qilish, qurilish, transport, yo'l xo'jaligi va aloqa, aholiga kommunal, savdo va ijtimoiy-madaniy xizmat ko'rsatish, aholini ijtimoiy muhofaza qilish,

qonuniylik, huquq-tartibot va xavfsizlikni ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish sohasida qonun hujjatlarida o'z vakolatiga berilgan boshqa masalalarni ham hal etadi.

Hokimlarning O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, Hukumat hujjatlariga, shuningdek O'zbekiston Respublikasining davlat manfaatlariga zid keladigan hujjatlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan to'xtatiladi va bekor qilinadi.

Bundan tashqari, mahalliy hokimiyat organlari faoliyatiga oid bo'lgan normalar 50dan ziyod qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda o'z aksini topgan. Ijro etuvchi hokimiyat tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida respublika davlat boshqaruvi organlarining ba'zi vakolatlarini markazdan mahalliy davlat hokimiyati organlariga bosqichma-bosqich o'tkazish, joylarda davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish hamda hokimiyat vakillik organlari, hokimlar vakolatlarini kengaytirish va aniqlashtirish, ular zimmalariga yuklatilgan vazifalarning bajarilishi uchun mas'uliyatni oshirishni nazarda tutuvchi qonunchilik hujjatlarini takomillashtirish vazifasi belgilab berildi.

Shu asoslarda mahalliy bo'g'inda davlat boshqaruvi sohasidagi islohotlarning qo'yidagi *asosiy yo'nalishlarini* qayd etish mumkin:

birinchidan, yuqorida qayd etilgan davlat qurilishi va boshqaruvi, qonun chiqaruvchi hokimiyatning roli va ta'sirini kuchaytirish sohasida islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish Konsepsiyasi talablari asosida mahalliy davlat boshqaruvida mahalliy davlat hokimiyati ixtiyoriga berilgan masalalarning huquqiy mexanizmlarini ochib berish;

ikkinchidan viloyat, tuman, shahar hokimlari vakolatlarini aniqlashtirish asosida ularning ayrim masalalar bo'yicha mustaqilligini ta'minlash;

uchinchidan, rivojlangan davlatlar tajribasini qiyosiy tahlil asosida o'rganish;

to'rtinchidan, hokimiyatni markazlashtirmaslik masalasini tadrijiy asosda bosqichma-bosqich amalga oshirilishini ta'minlash;

beshinchidan, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini tashkiliy jihatdan samarali ta'minlashni nazarda tutuvchi ijtimoiy sherikchilik asosida fuqarolik institutlari bilan o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy choralarni ishlab chiqish.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ijro etuvchi organlar deganda nimani tushunasiz?
2. Ijro etuvchi organlarning o‘ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Ijro etuvchi organlarni tasniflash asosida tushuntirib bering.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy maqomi qanday?
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar va ularning huquqiy tabiati haqida so‘zlab bering.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy holati haqida so‘zlab bering.
7. O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirini lavozimga tayinlash va lavozimidan ozod qilish tartibi qanday?
8. Markaziy davlat boshqaruvi organlarining asosiy vazifalari va funksiyalari nimalardan iborat?
9. Mahalliy davlat hokimiyati organlari va ularning huquqiy holati haqida tushuntirib bering.
10. Hokimlarning vakolatlari haqida so‘zlab bering.

1-§. Davlat xizmatining mazmuni va asosiy prinsiplari

Davlat xizmati mohiyatini va uning asosiy xususiyatlarini aniqlashdan oldin, insonlar tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy foydali faoliyat turlari to'g'risida tushuncha hosil qilish lozim. Bularni quyidagi shakllarga bo'lish mumkin:

1) *tovarlar, moddiy boyliklar ishlab chiqarish, ma'lum bir xizmatlar ko'rsatish va ishlarni bajarish;*

2) *nomoddiy (ma'naviy) boyliklar yaratish* (masalan, kitoblar, maqolalar yozish, kino va videofilmlar yaratish, ssenariylar tayyorlash);

3) *ijtimoiy-madaniy faoliyatni amalga oshirish* (masalan, ta'lim, sog'liqni saqlash va hokazolar);

4) *davlat xizmatini amalga oshirish:*

– ijtimoiy-madaniy sohalarni (ta'lim, sog'liqni saqlash, fan, madaniyat, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish) boshqarish;

– iqtisodiyot sohasini (sanoat, qishloq va suv xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa, xizmat ko'rsatish sohalari) boshqarish;

– ma'muriy-siyosiy sohalarni (mudofaa, davlat xavfsizligi, adliya, ichki ishlar, tashqi ishlar) boshqarish;

5) *nodavlat, jamoat, diniy, xalqaro, xorijiy tashkilotlarda faoliyat ko'rsatish;*

6) *jamiyatning turli sohalarida ma'lum bir ehtiyojlarni qondirish maqsadida ijtimoiy faoliyat bilan shug'ullanish* va boshqalar.

Insonlarning, davlat va jamiyatning maqsadga muvofiq faoliyat yo'nalishlaridan biri – xizmatdir. Bu tushuncha turli ma'nolarda, ya'ni insonning faoliyat turi, ijtimoiy-huquqiy institut, davlat organlarining maxsus tizimi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Xizmat – boshqaruv, davlat faoliyatini amalga oshirish, boshqaruvni ta'minlash, aholiga ijtimoiy-madaniy xizmat ko'rsatishdan iborat.

Davlat xizmatiga bunday yondashish mehnat faoliyatining ikki shakliga asoslanadi: *birinchidan*, bevosita moddiy boyliklarni, tovarlarni yaratish (ishlarni bajarish); *ikkinchidan*, boshqaruv, rahbarlik, kontrol va nazoratni amalga oshirish. Bunda ma'naviy boyliklarning yaratilishi yoki davlat organlarining funksiyalari amalga oshirilishi mumkin.

Davlat va mahalliy organlaridagi xizmatning zaruriyati davlatning mavjud bo'lishidan, uning vazifa va funksiyalaridan, shuningdek, davlat organlarini (qonunchilik, ijro etish va sud hokimiyati) tashkil etish

ehtiyojidan kelib chiqadi. Aynan xizmatchilar ko'pgina davlat organlari tuzilmasida, muassasa va tashkilotlarida, boshqaruv hamda boshqariluvchi tizim ichida personal sifatida harakat qiladi. Ularning o'z vazifalarini vijdonan bajarishi esa, davlat va jamiyatda huquqiy tartibotni o'rnatishda xizmat qiladi.

Davlat xizmati tushunchasi keng ma'noda davlat organlari tomonidan boshqaruvning kadrlar funksiyasini amalga oshirish, davlat organlari apparatida doimiy yoki vaqtincha mansabni egallab turgan hamda davlat budjetidan mablag' bilan ta'minlanadigan barcha shaxslarning faoliyatidir.

Davlat xizmati davlat apparatini boshqarishni tashkil etish va huquqiy tartibga solish bo'yicha davlat faoliyatining asosiy turlaridan biri bo'lib, davlat oldida turgan vazifalarning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatining asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan belgilangan prinsiplar va boshqa holatlarga asoslanib, davlat funksiyalarini amalga oshirish, uning vazifalarini bajarish, jamiyat va fuqarolar ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlashdan iboratdir.

Davlat xizmati tushunchasi *funksional ma'noga* ham ega. Unga ko'ra, davlat xizmati – davlat faoliyatining, davlat organlarining, ma'muriy-boshqaruv tuzilmalari faoliyatining alohida turi hisoblanadi.

Davlat xizmatining umumiy xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin: *birinchidan*, davlat xizmatchilarining davlat xizmatini davlat organida nazarda tutilgan shtat jadvali asosida olib borishi; *ikkinchidan*, davlat xizmatchilarining belgilangan pul mukofoti evaziga davlat organi vakolatlarini, mansab majburiyatlarini amalga oshirishi¹.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir necha moddalari bevosita davlat xizmati bilan bog'liq bo'lib, uning asosiy prinsiplarini mustahkamlaydi. Masalan, davlat xizmatida qonuniylik, inson va fuqarolar huquqlari va erkinliklarining ustunligi, davlat xizmati sohasida vakolatlarining taqsimlanganligi, davlat xizmatida ishtirok etuvchi fuqarolarning tengligi va boshqa konstitutsiyaviy prinsiplarni ko'rsatib o'tish mumkin.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatini tashkil etishning asosiy prinsiplaridan biri – bu ***davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va fuqarolar oldida mas'ulligidir***. Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Bu holat huquqiy demokratik davlat qurishning asosiy belgisidir. Davlat, uning organlari insonlar uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib beradi.

¹ Qarang: *Хожиев Э.Т. Давлат хизмати.* – Т., 2004. – Б. 17.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaning va qonunlarning ustunligi so‘zsiz tan olinadi (15-m.). Davlat xizmatchilari amaldagi qonunchilik hujjatlariga tayanib, faqatgina davlat organining vakolati doirasida o‘z faoliyatlarini amalga oshirishlari, zimmalariga yuklangan vazifalarni o‘z vaqtida bajarishlari, berilgan huquqlardan to‘g‘ri foydalanishlari, belgilangan tartibga rioya qilishlari lozim. ***Qonuniylik prinsipiga*** asosan, davlat xizmatini tashkil etish va faoliyat ko‘rsatishi huquq normalariga asoslanishi hamda jamiyat va fuqarolarning manfaatlarini ta‘minlagan holda amalga oshirishi lozim.

Davlat xizmati O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ko‘rsatib o‘tilgan davlat hokimiyatining tizimi asosida, ya‘ni ***hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi asosida tashkil qilinadi***. Davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko‘zlab va O‘zbekiston Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi. Hokimiyat organlari bir-biridan mustaqil bo‘lib, ularning har biri davlat oldida turgan ma‘lum bir vazifa va funksiyalarni amalga oshiradilar. Huquqiy demokratik davlat qurishning muhim belgilaridan biri ham davlat vakolatlarini hokimiyat organlari o‘rtasida taqsimlashdir.

Qonunchilikka binoan, ***fuqarolar davlat xizmatida bevosita ishtirok etishlari mumkin***. Bunday ishtirok davlat xizmatida ma‘lum bir faoliyatni amalga oshirish yoki davlat organlariga murojaat qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Jumladan, O‘zbekiston Konstitutsiyasining 32-moddasiga binoan, fuqarolar jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita va o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Konstitutsiyaning 35-moddasiga binoan esa, har bir shaxs bevosita o‘zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif, shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Ta‘kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarigina davlat xizmatida bevosita ishtirok etish huquqiga ega hisoblanadilar.

Davlat xizmatida ishtirok etuvchi barcha fuqarolar bir xil huquqqa ega bo‘lib, millati, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa belgilaridan qat‘i nazar, qonun oldida tengdirlar. Davlat xizmatida fuqarolarning faoliyati uchun mansab yoki vazifasi bo‘yicha ish olib borishida davlat tomonidan teng shart-sharoitlar yaratib beriladi.

Yuridik adabiyotlarda davlat xizmatining asosiy prinsiplaridan tashqari, tashkiliy-funksional prinsiplari ham ko‘rsatib o‘tilgan. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. *Yuqori davlat organi (mansabdor shaxs) tomonidan chiqarilgan qarorlarning quyi turuvchi organlar (davlat xizmatchilari) uchun majburiyligi prinsipi.* Bu prinsip orqali davlat xizmatidagi quyidagi asosiy holatlar belgilab beriladi: *birinchidan*, yuqori davlat organi yoki rahbar tomonidan chiqarilgan qarorlar quyi turuvchi organlar va davlat xizmatchilari tomonidan bajarilishi majburiydir; *ikkinchidan*, chiqariladigan qarorlar qonuniy bo'lishi, ya'ni uni chiqarish vakolatiga ega bo'lgan davlat organi (mansabdor shaxs) tomonidan vakolat doirasida amalga oshirilishi lozim; *uchinchidan*, bu qarorlar qonun talablariga zid kelmasligi lozim. Bu prinsip orqali davlat organlarining normal faoliyat yuritishi ta'minlanadi;

2. *Davlat xizmatida o'rnatiladigan asosiy talablarning yagonaligi prinsipi.* Mazkur prinsipga binoan, davlat xizmati va davlat xizmatchilariga o'rnatiladigan barcha talablar, ya'ni davlat xizmatini tashkil etish, davlat xizmatiga kirish, xizmatchilarga nisbatan malakaviy, mansab majburiyatlarini bajarishga qo'yiladigan talablar, davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazish, xizmatchilarga nisbatan intizomiy javobgarlikni qo'llash, malakasini oshirish va boshqa talablar qonunchilikda bir xil belgilanadi;

3. *Davlat xizmatini amalga oshirishda oshkoralik prinsipi.* Davlat xizmatini amalga oshirishda oshkoralik prinsipi yordamida davlat organlari va davlat xizmatchilarining faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni olish ta'minlanadi. Har qanday davlat xizmati oshkoralik prinsipi asosida tashkil etilishi va amalga oshirilishi lozim. Oshkoralik prinsipi orqali bir tomondan, fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarida ishtirok etishi, ikkinchi tomondan esa, davlat oldida turgan vazifalarni hal etishda fuqarolarning fikrini e'tiborga olish ta'minlanadi.

Davlat xizmatida oshkoralikni ta'minlash uchun quyidagilar zarur: *birinchidan*, fuqarolar fikrini inobatga olish mexanizmini tashkil etish; *ikkinchidan*, davlat organlari, davlat xizmatchilari faoliyatiga nisbatan fuqarolar bildirgan fikrlar muhofazasining huquqiy sharoitini yaratish; *uchinchidan*, axborot vositalari orqali davlat organlari va davlat xizmatchilarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida oshkoralikni ta'minlash;

4. *Qabul qilinadigan qarorlar, o'z vazifasini bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlik uchun davlat xizmatchilarining javobgarligi prinsipi.* Mazkur prinsip davlat xizmatchilarining mansab majburiyatlarini vijdonan va to'g'ri bajarishlarini ta'minlaydi.

Davlat xizmatchilari tomonidan qabul qilinadigan har qanday qaror qonuniy, maqsadga muvofiq va boshqaruv aktlariga qo'yiladigan talablarga mos bo'lishi lozim.

Davlat xizmatchisining o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarmasligi yoki lozim darajada bajarmaganligi yoxud mansab vakolatlaridan chetga chiqishi, unga nisbatan javobgarlik choralarini qo'llashga olib keladi;

5. *Davlat xizmatchilarini ijtimoiy himoya qilish prinsipi.* Amaldagi qonunchilikda davlat xizmatchilari uchun quyidagi ijtimoiy himoya vositalari o'rnatilgan: haq to'lanadigan mehnat ta'tili; davlat hisobidan tibbiy xizmatdan foydalanish; davlat xizmatchilari o'z vazifalarini bajarayotganda ularning va oila a'zolarining sha'ni, qadr-qimmati hamda boshqa huquq va manfaatlarini noqonuniy xatti-harakatlardan himoya qilish; transport va boshqa aloqa vositalari bilan ta'minlash va boshqalar.

2-§. «Davlat xizmatchisi» tushunchasi, uning xususiyatlari va turlari

Davlat xizmatchilari huquqning individual subyektlaridan iborat bo'lgan ijtimoiy guruh bo'lib, ma'lum bir haq evaziga davlat organlarining vazifa va funksiyalarini amalga oshiradilar.

Tuziladigan har bir tashkilot normal faoliyat ko'rsatishi uchun maxsus tayyorlangan xizmatchilardan iborat ma'lum personaliga ega bo'lishi lozim. Tashkilot turiga qarab huquq obyektlarining quyidagi, ya'ni davlat (davlat organlari), mahalliy organlar, jamoat birlashmalari, nodavlat, tijorat, notijorat, diniy, xususiy, xalqaro tashkilotlarning xizmatchilarini ko'rsatib o'tish mumkin.

Davlat va mahalliy organlarning xizmatchilari davlat va mahalliy organlar oldida turgan vazifa va funksiyalarni amalga oshiradilar.

Davlat xizmatchisi, keng ma'noda, davlat vazifa va funksiyalarini nafaqat davlat organlarida, balki davlatning boshqa tashkilot, muassasa va korxonalarida amalga oshiradigan huquqning individual subyektidir. *Davlat xizmatchisi* – davlat organlari vakolatlarini bajarishni ta'minlash bo'yicha muayyan kasbiy faoliyatni amalga oshiruvchi shaxs. Davlat xizmatchisi va davlat (davlat organi) o'rtasida davlat-xizmat munosabatlari vujudga kelib, ular o'zaro huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi.

Davlat xizmatchisi, tor ma'noda, davlat xizmatida davlat lavozimini egallagan, ya'ni davlat ma'muriyatining tuzilmalari tizimida ma'lum bir mansabni egallaydigan, pul mukofoti evaziga mazkur davlat organining funksiyalarini amalga oshiradigan shaxsdir.

Davlat xizmatchilarining aksariyati ijro-farmoyish berish (tashkillashtirish) vakolatlarini va ijtimoiy-madaniy faoliyatni amalga oshirish bilan shug'ullanadilar. Faqatgina ayrim davlat xizmatchilari maxsus davlat

lavozimlarini egallaydilar, masalan, odil sudlov va prokuror nazoratini (ya'ni huquqni muhofaza qilish faoliyatini) amalga oshiradilar.

Ko'pgina yuridik adabiyotlarda davlat xizmatchisiga quyidagicha ta'rif beriladi: *davlat xizmatchisi* – bu davlat ma'muriyati apparatida bevosita yoki bilvosita ma'lum bir haq evaziga doimiy yoki vaqtincha xizmat majburiyatlarini amalga oshiruvchi shaxsdir. Bunda «*xizmatchi tomonidan xizmat majburiyatlarining bajarilishi*» asosiy tushuncha sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat xizmatchisi tushunchasini uch ma'noda ko'rib chiqish mumkin:

birinchidan, davlat-huquqiy nuqtai nazaridan davlat xizmatchisi – bu davlatning (davlat organlarining) xususiyati va ahamiyati bo'yicha turli vakolatlarga ega bo'lgan «xizmatkori» hisoblanadi. Davlat xizmatchilari davlat ma'muriyatining ichidagi turli ijtimoiy munosabatlarda yoki tashqi aloqalarda davlat nomidan harakat qiladilar. Davlat xizmatchisi – davlat va jamiyat taraqqiyotining mahsuli bo'lib, davlat funksiyalarini amalga oshiradi;

ikkinchidan, ma'muriy-huquqiy nuqtai nazardan davlat xizmatchisi maxsus hokimiyat, tashkil etuvchi-farmoyish beruvchi vakolatlarga ega. Davlat xizmatchisi yurisdiksiyaviy (huquqni muhofaza qiluvchi) choralar va vakolatlarni amalga oshirish hamda ma'muriy-huquqiy sanksiyalarni qo'llash huquqiga ega bo'lgan hokimiyat vakilidir;

uchinchidan, jinoiy-huquqiy nuqtai nazardan davlat xizmatchisi jinoiy javobgarlikning maxsus subyekti hisoblanadi (davlat xizmatchisi – mansabdor shaxslar – mansabdorlik jinoyatlari uchun javobgarlikka tortiladilar).

Har bir davlat xizmatchisi egallab turgan lavozimidan kelib chiquvchi ma'lum bir vazifani bajarishi kerak. Davlat lavozimi – davlat xizmatchisining ish (xizmat) joyi hisoblanadi. Har bir davlat lavozimi davlat xizmatining asosiy elementlaridan biri bo'lgan shtat birligiga kiritiladi. Shtat jadvali davlat organi (tashkiloti)da tashkil etilgan lavozimlardan iborat. Davlat tashkilotlarida lavozimlar davlat hokimiyati subyektlari tomonidan farmoyish berish tartibida tashkil etiladi.

Xizmatchi ma'lum bir lavozimni uzoq vaqt davomida (masalan, butun faoliyati davomida) egallashi mumkin. Davlat xizmatchisi davlat organida faoliyat yuritishi jarayonida lavozim bo'yicha harakatlanishi mumkin. Davlat xizmatida malaka darajalari joriy etilgan. Malaka darajalari davlat xizmatchisining bir lavozimdan ikkinchi lavozimga o'tishini (masalan, yuqoriga yoki pastga qarab harakatlanishini) belgilab beradi. Malaka darajasi butun kasbiy faoliyat jarayonida davlat xizmatchisini davlat bilan bog'lab turadi hamda davlat va jamiyatdagi munosabatlarning muvozana-

tini ta'minlaydi. G'arbiy Yevropa davlatlarining ko'pchiligida, agar davlat lavozimi bekor qilinadigan bo'lsa, lavozimni egallagan shaxs ishdan bo'shatilishi mumkin emas, chunki u olgan malaka darajasi boshqa davlat lavozimini egallash huquqini beradi. Malaka darajasi davlat xizmatchisi uchun himoya hisoblanadi. Aynan mana shu jihatlari bilan malaka darajasi davlat lavozimidan ajralib turadi¹.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatchisi tushunchasini quyidagicha belgilash mumkin:

birinchidan, davlat xizmatchisi – 18 yoshga to'lgan, davlat tilini bilgan, muayyan bilimga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasining fuqarosi. Davlat xizmatchisi davlat-xizmat munosabatlarining bir tomonini tashkil etadi. Davlat organi hamda xizmatchi o'rtasida mehnat shartnomasi tuzilib, unga ko'ra xizmatchi davlat organining vakolatlarini, davlat funksiyalarini bajaradi; davlat qurilishining ma'lum bir maqsadlariga erishish uchun maxsus vazifalarni hal etadi. Davlat (davlat organi) esa, o'z navbatida, xizmatchining huquq va manfaatlarini o'rnatadi va ta'minlaydi, ijtimoiy-huquqiy kafolatlar, javobgarlik, pul mablag'i bilan ta'minlash kabi majburiyatlarga ega bo'ladi. Davlat xizmatchisi ma'muriyatning vakili, davlat mexanizmining bir qismi hisoblanadi. Davlat xizmatchilari-ning barcha harakatlari davlat nomidan va uning ko'rsatmasi asosida amalga oshiriladi, davlat esa davlat xizmatchisi faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi va tegishli hollarda ularga nisbatan majburlov choralarini qo'llaydi. Davlat xizmatchisi faqatgina davlat organida davlat lavozimini egallashi mumkin.

Ikkinchidan, davlat xizmatchisining faoliyati davlat xizmatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari talablariga mos kelishi kerak.

Uchinchidan, davlat xizmatchisi qonunda o'rnatilgan tartibda davlat xizmatining pul bilan ta'minlanadigan davlat lavozimini egallaydi. Qonunchilikda davlat xizmatchisi faoliyatining mazmuni, uning huquqiy holati, faoliyatining maqsadi, vazifasi va asosiy yo'nalishlari, huquqlar, majburiyatlar, javobgarlik, cheklovlar, kafolatlar belgilab beriladi. Davlat lavozimlarini faqatgina davlat xizmatchilari egallashlari mumkin.

To'rtinchidan, davlat xizmatchisiga qonunchilikda belgilangan tartibda malaka darajalari beriladi.

Beshinchidan, davlat xizmatchisi davlat funksiyalarini, davlat organlarining vakolatlarini bajaradilar, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'muriy-siyosiy sohalarda (davlatning moliyaviy faoliyati, madaniyatni rivojlantirish,

¹ Qarang: Хожиев Э.Т. Давлат хизмати. – Т., 2004. – Б. 48–49.

jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash, bojxona, bank ishi, soliqqa tortish, huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, ichki ishlar, tashqi siyosiy faoliyat va hokazolarda) davlat vazifalarini amalga oshiradilar.

Oltinchidan, davlat xizmatchisi aksariyat hollarda yuridik oqibatlarini keltirib chiqaruvchi harakatlarni amalga oshiradi (masalan, boshqaruv qarorlarini qabul qiladi, jazoga tortadi). Bunday harakatlar yuridik fakt sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Davlat xizmatchisining bunday harakatlari davlat va jamiyat hayotida turli ijtimoiy munosabatlarni vujudga keltirishi, o'zgartirishi yoki bekor qilishi mumkin.

Yettinchidan, davlat xizmatchilarining faoliyati, odatda, ishlab chiqarish xususiyatiga ega emas. Lekin ularning faoliyati umuman ishlab chiqarish bilan bog'liq emas, degan xulosani bermaydi. Chunki, davlat xizmatchilari ishlab chiqarish jarayonini yo'naltirish, boshqarish, loyihalarini tayyorlash va boshqa funksiyalar orqali ta'sir ko'rsatadi.

Davlat xizmatchilari o'z faoliyatlari orqali kishilar ongiga, iqtisodiy hayotga, ishlab chiqarishning texnologik jarayoniga, mehnat jamoalarining tashkil etilishi va faoliyat yuritishiga ta'sir ko'rsatadi.

Barcha davlat xizmatchilarini turli asoslarga ko'ra guruhlariga bo'lish, ya'ni tasniflash mumkin. O'zbekiston Konstitutsiyasidan kelib chiqqan holda, ya'ni *hokimiyatning uchga bo'linishini* e'tiborga olib barcha davlat xizmatchilarini uch guruhga bo'lishimiz mumkin:

1) qonunchilik hokimiyati organlarining xizmatchilari; Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasida qonunchilik hokimiyati O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan – Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senatdan (yuqori palata) iborat.

2) ijro etuvchi hokimiyat organlarining xizmatchilari; Davlat va uning apparatining ish faoliyati ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Ijro etuvchi hokimiyat organlari tashkiliy-boshqaruv va ijroiya farmoyish berish faoliyatini amalga oshiradi.

3) sud hokimiyati organlarining xizmatchilari; O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining sud tizimi besh yil muddatga saylanadigan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi va xo'jalik

sudidan, viloyat sudlari, Toshkent shahar sudi, tuman, shahar va xo‘jalik sudlaridan iborat.

Davlat xizmatchilarining tasnifi yuridik adabiyotlarda turlicha berilgan. Jumladan, huquqshunos olim D.M. Ovsyanko davlat xizmatchilarini quyidagicha tasniflaydi:

davlat hokimiyati organlarining faoliyat doirasiga qarab davlat xizmatchilari: respublika miqyosida harakat qiluvchi xizmatchilar; mahalliy miqyosda harakat qiluvchi xizmatchilar;

davlat xizmatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda davlat xizmatchilari: fuqarolardan iborat davlat xizmatchilari; kuch tuzilmalariga asoslangan davlat xizmatchilari (masalan, harbiy xizmatchilar, ichki ishlar organlari xizmatchilari);

hokimiyatlarning bo‘linishi prinsipidan kelib chiqqan holda davlat xizmatchilari; qonunchilik hokimiyati organlarining xizmatchilari; ijro etuvchi hokimiyat organlarining xizmatchilari; sud hokimiyati organlarining xizmatchilari;

mansab vakolatlarining hajmiga ko‘ra davlat xizmatchilari: mansabdor shaxslar; mansabdor shaxslar tarkibiga kirmaydigan boshqa xizmatchilar;

xizmat muddatining davomiyligiga ko‘ra davlat xizmatchilari: ma’lum muddatga tayinlanadigan (saylanadigan) xizmatchilar; belgilanmagan muddatga tayinlangan xizmatchilar; sinov muddati bilan tayinlangan xizmatchilar va boshqalarga bo‘linadi.

X.R. Alimov davlat xizmatchilarining to‘rtta guruhini ko‘rsatib o‘tadi.

Ya’ni birinchisi – rahbarlar. Rahbarlar mazkur davlat organining, korxonada, muassasa va tashkilotning funksiyalarini amalga oshirib, unga bo‘ysundirilgan davlat xizmatchilari apparatining ish faoliyatini boshqaradi; ishga qabul qilish va ishdan bo‘shatish, intizomiy javobgarlikka tortish, pul mablag‘lari hamda tovar-moddiy boyliklarga egalik qilish, rag‘batlantirish, mazkur organ nomidan imzo chekish va boshqa yuridik ahamiyatga molik harakatlarni sodir etish huquqiga ega bo‘ladi. Demak, rahbarlar davlat-hokimiyat vakolatlarini amalga oshirib, o‘zlari rahbarlik qilayotgan organ faoliyati uchun shaxsan javobgar hisoblanadilar. Rahbarlar o‘zlariga bo‘ysungan organlar, korxonada, muassasa va tashkilotlarning operativ (ya’ni kundalik) va xo‘jalik faoliyatiga aralashish, ularning ishini yo‘naltirish, nazorat qilish, majburiy ko‘rsatmalar berish huquqiga ega. Rahbarlar tarkibiga vazirlar, davlat qo‘mitalarining raislari, boshliqlar, boshqaruvchilar, direktorlar, rektorlar va boshqalarni kiritish mumkin. Mazkur toifadagi davlat xizmatchilari yuridik adabiyotlarda ko‘pincha mansabdor shaxslar sifatida ifoda etiladi. Lekin davlat xizmatchilarining

aksariyati davlat tashkilotida ma'lum bir davlat lavozimini egallagani sababli, ularni mansabdor shaxslar jumlasiga kiritish mumkin. Shu bois, har qanday davlat xizmatchisini (mansabdor shaxsni) rahbarlar tarkibiga kiritish mumkin emas.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning (*bundan keyingi o'rinlarda – MJtK*) 15-moddasi ikkinchi qismiga binoan, doimiy, vaqtincha yoki maxsus vakolat bo'yicha tayinlanadigan yoki saylanadigan, hokimiyat vakili vazifalarini bajaradigan yoxud davlat organlarida, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida, mulk shaklidan qat'i nazar, korxonalarida, muassasalarda, tashkilotlarda tashkiliy-boshqaruv, ma'muriy-xo'jalik vazifalarini amalga oshiradigan va yuridik ahamiyatga ega harakatlarni sodir etishga vakolat berilgan shaxs, xuddi shuningdek, xalqaro tashkilotda yoxud chet davlatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, ma'muriy yoki sud organida mazkur vazifalarni amalga oshiruvchi shaxs mansabdor shaxs deb e'tirof etiladi. Ko'rinib turibdiki, rahbarlar ham, nazorat funksiyasini amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan boshqa xizmatchilar (masalan, ichki ishlar organlarining xodimlari, sanitariya nazorati organlarining xodimlari va hokazolar) ham mansabdor shaxs hisoblanadi.

Ikkinchisi – asosiy tarkib – davlat xizmatchilari tasnifining asosiy va muhim guruhi bo'lib, mazkur organga yuklatilgan funksiyalarning deyarli barchasini bajaradi. Asosiy tarkibga kiruvchi davlat xizmatchilari rahbarlar tomonidan amalga oshiriladigan yuridik ahamiyatga ega bo'lgan harakatlarni sodir etmaydilar (masalan, ishga olish, ishdan bo'shatish, faoliyatni yo'naltirish va hokazolar). Bu guruh davlat xizmatchilariga muhandislar, iqtisodchilar, agronomlar, me'morlar, shifokorlar, o'qituvchilar, ilmiy xodimlar va boshqalarni kiritish mumkin. Ta'kidlash joizki, ayrim hollarda rahbarlar tomonidan yuridik harakatlarning amalga oshirilishi mutaxassislariga bog'liq bo'ladi. Masalan, rahbar shifokorning ma'lumotnomasiz xodimni mehnatdan vaqtincha bo'shatish to'g'risidagi buyruqni chiqarishi mumkin emas. Davlat xizmatchilari asosiy tarkibining harakatlari, pirovardida, davlat organi, korxonada, muassasa va tashkilot faoliyatining sifatini ham belgilab beradi. Asosiy tarkibning ishiga qarab davlat organining faoliyatiga baho beriladi. Shu sababli ham, davlat organida xizmatchilarning asosiy tarkibini shakllantirishda kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish masalasiga katta e'tibor beriladi.

Uchinchisi – yordamchi xizmatchilar. Davlat xizmatchilarining mazkur guruhini davlat organining normal faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan yordamchi funksiyalarni amalga oshiruvchi xizmatchilar tashkil etadi.

Yordamchi xizmatchilar davlat organining normal faoliyat yuritishi uchun sharoit yaratib beradi. Yordamchi xizmatchilar tarkibiga – ish yurituvchilar, kuryerlar, kompyuter operatorlari, laborantlar, ekspeditorlar va boshqalarni kiritish mumkin. Yordamchi xizmatchilarning faoliyat doirasiga: xizmat hujjatlari, statistik ma'lumotlarni tayyorlash; hujjatlarni yuborish va boshqa yordamchi-texnik harakatlarni amalga oshirish kiradi. Yordamchi xizmatchilarning faoliyati yuridik ahamiyatga ega emas. Masalan, qo'lda yozilgan xizmat hujjatining operator tomonidan kompyuterda terilishi tegishli rahbar tomonidan imzo qo'yilmaguncha yoki muhranmaguncha yuridik ahamiyatga ega bo'lmaydi.

To'rtinchisi, ya'ni ma'muriy hokimiyat vakillari – davlat xizmatchilarning alohida guruhi hisoblanadi. Ma'muriy hokimiyat vakillari davlat xizmatchilarining shunday guruhiki, ular o'z vakolatlari doirasida boshqa shaxslarga, xizmat bo'ysunuvidan qat'i nazar, bajarilishi majbur bo'lgan ko'rsatmalar berishi mumkin. Hokimiyat vakillariga sudyalalar, prokurorlar, deputatlar, Qurolli Kuchlar, ichki ishlar organlari, milliy xavfsizlik xizmati organlarining boshliqlar tarkibiga kiruvchilar va boshqalarni kiritish mumkin.

Hokimiyat vakillari umumiy xususiyatga ega vakolatlarni amalga oshiradilar, masalan, xizmat yuzasidan ularga bo'ysunmagan shaxslarga majburiy farmoyishlar berish, ma'muriy ta'sir choralari qo'llash va hokazolar. Ma'muriy hokimiyat vakillari davlat-hokimiyat vakolatiga ega bo'lib, muayyan davlat organi nomidan va uning ko'rsatmasiga binoan, harakat qiladilar¹. Demak, davlat xizmatchilarini qonunchilik hujjatlari bilan o'rnatilgan holatlardan kelib chiqqan holda turli asoslarga ko'ra bir necha guruhlarga bo'lish, ya'ni tasniflash mumkin.

3-§. Davlat xizmatchisining huquqiy maqomi

Davlat xizmatchilari uchun davlat xizmatiga kirish, uni o'tash hamda davlat xizmati bekor bo'lishining maxsus shartlari o'rnatilgan. Davlat xizmatchilari o'zlariga berilgan vakolatlar va funksiyalarni davlat ma'muriyati ichida ham, tashqi huquq subyektlariga (fuqarolarga, boshqa tashkilotlarga) nisbatan ham amalga oshiradilar.

Fuqaro davlat xizmatiga kirishi bilan quyidagi to'rt elementdan iborat bo'lgan «organizm»ga birlashadi:

– egallanadigan davlat lavozimi;

¹ Административное право Республики Узбекистан / Авт. коллектив: Х.Р.Алимов, Л.И.Соловьева и др. – Т., 1999. – С. 113–116.

- aniq malaka darajasining mavjudligi;
- davlat xizmatchilarining belgilangan shtat birligiga kirishi;
- mansab majburiyatlari bilan belgilanadigan davlat xizmatchisining maxsus o‘rni, ya’ni rahbar, mansabdor shaxs, hokimiyat vakili va boshqalar¹.

Davlat xizmati va davlat xizmatchisi bilan bog‘liq barcha holatlar huquqiy jihatdan tartibga solingan bo‘lishi kerak.

Davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi – bu davlat-xizmat munosabatlarining mazmuni (mohiyati)dir. Xizmatchilarning huquqiy maqomi ularning huquqlari, majburiyatlari, javobgarligini o‘rnatish orqali belgilanadi. Davlat-xizmat munosabatlari o‘zgarishi bilan davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi ham o‘zgaradi, masalan, ishdan bo‘shatish, fuqarolikni yo‘qotish, pensiyaga chiqish va hokazolar.

Davlat xizmatchilarining maqomi – tabaqalashgan kompleks tizim bo‘lib, vertikal va gorizontal tuzilishga ega. Har bir davlat xizmatchisi normativ-huquqiy aktlar bilan belgilangan hamda davlat xizmati huquqiy institutining asosiy elementi hisoblangan huquqiy holatga egadir. Davlat xizmatining boshqa elementlari esa davlat xizmati va xizmatchilariga xizmat qilish maqsadida o‘rnatiladi, ya’ni ular davlat xizmatchilari huquqiy maqomini aniqlashtiradi va ularning to‘liq amalga oshirilishiga ko‘maklashadi.

Davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi qonun bilan o‘rnatilgan va davlat tomonidan kafolatlangan huquq, erkinlik, majburiyat, cheklovlar, javobgarliklarning yig‘indisidir. O‘zbekiston Respublikasida davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasining normativ hujjatlari, davlat organlarining nizom va ustavlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan belgilanadi. Masalan, Vazirlar Mahkamasida faoliyat ko‘rsatuvchi xizmatchilarning huquqlari, majburiyatlari, javobgarligi va boshqalar O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»gi qonuni, Vazirlar Mahkamasining ish tartibi va boshqa normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Davlat xizmatchilari huquqiy maqomining mazmuni davlat xizmatchilarining kategoriyasiga, davlat xizmati olib boriladigan sharoitlarga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Davlat xizmatchisi maqomiga ega bo‘lish masalasi juda muhimdir. Amaldagi qonunchilik hujjatlaridan kelib chiq-

¹ *Стариков Ю.Н.* Службное право. – М., 1996. – С. 318.

qanda, fuqaroning davlat xizmatchisi maqomiga ega bo'lishi uning davlat organi bilan mehnat shartnomasi tuzishi va ma'lum bir davlat lavozimiga uni qabul qilish to'g'risida qaror chiqishi vaqtidan vujudga keladi. Davlat xizmatchisi maqomiga ega bo'lish bilan fuqaro va davlat organi o'rtasida davlat-xizmat munosabatlari vujudga keladi. Davlat xizmatchisi davlat-xizmat munosabatlari tugashi bilan o'z maqomini yo'qotadi. Davlat-xizmat munosabatlari: ishdan bo'shatish, pensiyaga chiqish va boshqa holatlarda bekor bo'lishi mumkin. Ba'zi hollarda normativ aktlarda davlat xizmati bekor bo'lishining aniq muddatlari ham belgilab qo'yilishi mumkin.

Davlat xizmatchilari huquqiy maqomining asosiy elementlaridan biri ***davlat xizmatchisining huquqlari*** bo'lib, davlat xizmatining oshkoraligini, samarali faoliyatini asoslab beradi. Davlat xizmatchisi O'zbekiston Respublikasi fuqarosi sifatida o'rnatilgan konstitutsiyaviy huquqlarga ega. Lekin davlat-xizmat faoliyati nuqtai nazaridan davlat xizmatchisi huquqiy maqomining asosiy elementini xizmat huquqlari tashkil etadi. Xizmat huquqlari amalga oshirilishi bilan davlat xizmatining ish faoliyati ta'minlanadi. Xizmat huquqlari mansab majburiyatlarini bajarish bilan bevosita bog'liqdir, ba'zi hollarda xizmat huquqlari qonunchilik aktlari orqali o'rnatilgan mansab majburiyatlarini bajarish maqsadida amalga oshiriladi.

Amaldagi qonunga asoslanib davlat xizmatchilarining huquqlarini uch guruhga bo'lish mumkin:

Xizmatchilarning huquqiy maqomi va huquqiy kafolatini ifoda etuvchi huquqlar. Bunga quyidagilarni kiritish mumkin:

– davlat xizmatchisi egallaydigan davlat lavozimi bo'yicha huquq va majburiyatlarni belgilovchi hujjatlar bilan, masalan, ish sifatini belgilovchi omillar, davlat xizmati bo'yicha harakatlanish, mansab majburiyatlarini bajarish uchun zarur tashkiliy-texnik sharoitlar bilan tanishib chiqish;

– shaxsiy hujjatidagi barcha ma'lumotlar bilan tanishib chiqish;

– uning talabiga ko'ra xizmat tekshiruvlarini, masalan, xizmatchining sha'ni, qadr-qimmatiga yetkazilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni rad etish maqsadida o'tkazish;

– davlat xizmatchisining davlat xizmati bilan bog'liq bo'lgan nizolarni hal etish maqsadida tegishli davlat organlariga yoki sudga murojaat qilish huquqi va boshqalar.

Xizmat majburiyatlarini bevosita bajarish bilan bog'liq bo'lgan huquqlar. Bunga quyidagilarni: belgilangan tartibda, mansab majburiyatlarini bajarish uchun zarur bo'lgan axborot va materiallarni olish; belgilangan tartibda, mansab majburiyatlarini bajarish uchun korxon,

muassasa va tashkilotlarda bo'lish; mansab majburiyatlari bilan bog'liq bo'lgan qarorlar qabul qilish va tayyorlashda ishtirok etish; tegishli budjet mablag'lari hisobidan malakasini oshirish, qayta tayyorlanish; davlat xizmatini takomillashtirish bo'yicha takliflar berishni kiritish mumkin.

Davlat xizmatchisining lavozim bo'yicha faolligini yuksaltirish, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini amalga oshirish va ijtimoiy kafolatlarni ta'minlashga qaratilgan huquqlari:

- vakant (vaqtincha bo'sh) lavozimni egallash bo'yicha tanlovda o'z xohishiga ko'ra ishtirok etish;

- ish faoliyatining natijalari va ish staji, malakasining darajasiga ko'ra lavozim bo'yicha yuqoriga qarab harakatlanish, mablag' bilan ta'minlanishini oshirish;

- davlat xizmatidagi ish stajiga qarab pensiya ta'minoti olish;

- o'zining huquqlarini, ijtimoiy-iqtisodiy va kasbiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida kasaba uyushmalariga birlashish;

- mansab okladidan kelib chiqqan holda pul bilan ta'minlanish, malaka darajasidan kelib chiqqan holda esa qo'shimcha mablag'lar olish, ish faoliyatining natijalariga ko'ra mukofotlar olish;

- har yili haq to'lanadigan mehnat ta'tiliga chiqish (mehnat ta'tilining muddati davlat tashkilotining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi);

- davlat xizmati stajiga davlat xizmatchisining boshqa davrdagi mehnat faoliyatining qo'shilishini talab etish (masalan bu holat xizmatchining pensiyaga chiqishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin);

- davlat xizmatchisi va uning oila a'zolarining tibbiy xizmatdan foydalanishi;

- davlat lavozimlarini bajarish bilan bog'liq holda sog'liqqa yoki mulkka yetkazilishi mumkin bo'lgan zarar bo'yicha majburiy davlat sug'urtasi;

- davlat xizmatini o'tash vaqtida sog'lig'i yoki mehnat qobiliyatini yo'qotishi sababli davlat tomonidan majburiy ijtimoiy sug'urtalanish va boshqa huquqlarga egadir.

Davlat xizmatchisiga davlat xizmatini o'tash xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qonunchilikda belgilangan tartibda xizmat uylari, xizmat avtotransporti berilishi mumkin.

Davlat xizmatchilarining majburiyatlari ular xizmat faoliyatining mohiyatini tavsiflaydi, chunki davlat (davlat organi) fuqaroni unga ma'lum bir mansab majburiyatlarini yuklash maqsadida ishga qabul qiladi. O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatchilarining majburiyatlari turli

qonunchilik hujjatlari bilan belgilanadi. Majburiyatlarning mazmuni va turlari davlat tashkilotining o'z oldiga qo'ygan maqsadi, vazifasi va funksiyalariga qarab belgilanadi.

Amaldagi qonunchilikni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, davlat xizmatchilariga *umumiy bo'lgan majburiyatlar* – konstitutsiyaviy tuzumni qo'llab-quvvatlash va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, qonunlariga, shuningdek, ularning vakolatlarini tartibga soluvchi boshqa normativ hujjatlarga rioya etilishini ta'minlashdan iborat.

Davlat xizmatchilari egallab turgan lavozimlaridan kelib chiqqan holda belgilangan huquq va majburiyatlarni bajarishga majburdir. Davlat xizmatchilari majburiyatlarining asosiy xususiyati shundaki, ular nafaqat davlat xizmati sha'niga dog' tushiruvchi yoki davlat organiga zarar yetkazuvchi harakatlardan, balki davlat xizmatchilariga nisbatan «davlat va jamiyat manfaatlariga zid harakatlarni sodir etmoqda», degan fikrlarning paydo bo'lishidan saqlanishi lozim. Davlat xizmatchisi xizmat majburiyatlaridan sha'niga dog' tushirishda, davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning faoliyatini qoralashda foydalanishi mumkin emas.

Davlat xizmatchilarining asosiy majburiyatlaridan biri – *mansab majburiyatlarini vijdonan bajarishidir*. Qonunchilik va boshqa normativ hujjatlarda davlat xizmatchilarining funksiyalari va vakolatlari aniq ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ular xizmatchilar tomonidan to'g'ri va aniq bajarilishi lozim. Mansab majburiyatlarini bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlik nojo'ya harakat, huquqbuzarlik, ba'zi hollarda esa jinoyat hisoblanishi mumkin.

Davlat xizmatchilarining o'z vakolatlarini amalga oshirish majburiyati davlat organida o'rnatilgan xizmat tartibiga rioya qilish bilan bevosita bog'liqdir. Davlat xizmatchilarining mansab majburiyatlari, avvalo, fuqarolarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash va ularni muhofaza etishdan kelib chiqadi. Shu bois, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari davlat xizmatchilari uchun muhim kategoriyalardir. Davlat xizmatchilari tomonidan mazkur majburiyatning bajarilishi ijtimoiy munosabatlarning muvozanatini, qonuniylik tartibiga rioya qilinishini ta'minlaydi, umumiy huquq tartibotni kafolatlaydi. Fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari davlat tomonidan himoya qilingan taqdirda davlatning asosiy vazifalaridan biri bajarilgan hisoblanadi.

Davlat xizmatchilari yuqori turuvchi davlat organining (davlat xizmatchisining) farmoyishlari, buyruqlari va boshqa ko'rsatmalarini ijro etishga majburdirlar. Davlat xizmati bo'ysunishga asoslangan iyerarxiya prinsipi bo'yicha amalga oshiriladi va davlat xizmatchilari o'zlaridan

yuqori turuvchi rahbarlarning vakolat doirasida berilgan buyruqlari, farmoyishlari, ko'rsatmalari va boshqa qonuniy qarorlarini ijro etishni shaxsiy javobgarlik asosida amalga oshiradilar. Shuning uchun ham, ijro etish uchun olingan farmoyish davlat xizmatchisi tomonidan qonuniylik va davlat manfaatlariga mos kelish nuqtai nazaridan baholanishi lozim.

Davlat xizmatchilari mansab majburiyatlarini bajarib borish maqsadida *o'z malaka darajasini saqlashi va oshirib borishi* shart. U xizmat funksiyalari va mansab majburiyatlarini sifatli bajarishga tayyor bo'lishi, ishchanlik xususiyatlariga ko'ra egallanadigan davlat lavozimi talablariga mos kelishi kerak.

Nazariy va amaliy ta'lim olish barcha davlat xizmatchilarining xizmat majburiyati hisoblanadi va odatda kasbiy tayyorgarlik mahorati malaka darajasini berish, maxsus unvon olishda talab qilinadi.

Davlat xizmatchilari o'zlarining xizmat faoliyatlarini olib borish jarayonida bir davlat organi doirasida ahamiyatiga ko'ra turlicha funksiyalarni amalga oshiradilar. Davlat xizmatchisi lavozimi bo'yicha yuqori ko'tarilganida, uning yanada murakkabroq majburiyatlarni bajarishiga to'g'ri keladi. Boshqa tomondan, kasblarning tadrijiyligi sodir bo'lishi, masalan, ba'zilar tugashi, boshqasi paydo bo'lishi yoki uning mazmuni o'zgarishi mumkin.

Davlat xizmatchisi *xizmat etikasi normalariga rioya qilishi* lozim.

U *davlat siri hamda qonunchilik hujjatlari bilan himoya qilinadigan boshqa sirlarni saqlash* majburiyatiga ega. Ayniqsa, davlat xizmatchisi mansab vakolatlarini ijro etish vaqtida o'ziga ma'lum bo'lgan tegishli ma'lumotlarni sir saqlashi shart. Ma'lumki, Asosiy qonunimizning 35-moddasiga binoan, har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga egadir. Arizalar, takliflar va shikoyatlar qonunda belgilangan tartibda va muddatlarda ko'rib chiqilishi shart. Shu munosabat bilan, davlat xizmatchilari vakolat doirasiga kiradigan turli murojaatlarni (fuqarolarning, korxonalar, muassasa va tashkilotlarning ariza, shikoyat va takliflarini) o'z vaqtida ko'rib chiqishga majbur. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi qonunining 2-bobida qayd etilishicha, fuqarolarning murojaatlari albatta qabul qilinishi va ko'rib chiqilishi kerak¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2014. – № 49. – 578-м.

Davlat xizmatchilari o'zlarining mansab majburiyatlarini va funksiyalarini amalga oshirishda:

- 1) davlat xizmatining maqsadlariga va vazifalariga qat'iy rioya qilish;
- 2) qonunlarga, davlat manfaatlariga, mansab ko'rsatmalariga asoslanib faoliyat ko'rsatish, vakolat doirasiga kiruvchi davlat organlari va yuqori turuvchi mansabdor shaxslarning qarorlarini o'z vaqtida va sifatli bajarish;
- 3) o'z faoliyatini doimo takomillashtirish va kasbiy malakasini oshirib borish;
- 4) davlat va xizmat sirlarini saqlash;
- 5) fuqarolarning qadr-qimmatini va shaxsini hurmat qilish, ularning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya qilish va himoya qilish;
- 6) ma'muriy hokimiyat sohasida qonuniylikni ta'minlash;
- 7) xizmat etikasiga rioya qilish;
- 8) boshqaruv madaniyati darajasini oshirib borish, boshqaruv ishiga yangi zamonaviy uslub va shakllarni tatbiq qilish;
- 9) qonun bilan o'rnatilgan ish kuni vaqtida xizmatda bo'lish;
- 10) qonunchilik hujjatlariga tayangan holda murojaatlarni (ariza, shikoyat va takliflarni) o'z vaqtida va xolis ko'rib chiqish;
- 11) davlat xizmatchilarining maqomi va tegishli davlat mansabi bilan o'rnatilgan boshqa majburiyatlarni bajarishlari lozim¹.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 43-moddasiga binoan, davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi. Mazkur konstitutsiyaviy normadan kelib chiqqan holda, davlat xizmatini amalga oshiruvchi fuqarolarning ham qonunchilik hujjatlari bilan o'rnatilgan huquqlari va qonuniy manfaatlari davlat tomonidan ta'minlanadi.

Shuningdek Konstitutsiyaga binoan, har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi (44-m.).

Davlat xizmatchilari o'zlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda qonunchilikda o'rnatilgan barcha vositalardan foydalandilar. Ular uchun o'rnatilgan kafolatlar O'zbekiston Konstitutsiyasidan tashqari, amaldagi qonunchilik hujjatlarida ham o'z ifodasini topgan va ularning bajaradigan xizmat majburiyatlari bilan ham bog'liq bo'lishi

¹ Административное право Республики Узбекистан / Авт. коллектив: Х.Р.Алимов, Л.И.Соловьева и др. – Т., 1999. – С. 123.

mumkin. Davlat xizmatchilari uchun kafolat – davlat xizmatchilari maqomining qonun orqali o‘rnatilgan ijtimoiy-huquqiy tomonini tavsiflovchi asosiy holatlardir.

Amaldagi qonunchilikni tahlil qilish orqali **davlat xizmatchilariga o‘rnatilgan quyidagi kafolatlarni** ko‘rsatib o‘tish mumkin:

birinchidan, mansab majburiyatlarining bajarilishini ta‘minlovchi ish sharoitlarining joriy etilishi;

ikkinchidan, qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda nazarda tutilgan pul ta‘minoti va boshqa xil to‘lovlar (masalan, ijtimoiy, kompensatsiya to‘lovlari va hokazo);

uchinchidan, pul bilan ta‘minlanadigan har yilgi mehnat ta‘tili;

to‘rtinchidan, davlat xizmatchisi va uning oila a‘zolarining tibbiy xizmatdan foydalanishi;

beshinchidan, qayta tayyorlash va malaka oshirish (pul ta‘minoti saqlangan holda);

oltinchidan, majburiy ijtimoiy davlat sug‘urtasi va hokazo.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 2-martdagi «Davlat boshqaruvi organlari va mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari xodimlarining odob-axloq namunaviy qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 62-sonli qaroriga muvofiq¹, davlat xizmatchilarining xizmatdagi xulq-atvorining asosiy prinsiplari va qoidalari belgilab berildi.

Odob-axloq namunaviy qoidalariga ko‘ra, davlat xizmatchilari o‘z kasbiy faoliyatini quyidagi prinsiplar asosida amalga oshirishlari kerak:

- qonuniylik;
- fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi;
- vatanparvarlik va xizmat burchiga fidoyilik;
- davlat va jamiyat manfaatlariga sodiqlik;
- adolatlilik, halollik va xolislik;
- manfaatlar to‘qnashuviga yo‘l qo‘ymaslik.

Shuningdek, davlat xizmatchilari quyidagilarga majbur:

– xizmat vazifalarini bajarishda davlat prinsiplari va talablariga qat‘iy rioya etish;

– o‘z xizmat vazifalarini vijdonan, yuksak kasbiy darajada bajarish;

– yuqori davlat organlari va mansabdor shaxslarining o‘z vakolatlari doirasida qabul qilgan (bergan) qarorlarini (topshiriqlarini) o‘z vaqtida va sifatli bajarish;

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2016 й. – № 9. – 94-м.

– o‘z faoliyatini qonun hujjatlarida va ichki hujjatlarida belgilangan lavozim vakolatlari doirasida amalga oshirish;

– o‘z xizmat vazifalarini bajarishda biror-bir shaxslar, guruhlar yoki tashkilotlarga yon bosmaslik va ustunlik bermaslik, ularning ta’siridan mustaqil bo‘lish, fuqarolarning huquqlari, majburiyatlari va qonuniy manfaatlarini hisobga olish, kamsitish holatlariga yo‘l qo‘ymaslik;

– o‘z xizmat vazifalarini bajarishiga to‘sqinlik qiluvchi biror-bir shaxsiy, mulkiy va boshqa manfaatlarining ta’siri bilan bog‘liq bo‘lgan xatti-harakatlarga barham berish;

– normativ-huquqiy hujjat va idoraviy hujjatlarda belgilangan cheklashlar va taqiqlarga rioya qilish, o‘z xizmat vazifalarini og‘ishmay bajarish;

– o‘z xizmat faoliyatiga biron-bir tarzda ta’sir ko‘rsatish imkonini yo‘q qilish;

– O‘zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlar xalqlarining urf-odatlarini va an’analarini hurmat qilish, turli etnik, ijtimoiy guruhlar va konfessiyalarning madaniy hamda boshqa xususiyatlarini hisobga olish, ijtimoiy barqarorlikka, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikka ko‘maklashish;

– o‘zlarining xizmat vazifalarini vijdonan bajarishda shubha paydo qilishi mumkin bo‘lgan xulq-atvordan o‘zini tiyish, shuningdek, o‘z obro‘sigacha yoki davlat organining nufuziga zarar yetkazishga qodir bo‘lgan vaziyatlarga yo‘l qo‘ymaslik;

– xizmat mavqeidan davlat organlari, boshqa tashkilotlar, ularning mansabdor shaxslari, shuningdek, fuqarolar faoliyatiga noqonuniy ta’sir ko‘rsatish uchun foydalanmaslik;

– davlat organida xabarlarini va xizmat axborotlarini taqdim qilishning belgilangan qoidalariga rioya etish.

Siyosiy, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqlik, shuningdek, shaxsiy vajlar va boshqa subyektiv sabablar davlat xizmatchilarining qonun hujjatlari talablarini va Odob-axloq qoidalarini buzishi uchun asos bo‘la olmaydi.

Agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa, davlat xizmatchilariga o‘z xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan biror-bir moddiy boyliklarni olish yoxud jismoniy yoki yuridik shaxslardan boshqacha naf ko‘rish taqiqlanadi. Davlat xizmatchilari korrupsiya holatlariga qarshi kurashishi va ularning profilaktikasiga faol ko‘maklashishi shart.

Davlat xizmatchilari o‘z rahbarini yoxud huquqni muhofaza qilish organlarini ularni huquqbuzarliklar sodir etishga og‘dirish maqsadida

biror-bir shaxslarning qilgan murojaatlarining barcha holatlari to'g'risida, shuningdek, boshqa davlat xizmatchilari tomonidan sodir etilgan huquq-buzarliklarning o'zlariga ma'lum bo'lgan har qanday holatlari haqida xabardor qilishi shart.

Davlat organlari rahbarlari shaxslar qonunchilikning buzilishi faktlari to'g'risida murojaat qilganligi munosabati bilan yoxud bildirilgan fikr va murojaatdagi tanqidi uchun, xuddi shuningdek, boshqacha shaklda tanqid qilganligi uchun ishdan bo'shatilishiga yoki boshqacha shaklda ta'qib qilinishiga yo'l qo'ymasligini ta'minlashi kerak.

Davlat xizmatchilari kasbiy faoliyati davomida o'zlariga ma'lum bo'lgan axborotning saqlanishini va maxfiyligini ta'minlash yuzasidan barcha choralarni ko'rishlari shart, ularning oshkor etilganligi uchun ular qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javob beradilar.

Rahbar o'ziga bo'ysunuvchi xodimlarga nisbatan yuqori professionalizm, soflik va adolatda o'rnak bo'lishi, davlat organida yoxud uning tarkibiy yoki hududiy bo'linmasida ma'naviy-psixologik muhit shakllanishiga ko'maklashishi lozim, u bo'ysunuvchi xodimlardan ularning xizmat vazifalari doirasidan chiqib ketadigan topshiriqlarni bajarishini talab qilmasligi, shuningdek, qonunga xilof xatti-harakatlarni sodir etishga undamasligi kerak. Rahbar kadrlarni qarindoshlik, hamshaharlik yoki shaxsiy sadoqat belgilari bo'yicha tanlash va joy-joyiga qo'yish holatlariga yo'l qo'ymasligi, guruhbozlik, mahalliychilik, favoritizm ko'rinishlarining, o'z xizmat vazifalarini bajarish jarayonida boshqa salbiy omillarning qat'iy ravishda oldini olishi lozim.

Odob-axloq namunaviy qoidalariga binoan rahbar:

– manfaatlar to'qnashuvining oldini olish va ularni tartibga solish yuzasidan o'z vaqtida chora-tadbirlar ko'rish;

– korrupsiyaning oldini olish choralari ko'rish;

– xodimlarni samarali boshqarishi, o'ziga ishonib topshirilgan mulkka va moliyaviy mablag'larga ehtiyotkorlik va tejamkorlik bilan munosabatda bo'lishi shart.

U o'ziga bo'ysunuvchi, xizmatdagi xulq-atvor prinsiplari va qoidalarini buzayotgan xodimlarning xatti-harakatlariga (harakatsizligiga) o'z vaqtida choralar ko'rmagani uchun javob beradi. Davlat xizmatchilari xushmuomala, iltifotli, odobli, e'tiborli, fuqarolar va hamkasblari bilan munosabatda sabr-toqatli bo'lishlari, ularni hurmat qilishlari shart. Davlat xizmatchilari o'ziga bo'ysunuvchilarga va fuqarolarga nisbatan qo'pollik qilmasliklari, odamlarning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitmasliklari, ularga asossiz ruhiy va jismoniy ta'sir ko'rsatish holatlariga yo'l qo'ymas-

liklari kerak. Xizmatdan tashqari vaqtda esa umumiy qabul qilingan odob-axloq normalariga rioya etishlari, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga yo'l qo'ymasliklari lozim.

Odob-axloq namunaviy qoidalariga muvofiq, manfaatlar to'qnashuvida quyidagilarga asoslanadi:

– davlat xizmatchilari o'z xizmat vazifalarini bajarishda manfaatlar to'qnashuviga sabab bo'ladigan shaxsiy manfaatdorlik holatlariga yo'l qo'ymasliklari kerak;

– manfaatlar to'qnashuvi davlat xizmatchilarining shaxsiy manfaatlari ularning o'z xizmat vazifalarini xolisona va beg'araz bajarishiga ta'sir ko'rsatadigan yoki ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan holatlarda paydo bo'ladi;

– davlat xizmatchilarining shaxsiy manfaatdorligi ularning shaxsan o'zi yoki yaqin qarindoshlari, shuningdek ular yaqin yoki ishbilarmonlik munosabatlarida bo'ladigan boshqa shaxslar uchun har qanday naf ko'rish yoki afzalliklarga ega bo'lishni o'z ichiga oladi;

– manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelgan taqdirda davlat xizmatchilari o'z rahbarini darhol xabardor qilishi kerak;

– manfaatlar to'qnashuvi mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotni olgan rahbar uni tartibga keltirish bo'yicha o'z vaqtida choralar ko'rishi shart.

Davlat xizmatchilarining tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi taqiqlanadi. Davlat xizmatchilari o'zlarining o'z xizmat vazifalarini zarur darajada bajarishiga yoki ularga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan faoliyatni amalga oshirmasligi, shuningdek, lavozimni egallamasligi kerak. Davlat xizmatchisi har qanday holatlarda ham o'z xizmat mavqeidan mumkin bo'lmagan shaxsiy foydani olishi mumkin emas.

Davlat xizmatchilari o'z rahbarini manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik bo'yicha choralar ko'rish maqsadida tijorat tashkilotlarining ustav kapitalida ishtirok etishi to'g'risida xabardor qilishlari shart. Davlat xizmatchisi lavozimga tayinlanayotganda va xizmat vazifalarini bajarayotganda o'zining xizmat vazifalarini zarur darajada bajarishiga ta'sir ko'rsatadigan yoki ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan shaxsiy manfaatdorligining mavjudligi yoki mavjud bo'lishi imkoniyati to'g'risida ma'lum qilishi shart.

Odob-axloq qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik masalalari quyidagicha hal etiladi:

– davlat xizmatchisi tomonidan Odob-axloq qoidalarining buzilishi uni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgarlikka tortish uchun asos bo'lishi mumkin;

– davlat xizmatchisi tomonidan Odob-axloq qoidalariga rioya etilishi attestatsiyalar o‘tkazishda, yuqori va boshqa lavozimlarga tayinlash uchun kadrlar zaxirasini shakllantirishda hisobga olinadi.

Odob-axloq qoidalari normalarining buzilishlari maxsus tarkibiy bo‘linma yoki Odob-axloq komissiyasi tomonidan ko‘rib chiqiladi.

Odob-axloq komissiyasi maxsus tarkibiy bo‘linma mavjud bo‘lmagan taqdirda, davlat organi xodimlaridan kamida 5 nafar kishidan iborat tarkibda tuziladi. Odob-axloq komissiyasining maqsadi, vazifalari, funksiyalari, huquqlari, javobgarligi va uning faoliyatini tashkil etishning boshqa masalalari davlat organi tomonidan tasdiqlangan Odob-axloq komissiyasi to‘g‘risidagi Nizomda belgilanadi.

Odob-axloq qoidalarining buzilishi holatlarini maxsus tarkibiy bo‘linma yoki Odob-axloq komissiyasi tomonidan ko‘rib chiqish natijalari bo‘yicha intizomiy yoki boshqacha tarzda qoida buzilishlarining mavjudligi (mavjud emasligi) to‘g‘risida xulosa chiqariladi. Ayni vaqtda davlat organi rahbarining ko‘rib chiqishiga qoidalar buzilishini sodir etgan davlat xizmatchisini javobgarlikka tortish to‘g‘risida taklif kiritiladi. Yo‘l qo‘yilgan qoida buzilishining xarakterini hisobga olgan holda Odob-axloq komissiyasi davlat xizmatchisiga nisbatan Odob-axloq qoidalarining buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik to‘g‘risidagi ogohlantirish bilan cheklanishi mumkin.

Davlat xizmatchilari o‘zlari yo‘l qo‘ygan qoida buzilishi, qoida buzilishining ko‘rib chiqilishi jarayoni haqida axborotni olish va o‘zini himoya qilish uchun dalillarni taqdim etish, shuningdek davlat organining qarorlari yuzasidan belgilangan tartibda shikoyat qilish huquqiga ega.

4-§. Davlat xizmatchilarini rag‘batlantirish va javobgarlikka tortish asoslari

Davlat xizmati sohasida davlat xizmatchilarini rag‘batlantirish va javobgarlikka tortish alohida ahamiyatga ega.

Rag‘batlantirish – davlat organining mansabdor shaxs yoki boshqa subyektning xizmatchi ehtiyojlariga, manfaatlariga, irodasiga, amaliy maqomiga, shuningdek, uning davlat-xizmat faoliyatiga ta’sir ko‘rsatishidir. Rag‘batlantirish intizomning, mehnat sifatining yaxshilanishiga ko‘maklashadi, xizmatchilarni tashabbuskorlik va javobgarlik ruhida tarbiyalaydi. Rag‘batlantirish hamma vaqt ma’lum bir huquqiy asosga tayanadi. U o‘z vaqtida, obyektiv va ahamiyatli bo‘lishi kerak. Rag‘batlantirishning qo‘llanilishi boshqaruv ishining yuqori natijalariga erishish

vositasiga aylanishi lozim. Bu o'rinda rag'batlantirish muvozanatga keltirishning turi (shakli) sifatida namoyon bo'ladi.

Rag'batlantirish individual yoki jamoa (kollektiv) tarzida, mazmuniga ko'ra esa – moddiy, ma'naviy yoki aralash bo'lishi mumkin.

Davlat xizmatchilariga nisbatan rag'batlantirish choralari qo'llash bunday chorani qo'llash huquqiga ega bo'lgan organ yoki rahbar tomonidan amalga oshiriladi. Bunda ular qonunchilikda belgilangan tartibda va vakolat doirasida rag'batlantirish choralari qo'llashlari mumkin. Amaldagi qonunchilikda davlat xizmatchilarining ma'naviy va moddiy shakldagi turli rag'batlantirish choralari nazarda tutilgan.

Rag'batlantirish uchun davlat xizmatchisining o'z oldida turgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishi; vazifa va ko'rsatmalarni muddatidan oldin bajarishi; tashabbuskorligi; vazifalarni vijdonan bajarishi va intizomlilik asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 180-moddasiga binoan, ishdagi yutuqlar uchun xodimga nisbatan rag'batlantirish choralari qo'llanilishi mumkin. Rag'batlantirish turlari, ularni qo'llash tartibi, afzallik va imtiyozlar berish jamoa shartnomalari, ichki mehnat tartibi qoidalari va boshqa mahalliy hujjatlarda, jamoa kelishuvlarida, intizom to'g'risidagi ustav va nizomlarda belgilab qo'yiladi. Xodimlar mehnat sohasida davlat va jamiyat oldidagi alohida xizmatlari uchun davlat mukofotlariga taqdim etilishi mumkin.

Ish haqi, mukofotlar, qo'shimcha to'lovlar, ustamalar va mehnat haqi tizimida nazarda tutilgan boshqa to'lovlar rag'batlantirish turlariga kirmaydi.

Amaldagi qonunchilikda davlat xizmatchilarini nafaqat rag'batlantirish, balki yuridik javobgarlikka: intizomiy, ma'muriy, moddiy va jinoiy javobgarlikka tortish ham nazarda tutilgan.

Davlat xizmatchilarining yuridik javobgarligi deganda, ularning qonunga xilof qilmishiga nisbatan qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan u yoki bu turdagi jazo choralari qo'llash tushuniladi.

Yuridik adabiyotlardan kelib chiqqan holda, qonunga xilof qilmishni, ikkiga: ya'ni huquqbuzarlik va jinoyatga bo'lish mumkin.

Davlat xizmatchilarining yuridik javobgarligi ularning qonun talablarini bajarmasligi, mansab majburiyatlariga befarq qarashi, davlatga, jamoat birlashmalariga moddiy zarar yetkazishi, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzishi oqibatida vujudga kelishi mumkin. Davlat xizmatchilari javobgarligining asoslaridan biri – fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarining buzilishiga olib keladigan harakat yoki harakatsizlikdir. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning huquqlari

va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi (1995-yil 30-avgust) qonunining 1-moddasiga binoan, har bir fuqaro davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yoki mansabdor shaxslarning g'ayriqonuniy xatti-harakatlari (qarorlari) bilan o'z huquqlari yoki erkinliklari buzilgan deb hisoblasa, shikoyat bilan sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Davlat xizmatchilarining javobgarligi ularning qonuniylik yoki xizmat intizomini buzgan taqdirda, mansab majburiyatlari bajarilmaganida yoki lozim darajada bajarilmaganida vujudga kelishi mumkin.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Davlat xizmati deganda nima tushuniladi?
2. Davlat xizmatining o'ziga xos xususiyatlarini aytib bering.
3. Davlat xizmati prinsiplarini sanab bering.
4. Davlat xizmatining maqsadi nimalardan iborat?
5. Davlat xizmatining asosiy vazifalarini nimalar tashkil etadi?
6. Davlat xizmatchilari deganda kimlar tushuniladi?
7. Davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi qanday?
8. Davlat xizmatchilarining huquqlari nimalarda o'z ifodasini topgan?
9. Davlat xizmatchilarining majburiyatlari nimalardan iborat?
10. Davlat xizmatchilariga o'rnatilgan kafolatlar qanday huquq manbalaridan joy olgan?
11. Davlat xizmatchilarini tasniflab bering.
12. Davlat xizmatchilarini rag'batlantirish turlari haqida so'zlab bering.
13. Davlat xizmatchilarining yuridik javobgarligi haqida tushuntirib bering.

1-§. Nodavlat notijorat tashkilotlar – ma'muriy huquq subyekti sifatida

Nodavlat notijorat tashkilot □ jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir. Nodavlat notijorat tashkilot jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, boshqa demokratik qadriyatlarni himoya qilish, ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy maqsadlarga erishish, ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish, xayriya faoliyatini amalga oshirish uchun hamda boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarda tuziladi.

Nodavlat notijorat tashkilotlar o'zining faoliyatini O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi (1999-yil 14-aprel) qonuni hamda boshqa qonun va qonunosti normativ-huquqiy hujjatlar asosida olib boradilar. Siyosiy partiyalar, kasaba uyushmalari, diniy tashkilotlar hamda boshqa ayrim nodavlat notijorat tashkilotlarni tuzish, ularning faoliyatini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibi tegishli qonunlar bilan tartibga solinadi. Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida nodavlat notijorat tashkilotlar to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

Davlat nodavlat notijorat tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi. Shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotlarning alohida ijtimoiy foydali dasturlariga davlat ko'mak ko'rsatishi mumkin. Davlat organlari hamda mansabdor shaxslarining nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatiga aralashishiga, xuddi shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotning davlat organlari hamda ularning mansabdor shaxslari faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi.

Nodavlat notijorat tashkilot qonunchilik hujjatlariga muvofiq xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlarga kirishi, ular bilan to'g'ridan-to'g'ri xalqaro aloqalar o'rnatishi, hamkorlik to'g'risida tegishli bitimlar tuzishi mumkin. Nodavlat notijorat tashkilot yuridik shaxs bo'lib, agar uning

ta'sis hujjatlarida boshqacha qoida belgilangan bo'lmasa, faoliyat muddati cheklanmagan holda tashkil etiladi.

Qonunchilik hujjatlarida nodavlat notijorat tashkilotlarga quyidagi huquqlar berilgan:

– o'z a'zolari va qatnashchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ifodalash hamda himoya qilish;

– ijtimoiy hayotning turli masalalariga doir tashabbuslar bilan chiqish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga takliflar kiritish;

– davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining qarorlarini ishlab chiqishda qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ishtirok etish;

– o'z faoliyati to'g'risida axborot tarqatish;

– ommaviy axborot vositalarini ta'sis etish hamda belgilangan tartibda noshirlik faoliyatini amalga oshirish;

– ustavda belgilangan vazifalarni bajarish uchun tadbirkorlik tuzilmalarini tashkil etish;

– o'z ramziy belgilarini ta'sis etish;

– o'z faoliyatiga taalluqli masalalar yuzasidan yig'ilishlar, konferensiyalar o'tkazish;

– qonunchilik hujjatlariga muvofiq vakolatxonalar ochish va filiallar tashkil etish hamda qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa huquqlar.

Shu bilan birga, qonunchilik hujjatlarida nodavlat notijorat tashkilotlarga quyidagi majburiyatlar yuklatilgan:

– o'z mol-mulki va pul mablag'laridan foydalanishi, shu jumladan moliyalashtirish manbalari to'g'risidagi axborot bilan tanishish erkinligini ta'minlashi;

– ro'yxatdan o'tkazuvchi organ bilan tadbirlar o'tkazishni kelishib olishi (siyosiy partiyalar bundan mustasno) va uning vakiliga o'tkazilayotgan tadbirlarga erkin kirish imkonini berishi;

– nodavlat notijorat tashkilot vakillarining chet mamlakatlarga nodavlat notijorat tashkilotning faoliyati bilan bog'liq tashriflari uyushtirilishi haqida ro'yxatdan o'tkazuvchi organni xabardor qilishi;

– chet davlatlardan, xalqaro va chet el tashkilotlaridan, chet davlatlarning fuqarolaridan yoki ularning topshirig'iga binoan, boshqa shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olishni ro'yxatdan o'tkazuvchi organ bilan kelishib olishi;

– ro'yxatdan o'tkazuvchi organga, davlat soliq xizmati organlariga va davlat statistikasi organlariga o'z faoliyati to'g'risida belgilangan tartibda hisobotlar taqdim etishi shart.

Nodavlat notijorat tashkilot zimmasida qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo'lishi mumkin. Nodavlat notijorat tashkilotlarning tadbirlar o'tkazishni, shuningdek, chet davlatlardan, xalqaro va chet el tashkilotlaridan, chet davlatlarning fuqarolaridan yoki ularning topshirig'iga binoan, boshqa shaxslardan pul mablag'lari va mol-mulk olishni ro'yxatdan o'tkazuvchi organ bilan kelishib olishi tartibi O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan belgilanadi. Nodavlat notijorat tashkilotning vakolatxonasi u turgan yerdan tashqarida joylashgan alohida bo'linma bo'lib, nodavlat notijorat tashkilotning manfaatlarini ifodalaydi va himoya qiladi. Nodavlat notijorat tashkilotining filiali u turgan yerdan tashqarida joylashgan alohida bo'linma bo'lib, uning barcha vazifalarini yoki vazifalarining bir qismini, shu jumladan, vakolatxona vazifalarini amalga oshiradi. Nodavlat notijorat tashkilotning vakolatxonalari va filiallari davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran yuridik shaxs maqomiga ega bo'lishi mumkin. Bosh tashkiloti O'zbekiston Respublikasidan tashqarida joylashgan xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlarning hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlarining vakolatxonalari va filiallari yuridik shaxslardir.

2-§. Nodavlat notijorat tashkilotlarning turlari va huquqiy maqomi

Nodavlat notijorat tashkilotlar jamoat birlashmasi, ijtimoiy fond, muassasa shaklida hamda qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa shaklda tashkil etilishi mumkin.

Jamoat birlashmasi □ o'z xuquqlari, erkinliklarini xamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilmadir. Jamoat birlashmalari maqsadi, tashkiliy-huquqiy shakliga ko'ra: jamoat tashkilotlari; jamoat fondlari; jamoat harakatlari; jamoat o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy fond □ jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriy mulkiy badallar asosida ta'sis etilgan, xayriya, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarni ko'zlaydigan, a'zoli bo'lmagan tashkilot deb e'tirof etiladi. Ijtimoiy fondga uning muassislari tomonidan berilgan mol-mulk fondning mulki bo'ladi. Muassislar o'zlari tuzgan fond majburiyatlari bo'yicha javob bermaydilar, fond esa o'z

muassislarining majburiyatlari bo'yicha javob bermaydi. Ijtimoiy fond mol-mulkdan o'z ustavida belgilangan maqsadlar uchun foydalanadi hamda har yili bu to'g'rida hisobotlar e'lon qiladi.

Muassasa □ ijtimoiy, madaniy va boshqa notijorat tushdagi vazifalarni amalga oshirish uchun jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan tuzilgan nodavlat notijorat tashkilot hisoblanadi.

O'z ustaviga va O'zbekiston Respublikasining qonunchilik hujjatlari-ga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi hududida hamda bitta yoki undan ko'proq chet el davlati hududida faoliyat olib borishi mumkin bo'lgan xalqaro tashkilot **xalqaro nodavlat notijorat tashkilot** deb hisoblanadi.

Nodavlat notijorat tashkilotlar o'zining faoliyatini muvofiqlashtirib borish, umumiy manfaatlarini ifodalash hamda himoya qilish maqsadida uyushmalar (ittifoqlar) shaklida birlashmalar tuzishi mumkin. Mazkur uyushmalar kamida ikkita nodavlat notijorat tashkilot tashabbusi bilan tuzilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalarining huquqiy holati Konstitutsiya va boshqa qonunlarda, Prezident farmonlarida, Adliya vazir-ligi tomonidan ro'yxatga olingan maxsus ustav va nizomlarda qayd etiladi. Konstitutsiyaning 56-moddasiga asosan, O'zbekiston Respublikasida qonunda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yosh-lar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari *jamoat birlashmalari* sifatida e'tirof etiladi.

Konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qiluvchi, respublikaning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qiluvchi, xalqning sog'lig'i va ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi siyosiy partiyalarni, maxfiy jamiyat va uyushmalarni hamda harbiylashtirilgan yoki jamoat birlashmalarini tuzish taqiqlanadi. O'z navbatida, davlat jamoat birlashmalarining huquqi va qonuniy manfaatlarini kafolatlaydi, ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun ularga huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydi va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadi. Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan bo'lib, ular qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarining faoliyatiga aralashmaydi. Vazirlar Mahka-masi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita zimmasiga esa respublika hududida davlat organlari bilan diniy tashkilotlarning bahamjihat harakati

va hamkorligini oʻrnatish; viloyat shahar va tuman hokimlari bilan oʻzaro hamkorlikda diniy masalalarni hal qilish boʻyicha yagona siyosat yurgizish; qonunda belgilangan tartibda roʻyxatga olingan diniy tashkilotlarning manfaatlarini davlat siyosatida ifoda etish asosiy vazifalar etib yuklatilgan.

Jamoat birlashmalarining maʼmuriy huquqqa ega boʻlish qobiliyati, maʼmuriy-huquqiy munosabatlarda qatnashish qoidalari, ularning davlat boshqaruvidagi umumiy huquq va burchlaridan kelib chiqadi. Bu huquq va burchlarini ularning oʻzlari belgilamaydi, balki davlat organlari ishlab chiqadi.

Jamoat birlashmalarining davlat boshqaruvida qatnashish shakllari quyidagilardan iborat:

- 1) davlat organlari bilan oʻzaro hamkorlikda qaror qabul qilish;
- 2) davlat organlariga yuklangan vazifalarni bajarishda qatnashish;
- 3) davlat boshqaruv organlarining faoliyatini yaxshilash toʻgʻrisida takliflar kiritish;
- 4) davlat boshqaruv organlarining faoliyati ustidan nazorat oʻrnatish va fuqarolarning huquqiy normalarni qanday bajarayotganini tekshirish;
- 5) oʻz tarkibida boʻlgan korxonalarining faoliyatini boshqarish.

Voyaga yetmaganlar ishlari bilan shugʻullanuvchi komissiya bolalarning nazoratsiz va qarovsiz qolishlarini, huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishini taʼminlash, ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda boʻlgan voyaga yetmaganlarni ijtimoiy-pedagogik jihatdan rehabilitatsiya qilish boʻyicha faoliyatni muvofiqlashtiruvchi, jamoatchilik asosida ish olib boruvchi tuzilmadir.

Voyaga yetmaganlar ishlari boʻyicha komissiyalarning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan:

– voyaga yetmaganlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning nazoratsiz, qarovsiz qolishi hamda ular oʻrtasida sodir etilayotgan huquqbuzarlik va jinoyatlarning kelib chiqishi sabablari, shart-sharoitlarini aniqlash va bartaraf etish choralarini amalga oshirish;

– davlat idoralari, oʻzini oʻzi boshqarish organlari va jamoat tashkilotlarining voyaga yetmaganlarning nazoratsiz qolishi va ular huquqbuzarliklarining oldini olish masalalari yuzasidan faoliyatini muvofiqlashtirish;

– Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi, Xalq taʼlimi vazirligining ixtisoslashtirilgan oʻquv-tarbiya muassasalari va Ichki ishlar vazirligining muassasalarida voyaga yetmaganlarning saqlanishi, ularni oʻqitish, tarbiyalash shart-sharoitlari ustidan nazoratni tashkil etish;

– voyaga yetmagan yoshlarning ongi, tafakkurini shakllantirish, yuksaltirish, dunyoqarashini kengaytirish hamda huquqiy savodxonligini oshirish maqsadida ma'naviyat va ma'rifat ishlarini jonlantirish;

– jazoni ijro etish joylaridan bo'shatilgan yoki maxsus o'quv-tarbiya muassasalaridan qaytgan voyaga yetmaganlarni turar joy va ish bilan ta'minlashda yordam berish, shuningdek, voyaga yetmaganlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha qonunda ko'zda tutilgan boshqa vazifalarni amalga oshirish.

Jazo o'tash joylaridan ozod qilingan shaxslarga ijtimoiy-maishiy jihatdan va ishga joylashtirishda yordam ko'rsatish bo'yicha maxsus komissiya – mahalliy davlat va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamda jamoat tuzilmalarining jazoni o'tash joylaridan ozod qilingan shaxslarni ishga joylashtirishda va ularning ijtimoiy-maishiy ta'minotida yordam ko'rsatish jarayonida qatnashishini ta'minlovchi mahalliy hokimliklar huzurida jamoatchilik asosida faoliyat ko'rsatuvchi tuzilmadir.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyat, shahar va tuman hokimliklari huzuridagi jazoni o'tash joylaridan ozod qilingan va maxsus komendatura hisobidan chiqarilgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvi markazlari jazoni o'tash joylaridan ozod qilingan shaxslarga ijtimoiy-maishiy jihatdan va ishga joylashishda yordam ko'rsatish bo'yicha Maxsus komissiyalarning ishchi organi hisoblanadi. Maxsus komissiyalar Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, hokimliklar, jazoni o'tash joylaridan ozod qilingan shaxslar uchun ijtimoiy moslashuv markazlari, huquqni muhofaza qilish organlari, mehnat birjalari, ijtimoiy ta'minot, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakillari, kasaba uyushmalari, yoshlar va boshqa jamoat birlashmalari hamda mehnat jamoalari vakillaridan rais (Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi raisi o'rinbosari, tegishli hokimliklar hokimi o'rinbosari), rais o'rinbosari, mas'ul kotib (Ichki ishlar vazirligining joylardagi jazoni o'tash joylaridan ozod qilingan shaxslar bilan ishlash bo'linmalarining boshlig'i) va komissiya a'zolaridan kamida olti kishidan iborat tarkibda tuziladi.

Maxsus komissiyalar tuman markazidan ancha olisda joylashgan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari huzurida ham tuzilishi mumkin.

Maxsus komissiyalarning asosiy vazifalari:

□ ishga joylashtirish, ijtimoiy ta'minot, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish va huquqni muhofaza qilish organlari, jazoni ijro etish muassasalari, jamoat birlashmalarining, jazoni o'tash joylaridan ozod qilingan shaxslarni, shuningdek ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmagan

jazoga hukm qilingan shaxslarni ishga joylashtirish va ularga ijtimoiy-maishiy jihatdan zarur yordam ko'rsatish bo'yicha korxonalar ma'muriyati bilan ularning o'zaro hamkorligini muvofiqlashtirish va ta'minlash;

□ jazoni o'tash joylaridan ozod qilingan shaxslar uchun ijtimoiy moslashuv markazlari ishini bevosita tashkil etish va ularning faoliyati ustidan doimiy nazoratni amalga oshirish;

□ ushbu shaxslarni ishga qabul qilishni rad etishning qonuniyligi va asoslilikini tekshirish; ularning qonuniy huquq va manfaatlari kamsitilishining oldini olish; tegishli davlat organlari tomonidan ilgari sudlangan shaxslarning shikoyatlari, arizalari va xatlari o'z vaqtida va to'g'ri ko'rib chiqilishini nazorat qilish;

□ korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda axloq tuzatish ishlariga hukm etilgan, shuningdek, jazoni o'tash joylaridan muddatidan oldin shartli ravishda ozod qilingan shaxslar bilan tarbiyaviy ishlarning tashkil etilishi va olib borilishi ustidan nazorat o'rnatishdan iborat.

Jamoat birlashmalarini bir qancha guruhlarga bo'lish mumkin:

1) ommaviy jamoat birlashmalari (siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar, kasaba uyushmalari, yoshlar uyushmasi);

2) kooperativlar (iste'mol qiluvchi kooperatsiya, uy-joy shirkatlari uyushmalari);

3) ixtiyoriy (ko'ngilli) jamoalar va ularning ittifoqlari (mahalla posbonlari, tibbiyot xodimlarining ilmiy jamoalari, sport jamoalari, Qizil yarim oy jamiyati va boshqalar);

4) ijodiy ittifoqlar, birlashmalar (jurnalistlar, bastakorlar, yozuvchilar, rassomlar va boshqalar);

5) xalq tomonidan tashkil qilingan jamoat birlashmalari (mahalla qo'mitalari, ota-onalar qo'mitalari, o'rtoqlik sudlari va hokazo).

Jamoat birlashmalarini tarqatib yuborish, ularning faoliyatini taqiqlab yoki cheklab kuyish faqat sud qarori asosida amalga oshiriladi.

Siyosiy partiyalarning huquqiy holati. O'zbekiston Respublikasining «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi (1996-yil 26-dekabr) qonuni O'zbekiston Respublikasida siyosiy partiyalarning huquqiy maqomini belgilab beradi. Siyosiy partiyalar o'z faoliyatini Konstitusiyaga, undan kelib chiquvchi qonunga, boshqa qonunchilik hujjatlariga muvofiq, shuningdek, o'z ustav-lari asosida amalga oshiradilar.

Siyosiy partiyalar fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirish maqsadida xohish-irodani erkin bildirish, partiyaga ixtiyoriy ravishda kirish va undan chiqish, a'zolarining teng huquqliligi, o'zini o'zi boshqarish, qonuniylik va oshkoralik asosida tuziladi va faoliyat ko'rsatadi.

Sudyalar, prokurorlar va prokuratura tergovchilari, ichki ishlar organlari, milliy xavfsizlik xizmati xodimlari, harbiy xizmatchilar, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar siyosiy partiyalarga a'zo bo'la olmaydilar. Siyosiy partiyalarning davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi. Xususiy ish beruvchilar o'z xodimlaridan ular mehnat vazifalarini bajarayotgan paytda partiya nimalar asosida siyosiy faoliyat bilan shug'ullanishini talab qilishlari man etiladi.

Siyosiy partiyani tuzish uchun kamida sakkizta hududiy subyektda (viloyatda) yashayotgan hamda partiyaga birlashish istagida bo'lgan kamida besh ming fuqaroning imzosi bo'lishi talab etiladi. Siyosiy partiya ta'sis syezdida yoki konferensiyasida tuziladi va u yerda partiya ustavi va dasturi qabul qilinadi; shuningdek, uning saylab qo'yiladigan organlari tuziladi.

Siyosiy partiyalar O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro'yxatga olinadi. Partiyani ro'yxatdan o'tkazish uchun partiya rahbar organining kamida uch a'zosi imzolagan ariza, ustav dastur, ta'sis syezdi yoki konferensiyasining bayoni, ro'yxatdan o'tish badali to'langanlikni tasdiqlovchi bank hujjati va qonunda ko'rsatilgan boshqa hujjatlar taqdim etiladi. Partiya ro'yxatdan o'tgan kundan e'tiboran yuridik shaxs maqomini oladi va o'z faoliyatini amalga oshirishi mumkin. Agar siyosiy partiyaning ustavi maqsad, vazifalari va faoliyat uslubi Konstitutsiyaga, respublika qonunlariga zid bo'lsa yoki oldinroq xuddi shunday nomdagi siyosiy partiya yoki jamoatchilik harakati ro'yxatga olingan bo'lsa, bu partiya ro'yxatga olinmaydi. Siyosiy partiya Konstitutsiyani va respublika qonunchilik hujjatlarini yoki o'z ustavini buzgan taqdirda, Adliya vazirligi partiya rahbar organlariga qaysi normalar buzilganini ko'rsatgan holda yozma ravishda xabar qiladi va bunday buzishlarni bartaraf etish uchun muddat belgilaydi. Agar ular belgilangan muddat davomida bartaraf etilmasa, Adliya vazirligi yoki respublika Bosh prokurorining taqdimnomasiga binoan, respublika Oliy sudi siyosiy partiyaning faoliyatini olti oygacha muddatga to'xtatib turishi mumkin. Agar bir yil ichida o'sha xatti-harakatlar takror sodir etilsa, respublika Oliy sudining qarori bilan siyosiy partiyaning faoliyati tugatiladi.

Siyosiy partiyalar quyidagi huquqlarga ega:

- o'z faoliyati to'g'risidagi axborotni erkin tarqatish, o'z g'oyalari, maqsadlari va qarorlarini targ'ib etish;
- saylab qo'yiladigan davlat organlarida o'z vakillari orqali tegishli qarorlar tayyorlashda ishtirok etish;

– qonunda belgilab qo‘yilgan tartibda respublika Prezidenti, davlat hokimiyati organlari saylovlarida ishtirok etish, partiya faoliyati bilan bog‘liq yig‘ilishlar, konferensiyalar va boshqa tadbirlar o‘tkazish;

– qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ommaviy axborot vositalari ta‘sis etish va boshqa ommaviy axborot vositalaridan foydalanish;

– respublikaning boshqa siyosiy partiyalari bilan ittifoq (blok) tuzish, ular va boshqa jamoat birlashmalari bilan shartnoma munosabatlari o‘rnatish.

Siyosiy partiyalar respublikaning boshqa qonunlarida nazarda tutilgan o‘zga huquqlarga ham ega bo‘lishlari mumkin.

Siyosiy partiyalar respublika Oliy Majlisida o‘z fraksiyalarini tuzish huquqiga ega. Bunday fraksiyalar: sessiya kun tartibini tuzishda ishtirok etish; sessiya kun tartibidagi har bir masala bo‘yicha muzokarlarda qatnashish; tegishli ravishda Oliy Majlisning Raisiga va respublika Hukumatiga, vazirlarga, boshqa davlat organlarining rahbarlariga so‘rovlar bilan murojaat etish; sessiyada muhokama qilinayotgan masala bo‘yicha fraksiyaning fikrini deputatlar orasida tarqatish va qonunda nazarda tutilgan boshqa vazifalarni amalga oshirish huquqlariga ega.

Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining huquqiy holati. O‘zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida»gi (yangi tahriri) qonuni¹ga asosan, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari o‘z faoliyatida qonuniylik, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi, demokratizm, oshkoralik, ijtimoiy adolat, mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal etishda mustaqillik, jamoatchilik asosidagi o‘zaro yordam, ijtimoiy sheriklik, mahalliy urf-odatlar va an‘analarni hisobga olish kabi asosiy prinsiplarga tayanadi.

Fuqarolar yig‘ini aholi manfaatlarini ifodalaydi va uning nomidan tegishli hudud doirasida amal qiladigan qarorlar qabul qiladi. Fuqarolar yig‘inida o‘n sakkiz yoshga to‘lgan va tegishli hududda doimiy yashayotgan shaxslar qatnashadi. Fuqarolar yig‘ini organlariga: fuqarolar yig‘ini kengashi; fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalar; taftish komissiyasi kiradi.

Shaharcha, qishloq, ovul va shahardagi mahalla fuqarolar yig‘inining vakolatlari:

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотнома-си. – 2013. – № 4. – 96-м.

– fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli)ni va uning maslahatchilarini, fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalarning hamda taftish komissiyasining raislarini va a‘zolarini saylaydi;

– fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) maslahatchilarining va fuqarolar yig‘ini kengashi devonining miqdor tarkibini belgilaydi, fuqarolar yig‘ini raisining (oqsoqolining) taqdimiga ko‘ra fuqarolar yig‘inining mas‘ul kotibini tasdiqlaydi;

– fuqarolar yig‘ini kengashi va fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalar faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi;

– fuqarolar yig‘inining faoliyat dasturini va xarajatlar smetasini, hududni kompleks rivojlantirishni ta‘minlashga, tegishli hudud doirasida obodonlashtirishga, ko‘kalamzorlashtirishga va sanitariya holatini yaxshilashga qaratilgan tadbirlar rejalarini tasdiqlaydi;

– aholining ijtimoiy nochor qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi, ushbu maqsadda markazlashtirilgan tarzda ajratiladigan davlat mablag‘laridan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda maqsadli va samarali foydalanilishini ta‘minlaydi; har chorakda fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari, fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalari hamda taftish komissiyasi raislari, «Mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasi rahbari, fuqarolar yig‘inining diniy ma‘rifat va ma‘naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchisining hisobotlarini eshitadi;

– tegishli hududda qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining ijro etilishi, shu jumladan tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi, kommunal xizmat ko‘rsatish tashkilotlari tomonidan kommunal xizmatlar ko‘rsatish sifati, imoratlar qurish hamda hovlilar va uylar atrofidagi hududlarni saqlash qoidalariga rioya etilishi, yerlardan foydalanish va ularni muhofaza etish ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi;

– O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi bo‘yicha, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga, xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov bo‘yicha uchastka saylov komissiyalarining a‘ziligiga nomzodlarni tegishli okrug saylov komissiyalariga, shuningdek, referendum o‘tkazish bo‘yicha uchastka komissiyalarining a‘ziligiga nomzodlarni referendum o‘tkazish bo‘yicha tegishli okrug komissiyalariga taqdim etadi;

– xalq deputatlari tuman, shahar Kengashi deputatligiga nomzod ko‘rsatish to‘g‘risida qaror qabul qiladi;

– to‘ylar va boshqa marosimlarni o‘tkazish yuzasidan tavsiyalar beradi;

– har chorakda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarining fuqarolar yig‘inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitadi. Fuqarolar yig‘inlarining hisobotlar to‘g‘risidagi bayonnomalari tegishincha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga yuboriladi, ular bu bayonnomalarning hisobini yuritadi, fuqarolar yig‘inlarining murojaatlari ko‘rib chiqilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

– atrof-muhitni muhofaza qilish, hududning sanitariya holati, uni obodonlashtirish hamda ko‘kalamzorlashtirish masalalari yuzasidan o‘z vakolati doirasida tegishli hududda joylashgan korxonalar, muassasalar va tashkilotlar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi hamda ularning natijalari bo‘yicha qarorlar qabul qiladi;

– o‘z mablag‘larini shakllantiradi, fuqarolar yig‘ini mol-mulkiga egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi, moliyaviy mablag‘larning sarflanishi ustidan nazoratni tashkil etadi;

– qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tegishli hududda tadbirkorlik faoliyati subyektlarini, shu jumladan, sartaroshxonalar, poyabzal ta‘mirlash va tikish bo‘yicha ustaxonalar, xalq hunarmandchiligi sexlarini va aholiga maishiy xizmat ko‘rsatuvchi boshqa tashkilotlarni tashkil etadi, qayta tashkil etadi va tugatadi (ularning faoliyatini tugatadi);

– ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, tegishli hududni obodonlashtirish, ko‘kalamzorlashtirish va sanitariya jihatdan tozalash, kam ta‘minlangan oilalarga ularning uylari va xonadonlarini ta‘mirlashda, shuningdek, kommunal xizmatlari haqini to‘lashda yordam ko‘rsatish uchun ixtiyoriylik asosida jismoniy shaxslardan mablag‘ yig‘ish, yuridik shaxslarning mablag‘laridan shartnoma asosida foydalanish to‘g‘risida qarorlar qabul qiladi;

– atrof-muhitni muhofaza qilishga ko‘maklashadi;

– guzarlar barpo etish masalalarini ko‘rib chiqadi;

– ma‘muriy-hududiy birliklar, mahallalarning chegaralarini o‘zgartirish, mahallalar, ko‘chalar, maydonlar va boshqa obyektarga nom berish va ularning nomini o‘zgartirish haqida tegishli tumanlar, shaharlar davlat organlariga iltimosnomalar kiritadi;

– yer uchastkalarini berish (realizatsiya qilish) masalalarini ko‘rib chiqish tuman, shahar komissiyasiga o‘z vakilini yuboradi;

– har bir dehqon xo‘jaligini xo‘jalik kitobiga kiritib, unda dehqon xo‘jaligining tarkibi to‘g‘risidagi, xo‘jalik boshlig‘i yoki uning vazifasini bajaruvchi shaxs haqidagi, shuningdek dehqon xo‘jaligining tashkiliy-huquqiy shakli (yuridik shaxs tashkil etgan yoki tashkil etmagan holda) to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni qayd etib qo‘yadi;

– kommunal to‘lovlar undirilishini ta‘minlash, issiqlik va elektr energiyasidan, issiq va sovuq suvdan tejamli foydalanish bo‘yicha tadbirlar o‘tkazishda, tegishli hududni obodonlashtirish va ko‘kalamzorlashtirish, uylar va hovlilarni namunali saqlashga doir ishlarni ixtiyoriylik asosida tashkil etishda shartnoma asosida ko‘maklashadi;

– davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, banklar, nodavlat notijorat tashkilotlar va boshqa tashkilotlar bilan birgalikda kam ta‘minlangan oilalardan bo‘lgan yoshlarga, shu jumladan ularga nikoh tuzishda va to‘y tadbirlarini o‘tkazishda qo‘shimcha moddiy yordam ko‘rsatadi; tegishli hudud doirasida joylashgan (yashayotgan) tadbirkorlik faoliyati subyektlari, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik subyektlari tomonidan kreditlar olinishida belgilangan tartibda kafil bo‘ladi.

Shaharcha, qishloq, ovul va shahardagi mahalla fuqarolar yig‘ini qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin. Shahardagi mahalla, shuningdek tarkibida mahallalar tuzilmagan shaharcha, qishloq va ovul fuqarolar yig‘ini ushbu moddada nazarda tutilgan vakolatlardan tashqari, fuqarolar yig‘ini hududi bo‘yicha nazarda tutilgan xarajatlardan kelib chiqqan holda kam ta‘minlangan oilalarga moddiy yordam ko‘rsatish va voyaga yetmagan bolalari bo‘lgan muhtoj oilalarga, ikki yoshga to‘lmagan bolalari bor ishlamaydigan onalarga, shuningdek, budjet tashkilotlarida ishlaydigan onalarga hamda ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarga nafaqalar tayinlash to‘g‘risidagi masalalarni hal etadi, oilalarni davlat tomonidan ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash maqsadlariga markazlashtirilgan tarzda ajratiladigan mablag‘lardan maqsadli va samarali foydalanilishini ta‘minlaydi.

Tarkibida mahallalar tuzilgan shaharcha, qishloq, ovul fuqarolar yig‘ini shaharchadagi, qishloqdagi va ovuldagi mahalla fuqarolar yig‘inlariga ko‘maklashadi, ularning markazlashtirilgan tarzda ajratiladigan davlat mablag‘laridan foydalanish to‘g‘risidagi hisobotlarini eshitadi.

Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari qoshida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 19-apreldagi qaroriga asosan tashkil etilgan «Mahalla posboni» jamoat tuzilmalari tashkil etilgan. Mazkur tuzilma faoliyatini takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 4-martdagi «Fuqarolar yig‘inining «mahalla posboni»

jamoatchilik tuzilmasi faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi 47-sonli qarori bilan «Fuqarolar yig'inining «mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasi to'g'risida»gi nizom tasdiqlandi.

«**Mahalla posboni**» jamoatchilik tuzilmasi mamlakatimizda tinchlik, osoyishtalik, xavfsizlikni ta'minlash, jamoat tartibini saqlash, fuqarolarda ogohlik va faollikni oshirish, huquq-tartibotni mustahkamlashda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan davlat organlari o'rtasidagi hamkorlikdagi ishlarni tizimli yo'lga qo'yish maqsadida barcha fuqarolar yig'inlarida tashkil etiladi.

Jamoatchilik tuzilmasi a'zolariga jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishga doir profilaktika tadbirlarida ixtiyoriy ravishda ishtirok etish istagini bildirgan, jismoniy va ma'naviy sog'lom, fuqarolarning huquq va erkinliklarini hurmat qiladigan, yuksak insoniy va axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida muddatli harbiy xizmatni yoki safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatni o'tagan 18 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari qabul qilinadi. Jamoatchilik tuzilmasiga o'z turmush tarzi bilan fuqarolar yig'ini a'zolari o'rtasida salbiy tavsiflanganlar, ichki ishlar organlarining profilaktika hisobida turganlar, ruhiy kasalligi, giyohvandlikka, surunkali ichkilik-bozlikka ruju qo'rganligi uchun tegishli tibbiyot muassasalari hisobida turganlar, qasddan sodir etgan jinoyati uchun sudlanganlik holati tugallanmagan yoki sudlanganligi olib tashlanmaganlar, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilganlar, diniy tashkilotlarning professional xizmatchilari qabul qilinmaydi. Jamoatchilik tuzilmasi a'zolariga nomzodning yuqorida ko'rsatilgan talablarga muvofiqligini o'rganib chiqish uchun fuqarolar yig'ini raisi va tegishli hududdagi ichki ishlar organlarining profilaktika inspektori shaxsan mas'uldirlar.

Fuqarolar yig'ini raisi va hududdagi ichki ishlar organlarining profilaktika inspektori tomonidan fuqarolarni Jamoatchilik tuzilmasi a'zolariga qabul qilish va a'zolikdan chiqarishni qayd etish bo'yicha maxsus daftar yuritiladi hamda a'zolar faoliyati monitoringi olib boriladi. Ushbu daftar tegishli hududdagi militsiya tayanch punktida saqlanadi.

O'z vazifasini bajarmagan, faoliyati salbiy baholangan, qonunga zid xatti-harakatlar qilgan shaxslarni Jamoatchilik tuzilmasi a'zolari safidan chiqarish yig'ini raisi tavsiyasiga asosan fuqarolar yig'ini kengashining qarori bilan amalga oshiriladi.

Jamoatchilik tuzilmasi a'zolari tegishli hududda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari bilan hamkorlikda quyidagi vazifalarni bajaradilar:

– fuqarolarning, ayniqsa, voyaga yetmaganlar va yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, tegishli hududda qonun ustuvorligini va osoyishtalikni ta'minlash, jamiyatda yurish-turish qoidalariga va axloq-odob mezonlariga rioya qilinishini, hududda tartib o'rnatishda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlariga ko'maklashish;

– ichki ishlar organlari hisobida turuvchi, tarbiyasi og'ir voyaga yetmagan shaxslar bilan aniq maqsadli profilaktika tadbirlarini tashkillashtirish va o'tkazishda ishtirok etish;

– fuqarolar tomonidan pasport tizimi, sanitariya, yong'in va harakat xavfsizligi qoidalariga rioya etilishi yuzasidan tegishli hududda tushuntirish ishlarini olib borishda ishtirok etish;

– hududda xavfsizlikni va jamoat tartibini saqlash, fuqarolar ogohliligini oshirish, jinoyat sodir bo'lganda aybdor shaxslarni aniqlash tadbirlarida qatnashish; konstitutsiyaviy tizimga qarshi turli axborotlarni tarqatuvchi shaxslarni aniqlash hamda ular bilan profilaktik-tarbiyaviy ishlar olib borish;

– jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirishga ko'maklashish, ekologiya va tabiatni muhofaza qilish, obodonlashtirish hamda ko'klamzorlashtirish masalalari bo'yicha hududiy dasturlarda belgilangan chora-tadbirlar ijrosini ta'minlash;

– tegishli hududda noqonuniy istiqomat qilayotgan, uzoq muddatdan buyon uyiga kelmayotgan shaxslar hamda o'zlariga ma'lum bo'lgan, sodir etish uchun tayyorgarlik ko'rilyotgan jinoyatlar to'g'risida tuzilma rahbarini va ichki ishlar organlarining hududiy profilaktika inspektorini yoki tegishli huquqni muhofaza qilish organlarini xabardor qilish;

– Jamoatchilik tuzilmasiga yuklatilgan boshqa vazifalarni amalga oshirishda faol ishtirok etish.

Jamoatchilik tuzilmasi a'zolari o'zlariga yuklangan vazifalarni bajarish jarayonida quyidagi huquqlarga ega:

jamoat tartibi, xavfsizlik, jamiyatda yurish-turish va axloq-odob hamda pasport tizimi, sanitariya va ekologiya, yong'in va harakat xavfsizligi qoidalariga fuqarolar tomonidan rioya qilinmagan hollarda tegishli organlar bilan birgalikda tushuntirish ishlarini olib borish va tashkil etishda qatnashish;

tegishli hududda sodir etilyotgan har qanday huquqbuzarliklarni to'xtatishni fuqarolardan talab qilish;

tegishli hududda istiqomat qiluvchi fuqarolar o'rtasidagi turli nizolarni hal etishda, huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni muhokama qilishda, noqonuniy xatti-harakatlar sodir etishga moyil shaxslar bilan huquqiy-

tarbiyaviy mazmundagi suhbatlarda va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda boshqa profilaktika chora-tadbirlarida bevosita ishtirok etish;

huquq-tartibotni mustahkamlash va jamoat tartibini ta'minlash yuzasidan olib borilayotgan faoliyat samaradorligini oshirishga doir takliflarni huquqni muhofaza qilish organlariga kiritish;

jamoatchilik tuzilmasi rahbari, ichki ishlar organlarining profilaktika inspektori va fuqarolar yig'ini raisidan o'z xizmat vazifalarini bajarish uchun shart-sharoit yaratishni hamda amaliy yordam ko'rsatishni talab qilish.

Jamoatchilik tuzilmasi a'zolarining o'z xizmat vazifalarini bajarishdagi majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- fuqarolar bilan munosabatda og'ir, vazmin va xushmuomala bo'lish;
- shaxsiy xavfsizlikni ta'minlash qoidalariga rioya etish;
- o'zining umumiy dunyoqarashini, xususan, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy bilimlarini oshirib borish;

- jinoyat va boshqa huquqbuzarliklar yoki baxtsiz hodisalar sodir etilganda bu haqda zudlik bilan Jamoatchilik tuzilmasi rahbariga, ichki ishlar organlariga va boshqa tegishli tashkilotlarga xabar berish, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari kelgunga qadar jinoyat sodir etilgan joylarga boshqa shaxslarning kirmasligi, jinoyat izlari va jinoyatga aloqador bo'lgan barcha ashyoviy dalillarning yo'qolmasligi choralari ko'rish;

- Jamoatchilik tuzilmasi rahbariga va huquqni muhofaza qilish organlarining xodimlariga «Fuqarolar yig'inining «mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasi to'g'risida»gi nizomda ko'rsatilgan vazifalarni bajarishda ko'maklashish va ularning qonuniy talablarini bajarish;

- o'z faoliyati haqida Jamoatchilik tuzilmasi rahbariga, fuqarolar yig'ini raisiga va ichki ishlar organlarining profilaktika inspektoriga hisobot berish hamda axborot taqdim etish.

Jamoatchilik tuzilmasi a'zolariga o'zlariga yuklangan vazifalarni bajarish vaqtida spirtli ichimliklar, giyohvand vositalar, psixotrop yoki odamning aql-irodasiga ta'sir etuvchi boshqa moddalar iste'mol qilish, qurol va huquq-tartibot organlari xodimlari xizmat faoliyati davomida foydalaniladigan boshqa maxsus vositalarni ishlatish taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi (2013-yil 7-aprel) 274-sonli qarori bilan quyidagi nizomlar tasdiqlandi:

- fuqarolar yig'ini to'g'risida;

- fuqarolar yig‘ini huzuridagi taftish komissiyasi to‘g‘risida;
- fuqarolar yig‘inining yarashtirish komissiyasi to‘g‘risida
- fuqarolar yig‘inining ma’rifat va ma’naviyat masalalari bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risi;
- fuqarolar yig‘inining ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risida;
- fuqarolar yig‘inining xotin-qizlar bilan ishlash bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risida;
- fuqarolar yig‘inining voyaga yetmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risida;
- fuqarolar yig‘inining tadbirkorlik faoliyati va oilaviy biznesni rivojlantirish masalalari bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risida;
- fuqarolar yig‘inining ekologiya va tabiatni muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko‘kalamzorlashtirish bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risida;
- fuqarolar yig‘inining jamoatchilik nazorati va iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risida;
- fuqarolar yig‘ini raisining (oqsoqolining) guvohnomasi to‘g‘risida;
- O‘zbekiston «Mahalla» xayriya jamoat fondi, O‘zbekiston Xotin-qizlar qo‘mitasi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda ishlab chiqilgan Fuqarolar yig‘inining diniy ma’rifat va ma’naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchisi faoliyati to‘g‘risida;
- O‘zbekiston «Mahalla» xayriya jamoat fondi, «O‘zarxiv» agentligi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda ishlab chiqilgan Fuqarolar yig‘inlarida ish yuritishni tashkil qilish va olib borish tartibi to‘g‘risida.

Yarashtirish komissiyalari – fuqarolarning oilada va mahallalarda tinch-osoyshta, hamjihatlikda yashashiga ko‘maklashish, oilaviy nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish, yosh avlodni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash, aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini milliy va ma’naviy qadriyatlarimizga tayangan holda keng targ‘ib etish orqali ma’naviy muhit barqarorligini ta’minlashga ko‘maklashadi.

Quyidagilar Yarashtirish komissiyasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

– oilaviy nizolar, yoshlar tarbiyasiga e’tiborsizlik holatlari, fuqarolar, ayniqsa yoshlarning turli yot g‘oyalar ta’siriga tushib qolishi, ichkilik-bozlik hamda giyohvandlik illatlariga berilishi, huquqbuzarliklarning sodir etilishi – oilalar barbod bo‘lishining asosiy sabablaridan biri ekanligini, oilalardagi tinchlik-totuvlik mahallalardagi ma’naviy muhit barqarorligi,

shuningdek oilaning sog'lomligi jamiyat mustahkamligi hamda mamlakat barqarorligi bilan uzviy bog'liqligini fuqarolarga tushuntirish va yig'ilishlarda muhokama etib borish;

– yigit va qizlarni oila qurishga ruhiy-ma'naviy jihatdan tayyorlashga ko'maklashish, oilaviy ajralishlarning oldini olish bo'yicha targ'ibot ishlarini tashkil etish, oilaning muqaddasligi va jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligini yoshlar ongiga singdirishga qaratilgan tashviqot ishlarini amalga oshirish;

– er-xotin, qaynona va kelin, yaqin qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilar o'rtasidagi nizolarni bartaraf etish, buzilgan munosabatlarni tiklashga doir amaliy choralar ko'rish;

– milliy qadriyatlarimizga zid holda muntazam ravishda notinch yashayotgan, qo'ni-qo'shnichilik munosabatlari hamda mahalladagi osoyishtalikning buzilishiga sababchi bo'layotgan oilalarni, turli nojo'ya xatti-harakatlarning oldini olish maqsadida oilalarning turmush tarzi va muhitini o'rganib, ma'naviy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga barham berish chora-tadbirlari amalga oshirilishini tashkil etish;

– alkogol va tamaki mahsulotlarini, giyohvandlik vositalarini iste'mol qilishning zarari to'g'risidagi bilimlarni targ'ib qilishga doir profilaktika tadbirlarini amalga oshirish;

– ichki ishlar organlarining profilaktik hisobida turgan, ayniqsa ilgari sudlangan, oilada va turmushda muntazam ravishda huquqbuzarliklarga yo'l qo'yuvchi, turli yot g'oyalar ta'siriga tushib qolgan shaxslar bilan profilaktika ishlari olib borishda ishtirok etish;

– jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan shaxslarning ijtimoiy hayotda o'z o'rinlarini topishlariga ko'maklashish;

– namunali oilalar, ularda farzand tarbiyasi, oila a'zolari o'rtasidagi ibratli munosabatlarni ommalashtirish;

– to'ylar va boshqa marosimlarni ixcham, keng aholi manfaatlarini, milliy qadriyatlarimiz va ibratli an'analarimizni hisobga olgan holda o'tkazishni aholi o'rtasida targ'ib qilish va bu boradagi ijobiy tajribalarni ommalashtirish.

Fuqarolar yig'inining ma'rifat va ma'naviyat masalalari bo'yicha komissiyasining maqsadi hamda asosiy vazifalari:

– fuqarolar yig'ini hududida ma'naviy asoslarni mustahkamlash, tarixan tarkib topgan milliy va ma'naviy qadriyatlarimiz, an'ana va urf-odatlarimizni asrab-avaylash, xalqimiz, ayniqsa yosh avlod qalbi va ongiga ona Vatanga muhabbat, milliy istiqloq g'oyasiga sadoqat ruhini singdirish, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash borasida fuqarolar

yigʻinlarida oʻtkazilayotgan ommaviy-siyosiy, maʼnaviy-maʼrifiy, madaniy va tarbiyaviy tadbirlarning amalga oshirilishiga koʻmaklashishdan iborat.

– ommaviy-siyosiy, maʼnaviy-maʼrifiy, madaniy tadbirlarni va boshqa tadbirlarni oʻtkazishda davlat organlariga koʻmaklashish;

– sogʻlom maʼnaviy muhit barqarorligini taʼminlash, fuqarolar ongida yurtga sadoqat, madaniy merosimizga hurmat tuygʻularini yuksaltirish, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularni «ommaviy madaniyat»ning salbiy illatlari taʼsiridan himoyalash, umum-bashariy va milliy bayramlarni aholi oʻrtasida yuqori saviyada tashkil etish va oʻtkazish boʻyicha qabul qilingan maʼnaviy-maʼrifiy dasturlar ijrosini fuqarolar yigʻini hududida taʼminlash;

– diniy ekstremizm, diniy aqidaparastlik va missionerlikning kelib chiqish sabablarini oʻrganish, ularning salbiy oqibatlarini tushuntirish, shuningdek ularning oldini olish, aholini hushyorlik va ogohlikka daʼvat etishga yoʻnaltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– milliy istiqloq gʻoyasining asosiy tushunchalari va maʼnaviyat targʻibotiga oid vakolatli davlat organlari qarorlarini ijtimoiy hayotga tatbiq etishda faol qatnashish;

– maʼnaviyat va maʼrifat ishlarini zamon talablari asosida tashkil etish, aholining mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yangilanish jarayonlariga daxldorlik hissini oshirishga qaratilgan targʻibot ishlarini amalga oshirish;

– ota-onalarning yosh avlodni tarbiyalash boʻyicha huquqiy, maʼnaviy-axloqiy va fiziologik bilimlarini oshirish maqsadida fuqarolar yigʻini huzurida tashkil etilgan «Ota-onalar universitetlari» faoliyatiga koʻmaklashish;

– maʼnaviy hayot, milliy ong va qadriyatlar, eʼtiqod va tafakkur, koʻp asrlik urf-odat va anʼanalarni asrab-avaylash, maʼnaviy olamni yuksaltirishga qaratilgan ishlarni tashkil etish;

– milliy gʻoya va uning uzviy tarkibiy qismlari hisoblangan komil inson, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bagʻrikenglik kabi tamoyillarning mazmun-mohiyatini aholi oʻrtasida keng targʻib qilish;

– milliy urf-odatlar va ularning zamirida mujassam boʻlgan mehr-oqibat, insonni ulugʻlash, tinch va osoyishta hayot, doʻstlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlarining mohiyati va ahamiyatini targʻib etish;

– roʻyxatdan oʻtmagan diniy tashkilotlar faoliyat koʻrsatishining oldini olish, fuqarolarning diniy eʼtiqod erkinligi huquqlariga rioya etilishini taʼminlash, diniy qarashlarni majburan singdirishga yoʻl qoʻymaslik chora-

larini ko‘rish, vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi bilan bog‘liq boshqa masalalar bo‘yicha fuqarolar yig‘ini kengashiga ko‘maklashish;

– mamlakatimizda amalga oshirilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari, keng ko‘lamli islohotlarning mohiyati, qabul qilingan qonun hujjatlarining mazmun-mohiyatini hamda ularning jamiyatimiz taraqqiyoti va fuqarolar ijtimoiy hayotidagi ahamiyatini ochib berishga qaratilgan ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-ma‘rifiy va huquqiy targ‘ibot tadbirlarini tashkil etish;

– tarbiyaga oid masalalar yuzasidan ta‘lim muassasalari bilan hamkorlik qilishda fuqarolar yig‘ini kengashiga ko‘maklashish;

– nomoddiy-madaniy merosni asrash va uni targ‘ib qilish.

Fuqarolar yig‘inining ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha komissiyasi to‘g‘risida komissiya – fuqarolar yig‘ini hududida aniq yo‘naltirilgan asosda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha chora-tadbirlarning amalga oshirilishiga ko‘maklashadi.

Quyidagilar komissiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

– oilalarni o‘rganish, kam ta‘minlangan oilalar va o‘zgaralar parvarishiga muhtoj yolg‘iz fuqarolarni aniqlash va hisobga olish;

– aholining ijtimoiy nochor qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlarini amalga oshirish haqida fuqarolar yig‘iniga taklif kiritish;

– qonun hujjatlarida belgilangan tartibda bolali oilalarga nafaqani, bola parvarishi bo‘yicha nafaqani va kam ta‘minlangan oilalarga moddiy yordamni tayinlash va to‘lash haqida qaror qabul qilish;

– o‘zgaralar parvarishiga muhtoj yolg‘iz fuqarolarga homiylik yordamlari ko‘rsatish, ularga ijtimoiy himoyalash, sog‘lomlashtirish, maishiy shart-sharoitlarini yaxshilash tadbirlarini amalga oshirishda ko‘maklashish.

Fuqarolar yig‘inining xotin-qizlar bilan ishlash bo‘yicha komissiyasi – fuqarolar yig‘ini hududida xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, oilalarda ma‘naviy-axloqiy muhitni mustahkamlash, yosh avlodni tarbiyalash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, ularning ijtimoiy hayotdagi, oilada ma‘naviy-axloqiy muhitni shakllantirishdagi o‘rnini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarning amalga oshirilishiga ko‘maklashadi.

Quyidagilar komissiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

– xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy hayotdagi, oilada ma‘naviy-axloqiy muhitni yanada yaxshilashdagi o‘rnini oshirish, oilani mustahkamlashga, aholi salomatligi va

sogʻlom turmush tarzini milliy qadriyatlarimizga tayangan holda keng targʻib qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash va amalga oshirish;

– xotin-qizlar hamda yoshlarning maʼnaviy va intellektual saviyasini yuksaltirish borasida olib borilayotgan ishlarning samaradorligini oshirishga koʻmaklashish;

– xotin-qizlarning sogʻligʻini saqlash, sogʻlom oilani shakllantirish, oilaviy va ayollar sportini rivojlantirish, sogʻlom turmush tarzini targʻib qilish boʻyicha chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish hamda ushbu yoʻnalishda qabul qilingan davlat dasturlari ijrosini taʼminlashda ishtirok etish;

– xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish masalalari boʻyicha takliflar tayyorlash;

– yosh oilalarning ajralish holatlari, notinch oilalarning yuzaga kelish sabablarini chuqur tahlil etish orqali ularni bartaraf etishga oid chora-tadbirlarni amalga oshirishga koʻmaklashish;

– oila quradigan yoshlarning oila, jamiyat oldidagi burchi va masʼuliyatini anglab yetishlari, «mustahkam oila» gʻoyasining amaliy ifodasini taʼminlash maqsadida targʻibot-tashviqot ishlarini olib borish;

– voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligi, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa gʻayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishining oldini olish, ularni vujudga keltiradigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etishga koʻmaklashish;

– «Oila — mahalla — taʼlim muassasasi» hamkorlik mexanizmini kuchaytirish boʻyicha tasdiqlangan chora-tadbirlar majmuasining amalga oshirilishiga koʻmaklashish;

– oilalarga voyaga yetmaganlarning maʼnaviy, axloqiy, huquqiy, estetik, jismoniy, mehnat tarbiyasida ishtirok etishda, ularda sogʻlom turmush tarzini shakllantirishda koʻmaklashish;

– aholining reproduktiv salomatligini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishiga koʻmaklashish;

– xotin-qizlarni ish bilan taʼminlashda, ularning mehnat sharoitlarini yaxshilash, hunar oʻrganish, kasanachilik bilan shugʻullanish, tadbirkorlikni rivojlantirish boʻyicha dasturlarning ijrosini amalga oshirishda koʻmaklashish;

– mahallada, oilalarda ijtimoiy-maʼnaviy muhit barqarorligiga salbiy taʼsir koʻrsatuvchi holatlar (xotin-qizlar oʻrtasida turli jinoyatlar, oʻz joniga qasd qilish, fohishabozlik, giyohvandlik, voyaga yetmagan qizlarni erta turmushga berish kabilar) yuzaga kelishining oldini olish va ularni bartaraf etishga qaratilgan targʻibot ishlarini amalga oshirish;

– jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan xotin-qizlar hamda ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasalaridan qaytib kelgan voyaga yetmaganlarni ishga joylashtirish, ularning hayotda o‘z o‘rinlarini topishida ko‘maklashish;

– xorijga chiqib ketayotgan va xorijdan kelayotgan xotin-qizlar hisobini olib borish, ularning oilalari ahvolidan xabardor bo‘lib turish, xorijda ishlab kelgan xotin-qizlarning tibbiy ko‘rikdan o‘tishi va ishga joylashishiga ko‘maklashish;

– ichki ishlar organlari hisobida turuvchi xotin-qizlar bilan ishlashda ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlari bilan hamkorlikda ish olib borish;

– namunali oilalar, ularda farzand tarbiyasi, oila a‘zolari o‘rtasidagi ibratli munosabatlarni ommalashtirish;

– to‘ylar va boshqa marosimlarni ixcham, keng aholi manfaatlarini, milliy qadriyatlarimiz va ibratli an‘analarimizni hisobga olgan holda o‘tkazish bo‘yicha xotin-qizlar o‘rtasida targ‘ib qilish va ijobiy tajribalarni ommalashtirish.

Fuqarolar yig‘inining voyaga yetmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo‘yicha komissiyasi – hududdagi voyaga yetmaganlar va yoshlarning ma‘naviy-ma‘rifiy yetuk bo‘lib voyaga yetishlariga, ommaviy ravishda sport bilan shug‘ullanishlariga, ularning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlashga ko‘maklashishdan, ular o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasini amalga oshirishga ko‘maklashadi.

Quyidagilar komissiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

– voyaga yetmaganlar va yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash bo‘yicha jamoatchilik ishlarini tashkil etish va amalga oshirish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarning hududda ma‘naviy-ma‘rifiy, tarbiyaviy, ijtimoiy, ekologik ishlarning amalga oshirilishidagi ijtimoiy faolligini yanada oshirishga ko‘maklashish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarning milliy ma‘naviyatimizga zid bo‘lgan salbiy illatlar hamda turli ekstremistik oqim a‘zolari ta‘siriga tushib qolishlarining oldini olish, ularga imkon tug‘diruvchi sabablar va sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlar o‘rtasida nazoratsizlik, qarovsizlik, huquqbuzarlik va boshqa g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlarning, ommaviy madaniyat salbiy ta‘sirlarining oldini olish hamda bunga imkon tug‘diruvchi sabablar va sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish chora-tadbirlarini amalga oshirish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish, ularni jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanishga keng jalb qilish, sportning ommaviy va milliy turlarini, xalq o‘yinlarini rivojlantirishga qaratilgan ishlarni tashkil etish;

– ota-onalar o‘rtasida ta‘limning uzluksizligi, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limining majburiyligi haqida targ‘ibot-tashviqot ishlarini olib borish, ta‘lim muassasalari bilan hamkorlikda mashg‘ulotlarga uzrli sabablarsiz kelmayotgan yoki muntazam ravishda qatnashmayotgan o‘quvchilarni aniqlab, o‘qishga qaytarishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– ichki ishlar organlarining profilaktik hisobida turgan barcha toifadagi shaxslar voyaga yetmagan farzandlarining yashash tarzi va xulq-atvorini muntazam ravishda o‘rganib borish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlar o‘rtasida ma‘naviy barkamollikni targ‘ib qilish, ularni fan, madaniyat, san‘at to‘garaklariga jalb etish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro‘yobga chiqarishga ko‘maklashish chora-tadbirlarini amalga oshirish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarga yoki ularning qonuniy vakillariga uslubiy, axborot va boshqa yordamlar ko‘rsatish;

– bola huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash bo‘yicha davlat dasturlari va hududiy dasturlarning amalga oshirilishida ishtirok etish;

– «Oila — mahalla — ta‘lim muassasasi» hamkorlik mexanizmini kuchaytirish bo‘yicha tasdiqlangan chora-tadbirlar majmuasining amalga oshirilishiga ko‘maklashish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarning ma‘naviy, axloqiy, huquqiy, estetik, jismoniy, mehnat tarbiyasida ishtirok etish, ularda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga ko‘maklashish, tarbiyaga oid masalalar yuzasidan ta‘lim muassasalari bilan hamkorlik qilish;

– qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan voyaga yetmaganlar va yoshlarga yordam ko‘rsatish;

– jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan yoki ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasalaridan qaytib kelgan voyaga yetmaganlar va yoshlarning ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiya qilinishi va moslashuviga ko‘maklashish;

– ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar haqidagi ma‘lumotlarni vasiylik va homiylik organlariga taqdim etish, shuningdek bunday bolalarni tegishli davlat muassasalariga joylashtirishga ko‘maklashish bo‘yicha fuqarolar yig‘ini kengashiga takliflar kiritish;

– voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasini amalga oshiruvchi organlar hamda muassasalar bilan hamkorlik qilish bo‘yicha fuqarolar yig‘ini kengashiga takliflar kiritish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarning tibbiy madaniyatini oshirishga qaratilgan keng ko‘lamli targ‘ibot ishlarini olib borish, ular o‘rtasida profilaktika, sanitariya-gigiyena tadbirlarining amalga oshirilishiga ko‘maklashish;

– vakolatli davlat organlari hamda boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga oid davlat dasturlarining amalga oshirilishiga ko‘maklashish, fuqarolar yig‘inining hududda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga doir dasturlarini bajarish;

– vakolatli davlat organlari bilan hamkorlikda voyaga yetmaganlar va yoshlarning huquqiy bilimlarini oshirish orqali ularni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga hurmat ruhida tarbiyalash, ular ongiga mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning mazmun va mohiyatini chuqur singdirish, ularning jamiyatdagi yangilanishlar yo‘lini keng qo‘llab-quvvatlashi va ushbu jarayonlardagi ijtimoiy faolligiga erishishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlar o‘rtasida atrof-muhitni, tabiatni asrab-avaylash, muhofaza qilishga yo‘naltirilgan ekologik tarbiyaning samarali usullaridan muntazam foydalanish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarni tadbirkorlik faoliyati subyektlariga, shu jumladan, usta-hunarmandlarga biriktirish orqali ularni kasbga yo‘naltirishga, ularning tadbirkorlik qobiliyatini rivojlantirishga, bozor iqtisodiyoti tamoyillarini o‘rganishlariga va o‘z sohasining yetuk mutaxassislari bo‘lib yetishishlariga ko‘maklashish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarning hisobini yuritish, ularni o‘qishga hamda belgilangan tartibda ishga jalb etish choralari ko‘rish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarni milliy qadriyatlarimiz, tarixiy-ma’naviy merosimizga hurmat va sadoqat ruhida tarbiyalashga faol ko‘maklashish;

– yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlash, ularning ongiga ona Vatanni himoya qilish muqaddas burch ekanligini singdirish yuzasidan targ‘ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirish.

Fuqarolar yig‘inining tadbirkorlik faoliyati va oilaviy biznesni rivojlantirish masalalari bo‘yicha komissiyasining maqsadi hamda asosiy vazifalari:

– tegishli hududda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilaviy tadbirkorlik, kasanachilik, hunarmandchilik, chorvachilik, parrandachilik, dehqonchilik, shaxsiy tomorqa xo‘jaligini rivojlantirish hamda sohaga

aholini keng jalb etishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishga, shuningdek ajratilgan yerlardan samarali, oqilona va maqsadli foydalanishga ko'maklashish;

Quyidagilar komissiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

– fuqarolar yig'ini a'zolari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilaviy tadbirkorlik, kasanachilik, hunarmandchilik, chorvachilik, parrandachilik, dehqonchilik, shaxsiy tomorqa xo'jaligi bilan shug'ullanish madaniyatini rivojlantirishga ko'maklashish hamda ularning shaxsiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– aholi o'rtasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilaviy tadbirkorlik, kasanachilik, hunarmandchilik, chorvachilik, parrandachilik, dehqonchilik, shaxsiy tomorqa xo'jaligi bilan shug'ullanish haqida targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirish;

– kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilaviy tadbirkorlik, kasanachilik, hunarmandchilik, chorvachilik, parrandachilik, dehqonchilik, shaxsiy tomorqa xo'jaligi faoliyati samaradorligini oshirish yuzasidan tegishli davlat organlariga takliflar kiritish;

– tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va uning samaradorligini oshirishda fuqarolar yig'ini a'zolariga mavjud bo'sh binolar va yerlardan maqsadli foydalanish, moddiy resurslardan (urug'lik, ko'chat, mineral o'g'it, kimyoviy vositalar va shu kabilardan) foydalanishda qulay shart-sharoitlar yaratish, bank va kredit xizmatlari ko'rsatish, mahsulotlarini ichki va tashqi bozorga chiqarish kabi yo'nalishlarda ko'maklashish bo'yicha fuqarolar yig'ini kengashiga takliflar kiritish;

– ishga layoqatli fuqarolarni aniqlash, ularning kasbi (mutaxassisligi), malakasi, bilimi va ko'nikmasi, qiziqishiga qarab ularning bandligini ta'minlashga ko'maklashish;

– tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish istagida bo'lgan fuqarolarni qonun hujjatlarida belgilangan tartib-taomillar, imtiyozlar, davlat ro'yxatidan o'tkazish, mehnat munosabatlariga kirishish va boshqa masalalar yuzasidan targ'ibot ishlarini amalga oshirish va maslahat markazlariga ko'maklashish.

Fuqarolar yig'inining ekologiya va tabiatni muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha komissiyasi – atrof-muhitni muhofaza qilish, fuqarolar yig'ini hududining sanitariya va ekologiya holatini nazorat qilish, uni obodonlashtirish hamda ko'kalamzorlashtirish, aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirishga ko'maklashadi.

Komissiyaning asosiy vazifalari:

– atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, obodonlashtirish hamda ko‘kalamzorlashtirish sohasidagi qonun hujjatlari talablari, umumdavlat hamda hududiy dasturlarda belgilangan chora-tadbirlar ijrosini ta‘minlashda ishtirok etish, ushbu jarayonga keng jamoatchilikni jalb qilish;

– hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarining bajarilishini ta‘minlashda, aholi punktlarini obodonlashtirish va ularning sanitariya holatini yaxshilashga doir tadbirlarni amalga oshirishda ishtirok etish;

– aholining uylarni, hovlilardagi binolarni, hovlilar va uylar atrofidagi hududlarni obodonlashtirish, ko‘kalamzorlashtirish va orasta saqlash, bolalar va sport maydonchalarini jihozlash, yo‘llar, ko‘priklar, ko‘chalar, kommunal tarmoqlarni qurish, qayta qurish, ta‘mirlash va yaroqli holda saqlash, tarix va madaniyat yodgorliklarini, qabristonlarni ta‘mirlash ishlarida ixtiyoriylik asosida qatnashishlarini tashkil etish, shu jumladan, tuman, shahar hokimligi tomonidan ajratilgan moddiy va boshqa mablag‘larni, fuqarolar yig‘ini mablag‘larini ushbu maqsadlarda ishlatish, hasharlar uyushtirish, ko‘riklar va tanlovlar o‘tkazishda fuqarolar yig‘ini kengashiga ko‘maklashish;

– atrof-muhitni muhofaza qilish va obodonlashtirish masalalari yuzasidan fuqarolar yig‘inining vakolatlari doirasida hududda joylashgan tashkilotlar rahbarlarining hisobotlarini eshitish bo‘yicha takliflar kiritish;

– obodonlashtirish ishlarini amalga oshirish, umumiy foydalanishdagi joylarni, shuningdek, kam ta‘minlangan oilalarning uylari va xonadonlarini ta‘mirlash, ushbu maqsadda aholidan ixtiyoriylik asosida mablag‘ yig‘ish to‘g‘risida qarorlar qabul qilish yuzasidan fuqarolar yig‘iniga taklif kiritish;

– hududda yoqilg‘i, elektr va issiqlik energiyasi hamda suvdan tejamli foydalanish va ularning behuda sarflanishini kamaytirishga doir tadbirlar o‘tkazish;

– aholi punktlari, suv ta‘minoti manbalari, turar joylar, maktablar va boshqa ta‘lim muassasalarining sanitariya va ekologik holati ustidan nazoratning amalga oshirilishiga ko‘maklashish;

– fuqarolar yig‘ini a‘zolarini tabiiy ofatlarga qarshi kurashga va ularning oqibatlarini tugatishga jalb etishda fuqarolar yig‘ini kengashiga ko‘maklashish;

– havoni tozalash xususiyatga ega bo‘lgan, insonlar salomatligiga xavf tug‘dirmaydigan, allergik xastaliklarni qo‘zg‘atmaydigan mevali va manzarali daraxt, buta va gul ko‘chatlarini ekishga oid chora-tadbirlarni amalga oshirish;

– aholi tomonidan chiqindilarning belgilangan joylarga tashlanishini nazorat qilish, mavsumiy xazonlar yoqilishining oldini olishga doir choratadbirlarni amalga oshirish;

– fuqarolar yig‘ini a‘zolarining atrof tabiiy muhit tozaligini saqlash, ko‘kalamzorlashtirish, obodonlashtirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha amalga oshirayotgan ibratli ishlari va ijobiy tajribalarini ommalashtirish haqida fuqarolar yig‘ini kengashiga takliflar kiritish;

– fuqarolar yig‘ini a‘zolarining ekologik madaniyatini yuksaltirish, yoshlar o‘rtasida ekologik ta‘lim va tarbiya tizimini rivojlantirish, fuqarolarning atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishiga doir targ‘ibot ishlarini amalga oshirish.

Fuqarolar yig‘inining jamoatchilik nazorati va iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha komissiyasi – fuqarolar yig‘ini hududida qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, iste‘molchilar huquqlari va manfaatlarini himoya qilinishini ta‘minlash uchun keng jamoatchilikni jalb etish, aholining huquqiy va iste‘mol madaniyatini oshirishga doir ishlarni faollashtirishga ko‘maklashadi.

Quyidagilar komissiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

– qonun hujjatlarining, shuningdek, fuqarolar yig‘ini qarorlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

– tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

– kommunal xizmat ko‘rsatish tashkilotlari tomonidan kommunal xizmatlar ko‘rsatish sifati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

– imoratlar qurish hamda hovlilar va uylar atrofidagi hududlarni saqlash qoidalariga rioya etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

– yerlardan foydalanish va ularni muhofaza etish ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

– shaharcha, qishloq, ovul va shahardagi mahalla fuqarolar yig‘ini tomonidan yilning har choragida mahalliy davlat hokimiyati organlari rahbarlarining fuqarolar yig‘inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitishni tashkil etish haqida fuqarolar yig‘ini kengashiga takliflar kiritish;

– atrof-muhitni muhofaza qilish, hududning sanitariya holati, uni obodonlashtirish hamda ko‘kalamzorlashtirish masalalari yuzasidan tegishli hududda joylashgan korxonalar, muassasalar va tashkilotlar rahbarlarining hisobotlarini eshitish haqida fuqarolar yig‘ini kengashiga takliflar kiritish;

– fuqarolar yig‘ini kengashi qaroriga asosan tegishli hududning, suv ta‘minoti manbalarining, turar joylarning, ta‘lim muassasalarining sanitariya va ekologiya holati, yong‘inga qarshi xavfsizlik talablariga, hayvonlar saqlashning veterinariya-sanitariya qoidalariga, savdo qoidalariga va fuqarolarga xizmat ko‘rsatish madaniyatiga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishda tegishli davlat organlariga ko‘maklashish;

– ishlab chiqaruvchilar, ijrochilar, sotuvchilar hamda aholi o‘rtasida «Iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni talablarini targ‘ib qilish orqali ularning huquqiy madaniyatini oshirishga ko‘maklashish;

– iste‘molchilar huquqlarining buzilishi holati bo‘yicha, choralar ko‘rish uchun tegishli davlat organlariga murojaat qilish haqida fuqarolar yig‘iniga taklif kiritish;

– fuqarolar tomonidan kommunal xizmatlar haqini to‘liq va o‘z vaqtida to‘lashlarini fuqarolar yig‘ini kengashi tomonidan nazorat qilishga ko‘maklashish;

– fuqarolar yig‘ini tomonidan yilning har choragida fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari, fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalarning hamda taftish komissiyasining raislari, «Mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasi rahbari, fuqarolar yig‘inining diniy ma‘rifat va ma‘naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchisining hisobotlarini eshitish ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

– fuqarolar yig‘ini a‘zolari tomonidan to‘ylar va boshqa marosimlarning tavsiya etilgan me‘yorlar asosida o‘tkazilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda qatnashish;

– vakolatli davlat organlariga hamda nodavlat notijorat tashkilotlarga iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish sohasidagi vazifalarini amalga oshirishga ko‘maklashish;

– fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tomonidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish sohasidagi qonun hujjatlarining mazmun-mohiyati haqida aholi o‘rtasida targ‘ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirish.

Yuqorida ko‘rsatilgan barcha komissiyalar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vazifalarni ham amalga oshirishi mumkin. Shuningdek, komissiyalar o‘z vazifalarini amalga oshirishda davlat organlari, ommaviy axborot vositalari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli)ning maslahatchilari, fuqarolar yig‘inining diniy ma‘rifat va ma‘naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchisi, «Mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasi va fuqarolar yig‘ini faoliyati-

ning asosiy yoʻnalishlari boʻyicha boshqa komissiyalar bilan hamkorlik qiladi. Komissiyalar belgilangan vazifalar ijrosini taʼminlashda komissiya aʼzolari tomonidan ommaviy axborot vositalarida chiqishlarni tashkil etishi mumkin.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. «Nodavlat tashkilot» tushunchasi, uning huquqiy holatini yoritib bering.
2. Nodavlat tashkilotlarning turlarini sanab oʻting.
3. Nodavlat notijorat tashkilotlarni tuzish asoslari va tartibi qanday?
4. «Jamoat birlashma» tushunchasi va turlarini koʻrsating.
5. «Siyosiy partiya» tushunchasi va turlari haqida soʻzlab bering.
6. Kasaba uyushmalarining vazifalari nimalardan iborat?
7. Voyaga yetmaganlar ishlar bilan shugʻullanuvchi komissiyalar va qanday vazifalarni bajaradi?
8. «Mahalla posboni» jamoat tuzilmalarini huquqiy holati qanday?
9. Yarashtirish komissiyalarining vazifalari qanday tashkil etilgan?
10. Fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari haqida soʻzlab bering.

VII BOB. JISMONIY SHAXSLAR – MA’MURIY HUQUQ SUBYEKTI SIFATIDA

1-§. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining ma’muriy-huquqiy maqomi

Ma’muriy huquqning asosiy subyektlaridan biri – bu fuqarolardir. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ma’muriy-huquqiy munosabatlarga kirishib, ma’lum bir subyektiv huquq va majburiyatlarga ega bo‘lishlari mumkin.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi (ma’muriy-huquqiy munosabatlardagi) huquqlari, erkinliklari, majburiyatlari, javobgarligining yig‘indisi *fuqarolarning ma’muriy-huquqiy holatini* tashkil etadi. Bu munosabatlar fuqarolarning ma’muriy huquqning boshqa subyektlari, masalan, davlat hokimiyati organlari, davlat va nodavlat tashkilotlari, korxonalar, muassasa va jamoat birlashmalari hamda ularning mansabdor shaxslari bilan o‘zaro aloqasi natijasida vujudga keladi.

Fuqarolarning huquq va majburiyatlari qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan asoslardan, qonunchilik hujjatlarining umumiy negizlari va mazmuniga ko‘ra ularning fuqarolik huquq hamda majburiyatlarini keltirib chiqaradigan harakatlaridan vujudga keladi. Jumladan, fuqarolik huquq va majburiyatlari:

- qonunda nazarda tutilgan shartnomalar va boshqa bitimlardan;
- qonunda huquq va majburiyatlar vujudga kelishining asosi sifatida nazarda tutilgan davlat organlari yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari hujjatlaridan;
- qonunda yo‘l qo‘yilgan asoslar bo‘yicha mol-mulk olish natijasida;
- fan, adabiyot, san’at asarlarini yaratish, ixtirolar va boshqa intellektual faoliyat natijasida;
- boshqa shaxsga zarar yetkazish natijasida;
- fuqarolarning boshqa harakatlari natijasida vujudga kelishi mumkin.

Fuqarolarning ma’muriy-huquqiy holati konstitutsiyaviy va ma’muriy huquq normalari bilan tartibga solingan *fuqaro huquqiy holatining* ajralmas qismi hisoblanadi. Fuqarolarning ma’muriy-huquqiy munosabatlardagi huquq va majburiyatlari ularning konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlaridan kelib chiqadi hamda ma’muriy-huquqiy aktlarda o‘z ifodasini topadi.

Fuqarolar o‘zlariga tegishli bo‘lgan huquqlarini, shu jumladan, ularni himoya qilish huquqini ham o‘z xohishlariga ko‘ra tasarruf etadilar.

Fuqarolarning o'z huquqlarini amalga oshirishdan voz kechishi bu huquqlarning bekor qilinishiga olib kelmaydi, qonunda nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Ular o'z huquqlarini amalga oshirishi bilan boshqa shaxslarning huquqlarini hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmasliklari shart. Shu bilan birga, fuqarolar o'z huquqlarini amalga oshirishda jamiyatning ma'naviy-axloqiy prinsiplari va normalarini hurmat qilishlari lozim. Fuqarolarning boshqa shaxsga zarar yetkazishiga, boshqacha shakllarda huquqni suiiste'mol qilishiga, shuningdek, huquqni uning maqsadiga zid tarzda amalga oshirishga qaratilgan harakatlariga yo'l qo'yilmaydi. Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holatini amalga oshirishda ma'muriy huquq layoqati va ma'muriy muomala layoqatiga ega bo'lishi katta ahamiyatga ega.

Fuqarolarning ma'muriy muomala layoqati deganda fuqarolarning o'z xatti-harakatlari bilan davlat boshqaruvi sohasida huquq va majburiyatlarga ega bo'lishlari va uni amalga oshirishlari tushuniladi. *Fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati* inson tug'ilishi bilan vujudga keladi va tug'ilgandanoq qonunchilikda belgilangan huquq va majburiyatlarga ega bo'lishni anglatadi. Huquq layoqati inson shaxsi bilan bevosita bog'liq bo'lib, uni cheklash yoki undan mahrum etish mumkin emas. Amaldagi qonunchilikka binoan, ma'muriy huquq layoqati qonunda belgilangan tartibda faqatgina sud tomonidan cheklanishi mumkin.

Fuqarolarning ma'muriy muomala layoqati ma'muriy huquq layoqatidan farq qilgan holda ma'lum bir yoshdan vujudga keladi. Qonunchilikka binoan, fuqarolarning ma'muriy muomala layoqati *qisman 16 yoshdan* vujudga keladi. Masalan, 16 yoshga to'lgan fuqarolar pasport olishga majburdirlar yoki ma'muriy huquqbuzarliklarning subyekti 16 yoshga to'lgan aqli raso shaxslar bo'lishi mumkin. Bu huquqbuzarliklar asosan davlat boshqaruvi jarayonida sodir etiladi.

Fuqarolar *18 yoshga to'lganda to'la* ma'muriy muomala layoqatiga ega bo'ladilar, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida ko'rsatib o'tilgan huquq va majburiyatlarni amalga oshirishlari mumkin. Masalan, Vatanni himoya qilish burchi yoki saylash huquqi 18 yoshdan vujudga keladi. Ba'zi hollarda fuqarolarning ma'muriy muomala layoqati, ya'ni o'zlarining harakatlari bilan davlat boshqaruvi sohasidagi huquq va majburiyatlarga ega bo'lishlari, masalan: 21 yoshdan (xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashlariga saylanish huquqi); 25 yoshdan (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga saylanish huquqi); 35 yoshdan (O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylanish huquqi) vujudga kelishi mumkin.

Fuqarolarning ma'muriy muomala layoqati sud organlari tomonidan cheklanishi mumkin. Masalan, fuqaro jinoyat sodir etib ozodlikdan mahrum etish jazosini o'tayotgan bo'lsa, bunday shaxslar ularga tegishli bo'lgan ayrim huquq va majburiyatlarni (misol uchun saylash va saylanish huquqi, umumiy harbiy majburiyat) amalga oshira olmaydilar.

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga binoan, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonun hujjatlari-da belgilab qo'yilgan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topishi mumkin va bunday fuqaroga vasiylik belgilanadi. Fuqaroning muomalaga layoqatsiz deb topilishiga sabab bo'lgan asoslar bekor bo'lsa, sud uni muomalaga layoqatli deb topadi va unga belgilangan vasiylikni bekor qiladi.

Spirтли ichimliklarni yoki giyohvandlik vositalarini suiiste'mol qilish natijasida o'z oilasini og'ir moddiy ahvolga solib qo'yayotgan fuqaroning muomala layoqati sud tomonidan fuqarolik protsessual qonun hujjatlarida belgilangan tartibda cheklab qo'yilishi mumkin. Unga homiylik belgilanadi. Bunday fuqaro mayda maishiy bitimlarni mustaqil tuzish huquqiga ega. U boshqa bitimlarni homiyning roziligi bilangina tuzishi, shuningdek, ish haqi, pensiya va boshqa daromadlar olishi hamda ularni tasarruf etishi mumkin. Biroq bunday fuqaro o'zi tuzgan bitimlar bo'yicha va yetkazgan zarari uchun mustaqil ravishda mulkiy javobgar bo'ladi. Fuqaroning muomala layoqati cheklanishiga sabab bo'lgan asoslar bekor bo'lsa, sud uning muomala layoqatini cheklashni bekor qiladi. Fuqaroga belgilangan homiylik sud qarori asosida bekor qilinadi.

Vasiylik va homiylik muomalaga layoqatsiz yoki muomalaga to'liq layoqatli bo'lmagan fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun belgilanadi. Vasiylar va homiylar o'z himoyalaridagi shaxslarning huquq va manfaatlarini har qanday shaxslar bilan munosabatlarda, shu jumladan, sudlarda ham maxsus vakolatsiz himoya qiladilar. Demak, fuqarolar o'zlarining ma'muriy-huquqiy holatini faqatgina ma'muriy huquq layoqati va ma'muriy muomala layoqati mavjud bo'lganida amalga oshirishlari mumkin. Fuqarolar ma'muriy-huquqiy holatining tarkibiy qismini fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va erkinliklari, majburiyatlari, javobgarligi tashkil etadi. Chunki, Konstitutsiyada belgilanganidek, O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsiy, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar (18-m.). Fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati uning vafot etishi bilan bekor bo'lishi mumkin.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va erkinliklari, birinchi galda, O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi bilan belgilangan bo‘lib, bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og‘ir jinoyatdir;

2) har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega;

3) hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas;

4) jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko‘rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o‘zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta‘minlab beriladi. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo‘ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas;

5) har kim o‘z sha‘ni va obro‘sigga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalani va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega. Hech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibdan tashqari bironing turar joyiga kirishi, tintuv o‘tkazishi yoki uni ko‘zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so‘zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas;

6) O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi Respublika hududida bir joydan ikkinchi joyga ko‘chish, O‘zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish huquqiga ega. Qonunda belgilangan cheklashlar bundan mustasnodir;

7) har kim fikrlash, so‘z va e‘tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o‘zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir;

8) hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e‘tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e‘tiqod qilmaslik huquqiga ega;

9) O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o‘zini o‘zi boshqarish, referendumlar o‘tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo‘li bilan amalga oshiriladi;

10) fuqarolar o‘z ijtimoiy faolliklarini O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig‘ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqiga egadirlar;

11) O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar;

12) har bir shaxs bevosita o‘zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega;

13) har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko‘rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalaniş huquqiga egadir;

14) har kim qariganda, mehnat layoqatini yo‘qotganda, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo‘lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta‘minot olish huquqiga ega;

15) har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega;

16) har kim bilim olish huquqiga ega;

17) har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi.

Fuqarolar ma‘muriy-huquqiy holatining ikkinchi asosiy tarkibiy qismi – bu fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi burchlari va majburiyatlaridir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko‘ra:

1) fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha‘ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar;

2) fuqarolar O‘zbekiston xalqining tarixiy, ma‘naviy va madaniy merosini avaylab asrashga majburdirlar;

3) fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar;

4) fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig‘imlarni to‘lashga majburdirlar;

5) O‘zbekiston Respublikasini himoya qilish – O‘zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o‘tashga majburdirlar.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va majburiyatlari Konstitutsiyadan tashqari, amaldagi qonunchilik hujjatlarida ham belgilanadi.

Amaldagi qonunchilik hujjatlaridan kelib chiqib fuqarolarning ma‘muriy-huquqiy holati tarkibiga kiruvchi huquqlar va majburiyatlarni to‘rtta guruhga birlashtirish mumkin. *Birinchi guruhni* fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda bevosita yoki o‘z vakillari orqali ishtirok etishi, davlat xizmatida bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lgan huquqlar va majburiyatlar tashkil etadi. Davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish keng qamrovli tushuncha bo‘lib, mohiyatiga ko‘ra, mamlakat hayotining

barcha sohalarini o'z ichiga oladi. Fuqarolarning huquq va majburiyatlari bu guruhining o'ziga xosligi shundaki, ularni amalga oshirish fuqarolarning faolligi, xohish-irodasini ifoda etishini talab etadi.

Ikkinchi guruhni tashkil etuvchi fuqarolarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish nafaqat ularning faolligini, balki davlat organlari va mansabdor shaxslarning aralashuvini ham talab qiladi. Jumladan, davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning yordami yoki qo'llab-quvvatlashsiz fuqarolar mitinglar, namoyishlar o'tkazish, o'z manfaatlarini himoya qilish uchun birlashish, davlat organlariga yakka tartibda yoki jamoa bo'lib murojaat qilish, davlat organlari (mansabdor shaxslar)ning qonunga zid xatti-harakatlari (qarorlari) oqibatida yetkazilgan zararni qoplash huquqlarini amalga oshira olmaydilar.

Uchinchi guruhni tashkil etuvchi fuqarolarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish davlat organlari va mansabdor shaxslardan bu huquqlarni himoya qilish, davlat tomonidan kafolatlash, ularni bajarish uchun shart-sharoitlar yaratib berish bo'yicha funksional faoliyatni amalga oshirishni talab qiladi.

Fuqarolarning *to'rtinchi guruh* huquq va majburiyatlari davlat organlari faoliyatida fuqarolar ishtiroki bilan bog'liqdir. Deylik, bunga fuqarolarning davlat organlari faoliyatida ilmiy-texnik xodim, ekspert, maslahatchi, sohaviy yoki ishchi komissiyalarining a'zosi sifatida ishtirok etishi bilan bog'liq huquq va majburiyatlari kiradi.

Fuqarolar davlat boshqaruvi sohasida o'zlarining huquq va majburiyatlarini amalga oshirish orqali turli ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishadilar. Bu munosabatlar quyidagilar asosida *vujudga kelishi, o'zgarishi yoki bekor bo'lishi* mumkin:

– fuqarolarning o'z huquqlarini amalga oshirishlari (masalan, davlat organiga murojaat qilish, oliy o'quv yurtlariga kirish);

– fuqarolarning o'z majburiyatlarini bajarishlari (masalan, fuqaroning 16 yoshga to'lganda pasport olishi);

– davlat organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarining buzilishi (masalan, asossiz ravishda shikoyatni ko'rib chiqishni rad etish);

– fuqarolar tomonidan majburiyatlarning bajarilmaganligi (masalan, belgilangan tartibda harbiy xizmatni o'tamaganlik).

«O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida»gi qonunga binoan, *O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi* shaxs bilan davlatning doimiy siyosiy-huquqiy aloqasini belgilaydi, bu aloqa ularning o'zaro

huquqlari va burchlarida ifodalanadi¹. O‘zbekiston Respublikasida har bir kishi fuqaro bo‘lish huquqiga egadir. Hech kim fuqarolikdan yoki fuqarolikni o‘zgartirish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emas. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolar oldida, O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi esa davlat oldida mas’uldir. O‘zbekiston Respublikasi – respublika hududida va uning tashqarisida o‘z fuqarolarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi. O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi, fuqarolikni olish asoslaridan qat’i nazar, barcha uchun teng hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining teng huquqliligi iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy turmushning barcha sohalarida ta’minlanadi.

2-§. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquqiy holati

O‘zbekiston Respublikasida xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar O‘zbekiston Respublikasining qonunchilik hujjatlari va xalqaro shartnomalarda nazarda tutilgan hollardan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari singari bir xil huquq va majburiyatlarga egadir.

Xorijiy fuqaro – O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan, O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmagan va xorijiy davlat fuqaroligi mavjud bo‘lgan jismoniy shaxs. «O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida»gi qonunning 11-moddasida yozilganidek, O‘zbekiston Respublikasi hududida yashab turgani holda O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmagan va chet davlat fuqaroligiga mansubligini isbotlaydigan dalillari bo‘lmagan shaxslar – *fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar* hisoblanadi. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining ba’zi bir huquqlaridan, jumladan, saylash va saylanish huquqidan, davlat boshqaruvida bevosita va bilvosita (masalan, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, referendum) ishtirok etish huquqidan, jamoat birlashmalariga (masalan, siyosiy partiyalarga, kasaba uyushmalariga) uyushish huquqidan foydalanmaydilar. Ularning huquqlari va erkinliklari O‘zbekiston Respublikasining maxsus hujjatlari asosida belgilanadi. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga nisbatan Vatanni himoya qilish burchi, ya’ni umumiy harbiy majburiyatni o‘tash yuklatilishi mumkin emas.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning O‘zbekiston Respublikasida bo‘lishi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996-yil 21-noyabrdagi qarori bilan tasdiqlangan «Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning O‘zbekiston Respublikasida bo‘lish-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1992. – № 3. – 159-м.

lari qoidalari» bilan tartibga solinadi¹. Ushbu qoidalarga binoan, xorijiy fuqarolar, shu jumladan, MDH davlatlarining fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashashlari yoki vaqtincha bo‘lishlari mumkin. Mazkur qoidalar:

– O‘zbekiston Respublikasida bo‘luvchi xorijiy fuqarolar kelish vizasining amal qilish muddatini vaqtincha ro‘yxatdan o‘tkazish;

– xorijiy fuqarolarga O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashash uchun ruxsatnomalar berish;

– xorijiy fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi hududida yurishlari;

– qonunchilikni va mazkur qoidalarni buzganliklari uchun xorijiy fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasida bo‘lishlari muddatini qisqartirish va bu yerdan chiqarib yuborish tartibini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasida vaqtincha bo‘luvchi xorijiy fuqarolar o‘zlarini qabul qiluvchi tashkilotlar (vazirliklar, idoralar, mulkchilik shakllari va faoliyat turidan qat’i nazar, korxonalar va tashkilotlar, xorijiy davlatlarning doimiy vakolatxonalari, xalqaro hukumatlararo tashkilotlar va xorijiy davlatlarning hukumat tashkilotlari vakolatxonalari, xalqaro va xorijiy nodavlat (hukumatga qarashli bo‘lmagan) notijorat tashkilotlarining vakolatxonalari)ni, shuningdek, xususiy ishlar bo‘yicha ularni O‘zbekiston Respublikasiga taklif qilgan shaxslarni xabardor qilgan holda xohishlariga ko‘ra mehmonxonalarda yoki boshqa turar joylarda yashaydilar.

O‘zbekiston Respublikasidagi xorijiy fuqarolar pasportlari yoki ularning o‘rnini bosuvchi hujjatlarni o‘zlari bilan olib yurishga va ularni vakolatli organlar vakillarining talabiga ko‘ra ko‘rsatishga majburdirlar.

Qabul qiluvchi tashkilotlar xorijiy fuqarolarga O‘zbekiston Respublikasining qonunchilik hujjatlarida va mazkur qoidalarda nazarda tutilgan ularning huquqlari va majburiyatlarini o‘z vaqtida tushuntirib qo‘yishni, xorijiy fuqarolar bilan munosabatlarda belgilab qo‘yilgan huquqiy normalarning aniq bajarilishini ta’minlaydilar, xorijiy fuqarolarning tegishli hisobini yuritadilar, shuningdek, ularning O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining tegishli ichki ishlar bo‘limlarida o‘z vaqtida ro‘yxatdan o‘tkazilishini ta’minlash, ularning respublika hududida yurishlari va ularga belgilangan bo‘lish muddatlari tugashi bilan O‘zbekiston Respublikasidan chiqib ketishlari uchun javobgar bo‘ladilar.

Xorijiy fuqarolarni xususiy ishlar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasiga taklif qilgan va ularga turar joy bergan shaxslar bu fuqarolarni O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining, Ichki ishlar boshqarmasining tegishli bo‘limlarida o‘z vaqtida ro‘yxatdan o‘tkazilishini

¹ Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг қарорлар тўплами. – 1996. – №11.

ta'minlash chora-tadbirlarini ko'rishga va ularga belgilangan bo'lish muddatlari tugashi bilan O'zbekiston Respublikasidan chiqib ketishlarida ko'maklashishga majburlar.

O'zbekiston Respublikasida turgan xorijiy fuqarolar shu mamlakat qonunchiligiga va mazkur qoidalarga rioya qilishga majbur. Xorijiy fuqarolar, shuningdek, mansabdor shaxslar va O'zbekiston Respublikasining boshqa fuqarolari tomonidan mazkur qoidalar talablariga rioya qilinishi ustidan nazoratni o'z vakolatlari doirasida ichki ishlar organlari va Tashqi ishlar vazirligi joylardagi hokimiyat organlari va O'zbekiston Respublikasining huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlikda amalga oshiradilar.

Xorijiy fuqarolarni vaqtincha ro'yxatdan o'tkazish, ularga doimiy yashash va O'zbekiston Respublikasi hududida yurishlari uchun ruxsatnomalar berish tartibi O'zbekistonning boshqa mamlakatlar bilan ikki tomonlama va ko'p tomonlama bitimlariga asosan, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan holda Tashqi ishlar vazirligi va Ichki ishlar vazirligi tomonidan tenglik asosida o'zgartirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida vaqtincha bo'luvchi fuqarolar O'zbekiston Respublikasi hududida *vaqtincha ro'yxatdan o'tish* asosida yashaydilar. Xorijiy fuqarolarni vaqtincha ro'yxatdan o'tkazish O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari tomonidan amalga oshiriladi. Mehmonxonalar, davolash muassasalari, sanatoriylar, dam olish uylarining mas'ul shaxslari tomonidan kelib joylashgan shaxslarning hisobi yuritiladi.

Xorijiy fuqarolar O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan akkreditatsiya qilinadi. O'zbekiston Respublikasiga olti oygacha muddatga kelgan xorijiy fuqarolarning shaxsiy va xizmat avtotransport vositalari O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarida hisobga olinishi kerak. Xorijiy fuqarolar o'z transport vositalarini O'zbekiston Respublikasiga olti oydan ortiq muddatga olib kelishlari mumkin, bu transport vositalari Davlat yo'l harakati xavfsizligi xizmati organlarida milliy raqam belgilarini almashtirgan holda ro'yxatga olinadi.

Xalqaro haydovchilik guvohnomalari O'zbekiston Respublikasi hududida avtotransport vositalarini boshqarish uchun haqiqiy hisoblanadi. Yo'l harakati to'g'risidagi konvensiyaning tegishli talablariga javob beradigan milliy haydovchilik guvohnomalari O'zbekiston Respublikasi hududida ularning tasdiqlangan tarjimasini mavjud bo'lganda haqiqiy hisoblanadi.

Xorijiy fuqarolar O'zbekiston Respublikasida doimiy yashashlari mumkin. Buning uchun ularda ruxsatnoma va yashash guvohnomalari bo'lishi kerak. Xorijiy fuqarolarga O'zbekiston Respublikasida doimiy yashash uchun ruxsatnoma qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda

ularning taqdim etgan ariza-anketalari asosida O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan beriladi. O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashovchi xorijiy fuqarolar doimiy turar joylari yoki vaqtincha yashab turgan joylaridagi ichki ishlar organlari tomonidan O‘zbekiston Respublikasida pasport tizimi to‘g‘risidagi nizomga muvofiq ro‘yxatdan (vaqtincha ro‘yxatdan) o‘tkaziladilar.

Tashqi ishlar vazirligida akkreditatsiya qilingan xorijiy fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasida yurishlari tartibi, agar O‘zbekiston Respublikasi ishtirokchisi bo‘lgan xalqaro bitimlarda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, ikki tomonlama shartnomalar va tenglik asosida belgilanadi. Mazkur qoidalarni buzganlik uchun xorijiy fuqarolar O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligiga binoan javobgarlikka tortiladilar. Shu bilan birga, ushbu qoidalarning talablariga rioya qilishga majbur bo‘lgan shaxslar (jumladan, xorijiy fuqarolarni respublikaga xususiy ishlar bo‘yicha taklif qilgan yoki ularga xizmat ko‘rsatayotgan shaxslar) tomonidan ularning buzilishi O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq javobgarlikka sabab bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligini yoki mazkur qoidalarni buzgan xorijiy fuqaroning O‘zbekiston Respublikasida belgilangan bo‘lish muddati qisqartirilishi mumkin. Qonunchilikda belgilangan hollarda xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar O‘zbekiston Respublikasidan chiqarib yuborilishi ham mumkin. Xorijiy fuqaro o‘zining O‘zbekiston Respublikasidan chiqarib yuborilishi va O‘zbekiston Respublikasida bo‘lishi muddatining qisqartirilishi to‘g‘risidagi qaror ustidan O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida nazarda tutilgan tartibda va asosda shikoyat qilishga haqlidir.

O‘zbekiston Respublikasida xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari singari deyarli bir xildir. Ular qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda o‘zlarining huquqlari va erkinliklarini sud yoki ma‘muriy tartibda himoya qilishlari mumkin. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining «Fuqarolar huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to‘g‘risida»gi qonuniga binoan, agar O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari va bitimlarida o‘zgacha qoidalar nazarda tutilmagan bo‘lsa, chet ellik fuqarolar qonunda belgilangan tartibda sudga shikoyat bilan murojaat qilishga haqlidirlar¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1995. – № 9. – 183-м.

O‘zbekiston Respublikasining «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi qonuniga ko‘ra, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar O‘zbekiston Respublikasi davlat organlariga qonunga muvofiq murojaat etish huquqiga ega¹. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar o‘z zimmalaridagi majburiyatlarni bajarmaganlarida, O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi bo‘yicha yuridik javobgarlikka tortilishi mumkin. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning aksariyati umummajburiy qoidalarni buzishda ifodalanishi mumkinligini e‘tiborga oladigan bo‘lsak, ularga nisbatan odatda ma‘muriy-huquqiy majburlor choralari qo‘llaniladi. Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 17-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar umumiy asosda ma‘muriy javobgarlikka tortilishlari lozim. Immunitetga ega bo‘lgan shaxslarga nisbatan ushbu kodeksning O‘zbekiston Respublikasi ishtirokchi bo‘lgan xalqaro shartnomalar va bitimlarga zid bo‘lmagan qismi qo‘llaniladi. Shuningdek, qochoqlarning huquqiy holati O‘zbekiston Respublikasida xalqaro shartnomalar (BMTning 1950-yil 14-dekabrda qabul qilingan «Qochoqlar holati haqida»gi Konvensiya, 1966-yil 16-dekabrda qabul qilingan «Qochoqlar holati haqida»gi Bayonnoma) hamda maxsus qonunchilik hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Fuqarolarning ma‘muriy-huquqiy holati deganda nimani tushunasiz?
2. Fuqarolar huquq va majburiyatlarining vujudga kelish asoslari qanday?
3. Fuqarolarning ma‘muriy huquq layoqati nimani bildiradi?
4. Fuqarolarning ma‘muriy muomala layoqati haqida so‘zlab bering.
5. Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va erkinliklari nimalardan iborat?
6. Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi majburiyatlari nimalarda aks etadi?
7. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning ma‘muriy-huquqiy holati haqida tushuntirib bering.
8. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning O‘zbekiston Respublikasida bo‘lishi haqida so‘zlab bering.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2014. – № 49. – 578-м.

UCHINCHI BO‘LIM. DAVLAT BOSHQARUVI FAOLIYATINING SHAKLLARI VA USULLARI

VIII bob. DAVLAT BOSHQARUVI FAOLIYATINING SHAKLLARI

1-§. Davlat boshqaruvi faoliyatining shakllari tushunchasi va turlari

Shakl – ma’lum bir hodisa yoki harakat mazmunining tashqi ko‘rinishidir. Har qanday faoliyat singari davlat boshqaruvi faoliyati ham ma’lum bir shakllarda ifodalanadi. Davlat boshqaruvi shunday jarayonki, unda ko‘pgina shaxslar, tashkilot va organlar ishtirok etadi. Bu jarayonda ijro etuvchi hokimiyat organlarining (boshqaruv faoliyati asosiy subyektining) vazifalari, funksiyalari va vakolatlari amalga oshirilganligi sababli, birinchi navbatda, mazkur hokimiyat subyektlari faoliyati shakllari muammosi vujudga keladi. Ushbu faoliyatning shakllarini aniqlash orqali davlat boshqaruvi faoliyatining mazmunini chuqurroq anglash mumkin.

Ma’lumki, davlat hokimiyati qanday ko‘rinishda bo‘lmasin, o‘z-o‘zidan amalga oshirilmaydi. Balki davlatning o‘zini namoyon qilish maqsadida qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud sohasida harakat qilishi lozim bo‘ladi. Aynan davlat tegishli subyektlarining aniq harakatlarida mazkur hokimiyatning mazmuni va yo‘nalishlari namoyon bo‘ladi.

Boshqaruv organlari (mansabdor shaxslar) o‘zlarining kundalik amaliy faoliyatlarida turli xil harakatlarni amalga oshiradilar. Bunda davlat organi yoki uning vakili (mansabdor shaxs)ning kompetensiyasi – boshqaruv sohasidagi u yoki bu harakatni amalga oshirish imkonini belgilab beradi. Jumladan, ayrim ijro etuvchi hokimiyat organlari qonunosti huquqiy normalarni, ya’ni davlat boshqaruvi jarayoni yoki uning ayrim sohalarida xulq-atvor qoidalarini o‘rnatish vakolatiga; boshqalari esa boshqaruv munosabatlarining u yoki bu subyektiga qaratilgan aniq yuridik hokimiyat ko‘rsatmalarini berish vakolatiga; uchinchisi esa, kontrol-nazorat funksiyalarini amalga oshirish vakolatiga ega bo‘lishi mumkin. Ularning barchasi o‘z faoliyati yoki bo‘ysunuvchi subyektlarining faoliyatini tashkil etish maqsadida ma’lum bir harakatlarni amalga oshiradilar, turli xil fuqarolar va jamoat birlashmalarining ehtiyojlarini qondiradilar.

Ijro etuvchi hokimiyat subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan turli xil harakatlar davlat boshqaruvining mazmun-mohiyatini ifoda etadi, boshqaruv vazifalari va funksiyalari, ya’ni davlat-boshqaruv faoliyati qanday amalga oshirilishi to‘g‘risida tasavvur hosil qilishga olib keladi. Ijro

etuvchi hokimiyat organlari o'z funksiyalarini bevosita davlat nomidan amalga oshirar ekan, ular faoliyatining tashqi ko'inishi (shakli) huquq normalari bilan tartibga solingan bo'lishi kerak. U yoki bu davlat organining huquqiy maqomini belgilab beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar, ular faoliyatining tashqi ko'inishi (shakllari)ni ham belgilab beradi.

Boshqaruv shakllarining mazmun-mohiyatini anglashda «boshqaruvning maqsadi», «boshqaruv funksiyalari», «boshqaruv vazifalari», «vakolet», «kompetensiya» singari tushunchalarga alohida e'tibor qaratish lozim. *Boshqaruv funksiyalari* boshqaruv faoliyatining mazmunini belgilab beradi. *Boshqaruv maqsadiga* boshqaruv subyektlari tomonidan foydalaniladigan barcha boshqaruv shakllari bo'ysundirilgan. Boshqaruv organlari boshqaruv shakllari orqali o'zlarining *vakolatlarini* amalga oshiradilar.

Boshqaruvning maqsadiga erishish uchun boshqaruv shakllari – boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, boshqaruv jarayonining mazmuni *boshqaruv funksiyalari*, *boshqaruv uslublari* va *boshqaruv shakllari* orqali yoritib beriladi. Boshqaruv nazariyasi aynan mana shu kategoriyalarga asoslanadi. Boshqaruv amaliyoti esa, mazkur kategoriyalarining rivojlanishiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Boshqaruv shakllari boshqa hokimiyat organlari faoliyatining shakllaridan, ya'ni qonun ijodkorligi (qonunchilik faoliyati) va odil sudlov (sud faoliyati)dan farq qiladi. Boshqaruv shakllari davlat va jamiyat hayotining, boshqaruvning barcha sohalarida davlat funksiyalarini amalga oshirish imkoniyatini beradi. Boshqaruv organlari va mansabdor shaxslar har bir holatda aniq boshqaruv shaklini qo'llaydilar. Boshqaruv harakatlarining u yoki bu shaklini tanlash esa, ma'lum bir qoidalar asosida amalga oshiriladi. Jumladan, ular mazkur organ (mansabdor shaxs) kompetensiyasiga, yo'nalishiga (ahamiyatiga), boshqaruv faoliyatining funksiyalari va uslublari, hal qilinadigan masalalar xususiyatiga, boshqaruv ta'siri maqsadlariga, aniq obyekt xususiyatlariga mos kelishi kerak. Boshqaruv shakllari tegishli boshqaruv organi (mansabdor shaxs) faoliyati doirasiga kiruvchi obyektlargagina qo'llanilishi mumkin.

Boshqaruv organlari o'z vazifa va funksiyalarini amalga oshirish jarayonida turli xil ma'muriy-huquqiy shakllardan foydalanadilar. *Boshqaruv faoliyati shakllari* boshqaruv faoliyati mazmuniga mos kelishi kerak, ya'ni boshqaruvning u yoki bu funksiyasini amalga oshirishda maqsadga muvofiq va kam vaqt talab etadigan kuch va vositalardan foydalanish lozim.

Davlat boshqaruvi jarayonida normativ-huquqiy hujjatlar (ustavlar, nizomlar, yo'riqnomalar) bilan o'rnatilgan boshqaruv shakllaridan foydalaniladi. Boshqacha aytganda, boshqaruv jarayonida davlatning u yoki bu vazifasini hal etish, u yoki bu funksiyasini amalga oshirishning *ruxsat berilgan* (ya'ni normativ hujjatlar bilan belgilangan) shakllaridan foydalaniladi. Aks holda, boshqaruv harakatlari va ularning mazmuni shubha ostiga olinishi, normativ hujjatlar talabiga mos kelmasligi mumkin. Lekin bu boshqaruv subyektining o'z xohishiga ko'ra harakatlanish imkoniyatidan mahrum etilganligini anglatmaydi. Boshqaruv subyektini har bir holat bo'yicha boshqaruv vazifalarini hal etish jarayonida u yoki bu shaklni tanlashga ijodiy yondashishi mumkin.

Davlat boshqaruvi faoliyatining tashqi ko'rinishlari turli xil bo'lganligi sababli, uni har xil asoslarga ko'ra tasniflash mumkin. Boshqaruv shakllari turli yuridik ahamiyatga ega bo'lgan ma'muriy-huquqiy normalar bilan tartibga solinadi. Ularning ba'zilar konstitutsiyaviy normalar (masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon, qaror, farmoyishlari) va qonunlar bilan (masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari), boshqalari esa qonunosti aktlari bilan (masalan, vazirlik, davlat qo'mitasining buyruqlari, ko'rsatmalari va hokazo) tartibga solinadi. Davlat organlarining ichki tashkiliy faoliyati shakllari ham ma'lum bir normalar bilan tartibga solingan bo'lib, tashkilot ichidagi u yoki bu organning faoliyati doirasida bo'ladi (masalan, yo'riqnomalar).

Davlat boshqaruvi shakllari bo'yicha keng doiradagi ilmiy tadqiqotlar YE.Starossyak tomonidan olib borilgan bo'lib, o' boshqaruv shakllarining quyidagi turlarini ko'rsatib o'tgan:

- umummajburiy normalarni o'rnatish;
- ma'muriy aktlar qabul qilish;
- shartnomalar tuzish;
- ijtimoiy-tashkiliy faoliyatni amalga oshirish;
- moddiy-texnik harakatlarni bajarish¹.

YU.M. Kozlov boshqaruv shakllarini ikki guruhga ajratadi: birinchisi – **huquqiy shakllar**, ya'ni hamma vaqt ma'lum bir yuridik oqibatlarni vujudga keltiradigan harakatlar. Bu ijro etuvchi hokimiyat subyektlarining bevosita huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaruvchi har qanday harakatlari hisoblanadi. Bunday harakatlarda yuridik hokimiyat vakolatlari o'z ifodasini topadi. Mazkur guruhga kiruvchi harakatlarning xususiyatlari

¹ Староссыяк Е. Правовые формы административной деятельности. – М., 1959. – С. 47.

boshqaruvning huquqiy aktlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ikkinchisi – **nohuquqiy shakllar**. Ushbu shakllar boshqaruvning huquqiy aktlarini qabul qilishni nazarda tutmaganligi sababli, yuridik oqibatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri vujudga keltirmaydi. Ular huquqiy shakllarga xos bo‘lgan ma‘muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi. Nohuquqiy shakllar huquqiy shakllarni qo‘llashga yoki ularni keyinchalik amalga oshirilishiga ko‘maklashuvchi turli xil tashkiliy harakatlar hisoblanadi¹.

Boshqaruv shakllarining huquqiy va nohuquqiy shakllarga bo‘linishi, ularning boshqa turlarga ham tasniflanishini inkor etmaydi. Boshqaruv jarayonidagi barcha harakatlarni boshqaruv huquqiy aktlari jumlasiga kiritish mumkin emas. Ijro etuvchi hokimiyat organlari o‘z faoliyatlarida boshqa yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan harakatlarni ham amalga oshirishlari mumkin.

X.R.Alimovning fikricha, boshqaruv faoliyati shakllari quyidagicha:

huquqiy shakllar:

- *huquq normalarini o‘rnatish* (boshqaruv aktlarini qabul qilish);
- *huquq normalarini qo‘llash* (amaldagi huquq normalari asosida yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan harakatlarni amalga oshirish).

nohuquqiy shakllar:

- *tashkiliy tadbirlarni amalga oshirish*;
- *moddiy-texnik operatsiyalarni amalga oshirish*².

2-§. Davlat boshqaruvi aktlarining mazmuni va xususiyatlari

Ma‘muriy huquq nazariyasida *boshqaruvning huquqiy akti instituti* alohida ahamiyatga ega bo‘lib, uning doirasida davlat boshqaruvining eng muhim funksiyalari amalga oshiriladi. Tegishli davlat organlari va mansabdor shaxslarning qarorlari va harakatlari qoida bo‘yicha normativ yoki normativ bo‘lmagan huquqiy aktlar shaklida rasmiylashtiriladi. Boshqaruvning huquqiy aktlari ijtimoiy boshqaruv oldida turgan maqsad va vazifalarga erishish uchun uning harakatlarini amalga oshirishning muhim huquqiy shakli sifatida namoyon bo‘ladi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari hozirgi vaqtda keng normativ asosga ega, ya‘ni bunday aktlarni qabul qilish va uning tartibi O‘zbekiston Konstitutsiyasi, qonunlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda o‘z

¹ Козлов Ю.М. Административное право. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003. – С. 142.

² Административное право Республики Узбекистан / Авт. коллектив: Х.Р.Алимов, Л.И.Соловьева и др. – Т., 1999. – С. 173–174.

ifodasini topgan¹. Boshqaruv huquqiy aktlarini qabul qilish – ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatining asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Huquqiy aktlar orqali mazkur subyektlarning vazifalari, funksiyalari va vakolatlari, ya'ni kompetensiyasi bevosita amalga oshiriladi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari deganda, ijro etuvchi hokimiyat subyektlarining bir tomonlama hokimiyat ko'rsatmalarini ifodalash, yuridik oqibatlarni vujudga keltirish va bajarilishi majburiy bo'lgan aktlar tushuniladi. Huquqiy aktlar boshqaruv qarorlarining yuridik shakli hisoblanadi. Ijro etuvchi hokimiyat organi (mansabdor shaxs) vakolati doirasida huquqiy akt qabul qilish orqali umumiy (normativ) yoki individual (yakka, ma'muriy) ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni hal etadi. Huquqiy akt – ijro etuvchi hokimiyat subyektining bir tomonlama yuridik hokimiyati irodasini namoyon etib, *birinchidan*, davlat-boshqaruv faoliyatining hokimiyat tabiatini ifodalaydi; *ikkinchidan*, uning yordamida ijro etuvchi hokimiyat organlarining vazifa va funksiyalari amalga oshiriladi.

Boshqaruvning huquqiy akti *imperativ* xususiyatga ega bo'lib, uning talablari qaysi subyektga qaratilgan bo'lsa, uning uchun majburiy hisoblanadi.

Huquqiy aktlarning ijrosi, uning talablarini bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan shaxslarni yuridik javobgarlikka tortish tahdidi bilan ta'minlanadi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari:

birinchidan, davlat boshqaruvi sohasida xulq-atvor qoidalarini o'rnatadi; *ikkinchidan*, aniq bir ma'muriy-huquqiy munosabatni vujudga keltiruvchi yuridik fakt sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, vazir o'z buyrug'i bilan tegishli sohada faoliyat yurituvchi barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, korxonalar va muassasalar uchun majburiy bo'lgan qoidalar o'rnatishi mumkin. Shuningdek, uning shaxsni ma'lum bir lavozimga tayinlash to'g'risidagi buyrug'i bilan aniq davlat-xizmat munosabatlari vujudga kelishi mumkin.

Boshqaruvning har qanday shakldagi huquqiy akti qonunosti xususiyatiga ega bo'ladi, ya'ni ular vakolatli davlat organlari tomonidan Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib va ularni ijro etish maqsadida qabul qilinadi. A. G. Chernyavskiyning fikricha, davlat boshqaruv aktlari ijro etuvchi hokimiyat faoliyatining boshqa shakllaridan farq qilgan holda quyidagi *o'ziga xos xususiyatlarga egadir*:

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикасининг «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги (2000 йил 14 декабрь) қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2001. – № 1-2. – 8-м.

1) boshqaruv aktlari – ijro etuvchi hokimiyat subyektlarining, ya'ni ma'muriy huquq subyekti hisoblangan ijro etuvchi hokimiyat organlari yoki korxonalar va muassasalar ma'muriyatining yuridik hokimiyati irodasini ifodalashdir. Bu aktlar – ma'muriy hokimiyatning maqsad va funksiyalarini amalga oshirishning muhim vositalaridan biri bo'lib, ijro etish va farmoyish berish faoliyatining asosiy shakli hisoblanadi. Boshqaruv aktlari boshqaruv subyektlari tomonidan mamlakatning xo'jalik, ijtimoiy-madaniy, ma'muriy-siyosiy sohalariga kundalik hamda bevosita rahbarlik qilish jarayonida qabul qilinadigan qarorlardir. Boshqaruv aktlari o'rtasida ijro etuvchi hokimiyat organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan qabul qilinadigan aktlar alohida ahamiyatga egadir;

2) boshqaruv aktlari – ijro etuvchi hokimiyat yoki ma'muriy huquqning vakolatli boshqa subyekti tomonidan qabul qilinishi mumkin. Bu aktlar – boshqaruv qarorlarining huquqiy shakllaridan biri hisoblanadi;

3) boshqaruv aktlari – adresatga (ya'ni qaysi shaxsga qaratilgan bo'lsa), imperativlik, majburiylik xususiyatiga ega, unda bir tomon (ma'muriy huquq subyekti)ning tegishli irodasi ifodalangan bo'ladi;

4) boshqaruv aktlari – xulq-atvorni, ma'lum bir qoidani o'rnatish va tartibga solish xususiyatiga ega;

5) boshqaruv aktlari – ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishida huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Demak, **boshqaruv akti** – boshqaruv qarorlarining huquqiy shakli bo'lib, ma'muriy huquqning tegishli subyekti (ijro etuvchi hokimiyat organi, korxonalar va muassasalar ma'muriyati, mansabdor shaxs) tomonidan bir tomonlama tartibda irodani ifodalash aktidir; qonunchilikda ko'rsatilgan shaklga ega bo'lgan va ijro etuvchi hokimiyat sohasidagi vazifa va funksiyalarning amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida ma'muriy-huquqiy normalarni o'rnatish hamda ma'muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish, o'zgartirish va bekor qilishga qaratilgan aktdir. Yu.N.Starilovning fikricha, boshqaruvning huquqiy aktlariga quyidagi *xususiyatlar* xosdir:

huquqiy akt – boshqaruv vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish uchun boshqaruv jarayonining o'rnatilgan qoidalari asosida tayyorlangan va qabul qilingan boshqaruv qarorining bir shaklidir. Boshqaruv qarori o'z mohiyatiga ko'ra boshqaruv subyektlarining rejalashtirilgan va nazarda tutilgan harakatlari natijasi hisoblanadi;

huquqiy akt – kompetensiya doirasida vakolatli boshqaruv subyekti (davlat organi, mansabdor shaxs) tomonidan qabul qilinadi;

huquqiy akt – bir tomonlama tartibda, ya'ni ommaviy boshqaruvning maxsus organi yoki mansabdor shaxs tomonidan qabul qilinadi. Boshqaruv akti qaratilgan subyektlar hokimiyat irodasini ifodalovchi subyektning harakatiga ta'sir ko'rsata olmaydi. Shu bilan birga, boshqaruv akti qaratilgan shaxslar yoki tashkilotlar huquqiy aktning amal qilishi jarayonida uning asoslanganligi va qonuniyligini aniqlashga (masalan, sudda ishni ko'rib chiqish orqali) harakat qilishlari mumkin. Huquqiy akt sud tartibida yoki ma'muriy tartibda ko'rib chiqilishi va qonunga zid deb topilishi mumkin;

huquqiy akt – boshqaruv organining yuridik hokimiyati irodasini ifodalash bo'lib, unda davlat-hokimiyat vakolatlari o'z ifodasini topadi. Huquqiy aktning namoyon bo'lishi davlat va jamiyat manfaatlari bilan izohlanadi va u aniq munosabatlarni tartibga solishga, umummajburiy qoidalarni o'rnatishga, shuningdek, boshqaruv jarayonida vujudga keladigan nizolarni hal etishga qaratilgan bo'ladi;

huquqiy akt – boshqaruv sohasidagi xulq-atvor (yurish-turish)ning majburiy qoidalarini, huquq normalarini belgilab beradi yoki aniq bir boshqaruv munosabatlarini tartibga soladi;

huquqiy akt – davlat boshqaruvi sohasida subyektlarning namunali xulq-atvor doirasini belgilab beradi. U ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o'zgarishi yoki bekor bo'lishi uchun huquqiy asosni yaratadi yoxud bunday munosabatlarning bevosita vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishida yuridik fakt sifatida xizmat qiladi;

huquqiy aktlar qonuniy, ya'ni huquqqa mos keladi yoki qonunosti xususiyatiga ega bo'ladi;

huquqiy akt – boshqaruv organlari (mansabdor shaxslar) faoliyati jarayonida foydalaniladigan yuridik ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlarning bir ko'rinishi hisoblanib, bir tomonlama hokimiyat irodasini ifodalashni nazarda tutmagan va yuridik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotnoma, xulosa, bayonnoma, taftish dalolatnomasi, inventarizatsiya, tekshirish hujjatlari orqali namoyon bo'ladi;

huquqiy akt – maxsus shaklga hamda qabul qilish (tasdiqlash)ning alohida tartibiga egadir. Odatda, ular muayyan qoidalarga, ya'ni loyihani tayyorlash, kelishish, muhokama qilish, ekspertizadan o'tkazish, tasdiqlash, ro'yxatga olish va e'lon qilish tartibiga rioya qilgan holda yozma shaklda qabul qilinadi¹.

¹ Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право. – М., 2004. – С. 321–323.

Boshqaruvning huquqiy aktlari faqatgina boshqaruv sohasi bilan chegaralanmaydi. Huquqiy aktlar orqali boshqa huquq tarmoqlari predmetini tashkil etuvchi ijtimoiy (masalan, moliyaviy, mehnat, ekologik) munosabatlar ham tartibga solinadi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari qonunchilik hujjatlarini yanada aniqlashtirish maqsadida ko'pgina masalalarni hal etadi.

Boshqaruv aktlarining asosiy xususiyatlaridan yana biri – bu ularning *yuridik ahamiyatga ega* ekanligidir. Ya'ni, *birinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari yuridik faktlar sifatida namoyon bo'ladi, huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o'zgarishi yoki bekor bo'lishida, huquq subyektlari huquqiy maqomiga yangicha tus berishda faktik asos bo'lib xizmat qiladi (masalan, lavozimga tayinlash to'g'risidagi buyruq davlat xizmatchisi huquqiy maqomini vujudga keltiradi); *ikkinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari huquq normalarini o'rnatadi, o'zgartiradi va bekor qiladi; keng doiradagi shaxslar ishtirok etgan munosabatlarni bir xil tartibga soladi; boshqaruv tartibini, ma'muriy majburlov choralarini qo'llash imkoniyatini belgilab beradi. Boshqaruvning normativ yoki individual aktlari u yoki bu subyektning xulq-atvorini, unga huquqlar berish yoki aniq majburiyatlar yuklash orqali yoxud har ikkisini o'rnatish orqali ham tartibga soladi; *uchinchidan*, boshqaruv aktlari boshqa huquqiy aktlarning qabul qilinishida xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni asosida Vazirlar Mahkamasining qarori, Vazirlar Mahkamasining qarori asosida vazirliklar, davlat qo'mitalari yoki boshqa organlarning normativ hujjatlari qabul qilinadi; *to'rtinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari ma'lum bir yuridik jarayonda (masalan, sudlar tomonidan fuqarolik, ma'muriy yoki jinoiy ishlarni ko'rib chiqishda) dalil sifatida namoyon bo'ladi; *beshinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari u yoki bu harakatlarni amalga oshirishda, shuningdek, boshqa huquqiy aktlarning amal qilishida yoki jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari amalga oshirilishida xizmat qiladi. Masalan, yuridik shaxsni davlat ro'yxatiga olganlik to'g'risidagi qaror mazkur shaxsning turli fuqarolik-huquqiy yoki ma'muriy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etishga imkoniyat beradi; *oltinchidan*, boshqaruv aktlari huquqiy vositalar, jumladan: ma'muriy huquq sohasida davlat siyosatini o'z vaqtida amalga oshirish; ma'muriy islohotlarni olib borish; davlat boshqaruvi maqsadlariga erishish; ijro etuvchi hokimiyat organlari, mansabdor shaxslar, davlat va mahalliy xizmatchilarning ish faoliyatini tashkil etish; fuqarolar huquqlari va erkinliklarini himoya qilish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Boshqaruv huquqiy aktlarining xususiyatlari uning mohiyati va yuridik tabiatini, shuningdek, uning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi.

3-§. Davlat boshqaruvi faoliyatining boshqa shakllari

Boshqaruv faoliyatini (harakatlarini) amalga oshirishning huquqiy shakllaridan biri – ma'muriy-huquqiy shartnomalar tuzish hisoblanadi. Hozirgi sharoitda ma'muriy-huquqiy shartnomalarning ahamiyati – ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda ommaviy huquqning, shuningdek, ommaviy-huquqiy munosabatlarda shartnomalar rolining o'sib borishi bilan izohlanadi. Ommaviy-huquqiy normalarning o'rnatilishi nafaqat ijro etuvchi hokimiyat sohasida intizom va javobgarlikni kuchaytirishga, balki shartnoma vositalarini qo'llash orqali boshqaruv vazifalarini hal etishning huquqiy mexanizmlarini yaratishga yo'naltirilgan.

Ma'lumki, xususiy huquq sohasida shartnoma subyektlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi odatiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu munosabatlar qoida bo'yicha fuqarolik huquqi normalari bilan tartibga solinadi hamda uning ishtirokchilari teng huquqlarga ega bo'ladilar. Ommaviy-huquqiy tartibga solish esa, normativ va imperativ xususiyatga ega bo'lgan ko'rsatmalar vositasida amalga oshiriladi. U umumiy maqsadlarga erishish va ommaviy manfaatlarni qondirish uchun yuridik va jismoniy shaxslarning irodasi va xulq-atvoriga hokimiyat-boshqaruv ta'sirini ko'rsatadi.

Ommaviy huquqda huquqiy tartibga solishning alohida usuli hisoblangan – *shartnomalardan* ham foydalaniladi. Ommaviy-huquqiy sohada shartnomalar, ommaviy manfaatlarni qondirish maqsadida, boshqaruv funksiyalarini (masalan, muvofiqlashtirish, bo'ysunuv, tashkil etish, taqsimlashni) o'z zimmasiga oladi. Ma'muriy-huquqiy shartnomalar muammosiga nafaqat moddiy ma'muriy-huquqiy normalar, ya'ni munosabat ishtirokchilari, ularning huquqlari, majburiyatlari va javobgarligini, ijro etish tartibini o'rnatuvchi normalar orqali, balki unga ma'muriy-protsessual huquq nuqtai nazaridan ham yondashish lozim bo'ladi.

Ma'muriy-huquqiy shartnomalar jarayoni boshqaruvning ma'lum bir turi sifatida ma'muriy jarayon tarkibiga kiradi. Demak, *ma'muriy-huquqiy shartnoma* – bu ma'muriy-protsessual jarayonning bir turi bo'lib, o'zining moddiy qismi (mazmuni)ga ega. Amaldagi qonunchilikda uning aynan protsessual qismini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ma'muriy-huquqiy shartnomalar muammosiga bag'ishlangan adabiyotlar-

ning tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat mualliflar vakolatlarning taqsimlanishi va yuqoridan quyiga berilishi, ma'lum sohalarda turli subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirish, resurslardan foydalanish maqsadida ularni birlashtirish bilan bog'liq gorizontaal munosabatlarda ifodalanishini ko'rsatib o'tadilar.

Ma'muriy-huquqiy shartnomalarning mazmuni ularning xususiyatlarida yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. Yuridik adabiyotlarda berilgan tushunchalarga tayanib, ***ma'muriy-huquqiy shartnomalar va ularning o'ziga xos xususiyatlariga*** quyidagilarni kiritish mumkin:

Ma'muriy-huquqiy shartnomalarga maxsus majburiyatlar (shartlar)ni nazarda tutadigan va oddiy fuqarolik-huquqiy shartnomalar doirasidan tashqari chiqadigan shartnomalarni kiritish mumkin. Mazkur shartnomalarda davlat va jamiyat manfaatlarini qondirishni nazarda tutgan davlat vazifalarini amalga oshirish ifodalanadi. Bugungi kunda ijro etuvchi hokimiyat organlarining ma'lum bir majburiyatlarni o'z zimmasiga olish to'g'risida qabul qilgan qarorlarini *huquqiy akt* sifatida tan olish hamda uning majburiylikni qonunchilikda o'rnatish zarurati vujudga keldi. Bunday qarorlar majburiy ijro etilishi, davlat budjeti mablag'laridan tegishli organlar orqali ta'minlanishi kerak. Ma'muriy-huquqiy shartnomalarning majburiy shartlari ikkinchi ishtirokchi tomonidan bajarilmaganligi mazkur shartnomalarda ko'rsatib o'tilgan iqtisodiy sanksiyalarni harakatga keltirishi, shuningdek, ijro etuvchi hokimiyat organi tomonidan shartnomaning bir tomonlama tartibda bekor qilinishiga olib kelishi lozim.

Ma'muriy-huquqiy shartnomalarga – davlat xizmati bo'yicha tuzilgan shartnomalarni kiritish darkor. Davlat xizmati to'g'risidagi shartnomalarda ijtimoiy ehtiyojlarni va fuqarolarning manfaatlarini qondirish, jamoat tartibini saqlashni ta'minlash bo'yicha vakolatlar va funksiyalarning ijro etuvchi hokimiyat organlaridan xo'jalik birlashmalariga va boshqa shaxslarga o'tkazilishi nazarda tutiladi.

Ma'muriy-huquqiy shartnomalar ijro etuvchi hokimiyat organlarining kontrol-nazorat vakolatlarini, shuningdek, shartnoma munosabatlariga kiruvchi ikkinchi tomonga nisbatan iqtisodiy sanksiyalarni qo'llash mumkinligini nazarda tutadi.

Ma'muriy-huquqiy shartnomalarga ijro etuvchi hokimiyat organlarining turli xil mahsulotlar yetkazib beruvchi korxonalar bilan tuzgan shartnomalarini ham kiritish mumkin. Lekin bunda korxonalarining soliq sohasida, kredit olishda, ma'lum bir budjet mablag'laridan foydalanishda imtiyozlarga ega bo'lishi nazarda tutilishi lozim.

Ijro etuvchi hokimiyat sohasida vakolatlarni taqsimlash va quyiga berish bo'yicha tuzilgan hamda o'z vakolatlarini beruvchi ijro etuvchi hokimiyat yuqori organining bevosita nazorati ostida va shartnoma shartlarini bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan tomonning javobgarligi nazarda tutilgan shartnomalarni *ma'muriy-huquqiy shartnomalarga* kiritish mumkin.

Ma'muriy-huquqiy shartnomalarni huquqiy tartibga solishda quyidagilarni inobatga olish kerak:

ma'muriy-huquqiy shartnomalar kompetensiya doirasida ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan yoki bunday shartnomalarni tuzish vakolatiga ega bo'lgan mansabdor shaxs (boshqaruv organi rahbari yoki maxsus ishonchnoma asosida boshqa mansabdor shaxs) tomonidan tuzilishi mumkin, agar shartnomaning ishtirokchisi sifatida kollegial organ namoyon bo'lsa, shartnoma tuzilganidan so'ng u vakolatli organ mansabdor shaxsi tomonidan tasdiqlangan bo'lishi lozim;

shartnoma munosabatlari ishtirokchilarining biri tomonidan majburiyatlar bajarilmagan yoki yetarli darajada bajarilmaganida, ijro etuvchi hokimiyat organi shartnomani bir tomonlama tartibda bekor qilishi va aybdor tomonga nisbatan mazkur shartnomada nazarda tutilgan iqtisodiy va boshqa sanksiyalarni qo'llash vakolatiga ega bo'lishi kerak;

ijro etuvchi hokimiyat organi shartnoma munosabatlariga kirishganida, uning ijro etilishini nazorat qilish, barcha hujjatlar bilan tanishib chiqish, shartnoma subyektlarining faoliyatini tekshirish vakolatiga ega bo'lishi kerak. Nazoratni amalga oshirish tartibi va uslublari shartnomaning o'zida nazarda tutilishi lozim;

ijro etuvchi hokimiyat organi nazarda tutilmagan holatlarning vujudga kelishi bilan shartnomani bir tomonlama tartibda, uning moliyaviy va boshqa muhim shartlarini buzmaganda, o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Mazkur shartnoma bo'yicha vujudga keladigan barcha nizolar ma'muriy va sud tartibida hal qilinishi darkor;

shartnoma munosabatlari subyektlari ustidan shikoyat qilish va prokurorning mazkur shartnoma va uning ijrosi ustidan protesti – ma'muriy sudlar tomonidan, ularning tashkil etilishiga qadar esa, tegishli sudlar (masalan, xo'jalik sudlari) tomonidan ko'rib chiqilishi lozim.

Shartnomalarni tuzish va ijro etishda, belgilangan doirada, fuqarolik qonunchiligi bilan o'rnatilgan shartnomalarning umumiy talablaridan foydalanish kerak. Masalan, shartnoma shakli; shartnomalarda o'rnatiladigan muddatlar; shartnoma ishtirokchilari va ularning ma'muriy-huquqiy holati; shartnomalarni ijro etish; shartnomada nazarda tutilgan majburiyatlar

bajarilishini ta'minlash; shartnoma shartlarini buzganlik uchun javobgarlik; shartnoma shartlarini o'zgartirish hamda uni bekor qilish va hokazo.

Boshqaruv faoliyatida ijro etuvchi hokimiyat organlari yoki mansabdor shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan barcha harakatlarni ham huquqiy aktlarni qabul qilish yoki ma'muriy-huquqiy shartnomalarni tuzishga (ya'ni huquqiy shakllarga) kiritish mumkin emas. Boshqaruv faoliyatida amalga oshiriladigan ko'pdan-ko'p harakatlar (nohuquqiy shakllar) mavjudki, ular huquqiy shakllarning amalga oshirilishida xizmat qiladi.

Boshqaruv faoliyatining nohuquqiy shakllari ijro etuvchi hokimiyat organlarining davlat-hokimiyat vakolatlarini amalga oshirish bilan bog'liq emas. Bunday shakllarni qo'llash yuridik oqibatlarini keltirib chiqarmaydi, ma'muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi yoki ularni o'zgartirmaydi. Shu sababli ham, bu shakllar «nohuquqiy» deb ataladi. Nohuquqiy shakl huquqqa (qonunga) xilof shakl degani emas, balki biron-bir huquqiy oqibatni keltirib chiqarmaydigan shakldir. Deyarli barcha adabiyotlarda nohuquqiy shakllarga bir xil ta'rif berilgan, ya'ni ***nohuquqiy shakllar*** – davlat organlarining hokimiyat vakolatini amalga oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan va yuridik oqibatlarini vujudga keltirmaydigan boshqaruv faoliyatining shakli, deyilgan. Boshqaruv faoliyatining nohuquqiy shakllari ikkiga: *tashkiliy* va *moddiy-texnik* harakatlarga bo'linadi¹.

Boshqaruv faoliyati (harakatlari)ning nohuquqiy shakllari:

Tashkiliy harakatlar yoki *tadbirlarni amalga oshirish* (masalan, majlislar o'tkazish, ilg'or va namunali tajribani, boshqaruvning salbiy holatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tarqatish); *uslubiy ko'rsatmalarni tayyorlash*; *joylarda ijrochilarga ko'maklashish* va boshqalardan iborat. Tashkiliy harakatlar yoki tadbirlar boshqaruv faoliyati jarayonida qo'llanilib, huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi, o'zgartirmaydi yoki bekor qilmaydi. Ular boshqaruv funksiyalarini amalga oshirmaydi.

Moddiy-texnik harakatlar, ya'ni davlat-xizmat faoliyati samaradorligini ta'minlashga qaratilgan va ish yuritish, ro'yxatga olish, rasmiylashtirish, hujjatlar, ma'lumotlar, materiallarni ko'paytirish va yuborish, axborotlar bilan ishlash, analitik hisob yuritish, moddiy-texnik ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan boshqaruv faoliyatining shakllari. Boshqaruv faoliyatining bu shaklini amalga oshirish nafaqat xodimlarning yuqori tayyorgarlikka ega bo'lishiga, balki davlat boshqaruvi organlarining ma'lum bir texnika bilan jihozlanganligiga ham bog'liqdir.

¹ Qarang: Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право. – М., 2004. – С. 314–315.

Moddiy-texnik harakatlar boshqaruv tizimini samarali tashkil etish va moddiy ta'minlashga, boshqaruv harakatlarini shakllantirishga, maxsus texnikani qo'llashga xizmat qiladi. Moddiy-texnik operatsiyalar ko'p qirrali bo'lib, boshqaruv jarayonini tayyorlash va amalga oshirishning muhim xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Bu nafaqat ijro etuvchi hokimiyat organlari vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish jarayonini ta'minlovchi tayyorlov-texnik faoliyat hisoblanadi, balki ular huquqiy va maqsadga muvofiq yo'naltirilgan xususiyatga ham egadir. Ba'zi yuridik adabiyotlarda moddiy-texnik operatsiyalar tashkiliy harakatlardan farq qilgan holda boshqaruv faoliyatining shakli sifatida ko'rib chiqilishi mumkin emasligi eslatib o'tilgan. Chunki, ular ko'maklashish (yordam berish) xususiyatiga ega. Bundan tashqari, ular ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshirishni ifoda etmaydi, bu harakatlarni boshqaruv xodimlari emas, balki xizmat ko'rsatuvchi xodim amalga oshiradi¹.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Boshqaruv shakli deganda nimani tushunasiz?
2. Boshqaruv shakllarining o'ziga xos xususiyatlari nimada?
3. Ma'muriy-huquqiy shakllarni tasniflab bering.
4. Boshqaruvning huquqiy shakllari haqida so'zlab bering.
5. Boshqaruv huquqiy aktlari deganda nimani tushunasiz?
6. Boshqaruv huquqiy aktlarining o'ziga xos xususiyatlarini aytib bering.
7. Boshqaruv huquqiy aktlarining yuridik ahamiyati haqida so'zlab bering.
8. Normativ-huquqiy aktlar va ularning o'ziga xos xususiyatlari nimalarda ifodalanadi?
9. Individual (yakka) huquqiy aktlar deganda nimani tushunasiz?
10. Ma'muriy-huquqiy shartnomalar qanday xususiyatlarga ega?
11. Boshqaruv nohuquqiy shakllarining huquqiy shakllardan farqini aytib bering.
12. Tashkiliy harakatlar nima?
13. Moddiy-texnik harakatlar deganda nimani tushunasiz?

¹ *Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. – М., 1998. – С. 237.*

**1-§. Davlat boshqaruvi faoliyatining usullari
tushunchasi va turlari**

Boshqaruv jarayonida ijro etuvchi organlar oldida turgan vazifalar muayyan vositalar va usullar orqali amalga oshiriladi. Davlat boshqaruvi usullari ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan boshqariluvchi obyektlarga va shaxslarga ma'muriy ta'sir ko'rsatish maqsadida qonunchilikda ruxsat etilgan doirada qo'llaniladigan usul va vositalardir.

Boshqaruv usuli huquqiy vosita sifatida davlat boshqaruvi faoliyatining maqsadlariga erishish, vazifalarini bajarish va funksiyalarini amalga oshirish uchun qo'llaniladi. O'z navbatida, boshqaruv usullari boshqaruv shakllari bilan chambarchas bog'liqdir. Chunki, muayyan boshqaruv harakatlari natijasida yuzaga kelgan huquqiy oqibat (huquqiy akt) asosidagina boshqaruv usullari qo'llanilishi mumkin. Aniqrog'i, boshqaruvning huquqiy shakli bo'lgan boshqaruv hujjatining qabul qilinishi u yoki bu usulning qo'llanilishiga asos bo'ladi. Boshqaruv usullari ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan boshqaruv maqsadlari, vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish hamda vakolatlarini ta'minlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, boshqaruv usullari muayyan ijro etuvchi organlarning boshqaruv maqsadlariga qanday usul va vositalar bilan erishishini belgilab beradi. Boshqaruv usuli boshqaruv subyekting boshqaruv obyektiga nisbatan maqsadga muvofiq yo'naltirilgan ta'sir etish vositasi hamdir.

Boshqaruv usullarining quyidagi *o'ziga xos xususiyatlarini* ko'rsatib o'tish mumkin:

– boshqaruv usulidan foydalanishdan asosiy maqsad ijro etuvchi hokimiyat organlarining boshqaruv faoliyatida davlat boshqaruvini ta'minlashdan iborat;

– boshqaruv usullari boshqaruv faoliyatida qo'llaniladi;

– davlat boshqaruv subyektlari o'rtasida maxsus huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiradi;

– boshqaruv usullarini qo'llash tartibi asosan huquqiy aktlarda belgilanadi;

– davlat boshqaruv usullari boshqaruv subyektlarining vakolatlarini amalga oshirish vositasi hisoblanadi;

– boshqaruv usullarining qo'llanilishini nazarda tutuvchi har qanday aniq holatda boshqaruv obyektining xususiyati (jismoniy shaxs, tashkilot, vertikal bo'ysunuvning mavjudligi va hokazo.) inobatga olinadi.

Shunday qilib, *davlat boshqaruvi usuli deganda*, davlat boshqaruvini amalga oshirish maqsadida boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga hokimiyat ta'sirini tushunish mumkin. Davlat boshqaruv faoliyatida boshqaruv obyektlariga ta'sir ko'rsatishning ikki asosiy usuli: *ishontirish* va *majburlash* usullari qayd etilgan.

Ishontirish – boshqaruv usuli sifatida shaxsning xulq-atvori, ongiga ta'sir etish uchun turli xil tushuntirish, tarbiyaviy va rag'batlantirish choralaridan foydalanishni nazarda tutadi. Ushbu usul maqsadiga shaxsdan o'rnatilgan tartib-qoidalarga ixtiyoriy ravishda rioya etishni talab etgan holda uning xulqiga axloqiy ta'sir etish orqali erishiladi. Ishontirish usulining tushuntirish, tarbiyaviy hamda rag'batlantirish choralari qo'llash natijasida maqsadga erishilmagan taqdirda boshqaruvning maqsad va vazifalari majburlash choralari bilan ta'minlanishi mumkin. Majburlash choralari intizomiy, moddiy, ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik choralari sifatida namoyon bo'ladi. Majburlash choralari muayyan shaxsning huquqqa xilof xatti-harakati uchun ta'sir chorasini qo'llashni nazarda tutishi yoki ayrim hollarda huquqiy-tartibot, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Boshqaruv usullari *ma'muriy* va *iqtisodiy* usullarga ham bo'linadi. Ma'muriy usullar boshqaruv subyektining obyektga (fuqarolar, yuridik shaxslar, davlat xizmatchilari) bir tomonlama davlat-hokimiyat ta'siri ko'rsatish orqali ifodalanadi. Bunda ushbu usulni qo'llayotgan boshqaruv subyekti tegishli boshqariluvchilar uchun majburiy bo'lgan va yuridik oqibatlarni keltirib chiqaradigan huquqiy aktlarni qabul qiladi. Qabul qilingan qaror, buyruq yoki farmoyishning bajarilmaganligi intizomning buzilishi hisoblanib, aybdorga nisbatan qonunda belgilangan majburlov choralari qo'llanilishiga sabab bo'ladi. Ma'muriy usullar boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga ta'sir ko'rsatish usuli sifatida boshqariluvchining irodasini boshqaruvchining irodasiga bo'ysundirishda, ya'ni «hokimiyatga bo'ysundirishda» namoyon bo'ladi. Boshqaruv subyekti o'ziga berilgan vakolatlar doirasida bir tomonlama ravishda tegishli shakllar (hujjatlar) orqali o'zining hukmron irodasini ifodalaydi, boshqariluvchilar uchun bajarilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalar, topshiriqlar beradi. Ushbu topshiriqlarning mazmunini boshqariluvchilar uchun beriladigan qaysi harakatlarni qanday usulda va qaysi muddatda bajarish kerakligi yoki qaysi harakatlardan tiyilish lozimligiga doir ko'rsatmalar tashkil qiladi. Bunday usullar muayyan boshqaruv harakatlarini muvofiqlashtirish, boshqaruv maqsadlariga erishish, tartib va intizomni saqlash uchun nihoyatda zarurdir.

Boshqaruv obyektlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etish (ma'muriy usul)dan foydalanmay turib davlat boshqaruvining maqsad va vazifalariga erishib bo'lmaydi. To'g'ridan-to'g'ri ta'sir etish – boshqariluvchining irodasiga bevosita ta'sirni, buyruq xususiyatiga ega ekanligini, berilgan ko'rsatmalarning bajarilishini rag'batlantirishni o'zida ifoda etadi.

Ma'muriy usullarni quyidagi asoslarga ko'ra tasniflash mumkin:

ma'muriy usullar *ifodalash shakliga ko'ra*: huquqiy (normativ-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan, huquqiy mazmunga ega), tashkiliy (boshqaruv subyekti tomonidan tashkiliy-boshqaruv harakatlarini amalga oshirish) usullarga bo'linadi.

ma'muriy usullar *ma'muriy-huquqiy xususiyatlariga asoslanib*: normativ va individual usullarga bo'linadi.

ma'muriy usullar *boshqaruv obyektiga ta'sir ko'rsatish darajasiga ko'ra*: *imperativ*, ya'ni taqiqlarni, to'g'ridan-to'g'ri ma'muriy buyruqlarni, davlat-hokimiyat ko'rsatmalarini nazarda tutuvchi, shuningdek, tegishli harakatlarni sodir etish yoki tegishli xulq-atvorni amalga oshirishga majburlovchi usullar; *vakolat beruvchi*, ya'ni ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish yoki boshqaruvning tegishli aktini qabul qilishga ruxsat beruvchi usullar; *rag'batlantiruvchi va tavsiya beruvchi*, ya'ni rag'batlantirish yoki ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar beruvchi usullarga bo'linadi.

Davlat boshqaruvining maqsad va vazifalariga bilvosita ta'sir etish, ya'ni *iqtisodiy usullar* orqali ham erishiladi. Iqtisodiy usullar boshqariluvchilarga ularning manfaatlarini qondirish, turli imtiyozli shart-sharoitlar yaratishni nazarda tutuvchi bilvosita ta'sir usulidir.

Iqtisodiy usullarning qo'llanilishi natijasida:

– boshqaruv natijalariga erishish uchun boshqariluvchi shaxslarning ongi va irodasiga ta'sir ko'rsatishga;

– boshqariluvchi subyektlarning manfaatlariga, ehtiyojlariga ta'sir ko'rsatish orqali, ularning namunali xulq-atvorda bo'lishini ta'minlashga;

– ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish va qarorlar qabul qilishni belgilovchi boshqaruv aktlari chiqarishga erishiladi.

Iqtisodiy usullarning qo'llanilishi ma'muriy yoki boshqa usullar bilan chambarchas bog'liq. Iqtisodiy usullar orqali muayyan imtiyozlarning, shart-sharoitlarning o'rnatilishi natijasida boshqaruvning samaradorligiga ma'muriy usullar yoki boshqa ta'sir choralari qo'llanilishi oqibatida erishish mumkin (masalan, soliqlarni o'z vaqtida to'lash huquq subyektlarining majburiyati yoki ular majburiy choralar bilan ta'minlangan bo'lsa-da, iqtisodiy usul sifatida soliq imtiyozi o'rnatish usulining qo'llanilishi

natijasida boshqaruv jarayonida muayyan samarali natijaga olib kelishi mumkin).

Iqtisodiy usullarga mehnat jamoalarini ham, alohida xodimlarni ham moddiy rag'batlantirishda foydalaniladigan usullarning barchasi kiradi. Iqtisodiy usullar tizimi foyda, ish haqi, mukofotlar, kredit, baho kabilarni o'z ichiga oladi. Birlamchi davlat yoki mahalliy ishlab chiqarish tashkiloti (korxonalar, birlashmalar) darajasida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda iqtisodiy rag'batlantirish, xo'jalik mustaqilligi, soliqqa tortish siyosati kabilar alohida o'rin tutadi.

Iqtisodiy rag'batlantirish boshqaruv usuli sifatida rejali ravishda ishlab chiqiladigan va amalga oshiriladigan hamda mehnat jamoalari va har bir xodimning ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish hamda uning samaradorligini oshirishdan manfaatdorligini kuchaytirishga qaratilgan tadbirlar tizimidir. Iqtisodiy rag'batlantirish ijtimoiy (mehnat jamoalarining manfaatlari) va shaxsiy manfaatlarning; xodimlarning yuksak ongliligiga asoslangan iqtisodiy hamda ma'naviy rag'batlantirishning; mehnat jamoalari va mansabdor shaxslarning belgilangan topshiriqlar va majburiyatlarni bajarmaganligi hamda ishdagi xatolari uchun moddiy javobgarligini nazarda tutuvchi iqtisodiy jazolarning uyg'unligiga asoslanadi.

Mehnatni moddiy rag'batlantirish ham alohida ahamiyatga ega. U mehnatga ishning miqdori va sifatiga qarab haq to'lash prinsipining qo'llanishini, mehnat natijalarining to'g'ri baholanishini, ish haqining korxonalar, birlashmalar, tashkilot foydasi bilan aloqadorligini bildiradi. Moddiy rag'batlantirish turlaridan birini organ, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar xodimlarini ish haqi fondidan mukofotlash, yil natijalari bo'yicha mukofotlash hamda moddiy rag'batlantirish fondidan beriladigan bir martalik to'lovlar tashkil qiladi. Rag'batlantirish fondlarining hajmi rentabellik darajasiga, shuningdek, mehnat unumdorligining o'sishi, ishlab chiqariladigan mahsulot sifatining yaxshilanishi kabilarga bog'liqdir.

Mehnat jamoasi (korxonalar, birlashmalar) xo'jalik mustaqilligi asosida faoliyat ko'rsatib, ishlab chiqarish faoliyatidan olingan daromadlar hisobidan mahsulot ishlab chiqarish, ilmiy-tadqiqot hamda loyiha va konstruktorlik ishlari, mahsulot va texnikaning yangi turlarini o'zlashtirish, boshqaruv apparatini saqlash uchun sarflanadigan xarajatlarni to'liq qoplaydi. Olinadigan foyda budjet, banklar bilan hisob-kitob qilish, ishlab chiqarishni texnikaviy jihatdan takomillashtirish va rivojlantirish, iqtisodiy rag'batlantirish fondlari va zaxiralarini tashkil qilish uchun ishlatiladi. Daromadlarning xarajatlardan ko'pligi ishning rentabelli ekanidan dalolat beradi. Moddiy manfaatdorlik ikki tarkibiy qismdan iborat: moddiy

ragʻbatlantirish va moddiy javobgarlik. Moddiy ragʻbatlantirish choralari xodimlarga samarali mehnati uchun mukofotlar koʻrinishida beriladigan moddiy neʼmatlarning koʻpayib borishini nazarda tutadi. Moddiy javobgarlik choralari esa xodimlarning faoliyati zarar keltirgan hollarda ular oladigan moddiy neʼmatlar miqdorining kamaytirilishini nazarda tutadi.

Boshqaruvning iqtisodiy usullariga kredit kiradi. Kredit yordamida qoʻshimcha kapital sarflashni talab etadigan ishlab chiqarish vazifalari hal qilinadi. Kreditdan foydalanish evaziga ishlab chiqarish va tovarlar shaklidagi fondlarning pul shaklidagi fondlarga aylanish jarayoni tezlashadi, ishlab chiqarish va muomala vaqti qisqaradi, pul mablagʻlarining aylanishi tezlashadi. Kredit ishlab chiqarishni kengaytirish hamda fan-texnika taraqqiyotini amalga oshirish uchun zarur boʻlgan pul mablagʻlarining yirik manbaidir.

Boshqaruvda boshqa iqtisodiy usullar, chunonchi, soliqqa tortish siyosati ham muhim oʻrin tutadi. Ishlab chiqarishni tashkil qilish uchun soliqning maqbul foizini belgilash ushbu tashkilotning mahsulot ishlab chiqarishni koʻpaytirishdan manfaatdor boʻlishiga yordam beradi va aksincha, soliqni asossiz ravishda koʻpaytirish ishlab chiqarish faoliyatini ragʻbatlantirmaydi. Jamiyat uchun muhim boʻlgan ishlab chiqarish sohalarini rivojlantirish maqsadlarida davlat imtiyozli soliqlar belgilaydi.

Boshqaruvning iqtisodiy usullaridan foydalanish ularning samaradorligini nazorat qilishining amaliy tizimi boʻlishini talab etadi. Maʼlumki, moddiy mukofot, ayniqsa individual mukofot miqdorini oshirish, agar u toʻgʻri tanlangan boʻlsa, odatda kutilgan natijaga erishilishini taʼminlaydi. Shu bilan birga, iqtisodiy usullarni notoʻgʻri qoʻllash moddiy mukofotlashning kutilgan samarani bermasligiga olib kelishi mumkin. Masalan, asossiz ravishda moddiy mukofot berish koʻp hollarda salbiy oqibatlariga olib keladi, moddiy ragʻbatlantirishning taʼsir kuchini kamaytiradi. Mukofot miqdorining haddan tashqari kamligi odatda ragʻbatlantiruvchi taʼsir koʻrsatmaydi.

Boshqaruvning maʼmuriy va iqtisodiy usullari bilan bir qatorda, insonga maʼnaviy, ruhiy taʼsir koʻrsatish usullari keng qoʻllaniladi. Shu sababli boshqaruv taʼsiri koʻrsatishning *ijtimoiy-psixologik usullari* mustaqil guruh sifatida ajratiladi. Boshqaruvning maʼmuriy, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik usullari boshqaruv subyekting boshqaruv obyektiga taʼsir koʻrsatishining turli usullarini ifodalaydi hamda oʻzaro bogʻliqdir. Ushbu usullarning har biri irodaviy yoʻnalishga, iqtisodiy mazmunga ega boʻlishi hamda ijtimoiy-psixologik taʼsir koʻrsatishi mumkin. Boshqaruv amaliyotida usullar bir-biridan ajratilgan holda qoʻllanilmaydi. Barcha

usullar yagona vazifaga ega, ya'ni boshqaruv maqsadlariga erishishga xizmat qiladi. Ularni muayyan boshqarish subyektlari qo'llaydilar hamda shu boshqarish obyektlarining xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadilar. Bir boshqaruv subyektiga bir vaqtning o'zida bir necha usullar qo'llanilishi mumkin. Boshqaruvning barcha usullari mazmuni, aniq maqsadga yo'naltirilganligi va tashkiliy shakliga ko'ra amaldagi qonunchilik hujjatlariga mos kelishi kerak.

Turli xil boshqaruv vaziyatlari, tarmoqlari va sohalarida u yoki bu usullardan ko'proq foydalanish mumkin. Masalan, ishlab chiqarishni boshqarish sohasida iqtisodiy usullar afzal deb topiladi, boshqaruvning ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash sohalarida ijtimoiy-psixologik usullar keng qo'llaniladi; mudofaa, ichki ishlar, milliy xavfsizlik sohalarida ma'muriy usullar ustunlik qiladi.

Boshqaruvning muayyan usullarini tanlash va ularni amalda qo'llash subyektiv va obyektiv xususiyatga ega bo'lgan bir qator omillar bilan bog'liq. Subyektiv omil boshqaruv ta'siri ko'rsatish usullaridan foydalanishda alohida ahamiyatga ega. Yetarlicha malakaga ega bo'lmagan xodimning boshqaruv usullaridan foydalanishga avtoritar yondashuvi salbiy oqibatlarga, boshqaruv maqsadlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Boshqaruv usullari boshqaruvning real jarayonida qo'llaniladi. Bunda boshqaruv tizimi oldida turgan maqsad va vazifalar, boshqaruv subyekti va obyektining xususiyatlari, muayyan hayotiy vaziyatning tabiati va o'ziga xos jihatlari, mavjud usullardan foydalanish samaradorligi, boshqaruv tizimining amal qilishidagi ichki va tashqi holatlar hamda boshqaruv subyektining ixtiyoriga bog'liq bo'lmagan boshqa obyektiv omillar inobatga olinishi lozim. Shuning uchun boshqaruv usullaridan foydalanishning subyektiv omillari obyektiv shart-sharoitdan kelib chiqishi kerak. U ijtimoiy boshqaruvning obyektiv qonuniyatlari va ehtiyojlariga bo'ysundirilishi lozim. Har qanday qaror amaliy tajriba va ishni har tomonlama o'rganishga asoslanishi zarur.

Ichki ishlar organlarining boshqaruv tajribasida boshqaruvning boshqa tizimlarida bo'lgani kabi boshqaruv usullarini tanlash va qo'llashda quyidagi vazifalar hal qilinadi: boshqaruv ishini hal qilish uchun eng samarali usullarni yoki ularning eng maqbul majmuini aniqlash; boshqaruv jarayonida tanlangan usullardan mohirlik bilan foydalanish. Boshqaruv usullaridan o'zgarib borayotgan obyektiv sharoitlarni va ichki ishlar organlari faoliyatida yuz berayotgan o'zgarishlarni hisobga olmay turib foydalanish boshqaruv usullarini qo'llashda bir xillikka, binobarin, ularning amaliylik xususiyati pasayishiga olib keladi. Aksincha, ulardan boshqaruv

jarayonidagi o'zgarishlarni, to'plangan tajribani inobatga olgan holda foydalanilsa, samarali bo'ladi. Bularning barchasi, pirovardida, ijtimoiy boshqaruv mexanizmi hamda uning tarkibiy qismi bo'lgan boshqaruv usullarini takomillashtirish bilan bog'liqdir.

2-§. Ishontirish – davlat boshqaruv faoliyatining usuli sifatida

Yuqorida qayd etilganidek, davlat boshqaruvining eng asosiy usullaridan biri hisoblangan *ishontirish usuli* boshqariluvchilarning amaldagi qonunchilik va o'rnatilgan tartib-qoidalarining talablarini ixtiyoriy bajarishlarini nazarda tutadigan ta'sir usulidir. Ishontirish usuli yordamida kishilarning ongi va irodasiga muayyan ta'sir ko'rsatiladi, boshqaruv subyektlarining harakatlari maqsadga muvofiqligi hamda ularga bo'lgan e'tiborni shakllantirishga erishiladi. Fuqarolarning qonunlarga, huquqiy tartibotga rioya etish hamda bo'ysunish ruhida tarbiyalash bir necha qonunchilik hujjatlarining eng asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Jumladan, MJtKning 2, 22-moddalariga asosan, shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarining eng asosiy vazifalariga kiradi.

Ishontirish usuli quyidagi xususiyatlarga ega, ya'ni:

- bu usul fuqarolarga nisbatan doimiy qo'llaniladi;
- o'rnatilgan talablarning ixtiyoriy bajarilishiga olib keladi, kishilarni qonunlarga rioya etish ruhida tarbiyalashni ta'minlaydi;
- ishontirish usulini qo'llash davlat majburlash usulini qo'llashga qaraganda moddiy jihatdan ancha qulay usul hisoblanadi;
- bu usul barcha subyektlar tomonidan qo'llaniladi, boshqa usullar (masalan, majburlash usuli) maxsus vakolatga ega davlat organlari va jamoat tuzilmalari tomonidan qo'llaniladi.

Ishontirish boshqaruv usuli sifatida boshqaruv subyektlarining boshqariluvchilar ongi va irodasiga, kishilarning xulqiga axloqiy, psixologik, moddiy ta'sir ko'rsatishini bildiradi. Bunday ta'sir boshqaruvning maqsad va vazifalariga muvofiq keluvchi onglilikni yuzaga keltiradi, mustahkamlaydi va rivojlantiradi, boshqaruv subyektlarining topshiriqlarini anglagan holda bajarishga undaydi. Ishontirish usuli e'tibor, ichki ishonch, shaxsning ongiga ta'sir etish, shaxs manfaatlarini shakllantirish kabi elementlarga ega. Shu bilan birga, ishontirish usuli o'qitish, tashviqot, targ'ibot, tushuntirish ishlari, tanqid, jamiyatga zid xatti-harakatlarni muhokama qilish, tajriba almashish kabi vositalar (choralar) orqali amalga oshiriladi.

Boshqaruvda ragʻbatlantirish alohida oʻrin tutadi. Ragʻbatlantirish deganda, shaxs oʻz faoliyatida yoki ijtimoiy burchini bajarishida erishgan muvaffaqiyatlari uchun uning xizmatlarini ommaviy ravishda eʼtirof etish, mukofotlash, jamoada sharaflash kabilar tushuniladi. Ragʻbatlantirish choralari axloqiy, moddiy hamda axloqiy-moddiy xususiyatga ega boʻlishi mumkin. Ragʻbatlantirish choralariga belgilangan tartibda taʼsis etilgan eng yaxshi ilmiy ishlar, tasviriy sanʼat asarlari, sportdagi yutuqlar, maktabda aʼlo oʻqish kabilar uchun beriladigan faxrli belgilar ham kiradi.

Korxonalar, muassasa va tashkilotlarning ishchi va xizmatchilari uchun belgilangan ichki mehnat tartibi qoidalarida, boshqaruvning bir qator tarmoqlarida amal qiladigan intizomiy ustavlar va nizomlarda xodimlarni mehnatdagi yutuqlari uchun ragʻbatlantirishning bir qator choralari nazarda tutilgan. Masalan, ichki ishlar organlarining intizomiy ustavida xizmat faoliyatida erishilgan muvaffaqiyatlar uchun ragʻbatlantirishning quyidagi turlari nazarda tutilgan: tashakkur eʼlon qilish; pul mukofoti berish, qimmatbaho sovgʻalar bilan mukofotlash, Faxriy yorliq bilan mukofotlash, navbatdagi maxsus unvonni muddatidan avval berish, shtat lavozimida belgilangan unvondan bir pogʻona yuqori boʻlgan maxsus unvon berish va hokazo. Xizmat vazifasini bajarish chogʻida koʻrsatgan jasorati va mardligi uchun xodimlar Oʻzbekiston Respublikasining davlat mukofotlariga taqdim etilishi mumkin.

3-§. Davlat boshqaruvida maʼmuriy majburlash va uning xususiyatlari

Maʼmuriy majburlash davlat majburlovining muhim tarkibiy qismi sifatida maʼmuriy huquq normalariga muvofiq qoʻllaniladigan huquqiy majburlov turidir. Yuridik adabiyotlarda «maʼmuriy majburlash» atamasining talqiniga oid bir necha yondashuvlarni uchratish mumkin. Maʼmuriy majburlashga, eng avvalo, maʼmuriy-huquqiy normalar bilan mustahkamlangan huquqiy majburlovning sohaviy turi sifatida qaraladi. Huquqiy tizimning alohida tarmogʻi sifatida maʼmuriy huquqning tartibga solish predmeti nuqtai nazaridan maʼmuriy majburlash davlat boshqaruvini amalga oshirishda joriy etiladi. Maʼmuriy majburlov choralarining maʼmuriy qonunchilikda mustahkamlanganligini inobatga olgan holda, ushbu majburlov turini tartibga soluvchi normalar maʼmuriy huquqning mustaqil huquqiy instituti maʼmuriy-huquqiy majburlov instituti sifatida ham eʼtirof etiladi. Shu oʻrinda, maʼmuriy-huquqiy majburlash bilan maʼmuriy majburlash tushunchalarini bir-biridan farqlash mumkin. Bu tushunchalar

o'rtasidagi farqlarning yuzaga kelishiga, «ma'muriy majburlash» atamasining huquqiy asoslari, qo'llash tartibi va subyektlari nuqtai nazaridan talqin qilinishida turli yondashuvlarning mavjudligi sabab bo'lmoqda.

Bu borada ma'muriy huquq lug'atida ma'muriy majburlashni «jamiyatning hayotiy faoliyatida (jamoat tartibini saqlash, yo'l harakati xavfsizligi, ruxsat berish tizimi, sanitariya, yong'in xavfsizligi va boshqalar) ijtimoiy normalar va qoidalarni bajarish maqsadida ijro etuvchi hokimiyat sohasida jismoniy va yuridik shaxslarning munosib xulq-atvorda bo'lishini majburiy ta'minlash usuli» deb ta'rif berilgan¹. Bundan ko'rinib turibdiki, ma'muriy majburlashning alohida belgilaridan biri uning ijro etuvchi hokimiyat sohasida qo'llanishidir. Shu bilan birga, ma'muriy huquq fanida ijro etuvchi hokimiyat davlat hokimiyat organlarining tizimi sifatida ifodalanadi. Shu bois, ma'muriy majburlashni ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatining turli sohalarida qo'llanishini qayd etish mumkin.

Ma'muriy majburlash – qonunchilik hujjatlari bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarni muhofaza qilish maqsadida ma'muriy huquq normalarida belgilangan tartibda davlat boshqaruvi organlari tomonidan qonunda nazarda tutilgan alohida hollarda sudlar tomonidan qo'llaniladigan davlat majburlovining alohida turidir. Mazkur tushunchada ma'muriy majburlashning maxsus belgilari sifatida uni qo'llovchi subyektlar hamda majburiy choralarni qo'llash tartibini belgilovchi normalarni qayd etish mumkin. Ma'muriy majburlash bilan ma'muriy-huquqiy majburlash o'rtasidagi farq xususida D.N.Baxrax fikr yuritib, *ma'muriy-huquqiy majburlash* – huquqqa xilof xatti-harakat sodir etilishi munosabati bilan ma'muriy huquq normalarida belgilangan majburlash choralarini funksional hokimiyat subyektlari tomonidan qo'llaniladigan davlat majburlovining alohida turidir, deydi². Ushbu tushunchada u ma'muriy-huquqiy majburlov subyekti sifatida funksional hokimiyatni ko'rsatib, faqat davlat organlarigina ma'muriy majburlash subyekti bo'la olishi mumkin, degan fikrni ilgari surgan. Bu borada M.I.Yeropkin shunday deydi: ma'muriy majburlash – jamoat xavfsizligini ta'minlash yoki ma'muriy xatti-harakat uchun javobgarlikka tortish, huquqqa xilof xatti-harakatlarni to'xtatish maqsadida fuqarolar, mansabdor shaxslardan yuridik majburiyatlarini bajarishga majbur etishdan iborat qonunda nazarda tutilgan choralarni davlat boshqaruvi organlari, sudlar, ayrim davlat-hokimiyat vakolatlariga

¹ Словарь административного права. – М., 1999. – С. 25.

² Qarang: *Бахрах Д.Н.* Административное право России. – М., 2000. – С. 444–445.

ega bo'lgan jamoat tashkilotlari tomonidan qo'llanilishi¹. Ushbu tushunchada ma'muriy majburlashning «huquqqa xilof xatti-harakatlarni to'xtatish» maqsadida qo'llanilishi bilan birga, uni «jamoat xavfsizligini ta'minlash yoki ma'muriy xatti-harakat uchun javobgarlikka tortish» maqsadida ham qo'llanilishini nazarda tutuvchi maxsus belgilari sifatida qayd etilgan. Bunda muallif ma'muriy majburlashni qo'llash fuqarolar va mansabdor shaxslarning yuridik majburiyatlari bajarilishini ta'minlash vazifasini o'taydi, deb ta'kidlaydi.

Huquqshunos olim H.R. Alimov esa, «ma'muriy majburlash – davlat boshqaruvi jarayonida ma'muriy huquqbuzarlikning oldini olish va aybdorlarni ma'muriy javobgarlikka tortish maqsadida kishilarning ongiga va xulqiga ruhiy, moddiy yoki jismoniy ta'sir ko'rsatish», deydi². YU.I. Starilov va V.G. Rozenfeldlar ma'muriy majburlashning qonunchilikda nazarda tutilgan ma'muriy sanksiyalarni qo'llash tahdidi bilan subyektlar ongi va xulq-atvoriga ta'sir etish hamda aybdor shaxslarni javobgarlikka tortish maqsadida qo'llanilishini ifodalovchi belgilarini ko'rsatib o'tadi³. Ma'muriy majburlashni qo'llovchi subyektlar doirasiga vakolatli organlar va mansabdor shaxslar qatorida jamoatchilik vakillarini ham kiritadi.

Shunday kilib, ma'muriy majburlash tushunchasiga oid keltirilgan fikrlarni umumlashtirib, davlat majbulovining tarkibiy qismi hisoblagan ma'muriy majburlashning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatib o'tish mumkin:

1. Ma'muriy majburlash davlat boshqaruvi sohasida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni muhofaza qilish maqsadiga ega davlat majbulovining alohida turidir. Ma'muriy-huquqiy normalarda davlat organlari tomonidan huquq-tartibotni ta'minlashda qo'llaniladigan keng doiradagi majburiy ta'sir etish choralari belgilagan. Aytish joizki, ushbu majbulov turi nafaqat ma'muriy-huquqiy normalar va munosabatlarni, balki boshqa huquq sohasi (mehnat, fuqarolik, yer va boshqalar) normalarini ham qo'riqlaydi.

2. Ma'muriy majburlash davlat boshqaruvi sohasida ijtimoiy munosabatlarni huquqqa xilof xatti-harakatlardan himoya qilish, shuningdek jamoat xavfsizligini ta'minlash vositasi va kafolati hisoblanadi.

¹ Административное право. Методы и формы государственного управления. – М., 1987. – С. 109.

² Алимов Х.Р., Махмудов А.А., Исмоилов Н.Т. Маъмурий ҳуқуқ. –Т., 2003. – Б. 77-78.

³ Розенфельд В.Г., Стариков Ю.И. Административное принуждение. Административная ответственность. Административно-юрисдикционный процесс: Учебное пособие. – Воронеж, 1993. – С. 15.

3. Ma'muriy majburlash xizmat bo'ysunuvi doirasidan tashqarida funksional hokimiyat subyektlari tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu munosabatlar tashkiliy bo'ysunuv bo'lmaganida amalga oshiriladi.

4. Ma'muriy majburlash subyektlari faqat vakolatli davlat organlari yoki ularning mansabdor shaxslari hisoblanadi. Shuning uchun ham, ma'muriy majburlashga xos xususiyatdan biri – *sudlov tashqi tartibining* qo'llanilishidir.

5. Ma'muriy majburiy ta'sir etish nafaqat alohida shaxslarga balki, tashkilotlar, jamoa subyektlariga ham qo'llaniladi.

6. Ma'muriy majburlash ma'muriy-huquqiy va ma'muriy-prosessual huquq normalari bilan tartibga solinadi, ularda ma'muriy majburlash choralari qo'llash tartibi va asoslari aniq belgilanadi. Ayrim hollarda alohida choralarni (masalan, maxsus ma'muriy cheklash choralari) qo'llashning normativ-huquqiy tartibga solinishi tarmoqlararo xususiyatga ega (masalan, pul mablag'larini xatlash fuqarolik qonunchiligi bilan tartibga solinadi).

7. Ma'muriy majburlash choralari jamoat xavfsizligiga yoki shaxs hayotiga tahdid soladigan holatlarning yuzaga kelishi, ma'muriy huquq-buzarliklarning sodir etilishi (yoki sodir etilishi arafasida), shuningdek, jinoyatlarning oldini olishda qo'llaniladi.

8. Ma'muriy majburlash choralari qo'llash tartibi nisbatan oddiyligi bilan farqlanadi. Masalan, ma'muriy-protsessual majburlovda jinoyat-protsessual majburlovga qaraganda huquqiy cheklovlar hajmi kamroq.

Yuqoridagilarni inobatga olib, *ma'muriy-huquqiy majburlovni* jismoniy va yuridik shaxslarga yuklatilgan yuridik majburiyatlarni og'ishmay bajarishini ta'minlashga qaratilgan, ma'muriy huquq normalarida belgilangan majburiy choralarni vakolatli subyektlar tomonidan qo'llanilishini nazarda tutuvchi huquqiy majburlovning sohaviy turi deb qarash mumkin.

O'z navbatida, *ma'muriy majburlash* – huquqiy majburlovning sohaviy turi sifatida huquqqa xilof xatti-harakatlarning sodir etilishi yoki jamoat xavfsizligiga yoxud shaxsning xavfsizligiga tahdid soladigan holatlar yuzaga kelishi munosabati bilan aybdor shaxslarning yuridik majburiyatlarini og'ishmay bajarishini ta'minlashga qaratilgan ma'muriy va ma'muriy-protsessual huquq normalarida belgilangan majburiy ta'sir choralarining funksional hokimiyat subyektlari tomonidan qo'llanilishida ifodalangan davlat boshqaruvi usulidir. Ma'muriy majburlash choralari tasniflash ma'muriy huquqda o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, alohida ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi. Aytish joizki, bugungi kunga qadar ma'muriy-huquqiy fanda ma'muriy majburlash choralari nisbatan umume'tirof etilgan yagona fikr, qarash yo'q. Shu bilan birga, soha

olimlarining ko'pchiligi ma'muriy majburlash choralarini tasniflashda asosiy mezon sifatida *huquq-tartibotni ta'minlash usuli* va ushbu *choralarni qo'llash maqsadini* asos qilib oladilar.

Ma'lumki, dastlab M.I. Yeropkin huquq-tartibotni ta'minlash usulidan kelib chiqib, ma'muriy majburlash choralarini uch guruhga taqsimlagan:

- 1) ma'muriy oldini olish choralari;
- 2) ma'muriy cheklash choralari;
- 3) ma'muriy jazo¹.

Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini ta'sir etish usuliga ko'ra oldini olish, cheklash, jazo turlariga ajratish haqidagi fikrni yana bir necha olimlar qo'llab-quvvatlaydi². Adabiyotlarda ma'muriy majburlash choralarining ushbu tasnifidan tashqari boshqa tasniflari ham mavjud. Jumladan, D.N. Baxrax ma'muriy majburlashning uch turini, ya'ni ma'muriy jazo, ma'muriy cheklash, tiklovchi choralarni qayd etadi. A.P. Korenev esa, ma'muriy majburlash choralarini ma'muriy oldini olish, ma'muriy cheklash, ma'muriy jazo, ma'muriy-protsessual ta'minlash choralariga ajratadi. Ushbu tasnifda keltirilgan ma'muriy-protsessual ta'minlash choralari O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 285-moddasida sanab o'tilgan. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida ishlarni yuritishni ta'minlash choralari ma'muriy oldini olish (shaxsni ko'rikdan o'tkazish, ashyolarni ko'zdan kechirish), ma'muriy cheklash (ma'muriy yo'l bilan ushlab turish, transport vositasini boshqarishdan chetlatish) choralarida o'z ifodasini topgan.

Ma'muriy oldini olish choralari ma'muriy huquqbuzarlikka yo'l qo'ymaslik niyatida qo'llaniladi. Xususan, bu guruhda odamlar yoki hayvonlar o'rtasida yuqumli kasalliklar paydo bo'lganda shu hududda karantin e'lon qilinishi; davlat chegaralarini yopish; yo'l harakatini cheklash va to'xtatish; transport ustidan texnik nazorat o'tkazish; sanitariya nazorati; yong'inning oldini olish nazorati; hujjatlarni tekshirish; olib ketilayotgan yoki olib kelinayotgan mollarni tekshirish; ichki ishlar organlariga fuqarolarni olib kelish, ro'yxatdan o'tkazish va rasmiy ogohlantirish (agar fuqaroning huquqbuzarlik yo'lga kirmoqchi bo'lgani to'g'risida axborot bo'lsa); jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ma'muriy nazorat o'rnatish va hokazolar kiradi.

¹ Qarang: *Еропкин М.И.* О классификации мер административного принуждения // Вопросы административного права на современном этапе. – М., 1963. – С. 62.

² Qarang: *Попов Л.Л., Шергин А.П.* Классификации мер административного принуждения // Правоведение. – 1980. – № 5. – С. 41; *Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М.* Административное право. – М., 1996. – С. 264.

Shaxsni ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish. MJtKning 289-moddasiga asosan, shaxsni ko'rikdan o'tkazish ichki ishlar organlarining, harbiy soqchilik, havo transportining, bojxona organlari va chegara qo'shinlarining vakolatli shaxslari, O'zbekiston Respublikasi qonunlarida bevosita nazarda tutilgan hollarda esa, shunga vakolati bo'lgan boshqa organlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Shaxsni ko'rikdan o'tkazish ko'rikdan o'tkazilayotgan shaxs bilan bir jinsda bo'lgan shaxslar tomonidan va shu jinsdagi ikki nafar xolis ishtirok etgan holda amalga oshirilishi mumkin. Ashyolarni ko'zdan kechirish ichki ishlar organlarining, harbiy soqchilikning, havo transportining, bojxona organlarining, chegara qo'shinlarining, soliq organlarining, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo'linmalarining, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlarining, O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlarida bevosita nazarda tutilgan hollarda esa, tegishli vakolati bo'lgan organlarning boshqa vakolatli shaxslari tomonidan amalga oshiriladi. Ashyolarni, ov qilish va baliq tutish qurollarini, qo'lga kiritilgan mahsulotlar va boshqa buyumlarni ko'zdan kechirish, odatda, shu ashyo va buyumlar kimning mulki yoki egaligida bo'lsa, o'sha shaxs ishtirokida amalga oshiriladi. Kechiktirib bo'lmaydigan hollarda mazkur ashyolar, buyumlar mulkdorsiz (egasi bo'lmaganda) ikki nafar xolis tomonidan ham ko'zdan kechirib chiqilishi mumkin.

Shaxsiy ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish to'g'risida bayonnoma tuziladi yoki ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomaga yoxud ma'muriy yo'l bilan ushlab turish to'g'risidagi bayonnomaga tegishincha yozib qo'yiladi. Bojxona muassasalarida shaxsiy ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish bojxonaga doir qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Sanitariya nazorati. O'zbekiston Respublikasining «Davlat sanitariya nazorati to'g'risida»gi (1992-yil 3-iyul) qonuniga asosan, davlat sanitariya nazorati sanitariya qonunlari buzilishining oldini olish, aniqlash va ularga chek qo'yishga qaratilgan sanitariya-epidemiologiya xizmatining faoliyatidir. O'zbekiston Respublikasining davlat sanitariya-epidemiologiya xizmati qaysi idoraga bo'ysunishidan va mulkchilikning shakllaridan qat'i nazar, O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan davlat idoralari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, birlashmalar sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlariga rioya etishlari ustidan davlat sanitariya nazoratini amalga oshiradi.

Sanitariya-epidemiologiya stansiyasi tibbiy profilaktik muassasa hisoblanib, sanitariyaga doir va epidemiyaga qarshi kurash chora-tadbirlari majmui uyushtirilishini va o'tkazilishini ta'minlaydi hamda davlat sanitariya nazoratini amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar vazirliklarining, Milliy xavfsizlik xizmatining va Markaziy Osiyo temir yo'lining ishlatilayotgan va qurilayotgan obyektlarida idoraviy sanitariya nazoratini tegishli vazirliklar va idoralarning sanitariya-epidemiologiya stansiyalari amalga oshiradilar.

Davlat sanitariya-epidemiologiya xizmati idoralari, muassasalari va mansabdor shaxslari qaysi idoraga bo'ysunishidan qat'i nazar, sanitariya-epidemiologiya xizmati faoliyatiga yo'l-yo'riq ko'rsatib rahbarlik qiladilar, uni uyg'unlashtirib va tekshirib boradilar.

4-§. Ichki ishlar organlari faoliyatida ma'muriy majburlov

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 25-oktabrdagi 270-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi to'g'risida»gi Nizomga asosan Ichki ishlar vazirligi huquqi doirasida fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, jamoat tartibini, jamoat xavfsizligini muhofaza qilish va jinoyatchilikka qarshi kurashni ta'minlash vazirligining eng asosiy vazifasi sifatida belgilab qo'yilgan¹. Ichki ishlar organlari faoliyatining asosiy funktsiya va vazifalarining mazmuni uning ma'muriy, tezkor-qidiruv, jinoyat-protsessual kabi asosiy faoliyat yo'nalishlarini belgilaydi.

Ichki ishlar organlarning ushbu faoliyat yo'nalishlaridan, ular tomonidan amalga oshiriladigan majburlash choralarini qo'llash tartibi, asoslari va maqsadidan kelib chiqib, quyidagi xususiyatlarini ko'rsatish mumkin:

1) ichki ishlar organlari faoliyatida ma'muriy majburlash choralari-ning qo'llanilishi tegishli sohaviy xizmatlarning asosiy funktsional vazifalaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Bularga, asosan, huquqbuzarliklarning oldini olish, patrul-post xizmati va jamoat tartibini saqlash, yo'l harakati xavfsizligi, yong'in xavfsizligi, xorijga chiqish, kirish va fuqarolikni rasmiylashtirish kabi xizmatlar kiradi;

2) ichki ishlari organlar tomonidan majburlash choralarini qo'llashning huquqiy asoslarini qonunchilik hujjatlari va idoraviy-normativ hujjatlar (nizom, yo'riqnoma) tashkil qiladi;

¹ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами. – 1991. – № 10. – 36-м.

3) maxsus ma'muriy majburlash choralari hisoblangan jismoniy kuch ishlatish (qo'l jangi, sambo usuli), maxsus vositalar (qo'l kishanlari, rezina tayog'i), zarur hollarda qurol ishlatish kabi ta'sir choralarini qo'llash alohida tartibi mavjud;

4) ma'muriy majburlash choralarini qo'llash vakolatiga ega bo'lgan ichki ishlar organlari xodimlari o'z hokimiyat vakolatlarini amalga oshirishda qonunchilik hujjatlari bilan alohida huquqiy muhofazalangan. Masalan, ichki ishlar organlari xodimlarining g'ayrihuquqiy harakatlarni to'xtatish to'g'risidagi farmoyishini bajarmaslik ma'muriy javobgarlikni og'irlashtiruvchi holat deb hisoblanadi yoki ichki ishlar organi xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik shaxsni ma'muriy javobgarlikka tortishga sabab bo'ladi.

Ichki ishlar organlari tomonidan qo'llaniladigan ma'muriy oldini olish choralariga hujjatlarni tekshirish, ma'muriy nazorat, transport vositalari va yo'lovchilarning harakatlanishini taqiqlash (cheklash), shaxsni ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish (MJtK 289-m.), ashyolar va hujjatlarni olib qo'yish (MJtK 290-m.) kiradi.

Hujjatlarni tekshirish vaqtida fuqarolarning kimligi, tekshirilayotgan hujjatlarning haqiqatan shu shaxsga tegishliligi hamda hujjatlarning haqiqiyliги aniqlanadi. Ichki ishlar organlari xodimlari bir shaxsni jinoyat sodir etganlikda gumon qilsa, fuqarolardan o'z shaxsini tasdiqlovchi hujjat ko'rsatishni talab qilishlari mumkin. Yo'l harakati xavfsizligi xizmati xodimlari transport haydovchilarining haydovchilik guvoohnomalarini, texnik pasporti yoki yo'l varaqasini tekshirishlari mumkin.

Ichki ishlar organlari tomonidan *ma'muriy nazoratni* shartli ravishda umumiy va maxsus turlarga ajratish mumkin. Ichki ishlar organlarining umumiy nazorati deganda, ichki ishlar organlarining kundalik ma'muriy faoliyatida davlat-hokimiyat vakolatlari doirasida o'rnatilgan qoidalarga rioya qilinishi ustidan amalga oshiriladigan nazorat tushuniladi. Bunday nazoratga pasport tizimi qoidalari, nazorat-litsenziya, yong'in xavfsizligi, yo'l harakati xavfsizligi qoidalarga rioya etilishi ustidan amalga oshiriladigan nazorat kiradi.

Ma'muriy nazorat quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

– ma'muriy nazorat qonun va qonunosti hujjatlarining talablarini amaliyotga joriy etish bo'yicha ichki ishlar organlari ma'muriy faoliyatining shakllaridan biri;

– ma'muriy nazorat xuquqbuzarliklarning oldini olish, uni to'xtatish maqsadida amalga oshiriladi;

– ma'muriy nazorat qonun talablarini jamoat ta'siri yoki davlat majburlor choralari vositasi yordamida huquqbuzarliklardan muhofaza etadi.

Jinoiy jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ma'muriy nazorat (maxsus ma'muriy nazorat). O'zbekiston Respublikasining «Jinoiy jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma'muriy nazorati to'g'risida»gi (1992-yil 9-dekabr) qonuniga asosan tashkil qilinadi. Ma'muriy nazoratning asosiy maqsadi ilgari sudlanganlar tomonidan takror jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, ularning ijobiy yo'lga kirishiga yordamlashishdan iborat. Ma'muriy nazorat vaqtida nazorat ostidagi shaxsning boshqa huquq va qonuniy manfaatlariga putur yetkazilmasligi, kamsitilmasligi va ish, o'qish va istiqomat joyida obro'si to'kilmasligi lozim.

Ma'muriy nazorat voyaga yetgan quyidagi shaxslarga nisbatan o'rnatiladi:

og'ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlar uchun ikki yoki undan ortiq marta hukm etilgan shaxslarga nisbatan, agar ularning jazoni o'tash davridagi xulq-atvori tuzalish va halol mehnat qilib kun kechirish yo'lga o'tishni aslo istamaganliklaridan dalolat bersa;

og'ir jinoyatlari uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlari uchun ikki yoki undan ortiq marta hukm etilgan shaxslarga nisbatan, agar ular jazo muddatini o'tab bo'lganlaridan so'ng ichki ishlar organlarining jamiyat uchun zararli kun kechirishni to'xtatish to'g'risidagi ogohlantirishiga qaramay jamoat tartibini muntazam buzayotgan va fuqarolarning qonuniy manfaatlariga putur yetkazayotgan bo'lsa;

o'ta og'ir jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan.

Ma'muriy nazoratga olingan shaxslarga nisbatan quyidagi taqiqllovchi ma'muriy oldini olish choralari qo'llanilishi mumkin:

1) ichki ishlar organlari belgilab qo'ygan vaqtda uy (kvartira) dan chiqib ketish;

2) tuman (shahar)ning muayyan joylarida bo'lish;

3) ichki ishlar organlarining ruxsatisiz tuman (shahar)dan tashqari chiqib ketish;

4) ro'yxatdan o'tish uchun har oyda bir martadan to'rt martagacha ichki ishlar organiga kelib uchrashish zarurligi.

Yuqorida ko'rsatilgan choralar to'la hajmda yoki ayrim-ayrim yo'sinda qo'llaniladi. Cheklashlar ro'yxati uzil-kesil hisoblanadi, unga qo'shimchalar qilish yoki kengaytirib baholash mumkin emas.

Sudyaning qarori ma'muriy nazorat o'rnatish uchun asos hisoblanadi. Ma'muriy nazorat olti oydan bir yilgacha belgilanadi. Bu muddat ichki ishlar organlarining taqdimnomasiga binoan, har safar yana olti oyga uzaytirilishi mumkin, lekin uzaytirilgan nazorat muddati mazkur jinoyat uchun belgilangan sudlanganlik muhlatining tugashi yoki sudlanganlikning olib tashlanishi uchun qonunda nazarda tutilgan muddatlardan oshmasligi lozim. Cheklashlar ro'yxati nazorat ostidagi kishining shaxsi, uning turmush tarzi va xulq-atvoriga qarab «Jinoiy jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar organlarining ma'muriy nazorati to'g'risida»gi qonunning 5-moddasida nazarda tutilgan choralar doirasida sudya tomonidan qisqartirilishi yoki to'ldirilishi mumkin.

Ma'muriy nazorat quyidagi hollarda to'xtatiladi:

- ma'muriy nazorat olib borish uchun belgilangan muddat tugagandan keyin uni uzaytirishga asos bo'lmasa;
- basharti nazorat ostida bo'lgan shaxs muddatidan ilgari tuzalish yo'lga qat'iy o'tganligi, ishda va turmushda o'zining yaxshi tomonlarini ko'rsatganligi aniqlangan bo'lsa;
- nazorat ostida bo'lgan shaxsning sudlanganlik muddati tugagan yoki sudlanganligi olib tashlangan hollarda.

Ichki ishlar organlari tomonidan qo'llaniladigan ma'muriy cheklash choralari. Bu choralarga ma'muriy yo'l bilan ushlab turish, transport vositasini boshqarishdan chetlatish, transport vositasini ushlab turish, majburiy davolash kabi choralar kiradi.

Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish – huquqbuzarning shaxsiy erkinligini vaqtincha cheklab qo'yishdir. Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish to'g'risida bayonnoma tuzilishi kerak. Ushlab turilgan shaxsning iltimosiga ko'ra, u ushlab turilgan joy haqida uning qarindosh-urug'lariga ish yoki o'qish joyidagi ma'muriyatga xabar beriladi. Voyaga yetmagan shaxs ushlab turilgani haqida uning ota-onasi yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar albatta xabardor qilinadi. Ma'muriy ushlab turish ichki ishlar organlari, chegara qo'shinlari, harbiy soqchilikning katta mansabdor shaxsi, harbiy avtomobil nazoratining mansabdor shaxsi, harbiy avtomobil nazoratining mansabdor shaxslari tomonidan qo'llanishi mumkin. Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish uch soatdan oshmasligi kerak. Mayda bezorilik qilgan shaxslar ularning ishi sudya yoki ichki ishlar organi boshlig'i (boshliq o'rinbosari) tomonidan ko'rib chiqilgunga qadar ushlab turilishi mumkin. Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish muddati huquqbuzar bayonnoma tuzish uchun olib kelingan paytdan boshlanadi, mast holdagi shaxslar uchun esa bu muddat ular hushyor tortgandan boshlab hisoblanadi.

Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish muddatlari MJtKning 288-moddasida ko'rsatilgan. Unga asosan, ma'muriy yo'l bilan ushlab turish uch soatdan ortiq davom etishi mumkin emas. Ayrim hollarda alohida zarurat munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlarida ma'muriy yo'l bilan ushlab turishning boshqacha muddatlari belgilanishi mumkin. Chegara tartibini yoki O'zbekiston Respublikasi davlat chegarasi orqali o'tish punktlaridagi tartibni buzgan shaxslar bayonnoma tuzish uchun uch soatgacha ushlab turilishi mumkin, huquqbuzarning shaxsini va huquqbuzarlik holatlarini aniqlash uchun zarur hollarda esa, ushlab turishdan boshlab yigirma to'rt soat ichida prokurorga yozma tarzda ma'lum qilib, uch sutkagacha yoki huquqbuzarda o'zining shaxsini tasdiqlovchi hujjat bo'lmasa, prokurorning sanksiyasi bilan o'n sutkagacha ushlab turilishi mumkin. MJtKning 56–58, 61, 90-moddalarida, 164-moddasining uchinchi qismida, 170, 183, 184², 184³, 191, 194, 195, 201, 204–206, 210-moddalarida, 225-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan yoxud o'zining shaxsi to'g'risidagi ma'lumotlarni yashirgan shaxslarning huquqbuzarlik to'g'risidagi ishi ma'muriy ishlar bo'yicha sudya yoki ichki ishlar organi boshlig'i (boshliq o'rinbosari) tomonidan ko'rib chiqilgunga qadar, lekin uzog'i bilan 24 soatgacha ushlab turilishi mumkin.

Transport vositalarini ushlab turish O'zbekiston Respublikasi MJtKning 291-moddasiga asosan transport vositalarini haydovchilar tomonidan MJtKning 125-moddasining to'rtinchi va beshinchi qismlarida, 126, 131, 135, 135¹, 136, 177, 176³-moddalarida, 194-moddasida (ichki ishlar organi xodimining transport vositasini to'xtatish to'g'risidagi qonuniy talabini bajarmaslik xususidagi qismi) nazarda tutilgan huquqbuzarlik sodir etilganda, shuningdek, qonunchilik hujjatlarida to'g'ridan-to'g'ri nazarda tutilgan boshqa hollarda ichki ishlar organlari tomonidan ushlab turiladi.

Majburiy davolash. O'zbekiston Respublikasining «Surunkali alkogolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalabo bo'lgan bemorlarni majburiy davolash to'g'risida»gi (1992-yil 9-dekabr) qonuniga asosan¹ surunkali alkogolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalabo bo'lgan bemorlarni O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining maxsus davolash-oldini olish muassasalarida mehnatga muqarrar jalb etish orqali majburiy davolash belgilab qo'yilgan. Jamoat tartibini, boshqa shaxslarning huquqlarini buzayotgan yoxud aholining osoyishtaligiga, salomatligiga va ma'naviyatiga xavf tug'dirayotgan surunkali alkogolizm,

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1993. – № 1. – 36-м.

giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalo bo'lgan bemorlarga nisbatan majburiy davolash qo'llaniladi.

Shaxsni surunkali alkogolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalo bo'lgan bemor deb topish O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi belgilagan tartibda tegishli davolash muassasalari tomonidan amalga oshiriladi. Shaxs majburiy davolashga jo'natish uchun tibbiy ko'rikdan o'tishdan bosh tortgan hollarda u ichki ishlar idoralarining ko'magida o'n kun muddat ichida narkologiya muassasasida majburiy tarzda tekshirilishi kerak. Mazkur toifadagi shaxslarni majburiy davolashga yuborish to'g'risidagi materiallar tibbiy xulosa bo'lgan taqdirda ichki ishlar organlari tomonidan ularning o'z tashabbusiga ko'ra yoki bemorning oila a'zolari yoxud qarindoshlarining, mehnat jamoalarining, sog'liqni saqlash muassasalarining iltimosnomalari asosida tayyorlanadi va rasmiylashtiriladi. Sudning shaxsni majburiy davolashga yuborish to'g'risidagi qarori ichki ishlar organlari tomonidan bu qaror qonuniy kuchga kirgan paytdan boshlab kechi bilan o'n kun muddat ichida ijro etiladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Davlat boshqaruvi faoliyatining usullari deganda nimani tushunasiz?
2. Davlat boshqaruvi usullarining turlarini sanab bering.
3. Boshqaruv usullarining o'ziga xos xususiyatlari nimalarda ifodalanadi?
4. Ishontirish usuli haqida tushuncha bering.
5. Ma'muriy majburlash usuli tushunchasi, turlari haqida so'zlab bering.
6. Ma'muriy majburlash usulining o'ziga xos xususiyatlari qanday?
7. Ma'muriy majburlash choralarini tasniflab bering.
8. Ichki ishlar organlari tomonidan qo'llaniladigan ma'muriy majburlash choralari haqida tushuntirib bering.
9. Ma'muriy nazoratni amalga oshirish tartibi qanday?
10. Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish tartibi va muddatlari haqida so'zlab bering.

1-§. Ma'muriy huquqbuzarlik tushunchasi va yuridik xususiyatlari

Yuridik adabiyotlarda ma'muriy javobgarlikni qo'llashning ikki asosi ko'rsatib o'tilgan: *birinchisi*, qonunning huquqiy (normativ) asosi sifatida; *ikkinchisi* – ma'muriy nojo'ya xatti-harakatning (huquqbuzarlik) faktik asosi sifatida¹.

Huquqbuzarliklar o'zining mazmuni, yuridik xususiyatlari va tarkibiga ega bo'lib, turli qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. O'zbekiston Respublikasining «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida»gi (2014-yil 15-may) qonunining 3-moddasiga ko'ra, *huquqbuzarlik* – sodir etilganligi uchun ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan aybli g'ayrihuquqiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik). Har ikki asos ham O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida o'z ifodasini topgan. Jumladan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks 1-moddasida ma'muriy javobgarlikning huquqiy (normativ) asosi mustahkamlab qo'yilgan. Kodeksning 10-moddasiga binoan esa, *ma'muriy huquqbuzarlik* deganda, (faktik asos) qonun hujjatlariga binoan, ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklari-ga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushunilishi qayd etilgan.

Huquq nazariyasiga ko'ra, har qanday yuridik javobgarlikning asosini qonunga xilof aybli qilmish (harakat yoki harakatsizlik), ya'ni huquqbuzarlik tashkil etadi. Huquqbuzarliklar o'zining mazmuni, yuridik xususiyatlari va tarkibiga ega bo'lib, turli qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Huquqbuzarlik *ijtimoiy ma'noda* fuqarolar, jamiyat huquqlari va qonuniy manfaatlariga xavfni vujudga keltiruvchi xulq-atvor bo'lib, u ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi va ularning buzilishiga olib keladi. Huquqbuzarlik qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasidan sodir etiladigan xulq-atvor bo'lib, uning natijasida jamiyat, davlat va fuqarolar manfaatlariga moddiy yoki ma'naviy zarar yetkaziladi.

Huquqbuzarlik o'rnatilgan xulq-atvor qoidalarining buzilishida ifodalanadi. Ma'muriy huquqbuzarlik uch xil alomatni o'z ichiga oladi:

g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik;
aybdorlik;

¹ *Хожиев Э., Хожиев Т. Маъмурий ҳуқуқ. – Т., 2006. – Б.536.*

javobgarlikka tortish.

Ma'muriy qonunchilik tomonidan taqiqlangan g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik g'ayrihuquqiy ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi. Davlat boshqaruvi sohasida sodir etiladigan va ko'p uchraydigan huquqbuzarlik ko'rinishlaridan biri *ma'muriy huquqbuzarlikdir*.

Ma'muriy huquqbuzarlikning mazmuni amaldagi qonunchilikda aniq ko'rsatib o'tilgan bo'lib, quyidagi *umumiy xususiyatlarga ega*:

birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – *ijtimoiy zararli* hisoblanadi, ya'ni uning sodir etilishi jamiyat va fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga moddiy va ma'naviy zarar yetkazadi;

ikkinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – *ma'muriy huquqqa xilof* hisoblanadi, ya'ni bunday xatti-harakatlarni sodir etish qonunchilik hujjatlarida to'g'ridan-to'g'ri taqiqlangan. Ayrim hollarda ma'muriy huquqbuzarlik ma'muriy-huquqiy normalarni buzish ma'nosida talqin qilinadi. Lekin ma'muriy-huquqiy normalar turli ko'rinishga ega (masalan, namunali xulq-atvor qoidalarini o'rnatuvchi, tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy normalar va bu qoidalarning buzilishi uchun javobgarlik o'rnatuvchi, muhofaza etuvchi ma'muriy-huquqiy normalar). Huquqbuzarliklarga qarshi kurashda, odatda, uch ko'rinishdagi: intizomiy, ma'muriy va jinoiy jazo sanksiyalaridan foydalaniladi. Mazkur sanksiyalar barcha huquq tarmoqlarida muhofaza qilish vazifasini bajaradi. Masalan, konstitutsiyaviy, moliya, mehnat, fuqarolik, yer va boshqa huquq tarmoqlari ma'muriy javobgarlikning tartibga soluvchi normalari orqali muhofaza qilinadi. Shu sababli, ma'muriy huquqbuzarlik umumiy ma'muriy-huquqiy normalar buzilishi sifatida emas, balki aniq tartibga soluvchi normalar buzilishi sifatida talqin qilinishi lozim;

uchinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik *qilmishdir*. Ma'muriy huquqbuzarlik bir yoki bir necha insonlarning ongli va irodali harakati yoki harakatsizligida ifodalanadi;

to'rtinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – *jismoniy shaxs* tomonidan sodir etiladigan qilmishdir. MJtKga binoan, ma'muriy huquqbuzarlikning subyekti sifatida faqatgina jismoniy shaxslar namoyon bo'lishi mumkin;

beshinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikda *aybning mavjudligi*, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasidan sodir etiladigan ongli, irodali qilmish hisoblanadi;

oltinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik *jazoga sazovor* qilmishdir. Jumladan, MJtKning 10-moddasi birinchi qismiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik deganda qonunchilik hujjatlariga binoan, *ma'muriy javobgarlikka* tortish nazarda tutilgan qilmish tushuniladi.

Shunday qilib, *ma'muriy huquqbuzarlik deganda* qonun hujjatlariga binoan, ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan shaxsga, fuqaroning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi. Huquqbuzarlikning barcha xususiyatlari hisobga olinib, shaxsni amaldagi qonunlarga binoan, jinoiy javobgarlikka tortish mumkin emas, deb hisoblangan taqdirda, bu huquqbuzarlikka nisbatan ma'muriy javobgarlik amalga oshiriladi. Javobgarlikka tortish huquqbuzarlikning asosiy xususiyatlaridan biridir. MJtKning 10-moddasi ikkinchi qismiga asosan, ma'muriy huquqbuzarlik uchun, agar bu huquqbuzarlik o'z xususiyatiga ko'ra *jinoiy javobgarlikka* tortishga sabab bo'lmasa, ma'muriy javobgarlik kelib chiqadi. Lekin jinoiy javobgarlikka tortishga sabab bo'ladigan holatlar mazkur kodeksda nazarda tutilmagan. Faqatgina, kodeksning 271-moddasi 8-bandida ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs xususida shu fakt yuzasidan *jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa*, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida ish yuritishni boshlash mumkin emasligi, boshlangan ishning esa tugatilishi lozimligi belgilangan. Bundan tashqari, yuridik adabiyotlarda «*huquqbuzarlik*» va «*nojo'ya xatti-harakat*» atamalari ko'rsatib o'tilgan. Bu terminlar mazmuni va xususiyatlari jihatidan o'xshab ketadi. Lekin huquqbuzarlik keng tushuncha bo'lib, huquq nazariyasiga binoan, barcha huquqbuzarliklar jinoyat yoki nojo'ya xatti-harakat sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Ma'muriy, intizomiy huquqbuzarliklar ma'muriy, intizomiy nojo'ya xatti-harakat sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik o'z nomi ham g'ayrihuquqiy xatti-harakatdir. Bu qilinishi taqiqlangan narsani sodir etish yoki huquqiy norma bilan buyurilgan narsani qilmaslikdir. Kodeksning ba'zi moddalari muayyan turdagi huquqbuzarliklarga ta'rif berishda gipotezani (dispozitsiyani) va huquqiy norma sanksiyasini o'z ichiga oladi, lekin ko'pincha u «qoidalarni buzish...» degan havola qiluvchi ifodani qo'llaydi (so'ngra aynan qanday qoidalar haqida gap borayotgani ko'rsatiladi va sanksiya qo'llaniladi).

MJtKda *ma'muriy huquqbuzarliklar tajovuz qiladigan ijtimoiy munosabatlar* doirasi atroflicha tavsiflab berilgan. Ularga aholining sog'lig'iga, mulkiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasidagi, sanoat, qurilish, issiqlik va elektr energiyasidan foydalanishdagi, savdo va moliya kabi sohalardagi ma'muriy huquqbuzarliklar kiradi. Qonun chiqaruvchi ma'muriy huquqbuzarliklarga umumiy tavsif berishda ularni jinoyatlardan farqli o'laroq, ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar

deb atamagan. Bu bilan huquqbuzarliklarning mazkur ikki turi o'rtasidagi farqlar qayd etilgan. Amaldagi qonunchilik hujjatlarida esa javobgarlikning sodir etilgan aybga muvofiqligini ta'minlash va davlat majburlovining haddan tashqari kengayishiga barham berilishi nazarda tutilgan. Ma'lumki, sodir etilgan jinoyatlar uchun sanksiyalar jinoyatga oid qonunchilik hujjatlarida «jazolash» deb atalgan, xususan, «jazo» sifatida tavsiflangan. Ma'muriy huquqda esa «jazolash» va «jazo» atamaları yo'q va jinoyatlar bilan ma'muriy huquqbuzarliklar uchun beriladigan sanksiyalar shu bilan sifat jihatidan farq qilishi ta'kidlangan.

Ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarning qonunlarga rioya qilish, umumiy yashash qoidalarini hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, huquqbuzarlarning ham, boshqa shaxslarning ham yangi huquqbuzarliklar sodir etishining oldini olish maqsadida faqat «javobgarlik me'yori» tatbiq etiladi. Binobarin, qonun chiqaruvchi ma'muriy jazo qo'llash maqsadini aniqlash vaqtida jinoiy jazo maqsadidan farqli o'laroq, «tuzatish va qayta tarbiyalash» ko'rsatib o'tilmaydi, bu ham jinoyat sodir etgan shaxslarga qo'llaniladigan choralar bilan ma'muriy huquqbuzarlikka yo'l qo'ygan shaxslarga nisbatan (bular, odatda, tuzatish va qayta tarbiyalashga muhtoj emas) qo'llaniladigan choralar o'rtasidagi farqni bildiradi. Biroq ma'muriy huquqbuzarliklar orasida jinoyatlarga tutashib ketadiganlari va ularga yaqinlari ham bo'ladi. Ana shu «chegara mintaqasi»ga nisbatan huquqbuzarliklarni to'g'ri tasniflash muammosi juda muhim va ayni vaqtda murakkabdir.

MJtK Maxsus qismining ko'pgina moddalaridagi ma'muriy huquqbuzarliklar bilan ularga yaqin jinoyatlar o'rtasida aniq chegara mavjud emas. Bunday chegara hamma vaqt ham ko'zga tashlanavermaydi. Faqat Jinoyat kodeksi bilan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning tegishli moddalari qiyoslangandagina ko'zga tashlanadi. Qonun chiqaruvchi chegara chiziqlari sifatida quyidagi belgilardan foydalanadi: og'ir oqibatlarining mavjudligi, ana shunday oqibatlarining ro'y berishi mumkinligi; huquqbuzarlik yetkazgan zararning miqdori; ma'muriy jazo qo'llanilgan taqdirda huquqbuzarlikning takrorlanishi yoki bir necha marta sodir bo'lishi, qasddan yoki ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilishi, ya'ni qasddan ayb ekanini bila turib sodir etilishi jinoyat hisoblanadi (jinoyat belgilari orasida kamdan-kam hollarda foydalaniladi). MJtKning 10-moddasiga ko'ra, ma'muriy huquqbuzarlik sodir qilganlik uchun qonunchilik hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan bo'lib, bu javobgarlik boshqa jinoiy, intizomiy, moddiy va boshqa javobgarlikdan farqli bo'lgan ma'muriy javobgarlikdir. Chunki, hamma uchun majburiy bo'lgan qoidalarning barchasi ham

ma'muriy javobgarlik orqali muhofaza qilinavermasligini hisobga olish kerak.

Qonunda ma'muriy huquqbuzarlik belgilari ifodalangan harakat yoki harakatsizlikning subyektiv tomoniga katta e'tibor beriladi va shuni hisobga olgan holda ma'muriy huquqbuzarlik u bilan tashqi tomondan o'xshash obyektiv g'ayrihuquqiy xulq-atvordan, u bilan rasman o'xshash bo'lgan harakatlardan farq qilinadi. Masalan, oxirgi zarurat, zaruriy mudofaa va g'ayrihuquqiy holatda, qonunga ko'ra, ma'muriy huquqbuzarlik yo'q va shu sababli ma'muriy javobgarlik istisno qilinadi.

Ma'muriy javobgarlik ommaviy huquqiy xususiyatga ega. Bu davlat va uning vakolatli organlari oldidagi javobgarlikdir. Agar ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish bilan biron-bir kishiga mulkiy zarar yetkazilgan bo'lsa, u holda bu zararni qoplash masalasi alohida (zararning miqdori va ishni hal qiladigan organga qarab) hal etiladi yoki ma'muriy tartibda huquqbuzarlik haqidagi ishni ko'rib chiqish bilan bir vaqtda sud tomonidan umumiy da'vo bildirish tartibida hal qilinadi. Birinchi holda biz yangi huquqiy hodisani, ma'muriy ishdagi fuqarolik da'vosini bildirishga o'xshash bir holatni ko'ramiz. Zararni bunday qoplash ma'muriy javobgarlik hisoblanmaydi.

Qonunchilik hujjatlarida huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish mumkinligi ham nazarda tutilgan. Ma'muriy huquqbuzarlik kam ahamiyatli bo'lgan taqdirda organ, mansabdor shaxs umuman ogohlantirish bilan kifoyalanishi mumkin, bu esa ma'muriy jazo hisoblanmaydi. Bu o'rinda ma'muriy huquqbuzarlik yaqqol ko'rinib tursa ham, uning uchun javobgarlik belgilanmagan. Mazkur xatti-harakat uchun qonunchilik hujjatlarida aynan ma'muriy javobgarlik ko'zda tutilganligi va uning o'zi shu sababli ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishi fakti bunday xatti-harakat uchun javobgarlikning boshqa turi bo'lgan intizomiy javobgarlikning qo'llanishini aslo istisno qilmaydi. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari bunday huquqbuzarlik sodir etganida ayrim toifadagi xodimlar uchun ma'muriy javobgarlik emas, balki bevosita intizomiy javobgarlik qo'llanishini nazarda tutadi. Bu esa huquqqa zid xatti-harakatlarga bir vaqtning o'zida ma'muriy hamda intizomiy xatti-harakat sifatida ikki tomonlama baho berish bilan bog'liqdir. Masalan, harbiy xizmatchilar hamda ichki ishlar organlarining oddiy askar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ma'muriy emas, balki intizomiy javobgar bo'ladilar. Qonunchilik hujjatlarida yuridik jihatdan ikki tomonlama baho beriladigan, ya'ni ham

intizomiy, ham ma'muriy jazo beriladigan ayni bitta xatti-harakatga nisbatan taqiqlash mavjud emas.

Ma'muriy huquqbuzarlikning o'ziga xos xususiyatlari. Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, davlatning huquqiy tizimi, odatda, jinoiy, ma'muriy va intizomiy jazo sanksiyalari bilan muhofaza qilinadi. Jumladan, aniq holatlarga qarab saylov huquqini, mulkchilikni, mehnat, sanitariya, ekologiya qoidalarini buzganlik uchun jinoiy, ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik qo'llanilishi mumkin. Ushbu javobgarliklarning *birinchi o'xshash* tomoni shundaki, ular huquq-tartibotni muhofaza qiladi; *ikkinchidan*, bu javobgarlik sanksiyalari qonunlar bilan o'rnatilgan; *uchinchidan*, ular huquqqa xilof aybli qilmish (huquqbuzarliklar) uchun qo'llaniladi; *to'rtinchidan*, qonunchilik hujjatlarida javobgarlikni qo'llash jarayoni va uni qo'llovchi organlarning vakolatlari ko'rsatib o'tilgan; *beshinchidan*, ularni qo'llash aybdor shaxsga nisbatan «*noxush*» oqibatlariga, shuningdek, ma'lum muddatga javobgarlikka tortilganlikni olib keladi. Demak, jinoiy, ma'muriy va intizomiy javobgarlik ko'pgina o'xshash tomonlarga ega. Lekin qonuniylik tartibini ta'minlashda huquqbuzarlikni tasniflash, aybdor shaxsni qonuniy va asoslantirilgan jazoga tortish maqsadida huquqbuzarlik ko'rinishlarini farqlash lozim.

Jinoyat nojo'ya (ma'muriy, intizomiy) xatti-harakatdan bir qator xususiyatlari bilan farq qiladi. Bu, birinchi navbatda, huquqqa xilof qilmishning ijtimoiy xavfi va turiga tegishli. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 14-moddasiga binoan, ushbu kodeks bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qo'llash tahdidi bilan *jinoyat* deb topiladi. Ushbu kodeks bilan qo'riqlanadigan obyektlarga zarar yetkazadigan yoki shunday zarar yetkazish real xavfni keltirib chiqaradigan qilmish – *ijtimoiy xavfli qilmish* deb topiladi. Ma'lumki, har qanday huquqqa xilof qilmishdan kelib chiqadigan moddiy, ya'ni jamiyatga yetkaziladigan zarar darajasi birinchi o'rinda turadi. Aynan unga qarab huquqqa xilof qilmishning turi: jinoiy, ma'muriy yoki intizomiy huquqbuzarlik ekanligi masalasi hal qilinadi. Ikkinchidan, mazkur javobgarliklarni farqlashda ularning turli protsessual normalar orqali tartibga solinganligi, shuningdek, sudlanganlik, ma'muriy yoki intizomiy javobgarlikka tortilganlik masalasi e'tiborga olinadi.

Adabiyotlarda huquqbuzarliklarning ijtimoiy xavfliligi masalasi bo'yicha ikki xil yondashuv mavjud. Ko'pgina huquqshunos olimlar, huquqbuzarliklarning barchasi ijtimoiy xavfli, ya'ni ijtimoiy xavfi yuqori bo'lgan xatti-harakatlar jinoyat, nojo'ya xatti-harakatlar esa kam ahamiyatli huquqbuzarlik, deb ko'rsatadilar. Ba'zi huquqshunos olimlarning fikricha,

huquqbuzarliklar o'rtasida miqdoriy daraja (ijtimoiy xavfning yuqori yoki kam ahamiyatliligi) emas, balki aniq sifat darajasida farqlar mavjud. Jinoyat – ijtimoiy xavfli, nojo'ya xatti-harakatlar esa ijtimoiy xavfli emas. Huquqbuzarlikda ijtimoiy xavfning mavjudligi yoki yo'qligi masalasi tegishli davlat organlari vakolatiga mansub va huquqbuzarlik tarkibining xususiyatlarini aniqlash orqali hal qilinadi. Nojo'ya xatti-harakatlarning ijtimoiy xavfli qilmishga kirishi yoki kirmasligi masalasi ancha vaqtdan buyon munozarali bo'lib kelmoqda. Ijtimoiy xavfli qilmishning aniq darajalari o'rnatilmas ekan, yagona qarorga kelish mushkuldir. Masalan, belgilanmagan joydan ko'chani kesib o'tish, transportda chiptasiz yurish, harbiy ro'yxatda turish majburiyatini bajarmaganlik va boshqa shunga o'xshash xatti-harakatlar ijtimoiy xavfli deb topilsa, «*ijtimoiy xavfli*» degan ibora tushunchasi nima, bu tushunchaning chegarasi qayerda, degan savol vujudga keladi. *Ijtimoiy xavfli qilmish* – ijtimoiy munosabatlarga ma'lum bir zarar keltiradigan yoki keltirishi mumkin bo'lgan qilmishdir. Bunday xatti-harakatlar yig'indisi muayyan sharoitda, jinoyat yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, barcha huquqbuzarlikni (shuningdek, ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlarni) ijtimoiy xavfli qilmish deb topish mumkin emas.

Ayrim olimlar ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlarda ijtimoiy xavfning bo'lishini butunlay inkor etadilar. Lekin umumiy qoidaga to'g'ri kelmasa ham, ba'zi bir nojo'ya xatti-harakatlar ijtimoiy xavfni vujudga keltirishi mumkin. Nojo'ya xatti-harakatlar, odatda, ijtimoiy xavflilik xususiyatiga ega bo'lmay, *ijtimoiy zararli qilmish* hisoblanadi. Demak, jinoyatning nojo'ya xatti-harakatdan asosiy farqi shundaki, unda qilmish ijtimoiy xavfli hisoblanadi. Masalan, aynan bitta ko'rinishga ega bo'lgan, lekin ikki xil javobgarlikni vujudga keltiradigan huquqbuzarlikni, ya'ni jinoyat va ma'muriy huquqbuzarlik o'rtasidagi farqni, ijtimoiy xavflilik darajasida ko'rish mumkin. *MJtKning 41-moddasiga binoan, haqorat qilish, ya'ni shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitish ma'muriy huquqbuzarlik* hisoblanadi. Shuningdek, *haqorat qilish, ya'ni shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini beodoblik bilan qasddan tahqirlash, basharti, shunday harakatlar ma'muriy jazo qo'llanilgandan keyin sodir etilgan bo'lsa, jinoyat* hisoblanadi (JK 140-m.). Bunda, haqorat qilish harakati ma'muriy jazo qo'llanilganidan so'ng, qayta sodir etilishi ijtimoiy xavfni (jinoiy qilmishni) vujudga keltiradi.

Qonun chiqaruvchi ma'muriy huquqbuzarliklarga tavsif berar ekan, jinoyatlardan farqli o'laroq, ularni ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar deb atamagan (MJtK 10-m. 1-q). Bu bilan mazkur huquqbuzarliklar ikki

turining sifat jihatdan farqlari qayd etilgan. Masalan, ma'muriy huquqbuzarlik bilan jinoyat o'rtasidagi farqlovchi xususiyatlar (chegara chiziqlari) sifatida: *birinchidan*, og'ir oqibatlarining mavjudligi, ularning ro'y berishi mumkinligi; *ikkinchidan*, huquqbuzarlik oqibatida yetkazilgan zararining miqdori; *uchinchidan*, ma'muriy jazo qo'llanilgandan so'ng takroran huquqbuzarlik sodir etish va boshqalar ko'rsatib o'tiladi. Qilmish jinoyat yoki ma'muriy huquqbuzarlik sifatida tasniflangandan so'ng, javobgarlikka tortish tartibi, jazo chorasi va boshqalarda namoyon bo'luvchi *ikkinchi darajali xususiyatlar* vujudga keladi. Jumladan, MJtKga ko'ra, 16 yoshga to'lgan fuqarolar, Jinoyat kodeksiga binoan esa, ayrim jinoyatlar uchun 13 yoshga to'lgan fuqarolar javobgarlikka tortiladi.

Ma'muriy javobgarlikda uni qo'llash jarayoni soddalashtirilgan (masalan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga bayonnomani tuzish orqali ma'muriy jazoni qo'llash mumkin), jinoyatda esa, jinoyat-protsessual qonunchiligida nazarda tutilgan protsessual harakatlarni amalga oshirish lozim; ma'muriy javobgarlik sud va boshqa davlat organlari tomonidan, jinoiy javobgarlik esa, faqatgina sud organlari tomonidan qo'llanishi mumkin va hokazo. Ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlar bilan intizomiy nojo'ya xatti-harakatlarni taqqoslaganda, ularning ikkalasi ham ijtimoiy xavfli qilmish hisoblanmasligini e'tiborga olish lozim. Lekin ularning formal xususiyati huquqqa xilofligi nuqtai nazaridan kelib chiqqanda, ma'lum farqli tomonlar mavjud. Ma'muriy huquqbuzarlik bilan bog'liq barcha holatlar uning tarkibi, sanksiyalar tizimi va boshqalar ma'muriy huquq bilan tartibga solinadi. *Intizomiy nojo'ya xatti-harakatlarga qarshi kurash mehnat qonunchiligi bilan*, harbiy xizmatchilarning, yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar hamda ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslarning intizomiy javobgarligi *ma'muriy qonunchilik (intizom ustavlari) bilan*, ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarning jazoni o'tash qoidalarini *jinoyat ijroiya qonunchiligi bilan* tartibga solinadi. Bunda intizomiy nojo'ya xatti-harakatlarning tarkibi umumiy asosda ko'rsatib o'tilgan, ya'ni aniqlashtirilmagan.

Intizomiy javobgarlik, odatda, xizmat vazifalarini bajarmaganlikdan yoki lozim darajada bajarmaganlikdan vujudga keladi. Ma'muriy javobgarlik esa, umumiy qoidaga binoan davlat boshqaruvi sohasidagi umum-majburiy qoidalar bajarilmagandan yoki lozim darajada bajarilmagandan kelib chiqadi. Demak, ma'muriy javobgarlik orqali muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlar doirasi intizomiy javobgarlikka qaraganda kengroqdir. Intizomiy nojo'ya xatti-harakatlar uchun intizomiy javobgarlik

vakolatli rahbar (yuqori turuvchi organ yoki mansabdor shaxs) tomonidan o'ziga bo'ysungan shaxsga nisbatan, ma'muriy javobgarlikda esa vakolatli davlat organlari yoki mansabdor shaxslar tomonidan xizmat bo'yicha bo'ysunuv mavjud bo'lmagan holatlarda qo'llaniladi. Bundan kelib chiqadiki, ma'muriy huquqbuzarlik (nojo'ya xatti-harakat) tushunchasi jinoyat va intizomiy nojo'ya xatti-harakat tushunchalariga yaqin turishi bilan birga, turli asoslarga ko'ra farq qiluvchi va o'ziga xos xususiyatlarga ham ega.

2-§. Ma'muriy huquqbuzarlikning tarkibi

Har qanday huquqbuzarlik tarkibi singari ma'muriy huquqbuzarlik ham *huquqbuzarlikning obyekti va obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoni* kabi xususiyatlar yig'indisidan iborat bo'ladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyekti – bu ma'muriy huquq normalari bilan o'rnatilgan va muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Bu, birinchi navbatda, davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida nafaqat ma'muriy huquq normalari bilan, balki ma'muriy-huquqiy vositalar bilan muhofaza etiladigan boshqa huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, moliya, yer, mehnat va hokazolar) normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ham vujudga keladi. Shu sababli, ma'muriy huquqbuzarlik obyektiga MJtK normalari bilan himoya qilinadigan har qanday munosabatlarni kiritish mumkin.

Odatda, ma'muriy huquq nazariyasida huquqbuzarlik obyekti uch guruhga bo'linadi:

1) ma'muriy huquqbuzarlikning *umumiy obyekti* – davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar. Masalan, MJtKning 10-moddasi birinchi qismida ma'muriy huquqbuzarlik obyekti umumiy holda «*shaxs, fuqarolarning huquqlari va erkinliklari, mulkchilik, davlat va jamoat tartibi, tabiiy muhit*», deb ko'rsatib o'tilgan.

2) ma'muriy huquqbuzarlikning *turdosh obyekti* – mazmuni va o'zaro yaqin xususiyatlariga qarab yagona tizimga keltirilgan obyektlardir. Masalan, MJtKning Maxsus qismida ma'muriy huquqbuzarliklar quyidagi guruhlariga birlashtirilgan:

– fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar;

– saylov va referendumni tashkil etish hamda o'tkazish sohasidagi huquqbuzarliklar;

- aholi sog‘lig‘ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar;
- mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;
- tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar;
- sanoatdagi, qurilishdagi va issiqlik hamda elektr energiyasidan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar;
- qishloq xo‘jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya-sanitariya qoidalarini buzish;
- transportdagi, yo‘l xo‘jaligi va aloqa sohalaridagi huquqbuzarliklar;
- fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar;
- savdo, tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar;
- odil sudlovga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;
- jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;
- boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;
- tadbirkorlik faoliyatiga to‘sqinlik qilganlik, qonunga xilof ravishda aralashganlik hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa huquqbuzarliklar.

Uchinchidan, ma‘muriy huquqbuzarlikning *bevosita obyekt*i –huquqbuzarlik oqibatida bevosita zarar yetkazilgan aniq obyekt hisoblanadi. Masalan, MJtKning 40-moddasida mustahkamlangan tuhmat huquqbuzarligining bevosita obyekti fuqaroning sha‘ni va qadr-qimmati hisoblanadi yoki 237-moddasiga binoan, harbiy xizmatga yoki muqobil xizmatga chaqirilishdan bosh tortishda ifodalangan huquqbuzarlikning bevosita obyekti bo‘lib boshqaruv jarayonida o‘rnatilgan tartib, ya‘ni fuqarolarning harbiy yoki muqobil xizmatni o‘tash majburiyati hisoblanadi.

Ma‘muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni – huquqqa xilof qilmish, ya‘ni ma‘muriy huquqbuzarlik obyektiga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik, uning xususiyatlari, shuningdek, uni sodir etish (yoki sodir etmaganlik) sharoitlari hisoblanadi.

Ma‘muriy huquqbuzarlik obyektiv tomondan ikki ko‘rinishga ega:

1) ma‘muriy huquqbuzarlikni *harakat* natijasida sodir etish. Harakat insonning faol xulq-atvori hisoblanadi. Aksariyat ma‘muriy huquqbuzarliklar, obyektiv tomondan shaxslarning harakati orqali sodir etiladi. Masalan, tuhmat, haqorat qilish, yengil tan jarohati yetkazish, o‘rnatilgan turli umummajburiy qoidalarni buzishda ifodalangan huquqbuzarliklar – harakatlarning natijasida sodir etiladi;

2) ma'muriy huquqbuzarlikning *harakatsizlik* natijasida kelib chiqishi. Harakatsizlik – insonning belgilangan vazifa, majburiyatni bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlikda ifodalanadigan passiv xulq-atvori. Masalan, mansabdor shaxslar tomonidan fuqarolarning murojaatlarini o'z vaqtida ko'rib chiqmaganlik, ota-onalarning bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish bo'yicha majburiyatlarni bajarmaganligi, hokimiyat vakilining qonuniy talablarini bajarmaganlikda ifodalangan huquqbuzarliklar – harakatsizlik natijasida kelib chiqadi.

Xuquqbuzarlikni sodir etish sharoitlari ma'muriy huquqbuzarlik obyektiv tomonining elementi sifatida uni sodir etish vaqti va uslubini nazarda tutadi. Masalan, MJtKning 90-moddasi ikkinchi qismida ov qilish qoidalarini buzishning shartlari, ya'ni tegishli ruxsati bo'lmay turib yoki taqiqlangan joylarda yoxud taqiqlangan muddatlarda, taqiqlangan qurollar yoki uslublar bilan ov qilish yoki baliq tutish ko'rsatib o'tilgan.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni – huquq normalari bilan nazarda tutilgan, mazkur huquqbuzarlikning tashqi ko'rinishini ifodalaydigan xususiyatlar yig'indisidir. Obyektiv tomon qilmishni huquqbuzar xulq-atvorining tashqi ko'rinishi sifatida ifodalaydi. Obyektiv tomon xususiyatlariga huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik va ularning sodir etilishi bilan vujudga kelgan zararli oqibat kiradi. Masalan, transport vositalari haydovchilari tomonidan yo'l harakati qoidalarini buzish harakat tezligini oshirish (*harakat*), yo'l belgilariga rioya etmaslik (*harakatsizlik*)da ifodalanuvchi turli xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Bunday *qilmishlar* yo'l harakati xavfsizligiga tahdid solishi, boshqa yo'l harakati ishtirokchilarining harakatlanishiga xalal berishi, avariya holatini vujudga keltirishi yoki yo'l-transport hodisalarining sodir etilishiga olib kelishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik obyektiv tomonining tarkibiy qismlariga huquqqa xilof qilmish (*harakat* yoki *harakatsizlik*) va vujudga kelgan zararli oqibatdan tashqari, *sodir etilgan qilmish va undan kelib chiqadigan zararli oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanish* ham kiradi. Bunday bog'lanishni aniqlash zararli oqibatlarning kelib chiqishi sharoitlarini, zararli oqibatlarning aynan mana shu yoki boshqa qilmish oqibatida vujudga kelganligini, qilmishning vujudga kelgan oqibatlarga qay darajada ta'sir etganligi va boshqalarni aniqlashga xizmat qiladi. Lekin ma'muriy huquqbuzarlikda sababiy bog'lanishni aniqlashga hojat yo'q, chunki qoida bo'yicha vujudga kelgan zararli oqibatlar *nomoddiy* va odatda *ijtimoiy zarar* yoki *ijtimoiy xavfli* ko'rinishda bo'ladi. Shu sababli, huquqqa xilof

qilmish bilan uning oqibati o'rtasida sababiy bog'lanishning mavjudligiga shubha tug'ilmaydi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar ikki ko'rinishga: *formal* yoki *moddiy tarkibli huquqbuzarliklarga* bo'linadi. Moddiy zarar kelib chiqishini nazarda tutmaydigan ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi – *formal tarkibli* ma'muriy huquqbuzarlik deb ataladi. Ma'muriy huquqbuzarliklar, jinoyatlardan farqli ravishda, aksariyat hollarda formal tarkibda bo'lib, uni sodir etish natijasida moddiy zarar kelib chiqishi yoki kelib chiqmasligidan qat'i nazar, javobgarlik nazarda tutiladi. Masalan, transport vositasi haydovchisi tomonidan harakat tezligini oshirish natijasida hech qanday moddiy zarar kelib chiqmagan bo'lishi mumkin, lekin bu harakatni sodir etish ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanib, unga nisbatan ma'muriy javobgarlik qo'llaniladi. MJtKda bir necha *moddiy tarkibli* huquqbuzarliklar ham nazarda tutilgan. Bunday huquqbuzarliklarni sodir etish natijasida moddiy zarar kelib chiqqan bo'lishi kerak. Masalan, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasa, tashkilotlarning mol-mulkini o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan oz miqdorda talon-toroj qilish moddiy tarkibli huquqbuzarlik hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning sodir etilganligini aniqlashda qonun chiqaruvchi, huquqbuzarlik obyektiv tomonining boshqa xususiyatlarini ham nazarda tutishi mumkin. Jumladan, sodir etilgan qilmishni ma'muriy huquqbuzarlik sifatida tasniflashda, ushbu *qilmishning qaysi vaqtda sodir etilganligi* muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Masalan, MJtKning 192-moddasida tungi vaqtda soat 23.00dan 06.00gacha fuqarolarning osoyishtaligi va normal dam olishini buzish, ya'ni baland ovoz bilan qo'shiq aytish, musiqa chalish, tovush signallari berish, xonadonlarda, turar joylarning yo'laklari va eshiklarida, ko'chalarda ovozi baland qilib qo'yilgan televizorlar, radiopriyomniklar, magnitofonlar va ovoz chiqaruvchi boshqa apparaturalardan foydalanish, turar joy binolari va ulardan tashqarida juda zarur bo'lmagani holda shovqin chiqaruvchi ishlar qilish, shuningdek, maishiy shovqinga qarshi kurash talablarini buzuvchi boshqa harakatlarni sodir etish uchun ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan. Agar mazkur xatti-harakatlar boshqa vaqtda (soat 06.00dan 23.00gacha) sodir etilgan bo'lsa, ushbu huquqbuzarlikning tarkibini vujudga keltirmaydi.

Ayrim hollarda ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlik belgilashda, *huquqbuzarlikni sodir etish joyini* aniqlash zarur bo'ladi. Masalan, MJtKning 187-moddasida ish joylarida, ko'chalarda, stadionlarda, xiyobonlarda, istirohat bog'larida, jamoat transportining barcha turlarida

va boshqa jamoat joylarida alkogol mahsulotini iste'mol qilganlik uchun ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan. Shuningdek, mazkur moddada ko'rsatib o'tilgan joylar, ya'ni to'ylar, yubileylar hamda boshqa tantanalar va marosimlar o'tkaziladigan joylar, shuningdek alkogol mahsulotini quyib realizatsiya qilishga ruxsat etilgan savdo va umumiy ovqatlanish obyektlarda alkogol mahsulotlarini iste'mol qilganlik uchun javobgarlikni vujudga keltirmaydi.

Huquqbuzarlikning qanday uslubda sodir etilganligi ham ma'muriy huquqbuzarlikning tarkibini vujudga keltiruvchi xususiyatlardan biridir. Masalan, MJtKning 183-moddasida mayda bezorilik, ya'ni jamoat joylarida uyatli so'zlar bilan so'kinish, fuqarolarga haqoratomuz shilqimlik qilish hamda jamoat tartibini va fuqarolarning osoyishtaligini buzuvchi shu kabi boshqa xatti-harakatlarda ifodalangan jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimaslik uchun ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan bo'lib, qonun chiqaruvchi, qilmishning jamiyatga nisbatan yaqqol mensimaslik uslubida sodir etilishini ko'rsatib o'tadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikni takroran sodir etish huquqbuzarlik obyektiv tomoni xususiyatlaridan biri bo'lib, ma'muriy javobgarlik to'g'ri-sidagi qonunchilikning ko'pgina moddalarida nazarda tutilgan. Lekin amaldagi O'zbekiston Respublikasining MJtKda ma'muriy huquqbuzarlikni takroran sodir etish tushunchasi berilmagan. Ma'muriy huquqbuzarlikni takroran sodir etish deganda, ma'muriy javobgarlikka tortilgan shaxs tomonidan bir yil davomida turdosh (bir xil yoki o'xshash) ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishni tushunish lozim. Huquqbuzarlikni takroran sodir etish aybdor shaxsga nisbatan javobgarlik sanksiyalarida nazarda tutilgan og'irroq jazo chorasini qo'llashga sabab bo'ladi. Masalan, MJtKning 190-moddasiga binoan, fohishalik bilan shug'ullanish – eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takroran sodir etilgan bo'lsa, eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik obyektiv tomonining yuqorida ko'rsatib o'tilgan xususiyatlari (*qilmshini sodir etish vaqti, joyi, uslubi, takroran sodir etish* va hokazo) barcha huquqbuzarliklarga ham xos emas, balki ular ma'muriy huquqbuzarlik tarkibining *fakultativ belgilari* hisoblanadi.

Huquqbuzarlik tarkibining fakultativ belgilaridan farqli ravishda *huquqqa xilof harakat* yoki *harakatsizlik*, ularni sodir etishdan kelib chiqadigan *zararli oqibat* hamda *zararli oqibat bilan qilmish o'rtasidagi*

sababiy bog'lanish ma'muriy huquqbuzarlik tarkibining *majburiy xususiyatlari* hisoblanadi. Huquqbuzarlik sodir etgan shaxs *ma'muriy huquqbuzarlikning subyekt*i hisoblanadi. Bularga 16 yoshga to'lgan aqli raso shaxs, mansabdor shaxs, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, harbiy xizmatchilar va intizom ustavi tatbiq etiladigan boshqa shaxslar kiradi.

Huquqbuzarning huquqqa xilof qilmishni sodir etishda aybi mavjud bo'lganida, uni javobgarlikka tortish mumkin. Ayb – sodir etilgan qilmishga nisbatan shaxsning ruhiy munosabatidir. Ayb ikki shaklda, ya'ni qasd va ehtiyotsizlikda ifodalangan bo'lishi mumkin. Ayb ma'muriy huquqbuzarlik subyektiv tomonining majburiy xususiyati hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning subyektiv tomoni – bu huquqbuzarlik subyekt (jismoniy shaxs)ning huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hamda uning oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati hisoblanadi. Ma'muriy huquqbuzarlik aybning ikki shaklida ham, ya'ni *qasddan* va *ehtiyotsizlikdan* sodir etilishi mumkin. Jumladan, MJtKning 11-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z harakati yoki harakatsizligi g'ayrihuquqiy ekanligini bilgan bo'lsa, uning zararli oqibatlariga ko'zi yetgan, yuz berishini istagan bo'lsa yoki bu oqibatlarning kelib chiqishiga ongli ravishda yo'l qo'ygan bo'lsa, bunday ma'muriy huquqbuzarlik *qasddan* sodir etilgan, deb hisoblanadi. Masalan, kodeksning 61-moddasida mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasa, tashkilotlarning mulkini o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan oz miqdorda talon-toroj qilish uchun ma'muriy javobgarlik belgilangan. Ushbu qilmish qasddan sodir etiladi. Huquqbuzar mol-mulkini o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan oz miqdorda talon-toroj qilish kabi harakatlarning huquqqa xilof ekanligini biladi, uni sodir etish orqali korxonaga zarar yetkazilishiga ko'zi yetadi va uning yuz berishini istaydi.

Ma'muriy huquqbuzarlikni qasddan sodir etish ikki ko'rinishda bo'lishi mumkin:

1) to'g'ri qasd, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z harakati yoki harakatsizligi g'ayrihuquqiy ekanligini biladi, uning zararli oqibatlariga ko'zi yetadi va uning yuz berishini istaydi;

2) egri qasd, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z harakati yoki harakatsizligi g'ayrihuquqiy ekanligini biladi, uning zararli oqibatlariga ko'zi yetadi va bu oqibatlarning kelib chiqishiga ongli ravishda yo'l qo'yadi.

MJtKning 12-moddasiga asosan, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z harakati yoki harakatsizligi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligiga oldindan ko'zi yetsa-da, lekin kaltabinlik bilan uning oldini olish mumkin deb o'ylagan bo'lsa yoxud bunday oqibatlarining kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko'zi yetishi lozim va mumkin bo'lgani holda oldindan ko'zi yetmagan bo'lsa, bunday ma'muriy huquqbuzarlik *ehtiyotsizlik orqasida* sodir etilgan, deb hisoblanadi.

Huquqbuzarlik faqat *qasddan* sodir etilishi mumkin. MJtK Maxsus qismining ayrim moddalarida aybning qasddan sodir qilingan shakli to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib o'tiladi. Bular ma'muriy huquqbuzarliklarning harbiy biletni, harbiy hisob hujjatlarini qasddan yaroqsizlantirish (236-m.), muhrlar (plombalar)ni qasddan buzish yoki yulib olish (228-m.) kabi tarkiblaridir. Biroq ko'pchilik hollarda huquqbuzarlik tarkibining subyektiv tomoni to'g'risida Maxsus qismning tegishli moddasida keltirilgan barcha belgilarni tahlil qilish asosidagina xulosa chiqarish mumkin. Qasddan sodir etilgan ayb, xususan, albatta g'arazli niyat bilan bog'liq bo'lib, maqsad belgisi guvohlik beradigan, masalan, ichki ishlar organi xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik, mayda bezorilik qilgan vaqtda jamiyatdagi xulq-atvor qoidalarini qasddan mensimaslik, transport vositasi haydovchisining mastlik holati to'g'risida ko'rikdan o'tishdan bosh tortishi va hokazolar shular jumlasiga kiradi. Ham qasddan, ham ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilishi mumkin bo'lgan ma'muriy huquqbuzarliklar tarkibida qasddan sodir etilgan aybning mavjudligi aybdorga yanada qattiqroq jazo qo'llash uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlarning moddiy tarkiblarida qasddan sodir etilgan ayb harakat yoki harakatsizlikning g'ayrihuquqiy ekanligini anglab yetishdan tashqari, huquqbuzarning kelib chiqqan zararli oqibatlarga munosabatini ham o'z ichiga oladi. Shaxsning bu oqibatlarga oldindan ko'zi yetadi va shuni xohlaydi yoki ularning sodir bo'lishiga ongli ravishda yo'l qo'yadi. Aytish mumkinki, oqibatlarga oldindan ko'zi yetish g'arazli niyatning aqliy jihatini ifodalaydi, zararli oqibatlarining boshlanishini istash yoki unga yo'l qo'ymaslik ixtiyoriy jihatni anglatadi. Ixtiyoriy jihatga bog'liq ravishda bevosita g'arazli niyat va bavoosita g'arazli niyat farqlanadi. Bevosita g'arazli niyatda shaxs oqibatlarining kelib chiqishini istaydi, bavoosita g'arazli niyatda esa u faqat oqibatlarining boshlanishiga ongli ravishda yo'l qo'yadi. Muayyan ma'muriy huquqbuzarlik tarkibiga (shaxs bu huquqbuzarlikni sodir etgani uchun ma'muriy javobgarlikka tortiladi) kiradigan oqibatlarga oldindan ko'zi yetish bilan ham, shuningdek, istash yoki yo'l qo'yish bilan ham qamrab olinishi

lozim. Masalan, shaxs mayda o'g'rilik qilganda o'zining ozroq miqdordagi mulk, ya'ni eng kam ish haqining bir miqdoridagi mulkni bepul, g'arazli maqsad bilan egallab olayotganini anglab yetadi, buning natijasida mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, korxonaga, muassasaga, tashkilotga shunday zarar yetayotganiga oldindan ko'zi yetadi va shuni xohlaydi.

Ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan aybning ikki shakli: *ortiq darajada o'ziga ishonish*, ya'ni shaxsning o'z harakati yoki harakatsizligi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligiga oldindan ko'zi yetgan bo'lsa ham, lekin yengiltaklik bilan ularning oldini olish mumkin deb o'ylashi va beparvoligi, uning qonunda ko'rsatilgan oqibatlarning kelib chiqishi mumkinligiga oldindan ko'zi yetishi lozim va mumkin bo'lgani holda ularga oldindan ko'zi yetmagani bilan farqlanadi. O'ziga ortiq darajada ishonganda shaxs o'z harakati yoki harakatsizligining zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligiga ko'zi yetmagan bo'lsa ham ularning oldini olish mumkin deb o'ylaydi. Bunda u muayyan real imkoniyatlardan kelib chiqadi. Shunday holatga umid qiladi, ya'ni shaxs o'zining va boshqalarning kuchi, bilimi va tajribasiga, tabiat kuchlariga va shu kabilarga ishonadi. Masalan, u shunday vaziyatda, chunonchi, transport vositasini boshqarishni uni boshqarish huquqiga ega bo'lmagan shaxsga berar ekan, o'zining katta tajribasi va harakatning unchalik tez emasligi bilan u avariya holatining oldini olish mumkin, deb hisoblaydi. Basharti, bunday avariya holati kelib chiqadigan bo'lsa, haydovchi o'ziga ortiq darajada ishonishidan vujudga kelgan zararli oqibat uchun javobgar bo'ladi.

Beparvolikda huquqbuzarning zararli oqibatlarning kelib chiqishi mumkinligiga oldindan ko'zi yetmaydi. Ko'pincha bu hol shu narsa bilan bog'liq bo'ladiki, huquqbuzar o'zi amalga oshirgan harakat nimalarga olib kelishi mumkinligini o'ylab ko'rmaydi. Shaxsning o'z harakati yoki harakatsizligining zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligiga oldindan ko'zi yetishi lozimligini aniqlab olish uchun u mavjud obyektiv shart-sharoitlarni bilishi zarur bo'ladi. Zararli oqibatlarga oldindan ko'zi yetishiga shaxsning bajaradigan xizmat vazifalari xususiyatlari va yashash qoidalari, masalan, olov bilan ehtiyotsizlarcha munosabatda bo'lishi natijasida o'rmonning yo'q bo'lishi yoki shikastlanishi vaqtidagi xizmat vazifalari va xususiyatlari hamda yashash qoidalari talablari bog'liq bo'lishi mumkin. Shaxsning kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlarga oldindan ko'zi yetishi lozim emasligi ma'lum bo'lgan hollarda, uning ma'muriy javobgarligi haqidagi masalaga o'rin qolmaydi va shaxsning bu oqibatlarga oldindan ko'zi yetishi lozimmi yoki lozim emasligini aniqlashga ehtiyoj bo'lmaydi. Agar shaxsning zararli oqibatlar kelib

chiqishiga oldindan ko'zi yetishi lozim bo'lsa, uning bu ishni qila olishini aniqlash talab etiladi. Bu haqda to'g'ri xulosa chiqarish uchun huquqbuzar shaxsning muayyan o'ziga xos xususiyatlarini: uning hayotiy tajribasi, ma'lumoti, kasbi, ish staji, ko'nikmalari, salomatligi hollari, ruhiyati, shaxs harakat qilgan vaziyat va hokazolarni hisobga olish kerak bo'ladi.

Ehtiyotsizlik bilan qilingan aybdan shaxs javobgar bo'lmaydigan chigal ish yoki hodisani farqlash kerak. Bu keyingi holat uchun, ya'ni shaxs amalga oshirgan harakat natijasida kelib chiqqan zararli oqibatlariga oldindan ko'zi yetishi lozim va mumkin emasligi xosdir. Bu holatlarga transportdagi ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vaqtida duch kelish mumkin. Ma'muriy huquqbuzarlikni ehtiyotsizlik natijasida sodir etishdan *aybsiz zarar keltirishni* farqlash lozim. Aybsiz zarar keltirish javobgarlikni keltirib chiqarmaydi. MJtKning aksariyat moddalarida ayb shakllari to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib o'tilmagan hamda ma'muriy javobgarlik ayb shaklidan qat'i nazar vujudga keladi. Masalan, 88-moddaga binoan, qurilish ishlarini va boshqa ishlarni bajarish chog'ida yonilg'i moddalar va binokorlik materiallarini to'plash, maxsus texnik qurilmalarsiz ochiq alanga oldirib ularni yoqish, bitum eritishda atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik qasddan sodir etilganmi yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etilganmi, ma'muriy javobgarlikka asos bo'ladi.

MJtKning ayrim moddalarida qasd to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib o'tilmagan bo'lsa ham, uning qasddan sodir etilganligi qilmishning xususiyatidan kelib chiqadi. Masalan, 188-moddaga ko'ra, voyaga yetmagan shaxsni tilamchilikka, spirtli ichimliklar iste'mol qilishga, giyohvandlik yoki psixotrop hisoblanmagan, lekin kishining aql-idrokiga, irodasiga ta'sir qiladigan moddalar yoki vositalarni iste'mol etishga jalb qilish faqat qasddan sodir etilishi mumkin. Kodeksning ayrim moddalarida esa ayb shakllari aniq ko'rsatib o'tiladi. Masalan, 52-moddaning birinchi qismida ehtiyotsizlik orqasida badanga yengil shikast yetkazish, ikkinchi qismida esa, badanga qasddan yengil shikast yetkazish uchun ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan.

MJtKda ma'muriy huquqbuzarlikning *maqsad* va *motiv* singari fakultativ belgilari ham nazarda tutilgan bo'lishi mumkin. Masalan, 141-moddada qayd etilishicha, haydovchilarning korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga qarashli transport vositalaridan shaxsiy boylik orttirish *maqsadida* foydalanishi ma'muriy javobgarlikni vujudga keltiradi. Bunday maqsadning bo'lmaganligi esa javobgarlikka olib kelmaydi. Va aksincha, masalan, MJtKning 56-moddasiga binoan, giyohvandlik vositalari yoki

psixotrop moddalarni o'tkazish *maqsadini ko'zlamay* oz miqdorda g'ayriqonuniy tarzda tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki jo'natish ma'muriy javobgarlikka tortishga asos bo'ladi. Shunday qilib, shaxsning sodir etgan qilmishini ma'muriy huquqbuzarlik sifatida tasniflash uchun *birinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikning yuridik xususiyatlari huquqqa xiloflilik, aybning mavjudligi, jazoga sazovorligi va *ikkinchidan*, yuridik tarkibi – ma'muriy huquqbuzarlikning obyektivi va obyektiv tomoni, subyektivi va subyektiv tomoni mavjud bo'lishi kerak.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ma'muriy huquqbuzarlik deganda nimani tushunasiz?
2. Ma'muriy huquqbuzarlikning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Ma'muriy huquqbuzarlikni qasddan sodir etish qanday oqibatlar keltirib chiqaradi?
4. Ma'muriy huquqbuzarlikni ehtiyotsizlik orqasida sodir etishning uni qasddan sodir etishdan qanday farqli tomonlari bor?
5. Ma'muriy huquqbuzarlikning qanday turlari mavjud?
6. Ma'muriy huquqbuzarlikning tarkibi haqida so'zlab bering.
7. Ma'muriy huquqbuzarlik obyektiv tomoni belgilari nimalardan iborat?
8. Ma'muriy huquqbuzarlikning subyektiv tomoni belgilarini ta'riflab bering.
9. Ma'muriy huquqbuzarlik subyektini kimlar tashkil etadi?

1-§. «Ma'muriy javobgarlik» tushunchasi va uning subyektlari

Ma'muriy javobgarlik yuridik javobgarlikning alohida turi hisoblanib, bir vaqtning o'zida ma'muriy majburlashning bir turi hamdir. Ma'muriy javobgarlik ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solingan bo'lib, aybdor shaxsga nisbatan vakolati davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy-protsessual tartibda ma'muriy jazoni qo'llashdir.

Ma'muriy javobgarlik quyidagi xususiyatlarga ega:

- bu davlat majburlovi bo'lib, davlat faoliyatining har xil sohalarida sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi;
- aybdor shaxslar qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar asosida vakolatli organlar, mansabdor shaxslar tomonidan javobgarlikka tortiladi;
- ma'muriy javobgarlikka tortilganlar sudlangan hisoblanmaydi;
- yengil jazo beriladi va jazo muddati qisqa belgilanadi;
- moddiy javobgarlik moddiy zarar yetkazilgandagina qo'llaniladi, ma'muriy javobgarlikka moddiy zarar yetkazilmagan bo'lsa ham tortish mumkin.

MJtKning 13-moddasiga ko'ra, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan paytda o'n olti yoshga to'lgan shaxslar ma'muriy javobgarlikka tortiladilar.

Ayrim turdagi jinoyatlarni sodir etgan shaxslarni 14 yoshdanoq jinoiy javobgarlikka tortishga yo'l qo'yadigan jinoyatga oid qonunchilik hujjatlaridan farqli o'laroq, ma'muriy huquqda shaxs faqat 16 yoshga to'lgan taqdirdagina ma'muriy javobgarlikka tortiladi, bunda ishni ko'rib chiqish yoki ish bo'yicha qarorni bajarishning boshlanish paytida emas, balki ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan paytga kelib mazkur yoshga to'lgan shaxslar shu javobgarlikka tortiladi. 16 yoshga to'lgan shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik nimadan iborat ekanligini to'la anglab yetishga, ularni sodir etishga yo'l qo'yib bo'lmasligini tushunishga va ularni sodir etganlik uchun shaxsan javob berishga qodir bo'ladilar.

Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan shaxslarga nisbatan voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar to'g'risidagi nizomda nazarda tutilgan choralar qo'llaniladi. Ular MJtK (61, 125–136, 138, 183–185, 194, 218, 220, 221-moddalari)da nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklarni sodir etgan taqdirlarida, umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortiladilar. Sodir etilgan huquqbuzarlikning xususiyati va huquqbuzarning shaxsidan kelib chiqib (MJtKning 194-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlikni sodir etgan

shaxslar bundan mustasno), ish voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi shahar, tuman, shaharlardagi tuman komissiyalari ixtiyoriga berilishi mumkin. MJtKning 61-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlikni sodir etgan shaxslarning ishlari esa shu komissiyalarga berilishi lozim.

Keltirilgan ro'yxat tugallangan ro'yxat bo'lib, uni kengaytirilgan holda talqin qilishga ehtiyoj yo'q. U faqat qonunchilik hujjatlarida bevosita nazarda tutilgan hollarda o'zgartirilishi mumkin, shu bilan birga, bu masalalarni hal qilish O'zbekiston Respublikasining maxsus vakolatlariga kiritilgan. Nojo'ya xatti-harakatlar sodir qilgan 16 yoshgacha bo'lgan shaxslar ma'muriy javobgarlikka tortilmaydi. MJtK 14-moddasining ikkinchi qismi voyaga yetmaganlarga nisbatan javobgarlik hollarini katta yoshdagilar bilan umumiy asoslarda belgilar ekan, bunday hollarda ham ishlarni Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalarga berish imkoniyatini (194-moddadan tashqari) istisno qilmaydi. Oz miqdorda talon-toroj to'g'risidagi ishlar (61-modda), odatda, voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalarga ko'rib chiqish uchun berilishi kerak. Ishlarni komissiyalarga yuborish haqidagi masalalar hal qilinayotganda huquqbuzarlikning xususiyati va huquqbuzarning shaxsi, ya'ni huquqbuzarlikning ijtimoiy zararlilik darajasi, aybning anglab yetilganligi, jazolash chorasidan ko'ra tarbiyalash chorasini qo'llashning maqsadga muvofiqligi, shuningdek, huquqbuzarning xulq-atvori, ishi yoki o'qishi ustidan, bo'sh vaqtni qanday o'tkazishi ustidan doimiy nazorat o'rnatilishi zarurligi hisobga olinadi. Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiya, o'z navbatida, o'smirning turmush sharoiti haqidagi; otalarining uni tarbiyalash sohasidagi burchlarni bajarishlari to'g'risidagi; oilaning moddiy-maishiy sharoiti, balog'atga yetmaganlarning xulq-atvori, ularning yaqin kishilari va boshqa ishtirokchilar haqidagi ma'lumotlarni; o'smir ilgari huquqbuzarliklar sodir etgani uchun javobgarlikka tortilgan-tortilmaganligi; tarbiyaviy ishda qanday kamchiliklarga yo'l qo'yilganligi va shu kabilar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plashi lozim. Basharti, huquqbuzarlik alkogolli ichimliklarga qarshi qonunchilik hujjatlari talablarini buzish bilan bog'liq bo'lsa, u holda spirtli ichimliklarni xarid qilish manbalari, ularni iste'mol qilish shart-sharoitlari aniqlanadi.

Mansabdor shaxslar boshqaruv tartibini, davlat va jamoat tartibini saqlash, tabiiy muhitni, aholi sog'lig'ini muhofaza qilish sohasida belgilangan qoidalarga va bajarilishini ta'minlash o'z xizmat vazifalariga kiradigan boshqa qoidalarga rioya etmaganlik bilan bog'liq ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun ma'muriy javobgarlikka tortilishlari lozim.

Doimiy, vaqtincha yoki maxsus vakolat bo'yicha tayinlanadigan yoki saylanadigan, hokimiyat vakili vazifalarini bajaradigan yoxud davlat organlarida, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida, mulk shakli-dan qat'i nazar, korxonalarda, muassasalarda, tashkilotlarda tashkiliy-boshqaruv, ma'muriy-xo'jalik vazifalarini amalga oshiradigan va yuridik ahamiyatga ega harakatlarni sodir etishga vakolat berilgan shaxs, xuddi shuningdek, xalqaro tashkilotda yoxud chet davlatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, ma'muriy yoki sud organida mazkur vazifalarni amalga oshiruvchi shaxs – mansabdor shaxs deb ataladi

Davlatning biron-bir hokimiyat organi nomidan ish ko'rib, muayyan vazifalarni doimiy yoki vaqtincha amalga oshiruvchi va o'z vakolatlari doirasida ko'pchilik yoxud barcha fuqaro yoki mansabdor shaxslar uchun majburiy bo'lgan harakatlarni sodir etish yoki farmoyishlar berish huquqiga ega bo'lgan shaxs hokimiyat vakili deb e'tirof etiladi. Mansabdor shaxslar ma'muriy javobgarlikning maxsus subyektlari hisoblanadi. Moddaning mohiyatidan kelib chiqib, mansabdor shaxslarning ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlari bir nechta turga bo'linishi mumkin. Mansabdor shaxslarning, *birinchidan*, o'z harakatlari bilan belgilangan qoidalarni buzishlari; *ikkinchidan*, o'z qo'l ostidagilarga ana shu qoidalarga zid keladigan ko'rsatmalar berishlari; *uchinchidan*, o'zlariga bo'ysunuvchi shaxslarning tegishli qoidalarga rioya qilishini ta'minlash yuzasidan (basharti bu qoidalarga rioya qilishni ta'minlash muayyan mansabdor shaxsning xizmat vazifalariga kirsa) choralar ko'rmaganligi bilan g'ayrihuquqiy bo'lib javobgarlikka tortishga sabab bo'ladi. Mansabdor shaxslar Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning ko'pgina moddalarida javobgarlikning ehtimol tutilgan subyektlari sifatida tilga olinadi. Biroq mazkur shaxslarning ro'yxati keltirilmaydi.

Amaldagi qonunchilik hujjatlariga muvofiq, mansabdor shaxslarga nisbatan ma'muriy jazoning faqat bitta turi, ya'ni jarima tatbiq etilishi mumkin. Mansabdor shaxslarning g'ayrihuquqiy xatti-harakati, basharti, ularda davlat-hokimiyat vakolatlari bo'lsa, boshqa shaxslarning ma'muriy huquqbuzarliklariga nisbatan ko'proq zarar yetkazishi mumkin, shu bois, ma'muriy nojo'ya xatti-harakat uchun mansabdor shaxslarga jarima solish tarzidagi oshirilgan javobgarlik belgilanadi. Jarimaning ehtimol tutilgan miqdorlari MJTKning 25-moddasida keltirilgan. Mansabdor shaxslar aybli bo'lgan taqdirdagina ma'muriy javobgarlikka tortiladi. Ma'muriy huquqbuzarlik, odatda, ehtiyotsizlik orqasida sodir etiladi. Mansabdor shaxslar o'z harakatlarining zararli oqibatlarga olib kelishiga oldindan ko'zlari yetsa ham, lekin kaltabinlik bilan ularning oldini olish mumkin deb

o‘ylaydilar yoki bunday oqibatlar kelib chiqishi mumkinligiga oldindan ko‘zlari yetmaydi.

Mansabdor shaxsning ma‘muriy nojo‘ya xatti-harakati ayni vaqtda uning xizmat qoidalarini buzish, ya‘ni intizomiy xatti-harakat hisoblanadi. Aybdor shaxsga birdaniga ikkita jazo – ma‘muriy va intizomiy jazo berilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Mansabdor shaxslarning ma‘muriy huquqbuzarligi natijasida qandaydir moddiy zarar yetkazilgan bo‘lsa, ularning ma‘muriy va moddiy javobgarligini birga qo‘shish to‘g‘risidagi masala boshqachasiga hal qilinishi lozim. Huquqbuzarga moddiy zarar yetkazilgan taqdirda ham, bir vaqtning o‘zida ayni bitta xatti-harakat uchun ma‘muriy hamda moddiy javobgarlik tatbiq etilishi mumkin. Moddiy javobgarlik ma‘muriy javobgarlikdan farq qilib, faqat huquqni tiklash vazifasini bajaradi.

Harbiy xizmatchilar va yig‘inga chaqirilgan harbiy xizmatga majbur-lar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ma‘muriy huquqbuzarlik uchun intizom ustavlariga muvofiq javobgar bo‘ladilar. Mazkur shaxslar yo‘l harakati qoidalarini, ov qilish, baliq tutish va baliq zaxiralarini saqlash qoidalarini, bojxona qoidalarini buzganliklari uchun umumiy asoslarda ma‘muriy javobgar bo‘ladilar. Yuqorida ko‘rsatilgan shaxslarga nisbatan ma‘muriy qamoqqa olish choralari qo‘llanilishi mumkin emas. MJtKning 16-moddasiga binoan, muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarga jarima solinishi mumkin emas. Ushbu moddaning birinchi qismida ko‘rsatilgan shaxslar jumlasiga kirmaydigan, intizom ustavlari yoki intizom to‘g‘risidagi maxsus qoidalar tatbiq etiladigan boshqa shaxslar ana shu ustav yoki qoidalarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri nazarda tutilgan hollarda ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun intizomiy, boshqa hollarda esa umumiy asoslarda ma‘muriy javobgar bo‘ladilar.

O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar umumiy asoslarda ma‘muriy javobgarlikka tortilishlari lozim. Daxlsizlik huquqiga ega bo‘lgan shaxslarga nisbatan MJtKning O‘zbekiston Respublikasi qatnashchi bo‘lgan xalqaro shartnomalar va bitimlarga zid bo‘lmagan qismi qo‘llaniladi.

MJtKning 20-moddasiga ko‘ra esa, g‘ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik sodir etgan vaqtida aqli norasolik holatida bo‘lgan shaxs, ya‘ni surunkali ruhiy kasallik, ruhiy faoliyati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoxud boshqa xil kasallik oqibatida o‘z harakatining (harakatsizligining) ahamiyatini idrok qila olmagan yoki boshqara olmagan shaxs ma‘muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Demak, umumiy qoidagi ko'ra, *ma'muriy huquqbuzarlikning subyekt* – bu 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxsdir. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida ma'muriy javobgarlikning subyektlari uch guruhga bo'lingan.

Umumiy subyekt – har qanday 16 yoshga to'lgan jismoniy shaxs. Jumladan, MJtKning 13-moddasida ma'muriy javobgarlik subyekt

Maxsus subyekt – umumiy subyektga qaraganda o'ziga xos xususiyatlarga (*ko'shimcha belgilarga*) ega bo'lgan subyektlardir. Ma'muriy huquqbuzarlikning maxsus subyektiga mansabdor shaxslar, haydovchilar, voyaga yetmaganlar va boshqalarni kiritish mumkin. Mazkur shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklar va ularga nisbatan qo'llaniladigan javobgarlik o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, mansabdor shaxslar tomonidan sodir etiladigan ma'muriy huquqbuzarliklar ularning egallab turgan lavozimi yoki mansabi bilan yoxud ular zimmasiga yuklangan vazifalar (majburiyatlar)ning bajarilmaganligi yoki lozim darajada bajarilmaganligi bilan bog'liq holda sodir etiladi. Mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi fuqarolarga (*umumiy subyekt*) qaraganda yuqori bo'ladi. MJtKning 175⁴-moddasiga asosan, ish haqini taqiqlangan shakllarda to'lash uchun faqatgina mansabdor shaxslargina javobgarlikka tortilishi mumkin. Chunki, xodimlarga ish haqini berish majburiyati korxonalar, muassasa va tashkilotning mansabdor shaxsi zimmasiga yuklangan.

MJtKning 125-moddasiga binoan, foydalanish man etiladigan darajada nosoz transport vositalarini boshqarish uchun faqatgina haydovchilar javobgarlikka tortilishi mumkin. Chunki, faqat haydovchi transport vositasini boshqarish huquqiga ega bo'ladi. Ma'muriy javobgarlik 16 yoshga to'lgan fuqarolarga nisbatan qo'llanilishi belgilangan. Lekin 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan fuqarolar voyaga yetmaganlar toifasiga kirishini ham unutmazlik kerak. Ularning ma'muriy javobgarligi, odatda, maxsus qoidalar bilan tartibga solinadi.

Alohida subyekt – intizom ustavlari yoki xizmat to'g'risidagi nizomlar tatbiq qilinadigan shaxslar, masalan, harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, ichki ishlar organlarining oddiy safdorlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar. Ma'muriy huquqbuzarlikning alohida subyektlari maxsus subyektlarning alohida guruhini tashkil etadi. Alohida subyektlar ham, maxsus subyektlar singari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Qonunchilik hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlikning u yoki bu subyektlari doirasiga qaratilgan javobgarlikning qo'shimcha asoslari yoki uning yuqori hajmi, boshqalariga nisbatan esa ma'muriy

javobgarlikni qo'llashda cheklanishlar ko'rsatib o'tiladi. Masalan, MJtK-ning 53-moddasida sanitariya qonunchilik hujjatlarini, sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlarini buzish – fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'lishi qayd etilgan.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida *xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning* ma'muriy javobgarligi ham nazarda tutilgan. Bu toifadagi shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik subyektlarining qaysi guruhiga kiradi, degan savol tug'ilishi mumkin. Agar xorijiy fuqarolar diplomatik immunitet daxlsizlik huquqidan foydalanmasa, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari umumiy asoslarda javobgarlikka tortiladi. Ammo bunday huquqqa ega bo'lsa, ularning javobgarligi masalasi xalqaro shartnomalarda (yoki davlatlar o'rtasida tuzilgan xalqaro bitimlarda) nazarda tutilgan tartibda hal qilinadi. Demak, ular ma'muriy huquqbuzarlikning ham umumiy subyekti, ham maxsus subyekti sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

MJtKda xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning javobgarligi nazarda tutiladi. Ya'ni 225-moddada ko'rsatilganidek, O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini buzish, ya'ni O'zbekistonda yashash huquqini beradigan hujjatlarsiz yoki haqiqiy bo'lmagan hujjatlar bilan yashashi, vaqtincha yoki doimiy ro'yxatga turish, ko'chish yoki turar joy tanlash yuzasidan belgilangan tartibga rioya etmasligi, bo'lish muddati tugagach chiqib ketishdan bo'yin tovlashi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining hududi orqali tranzit tarzda o'tish tartibiga rioya qilmasligi uchun xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ham ma'muriy javobgarlikka tortilishlari mumkin.

Aytish kerakki, O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 10-avgustdagi qonuniga asosan, maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan yo'l harakati qoidalarini buzganlik uchun shaxslarning ma'muriy javobgarligi belgilab qo'yildi. Maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali yo'l harakati qoidalari buzilganligi qayd etilgan taqdirda, ma'muriy javobgarlikka transport vositasining mulkdori tortiladi. Yuridik shaxsga tegishli transport vositasidan foydalanib sodir etilgan yo'l harakati qoidalari buzilganligi maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan taqdirda, ma'muriy javobgarlikka yuridik shaxsning transport vositasidan foydalanish uchun mas'ul bo'lgan shaxsi tortiladi. Maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika

vositalari orqali yo‘l harakati qoida-lari buzilganligi qayd etilgan taqdirda, huquqbuzarlikning takroriyligi hisobga olinmaydi, kodeksning 321-moddasi uchinchisi qismida nazarda tutilgan hol bundan mustasno.

Agar ma‘muriy javobgarlikka tortish to‘g‘risidagi qaror ustidan berilgan shikoyatni ko‘rib chiqish jarayonida tegishli transport vositasiga huquqbuzarlik qayd etilgan paytda egalik qilgan shaxs aniqlansa yoxud mazkur transport vositasi boshqa shaxslarning g‘ayrihuquqiy xatti-harakatlari natijasida transport vositasi mulkdorining egaligidan chiqib ketganligi aniqlansa, transport vositasining mulkdori o‘ziga tegishli transport vositasidan foydalanib sodir etilgan, maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan yo‘l harakati qoidabuzarliklari uchun ma‘muriy javobgarlikdan ozod etiladi.

Ma‘muriy huquq ma‘muriy javobgarlikni qo‘llashni nazarda tutgan holda ayrim sabablarga ko‘ra *ma‘muriy javobgarlikdan ozod qilish asoslarini* belgilaydi. Chunonchi, MJtKning 18, 19, 20-moddalariga ko‘ra, biror shaxs ma‘muriy xatti-harakat sodir etgan bo‘lib, bu harakatni o‘ta zarurat yuzasidan, ya‘ni davlat yoki jamoat tartibiga, mulkka, fuqarolarning huquq va erkinliklariga va boshqaruv yuzasidan belgilangan tartibga tahdid qiluvchi xavfni bartaraf etish uchun sodir etgan bo‘lsa, basharti bu xavfni mavjud boshqa vositalar bilan bartaraf etishning iloji bo‘lmagan taqdirda va yetkazilgan zarar oldi olingan zarardan ancha kam bo‘lsa, bunday shaxs ma‘muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Shaxs ma‘muriy normalarda taqiqlangan xatti-harakatni sodir etgan bo‘lsa, lekin u bu harakatni zaruriy mudofaa holatida, ya‘ni davlat yoki jamoat tartibini, mulkni, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, boshqaruv yuzasidan belgilangan tartibni g‘ayriqonuniy tajovuzlardan, shunday tajovuz qilmoqchi bo‘lgan shaxsga zarar yetkazib bo‘lsa ham himoya qilish vaqtida zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqmagan holda sodir etgan bo‘lsa, bunday shaxs ma‘muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Sodir etilgan ma‘muriy huquqbuzarlik kam ahamiyatli bo‘lgan taqdirda, sud huquqbuzarni ma‘muriy javobgarlikdan ozod etib, uni ogohlantirish bilan kifoyalanishi mumkin. Agar ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishni ko‘rib chiquvchi boshqa organ (mansabdor shaxs) sodir etilgan ma‘muriy huquqbuzarlikning kam ahamiyatligi haqida xulosaga kelsa, huquqbuzarni ma‘muriy javobgarlikdan ozod qilish haqidagi masalani hal etish uchun MJtKning 308¹-moddasida belgilangan tartibda ish sudga yuboriladi (MJtK 21-m.).

2-§. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari va uning prinsiplari

O'zbekiston Respublikasining ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga – MJtK, O'zbekiston Respublikasining qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, farmoyishlari, Qoraqalpog'iston Respublikasining qonunlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va Vazirlar Kengashining qarorlari, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlarining, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qarorlari kiradi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlash, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni o'z vaqtida va obyektiv ko'rib chiqilishini, shuningdek, bunday huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun MJtK qanday harakat yoki harakatsizlik ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda qanday ma'muriy jazo qo'llanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- qonuniylik;
- fuqarolarning qonun oldida tengligi;
- demokratizm;
- insonparvarlik;
- odillik va ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi.

Qonuniylik – davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari va fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga qat'iy rioya qilishidir. O'zbekiston Respublikasi MJtKning bir necha normalarida bevosita ushbu prinsipning talablari belgilab qo'yilgan. Jumladan, kodeksning 8-moddasiga ko'ra, ma'muriy huquqbuzarlik uchun hech kim qonunchilik hujjatlarida belgilangan asoslar va tartibdan boshqacha tarzda ta'sir ko'rsatish chorasiga tortilishi mumkin emas. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritish qonuniylikka

rioya qilish asosida olib boriladi. Tegishli vakolat berilgan organlar va mansabdor shaxslar ma'muriy ta'sir ko'rsatish choralarini o'z vakolatlari doirasida qo'llaydilar. Ma'muriy huquqbuzarlik uchun ta'sir ko'rsatish choralarini qo'llash chog'ida qonunchilik hujjatlari talablariga rioya etilishi yuqori turuvchi vakolatli organlar va mansabdor shaxslar tomonidan muntazam ravishda nazorat qilib turilishi bilan, prokuror nazorati bilan, shikoyat berish huquqi bilan ta'minlanadi.

Fuqarolarning qonun oldida tengligi prinsipi. O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar. MJtKning 272-moddasiga asosan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish barcha fuqarolarning jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, irqi, millati, tili, dini va e'tiqodidan qat'i nazar, qonun oldida va shu ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) oldida tengligi asosida ko'rib chiqiladi.

Demokratizm prinsipining mazmuni shundan iboratki, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish ochiq ko'riladi. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishning tarbiyaviy va ogohlantiruvchi rolini oshirish maqsadida bunday ishlar huquqbuzarning ish, o'qish joyidagi jamoalarida yoki yashash joyida ko'rib chiqilishi mumkin.

Insonparvarlik prinsipi. Vakolatli organ (mansabdor shaxs) ma'muriy jazo choralarini qo'llashda javobgarlikning yengillashtiruvchi holatlariga, huquqbuzarning moddiy ahvoliga e'tibor bergan holda ayrim huquqbuzarliklar uchun belgilangan sanksiyadan ham yengilrog'ini qo'llaydi yoki ogohlantirish bilan kifoyalanadi. Ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni yengillashtiruvchi yoki bekor qiluvchi hujjatlar orqaga qaytish kuchiga egadir, ya'ni ushbu hujjatlar chiqqunga qadar sodir etilgan huquqbuzarlik hollariga ham taalluqlidir. Ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni belgilovchi yoki kuchaytiruvchi hujjatlar esa orqaga qaytish kuchiga ega bo'lmaydi.

Odillik prinsipi. Ushbu prinsip vakolatli organlar (mansabdor shaxs) har bir ishni har tomonlama, to'la va obyektiv ravishda aniqlab chiqishi, ishni qonunchilik hujjatlariga muvofiq hal etishi, ma'muriy ta'sir choralarini qo'llashda qonunda belgilangan qoidalarga amal qilgan holda huquqbuzarlikning xususiyati, huquqbuzarning shaxsi va boshqa holatlarni to'la o'rganib jazo qo'llashini anglatadi.

Sodir etilgan huquqqa xilof xatti-harakat uchun qonunda belgilangan muddatlarda, inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza

qilish, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlash maqsadida ma'muriy ta'sir choralarning qo'llanilishi *ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi* prinsipini anglatadi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga asosan, ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari sohasida *O'zbekiston Respublikasining vakolatlariga* quyidagilar kiradi: ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarining prinsiplarini aniqlash va umumiy qoidalarini belgilab berish; ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladigan harakat yoki harakatsizlikni, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan organlar tizimini (mansabdor shaxslarni), mazkur ishlarni yuritish va chiqarilgan qarorlarning ijrosi tartibini belgilash; ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlari sohasida Qoraqalpog'iston Respublikasining vakolatlarini belgilash; viloyatlar va Toshkent shahar hokimiyat vakillik organlari hamda hokimlari ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan qaror qabul qilishlari mumkin bo'lgan masalalar doirasini belgilash.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari sohasida *Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda mahalliy davlat hokimiyati organlariga*: jamoat tartibini saqlash masalalari bo'yicha, basharti, bu masalalar MJtK bilan tartibga solinmagan bo'lsa, shuningdek, tabiiy ofatlar va epidemiyalarga qarshi kurash masalalari bo'yicha ma'muriy javobgarlik belgilash; MJTKning 90, 109, 110, 161, 162-moddalari, 164-moddasining ikkinchi qismi, 168-moddasiga binoan, buzilishi ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladigan qoidalarni belgilash (ushbu huquqbuzarliklar bo'yicha mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari bilan belgilanadigan jarimaning eng ko'p miqdori fuqarolarga eng kam ish haqining uch baravaridan, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan oshmasligi kerak) vakolatlari berilgan.

3-§. O'zbekiston Respublikasida ma'muriy javobgarlikni liberallashtirish

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining «Jinoiy jazolarning liberalashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida»gi (2001-yil 29-avgust) qonuni asosida kodeksning bir qator moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi.

Ma'muriy qonunchilikning takomillashuvi respublikamizda amalga oshirilayotgan sud-huquq sohasidagi islohotlarning muhim bosqichlarini belgilab beribgina qolmay, milliy qonunchiligimizning rivojlanishida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Aytish joizki, mustaqillik yillarida ma'muriy qonunchilik tizimining shakllanishi va takomillashuvida muayyan natijalarga erishildi. Bu sohadagi islohotlarning muhim bosqichi sanalgan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning tasdiqlanishi va amalga kiritilishi, ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi ma'muriy qonunchilikning takomillashuvida katta ahamiyat kasb etdi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari monitoringi shuni ko'rsatadiki, MJtKga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalar natijasida u yoki bu huquqqa xilof xatti-harakat (harakatsizlik) uchun ma'muriy javobgarlikni yoki kuchaytirilgan sanksiyalarni nazarda tutuvchi normalar yuzaga keldi. Sud-huquq sohasini isloh qilishning muhim tarkibiy qismi hisoblangan mavjud jazo tizimini liberallashtirish konsepsiyasining tatbiq etilishi natijasida bir necha jinoiy xatti-harakatlar uchun jinoiy javobgarlik bekor qilinib, faqat ma'muriy jazo qo'llanilgandan (ma'muriy preyuditsiya) keyin jinoiy javobgarlik belgilab qo'yildi. Ayrim turdagi ma'muriy huquqbuzarliklarning (MJtKning 40, 41, 176², 184², 184³, 189, 201, 202¹, 225, 240, 239, 293¹-moddalarida) ijtimoiy zarari darajasi, xususiyati inobatga olinib, ma'muriy jarimalar miqdori oshirildi. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan organlar (mansabdor shaxslar) tizimida adliya organlariga, xo'jalik sudlariga, soliq departamentiga, Moliya vazirligi nazorat-taftish bosh boshqarmasi organlariga, qishloq xo'jaligi ekinlarini nazorat qilish davlat markazi organlariga ma'muriy yurisdiksiya vakolatlari berildi.

Yuqorida qayd etilgan qonun respublikamizda liberallashtirish konsepsiyasining dastlabki bosqichini huquqiy jihatdan asoslab berdi. Sud-huquq sohasidagi islohotlarning muhim tarkibiy qismi hisoblangan liberallashtirish konsepsiyasi davomli, uzoq muddatga mo'ljallangan izchil rivojlanishni talab etadigan jarayondir. Davlatimiz rahbarining «Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash maqsad va vazifalarini amalga oshirish dasturi to'g'risida»gi (2005-yil 10-mart) qaroriga muvofiq, amaldagi qonunchilik hujjatlarini takomillashtirishga qaratilgan bir necha tadbirlar qatorida: ma'muriy jazo qo'llaydigan organlar ro'yxatini qisqartirish; javobgarlikning ayrim turlarini xo'jalik yurituvchi subyektlardan mansabdor shaxslarga o'tkazish; eskirgan va asossiz, og'ir ma'muriy huquqbuzarlik turlarini kamaytirish;

ma'muriy sanksiya miqdorlarini kamaytirish va ularni qo'llash tartibini takomillashtirish; xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga noqonuniy aralashganlik uchun davlat organlari mansabdor shaxslarining javobgarligini o'zida ifoda etuvchi yangi tahrirdagi *O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi* loyihasining ishlab chiqilishi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarining takomillashuvida muhim bosqich bo'ldi.

Shu bilan birga, ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarini liberallashtirish asosida uni takomillashtirishning quyidagi asosiy yo'nalishlarini belgilash mumkin:

1) ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilikni rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish;

2) ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarining muntazam monitoringini olib borish;

3) ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarini unifikatsiyalash;

4) ma'muriy qonunchilik institutlarini rivojlantirish;

5) ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida liberalashtirish konsepsiyasi negizida yuzaga kelgan yarashuv, jamoatchilik nazorati kabi institutlarning tatbiq etish mexanizmini ishlab chiqish.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ma'muriy javobgarlik deganda nimani tushunasiz?

2. Ma'muriy javobgarlik subyektlarini aniqlang.

3. Ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish asoslari deganda nimani tushunasiz?

4. Mansabdor shaxslar ma'muriy javobgarligining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

5. Voyaga yetmaganlar ma'muriy javobgarligining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlang.

6. Ma'muriy javobgarlikni liberallashtirish asoslari haqida so'zlab bering.

1-§. Ma'muriy jazoning maqsadi va vazifalari

Huquq hamisha ijtimoiy munosabatlarni muhofaza etish vositasi bo'lib kelgan. Huquqiy ta'sirning bu yo'nalishi huquqning qo'riqlovchi funksiyasini tashkil etadi. Huquqning *qo'riqlovchi* funksiyasi – uning ijtimoiy vazifasi bilan belgilangan huquqiy ta'sir etish yo'nalishi bo'lib, u umumiy ahamiyatga molik, o'ta muhim iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va boshqa ijtimoiy munosabatlarni muhofaza etishga, ularning daxlsizligini ta'minlashga yo'naltiriladi va shu bilan birga jamiyatga yot, zararli munosabatlarni siqib chiqarishga qaratiladi¹.

Huquqshunoslik fanida qo'riqlovchi funksiyaning xususiyatlari quyidagilardan iborat ekanligi e'tirof etilgan:

birinchidan, u huquqni kishilar xulq-atvoriga ta'sir etishning alohida vositasi sifatida ta'riflaydi. Huquq bu vazifani *jazo qo'llash, taqiqlar o'rnatish va yuridik javobgarlikni amalga oshirish* bilan ogohlantirib, insonlar irodasiga ta'sir o'tkazish orqali bajaradi;

ikkinchidan, unda davlat, huquqiy qoidalar vositasida qanday ijtimoiy qadriyatlarni o'z himoyasiga olganligi to'g'risida ijtimoiy munosabat subyektlariga axborot yetkaziladi;

uchinchidan, u jamiyatning siyosiy va huquqiy madaniyati darajasining, huquqdagi insonparvarlik asoslarining ko'rsatkichidir.

Huquqning qo'riqlovchi funksiyasiga xos xususiyatlar uni davlatning huquqni muhofaza etish faoliyati bilan qiyoslaganda, yanada aniqroq namoyon bo'ladi. Tegishli davlat idoralari huquq subyektlari tomonidan qonun talablarining so'zsiz, qat'iy bajarilishini ta'minlaydi, jamiyatda qonuniylik muhitini vujudga keltiradi. Bu huquq buzilishi faktini aniqlash, ularni ko'rib chiqish va aybdorlarni yuridik javobgarlikka tortish bilan ta'minlanadi. Bundan tashqari, eng muhimi, huquqning qo'riqlovchi funksiyasi ijtimoiy munosabatlarni himoyalashga yo'naltirilgandir.

Turli huquq tarmoqlarida tartibga solinadigan va qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarni aybdor shaxs tomonidan buzganlik uchun yuridik javobgarlik nazarda tutiladi. Yuridik javobgarlik aybdor shaxsga nisbatan muayyan jazo qo'llashda namoyon bo'ladi. Masalan, mehnat intizomi buzilganda – intizomiy jazo, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganda – ma'muriy jazo, jinoyat sodir etilganda – jinoiy jazo qo'llaniladi.

¹ Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Ҳ.Б.Бобоев ва Ҳ.Т.Одилқориевларнинг умумий таҳрири остида. – Т., 2000. – Б.528.

Ma'muriy jazo – maqsadiga ko'ra ma'muriy majburlov choralarining bir turi hisoblanadi. Ma'muriy jazo ma'muriy majburlovning boshqa choralaridan farqli ravishda huquqbuzar tomonidan ma'muriy qonunchilik hujjatlari bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qilinda, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgandagina qo'llaniladigan o'ziga xos maqsadga ega jazo sanksiyalari bo'lib, ma'muriy-protsessual tartibda amalga oshiriladi. Ma'muriy jazo O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi bilan, ma'muriy majburlovning boshqa choralari esa turli normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Huquqshunos olim YU.M.Kozlovning fikricha, ma'muriy jazo choralari ma'muriy huquqbuzarlik oqibatida yetkazilgan moddiy zararni qoplash maqsadida qo'llanilmaydi. Agar ma'muriy huquqbuzarlik orqali jismoniy yoki yuridik shaxsga moddiy zarar yetkazilgan bo'lsa, huquqbuzarlik ishini ko'rib chiquvchi davlat organi ma'muriy jazoni tayinlash bilan bir vaqtda, mulkiy zararni undirish bo'yicha masalani ham hal etishi mumkin. Mulkiy zararni undirish fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish tartibida amalga oshiriladi¹.

MJtKning 22-moddasida ma'muriy jazoning maqsadi to'liq o'z ifodasini topgan va unga ko'ra ma'muriy jazo javobgarlikka tortish chorasi bo'lib, u ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, ana shu huquqbuzarning o'zi tomonidan ham, boshqa shaxslar tomonidan ham yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi. Shu bois, jazolash ma'muriy jazoning asosiy maqsadi emas, balki huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni Konstitutsiya va qonunlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, huquq-tartibotni ta'minlash, ushbu shaxsning o'zi va boshqa shaxslar tomonidan yangi huquqqa xilof qilmishlar sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi. Qolaversa, ma'muriy jazo, ma'lum bir ma'noda, jinoyatlarning oldini olishga ham xizmat qiladi². Bu borada O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov «jinoyatchilikning oldini olish, unga qarshi kurash samaradorligi jazoning og'irligi va shafqatsizligiga emas, balki birinchi navbatda, qonunni buzgan shaxsning jazoning muqarrarligini nechog'li anglashiga bog'liq. Jazoning muqarrarligi jinoyatchilikni oldini olishda samarali ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri bo'lib hisoblanadi», degan edi.

¹ Qarang: *Kozlov Ю.М. Административное право: Учебник. – М., 2003. – С. 174–175.*

² Qarang: *Алехин А.П., Козлов Ю.М. Административное право. Ч.1. – М., 1995. – С. 235.*

Ma'muriy jazo ma'muriy qonunchilikka asosan huquqbuzarlik sodir etishda aybli deb topilgan shaxsga nisbatan davlat nomidan vakolatli organ, mansabdor shaxs tomonidan qo'llaniladigan va huquqbuzarni qonunda nazarda tutilgan muayyan huquq va erkinliklardan mahrum qilish yoki ularni vaqtincha cheklashdan iborat majburlov chorasi bo'lsa-da, huquqbuzarni qiynoqqa solish, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzda tazyiqqa duchor etish maqsadini ko'zlamaydi. Buning isboti MJtKning 8-moddasida o'z aksini topgan, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik uchun hech kim mamlakatimiz Konstitutsiyasidan kelib chiquvchi qonunchilik hujjatlarida belgilangan asoslar va tartibdan boshqacha tarzda ta'sir ko'rsatish chorasiga tortilishi mumkin emas. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritish qonuniylikka rioya qilish asosida olib boriladi.

Ma'muriy jazoning maqsadi va vazifalari o'zaro uyg'un holda bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'muriy jazoning vazifalari inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlash, ma'muriy huquqbuzarlik uchun adolatli jazoning muqarrarligi, shuningdek, huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks qanday harakat yoki harakatsizlik ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda qanday ma'muriy jazo qo'llanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

2-§. Ma'muriy jazoni qo'llash asoslari

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qilinganda, ya'ni huquqbuzar tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun ma'muriy jazo O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi va boshqa normativ hujjatlarda belgilab qo'yilgan doirada va tartibda qo'llaniladi.

Ma'muriy jazoni qo'llash asoslari yana quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- 1) ma'muriy huquqbuzarlik hodisasi yoki alomatining mavjudligi;

2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish paytida shaxs javobgarlikka tortish yoshiga yetgan bo'lsa;

3) g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlikni sodir etgan shaxs aqli raso bo'lsa;

4) shaxs harakatni zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat chegarasidan chetga chiqib sodir etsa;

5) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish paytida Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 36-moddasida nazarda tutilgan muddatlar o'tib ketmagan bo'lsa.

Sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi sanksiyalarda – jazo chorasi va uning ruxsat etilgan me'yorlari (hajmi, miqdori)ning eng kami va eng yuqorisi ko'rsatilgan bo'ladi.

Ma'muriy jazoni qo'llashda vakolatli organ (mansabdor shaxs) ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarining, ya'ni qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik va ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi prinsiplariga asoslanishi shartdir¹. MJtKda ma'muriy jazoning qo'llanilishiga bag'ishlangan alohida 4-bob ajratilgan bo'lib, uning 30-moddasida ma'muriy jazo qo'llanilishining umumiy qoidalari o'z aksini topgan.

Vakolatli organlar va mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy jazoning qo'llanishi chog'ida:

- sodir etilgan huquqbuzarlik xususiyati;
- huquqbuzarning shaxsi;
- uning aybdorlik darajasi;
- mulkiy ahvoli;
- javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlar;
- javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlar hisobga olinadi.

Ma'muriy jazo qo'llanilishining mazkur umumiy qoidalariga barcha vakolatli organlar va mansabdor shaxslar rioya qilishlari shart.

Bundan tashqari, ma'muriy jazoni qo'llashda jazoni individuallashtirish ham katta ahamiyat kasb etadi, ya'ni ma'muriy huquqda sodir etilgan qilmishning xususiyati, huquqbuzarning aybdorlik darajasi, shaxsi hamda qonunda nazarda tutilgan javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga olgan holda ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari bilan belgilangan sanksiyalar chegarasida unga jazo

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1995. – № 3. – 6-м.

tayinlashdir. Vakolatli organ (mansabdor shaxs) jazoni individuallashtirib, avvalo, sodir etilgan qilmishning xususiyati, darajasi va huquqbuzarning shaxsini hisobga oladi. Bunda qilmishni qanday usulda, kim bilan birgalikda sodir qilinganligi, qaysi bosqichgacha olib borilgan – tayyorgarlik yoki tugallanganligi, huquqbuzar shaxsning voyaga yetmagan yoki yetganligi, huquqbuzarlikni birinchi bor yoki takroran sodir etishi, huquqbuzarlikni qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etishi va hokazolar e'tiborga olinadi.

Jazoni individuallashtirishda aybdor shaxsning barcha ijobiy va salbiy xususiyatlari, javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlari hisobga olinishi lozim, chunki jazo asosan shaxsiy xususiyatga ega va aybdor shaxsga qo'llaniladi¹. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 31-moddasiga ko'ra, ma'muriy javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- 1) aybdorning o'z qilmishidan chin ko'ngildan pushaymon bo'lishi;
- 2) aybdorning huquqbuzarlik zararli oqibatlarining oldini olishi, yetkazilgan ziyonni ixtiyoriy ravishda qoplashi yoki keltirilgan zararni bartaraf qilishi;
- 3) huquqbuzarlikning kuchli ruhiy hayajon ta'siri ostida yoki og'ir shaxsiy, oilaviy yoxud boshqa sharoitlar yuzaga kelganligi oqibatida sodir etilishi;
- 4) huquqbuzarlikning tahdid yoki majburlov ta'sirida yoxud xizmat yuzasidan, moddiy yoki boshqa jihatdan qaramligi ta'siri ostida sodir etilishi;
- 5) huquqbuzarlikning voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilishi;
- 6) huquqbuzarlikning homilador ayol yoki o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxs tomonidan sodir etilishi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) boshqa holatlarni ham javobgarlikni yengillashtiruvchi holat deb topishi mumkin.

Sud ma'muriy jazo chorasini qo'llayotganda javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarni va huquqbuzarning moddiy ahvolini inobatga olgan holda sabablar va asoslarni albatta ko'rsatib, MJtKning maxsus qismidagi moddalarning sanksiyasida nazarda tutilgan eng kam jazodan ham kamroq jazo chorasini qo'llashi mumkin. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni

¹ Бахрамов Х.Х., Селиманова С.М. Административная ответственность: обстоятельства, влияющие на назначение наказания // *Хуқуқ-Право-Law*. –2005. – №3. – С.78–79.

ko'rib chiquvchi boshqa organ (mansabdor shaxs) javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarni va huquqbuzarning moddiy ahvolini inobatga olgan holda, yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash to'g'risidagi masalani hal etish uchun ishni MJtKning 308¹-moddasida belgilangan tartibda sudga yuboradi. Ushbu holatni ma'muriy jarima jazosi misolida ko'rish mumkin. Bunda fuqarolarga solinadigan jarimaning eng kam miqdori eng kam ish haqining ellikdan bir qismidan, mansabdor shaxslarga esa eng kam ish haqining o'ndan bir qismidan kam bo'lmasligi kerak.

MJtKning 32-moddasida esa ma'muriy javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlarga quyidagilar kiritilgan:

- 1) g'ayrihuquqiy harakatlarni to'xtatish vakolati bor shaxslar tomonidan qo'yilgan talabga qaramay, bunday harakatlarni davom ettirish;
- 2) ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsning bir yil mobaynida yana o'sha xildagi huquqbuzarlikni sodir etishi, xuddi shuningdek, huquqbuzarlikni ilgari sudlangan shaxs tomonidan sodir etilishi;
- 3) voyaga yetmagan shaxsni huquqbuzarlikka tortish (jalb qilish);
- 4) huquqbuzarlikning bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilishi;
- 5) huquqbuzarlikning tabiiy ofat sharoitida yoki boshqa favqulodda holatlarda sodir etilishi;
- 6) huquqbuzarlikning mast holda sodir etilishi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs)larga bulardan tashqari boshqa holatlarni ham javobgarlikni og'irlashtiruvchi holat deb topish vakolati berilmagan. Ular huquqbuzarlikning mast holda sodir etilishi holatini faqat uning xususiyatiga qarab aybni og'irlashtiruvchi holat deb topmasligi mumkin. Ma'muriy qonunchilik hujjatlarida bir necha ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganligi uchun ma'muriy jazo qo'llash qoidalari ham belgilangan. Bir shaxs ikki yoki undan ortiq ma'muriy huquqbuzarlik xatti-harakat (harakatsizlik)larini sodir etgan bo'lsa, ma'muriy jazo har bir huquqbuzarlik uchun alohida-alohida qo'llaniladi. Basharti, shaxs bir necha ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan bo'lib, shu haqdagi ishlar bir vaqtning o'zida ayni bir organ (mansabdor shaxs) tomonidan ko'rib chiqilayotgan bo'lsa, bu shaxsga nisbatan uzil-kesil jazo og'irroq ma'muriy jazoni nazarda tutuvchi sanksiya doirasida qo'llaniladi. Bu holda asosiy jazoga sodir etilgan huquqbuzarliklardan istalgan bittasi uchun ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi moddalarda nazarda tutilgan qo'shimcha jazo choralardan biri qo'shilishi mumkin.

Agar shaxs MJtKning Maxsus qismidagi bir necha modda bilan ma'muriy javobgarlik belgilangan va ular to'g'risidagi ishlarni har xil

organ (mansabdor shaxs) ko'radigan harakat (harakatsizlik) sodir etgan bo'lsa, unga nisbatan og'irroq ma'muriy jazoni nazarda tutuvchi sanksiya doirasida jazo qo'llaniladi. Bu holda asosiy jazoga sodir etilgan huquqbuzarliklardan istalgan bittasi uchun ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi moddalarda nazarda tutilgan qo'shimcha jazo choralaridan biri qo'shilishi mumkin¹. Yoxud shaxs kodeks Maxsus qismidagi tegishli modda bilan ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan harakat (harakatsizlik)ni voyaga yetmagan shaxsni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishga jalb qilgan holda (188¹-modda) sodir etgan bo'lsa, ish materiallari ko'rib chiqish uchun sudga topshiriladi. Bu holda ham asosiy jazoga sodir etilgan huquqbuzarliklardan istalgan bittasi uchun ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi moddalarda nazarda tutilgan qo'shimcha jazo choralaridan biri qo'shilishi mumkin².

Ma'muriy qamoq va maxsus huquqdan mahrum etish kabi ma'muriy jazo choralarini qo'llash uchun muddatlarni hisoblash quyidagicha belgilangan. Ma'muriy qamoq muddati sutkalar bilan, eng ko'pi 30 sutka, maxsus huquqdan mahrum etish muddati esa kunlar, oylar, yillar bilan hisoblanadi va ko'pi bilan 3 yilgacha qo'llaniladi.

Ma'muriy jazo – ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan kundan boshlab, davom etayotgan huquqbuzarliklar uchun esa, huquqbuzarlik aniqlangan kundan boshlab *bir yildan* kechiktirmay qo'llanilishi mumkin.

Jinoyat ishini qo'zg'atish rad etilgan yoki jinoyat ishi tugatilgan bo'lsa-yu, lekin huquqbuzarning harakatlarida ma'muriy huquqbuzarlik alomatlari mavjud bo'lsa, ma'muriy jazo chorasi jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror qabul qilingan kundan boshlab *bir oydan* kechiktirmay qo'llanilishi mumkin³.

Mazkur muddatlar ashyolarni bojxonaga doir qonunchilik hujjatlari asosida musodara qilish hollariga nisbatan tatbiq etilmaydi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 37-moddasiga muvofiq, ma'muriy jazoga tortilgan shaxs shu jazoni o'tash muddati tugagan kundan boshlab bir yil mobaynida yangi ma'muriy huquqbuzarlik sodir etmagan bo'lsa, mazkur shaxs ma'muriy jazoga tortilmagan deb hisoblanadi. Mazkur bir yillik muddat o'tgach ushbu shaxs tomonidan xuddi shunday ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda uning huquq-

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1995. – №3. – 6-м.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2008. – №16. – 117-м.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2004. – №5. – 90-м.

buzarlikni takroran sodir etgan, deb kvalifikatsiya qilinishi mumkin emas. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs ma'muriy huquqbuzarlik oqibatida yetkazilgan zararni qoplashi shart. Basharti, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish oqibatida jismoniy shaxsga, korxonaga, muassasa, tashkilotga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi yoki davlatga yetkazilgan mulkiy zarar belgilab qo'yilgan eng kam ish haqidan ko'p bo'lmasa, organ (mansabdor shaxs) jazo qo'llanishi paytida aybdor bu zararni qoplashi to'g'risidagi masalani ham hal etishga haqlidir, ma'muriy ishlar bo'yicha sudya esa bu masalani yetkazilgan zarar miqdoridan qat'i nazar hal qilaveradi. Boshqa hollarda ma'muriy huquqbuzarlik natijasida yetkazilgan mulkiy zararni qoplash fuqarolik-huquqiy tartibida hal qilinadi. Ma'muriy jazoni qo'llash ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni bajarilmaganligi uchun ma'muriy jazo qo'llanilgan vazifani bajarishdan ozod etmaydi.

3-§. Ma'muriy jazo choralari

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 23-moddasiga muvofiq, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun quyidagi ma'muriy jazo choralari qo'llanilishi mumkin:

- 1) jarima;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish;
- 3) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish;
- 4) muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish;
- 5) ma'muriy qamoqqa olish;
- 6) chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish.

Ma'muriy jarimadan tashqari barcha ma'muriy jazo choralari, faqat O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan belgilanishi mumkin.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga muvofiq, ma'muriy jazo *asosiy* va *qo'shimcha ma'muriy jazo choralariga* bo'linadi. *Asosiy ma'muriy jazo choralari* – ma'muriy jazo choralari boshqa ma'muriy jazo choralarining turlariga qo'shimcha bo'lib, ayni vaqtda tayinlanishi mumkin bo'lmagan jazo choralaridir. Masalan, jarima, muayyan shaxsni maxsus huquqdan mahrum qilish, ma'muriy qamoq kabi

choralar faqat asosiy ma'muriy jazo choralari sifatida qo'llanilishi mumkin. *Qo'shimcha ma'muriy jazo choralari* esa ma'muriy jazo chorasiga qo'shimcha ravishda tayinlanishi mumkin bo'lgan ma'muriy jazo choralaridir. Masalan, ashyolarni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish yoki musodara qilish, O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish qo'shimcha jazo choralaridir. Biroq ular ham asosiy, ham qo'shimcha ma'muriy jazo tariqasida qo'llanilishi mumkin. Qo'shimcha ma'muriy jazo choralarining yana bir o'ziga xos xususiyati – bu ularning sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlik uchun alohida, mustaqil ravishda qo'llanilishining mumkin emasligidir. Ya'ni ular faqat asosiy ma'muriy jazo choralariga qo'shimcha jazo chorasida tayinlanishi mumkin. Demak, bir ma'muriy huquqbuzarlik uchun yo asosiy, yoki ham asosiy, ham qo'shimcha jazo chorasida qo'llanilishi mumkin. Lekin bir vaqtning o'zida ikkita asosiy yoki ikkita qo'shimcha jazo choralarining qo'llanilishi mumkin emas.

Yuqorida ko'rsatilgan ma'muriy jazo choralarni alohida-alohida ko'rib chiqamiz.

Jarima ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida belgilangan ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi. Boshqacha aytganda, jarima ma'muriy huquqbuzarliklar uchun MJtKning Maxsus qismi moddalarining sanksiyalarida belgilangan hollarda qo'llaniladi. Jarima – ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan aybdor shaxslardan davlat hisobiga pul undirishdir. Jarima moddiy xususiyatga ega bo'lgan ma'muriy jazo chorasida bo'lib, aybdor shaxslardan davlat hisobiga undirib olinadigan muayyan bir pul miqdorida ifodalanadi. Jarima tarzidagi ma'muriy jazo chorasida huquqbuzarning ongiga ta'sir ko'rsatib, avvalo, uning moddiy manfaatlariga zarar yetkazadi. Shu bois, ma'muriy jarima samarali jazo choralaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Jarima ma'muriy jazo chorasining asosiy turi hisoblanadi. U boshqa jazo choralarining o'rniga tatbiq etilishi mumkin emas. Qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda jarima qo'shimcha ma'muriy jazo chorasida bilan birgalikda solinishi mumkin (masalan, ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish yoki musodara qilish).

Jarimaning miqdori – ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtdagi, davom etayotgan ma'muriy huquqbuzarlik uchun esa u aniqlangan vaqtdagi belgilab qo'yilgan eng kam oylik ish haqidagi kelib chiqqan holda belgilanadi¹. Jarima obyektiga ko'ra ikki turga bo'linadi: fuqarolarga,

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1995. – № 3. – 6-м.

(ya'ni jismoniy shaxslarga) va mansabdor shaxslarga solinadigan jarimalar. Ular miqdoriga ko'ra farqlanadi. Fuqarolarga solinadigan jarimaning eng kam miqdori eng kam oylik ish haqining ellikdan bir qismidan, mansabdor shaxslarga esa o'ndan bir qismidan kam bo'lmasligi kerak. Fuqaro va xizmatchilarga solinadigan jarimaning eng ko'p miqdori eng kam ish haqining besh baravaridan, mansabdor shaxslarga esa – o'n baravaridan oshmasligi kerak. Ba'zi huquqbuzarliklar uchun eng kam ish haqining ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima solinishi mumkin¹. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari bilan belgilanadigan jarimaning eng ko'p miqdori kodeksning 6-moddasiga binoan, fuqarolarga – eng kam ish haqining uch baravaridan, mansabdor shaxslarga esa – besh baravaridan oshmasligi kerak.

Jarima ma'muriy javobgarlikning samarali choralaridan biri sifatida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga vakolatli barcha organ (mansabdor shaxs)lar tomonidan o'rnatilgan ma'muriy-protsessual tartibda qo'llaniladi. Ma'muriy huquqbuzarliklarning muayyan turlari uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi ma'muriy-huquqiy normalar sanksiyalarida jarimaning miqdorlari huquqbuzarliklarning darajasidan kelib chiqib aniqlashtiriladi. Bunda jarima miqdorlari ma'muriy jazo chorasining ushbu turi uchun belgilangan eng ko'p va eng kam miqdorlar chegarasidan chiqib ketmasligi shart. MJtKning Maxsus qismida nazarda tutilgan ma'muriy-huquqiy normalar sanksiyalarining ko'pchiligida ma'muriy jarimaning eng ko'p miqdori, ayrim sanksiyalarida esa, jarimaning eng ko'p va eng kam miqdori ko'rsatiladi. Bu hol vakolatli organ (mansabdor shaxs)ga jarima miqdorini belgilashda sodir etilgan huquqbuzarlikni va aybdorning shaxsini tavsiflovchi barcha holatlarni hisobga olish hamda adolatli jazo qo'llash imkonini beradi.

Jarima solish to'g'risida organ (mansabdor shaxs)ning qarori chiqariladi. Faqat MJtKning 283-moddasida nazarda tutilgan hollarda ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida bayonnoma tuzilmasdan jarima solinadi.

Ma'muriy jarima jazo chorasi MJtKning Maxsus qismida o'z aksini topgan deyarli barcha ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi. Ma'muriy jarimaning *solinadigan miqdori, ijro etish muddatlari va tartibiga ko'ra tasniflash* mumkin. Jarimaning solinadigan miqdoriga ko'ra – joyning o'zida solinadigan jarimaga, ya'ni fuqaro o'zi sodir etgan huquqbuzarlik faktiga e'tiroz bildirmasa va jarimaning miqdori eng kam

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2015. – № 33. – 439-м.

ish haqining ikkidan bir qismidan oshmasa, yoʻl harakati qoidabuzarliklari toʻgʻrisidagi ishlar yuzasidan esa faqat MJtKning 138-moddasining birinchi, ikkinchi va uchinchi qismlarida nazarda tutilgan hollarda aybdor shaxs jarimani darhol toʻlasa, bu joyning oʻzida undirib olinadigan jarima deb eʼtirof etiladi. Bunda huquqbuzarga qatʼiy moliyaviy hisobot hujjati hisoblangan belgilangan nusxadagi kvitansiya beriladi.

Shuningdek, transport vositasidan foydalanib sodir etilgan yoʻl harakati qoidalari buzilganligi maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan taqdirda maʼmuriy huquqbuzarlik toʻgʻrisida bayonnoma tuzilmaydi¹.

Jarimani ijro etish muddatlariga koʻra, agarda jarima maʼmuriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyning oʻzida toʻlanmasa yoki jarimaning miqdori eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan, yoʻl harakati qoidabuzarliklari toʻgʻrisidagi ishlar yuzasidan esa bir baravaridan oshadigan boʻlsa, ishni koʻrib chiqish va qarorni ijro etish uchun MJtKning 332-moddasida nazarda tutilgan tartibda, yaʼni huquqbuzar tomonidan unga jarima solish toʻgʻrisidagi qaror topshirilgan kundan boshlab *oʻn besh* kundan kechiktirmay, bunday qaror xususida shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda, shikoyat yoki protest qanoatlantirilmaganligi toʻgʻrisida xabar berilgan kundan boshlab *oʻn besh* kundan kechiktirmay toʻlanishi lozim.

Jarima oʻn olti yoshdan oʻn sakkiz yoshgacha boʻlgan shaxslarning mustaqil ish haqi boʻlmagan taqdirda, ularning ota-onalari yoki ular oʻrnini bosuvchi shaxslardan undirib olinadi.

Maʼmuriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun solingan jarima huquqbuzar tomonidan tegishli bank muassasasiga toʻlanadi, huquqbuzarlik sodir etilgan joyning oʻzida undirib olinadigan jarima bundan mustasno. Jarima ijro etish tartibiga koʻra, ixtiyoriy toʻlanadigan (*oʻn besh kunlik muddat ichida*) hamda majburiy tartibda (*oʻn besh kunlik muddat ichida ixtiyoriy toʻlanmaganda*) undirib olinadigan jarimaga boʻlinadi. Bunda huquqbuzar jarimani unga jarima solish toʻgʻrisidagi qaror topshirilgan kundan boshlab *oʻn besh* kundan kechiktirmay, bunday qaror xususida shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda, shikoyat yoki protest qanoatlantirilmaganligi toʻgʻrisida xabar berilgan kundan boshlab *oʻn besh* kunlik belgilangan muddat ichida toʻlamagan taqdirda, jarima solish toʻgʻrisidagi qaror cud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish toʻgʻrisidagi qonunchilik hujjatlarida belgilab qoʻyilgan qoidalarga muvofiq jarimani

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2015. – № 32. – 425-м.

uning ish haqi yoki boshqa mablag'idan, nafaqasidan yoki stipendiyasidan majburiy tartibda undirib olish uchun yuboriladi. Basharti, jarima solingan shaxs ishlamayotgan bo'lsa yoxud jarimani huquqbuzarning ish haqi yoki boshqa daromadidan, pensiyasi yoki stipendiyasidan boshqa sabablarga ko'ra undirib olishning iloji bo'lmasa, uni undirib olish sud ijrochisi tomonidan jarima solish to'g'risida tegishli organ (mansabdor shaxs) chiqargan qaror asosida huquqbuzarning mulkidan, shuningdek, umumiy mulkdagi uning hissasidan undirib olish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Jarima O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlariga muvofiq ijro hujjatlari bo'yicha undirib olinishi mumkin bo'lmagan mol-mulkdan undirib olinishi mumkin emas. Jarima solish to'g'risidagi qarorga muvofiq jarima to'la-to'kis undirib olingach, uning ijro etilganligi haqida belgi qo'yilib, shu qarorni chiqargan organga (mansabdor shaxsga) yoki sudga qaytariladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish – ma'muriy jazoning turi sifatida faqat ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyolar uchungina tatbiq etiladi. Mazkur jazo chorasi mulkiy xususiyatga ega bo'lgan ma'muriy jazo chorasi bo'lib, faqat ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa sifatida foydalanilgan ashyolar egasiga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Lekin huquqbuzarga tegishli bo'lmagan ashyolarni (masalan, g'ayriqonuniy ov qilish, baliq tutish natijasida qo'lga kiritilgan mahsulotlar, ya'ni yovvoyi hayvonlar, baliqlar) haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish ma'muriy jazo chorasi hisoblanmaydi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 26-moddasiga muvofiq, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish – shu ashyoni majburiy tarzda tortib olib, uni keyinchalik sotib yuborish hamda sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga tortib olingan ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlagan holda topshirishdan iboratdir. O'qotar qurollar va o'q-dorilarni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish asosiy tirikchilik manbai ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas. Ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish chorasini qo'llash tartibi va tortib olinadigan ashyolarning turlari MJtK va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonunchilik hujjatlari bilan belgilab qo'yiladi¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1995. – №3. – 6-м.

Ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish ma'muriy jazo chorasi mazmuniga ko'ra ketma-ketlikda o'zaro bog'langan quyidagi uch harakatni amalga oshirishdan iborat:

1) huquqbuzar shaxsdan ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni majburiy tarzda olib qo'yish;

2) majburiy tarzda olib qo'yilgan ashyoni sotish;

3) ashyoni sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlagan holda topshirish.

Ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish ham asosiy, ham qo'shimcha ma'muriy jazo chorasi sifatida qo'llanilishi mumkin. U asosiy jazo chorasi sifatida faqat MJtKning 220-moddasi birinchi qismida o'qotar qurollar va o'q-dorilarni saqlash yoki tashish qoidalarini buzganlik uchun jarima bilan muqobil tarzda nazarda tutilgan. Qo'shimcha jazo chorasi sifatida haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish, xavfli moddalar va ashyolarni transportda tashish qoidalarini buzganlik uchun (MJtK 142-m. 2-q.) va o'qotar ov qurollari va o'q-dorilarni sotishdan bo'yin tovlaganlik uchun (222-m.). belgilangan. Shu bilan birga, basharti, birinchi huquqbuzarlik uchun qonun chiqaruvchi ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yishni qo'shimcha jazo chorasi sifatida nazarda tutsa, ikkinchi huquqbuzarlik uchun mazkur jazo chorasini albatta asosiy jazo chorasi bo'lgan jarima bilan to'ldiradi. Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish to'g'risidagi qaror asosida olib qo'yilgan narsalar belgilangan tartibda shartnomavositachilik asosida yoxud auksion shaklidagi kim oshdi savdosida realizatsiya qilinadi. O'qotar qurollar va o'q-dorilarning haqini to'lab olib qo'yish to'g'risidagi qaror ichki ishlar organlari tomonidan ijro etiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish – ma'muriy jazoning turi sifatida faqat ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyolar uchun tatbiq etiladi. Mazkur ma'muriy jazo chorasi MJtKning 27-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish – shu ashyoning haqini to'lamasdan majburiy tarzda davlat mulkiga o'tkazishdan iborat.

Mazkur musodara qilish jazo chorasi tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan qo'llaniladi. Agar O'zbekiston Respublikasining qonunlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, huquqbuzarning shaxsiy mulki bo'lgan ashyogina musodara qilinishi mumkin. Kontrabanda ashyolari egasi kim bo'lishidan qat'i nazar, musodara qilinadi. Musodara qilish chorasining qo'llanish tartibi, musodara

qilish mumkin bo'lmagan buyumlarning ro'yxati Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks va boshqa qonunlar bilan belgilanadi. O'z navbatida, o'qotar qurollar va o'q-dorilarni, boshqa ov qurollarini musodara qilish asosiy tirikchilik manbai ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga asosan, musodara qilish jazo chorasi quyidagi hollarda qo'llaniladi:

1) *asosiy ma'muriy jazo chorasi sifatida;*

2) *qo'shimcha ma'muriy jazo chorasi sifatida:*

– musodara qilinishi shart bo'lgan holatlar;

– ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) tomonidan vakolati doirasida qo'llanilishi mumkin bo'lgan holatlar;

– ma'muriy ishlar bo'yicha sudya tomonidan vakolati doirasida haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish jazosining o'rniga muqobil ravishda musodara jazo chorasini qo'llashi mumkin bo'lgan holatlar (MJtK 142-m. 2-q.);

MJtKning 337-339-moddalariga muvofiq, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday ashyo bo'lgan narsani musodara qilish to'g'risidagi qaror Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti organlari sud ijrochilari tomonidan ijro etiladi. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday ashyo bo'lgan musodara qilingan narsani sotish va yo'q qilib tashlash amaldagi qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan narsani yoki bevosita ma'muriy huquqbuzarlik narsasini musodara qilish to'g'risidagi qaror ijro etilganidan so'ng sud ijrochisi ijro ishi yuritishni tamomlash to'g'risida qaror chiqaradi va uning bir nusxasi quyidagilarga yuboriladi:

– uni chiqargan ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaga;

– O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilayotgan, eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlarni, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilayotgan, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinayotgan va saqlanayotgan, aksiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni musodara qilish to'g'risidagi qarorni qabul qilgan bojxona organining mansabdor shaxsiga;

– saqlanayotgan, realizatsiya qilinayotgan, yashirin ravishda ishlab chiqarilayotgan, aksiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni musodara qilish to'g'risidagi qarorni qabul qilgan soliq organining mansabdor shaxsiga.

Muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan mahrum qilish (transport vositalarini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan mahrum etish) – huquqbuzarning belgilangan faoliyat bilan shug‘ullanishini, maxsus huquqlardan foydalanish huquqini vaqtinchalik cheklashdan iborat ma’muriy jazo turidir. Qonun chiqaruvchi bu jazo chorasini qo‘l-lashni faqat transport vositalarini boshqarish huquqidan va ov qilish huquqidan mahrum etish hollari bilangina cheklaydi.

Turli transport vositalarini boshqarish hamda ovchilik bilan shug‘ullani-sh – belgilangan yoshga to‘lgan shaxsda ***maxsus huquq*** (tegishli transport vositasini boshqarish uchun haydovchilik guvohnomasi, taloni shuningdek ovchilik bileti)ning mavjud bo‘lishini talab etadi. MJtKda maxsus huquqdan mahrum qilishning eng ko‘p va eng oz muddatlari hamda mazkur jazoni qo‘llovchi organ(mansabdor shaxs) belgilangan bo‘lib, maxsus huquqdan mahrum etishni tuman (shahar) sudining ma’mu-riy ishlar bo‘yicha sudyasi tomonidagina aybdor shaxs o‘ziga berilgan maxsus huquq (transport vositalarini boshqarish, ov qilish huquqi)dan foydalanish tartibini qo‘pol buzsa yoki muntazam buzib kelsa, shu huquq-dan o‘n besh kundan uch yilgacha muddatga mahrum qilish jazo chorasi qo‘llanishi mumkin.

Mazkur jazo chorasini ayrim shaxslarga nisbatan qo‘llashda chek-lovlar mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

– nogironligi sababli ana shunday transport vositalaridan foydalana-digan shaxslarga nisbatan transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum qilish chorasi qo‘llanilmaydi;

– ov qilish asosiy tirikchilik manbai bo‘lgan shaxslarga nisbatan ov qilish huquqidan mahrum etish chorasi qo‘llanilmaydi.

Biroq MJtKning 28-moddasida belgilangan hollarda, ya’ni transport vositalarini alkogolli ichimlikdan, giyohvandlik vositasi ta’siridan mast bo‘lgan holda yoki o‘zgacha tarzda mast bo‘lgan holda boshqarish hollari, mastlik darajasini belgilangan tartibda aniqlashdan bo‘yin tovlash, shu-ningdek, o‘zlari ishtirokchi bo‘lgan yo‘l-transport hodisalari sodir etilgan joydan ketib qolish holatlarida nogironlarga ham mazkur jazo chorasi qo‘llaniladi.

Maxsus huquqdan mahrum etish ko‘pincha yo‘l harakati qoidalarini va transportdan foydalanish qoidalarini qo‘pol ravishda buzganliklari uchun transport vositalarining haydovchilariga nisbatan qo‘llaniladi. Harakat xavf-sizligini ta’minlashning ta’sirchan vositasi bo‘lgan transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish mazkur huquqlarni ma’lum darajada cheklash bilan bog‘liq jazo chorasi hisoblanadi. Bunday ma’muriy jazo

chorasini qo'llash asosiy kasbi haydovchilik bo'lgan shaxslar uchun muayyan muddatga mutaxassisligi bo'yicha ishlash, havaskor haydovchilar, shaxsiy avto-mototransport sohiblari uchun belgilangan muddat davomida o'ziga tegishli transport vositasini boshqarishni taqiqlashga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, mazkur jazo chorasining amal qilishi avtomobil, traktor va boshqa o'ziyurar mashinalar, mototsikllar va boshqa mexanik transport vositalari, kichik hajmli kemalar haydovchilari sodir etgan qo'pol huquqbuzarliklar uchun ham tatbiq etiladi.

Mazkur jazo chorasi quyidagi huquqbuzarliklar uchun qo'llanilishi nazarda tutiladi: MJTKning ov qilish yoki baliq tutish qoidalarini, shuningdek, hayvonot dunyosidan foydalanishning boshqa turlarini amalga oshirish qoidalarini buzish (90-m.), mexanizatorlar tomonidan qishloq xo'jalik mashinalaridan texnik jihatdan foydalanish va texnika xavfsizligi qoidalarini qo'pol ravishda buzish (112-m.), kichik hajmli kemalarni ro'y-xatdan o'tkazish va hisobga olish qoidalarini, shuningdek, bunday kemalardan va ular turadigan bazalardan (inshootlardan) foydalanish qoidalarini buzish (119-m. 2-q.), yuk tashish qoidalarini, shatakka olish qoidalarini buzish (125¹-m. 2-q.), haydovchilarning transport vositalarini piyodalar yo'lklaridan yurgizishi, yo'l belgilari va yo'l harakatining boshqa qoidalari talablariga rioya etmasligi (128-m. 5-q.), transport vositasini boshqarish vaqtida haydovchilarning telefondan foydalanishi (128¹-m. 2-q.), transport vositasini boshqarish paytida monitordan (displaydan) tele-, videodasturlarni tomosha qilish uchun foydalanish va transport vositasiga o'zboshimchalik bilan monitor (display) o'rnatish (128²-m. 3-q.), transport vositalari haydovchilarining belgilangan harakat tezligini oshirib yuborishi (128³-m. 3,4-q.), transport vositalari haydovchilarining svetoforning taqiqlovchi signaliga yoki yo'l harakatini tartibga soluvchining taqiqlovchi ishorasiga bo'ysunmasdan o'tishi (128⁴-m. 3-q.), transport vositalari haydovchilarining xalaqit berishi yoki avariya holatini yuzaga keltirishi, yo'lning qarama-qarshi harakatlanish uchun mo'ljallangan tomoniga yoki bo'lagiga chiqishi (128⁵-m. 4-q.), transport vositalari haydovchilarining yo'l harakati xavfsizligiga tahdid soluvchi guruh bo'lib harakat qilishda qatnashishi (129-m. 2-q.), transport vositalari haydovchilarining temir yo'lning o'tish joylaridan o'tish qoidalarini buzishi (130-m. 2-q.), transport vositalarini mast holda boshqarish (131-m. 1,3-q.), kema haydovchilarining kichik hajmli kemalarni mast holda boshqarishi (132-m.) transport vositalari haydovchilarining yo'l harakati qoidalarini buzishi jabrlanuvchiga yengil tan jarohati yoki ancha miqdorda moddiy zarar yetkazilishiga olib kelishi (133-m.), haydovchilarning yo'l harakati qoidalarini buzishi

transport vositalarining yoki boshqa mol-mulkning shikastlanishiga olib kelishi 134-m. 1-q.), yo‘l harakati qoidalarida nazarda tutilgan hujjatlari bo‘lmagan shaxslarning transport vositalarini boshqarishi (135-m. 3-q.), transport vositalari haydovchilarining va yo‘l harakati boshqa ishtirokchilarining mastligi yoki mast emasligini aniqlash uchun tekshiruvdan o‘tishdan bo‘yin tovlashi (136-m. 1-q.), yo‘l-transport hodisasi yuz bergan joydan ketib qolish (137-m).

Ov qilish huquqidan mahrum etish asosan quyidagi huquqbuzarliklar uchun nazarda tutiladi: ov qilishga tegishli ruxsati bo‘lmagan holda yoki taqiqlangan joylarda yoxud taqiqlangan muddatlarda, taqiqlangan qurollar yoki usullar bilan ov qilish, shuningdek, ov qilish va baliq tutishning boshqa qoidalarini muntazam ravishda buzganlik uchun nazarda tutilgan.

Maxsus huquqdan mahrum etish to‘g‘risida qaror chiqariladi. Ushbu qaror quyidagi organ (mansabdor shaxs)lar, ya‘ni:

– transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror ichki ishlar organlarining mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi;

– kema haydovchilarini kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror O‘zbekiston Respublikasi kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi organlarining mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi;

– ov qilish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazorati olib boruvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi.

Transport vositalarini yoki kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror haydovchilik guvohnomasini, shuningdek uning talonini olib qo‘yish yo‘li bilan ijro etiladi. Basharti, haydovchi yoki kema haydovchisi transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning ayrim turlarini boshqarish huquqidagina mahrum etilgan bo‘lsa, haydovchilik guvohnomasiga va uning taloniga transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning qaysi turlarini boshqarish huquqidan mahrum etilganligi yozib qo‘yiladi. Ov qilish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror ovchilik biletini olib qo‘yish yo‘li bilan ijro etiladi.

Ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxs ovchilik biletini topshirishdan bo‘yin tovlagan taqdirda ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi organlar ovchilik biletini belgilangan tartibda olib qo‘yadilar.

Transport vositalarining haydovchilari va ov qilish qoidalarini buzgan shaxslar maxsus huquqdan mahrum etish to'g'risida qaror chiqarilgan kundan boshlab shunday huquqdan mahrum etilgan hisoblanadilar. Maxsus huquqdan mahrum qilish muddati o'tgach, shuningdek, bu muddat o'rnatilgan tartibda qisqartirilgan taqdirda, shunday ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsga undan olib qo'yilgan hujjatlar belgilangan tartibda qaytarib beriladi.

Ma'muriy qamoqqa olish – huquqbuzar shaxsga nisbatan uning shaxsiy erkinligini ma'lum bir muddat (uch sutkadan o'n besh sutkagacha, favqulodda holat tartibi sharoitida esa, jamoat tartibiga tajovuz qilganligi uchun – o'ttiz sutkagacha)ga vaqtinchalik cheklash va jamiyatdan ajratib qo'yishdan iborat bo'lgan qattiq ma'muriy jazo turidir.

Ma'muriy qamoqqa olish tarzidagi ma'muriy jazo chorasi faqat ayrim ma'muriy huquqbuzarliklar uchun belgilangan bo'lib, ular o'zining darajasi jihatidan jinoiy qilmishlarga yaqin bo'lgan quyidagi huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi: MJtKning giyohvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni oz miqdorda g'ayriqonuniy tarzda tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki jo'natish (56-m.); tabiiy resurslarga egalik huquqini buzish (60-m.); transport vositalarini mast holda boshqarish (131-m. 2-q.); transport vositalari haydovchilarining va yo'l harakati boshqa ishtirokchilarining mastligi yoki mast emasligini aniqlash uchun tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlashi (136-m. 2-q.); yo'l-transport hodisasi yuz bergan joydan ketib qolish (137-m.); mayda bezorilik (183-m.); fuqarolarning jamoat joylarida ibodat liboslarida yurishi (184¹-m.); milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ'ib qiluvchi materiallarni tayyorlash, saqlash yoki tarqatish (184³-m.); jamoat joylarida spirtli ichimliklar ichish, xuddi shunday huquqbuzarlikni ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etish (187-m., 2-q.); ichki ishlar organi xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik, uni takror sodir etish (194-m., 2-q.); ichki ishlar organi xodimlarining o'z xizmat burchlarini bajarishlariga qarshilik ko'rsatish (195-m.); chegara qo'shinlari harbiy xizmatchilarning qonuniy talablarini bajarmaslik va ularning qonuniy faoliyatiga qarshilik ko'rsatish (196¹-m., 3-q.); yig'ilishlar, mitinglar, ko'cha yurishlari yoki namoyishlar uyushtirish, o'tkazish tartibini buzish (201-m.); g'ayriqonuniy nodavlat notijorat tashkilotlari, oqimlar, sektalarning faoliyatida qatnashishga undash (202¹-m.); favqulodda holat tartibining talablarini buzish (204-m.); favqulodda holat tartibi sharoitida jamoat tartibiga tajovuz qilish (205-m.), mazkur huquqbuzarlik uchun o'ttiz sutkagacha ma'muriy qamoqqa olish jazo chorasi qo'llaniladi; nodavlat notijorat tashkilotlari-

ning faoliyatni amalga oshirish tartibini buzishi (239-m. 2-q.); diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (240-m.); diniy ta'limotdan saboq berish tartibini buzish (241-m).

Mazkur ma'muriy-huquqiy normalarning sanksiyalarida asosan ma'muriy qamoqqa olish jazo chorasining faqat eng ko'p muddati keltiriladi. Bunday hollarda ma'muriy qamoqqa olish uch sutkadan muayyan moddaning sanksiyasida ko'rsatib o'tilgan muddatgacha tayinlanishi mumkin.

Ma'muriy qamoqqa olish faqat tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan, favqulodda holat tartibi sharoitida esa, harbiy komendant yoki ichki ishlar organi boshlig'i tomonidan qo'llanilishi mumkin.

MJtKning 29-moddasi ikkinchi qismida ma'muriy qamoqqa olish jazo chorasini qo'llab bo'lmaydigan shaxslar ro'yxati belgilangan bo'lib, ushbu ma'muriy-huquqiy normaga asosan homilador ayollarga, uch yoshgacha bolasi bo'lgan ayollarga, o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarga, o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga, birinchi va ikkinchi guruh nogironlariga hamda MJtKning 16-moddasida ko'rsatilgan harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining safdorlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslarga nisbatan ma'muriy qamoqqa olish jazo chorasi qo'llanilishi mumkin emas.

Ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qaror boshqa ayrim ma'muriy jazo choralari qo'llash to'g'risidagi qarorlardan, qaror chiqarilgandan keyin darhol ijro etilishi bilan farqlanadi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida ma'muriy qamoq jazosini o'tash tartibi belgilangan bo'lib, u o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar ichki ishlar organlari belgilab qo'ygan joylarda qamoqda saqlanadilar; ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qarorni ijro etish chog'ida qamoqqa olinganlar o'rnatilgan tartibda shaxsiy ko'rikdan o'tkaziladilar; ma'muriy yo'l bilan ushlab turish muddati ma'muriy qamoq muddatiga qo'shib hisoblanadi. Shuningdek, ma'muriy qamoqni o'tash O'zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan qoidalar asosida amalga oshiriladi. Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslardan jismoniy ishlarda foydalaniladi. Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar mehnatidan foydalanishni tashkil etish tuman (shahar) hokimliklariga yuklatiladi.

Ma'muriy qamoqqa olingan doimiy ish joyiga ega bo'lgan shaxslarga qamoqda bo'lgan vaqtlari uchun doimiy ish joylaridan ish haqi to'lanmaydi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ma‘muriy qamoqqa olingan shaxslarni saqlash xarajatlarini undirish to‘g‘risida»gi qonuniga¹ muvofiq, ma‘muriy qamoqqa olingan shaxslardan ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyaning qaroriga binoan, ularni saqlash bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlar sutkasiga eng kam ish haqining 15 foizi miqdorida undirib olinadi. Shaxs ma‘muriy qamoqda bo‘lgan vaqtida ishlab, o‘zini saqlash xarajatlarini qoplagan hollarda undan xarajatlar undirib olinmaydi. Agarda ma‘muriy qamoqqa olingan shaxslar mehnatga qobiliyatsiz bo‘lsalar, ular ham bu xarajatlarni undirishdan ozod qilinadilar. Shu bilan birga, ayrim hollarda sudya aniq holatlarni va huquqbuzarning shaxsini hisobga olib, uni mazkur xarajatlarni to‘lashdan ozod qilishi mumkin.

Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish (MJtK 29¹-m.) – chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish ularning O‘zbekiston Respublikasiga kirish huquqi keyinchalik bir yildan uch yilgacha muddatga cheklangan holda majburiy yoki nazorat ostida mustaqil ravishda chiqib ketishidan iborat. Ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish tuman (shahar) sudining ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyasi tomonidan qo‘llaniladi. Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish ushbu kodeksning 51², 51⁸, 51⁹, 56, 57, 58-moddalarida, 61¹-moddasi birinchi qismida, 94, 165¹, 184², 184³, 189, 189¹, 201, 202¹, 224¹-moddalarida, 225-moddasi birinchi qismida, 239, 240, 241-moddalarida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar sodir etilgan taqdirda qo‘llanilishi mumkin.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ma‘muriy jazo va uning maqsadi nimalardan iborat?
2. Ma‘muriy jazoning qanday vazifalari mavjud?
3. Ma‘muriy jazoni qo‘llash asoslari qanday?
4. Ma‘muriy jazo qo‘llanishining umumiy qoidalari haqida so‘zlab bering.
5. Ma‘muriy javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarni tushuntiring.
6. Ma‘muriy javobgarlikni og‘irlashtiruvchi holatlarni tushuntiring.
7. Qanday hollarda yengilroq ma‘muriy jazo chorasi qo‘llaniladi?
8. Bir necha huquqbuzarlik sodir etganlik uchun qanday ma‘muriy jazo qo‘llaniladi?
9. Ma‘muriy jazoning qo‘llanish muddatlari haqida so‘zlab bering.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1995. – № 6. – 116-м.

10. Ma'muriy jazo choralari haqida tushuntiring.
11. Asosiy ma'muriy jazo deganda nimani tushunasiz?
12. Qo'shimcha ma'muriy jazo deganda nimani tushunasiz?
13. Ma'muriy jarima qanday tartib va asoslarda undiriladi?
14. Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish nima degani?
15. Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish deganda nimani tushunasiz?
16. Muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish qanday hollarda yuz beradi?
17. Ma'muriy qamoq jazo chorasini qo'llashning asoslari va tartiblari haqida so'zlab bering.

*XIII BOB. AYRIM TURDAGI HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN
MA'MURIY JAVOBGARLIK*

**1-§. Fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan
huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik**

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga ko'ra, har bir inson erkinlik huquqiga hamda o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishlardan himoyalaniish va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega. Fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar MJtKning 40–51¹-moddalarini o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, bularga: tuhmat; haqorat qilish; davlat tili to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish; fuqarolarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish; hujjatlar bilan tanishib chiqishni asossiz ravishda rad etish; fuqarolarning turar joy daxlsizligini buzish; fuqaroga ma'naviy yoki moddiy zarar yetkazishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etish; bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik; ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar to'g'risidagi ma'lumotlarni vasiylik va homiylik organiga xabar qilmaslik; ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirishda qonun hujjatlari talablarini buzish; nikoh yoshi to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish; vasiylik huquqini suiiste'mol qilish; mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish; voyaga yetmagan shaxslarning mehnatidan foydalanishga yo'l qo'yimaslik to'g'risidagi talablarni buzish; ish beruvchining o'z fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha majburiyatini bajarmasligi; vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik, homiladorlik va tug'ish nafqalarini to'lash bo'yicha majburiyatdan bo'yin tovlash; aholini ish bilan ta'minlash to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish; mehnatga ma'muriy tarzda majburlov; nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish kabilar kiradi.

Fuqarolar huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklarning ayrim moddalarini sharhlab o'tamiz.

Tuhmat (40-m.). Tuhmat, ya'ni bila turib yolg'on, boshqa bir shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalarni tarqatishi eng kam ish haqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Tuhmat ma'muriy huquqbuzarlik bo'lib, fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatiga tajovuz qilishdan iboratdir, bularni himoya qilish huquqi Konstitutsiyamizning 27-moddasida mustahkamlangan.

Bila turib yolg'on gapirish deb, tegishli ma'lumotlar yoki faktlarni tarqatuvchi shaxs ularning haqiqatga to'g'ri kelmasligini oldindan anglashiga va yo'l qo'yishiga aytiladi. **Uydirmalar tarqatish** deganda, oldindan bila turib go'yo ro'y bermagan ma'lumotlar yoki faktlarni kamida bitta shaxsga oshkora (nooshkora) og'zaki, yozma yoki boshqa bir shaklda ma'lum qilishi tushuniladi. Bunda ma'lum qilish og'zaki, yozma yoki boshqa bir shaklda bayon etilganligining ahamiyati yo'q.

Ma'lumotlarning yolg'onligini anglab yetmaslik (masalan, ma'lumotlarning rasmiy shaxsdan olinishi, hujjatlar bilan tanishish) javobgarlikni istisno qiladi. Haqiqatda sodir bo'lmagan faktlarning ma'lum qilinishi, lekin ularning mazmuniga noto'g'ri baho berilishi tuhmat hisoblanmaydi. Tegishli ma'lumotlarni tarqatuvchi shaxsning mazkur ma'lumotlar to'g'ri bo'lishi mumkin, deb taxmin qilishi tuhmat uchun ma'muriy javobgarlikni istisno qilmaydi. Boshqa shaxslarni sharmanda qilsa ham, lekin haqiqatga to'g'ri keladigan ma'lumotlarni tarqatish tuhmat tarkibini hosil qilmaydi. Boshqa shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalar jumlasiga qonun, axloq va ma'naviylik normalariga rioya qilish nuqtai nazaridan jamoatchilik yoki ayrim fuqarolar fikrida fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatini yerga uruvchi uydirmalarni ham kiritish mumkin.

Tuhmat to'g'ridan-to'g'ri g'arazli niyat bilan, qasddan odatda o'ch olish, ko'rolmaslik kabi bahonalar bilan sodir etiladigan huquqbuzarlikdir. Fuqarolarning mazkur huquqbuzarliklardan himoyala-nish huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida (27-m.) mustahkamlangan. Mazkur huquqbuzarlik «taqiqlovchi» ma'muriy-huquqiy norma bo'lib, ushbu moddaning tuzilishi haqida to'xtaladigan bo'lsak. Tuhmat (40-m.) so'zining o'zi ma'muriy-huquqiy normaning **gipotezasi** hisoblanib, ya'ni ma'muriy-huquqiy normaning qanday holatda va sharoitda qo'llanilishini belgilaydi. Bunda tuhmat jamiyatda o'rnatilgan xulq-atvor qoida (me'yorlari)lari zid bo'lgan xatti-harakatlar hisoblanadi. Bila turib yolg'on, boshqa bir shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalarni tarqatishi – bu ma'muriy-huquqiy normaning **dispozitsiyasi** hisoblanadi. Eng kam ish haqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarimasi esa – ma'muriy-huquqiy normaning **nisbiy aniq sanksiyasi** hisoblanadi.

Ushbu huquqbuzarlikning tarkibiy tuzilishi haqida to'xtaladigan bo'lsak. *Obyekti* – shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini. *Obyektiv tomoni* – harakat (faol) natijasida sodir etiladi. *Subyekti* – 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs. *Subyektiv tomoni* – qasddan (to'g'ri) sodir etiladi.

Mazkur ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etib ma'muriy jazo chorasi qo'llanilgandan keyin bir yil ichida xuddi shunday huquqbuzarlikni aynan

shu shaxs tomonidan takror sodir etsa, Jinoyat kodeksining 139-moddasi birinchi qismi bilan kvalifikatsiya qilinadi. Ichki ishlar idoralari xodimlari tomonidan mazkur huquqbuzarlik aniqlanganda yoki fuqarolarning ichki ishlar idoralariga qilgan murojaatlari bo'yicha qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazib, tegishli ma'muriy-protsessual hujjatlarni rasmiylashtirib, MJtKning 245-moddasi asosida o'rnatilgan tartibda ma'muriy jazo chorasini qo'llash uchun ma'muriy ishlar sudiga taqdim etadi.

Haqorat qilish (41-m.). Haqorat qilish, ya'ni shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitish eng kam ish haqining yigirma baravaridan qirq baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. *Haqorat qilish* deganda fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatiga tajovuz qiluvchi ma'muriy huquqbuzarlik bo'lib, shaxsning ma'naviy nufuziga atrofdagi fuqarolar ko'z o'ngida putur yetkazishi va jabrlanuvchining hurmatiga zarar yetkazilishi tushuniladi. Ushbu huquqbuzarlik og'zaki yoki yozma (xat, rasm va shu kabilar) tarzda yoxud fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatini yerga uradigan xatti-harakat (tarsaki, tupurmoq, beadab imo-ishora singari)lar bilan sodir etilishi mumkin. Tuhmat huquqbuzarligidan farqli o'laroq, haqorat qilishda jabrlanuvchining ma'naviy qiyofasini salbiy tasvirlovchi qandaydir faktlar ko'rsatilmaydi, balki shaxsga baho beriladi, bu baho kishining xulq-atvori, qiyofasi kabilarga tegishli bo'lishi mumkin. Bu salbiy baho haqiqatga to'g'ri kelish-kelmasligi mazkur tarkib uchun ahamiyatsizdir. Masalan, shaxs jabrlanuvchini ahmoq deb atasa-yu, haqiqatan ham, u ko'pchilik boshqa shaxslarning fikricha aqlsiz bo'lsa, u holda haqorat yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

Haqorat qilish so'zining o'zi ma'muriy-huquqiy normaning **gipotezasi** hisoblanib, ya'ni ma'muriy-huquqiy normaning qanday holatda va sharoitda qo'llanilishini belgilaydi. Bunda haqorat qilish jamiyatda o'rnatilgan xulq-atvor qoida (me'yorlari)lari zid bo'lgan xatti-harakatlar hisoblanadi.

Shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitish bu – ma'muriy-huquqiy normaning **dispozitsiyasi** hisoblanadi.

Eng kam ish haqining yigirma baravaridan qirq baravarigacha miqdorda jarimasi esa – ma'muriy-huquqiy normaning **nisbiy aniq sanksiyasi** hisoblanadi.

Mazkur huquqbuzarlikning tarkibiy tuzilishi haqida to'xtaladigan bo'lsak. *Obyekti* – shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini. *Obyektiv tomoni* – harakat (faol) natijasida sodir etiladi. *Subyekti* – 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs. *Subyektiv tomondan* – mazkur huquqbuzarlik to'g'ridan-to'g'ri qasddan sodir etiladi, ya'ni shaxs o'zining xatti-harakatlari

g'ayrihuquqiy ekanligini anglab yetadi va ularni sodir qilishni istaydi. Bundan tashqari, huquqbuzarning aniq ifodalangan maqsadi shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini yerga urish.

Haqorat ko'pchilik o'rtasida, aybdorga ham, jabrlanuvchiga ham tanish yoki notanish kishilar ishtirokida, hatto, jabrlanuvchi yo'q bo'lgan vaqtda ham sodir etilishi mumkin. Bu keyingi holatda aybdorning niyati haqoratning jabrlanuvchiga ma'lum bo'lishidan iboratdir.

Mazkur ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etib ma'muriy jazo chorasi qo'llanilgandan keyin bir yil ichida xuddi shunday huquqbuzarlikni aynan shu shaxs tomonidan takror sodir etsa, Jinoyat kodeksining 140-modda birinchi qismi bilan kvalifikatsiya qilinadi. Ichki ishlar idoralari xodimlari tomonidan mazkur huquqbuzarlik aniqlanganda yoki fuqarolarning ichki ishlar idoralariga qilgan murojaatlari bo'yicha qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tegishli ma'muriy-protsessual hujjatlarni rasmiylashtirib, o'rnatilgan tartibda ma'muriy jazo chorasini qo'llash uchun ma'muriy ishlar sudiga taqdim etadi.

Davlat tili to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (42-m.). Fuqarolarning tarbiya va ta'lim berishda tilni erkin tanlashdan iborat huquqlarini buzish, tildan foydalanishda to'sqinlik qilish va cheklash, davlat tilini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida yashovchi boshqa millatlar va elatlarning tillarini mensimaslik eng kam ish haqining bir baravaridan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'lishi belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining 1995-yil 21-dekabrda gi «O'zbekiston Respublikasining davlat tili to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) qonuniga¹ muvofiq, O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tili hisoblanadi. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi respublika hududida istiqomat qilayotgan millatlar va elatlarning o'z ona tilini ishlatishdagi huquqlarini kamsitmaydi. Qonun turmushda, shaxslararo aloqada, diniy hamda ibodat bilan bog'liq urf-odatlarini nishonlashda tillarning ishlatilishini tartibga solmaydi. Fuqarolar millatlararo muomala tilini o'z ixtiyorlari bilan tanlash huquqiga egadirlar. O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolarning davlat tilini o'rganishlari va uning hududida istiqomat qilayotgan millatlar va elatlar tiliga hurmat bilan qarashlari, bu tillarni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratib berilmoqda. O'zbekiston Respublikasida davlat tilida ish olib boradigan maktabgacha ta'lim muassasalari, milliy guruhlar zich yashaydigan joylarda esa ularning tillarida ish olib boradigan

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1989. – № 26-28. – 453-м.

maktabgacha ta'lim muassasalari tashkil etilishi ta'minlanmoqda. O'zbekiston Respublikasida yashayotgan shaxslarga ta'lim olish tilini erkin tanlash huquqi beriladi, davlat tilida, shuningdek, boshqa tillarda umumiy, hunar-texnika, o'rta maxsus va oliy ma'lumot olish ta'minlanadi.

Mazkur qonunning 24-moddasi davlat tiliga yoki boshqa tillarga mensimay yoki xusumat bilan qarashni taqiqlaydi. Fuqarolarning muomala, tarbiya va ta'lim berishda tilni erkin tanlash huquqini amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi shaxslar MJtKning 42-moddasiga binoan, javobgarlikka tortiladi. Mazkur huquqbuzarlik fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladi. Kodeksning mazkur normasi fuqarolarning muomala, tarbiya va ta'lim berishda tilni erkin tanlash huquqini amalga oshirishiga to'sqinlik qiluvchi har qanday urinishlarning oldini olish va qat'iy barham toptirishga qaratilgan.

Mazkur modda bo'yicha javobgarlik *subyektlari* mansabdor shaxslar, shuningdek, 16 yoshga yetgan fuqarolar bo'lishi mumkin.

Davlat tili to'g'risidagi qonunni buzish odatda milliy g'ururni, sha'n va qadr-qimmatni haqorat qilish yoki yerga urish maqsadida to'g'ridan-to'g'ri yomon niyat bilan sodir etilgan huquqbuzarlikdir. MJtKning 245-moddasida mazkur huquqbuzarlik ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalardan tomonidan ko'rib chiqilishi vakolati mustahkamlangan.

Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (43-m.). Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini qabul qilish va ko'rib chiqishni qonunga xilof ravishda rad etish, ularni ko'rib chiqish muddatlarini uzrli sabablarsiz buzish, yozma yoxud elektron shaklda javob yubormaslik, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlariga zid qaror qabul qilish, jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan huquqlari tiklanishini, murojaat munosabati bilan qabul qilingan qarorning bajarilishini ta'minlamaganlik – mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida odillik va ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi prinsiplari huquqbuzarlarni qonunlarga itoat va hurmat qilish ruhida tarbiyalashga qaratilgan. Jismoniy va yuridik shaxslar murojaatlarining qonuniy va adolatli ko'rib chiqilishi esa fuqarolarda davlat organlariga va qonunlarga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi. Shu sababli ham, milliy, qonunchiligimizda jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarliklar belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 35-moddasiga binoan, har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan

birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Arizalar, takliflar va shikoyatlar qonunda belgilangan tartibda va muddatda ko‘rib chiqilishi shart.

O‘zbekiston Respublikasining «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi (2014-yil 3-dekabr) qonuni¹ 28-moddasida murojaatlar to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganlik, xuddi shuningdek, tuhmat va haqoratdan iborat murojaat berganlik uchun javobgarlikka tortish belgilab qo‘yilgan. MJtK 43-moddasining (Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzish) dispozitsiyasi quyidagi holatlar uchun javobgarlik belgilaydi:

– jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini qabul qilish va ko‘rib chiqishni qonunga xilof ravishda rad etish;

– murojaatlarni ko‘rib chiqish muddatlarini uzrli sabablarsiz buzish;

– murojaatlarga yozma yoxud elektron shaklda javob yubormaslik;

– jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga zid qaror qabul qilish;

– jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan huquqlari tiklanishini, murojaat munosabati bilan qabul qilingan qarorning bajarilishini ta‘minlamaganlik.

Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini qabul qilish va ko‘rib chiqishni qonunga xilof ravishda rad etish – mansabdor shaxs tomonidan ushbu g‘ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlikni sodir etishi qonunbuzarlik hisoblanadi. Zero, «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi qonunning 8-moddasida jismoniy shaxslarni va yuridik shaxslarning vakillarini qabul qilish, agar ularning shunday xususiyatga ega bo‘lgan ilgarigi murojaati bo‘yicha qaror qabul qilingan bo‘lsa va bu haqda ularga qonunda belgilangan tartibda xabar qilingan bo‘lsa, rad etilishi mumkin. Faqat davlat organlarining shaxsiy qabulni o‘tkazuvchi rahbarlari yoki boshqa vakolatli shaxslari har qanday masalalar, shu jumladan, o‘z vakolatlariga kirmaydigan masalalar bo‘yicha murojaat etilganda qabulni rad etishga haqli emas.

Murojaatlarni ko‘rib chiqish muddatlarini uzrli sabablarsiz buzish. «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi qonunning 19-moddasiga ko‘ra, ariza yoki shikoyat masalani mazmunan hal etishi shart bo‘lgan davlat organiga kelib tushgan kundan e‘tiboran o‘n besh kun ichida, qo‘shimcha o‘rganish va (yoki) tekshirish, qo‘shimcha hujjatlarni

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборот-номаси. – 2015. – № 1. – 130-м.

so‘rab olish talab etilganda esa bir oygacha bo‘lgan muddatda ko‘rib chiqiladi. Ariza va shikoyatlarni ko‘rib chiqish uchun tekshirish o‘tkazish, qo‘shimcha materiallar so‘rab olish yoxud boshqa chora-tadbirlar ko‘rish zarur bo‘lgan hollarda ularni ko‘rib chiqish muddatlari tegishli davlat organi rahbari tomonidan istisno tariqasida uzog‘i bilan bir oyga uzaytirilishi mumkin, bu haqda murojaat etuvchiga xabar qilinadi.

Taklif davlat organiga kelib tushgan kundan e‘tiboran bir oygacha bo‘lgan muddatda ko‘rib chiqiladi, qo‘shimcha o‘rganishni talab etadigan takliflar bundan mustasno, bu haqda taklifni kiritgan jismoniy yoki yuridik shaxsga o‘n kunlik muddatda yozma shaklda xabar qilinadi.

Murojaatlarga yozma yoxud elektron shaklda javob yubormaslik. «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi qonunning 18-moddasida murojaatlarni ko‘rib chiqish tartibi) davlat organiga kelib tushgan murojaatlar shu organning mansabdor shaxsi tomonidan ko‘rib chiqilishi va qo‘yilgan masalalarni hal etish o‘zining vakolat doirasiga kirmaydigan hollarda esa murojaatlar besh kunlik muddatdan kechiktirmay tegishli organlarga yuborilishi hamda bu haqda murojaat etuvchiga yozma yoxud elektron shaklda xabar qilinishi belgilangan. Shuningdek, qonunning 23-moddasida murojaatni ko‘rib chiqqan davlat organi murojaat etuvchiga ko‘rib chiqish natijalari hamda qabul qilingan qaror haqida murojaat ko‘rib chiqilganidan so‘ng yozma yoxud elektron shaklda darhol xabar qilishi shartligi nazarda tutilgan.

Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga zid qaror qabul qilish. «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi qonunning 26-moddasiga asosan, jismoniy yoki yuridik shaxsning arizasi yoxud shikoyati ana shu murojaat bo‘yicha qonunga xilof qaror qabul qilgan davlat organi tomonidan qanoatlantirilgan taqdirda, ariza yoki shikoyat berish va uni ko‘rib chiqish bilan bog‘liq zararning o‘rni, arizani yoki shikoyatni ko‘rib chiqish uchun tegishli davlat organining talabi bilan joylarga borish munosabati bilan qilingan xarajatlarning hamda ana shu vaqt ichida yo‘qotilgan ish haqining o‘rni murojaat etuvchiga sud tartibida qoplanadi. Sud tartibida ma‘naviy ziyon ham kompensatsiya qilinishi mumkin. Jismoniy yoki yuridik shaxsning arizasini yoxud shikoyatini ko‘rib chiqishda qonun talablari buzilganligi munosabati bilan unga yetkazilgan moddiy zararning o‘rnini qoplash va ma‘naviy ziyonni kompensatsiya qilish sifatida davlat organi tomonidan to‘langan mablag‘lar aybdor mansabdor shaxsdan regress tartibida undirib olinishi mumkin.

Jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan huquqlari tiklanishini, murojaat munosabati bilan qabul qilingan qarorning bajarilishini ta'minlamaganlik. Qonunda belgilangan tartibda jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan huquqlarini tiklash yoki shikoyat munosabati bilan qabul qilingan qaror uni ijro etish vazifasi yuklatilgan organ (mansabdor shaxs) tomonidan bajarilishi shart va majburiydir. «Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»¹gi qonun¹ning 9-moddasida (Sud qarorini bajarish) «sudning qonuniy kuchga kirgan qarori barcha davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, mansabdor shaxslar, fuqarolar uchun majburiy va uni bajarish shart. Sudning qarori xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan shikoyat berilgan organ yoki mansabdor shaxsga, shuningdek, fuqaroga qaror qonuniy kuchga kirgach kechi bilan o'n kun ichida yuboriladi. Qaror bajarilganligi haqida sudga va fuqaroga sud qarori olingan kundan boshlab kechi bilan bir oy ichida xabar qilinishi shart. Qaror bajarilmagan taqdirda, sud qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan chora-tadbirlarni ko'radi», deyilgan. Shuningdek, «Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risida»²gi qonunda² ham adolatli qabul qilingan sud hujjatlari va boshqa organlarning hujjatlarini ijro etish majburiyligi belgilab qo'yilgan.

Yuqorida ta'kidlangan harakat yoki harakatsizliklar ko'rib chiqilayotgan huquqbuzarlikning obyektiv tomonini tashkil etadi. Ko'rib chiqilayotgan huquqbuzarlik obyektlari fuqarolarning huquqlari va erkinliklaridir. Mazkur modda bo'yicha javobgarlik subyektlari mansabdor shaxslar bo'lishi mumkin. Ushbu huquqbuzarlik ham qasddan, ham ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilishi mumkin. Basharti, huquqbuzarlik natijasida fuqarolarning, jamiyat va davlatning huquqlariga yoxud qonun tomonidan muhofaza qilinayotgan manfaatlariga jiddiy zarar yetkazilgan bo'lsa, mansabdor shaxslar JKning 144-moddasi birinchi qismi bo'yicha jinoiy javobgarlikka tortiladilar.

Bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik (47-m.). Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan voyaga yetmagan bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik, shu jumladan, voyaga

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1995. – № 9. –183-м.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2001. – № 9-10. –169-м.

yetmagan bolalarning ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishiga olib kelishi eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Bolalarni tarbiyalash O'zbekiston fuqarolarining konstitutsiyaviy burchidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida ota-onalar o'z bolalarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majbur ekanliklari mustahkamlangan. Bu vazifani amalga oshirish uchun ota-onalarga ota-onalik huquqlari, ya'ni o'z farzandlarini shaxsan tarbiyalash huquqi berilgan. Ota-onalik huquqlari ayni vaqtda ota-onalarning bolalarini tarbiyalash sohasidagi vazifasini ham belgilab bergan. Oila to'g'risidagi qonunda bu vazifaning mazmuni: bolalarni tarbiyalash, ularning jismoniy kamolotga yetishi va ta'lim olishi to'g'risida g'amxo'rlik qilish ochib berilgan.

Ushbu normada ota-onalar yoki ular o'rnini bosuvchi shaxslarning ma'muriy jazolanadigan huquqbuzarliklarining quyidagi turlari nazarda tutilgan, ya'ni: bu shaxslarning voyaga yetmagan bolalarni tarbiyalash va o'qitish sohasidagi vazifalarini bajarmasligi; ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning voyaga yetmaganlarni tarbiyalash va o'qitish sohasidagi vazifalarini bajarmasligi oqibatida voyaga yetmaganlarning ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etishi ifodalangan. Bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish vazifalarini bajarmaslik deganda harakatsizlikning turli shakllarini, ya'ni harakatsizlik natijasida voyaga yetmaganlarni tarbiyalash yoki ularga ta'lim berish to'g'risida yetarli g'amxo'rlik qilinmayotganligini tushunmoq kerak. Ota-onalar yoki ular o'rnini bosuvchi shaxslarning o'z vazifalarini bajarishdan bo'yin tovlashi shu narsada ifodalanadiki, ular bolalarning ma'naviy tarbiyasi, jismoniy kamolga yetishi va sog'lig'ini mustahkamlash, ularning o'z vaqtda umumiy o'rta yoki kasb-hunar ta'limi olishlari, muvaffaqiyatli o'qishlari to'g'risida zarur shart-sharoitlar yaratib berish borasida g'amxo'rlik qilmaydilar. Bolalar tarbiyasi ota-onalarning turli harakatlaridan tashkil topadi, ulardan biri bolalarning xulq-atvorini nazorat qilib borishdir. Shu sababli, ota-onalar yoki ular o'rnini bosuvchi shaxslarning bolalar xulq-atvoriga yengiltaklik yoki befarqlik bilan munosabatda bo'lishi, ular xulq-atvorining jamiyat hayoti normalariga muvofiq kelishini yetarli darajada kuzatib bormasliklari ko'pincha bolalarning huquqbuzarlik sodir etishiga olib keladi. Bolalar ma'muriy va boshqa xil huquqbuzarlik sodir etgan taqdirda ota-onalarning tarbiya sohasidagi vazifalarini yetarli darajada bajarmasliklari javobgarlik subyekti bo'lib hisoblanadi. Barcha hollarda ota-onalar o'z harakatsizliklari uchun javobgardirlar, bu harakatsizlik

natijasida bolalarning lozim darajada tarbiyalanmasligi yoki ta'lim olmasligi ularning huquqbuzarliklar sodir etishiga sabab bo'ladi. Ota-onalar va ular o'rnini bosuvchi shaxslarning ma'muriy javobgarligi (MJtK 47-m.) mustaqil asosga ega bo'lib, o'smirlarning huquqbuzarlik qilishidan keyin emas, balki u bilan birga sodir bo'ladi (bunda voyaga yetmaganlarning o'ziga nisbatan ham qonunda ko'zda tutilgan choralar qo'llaniladi).

Aybdor bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish sohasidagi vazifalarini qasddan bajarmagan taqdirda javobgarlikka tortiladi. Vazifalarni bajarmaslikning qasddan sodir etilgan yoki etilmaganligi masalasi har bir muayyan holda bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishning davomiyligi va sabablarini, ularga o'z vaqtida samarali ta'lim berish uchun sharoitning yo'qligi, bolaning xulq-atvori va o'qishi ustidan nazoratning yo'qligi qancha davom etganligi va ishga doir boshqa barcha holatlarni hisobga olgan holda hal etiladi. Huquqbuzarlikning qasddan sodir etiladigan, xususan, voyaga yetmaganlarning huquqiy normalarni takroran (bir necha marta) buzganligi, bu huquqbuzarliklarning xususiyati, ota-onalar, turli organlar, voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar, ichki ishlar organlari, maktablar, hunar-texnika bilim yurtlari ma'muriyati va boshqalarning e'tiborsizligi, loqaydligi hamda hokazolardan dalolat berishi mumkin. Yuqoridagi modda bo'yicha faqat ota-onalar, ya'ni bolaning otasi yoki onasi emas, balki voyaga yetmaganlarni tarbiyalash sohasidagi vazifalarni bajarishda ularga tenglashtirilgan boshqa shaxslar ham javobgarlikka tortiladi. Ya'ni bular – bolani asrab olgan, unga nisbatan qonuniy ota-onalari o'rnini bosuvchi shaxslar, vasiylar va tarbiyachilar bo'lishi mumkin. Ota-onalik huquqidan mahrum etilgan shaxslar mazkur modda bo'yicha ma'muriy javobgarlikka tortilmaydi. Ota-onalar bolalarni tegishli davlat muassasalariga (masalan, internatlarga) yoki ayrim fuqarolarga tarbiyalash uchun berishga haqlidirlar, biroq bunday holda ularni tarbiyalash vazifasi ota-onalarda qoladi va ular tarbiyaning lozim darajada amalga oshirilmagani uchun javobgar bo'ladilar.

Ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar bolalarni voyaga yetguncha tarbiyalaydilar. Bu yoshga yetgandan keyin fuqaro to'liq voyaga yetgan hisoblanadi va ota-onalarning bolani tarbiyalash sohasidagi huquqiy vazifasiga ehtiyoj qolmaydi. Shunga muvofiq, mazkur huquqbuzarlikning tarkibi faqat voyaga yetmaganlarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish sohasidagi vazifalarni bajarishni qamrab oladi.

Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar (MJtK 47-m.) faqat aybli xulq-atvordagina javobgar bo'lishlari mumkin. Shuning uchun, bolalarni tarbiyalash sohasidagi ota-onalik vazifalarini ruhiy kasallik, aqliy

zaiflik yoki boshqa surunkali kasallik sababli va o'zlariga bog'liq bo'lmagan boshqa sabablarga ko'ra bajarmagan shaxslarga jazo chorasi qo'llanilmaydi. Voyaga yetmaganlarning ota-onalariga yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga doir ishlar ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalardan va voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar tomonidan ko'rib chiqiladi. MJtKning mazkur bobi «Voyaga yetmagan shaxslarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida»gi O'zbekiston Respublikasining (2008-yil 16-aprel) qonuniga muvofiq, «47¹-modda. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar to'g'risidagi ma'lumotlarni vasiylik va homiylik organiga xabar qilmaslik» hamda «47²-modda. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirishda qonun hujjatlari talablarini buzish» nomli moddalar bilan to'ldirildi¹. Ushbu moddalarga asosan, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar to'g'risidagi ma'lumotlarni shunday bolalar turgan muassasa rahbari yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi mansabdor shaxsi tomonidan vasiylik va homiylik organiga xabar qilmaslik, shuningdek, ular tomonidan ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar haqida atayin noto'g'ri ma'lumotlar berish hamda ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni oilaga tarbiyaga (patronat), farzandlikka berishda, ularga vasiylik (homiylk) belgilashda yoxud ularni yetim bolalar yoki ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar uchun tayinlangan tegishli davlat muassasasiga joylashtirishda qonun hujjatlari talablarini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik belgilab qo'yildi.

2-§. Saylov va referendumni tashkil etish hamda o'tkazish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

2014-yil 4-sentabrdagi «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonun² bilan MJtKga «V¹ bob. Saylov va referendumni tashkil etish hamda o'tkazish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik» belgilanib, yangi 51²–51⁹-moddalar kiritildi. Ushbu bobda quyidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik belgilandi:

¹ Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2008. – №16. – 117-м.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотнома-си. – 2014. –№ 5. – 130-м.

– O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning faoliyatiga aralashish;

– O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning qarorlarini ijro etmaslik;

– nomzodning, ishonchli vakilning, kuzatuvchining yoki siyosiy partiya vakolatli vakilining huquqlarini buzish;

– saylovoldi tashviqotini, referendumga qo‘yilgan masalalar yuzasidan tashviqot olib borish shartlari va tartibini buzish;

– nomzodlar, siyosiy partiyalar to‘g‘risida yolg‘on ma‘lumotlarni tarqatish;

– saylovga yoki referendumga tayyorgarlik ko‘rish va saylov yoki referendum o‘tkazish jarayonida axborot hamda tashviqot materiallarini qasddan yo‘q qilib yuborish yoki ularga qasddan shikast yetkazish;

– saylovni yoki referendumni moliyalashtirish tartibini buzish;

– jamoatchilik fikri so‘rovlari natijalarini, saylov yoki referendum natijalari taxminlarini chop etish (e‘lon qilish) tartibini buzish.

Aytish kerakki, **51²-modda** – ***O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning faoliyatiga aralashish bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning faoliyatiga aralashish, xuddi shuningdek, ularning ishiga to‘siqlarni yuzaga keltirish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining o‘n baravaridan o‘n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.***

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning faoliyati O‘zbekiston Respublikasining 1991-yil 18-noyabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida»gi, 1994-yil 5-maydagi «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to‘g‘risida»gi, 1998-yil 30-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida»gi, 2001-yil 30-avgustdagi yangi tahrirdagi «O‘zbekiston Respublikasining Referendumi to‘g‘risida»gi hamda 2003-yil 23-avgustdagi yangi tahrirdagi «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunlari bilan tartibga solingan.

Huqubuzarlikning *obyektini* saylov va referendum to‘g‘risidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi.

Yuqorida keltirilgan qonunga asosan, «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida»gi qonuniga tegishli o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. Unda Markaziy saylov komissiyasi faoliyatining mustaqillik, qonuniylik, kollegiallik, oshkoralik, adolatlilikdan iborat asosiy prinsiplari belgilab berildi. «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida»gi qonunning 2¹-moddasida Markaziy saylov komissiyasi va uning a‘zolari o‘z faoliyatini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslardan mustaqil holda amalga oshirishi hamda Markaziy saylov komissiyasining faoliyatiga aralashishga yo‘l qo‘yilmasligi qat’iy qoida tariqasida belgilab qo‘yildi.

Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning faoliyatiga aralashish, xuddi shuningdek ularning ishiga to‘siqlarni yuzaga keltirishda namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning faoliyatiga aralashish nomzodlarni ro‘yxatga olishda, saylov uchastkasida berilgan ovozlarni hisoblab chiqishda komissiyaga ta’sir o‘tkazish, saylovchilardan ular kimni yoqlab ovoz berganliklarini surishtirish kabi harakatlarda ifodalanadi. Saylov komissiyasining faoliyatiga noqonuniy aralashish mansabdor shaxs yoki mas’ul shaxs tomonidan saylov va referendum to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida yuklatilgan mansab vakolatlari yoki xizmat mavqeidan foydalangan holda amalga oshirilishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning ishida to‘siqlarni yuzaga keltirish saylov komissiyasi a‘zolarini komissiya tarkibida ishlash imkoniyatlarini cheklash, saylov uchastkasida berilgan ovozlarni hisoblab chiqishda kuzatuvchilar ishtirokini cheklash, jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi ma’muriy huquqbuzarliklar yoki jinoyatlar sodir etish kabi harakat yoki harakatsizliklarda namoyon bo‘ladi.

Sharhlanayotgan modda nazarda tutilgan huquqbuzarlik subyektlari asosan kuzatuvchi maqomiga ega shaxslar bo‘lishi mumkin. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 6-moddasiga ko‘ra, saylovga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazishga doir barcha tadbirlarda, shuningdek, saylov kuni ovoz berish xonalarida va ovozlarni sanab chiqishda deputatlikka nomzodlar ko‘rsatgan siyosiy partiyalardan bittadan kuzatuvchi, ommaviy axborot vositalarining vakillari, boshqa davlatlar, xalqaro tashkilotlar va harakatlardan kuzatuvchilar qatnashish huquqiga ega. Shuningdek, «O‘zbekiston Respublikasining referendumini to‘g‘risi-

da»gi qonunning 8-moddasiga asosan, referendumga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishga doir barcha tadbirlarda ham siyosiy partiyalardan, fuqarolar tashabbuskor guruhlaridan kuzatuvchilar, ommaviy axborot vositalarining vakillari, boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlardan kuzatuvchilar qatnashish huquqiga ega. Ushbu kuzatuvchilar O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi hamda tegishli viloyat, tuman, shahar saylov komissiyasi tomonidan belgilanadigan namunadagi mandatga ega bo'lishi shart. «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunining 6-moddasi kuzatuvchilarga uchastka saylov komissiyasining faoliyatiga aralashishni taqiqlaydi. O'z navbatida, referendum to'g'risidagi qonun hujjatlarida hamda kuzatuvchilarning referendum o'tkazuvchi uchastka komissiyasining faoliyatiga aralashishi man etilgan.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni ham qasddan ham ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilishida namoyon bo'ladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalardan tomonidan ko'rib chiqiladi.

51³-modda. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o'tkazuvchi komissiyalarning qarorlarini ijro etmaslik.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o'tkazuvchi komissiyalarning qarorlarini ijro etmaslik, xuddi shuningdek ularning murojaatlarini ko'rib chiqishni g'ayrihuquqiy ravishda rad etish, ularni ko'rib chiqish muddatlarini uzrli sabablarsiz buzish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o'tkazuvchi komissiyalarning qonun bilan tartibga solingan vakolatlari doirasida qabul qilingan tegishli qarorlarini ijro etish jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar huquqbuzarlik obyektini tashkil etadi.

Ma'lumki, «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida»gi qonunning 19-moddasida, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 17-moddasida, «O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida»gi qonunning 10-moddasida, «O'zbekiston Respublikasining Referendumi to'g'risida»gi qonunning 24-moddasida, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 17-moddasida O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining,

referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning o‘z vakolatlari doirasida qabul qiladigan qarorlar okrug va uchastka saylov komissiyalari hamda referendumni o‘tkazish komissiyalari uchun, davlat organlari, siyosiy partiyalar va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar uchun majburiydir deb belgilab qo‘yilgan. Qolaversa, O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida», «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to‘g‘risida», «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida», «O‘zbekiston Respublikasining Referendumi to‘g‘risida»gi qonunlarida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning murojaatlarini ko‘rib chiqishning alohida tartibi belgilangan. Jumladan, «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida»gi qonunining 20-moddasida, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 17-moddasida, «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida»gi qonunning 11-moddasida, «O‘zbekiston Respublikasining Referendumi to‘g‘risida»gi qonunning 24-moddasida, «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 17-moddasida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi, saylov komissiyalari, referendum o‘tkazuvchi komissiyalari saylovga yoki referendumga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish bilan bog‘liq masalalar yuzasidan davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning rahbarlariga, boshqa mansabdor shaxslarga murojaat etish huquqiga ega ekanligi qayd etilgan. Davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning mansabdor shaxslari masalani uch kun muddatda ko‘rib chiqishlari va javob berishlari shart.

Murojaatlarni ko‘rib chiqishni qonunga xilof ravishda rad etish – murojaatlarni ko‘rib chiqish majburiyati yuklangan shaxs yoki organning qonunda ko‘rsatilmagan asoslarga ko‘ra murojaatni qabul qilmasligidir.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi, saylov komissiyalari referendum o‘tkazuvchi komissiyalar saylovga yoki referendumga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish bilan bog‘liq masalalar yuzasidan murojaatlarni ko‘rib chiqish muddatini uzrsiz sabablarga ko‘ra o‘tkazib yuborsa, bu holat javobgarlikni yuzaga keltiradi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni mansabdor shaxslarning O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining, saylov komissiyalarining, referendum o‘tkazuvchi komissiyalarning qarorlarini ijro etmaslikdan, ularning murojaatlarini ko‘rib chiqishni g‘ayrihuquqiy ravishda rad

etish, ularni ko'rib chiqish muddatlarini uzrli sabablarsiz buzishdan iborat harakatsizlikda namoyon bo'ladi.

Huquqbuzarlik qonunga xilof harakatsizlikning boshlanishi bilan tugallangan hisoblanadi. Biroq huquqbuzarlikning davomli xususiyatini inobatga olib qarorni yoki so'rov xatini ijro etmaslik holati aniqlangan kundan boshlab ma'muriy javobgarlikka tortish muddati hisoblanadi.

Huquqbuzarlik *subyekt* mansabdor shaxslar hisoblanadi.

Huquqbuzarlik *subyektiv tomondan* qasddan sodir etilishi mumkin.

MJKning 245-moddasiga ko'ra, huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalardan tomonidan ko'rib chiqiladi.

51⁴-modda. Nomzodning, ishonchli vakilning, kuzatuvchining yoki siyosiy partiya vakolatli vakilining huquqlarini buzish.

Nomzodning, ishonchli vakilning, kuzatuvchining yoki siyosiy partiya vakolatli vakilining huquqlarini buzish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Mamlakatimizda milliy saylov qonunchiligining xalqaro huquqiy normalarga mosligini ta'minlash maqsadida siyosiy partiyalarga saylovlarda o'z kuzatuvchisi va vakolatli vakillari bilan ishtirok etish huquqi berilgan. Siyosiy partiya kuzatuvchisining saylovlardagi ishtirokini huquqiy tartibga solish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida» hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlarining 6-moddasida alohida qoidalar mavjud. Unga asosan, saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishga doir barcha tadbirlarda, shuningdek, har bir saylov uchastkasida saylov kuni ovoz berish xonalarida va ovozlarni sanab chiqishda deputatlikka nomzod ko'rsatgan siyosiy partiyalardan bittadan kuzatuvchi qatnashishi mumkinligi belgilangan. Shu bilan birga, mazkur moddada kuzatuvchilarning huquqlari, ya'ni ular nimalarni amalga oshirishi mumkinligi hamda ular tomonidan qanday harakatlar amalga oshirilishi mumkin emasligi aniq va tushunarli qayd etilgan.

Mamlakatimizda davlat hokimiyati vakillik organlariga bo'lib o'tgan saylovlar tahlili shuni ko'rsatadiki, siyosiy partiyalar o'rtasida raqobatning kuchayishi natijasida partiyalar saylovlarda o'z kuzatuvchilari va vakolatli vakillarining imkoniyatlaridan samarali foydalanishga harakat qilmoqda. Saylov jarayonlarida siyosiy partiyalar faolligini oshirish, ular o'rtasidagi tenglik va sog'lom raqobatni ta'minlash maqsadida 2008-yilning 25-dekabrda qabul qilingan «Saylov to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim

qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida»gi qonunga asosan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida» hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunlarga 17¹-modda kiritildi. Unga binoan, Qonunchilik palatasiga yoki viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatligiga nomzodlar ko'rsatgan siyosiy partiyalarga saylov uchastkasida ovozlarni sanab chiqishda ishtirok etish uchun Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadigan tartibda o'z a'zolari orasidan vakolatli vakil tayinlash huquqi berildi.

Saylov to'g'risidagi qonunchiligimizga asosan, saylovchilar bilan uchrashuvlar deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar tomonidan mustaqil ravishda o'tkaziladi. Deputatlikka nomzod qilib ro'yxatga olingan shaxs saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish, saylovoldi yig'ilishlarida so'zga chiqish, teleko'rsatuvlar va radioeshittirishlarda qatnashish vaqtida, o'rtacha oylik ish haqi saqlangan holda ishlab chiqarish yoki xizmat vazifalarini bajarishdan ozod bo'lish huquqiga ega. Deputatlikka nomzodlar o'n nafargacha ishonchli vakilga ega bo'lishlari mumkin. Ishonchli vakillar nomzod deputat etib saylanishi uchun joylarda tashviqot yuritadilar, shuningdek, saylov komissiyalarida nomzodning manfaatlarini himoya qiladilar.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligining yana bir afzalligi shundaki, Oliy Majlis har ikki palatasi saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq xarajatlar davlat mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Qonunchilik palatasi deputatligiga va Senat a'ziligiga nomzodlarni boshqa mablag'lar hisobidan moliyaviy ta'minlash taqiqlanadi. Nomzodlar huquqlari kafolatini ta'minlashda odil sudlov muhim omil hisoblanadi. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 18-moddasida saylov komissiyalarining qarorlari ustidan deputatlikka nomzodlar ko'rsatgan siyosiy partiyalarning organlari, deputatlikka nomzodlar, ularning ishonchli vakillari, kuzatuvchilar va saylovchilar ana shu qaror qabul qilinganidan keyin o'n kun ichida yuqori saylov komissiyasiga yoki sudga shikoyat qilishlari belgilab qo'yilgan. Markaziy saylov komissiyasining qarorlari ustidan qaror qabul qilinganidan keyin o'n kun ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudiga shikoyat qilinishi mumkin. Shikoyat kelib tushganidan keyin uch kun ichida (saylovga olti kundan kam vaqt qolganda esa darhol) ko'rib chiqilishi lozim. Shikoyat bergan shaxslar shikoyat ko'rib chiqilishida bevosita ishtirok etish huquqiga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 272-moddasiga asosan, saylov komissiyasining xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan berilgan shikoyat sud tomonidan shikoyat berilgan kundan e’tiboran uch kundan kechiktirmay (agar saylovga olti kundan kam vaqt qolgan bo‘lsa, darhol) ko‘rib chiqiladi. Shikoyat sud tomonidan arizachini va tegishli saylov komissiyasining vakilini, shuningdek, prokurorni, agar shikoyat arizachiga emas, balki boshqa fuqaroga daxldor bo‘lsa, o‘sha shaxsni ham chaqirgan holda ko‘rib chiqiladi. Bu shaxslarning kelmasligi ishni ko‘rib chiqishga to‘sqinlik qilmaydi. Sudning hal qiluv qarori chiqarilishi bilanoq darhol tegishli saylov komissiyasiga va arizachiga topshiriladi.

Sharhlanayotgan moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlik obyekti O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzod, Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatligiga nomzodning, deputatlikka nomzodlarning ishonchli vakilining, kuzatuvchining yoki siyosiy partiya vakolatli vakilining huquqlarini ta’minlash bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi.

Huquqbuzarlik obyektiv tomonidan harakat yoki harakatsizlik (masalan, kuzatuvchini ovoz beriladigan joyga qo‘ymaslik, saylov komissiyasi a’zosiga zarur ma’lumotlarni, hujjatlarning nusxalarini taqdim etmaslik, qonunga xilof ravishda chetlashtirish va hokazo)da namoyon bo‘ladi.

Huquqbuzarlik *subyekti* mansabdor shaxslar, fuqarolar hisoblanadi. Huquqbuzarlik *subyektiv tomondan* faqat qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko‘ra, ma’muriy ishlar bo‘yicha sudyalardan tomonidan ko‘rib chiqiladi.

51⁵-modda. Saylovoldi tashviqotini, referendumga qo‘yilgan masalalar yuzasidan tashviqot olib borish shartlari va tartibini buzish.

Saylovoldi tashviqotini, referendumga qo‘yilgan masalalar yuzasidan tashviqot olib borish shartlari va tartibini nomzod, ishonchli vakil, siyosiy partiya vakili, mansabdor shaxs tomonidan buzish eng kam ish haqining yetti baravaridan o‘n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Huquqbuzarlik obyekti saylovoldi tashviqotini, referendumga qo‘yilgan masalalar yuzasidan tashviqot olib borish bilan yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi.

Saylovoldi tashviqoti, referendumga qo‘yilgan masalalar yuzasidan tashviqot olib borish tartibi «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida»gi qonunning 28-moddasida, «Xalq deputatlari viloyat, tuman

va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 25-moddasida, «O'zbekiston Respublikasining Referendumi to'g'risida»gi qonunning 24-moddasida, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 27-moddasida belgilab qo'yilgan. Ushbu normalarga muvofiq, saylovoldi tashviqoti deganda, saylov kampaniyasi davrida amalga oshiriladigan va saylovchilarni deputatlikka nomzodni yoki siyosiy partiyani yoqlab ovoz berishga undashga qaratilgan faoliyat tushuniladi. Saylovoldi tashviqoti deputatlikka nomzodlar Markaziy saylov komissiyasi tomonidan ro'yxatga olingan kundan e'tiboran boshlanadi.

Saylov kuni va ovoz berish boshlanishiga bir kun qolganida saylovoldi tashviqotiga yo'l qo'yilmaydi. Shuningdek, saylovoldi tashviqotini saylovchilarga bepul yoki imtiyozli shartlarda tovarlar berish, xizmatlar ko'rsatish (axborot xizmatlaridan tashqari), qolaversa, pul mablag'lari to'lash bilan qo'shib olib borish taqiqlanadi. Referendum to'g'risidagi qonun hujjatlarida ham O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari referendum o'tkazilishini yoqlab yoki unga qarshi, referendumga qo'yilayotgan qonun loyihasi, amaldagi qonun yoki boshqa masalani yoqlab yoki unga qarshi moneliksiz tashviqot olib borishga haqli ekanligi belgilab qo'yilgan. Referendumga qo'yiladigan masalalar yuzasidan tashviqot olib borish maqsadida radio, televideniye va boshqa ommaviy axborot vositalaridan foydalanish mumkin. Qonunga muvofiq tashviqotni fuqarolarga bepul yoki imtiyozli shartlarda tovarlar berish, xizmatlar ko'rsatish (axborot xizmatlari bundan mustasno), shuningdek, pul mablag'lari to'lash bilan qo'shib olib borish taqiqlanadi. Referendum o'tkaziladigan kuni tashviqot yuritishga yo'l qo'yilmaydi.

Saylovoldi tashviqoti siyosiy partiyaning dasturi va (yoki) saylovoldi platformasi to'g'risidagi axborotni o'zining deputatlikka nomzodlarini yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda deputatlikka nomzod to'g'risidagi axborotni uni yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish tarzda olib boriladi. Saylovoldi tashviqoti omma oldida munozaralar, bahslar, matbuot konferensiyalari, intervyular, so'zga chiqishlar, saylovchilarning yig'ilishlari, deputatlikka nomzod, siyosiy partiya to'g'risidagi roliklarni joylash-tirish shaklida olib borilishi mumkin.

Saylovoldi tashviqoti:

- ommaviy axborot vositalari, televideniye, umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari (jumladan, internet tarmog'i);
- bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini (plakatlar, varaqalar va boshqa materiallarni) chiqarish hamda tarqatish;

– saylovchilar bilan uchrashuvlar o‘tkazish orqali amalga oshiriladi.

Deputatlikka nomzodlar va siyosiy partiyalarga davlat ommaviy axborot vositalarida haq evaziga ham efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Saylov kampaniyasida ishtirok etuvchi ommaviy axborot vositalari tomonidan efir vaqti, nashr maydoni uchun belgilanadigan haq to‘lash shartlari hamda boshqa talablar barcha deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar uchun teng va bir xil bo‘lishi kerak. Ommaviy axborot vositalarida tarqatiladigan axborot haqiqatga mos bo‘lishi, deputatlikka nomzodlarning, siyosiy partiyalarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi kerak. Haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan ma’lumotlarni, deputatlikka nomzodlarning sha’ni va qadr-qimmatiga putur yetkazadigan ma’lumotlarni tarqatish taqiqlanadi.

Tashviqot jarayonida saylovchilarga, fuqarolarga bepul yoki imtiyozli shartlarda tovarlar berish, xizmatlar ko‘rsatish (axborot xizmatlari bundan mustasno), pul mablag‘lari to‘lash, shuningdek, saylov kuni va ovoz berish boshlanishiga bir kun qolganida saylovoldi tashviqotini yuritish, referendum o‘tkaziladigan kuni tashviqot olib borish kabi harakatlar huquqbuzarlikning *obyektiv tomonini* tashkil etadi.

Sharhlanayotgan moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlikning *subyektivi* Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligiga, Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatligiga nomzod, deputatlikka nomzodning ishonchli vakili, siyosiy partiya vakolatli vakili, fuqarolar tashabbuskor guruhining a’zosi va boshqa mansabdor shaxs bo‘lishi mumkin.

Huquqbuzarlik *subyektiv tomondan* qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko‘ra, ma’muriy ishlar bo‘yicha sudyalardan tomonidan ko‘rib chiqiladi.

51⁶-modda. Nomzodlar, siyosiy partiyalar to‘g‘risida yolg‘on ma’lumotlarni tarqatish.

Saylov natijalariga ta’sir ko‘rsatish maqsadida nomzod, siyosiy partiya to‘g‘risida ataylab yolg‘on ma’lumotlarni e’lon qilish yoki boshqa usullar orqali tarqatish fuqarolarga eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan o‘n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Sharhlanayotgan moddaning tuzilishi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligiga, xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatligiga nomzod va siyosiy partiyani ular haqida turli tahqirlovchi ma’lumotlar tarqatilishidan himoya qilishni anglatadi.

Saylov natijalariga ta'sir ko'rsatish maqsadida nomzod, siyosiy partiya to'g'risida ataylab yolg'on ma'lumotlarni e'lon qilish yoki boshqa usullar orqali tarqatishni man etuvchi qoidalar huquqbuzarlikning tajovuz obyektini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 25²-moddasida, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 27²-moddasida ommaviy axborot vositalarida tarqatildigan axborot haqiqatga mos bo'lishi, deputatlikka nomzodlarning, siyosiy partiyalarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi kerakligi belgilab qo'yilgan. Haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlarni, shuningdek, deputatlikka nomzodlarning sha'ni va qadr-qimmatiga putur yetkazadigan ma'lumotlarni tarqatish taqiqlanadi.

Huquqbuzarlik *subyekt* Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligiga, Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatligiga nomzod, deputatlikka nomzodning ishonchli vakili, siyosiy partiya vakolatli vakili, ommaviy axborot vositalari vakillari va boshqa mansabdor shaxs bo'lishi mumkin.

Huquqbuzarlik *subyektiv tomondan* qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalardan tomonidan ko'rib chiqiladi.

51⁷-modda. Saylovga yoki referendumga tayyorgarlik ko'rish va saylov yoki referendum o'tkazish jarayonida axborot hamda tashviqot materiallarini qasddan yo'q qilib yuborish yoki ularga qasddan shikast yetkazish.

Binolarga, inshootlarga yoki boshqa joylarga joylashtirilgan axborot, tashviqot materiallarini saylovga yoki referendumga tayyorgarlik ko'rish va saylov yoki referendum o'tkazish jarayonida qasddan yo'q qilib yuborish yoki ularga qasddan shikast yetkazish eng kam ish haqining uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Sharhlanayotgan moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlik obyektini saylovga yoki referendumga tayyorgarlik ko'rish va saylov yoki referendum o'tkazish jarayonida axborot hamda tashviqot materiallari bilan ta'minlashda yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 27³-moddasiga asosan, siyosiy partiyalarga bosma, ko'rgazmali, audiovizual materiallarni, fonogrammalarni, bosma mahsulotning elektron shakllarini va boshqa tashviqot materiallarini moneliksiz chiqarish hamda

tarqatish uchun teng sharoitlar yaratib beriladi. Tashviqot materiallari O‘zbekiston Respublikasi hududida tayyorlanishi kerak.

Bosma, ko‘rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarida quyidagilar ko‘rsatilishi kerak:

– tashviqot materiallarini tayyorlagan yuridik shaxsning nomi (jismoniy shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi), joylashgan yeri (pochta manzili) va u haqdagi boshqa ma’lumotlar;

– tashviqot materiallariga buyurtma bergan yuridik shaxsning nomi (jismoniy shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi);

– tashviqot materiallarining adadi, chiqarilgan sanasi to‘g‘risidagi axborot.

Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* binolarga, inshootlarga yoki boshqa joylarga joylashtirilgan axborot, tashviqot materiallarini saylovga yoki referendumga tayyorgarlik ko‘rish va saylov yoki referendum o‘tkazish jarayonida qasddan yo‘q qilib yuborish yoki ularga qasddan shikast yetkazishda, xuddi shuningdek, turli suratlar yoki yozuvlar bitilishida ifodalanadi. Binolarga, inshootlarga va boshqa joylarga ilgari joylashtirilgan saylovoldi tashviqoti materiallari saylovga bir kun qolganida mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan olib qo‘yiladi. Bu holat huquqbuzarlik tarkibini keltirib chiqarmaydi.

Huquqbuzarlik *subyektiv* fuqarolar, mansabdor shaxslar hisoblanadi.

Huquqbuzarlik *subyektiv tomondan* qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko‘ra, ma’muriy ishlar bo‘yicha sudyalari tomonidan ko‘rib chiqiladi.

51⁸-modda. Saylovni yoki referendumni moliyalashtirish tartibini buzish.

Saylovni yoki referendumni moliyalashtirish tartibini buzish fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan o‘n baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa o‘n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Saylovni yoki referendumni moliyalashtirish bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlar huquqbuzarlik obyektini tashkil etadi. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 64-moddasi, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 48-moddasi hamda «O‘zbekiston Respublikasining Referendumi to‘g‘risida»gi qonunning 42-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi sayloviga, xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga sayloviga, shuningdek, referendumga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish bilan bog‘liq xarajatlar davlat mablag‘lari hisobidan

amalga oshiriladi. Deputatlikka nomzodlarni boshqa mablag‘lar hisobidan moliyaviy ta‘minlash va moddiy jihatdan o‘zga tarzda qo‘llab-quvvatlash taqiqlanadi.

Siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar saylov o‘tkazish uchun o‘z mablag‘larini ixtiyoriy ravishda berishlari mumkin. Bu mablag‘larni tegishli saylov komissiyalari saylov kampaniyasi vaqtida foydalanish uchun qabul qilib oladi.

Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* saylovni yoki referendumni moliyalashtirish tartibini buzishda ifodalanadi.

Huquqbuzarlik *subyektiv* fuqarolar tashabbuskor guruhining a‘zosi, mansabdor shaxs hisoblanadi.

Subyektiv tomondan huquqbuzarlik faqat qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar MJTKning 245-moddasiga ko‘ra, ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyalardan tomonidan ko‘rib chiqiladi.

51⁹-modda. Jamoatchilik fikri so‘rovlari natijalarini, saylov yoki referendum natijalari taxminlarini chop etish (e‘lon qilish) tartibini buzish.

Jamoatchilik fikri so‘rovlari natijalarini, saylov yoki referendum natijalari taxminlarini, shuningdek, saylov yoki referendum bilan bog‘liq boshqa tadqiqotlarni chop etish (e‘lon qilish) tartibini buzish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining o‘n besh baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Huquqbuzarlik *obyektiv* bevosita jamoatchilik fikri so‘rovlari natijalari, saylov yoki referendum natijalari taxminlari, shuningdek saylov yoki referendum bilan bog‘liq boshqa tadqiqotlarni chop etish (e‘lon qilish)ga oid ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi.

«O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida»gi qonunning 33, 34, 35, 36-moddalari, «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 65-moddasi, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 49-moddasi hamda «O‘zbekiston Respublikasining Referendumi to‘g‘risida»gi qonunning 39-moddasiga ko‘ra, ovoz berish kuniga qadar uch kun ichida, shuningdek, ovoz berish kuni jamoatchilik fikri so‘rovlari natijalarini, saylov natijalari taxminlarini, o‘tkazilayotgan saylov bilan bog‘liq boshqa tadqiqotlarni chop etish (e‘lon qilish), ularni umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari (internet tarmog‘i)ga joylashtirishga yo‘l qo‘yilmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi referendum o‘tkazilgandan keyin ko‘pi bilan o‘n kun ichida referendumda qabul qilingan qarorni e‘lon qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi referendum o‘tkazuvchi okrug komissiyalarining bayonlari asosida:

– O‘zbekiston Respublikasining ovoz beruvchi fuqarolari umumiy sonini;

– ovoz berish bulletinlarini olgan fuqarolarning sonini;

– ovoz berishda ishtirok etgan fuqarolarning sonini;

– referendumga qo‘yilgan masalani yoqlab berilgan ovozlar sonini;

– referendumga qo‘yilgan masalaga qarshi berilgan ovozlar sonini;

– haqiqiy emas deb topilgan ovoz berish bulletinlarining sonini aniqlaydi.

Agar ovoz berishda ishtirok etgan fuqarolarning yarmidan ko‘prog‘i yoqlab ovoz bergan bo‘lsa, qaror referendumda qabul qilingan deb topiladi. Biroq ro‘yxatga kiritilgan fuqarolarning yarmidan kam referendumda ishtirok etgan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi referendumni o‘tmagan, deb topadi.

Ovoz berish chog‘ida yo‘l qo‘yilgan va ovoz berish yakunlariga ta‘sir qilgan qoidabuzarlik tufayli ovoz berish yakunlari umuman yoki ayrim okruglar yoxud ayrim uchastkalar bo‘yicha haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Ovoz berish yakunlarini haqiqiy emas deb topish to‘g‘risidagi qaror O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan qabul qilinadi va bu qaror ustidan referendum yakunlari e‘lon qilingan kundan e‘tiboran o‘n kun ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudiga shikoyat qilinishi mumkin. Ayrim okruglar yoki ayrim uchastkalarda ovoz berish yakunlari haqiqiy emas deb topilgan taqdirda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining qaroriga binoan, ana shu okruglar yoki uchastkalar bo‘yicha ovoz berish natijalari (agar bu natijalarsiz ham referendum umuman haqiqiy deb topilishi mumkin bo‘lsa) umumiy natijalardan chiqarib tashlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi majlisida ovoz berish yakunlari chiqariladi va bu haqda bayonnoma tuziladi. Bayonnoma rais, rais o‘rinbosari, komissiyaning kotibi, boshqa a‘zolari tomonidan imzolanadi. Referendum yakunlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi qaror qabul qiladi.

Huquqbuzarlik *obyekti* bevosita jamoatchilik fikri so‘rovlari natijalari, saylov yoki referendum natijalari taxminlari, shuningdek, saylov yoki

referendum bilan bog‘liq boshqa tadqiqotlarni chop etish (e‘lon qilish)dan iborat harakatlarda ifodalanadi.

Huquqbuzarlik *subyekt* moddaning sanksiyasida keltirilganidek faqat mansabdor shaxs hisoblanadi.

Subyektiv tomondan huquqbuzarlik qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko‘ra, ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyalardan tomonidan ko‘rib chiqiladi.

3-§. Aholi sog‘lig‘ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma‘muriy javobgarlik

Mazkur turdagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik MJtKning 52–59-moddalarida nazarda tutilgan. Shulardan ayrimlarini ko‘rib chiqamiz.

Yengil tan jarohati yetkazish (52-m.). Ehtiyotsizlik orqasida yengil tan jarohati yetkazish eng kam ish haqining bir baravaridan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi. Qasddan yengil tan jarohati yetkazish, bu harakat sog‘liqning qisqa muddatli yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatini uncha ko‘p davom etmaydigan turg‘un tarzda yo‘qotishga olib kelmagan bo‘lsa, eng kam ish haqining ikki baravaridan to‘rt baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Ehtiyotsizlik orqasida yengil tan jarohati yetkazish quyidagi hollarda sodir bo‘ladi:

harakat ehtiyotsizlik bilan sodir etilganligi va jabrlanuvchining sog‘lig‘iga zarar yetkazganligi, bunga huquqbuzarning oldindan ko‘zi yetmagan, holbuki, u zarar yetkazilishi mumkinligiga oldindan ko‘zi yetishi lozim va mumkin edi, lekin u zarar yetkazilishiga oldindan ko‘zi yetgan bo‘lsa ham yengiltaklik bilan uni bartaraf etish mumkinligiga ishongan bo‘lsa;

huquqbuzar o‘z xatti-harakati bilan yetkazilgan zarar ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan bo‘lsa.

Qasddan yengil tan jarohati yetkazish – sog‘liqning qisqa muddat yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatini uncha ko‘p davom etmaydigan turg‘un tarzda yo‘qotishga olib kelmagan huquqbuzarlikdir.

Badanga yetkazilgan tan jarohatini yengil jarohat deb topish uchun uning yetkazilgan vaqtda hayot uchun xavfli bo‘lmaganini va sog‘liqning qisqa muddat yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatining uncha ko‘p davom etmaydigan tarzda yo‘qotishga olib kelmaganini aniqlash lozim. Sog‘liqning yomonlashuvi muddati va mehnat qobiliyatining qay darajada yo‘qotilganligi masalasini tibbiy guvohlik berish xulosasini hisobga olgan

holda ma'muriy ishlar bo'yicha sudya hal qiladi. Sog'liqning qisqa muddat yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatini uncha ko'p davom etmaydigan turg'un tarzda yo'qotishga olib kelmagan qasddan yengil tan jarohati yetkazishga birmuncha tez o'tib ketadigan shikastlanishlar kiradi.

Yengil tan jarohati yetkazgan huquqbuzarning harakatlari zarur mudofaa chegaralaridan chetga chiqqan taqdirda ma'muriy javobgarlikka sabab bo'lmaydi, chunki ular himoyalalanuvchining zarur mudofaa chorasini qo'llanishi oqibati sifatida qonunda ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladigan holat tarzida nazarda tutilmagan. Qasddan yengil tan jarohati yetkazish, basharti, bu harakatlar jamoat tartibini buzishga olib kelmagan yoki jamiyatni hurmat qilmaslikni ifodalagan bo'lsa, bezorilik deb baholanishi mumkin emas.

Mazkur huquqbuzarlik obyekti fuqarolarning sog'lig'idir.

Huquqbuzarlik tarkibining *obyektiv tomoni* yengil tan jarohati yetkazish harakatini nazarda tutadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni ham ehtiyotsizlik orqasida, ham qasddan yengil tan jarohati yetkazilganligidir.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni huquqbuzarlik sodir etilgan paytda 16 yoshga to'lgan shaxs hisoblanadi.

Xuddi shunday xatti-harakatlar uchun ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin sodir etilgan qasddan yengil tan jarohati yetkazilishi JKning 109-moddasi birinchi qismi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Kodeks 52-moddasining birinchi va ikkinchi qismlarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ishlar tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Sanitariya qonun hujjatlarini buzish (53-m.). Sanitariya qonunchilik hujjatlarini, sanitariya normalarini, qoidalarini va gigiyena normativlarini buzish fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar jamoat xavfsizligiga, tabiiy muhit obyektlariga (atmosfera havosidan tashqari), aholining sog'lig'iga, mehnat va dam olish sharoitlariga tajovuz qiladi. Shaxsni ma'muriy javobgarlikka tortish uchun qanday sanitariya-gigiyena qoidalari buzilganligini aniqlab olish zarur. O'zbekiston Respublikasining «Davlat sanitariya nazorati to'g'risida»gi qonuni¹ga muvofiq davlat sanitariya-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1992. – №7. – 355-м.

gigiyena normalari va qoidalarini ishlab chiqish hamda tasdiqlash Sog‘liqni saqlash vazirligi zimmasiga yuklangan. Boshqa qoidalar va normalar manfaatdor vazirliklar, idoralar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar tomonidan sanitariya-gigiyena xizmati organlari va muassasalari bilan birgalikda ishlab chiqiladi. Bu qoidalar sanoatning ayrim tarmoqlariga, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga ham tatbiq etiladi. Mazkur qoidalarga rioya etilishini nazorat qilishni sanitariya-gigiyena xizmati organlari, shuningdek, temir yo‘l, fuqaro aviatsiyasi kompaniyalari, Milliy xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi obyektlarida, Mudofaa vazirligining harbiy shaharchalari va o‘quv markazlari hududida joylashgan obyektlarda ko‘rsatib o‘tilgan vazirliklar va idoralar tibbiy xizmatlari amalga oshiradi.

Mazkur modda bo‘yicha javobgarlik sanitariya-gigiyena qoidalarining buzilishi atmosfera havosini saqlash qoidalarining buzilishiga sabab bo‘lmagan paytda boshlanadi. Aks holda MJtKning 85–88-moddalari bo‘yicha javobgarlik boshlanadi. Obyektiv tomondan qaraganda, huquqbuzarlik yo faol harakatlarda, yo harakatsizlikda ifodalanadi, bunda shaxs belgilangan qoidalarni bajarish lozim bo‘lgani holda ularni bajarishdan bila turib bosh tortgan bo‘ladi.

Xatti-harakatning subyektiv tomoni shaxsning ko‘rsatib o‘tilgan qoidalarni bila turib buzishida va qandaydir oqibatlarining boshlanishiga nisbatan ehtiyotsizlik bilan qaraganligida ifodalanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni sanitariya-gigiyena qoidalari va normalariga rioya qilinishiga javobgar bo‘lgan mansabdor shaxslar ham, shuningdek, bu qoidalarni buzgan fuqarolar ham bo‘lishi mumkin.

Ushbu moddada nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni zimmasiga davlat sanitariya nazorati yuklangan organlar ko‘rib chiqadilar (MJtKning 250–252, 257, 258-moddalari).

Giyohvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni oz miqdorda g‘ayriqonuniy tarzda tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki jo‘natish (56-m.). Giyohvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni o‘tkazish maqsadini ko‘zlamay, oz miqdorda g‘ayriqonuniy tarzda tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki jo‘natish, giyohvandlik vositalarini, psixotrop moddalarni musodara qilib, eng kam ish haqining bir baravaridan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga yoxud giyohvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni musodara qilib, o‘n besh sutkagacha muddatga ma‘muriy qamoq jazosiga sabab bo‘ladi.

Mazkur xatti-harakatning obyektiv tomoni turli harakatlar, ya‘ni giyohvandlik vositalarini va shu kabilarni tayyorlash, olish, saqlash,

tashish, jo‘natishni yuzaga keltiradi. O‘zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning muomalada bo‘lishi O‘zbekiston Respublikasining «Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to‘g‘risida»gi qonunida belgilangan¹. Ushbu qonunda quyidagi asosiy tushunchalar qo‘llaniladi:

giyohvandlik (narkotik) vositalari – giyohvandlik vositalari ro‘yxatiga kiritilgan va O‘zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, kelib chiqishi sintetik yoki tabiiy moddalar, tarkibida giyohvandlik moddasi bo‘lgan preparatlar va o‘simliklar;

psixotrop moddalar – psixotrop moddalar ro‘yxatiga kiritilgan va O‘zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, kelib chiqishi sintetik yoki tabiiy moddalar;

prekursorlar – prekursorlar ro‘yxatiga kiritilgan va O‘zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar tayyorlash uchun foydalaniladigan moddalar.

Giyohvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni oz yoki ko‘p miqdorga kiritish to‘g‘risidagi masalani hal qilish tergov va sud organlari vakolatiga kiradi, ular bunda O‘zbekiston Respublikasining Giyohvandlik vositalarini nazorat qilish davlat komissiyasining 2016-yil 22-martdagi tavsiyalariga va giyohvandlik vositalarining ro‘yxatiga amal qilishlari lozim. Bunda shuni nazarda tutish kerakki, giyohvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni sotish maqsadisiz oz miqdorda tayyorlash, saqlash, tashish yoki jo‘natish ma‘muriy huquqbuzarlik bo‘lib, buning uchun javobgarlik O‘zbekiston Respublikasi MJtKning 56-moddasida nazarda tutilgan².

Mazkur xatti-harakat subyekti 16 yoshga to‘lgan shaxsdir.

Subyektiv tomondan qaraganda mazkur xatti-harakat faqat qasddan sodir etilishi mumkin. Aybdor o‘zining g‘ayrihuquqiy harakatlar sodir etayotganini anglab yetadi, ularning zararli oqibatlariga oldindan ko‘zi yetadi yoki bunga bila turib yo‘l qo‘yadi.

Mazkur harakatlarni sotish maqsadida sodir etish JKning 273-moddasi, birinchi qismi bo‘yicha kvalifikatsiya qilinadi.

MJtKning 56-moddasida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar tuman (shahar) sudining ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyasi tomonidan ko‘rib chiqiladi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1999. – № 9. – 210-м.

² Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1995 йил 27 октябрь қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг бюллетени. – 1996. – 1-2. – Б. 65.

Jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste'mol qilish (56¹-m.). Ish joylarida, sog'liqni saqlash, ta'lim, sport-sog'lomlashtirish muassasalarida, yong'in chiqish xavfi bo'lgan joylarda, shu jumladan, avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalarida va boshqa jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste'mol qilish (bundan tamaki mahsulotini iste'mol qilish uchun maxsus ajratilgan joylar va (yoki) xonalar mustasno) eng kam ish haqining uchdan bir qismi miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.

Huquqbuzarlikning bevosita obyekti – ish joylari, sog'liqni saqlash, ta'lim, sport-sog'lomlashtirish muassasalarida, yong'in chiqish xavfi bo'lgan joylarda, avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari va boshqa jamoat joylaridagi aholining sog'lig'i hisoblanadi. Obyektiv tomoni – tamaki mahsulotlarini chekish mumkin bo'lmagan joylar, ya'ni jamoat joylarida belgilangan talabni buzgan holda tamaki mahsulotlarini chekishdir. Ushbu huquqbuzarlikning subyekti – 16 yoshga to'lgan, aqli raso har qanday jismoniy shaxs bo'lishi mumkin. Subyektiv tomoni – asosan qasddan sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlik sifatida qaraladi.

Izoh: yuqoridagi moddada boshqa jamoat joylari deganda, tamaki mahsulotini iste'mol qilishga maxsus ajratilgan joylar yoki xonalar bo'lmagan barcha jamoat joylari nazarda tutilmoqda.

4-§. Mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarliklar

Mulkka tajovuz qiluvchi ma'muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarlik O'zbekiston Respublikasi MJtKning 60–64-moddalarida ko'zda tutilgan.

Oz miqdorda talon-toroj qilish (61-m.). Mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning mol-mulkini o'g'irlash, o'zlash-tirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan oz miqdorda talon-toroj qilish eng kam ish haqining bir baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Basharti, talon-toroj qilingan mulkning qiymati eng kam ish haqining o'ttiz baravaridan oshmasa, bunday talon-toroj oz miqdordagi talon-toroj qilish deb hisoblanadi.

Ustav fondida davlat ulushi bo'lmagan korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning mol-mulkini ularning xodimi tomonidan o'g'irlash, o'zlash-

tirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan sodir etilgan oz miqdorda talon-toroj qilish faqat mazkur korxonalar, muassasalar, tashkilotlar rahbarining, mulkdorining yoki vakolatli boshqaruv organining arizasiga ko'ra javobgarlikka sabab bo'ladi.

Mulknii oz miqdorda talon-toroj qilish mulkka tajovuz qilishning keng tarqalgan turlaridan biridir. Bu huquqbuzarlik yetkazadigan moddiy zarar juda katta bo'lib, bundan ko'riladigan ma'naviy ziyon ham ozmuncha emas. Mulknii o'g'irlash, oz miqdorda talon-toroj qilish qasddan qilinadigan, haqini to'lamasdan sodir etiladigan g'ayriqonuniy xatti-harakat bo'lib, bu mulknii g'arazli maqsadda o'zining mulki qilib olish yoki boshqa shaxsning mulki qilib berish uchun amalga oshiriladi. Aybdor mehnat sarflamasdan boy bo'lib qoladi, talon-toroj qilingan mulknii o'z mulki sifatida tasarruf qiladi, uni ishlatadi, in'om etadi, sotadi yoki hokazo. Mulk deganda, sanoat, xo'jalik yoki hunarmandlik, ishlab chiqarish buyumlari, xom ashyo, pul, haq to'langan hujjatlar tushuniladi, ular bevosita moddiy boylik olish huquqini beradi.

Talon-toroj qilingan mulkning qiymati belgilangan chakana narxlar bilan aniqlanadi. Agar talon-toroj umumiy ovqatlanish korxonasida (ishlab chiqarishda, bufetda) yoki komission savdoda ro'y bergan bo'lsa, qiymat ana shu mahsulotni va molni sotish uchun belgilangan narxlar asosida aniqlanadi. Basharti talon-toroj qilingan mulkning chakana narxi bo'lmasa, u holda qiymat O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining «Moddiy boyliklarni talon-toroj qilishda, rastrata qilishda, qasddan yo'q qilish yoki qasddan shikast yetkazishda ularning chakana narxi bo'lmagan taqdirda yetkazilgan zararni belgilash uchun narxlarni hisoblab chiqish tartibi to'g'risidagi ko'rsatmalar»iga muvofiq aniqlanishi kerak. Basharti, talon-toroj qilingan mulkning, boylikning chakana narxi bo'lmasa va ularning qiymatini Moliya vazirligi ko'rsatmalarida nazarda tutilgan tartibda aniqlash imkoni bo'lmasa, u holda o'g'irlangan mulk qiymati ekspert xulosasi asosida aniqlanadi.

Sodir etilgan talon-toroj oz miqdordagi talon-toroj ekanligini hal etishda talon-toroj qilingan mulkning qiymatidan tashqari, buyumlarning tabiiy miqdori (vazni, hajmi) va ularning xalq xo'jaligi uchun ahamiyati ham hisobga olinishi lozim. Talon-toroj qilingan mulkning (masalan, muayyan binokorlik materialining) o'ta taqchilligi ham nazarda tutilishi kerak. Oz miqdordagi talon-toroj, basharti, u mazkur moddada ko'rsatib o'tilgan shakllarda, ya'ni o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab mavqeini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan sodir etilgan bo'lsa, ma'muriy huquqbuzarlikning tarkibini tashkil etadi.

O'g'irlash – yashirin ravishda talon-toroj qilishdir. O'zlashtirish huquqbuzar ixtiyorida bo'lgan, masalan, omborchiga saqlash uchun berilgan yoki ekspeditorga yetkazib berish uchun ishonib topshirilgan mulkni o'zini qilib olish yoki boshqa shaxsning mulkiga aylantirish bilan bog'liqdir. Rastrata qilish aybdorning ixtiyorida bo'lgan mulkning g'arazli maqsadda uchinchi shaxs tomonidan sotilishi, ishlatilishi, hadya qilinishi, begonalashtirilishini bildiradi. Xizmat mavqeini suiiste'mol qilish yo'li bilan talon-toroj qilishda mulk mansabdor shaxsning ixtiyorida bo'lmaydi, u g'ayriqonuniy farmoyish berib, soxta hujjatlardan foydalangan holda, mulkni egallab oladi va hokazo. Masalan, mansabdor shaxs qo'l ostidagi shaxsga muassasaga qarashli benzin solingan idishni haq to'lamasdan o'z qarindoshiga topshirishni buyuradi. Mulknı firibgarlik yo'li bilan egallab olish uchun bu mulk kimda saqlanayotgan bo'lsa, uni chalg'itish, mulknı aybdorga berishga undash maqsadida yolg'ondan foydalanish, haqiqatni qasddan yashirish yoki buzib ko'rsatish xosdir. Bir qator talon-torojni baholashga ta'sir qiladigan holatlar jinoiy xatti-harakat bo'lsa ham, ular oz miqdordagi talon-toroj qilish uchun ahamiyatsiz bo'ladi. Bir guruh shaxslarning oz miqdorda talon-toroj sodir qilish uchun oldindan kelishib olishi, uni alohida xavfli, takroran jinoyat sodir qilgan shaxs tomonidan amalga oshirilishi, shuningdek, jinoyatni ijro etish usuli (binoga kirish yoki boshqa omborxonaga kirish yo'li bilan) oz miqdordagi talon-torojni (bunday jinoyat uchun g'arazli niyat mavjud bo'lmagan taqdirda) jinoiy jazoga tortiladigan talon-toroj deb baho berishga asos bo'lib xizmat qiladigan holatlar hisoblanmaydi. Biroq bunday holatlar aybdorga jazo chorasini belgilashda hisobga olinishi lozim. Shuningdek, ustav fondida davlat ulushi bo'lmagan korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning mulkini ularning xodimi tomonidan o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan sodir etilgan oz miqdorda talon-toroj qilish faqat mazkur korxonalar, muassasalar, tashkilotlar rahbarining, mulkdorining yoki vakolatli boshqaruv organining arizasiga ko'ra javobgarlikka tortiladi. Agar yuqorida ta'kidlangan muassasa, tashkilotning ustav fondida davlat ulushi mavjud bo'lsa mazkur muassasa tashkilot rahbarining, mulkdorining yoki vakolatli boshqaruv organi ariza bermasa ham ma'muriy javobgarlik yuzaga keladi.

Ko'rib chiqilayotgan huquqbuzarlik subyektiv tomondan to'g'ridan-to'g'ri g'arazli niyat va maqsadning mavjudligini nazarda tutadi. Har qanday shakldagi oz miqdordagi talon-torojni mulkka tajovuz qilgan holda sodir etishda o'g'irlovchi g'ayrihuquqiy xatti-harakat sodir etayotganini anglab yetadi, uning moddiy zarar tarzidagi zararli oqibatlariga oldindan

ko'zi yetadi. O'g'irlik qiluvchining maqsadi g'ayriqonuniy bo'lib, u g'arazli maqsad bilan mulkni o'z mulkiga yoki boshqa shaxsning mulkiga aylantirishni istaydi. Aybdorning g'arazli niyati katta miqdordagi mulkni o'g'irlashdan iborat bo'lib, talon-toroj qilingan mulk belgilangan eng kam ish haqining o'ttiz baravaridan ko'p bo'lsa, u holda jinoiy javobgarlik kelib chiqadi, chunki katta miqdordagi mulkni o'g'irlash yaqqol ko'rinib turibdi. Bunday holatda talon-toroj qilish JKning 167 va 168-moddalari bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Oz miqdordagi talon-toroj uchun javobgarlik 16 yoshdan boshlanadi. Mansab mavqeini suiiste'mol qilgan holda oz miqdorda talon-toroj qilishni faqat mansabdor shaxslar amalga oshirishlari mumkin.

MJKning 61-moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari va voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiya tomonidan ko'rib chiqiladi (245, 247-m.).

Nodavlat tijorat tashkilotining yoki boshqa nodavlat tashkilotning xizmatchisini pora evaziga og'dirib olish (61¹-m.). Nodavlat tijorat tashkilotining yoki boshqa nodavlat tashkilotning xizmatchisiga mazkur xizmatchining o'z vakolatlaridan foydalangan holda sodir etishi lozim yoki mumkin bo'lgan muayyan harakatni uni pora evaziga o'ziga og'dirib olayotgan shaxs manfaatlarini ko'zlab bajarishi yoki bajarmasligi evaziga qonunga xilof ekanligini bila turib, moddiy qimmatliklar berish yoki uni mulkiy manfaatdor etish eng kam ish haqining yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Nodavlat tijorat tashkiloti yoki boshqa nodavlat tashkilot xizmatchisining o'z vakolatlaridan foydalangan holda sodir etishi lozim yoki mumkin bo'lgan muayyan harakatni uni pora evaziga o'ziga og'dirib olayotgan shaxs manfaatlarini ko'zlab bajarishi yoki bajarmasligi evaziga qonunga xilof ekanligini bila turib, moddiy qimmatliklar olishi yoki mulkiy manfaatdor bo'lishi eng kam ish haqining yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Nodavlat tijorat tashkilotining yoki boshqa nodavlat tashkilotining xizmatchisi deganda, mehnat shartnomasi yoki fuqarolik-huquqiy shartnoma asosida mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi, mansabdor shaxs alomatlariga ega bo'lmagan shaxs tushuniladi. Ushbu huquqbuzarlik turi O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 20-avgustdagi «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga xususiy mulkni, tadbirkorlik subyektlarini ishonchli himoya qilishni yanada kuchaytirishga, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni

bartaraf etishga qaratilgan o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonuni asosida amalga joriy etildi.

Ushbu huquqbuzarlik MJtKning VII bobiga taalluqli bo'lib, mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar turiga kiradi hamda huquqbuzarlikning tarkibiy elementlari quyidagicha tavsiflanadi:

bevosita obyekt – nodavlat tijorat tashkilotining yoki boshqa nodavlat tashkilotning xizmatchisiga pora evaziga beriladigan moddiy qimmatliklar hisoblanadi;

obyektiv tomoni – nodavlat tijorat tashkilotining yoki boshqa nodavlat tashkilot xizmatchisining yoki xizmatchini o'zining manfaati yo'lida pora berish evaziga og'dirgan shaxsning huquqqa xilof harakati;

subyekt – ushbu huquqbuzarlikni sodir etgan, 16 yoshga to'lgan, aqli raso har qanday jismoniy shaxs bo'lishi mumkin;

subyektiv tomoni – qasddan sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlikdir.

Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar tuman (shahar) sudlari ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi (245-m.).

Shaxs mazkur ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etib ma'muriy jazo chorasi qo'llanilgandan keyin bir yil ichida xuddi shunday huquqbuzarlikni takror sodir etsa, Jinoyat kodeksining 192¹⁰-moddasi birinchi qismi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

5-§. Tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Bunday huquqbuzarliklar uchun javobgarlik MJtKning 65–96-moddalarida nazarda tutilgan. Ushbu huquqbuzarliklarning ayrimlarini ko'rib chiqamiz.

Yerlardan xo'jasizlarcha foydalanish yoki ularni yaroqsiz holga tushirish (65-m.). Yerlardan xo'jasizlarcha foydalanish, obyektlar qurish paytida unumdor qatlamni olmaslik, yer maydonlaridan boshqa maqsadlarda foydalanish, yerlarni foydalanishdan chiqarishga, hosildorlik pasayishiga, tuproqning buzilishi yoki yo'q bo'lib ketishiga olib keladigan boshqa harakatlarni sodir etish, shuningdek, tanazzulga yuz tutgan qishloq xo'jaligi yerlarini konservatsiyalashning belgilangan tartibini buzish fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Qishloq xo'jaligi va boshqa yerlarni yaroqsiz holga tushirish, ularni ishlab chiqarish chiqitlari va boshqa chiqindilar, kimyoviy va radioaktiv moddalar hamda oqova suvlar bilan

ifloslantirish fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Yerlardan xo‘jasizlarcha foydalanish, *birinchidan*, ulardan oqilona foydalanish qoidalarini buzishda ifodalanadi va yer egalari, yerdan foydalanuvchilar va ularni ijaraga oluvchilar tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Yer kodeksining 39, 40, 48, 79-moddalarida nazarda tutilgan majburiyatlarning amalga oshirilmasligida namoyon bo‘ladi¹. Yer egalari, yerdan foydalanuvchilar va yerlarni ijaraga oluvchilarning yerlardan oqilona foydalanish sohasidagi vazifalari quyidagilardan iborat: yer uchastkasidan belgilangan maqsadga muvofiq oqilona foydalanish; tuproq unumdorligini oshirish; ishlab chiqarishda tabiatni muhofaza qilish texnologiyasini tatbiq etish, o‘z xo‘jalik faoliyati natijasida hududda ekologik vaziyatning yomonlashuviga yo‘l qo‘ymaslik; yerlarni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish (dehqonchilikning eng samarali tizimlarini, o‘tloqlarni suv bilan ta‘minlash va pichan o‘rimini yaxshilash, yerlar sho‘rlanishining oldini olish, sug‘oriladigan yerlarning botqoqlashuvi va ifloslanishi, tuproq tarkibining shamol, suv eroziyasi natijasida buzilishining oldini olish, qishloq xo‘jalik ekinlari ekiladigan yerlarni butalar va mayda o‘rmonlar, begona o‘tlar va hokazolar bosib ketishidan himoya qilish).

Ikkinchidan, yerlardan xo‘jasizlarcha foydalanish yerlardan foydalanmaslikda yoki maqsadsiz foydalanishda, ya‘ni yer uchastkalariga bo‘lgan huquqlarni beruvchi hujjatlarda, shu jumladan, yerga doimiy egalik qilish yoki doimiy foydalanish Davlat aktida, shuningdek, ijara shartnomasida ko‘rsatib o‘tilgan maqsadlarga muvofiq foydalanmaslikda ifodalanishi mumkin.

Yerlarni foydalanishdan chiqarishga, ularning hosildorligi pasayishiga, tuproqning buzilishi yoki yo‘q bo‘lib ketishiga olib keladigan boshqa harakatlar deganda, mineral o‘g‘itlarni noto‘g‘ri ishlatish yoki yerlarni belgilangan normalarni buzgan holda sug‘orishni tushunish kerak. Xo‘jalik faoliyati tufayli buzilgan qishloq xo‘jalik yerlari konservatsiyalanishi, ya‘ni muayyan vaqt foydalanilmasligi va ularda tuproqni tiklash yuzasidan agromelioratsiya ishlari o‘tkazilishi lozim.

Mazkur huquqbuzarlik *obyekti* egalik qilish uchun, foydalanishga, shu jumladan, ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalanish tartibi hisoblanadi.

Ma‘muriy huquqbuzarlik *subyektlari* korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning mansabdor shaxslari, shuningdek, yerga egalik qilayotgan,

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1998. – № 5-6. – 82-м.

undan foydalanayotgan va yer uchastkalarini ijaraga olgan fuqarolar hisoblanadi.

Subyektiv tomondan mazkur huquqbuzarlik qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin. *Obyektiv tomondan* huquqbuzarlik harakat yoki harakatsizlik bilan amalga oshirilishi mumkin. Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik tuproqning sifat jihatdan o'zgarishiga olib keladigan, undan maqsadli foydalanishni yo'qqa chiqaradigan harakat yoki harakatsizlik bilan sodir etilishi mumkin. Yerlarning ishlab chiqarish chiqitlari va boshqa chiqindilar, kimyoviy va radioaktiv moddalar bilan ifloslanishi MJtKning 91-moddasida obyekt bo'yicha ko'rsatib o'tilgan huquqbuzarliklardan farq qiladi, ya'ni mazkur huquqbuzarlikda obyekt yer hisoblanadi. Tuproqning ishlab chiqarish chiqitlari va boshqa chiqindilar, kimyoviy va radioaktiv moddalar bilan ifloslanishi «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi qonunning 22, 42, 45-moddalari va Yer kodeksining 79, 90-moddalari bilan taqiqlanadi.

Mazkur huquqbuzarliklarning subyektlari mansabdor shaxslar va fuqarolardir.

Yerlardan foydalanish shartlarining buzilishi og'ir oqibatlarga olib kelsa, bu jinoyat deb topilishi va JKning 197-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Ushbu moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar tabiatni muhofaza qilish organlari (MJtK 261-m.) tomonidan ko'rib chiqiladi.

Yer berish tartibini buzish (66-m.). Yer berishning tartibini buzish, xuddi shuningdek, fermer yoki dehqon xo'jaligi yuritish uchun, yakka tartibda uy-joy qurish va turar joy binosiga xizmat ko'rsatish, jamoa bog'dorchiligi va polizchiligi uchun fuqarolarga yer berilishiga to'sqinlik qilish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Yer berish tartibi O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksining 18, 23, 24-25, 27, 53, 55-moddalarida, «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi qonunning 10-11-moddalarida¹, «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonunning 8-moddasida², Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 15-iyuldagi 300-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Fermer xo'jaligini yuritish uchun yer uchastkalarini fuqarolarga uzoq muddatli ijaraga berish tartibi»da belgilab berilgan. Yer berish tartibi yer uchastkalarini ajratib berish bilan bog'liq bo'lgan

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2004. – № 9. – 162-м.

² О'sha manba. – 1998. – № 5-6. – 88-м.

jarayonda bajariladigan harakatlarda namoyon bo'lib, u quyidagilarni qamrab oladi: yer berish masalasi ushbu organning vakolatiga kirishi, yerni berish to'g'risidagi arizalarni ko'rib chiqish muddatlari, yer uchastkaları ajratib berishga doir materiallar xususida tegishli davlat organlari bilan kelishish, yer uchastkasi chegaralarini joyida aniq belgilash, yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni to'g'ri rasmiylashtirish, yer qaytarib olinadigan bo'lsa, yer egasiga va yerdan foydalanuvchiga yetkazilgan zararni to'g'ri aniqlash va hokazolar.

Fuqarolarga fermer yoki dehqon xo'jaligi yuritish, yakka tartibda uy-joy qurish va turar joy binosiga xizmat ko'rsatish, jamoa bog'dorchiligi va polizchiligi uchun yer berishga to'sqinlik qilish deganda asossiz ravishda rad qilish yoxud fuqarolarning yuqorida ko'rsatib o'tilgan maqsadlar uchun yer berish to'g'risidagi arizalarini ko'rib chiqmaslik, shuningdek, yer uchastkaları berishning zarurligi (ehtiyojligi)ni aniqlash uchun bu ariza beruvchilarning uy-joy sharoitlarini noto'g'ri tekshirish yo'li bilan fuqarolarga yer berishga to'sqinlik qilish tushuniladi.

Mazkur huquqbuzarlikning *obyekti* egalik qilish yoki foydalanish uchun yer uchastkaları berishning (shu jumladan, ijaraga berishning) belgilangan tartibi hisoblanadi. Huquqbuzarlikning *subyekti* yer berish masalasi vakolatiga kiradigan davlat organining, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi korxonalarining mansabdor shaxslaridir.

Subyektiv tomondan mazkur huquqbuzarlik qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etiladi.

Obyektiv tomondan bu huquqbuzarlik harakat yoki harakatsizlik bilan sodir etiladi.

Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar tuman (shahar) sudlari ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi (245-m.).

Suvdan foydalanish qoidalarini buzish (74-m.). Tabiiy suv manbalaridan (daryo, soy, ko'l, buloq, yer osti suvlaridan) suv olish qoidalari va limitlarini buzish, shuningdek, loyihada nazarda tutilgan baliqlarni muhofaza qilish inshootlari va qurilmalari bo'lmagan tabiiy suv manbalaridan suv olishni amalga oshirish fuqarolarga eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Irrigatsiya tarmoqlaridan suv olish qoidalarini buzish tarzida suvdan xo'jasizlarcha foydalanish, gidrotexnika ishlarini o'zboshimchalik bilan bajarish, suvdan foydalanishning belgilangan limitlari va rejalarini buzish fuqarolarga eng kam ish haqining uchdan bir qismidan ikkidan bir qismigacha, mansabdor

shaxslarga esa ikkidan bir qismidan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Ushbu moddaning birinchi va ikkinchi qismida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar ma‘muriy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Moddaning birinchi qismi bo‘yicha ma‘muriy javobgarlik tabiiy suv manbalaridan suvdan foydalanish qoidalari buzilgan taqdirda vujudga keladi. Ushbu qoidalarni buzish manbalardan suvni olish muddatlari, normalari, shu jumladan, limitlarini buzish, ya‘ni belgilangan me‘yordan ortiqcha hajmda suv olish, suvdan xo‘jasizlarcha foydalanish orqali namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasining «Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida»gi qonunining 35-moddasiga muvofiq¹, suvdan foydalanuvchilar suvdan foydalanishning belgilangan limitiga rioya qilishlari zarur. Limitlar deganda suv obyektlaridan suv olish rejalarini tushunish kerak. Ushbu moddada suvdan foydalanuvchilarning tabiiy obyektlarga, shu jumladan, baliq zaxiralariga zarar yetkazmaslikka doir vazifalari ham nazarda tutilgan. Shu munosabat bilan, qonunning 61-moddasida baliq zaxiralarini muhofaza qilish va takror ishlab chiqarish sohasidagi tadbirlar, shu jumladan, sanoat maqsadlari, sug‘orish va boshqa ehtiyojlar uchun baliq xo‘jaligi suv havzalaridan suv olishga faqat tabiatni muhofaza qilish organlari bilan kelishilgan holda baliqlarning suv inshootlariga tushib qolishi mumkinligiga barham beradigan maxsus moslamalar o‘rnatgan sharoitdagina amalga oshirish mumkinligi qoidalari belgilab berilgan.

Moddaning ikkinchi qismiga muvofiq, irrigatsiya tarmoqlarida suvdan foydalanish qoidalari buzilgan taqdirda ma‘muriy javobgarlik qo‘llaniladi.

Suvdan xo‘jasizlarcha foydalanish deganda shunday foydalanishni tushunmoq kerakki, bunda olinadigan yoki quyiladigan suvdan texnologik normadan ortiqcha, maqsadsiz foydalaniladi. Hidrotexnika ishlarini o‘zboshimchalik bilan bajarish deganda suv chiqarish uchun qurilgan qurilmani tartibga solish, to‘g‘onlar, suv to‘sqichlar, nasos stansiyalari va hokazolar qurish tushuniladi. Irrigatsiya tarmoqlarida suvdan foydalanishda yuqoridagi qonunning 30-moddasiga muvofiq belgilangan limitlarga rioya etilmasa, MJtK 74-moddasining ikkinchi qismi bo‘yicha javobgarlik choralari qo‘llaniladi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1993. – № 5. – 221-м.

Mazkur huquqbuzarliklarning obykti suvdan foydalanish tartibidir. Huquqbuzarliklarning subyekti fuqarolar yoki mansabdor shaxslar bo'lishi mumkin. Moddada ko'rsatib o'tilgan huquqbuzarliklar qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida qilingan harakatlar yoki harakatsizliklar bilan sodir etilishi mumkin.

Moddaning uchinchi qismi MJtKning 74-moddasi birinchi va ikkinchi qismlarida ko'rsatib o'tilgan huquqbuzarliklar uchun ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutadi.

Mazkur moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar tabiatni muhofaza qilish organlarining mansabdor shaxslari tomonidan (261-m.), 74-moddaning ikkinchi va uchinchi qismlari uchun esa Qishloq va suv xo'jaligi vazirligining respublika suv nazorati – «O'zsuv-nazorat» organlari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik (88-m.). Qurilish ishlarini va boshqa ishlarni bajarish chog'ida yonilg'i moddalar va binokorlik materiallarini to'plash, maxsus texnik qurilmasiz ochiq alanga oldirib ularni yoqish, bitum eritishda atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik fuqarolarga eng kam ish haqining uchdan bir qismidan bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Xuddi shunday huquqbuzarliklar ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Dala va aholi punktlarida ang'iz, xazon va shox-shabballarni yoki o'simliklarning boshqa qoldiqlarini yoqib yuborish, atmosfera havosini zararli moddalar bilan ifloslantirishga olib kelsa, fuqarolarga eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Mazkur modda binokorlik materiallari tayyorlash va boshqa ishlarni bajarish chog'ida atmosfera havosini muhofaza qilish sohasidagi talablarni buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikni belgilaydi. Atmosfera havosini muhofaza qilishga doir qoidalarni buzish texnik qurilmalarsiz ochiq alangada bitumni, boshqa binokorlik materiallari va hokazo materiallarni yoqishda ifodalanadi. Masalan, bitumni yopiq idishlarda eritish lozim, bu hol bitumning o'zi yonishiga va tutashiga yo'l qo'ymaydi. Ushbu

talablarni buzganlik uchun javobgarlik «Atmosfera havosini muhofaza qilish to‘g‘risida»gi qonunning 20, 21-moddalariga muvofiq belgilangan¹.

Bu huquqbuzarlikning obyekti qurilish va boshqa ishlarni bajarishda atmosfera havosini muhofaza qilishning o‘rnatilgan tartibidir.

Ko‘rsatib o‘tilgan huquqbuzarliklarning subyekti fuqarolar yoki mansabdor shaxslar bo‘lishi mumkin. Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin.

Moddaning ikkinchi qismida ko‘rsatib o‘tilgan huquqbuzarlikning ma‘muriy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilganligi uchun ma‘muriy javobgarlik nazarda tutiladi. Uning uchinchi qismida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarlik IIO profilaktika inspektorlari tomonidan aniqlanishi mumkin.

Mazkur moddada nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar tabiatni muhofaza qilish organlari (261-m.) va atmosfera havosiga zararli fizik ta’sir ko‘rsatish sohasida sanitariya nazorati davlat organlarining mansabdor shaxslari tomonidan (257-m.) ko‘rib chiqiladi.

Ov qilish yoki baliq tutish qoidalarini, shuningdek, hayvonot dunyosidan foydalanishning boshqa turlarini amalga oshirish qoidalarini buzish (90-m.). Ov qilish, baliq tutish yoki baliq zaxiralarini muhofaza etish qoidalarini, shuningdek, hayvonot dunyosidan foydalanishning boshqa turlarini amalga oshirish qoidalarini buzish fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan ikki baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa ikki baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Tegishli ruxsati bo‘lmay turib yoki taqiqlangan joylarda yoxud taqiqlangan muddatlarda, taqiqlangan qurollar yoki usullar bilan ov qilish yoki baliq tutish, shuningdek, ov qilish yoki baliq tutishning boshqa qoidalarini muntazam ravishda buzish shu huquqbuzarliklarni sodir etish quroli va ashyolarini musodara qilib yoki musodara qilmay, fuqarolarga eng kam ish haqining ikki baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga yoxud shu huquqbuzarliklarni sodir etish quroli va ashyolarini musodara qilib yoki musodara qilmay, uch yilgacha muddatga ov qilish huquqidan mahrum etishga sabab bo‘ladi.

Ov qilish va baliq tutish qoidalari O‘zbekiston Respublikasining «Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida»gi

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1997. – № 2. – 52-м.

qonuni¹, Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 10-apreldagi qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi hududida ov qilish va ovchilik-baliqchilik xo‘jaligini yuritish to‘g‘risidagi nizomi² bilan belgilab berilgan. Qonunning 18 va 19-moddalariga muvofiq, tabiiy erkinlikda yashaydigan yovvoyi hayvonlarni ov qilish, tutish maqsadida izlash, iziga tushish va quvlab borish, tutishga intilish yoki tutish (otish, tutib olish) shaklida amalga oshirilishi mumkin. Respublika hududida ov qilish va ovchilik-baliqchilik xo‘jaligini yuritish to‘g‘risidagi nizomning 14-moddasiga muvofiq, tabiiy erkinlik holatidagi yovvoyi hayvonlar ov qilishning obyekti bo‘lib hisoblanadi. Ov qilish hayvonot dunyosidan maxsus foydalanish hisoblanib, faqat maxsus ruxsatnoma – hayvonlar, qushlarni otish yoki tutishga litsenziya yoxud yo‘llanma asosida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ov qilish uchun shaxs ovchilik jamiyatining a‘zosi bo‘lishi talab etiladi. Baliqlarni qayta ishlash, sotish maqsadida baliq tutish faqat maxsus ruxsatnomalar – litsenziyalar asosida amalga oshiriladi, sport yoki havaskorlik tarzida baliq tutish tabiatdan umumiy foydalanish tartibida, ya’ni biron-bir ruxsatsiz, lekin taqiqlanmagan muddatlarda, belgilangan miqdorda va taqiqlangan qurollar, kimyoviy dorilar, to‘r va hokazolar ishlatmasdan amalga oshiriladi. Ov qilishga litsenziyalar berilishi, ov qilishga ruxsat etilishi (ovchilik mavsumining boshlanishi) yoxud baliq tutishni taqiqlash muddatlarini belgilashni O‘zbekiston Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi organlari amalga oshiradi. Bundan tashqari, ov qilish uchun litsenziyalar o‘rmon xo‘jaligi organlari va ovchilik xo‘jaliklari tomonidan ham berilishi mumkin. Baliqchilik xo‘jaliklariga biriktirib qo‘yilgan suv havzalarida sport yoki havaskorlik tarzidagi baliq tutishni faqat shu xo‘jaliklarning ruxsati bilan, ro‘yxatga olingan suv havzalarida esa, jamiyatning yo‘llanmalari bilan amalga oshirish mumkin.

Mazkur qonunning 90-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarliklarning obyekti tabiiy erkinlik holatida bo‘lgan hayvonot dunyosidan foydalanishning belgilangan tartibi hisoblanadi. Moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar qonun talablarini buzgan holda amalga oshiriladigan ov qilish yoki baliq tutish vaqtida sodir etiladi. Masalan, umumiy tarzda foydalaniladigan suv havzalarida besh kilogrammdan ortiq baliq tutish shunday huquqbuzarlikka kiradi. Foydalanishning boshqa turlarini buzishlarga yovvoyi hayvonlarning qismlarini

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг ахборотномаси. – 1998. – № 1. – 14-м.

² Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг қарорлари тўплами. – 1991. – № 4. – 10- м.

(shoxini, junini va hokazo), tuxumini, uvuldirigʻini va shu kabilarni ovlash qoidalarini buzish kiradi. Yuqoridagi moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar yuqorida sanab oʻtilgan huquqbuzarliklardan farqli oʻlaroq, ov qilish va baliq tutish qoidalarini qoʻpol ravishda buzish bilan sodir etiladi. Ovchilik jamiyatining aʼzosi boʻlmagan shaxsning ov qilishi yoki litsenziyasiz ov qilishi va baliq tutishi (garchi, litsenziya boʻlishi shart hisoblansa-da) tegishli ruxsatnomasiz ov qilish yoki baliq tutish hisoblanadi. Davlat qoʻriqxonalarida, milliy tabiiy bogʻlarning qoʻriqxonalarida, shaharlar va posyolkalardan bir kilometr dan yaqinroqda, boshqa aholi punktlaridan 300 metr, avtobuslar qatnaydigan yoʻldan 150 metr dan yaqinroqda va boshqa taqiqlangan joylarda ov qilish taqiqlangan joylarda ov qilish hisoblanadi.

Taqiqlangan muddatlarda ov qilish «Oʻzbekiston hududida ov qilish va baliq tutish qoidalarini»ning 6-bandida nazarda tutilgan muddatlarni buzgan holda ov qilish hisoblanadi. Shu qoidalarning 11-bandida nazarda tutilgan muddatlarda (baliqlarning koʻpayish mavsumlarida) baliq tutish taqiqlangan muddatlarda baliq tutish deb eʼtirof qilinadi. Taqiqlangan qurollar va usullar bilan ov qilish yoki baliq tutishga falokatga yoʻliqqan yovvoyi hayvonlarni ov qilish (suvdan suzib oʻtish vaqtida, yongʻindan himoya qilish vaqtida, boqilmay qolgan vaqtida va hokazo vaqtlarda ov qilish) hayvonlarni muzlikka, oʻrmon ichkarisiga, suvga haydash, yaʼni mazkur muhit turiga xos boʻlmagan muhitga, yovvoyi hayvonlarni umumxavfli va qiruvchi qurollar hamda usullar bilan ovlash (miltiqlarni, qoʻndoli kamonlarni tayyor holda saqlash, ovlanadigan chuqurlar qazish, ilgaklar, qarmoqlar, juft tuyoqlilarga qopqonlar qoʻyish, portlovchi, kimyoviy va biologik zaharlovchi va behush qiluvchi moddalar ishlatish, elektr toki, toʻrlar va hokazolarni qoʻllash), hayvonlarni jalb qilish uchun ovoz chiqaruvchi apparaturalarni ishlatish, jonivorlarni tunda yoritish asboblari bilan mexanizatsiyalashgan transport vositalarini qoʻllangan holda ovlash va hokazolar kiradi.

Ov qilish va baliq tutishning boshqa qoidalarini muntazam ravishda buzishlarga moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan huquqbuzarliklarni koʻp marta sodir etish yoxud ov qilish va baliq tutishning boshqa qoidalarini buzishlar kiradi.

Huquqbuzarliklar fuqarolar va mansabdor shaxslar tomonidan qasddan sodir etilishi mumkin.

Hayvonot dunyosidan foydalanishning boshqa turlarini (ov qilish va baliq tutishdan tashqari) oʻzboshimchalik bilan amalga oshirish MJtKning 60-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlik sifatida baholanishi kerak.

6-§. Sanoatdagi, qurilishdagi va issiqlik hamda elektr energiyasidan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Ushbu turdagi ma'muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarlik MJtKning 97–103-moddalarida nazarda tutilgan.

Sanoatda hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Yer qa'rini geologik o'rganish, sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari nazorati ostidagi boshqa obyektlarda ishlarni bexatar olib borishga oid qoidalar, normalar hamda yo'riqnomalarni buzish (97-m.). Sanoatda hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Yer qa'rini geologik o'rganish, sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari nazorati ostidagi boshqa obyektlarda ishlarni bexatar olib borishga oid qoidalar, normalar va yo'riqnomalarni buzish fuqarolarga eng kam ish haqining uchdan bir qismidan bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari nazorati ostidagi sanoat tarmoqlarida va obyektlarda har xil ish turlarini bajarishda odamlarning xavfsizligi huquqbuzarlik obyekti hisoblanadi. Bu xatti-harakatning obyektiv tomoni ishlarni bexatar olib borish sohasidagi chora-tadbirlarni tartibga solishga qaratilgan zarur qoidalar, normalar va yo'riqnomalarning buzilishidan iborat.

Mazkur moddaning birinchi qismi O'zbekiston Respublikasi Sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari tegishli vazirliklar va idoralar bilan birgalikda kasaba uyushmalarining markaziy qo'mitalari bilan kelishgan holda tasdiqlaydigan qoidalar, normalar va yo'riqnomalarni buzganlik uchun javobgarlikni belgilaydi. Xuddi shunday tartibda ishlarni bexatar olib borish va jihozlarni o'rnatishga doir tarmoq qoidalari hamda normalari O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi

Kengashi tomonidan tegishli vazirliklar va idoralar bilan kelishilgan holda esa tarmoqlararo qoidalar va normalar tasdiqlanadi.

Sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari ko‘mir, kon-ruda, kon-kimyoy, metallurgiya, neft va gaz qazib chiqaruvchi sanoat, mineral o‘g‘itlar sanoatida ishlarning bexatar olib borilishi ahvolini, geologik-qidiruv va ushbu organ nazorati ostidagi boshqa kon ishlarini olib borishdagi, shaharlar, shahar tipidagi posyolkalar va qishloq joylarida gaz bilan ta‘minlash tizimlari qurilishi va ulardan foydalanishdagi, shuningdek, tabiiy va suyultirilgan (propan-butan) gazlarni tashish, saqlash va foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan obyektlarda (qaysi idoraga bo‘ysunishidan qat‘i nazar) va barcha portlash va yong‘in chiqish xavfi bo‘lgan kimyoviy va neft-kimyoviy ishlab chiqarishlarda ishlarni olib borish, sanoatdagi portlovchi materiallarni saqlash, ulardan foydalanish va hisobga olish, foydali qazilma konlarini topishda yer osti boyliklaridan oqilona foydalanishni va saqlashni ta‘minlash ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi va hokazo.

Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar Sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari tomonidan ko‘rib chiqiladi (260-m.).

Elektr, issiqlik energiyasi yoki gazdan foydalanish qoidalarini buzish (101-m.). Umumiy foydalanishdagi elektr, issiqlik, gaz tarmoqlariga o‘zboshimchalik bilan ulanish yoki ulardan foydalanish qoidalarini boshqacha tarzda buzish yoxud elektr, issiqlik energiyasi, tabiiy gazni hisobga olish asboblariga qasddan shikast yetkazish yoki bunday hisobga olish asboblarining ko‘rsatkichlarini o‘zgartirish maqsadida ularga tashqaridan aralashish fuqarolarga eng kam ish haqining ikki baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Elektr, issiqlik energiyasi yoki gazda foydalanish qoidalari huquqbuzarlikning obykti hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 22-avgustdagi «Issiqlik va elektr energiyasidan foydalanish qoidalari» 245-sonli qarori bilan tasdiqlangan¹. Mazkur qoidalarda elektr va issiqlik energiyasi hamda gazdan o‘zboshimchalik bilan foydalanish taqiqlanadi.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2009. – № 35. – 382-м.

O‘zboshimchalik bilan foydalanish deganda energiya va gazdan tegishli ravishda energiya, issiqlik yoki gaz bilan ta’minlovchi tashkilotlarning ruxsatisiz foydalanish tushuniladi. Turar joylarda yoki ayrim fuqarolarga shaxsiy mulk huquqi asosida qarashli bo‘lgan uylarda, bog‘ uchastkalarida, shaxsiy mashinalar uchun qurilgan garajlar va hokazolarda iste’molchi yangi elektr simini ulash uchun elektr bilan ta’minlovchi tashkilotga ariza-majburiyat berishi va ruxsat olishi shart. Energiya va gazdan o‘zboshimchalik bilan foydalanish fakti aniqlangan taqdirda, insonni huquqbuzarlik sodir etishga majbur etgan sababni hisobga olish zarur. G‘arazli maqsad shaxsning boyishga intilishini, ya’ni huquqbuzarlik sodir etish yo‘li bilan mehnatsiz daromad olishga intilishini bildiradi.

Markaziy boshqaruv organlari tomonidan energiyaning har xil turlaridan va gazdan foydalanish bo‘yicha belgilab berilgan qoidalar o‘zboshimchalik bilan foydalanishdan tashqari, elektr va gaz uskunalarining o‘zini ishlatish talablarini, energiya va gazni hisobga olish asboblarini o‘rnatish, shuningdek, energiya va gaz uchun hisob-kitob qilish talablarini buzishni ham o‘z ichiga oladi. G‘arazli maqsadlarda energiyadan, issiqlik, elektr, gazdan o‘zboshimchalik bilan foydalanish faqat qasddan qilingan harakat bo‘lishi mumkin. Faqat fuqarolar javobgarlikka tortilishi mumkin. Agar bu xildagi huquqbuzarliklarni mansabdor shaxslar o‘zlarining xizmat vazifalarini bajarish jarayonida sodir etgan bo‘lsalar, bunday shaxslar tegishli ravishda kodeksning 97, 100, 102, 103-moddalari bo‘yicha javobgar bo‘ladilar.

Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar tuman (shahar) sudlarining ma’muriy ishlar bo‘yicha sudyalari tomonidan ko‘rib chiqilishi mumkin (245-m.).

7-§. Qishloq xo‘jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya-sanitariya qoidalarini buzganlik uchun ma’muriy javobgarlik

Bunday xatti-harakatlar uchun MJtKning 104–112-moddalarida ma’muriy javobgarlik nazarda tutilgan.

Ekinzorlarni payhon qilish, qishloq xo‘jalik ekinlarining dalada to‘plab qo‘yilgan hosiliga zarar yetkazish yoki uni yo‘q qilib yuborish, ko‘chatlarga shikast yetkazish (104-m.). Chorva mollari yoki parrandalarning xo‘jalik ekinzorlarini payhon qilishi, qishloq xo‘jalik ekinlarining dalada to‘plab qo‘yilgan hosiliga zarar yetkazishi yoki uni yo‘q qilib yuborishi, ko‘chatlarga shikast yetkazishi fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch

baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi. Ekinzorlarni yoki ko‘chatzorlarni hamma turdagi harakatlanuvchi texnika vositalarida bosib o‘tish eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi. Ushbu moddaning birinchi yoki ikkinchi qismida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar ma‘muriy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan yetti baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan o‘n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to‘g‘risida»gi qonunining amal qilishini hisobga olib, mazkur modda faqat to‘plab qo‘yilgan qishloq xo‘jalik ekinlari hosilinigina emas, butalarning ko‘chatlarini ham himoya qilishga mo‘ljallangan. Huquqbuzarliklarga baho berganda ko‘chatlarning barcha turlari – qishloq xo‘jaligidagi texnika ekinlari, oziq-ovqat hamda ozuqa ekinlarining to‘planadigan va to‘plangan hosili shikastlanganligini hisobga olish lozim.

Moddada nazarda tutilgan tajovuzkorlikning obyekti «Mulkchilik to‘g‘risida»gi qonunda nazarda tutilgan barcha turdagi mulkning saqlanishi xususidagi ijtimoiy munosabatlardir¹. Normada qamrab olingan xatti-harakatlarning mavzulari, avvalo, ekinlarning (g‘alla, texnika, ozuqa, poliz va hokazolar) ko‘chatlari, daraxtlar, o‘simliklarning ko‘chatlari, shuningdek, ko‘kalamzorlashtiruvchi va boshqa daraxtlar hamda o‘simliklarning ko‘chatlaridir. Taqiqlangan daraxtlar va o‘simliklarning ko‘chatlari bundan mustasno. Biroq sanab o‘tilgan ashyolar mulk egasiga tegishli bo‘lishi lozim, chunki u bunga mehnat sarflagan va foydalanilgan maydondan tabiiy ozuqalar olishni istaydi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni ekinlarni payhon qilishdan, ko‘chatlarga shikast yetkazish yoki ekinlar va ko‘chatlarning chorva mollari va parrandalar (uy parrandalari) tomonidan yo‘q qilinishi (shikastlanishi) bilan bog‘liq harakat yoki harakatsizlikdan iboratdir. Subyekt – xonaki, idoralarga qarashli chorva mollari va parrandalarning egalari, mulkdorlardir.

Birinchi qismda nazarda tutilgan xatti-harakatlar ham qasddan (chorva mollari va parrandalarni ekinzorga qo‘yib yuborish yo‘li bilan), ham ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin. Vakolatli mansabdor shaxs tomonidan huquqbuzarlik sodir etilganligi aniqlaganda, MJtKning 280-moddasi asosida yetkazilgan zarar hisobga olingan holda ma‘muriy

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1990. – № 31-33. – 371-м.

bayonnoma tuziladi va ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish (38, 285-m.) ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaga (245-m.) topshiriladi.

Qishloq xo'jalik ekinlarining navini yangilash va nav joylashtirish tartibini buzish (104¹-m.). Qishloq xo'jalik ekinlarining navini yangilash va nav joylashtirish tartibini buzish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Mazkur moddada belgilangan tartib O'zbekiston Respublikasining «Urug'chilik to'g'risida»gi (1996-yil 29-avgust) qonunida o'z ifodasini topgan¹. Unga ko'ra, urug'chilikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- qishloq xo'jaligi ekinlarining o'z urug'chilik bazasini yaratish;
- navni yangilash va nav almashtirish jarayonida urug'lik navlari va duragaylarining biologik hamda xo'jalik jihatidan qimmatli xususiyatlarini saqlab qolish;
- qishloq xo'jaligini serhosil va yuqori sifatli urug'liklar bilan ta'minlash;
- urug'liklarning sifati ustidan davlat nazoratini amalga oshirish.

Ekish uchun ishlatiladigan urug'liklar qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda sertifikatlanishi lozim. Urug'liklarni sertifikatlash O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi Qishloq xo'jalik ekinlari urug'ining sifatini sertifikatlash va nazorat qilish davlat markazi tomonidan hamda uning joylardagi bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi. Standart urug'liklarga sertifikat, nostandart urug'liklarga esa ularning sifati to'g'risida talon beriladi. Urug'liklarni sertifikatlash va ularning sifatini nazorat qilish davlat markazi: barcha qishloq xo'jalik ekinlarining urug'liklari sifatini nazorat qilishni tashkil etish bo'yicha joylardagi bo'linmalarning ishiga rahbarlik qiladi; xo'jaliklar, korporatsiyalar, boshqa korxonalar va muassasalarda urug'liklar va ekiladigan ko'chatlarning navi hamda ekinboplik xususiyatlarini aniqlaydi; urug'liklarning sifatini aniqlash uslublarini ishlab chiqadi, takomillashtiradi va tasdiqlaydi; qonunchilik hujjatlariga muvofiq boshqa vazifalarni bajaradi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni harakat yoki harakatsizlikdan iborat. Huquqbuzarlikning subyektivi faqat mansabdor shaxslardir. Huquqbuzarlik subyektiv tomondan qasddan sodir etiladi.

Ushbu moddada ko'zda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi huzuridagi Qishloq xo'jaligi

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1996. – № 9. – 130-м.

ekinlari urug'larini sertifikatlash va ularning sifatini nazorat qilish davlat markazi organlari tomonidan ko'rib chiqiladi (266³-m.).

Tarkibida giyohvand moddalar bo'lgan ekinlarni qo'riqlashni ta'minlash choralari ko'rmaganlik (105-m.). Tarkibida giyohvand moddalar bo'lgan nasha va moyli ko'knor ekinlarini, mazkur ekinlar hosilini saqlash va qayta ishlash joylarini qo'riqlash yuzasidan belgilangan tartibni ta'minlash choralari ko'rmaganlik, shuningdek, tarkibida giyohvand moddalar bo'lgan shunday ekinlarning ang'izlari va ishlab chiqarish chiqindilarini yo'q qilib tashlash choralari ko'rmaganlik mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Ushbu norma tarkibida giyohvand (narkotik) moddalar bo'lgan ekinlarni, shuningdek, narkotik moddalar olish manbalaridan biri bo'lgan qoldiqlar va chiqindilarni qo'riqlashga qaratilgan.

Tarkibida giyohvand moddalar bo'lgan ekinlarga nasha va moyli ko'knor kiradi. Yovvoyi tarzda o'sadigan o'simliklar huquqbuzarlik ashyosi hisoblanmaydi. Mazkur modda bo'yicha javobgarlik tarkibida giyohvand moddalar bo'lgan ekinlarni qo'riqlashning belgilangan tartibini ta'minlash choralari ko'rmaganlik faktining o'zi uchun boshlanadi.

Ushbu modda bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik ham qasddan, ham ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin. Zimmasiga shunday ekinlarni qo'riqlash, narkotik modda qoldiqlari va chiqindilarini yo'q qilish vazifasi yuklangan xo'jaliklar va tashkilotlarning mansabdor shaxslari bunday choralarni ko'rmaganliklari uchun javobgarlikka tortiladilar.

Mazkur moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari (245-modda) tomonidan ko'rib chiqiladi.

It va mushuk boqish qoidalarini buzish (110-m.). Shaharlar va boshqa aholi punktlarida it va mushuk boqishning qoidalarini buzish, xuddi shuningdek, mansabdor shaxslar tomonidan egasiz hayvonlarni tuttirish choralari ko'rmaganlik fuqarolarga eng kam ish haqining o'ndan bir qismidan ikkidan bir qismigacha, mansabdor shaxslarga esa ikkidan bir qismidan bir baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik fuqarolarning sog'lig'i yoki mol-mulkiga zarar yetishiga olib kelsa, fuqarolarga eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa bir baravaridan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Huquqbuzarlik obyekti jamoat tartibi, shuningdek, turar joy fondining sanitariya-gigiyena holatidir. It va mushuk boqish qoidalarining buzilishi

uylarda, xiyobonlarda, ko'chalarda va boshqa jamoat joylarida g'ayri-sanitariya vaziyatini yaratishga olib keladi, shuningdek, bir qator hollarda fuqarolarning sog'lig'i va mol-mulkiga zarar yetkazishga sabab bo'ladi. Daydi itlar va mushuklar quturish kasalligini tarqatish manbai hisoblanadi. It va mushuklarni normal tarzda boqmaslik sanitariya va veterinariya qoidalarining buzilishiga sabab bo'ladi.

Shaxslarni ma'muriy javobgarlikka tortish uchun bu hayvonlarni boqishning qanday muayyan qoidasi buzilganligini aniqlab olish lozim. Bu qoidalar, mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga ham, shuningdek, it va mushuk egalari bo'lgan fuqarolarga ham taalluqlidir.

It va mushukni ayrim xonadonda boqishga sanitariya-gigiyena va veterinariya-sanitariya qoidalariga rioya qilish sharti bilan, bir necha oila yashaydigan xonadonlarda esa, istiqomat qiluvchi barcha fuqarolar roziligi bilan yo'l qo'yiladi. Ko'pchilik foydalanadigan joylarda: turar joylarda (yo'laklar (zina xonalar), chordoqlar, yerto'la (podval), yo'laklar va hokazolarda), kommunal xonadonlarda, shuningdek, balkon va peshayvonlarda, qabristonlarda, diqqatga sazovor joylarda it va mushuk boqish hamda ularni sayr qildirishga ruxsat etilmaydi.

Qoidalarda yangi olingan itlarni zoti va jinsidan qat'i nazar, uch oylik vaqtidan boshlab ro'yxatdan o'tkazish nazarda tutilgan. Ro'yxatdan o'tkazish bir hafta ichida amalga oshirilishi lozim. Har yili fuqarolarning yashash joylaridagi veterinariya muassasalarida hayvonlarni qayta ro'yxatdan o'tkazish belgilangan. Veterinariya muassasalari ro'yxatdan o'tilgani haqida guvohnoma va ro'yxat belgisi beradi, shuningdek, itning egasini uni boqish qoidalari bilan tanishtiradi, bu ro'yxatdan o'tish guvohnomasida qayd etiladi. Ro'yxat belgisi it bo'yinbog'iga taqib qo'yiladi. It va mushuk egalari atrofdagilarning xavfsizligini ta'minlash choralari ko'rishi, it va mushuklarning xonadonlar, podyezd (yo'lak)lar, liftlar, yerto'la (podval)lar va ko'p qavatli uylardagi umumfoydalanadigan joylarni, hovlilar, yo'laklarni iflos qilishiga yo'l qo'ymasligi, xonalarda osoyishtalik bo'lishini ta'minlashi, it va mushuklarning bolalar maydonchalari, do'konlar, oshxonalar, jamoat transporti va boshqa umumfoydalanadigan joylarda bo'lishiga yo'l qo'ymasligi shart. It va mushuklarni mahalliy hokimiyatlar belgilaganidan ortiq miqdorda boqishga yo'l qo'yilmaydi.

Sayrga chiqqanda it egalari uylardan ularni qisqa tasmada va tumshuqbog'da, bo'ynida raqam belgisi bilan (uch oylikkacha bo'lgan kuchuklardan tashqari) ko'chaga olib chiqishi lozim. Itlarni sayr qildirishga faqat shu maqsad uchun ajratilgan maydonchada ruxsat etiladi. Agar

maydoncha atrofi o'rab olingan bo'lsa, u holda itlarni tasmasiz va tumshuqbog'siz sayr qildirishga ruxsat etiladi. Maydonchalar bo'lmagan taqdirda, hokimiyat belgilagan obod qilinmagan va boshqa joylarda sayr qildirishga ruxsat etilgan. Itlarni ertalab soat 7 dan kech soat 23 ga qadar sayr qildirishga ruxsat etiladi.

Mazkur huquqbuzarlik faqat qasddan sodir etilishi mumkin, chunki it egalari ro'yxatdan o'tkazish vaqtida itlarni boqish qoidalari bilan tanishtirilgan bo'ladi. Mazkur moddaning ikkinchi qismi takroriylik holatida va basharti qoidani buzish fuqarolarning sog'lig'i yoki mol-mulkiga zarar yetishiga olib kelgan taqdirda qo'llaniladi. Bunday zarar kodeksning 38-moddasi tartibida faqat hayvon egalaridan undirib olinadi.

Huquqbuzarlik subyektlari it va mushuk egalari bo'lgan fuqarolar hamda tasarrufida hayvonlar bo'lgan korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning mansabdor shaxslari bo'lishi mumkin.

Ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar ni ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari (245-m.) ko'rib chiqadilar.

8-§. Transportdagi, yo'l xo'jaligi va aloqa sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Transportdagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik MJtKning 113–156-moddalarida nazarda tutilgan. Ushbu huquqbuzarliklarning turdosh obyekti transport sohasida o'rnatilgan qoidalar.

Temir yo'l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzish (113-m.). Temir yo'l izlariga poyezdlar qatnovining buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan ashyolarni qo'yish, shuningdek, temir yo'lni, ihota daraxtlarini va qor to'sish g'ovlarini hamda boshqa yo'l obyektlarini, signal berish va aloqa inshootlari va qurilmalarini shikastlantirish, eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan bir baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Temir yo'ldan ot-arava haydab o'tish va chorva mollarini haydab o'tish, chorva mollarini temir yo'l yaqinida boqish qoidalarini buzish, eng kam ish haqining beshdan bir qismidan ikkidan bir qismigacha miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi. Temir yo'l transportiga yuk ortish vaqtida belgilangan gabaritlarga rioya qilmaslik mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining beshdan bir qismidan ikkidan bir qismigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Temir yo'llarni belgilanmagan joylardan kesib o'tish eng kam ish haqining yigirmadan bir qismi miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi. Transport vositalari haydovchilari tomonidan temir yo'l izini belgilanmagan joydan kesib o'tish eng

kam ish haqining ikki baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Temir yo'l transportida xavfsiz ishlash mazkur xatti-harakatning obyektivi hisoblanadi. Ushbu moddada nazarda tutilgan xatti-harakatning obyektiv tomoni yo muayyan harakatlar yoki temir yo'l transportida amal qiluvchi bir qator normativ hujjatlar (qoidalar, yo'riqnomalar)ning talablarini buzish tashkil etadi. Uning birinchi qismida mazkur xatti-harakatning obyektiv tomonini tashkil etuvchi muayyan qoidalarning buzilishi sanab o'tilgan. Bular temir yo'l izi ustiga turli narsalarni qo'yishdan iborat bo'lib, ular poyezdlar qatnovining buzilishi, temir yo'llarning shikastlanishini, ihota daraxtlarining, qor to'sish g'ovlarining, shuningdek, boshqa obyektlar, signal berish va aloqa inshootlari hamda qurilmalarining shikastlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Ko'rsatib o'tilgan harakatlar qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etiladi.

Moddaning ikkinchi qismini temir yo'ldan ot-arava haydab o'tish, chorva mollarini haydab o'tish, chorva mollarni temir yo'l yaqinida boqish qoidalarini buzish tashkil etadi. Ko'rsatib o'tilgan harakatlar faqat qasddan sodir etilishi mumkin.

Ko'rib chiqilayotgan xatti-harakatlarning subyektlari 16 yoshga yetgan jismoniy shaxs bo'lishi mumkin. Moddaning uchinchi qismida nazarda tutilgan xatti-harakatning obyektiv tomoni temir yo'l transportida amal qilayotgan vagonlarga yuk ortish va tushirish vaqtida belgilangan gabaritlarga rioya qilish qoidalarining buzilishidir.

Subyektiv tomondan mazkur xatti-harakat ham qasddan, ham ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin. Xatti-harakat subyekti mansabdor shaxs hisoblanadi. 113-moddaning to'rtinchi qismidagi huquqbuzarlikning dispozitsiyasi – temir yo'llarni belgilanmagan joylardan kesib o'tishdan iborat. Bu qilmishning obyektiv tomoni temir yo'llarni belgilanmagan joylardan kesib o'tishda ifodalangan huquqqa xilof harakatda aks etgan, subyektiv tomondan esa bu qasddan qilingan qilmishdir. Mazkur xatti-harakatning subyektlari 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs bo'lishi mumkin. Moddaning beshinchi qismida transport vositalari haydovchilarining temir yo'l izini belgilanmagan joydan kesib o'tishi uchun javobgarlik belgilangan. Subyektiv tomoni – g'arazli niyat, subyekt – transport vositasining haydovchisi.

Mazkur xatti-harakatni JKning 260-moddasida nazarda tutilgan jinoyatlardan farqlash kerak. Bunday chegaralashni obyektiv tomon bo'yicha o'tkazish lozim. Ko'rsatib o'tilgan moddada nazarda tutilgan jinoyatlarning obyektiv tomoni faqat huquqqa zid harakatlarni o'z ichiga

olishi bilan birga, o'rtacha yoki og'ir tan jarohati yetkazishni, shuningdek, odamning qurbon bo'lishini ham qamrab oladi. Ko'rsatib o'tilgan harakatlarni sodir etish jarima solinishiga sabab bo'ladi.

Ushbu huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ichki ishlar organlarining boshliqlari va ularning o'rinbosarlari MJtK 248-m, shuningdek, MJtK 250-moddasining uchinchi qismida ko'rsatib o'tilgan temir yo'l transporti organlarining mansabdor shaxslari ham ko'rib chiqishga haqli.

Havo kemasida yurish-turish qoidalarini buzish¹ (117-m.). Havo kemasida bo'lgan shaxslarning kema komandiri farmoyishlarini bajarmasligi eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Havo kemasi bortida turib fotosuratga, kinoga, videoga olish, shuningdek radioaloqa vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish foto-kinoplyonka yoki videokassetalar musodara qilinish, eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Havo kemasida belgilangan tartibni va uchish xavfsizligini ta'minlash maqsadida havo kemasida bo'ladigan barcha shaxslar uchun majburiy maxsus yurish-turish qoidalari belgilangan. Ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan xatti-harakatning obyкти havo kemasidagi tartib va parvozlar xavfsizligidir. Obyektiv tomondan mazkur xatti-harakat kema komandirining farmoyishlarini bajarmaslikda ifodalangan harakat yoki harakatsizlikda namoyon bo'ladi. Bu farmoyishni bajarmaslik odatdagi harakatsizlik (komandirning farmoyishiga e'tiborsizlik bilan qarash)dan, shuningdek, komandirning kemada biron-bir harakatni (balandlikka ko'tarilish va pasayish vaqtida kema bo'ylab yurish, kema salonida va boshqa joylarda chekish) to'xtatish to'g'risidagi farmoyishiga qaramay, ularni davom ettirishdan iborat bo'lishi mumkin. Bunday xatti-harakat yerda va uchish vaqtida sodir etilishi mumkin. 16 yoshga to'lgan aqli raso shaxslar bu xatti-harakatning subyкти bo'lishi mumkin. Subyektiv tomondan xatti-harakat to'g'ridan-to'g'ri g'arazli niyat, ya'ni qasddan sodir etiladi. Mazkur moddaning ikkinchi qismi havo kemasi bortida turib fotosuratga, kinoga, videoga olish va radioaloqa vositalaridan foydalanish qoidalarini buzganlik uchun javobgarlikni nazarda tutadi. Zero, bunday xatti-harakatlar havo transportidagi xavfsizlikni ta'minlash doirasidan chetga chiqadi, chunki kino va videosyomkalar, belgilangan tartibni buzgan holda fotosuratga olish kabi harakatlar, havo kemasida yurish-turish hamda

¹ Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2008. – № 14-15. – 88-м.

undan foydalanish qoidalari mazkur huquqbuzarlikning obykti hisoblanadi.

Obyektiv tomoni havo kemasida yurish-turish qoidalarini buzishda ifodalangan xatti-harakatlardir. 16 yoshga to'lgan har qanday shaxs ikkinchi qismdagi xatti-harakatning subykti bo'lishi mumkin. Subyektiv tomon bevosita yoki bilvosita g'arazli niyat bilan ajralib turadi. Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan xatti-harakatni sodir etish jarima bilan bir qatorda, majburiy tartibda fotoplyonka va videokassetalarni musodara qilishga sabab bo'ladi.

Ko'rsatib o'tilgan huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomani havo kemasining mansabdor shaxslari tuzadilar. Ushbu moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar havo transporti organlarining mansabdor shaxslari tomonidan ko'rib chiqiladi (251-m.).

Yuk tashish qoidalarini, shatakka olish qoidalarini buzish (125¹-m.). Yuk tashish qoidalarini, xuddi shuningdek, shatakka olish qoidalarini buzish *eng kam ish haqining besh baravari miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.*

Tegishli ruxsatnomasiz og'ir vaznli, yirik gabaritli, xavfli yuklarni tashish va yuk bilan yoki yuksiz holdagi gabarit o'lchamlari belgilangan normalardan ortiq bo'lgan transport vositalarida yo'lga chiqish, xuddi shuningdek, ruxsatnomada ko'rsatilgan harakat yo'nalishidan chetga chiqish fuqarolarga eng kam ish haqining o'n baravari miqdorida jarima solishga yoki transport vositasini boshqarish huquqidan olti oygacha muddatga mahrum etishga, yuk tashish uchun mas'ul bo'lgan mansabdor shaxslarga esa eng kam ish haqining o'n besh baravari miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.

Vazirlar Mahkamasining «Yo'l harakati qoidalarini tasdiqlash to'g'risida»gi (2015-yil 24-dekabr) 370-sonli qarori¹ning **XXVII bobi** yuk tashishga bag'ishlangan bo'lib, u 160–164-bandlarni o'z ichiga oladi.

Qoidaga asosan tashilayotgan yukning vazni va o'qlarga tushadigan og'irlik miqdorining taqsimlanishi transport vositasini ishlab chiqargan korxonadan ushbu transport vositasi uchun belgilangan miqdordan oshmasligi kerak. Qolaversa, haydovchi harakatni boshlashdan oldin yukning to'g'ri joylashganligiga va mahkamlanganligiga ishonch hosil qilishi, harakatlanish vaqtida esa yukning tushib ketmasligini va harakatlanishga xalaqit bermasligini ta'minlash maqsadida uning holatini kuzatib borishi kerak.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2016. – № 3. – 23-м.

Quyidagi shartlarga amal qilinganda yuk tashishga yo‘l qo‘yiladi:

– agar yuk haydovchiga tevarak-atrof ko‘rinishini cheklamasa;

– transport vositasini boshqarishni qiyinlashtirmasa va muvozanatini buzmasa;

– tashqi yoritish asboblari va yorug‘lik qaytargichlarini, ro‘yxatdan o‘tkazilganlik davlat raqam belgilari va taniqlik belgilarini, shuningdek, qo‘l bilan beriladigan ishoralarni ko‘rishni to‘smasa;

– shovqin solmasa, chang ko‘tarmasa, yo‘lni va atrof-muhitni iflos qilmasa.

Agar yukning joylashuvi va holati qayd etilgan talablarga javob bermasa, haydovchi yuqorida sanab o‘tilgan qoidalar buzilishini bartaraf etish choralarini ko‘rishi, buning iloji bo‘lmasa, keyingi harakatlanishni to‘xtatishi shart. Transport vositasining gabaritlaridan old yoki orqa tomonga bir metrdan, yon tomonga gabarit chiroqlarining chetki qismidan 0,4 metrdan ortiq chiqib turgan yuk «Katta o‘lchamli yuk» taniqlik belgisi bilan belgilanishi, qorong‘i vaqtda va yetarlicha ko‘rinmaydigan sharoitda esa bunga qo‘shimcha ravishda old oq chiroq yoki yorug‘lik qaytargich, orqasi esa qizil chiroq yoki yorug‘lik qaytargich bilan belgilanishi kerak. O‘ta og‘ir, katta o‘lchamli va xavfli yuklarni tashishda gabarit o‘lchamlari yukli yoki yuksiz holda eni bo‘yicha 2,55 (refrijeratorlar va izotermik kuzovlar uchun 2,6) metrdan va balandligi bo‘yicha yo‘l sathidan 4 metrdan, uzunligi bo‘yicha bir tirkama yoki yarimtirkama bilan 20 metrdan, ikki yoki undan ortiq tirkama bilan 24 metrdan ortiq bo‘lgan yoxud yuki transport vositasining orqa nuqtasidan 2 metrdan ortiq chiqib turgan transport vositalarining harakatlanishi belgilangan tartibda Davlat yo‘l harakati xavfsizligi xizmati (DYHXX) bilan kelishilgan bo‘lishi kerak.

Shuningdek, ushbu normada shatakka olish qoidalari buzilganligi uchun javobgarlik belgilangan. «Yo‘l harakati qoidalari»ning XXIV bobi shatakka olish qoidalariga bag‘ishlangan bo‘lib, u 142-145-bandlarni o‘z ichiga olgan. Qattiq yoki egiluvchan ulagich yordamida shatakka olish shatakka olingan transport vositasining rul boshqaruvida haydovchi bo‘lgandagina amalga oshirilishi kerak, to‘g‘ri chiziq bo‘ylab harakatlanganda qattiq ulagichning konstruksiyasi shatakka olingan transport vositasini shatakka olgan transport vositasining izidan borishini ta‘minlaydigan hol-lar bundan mustasno.

Qattiq yoki egiluvchan ulagich yordamida shatakka olingan avtobus-da, trolleybusda va yuk avtomobili yukxonasida odam tashish, qisman ortish yo‘li bilan shatakka olishda esa shatakka olingan transport vositasi-ning kabinasida va yukxonasida, shuningdek shatakka olgan transport

vositasining yukxonasida odamlar bo'lishi taqiqlanadi. Egiluvchan ulagich bilan shatakka olishda shatakka olgan va shatakka olingan transport vositalari o'rtasidagi masofa 4–6 metr oralig'ida bo'lishi, qattiq ulagich yordamida shatakka olishda esa 4 metrdan ko'p bo'lmasligi kerak. Egiluvchan ulagich yo'l harakati qoidalarining 177-bandi talablariga muvofiq belgilanishi kerak.

Huquqbuzarlikning *obyekti* yo'l harakati xavfsizligi qoidalaridir. Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* harakat yoki harakatsizlik natijasida yuk tashish va shatakka olish qoidalarini buzilishidir.

Huquqbuzarlikning *subyekti* ma'muriy javobgarlik yoshiga yetgan aqli raso shaxs hisoblanadi. Ushbu moddaning ikkinchi qismida ko'rsatilgan huquqbuzarlikning *subyekti* bo'lib ma'muriy javobgarlik yoshiga yetgan aqli raso jismoniy shaxs shuningdek, yuk tashish uchun mas'ul bo'lgan mansabdor shaxslar hisoblanadi. Huquqbuzarlikning *subyektiv tomoni* qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin.

Ushbu ma'muriy huquqbuzarlik voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan taqdirda MJtK 247-moddasiga asosan voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin.

MJtKning 125¹-moddasi birinchi qismi asosida quyidagilar jazo qo'llashlari mumkin:

– MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 5-bandiga asosan yo'l harakati xavfsizligi boshqarmasi (Bosh boshqarmasi) boshlig'i, uning o'rinbosari, yo'l-patrul xizmatini tashkil etish va muvofiqlashtirish hamda ma'muriy amaliyot bo'limi boshlig'i, uning o'rinbosari, alohida muhim ishlar bo'yicha inspektor (ma'muriy amaliyot bo'yicha inspektor), ma'muriy amaliyot bo'linmasi (bo'limi) boshlig'i, uning o'rinbosari, ma'muriy huquqbuzarliklarga doir materiallarni ko'rib chiqish bo'yicha katta inspektor (inspektor), avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat bo'limi (bo'linmasi) boshlig'i, avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat guruhining katta inspektori, avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat guruhining ma'muriy amaliyot bo'yicha inspektori, ular yo'qligida esa ichki ishlar bo'limi boshlig'i yoki uning o'rinbosari;

– MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 6-bandiga asosan yo'l-patrul xizmati brigadasi (batalyoni, divizioni, otradi, mobil guruhi) komandiri yoki uning o'rinbosari;

– MJtKning 256-moddasi ikkinchi qismi 2-bandiga asosan harbiy avtomobil inspeksiyasining boshlig‘i, katta inspektori.

MJtKning 125¹-moddasi ikkinchi qismini MJtKning 245-moddasiga asosan ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyalari ko‘rib chiqib, jazo qo‘llashlari mumkin.

Transport vositasini boshqarish vaqtida haydovchilarning telefondan foydalanishi (128¹-m.). Transport vositasini boshqarish vaqtida haydovchilarning telefondan foydalanishi eng kam ish haqining ikki baravari miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi.

Xuddi shunday huquqbuzarlik ma‘muriy jazo qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, eng kam ish haqining uch baravari miqdorida jarima solishga yoki transport vositasini boshqarish huquqidan olti oygacha muddatga mahrum etishga sabab bo‘ladi.

Ushbu moddaning nomidan ma‘lumki, barcha turdagi avtomobillar va traktorlar, boshqa xil o‘ziyurar mashinalar, shuningdek, mototsikllar va boshqa mexanik transport vositalarini boshqarish vaqtida haydovchilarning telefondan foydalanishi, ya‘ni to‘g‘ridan-to‘g‘ri telefonni qulog‘iga yaqin ushlashi, «bulutuz» orqali, quloqqa eshitish moslamalarini taqishi orqali yoki boshqa turli usullarni qo‘llashidan qat‘i nazar, bularning barchasi telefondan foydalanish sifatida tavsiflanadi. Huquqbuzarlikning *obyekti* yo‘l harakati xavfsizligi qoidalaridir. Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* g‘ayrihuquqiy harakat orqali, transport vositasini boshqarish vaqtida telefondan foydalanishida ifodalanadi.

Huquqbuzarlikning *subyekti* ma‘muriy javobgarlik yoshiga yetgan aqli raso shaxs hisoblanadi. Huquqbuzarlikning *subyektiv tomondan* qasddan sodir etilishi mumkin.

Ushbu ma‘muriy huquqbuzarlik voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan taqdirda MJtK 247-moddasiga asosan voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug‘ullanuvchi komissiyalar tomonidan ko‘rib chiqilishi mumkin.

MJtKning 128¹-moddasi birinchi qismini quyidagilar ko‘rib chiqib jazo qo‘llashlari mumkin:

– MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 5-bandiga asosan yo‘l harakati xavfsizligi boshqarmasi (Bosh boshqarmasi) boshlig‘i, uning o‘rinbosari, yo‘l-patrul xizmatini tashkil etish va muvofiqlashtirish hamda ma‘muriy amaliyot bo‘limi boshlig‘i, uning o‘rinbosari, alohida muhim ishlar bo‘yicha inspektor (ma‘muriy amaliyot bo‘yicha inspektor), ma‘muriy amaliyot bo‘linmasi (bo‘limi) boshlig‘i, uning o‘rinbosari, ma‘muriy huquqbuzarliklarga doir materiallarni ko‘rib chiqish bo‘yicha

katta inspektor (inspektor), avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat bo‘limi (bo‘linmasi) boshlig‘i, avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat guruhining katta inspektori, avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat guruhining ma‘muriy amaliyot bo‘yicha inspektori, ular yo‘qligida esa ichki ishlar bo‘limi boshlig‘i yoki uning o‘rinbosari;

– MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 6-bandiga asosan yo‘l-patrul xizmati brigadasi (batalyoni, divizioni, otradi, mobil guruhi) komandiri yoki uning o‘rinbosari;

– MJtKning 256-moddasi ikkinchi qismi 2-bandiga asosan harbiy avtomobil inspeksiyasining boshlig‘i, katta inspektori.

– MJtKning 128¹-moddasi ikkinchi qismini MJtKning 245-moddasiga asosan ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyalarning ko‘rib chiqib jazo qo‘llashlari mumkin.

Transport vositalari haydovchilarining svetofoarning taqiqlovchi signaliga yoki yo‘l harakatini tartibga soluvchining taqiqlovchi ishorasiga bo‘ysunmasdan o‘tganlik uchun MJtKning 128⁴-moddasida javobgarlik belgilangan. Ushbu huquqbuzarlikning *obyekti* transport vositalari haydovchilarining svetofoarning taqiqlovchi signaliga yoki yo‘l harakatini tartibga soluvchining taqiqlovchi ishorasiga rioya etishiga oid ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni g‘ayrihuquqiy xatti-harakatlarda ifodalanadi.*

Huquqbuzarlikning *subyektivi* 16 yoshga to‘lgan aqli raso, transport vositalarining haydovchilari bo‘lgan jismoniy shaxslardir. Huquqbuzarlikning *subyektiv tomoni* qasd yoki ehtiyotsizlik shaklida sodir etiladi.

Transport vositalari haydovchilarining svetofoarning taqiqlovchi signaliga yoki yo‘l harakatini tartibga soluvchining taqiqlovchi ishorasiga bo‘ysunmasdan o‘tganlik uchun eng kam ish haqining ikki baravari miqdorida jarima solishga, xuddi shunday huquqbuzarlik ma‘muriy jazo qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, eng kam ish haqining besh baravari miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi. Shuningdek, xuddi shunday huquqbuzarlik ikki marta ma‘muriy jazo qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, transport vositasini boshqarish huquqidan bir yil muddatga mahrum etishga sabab bo‘ladi.

Transport vositalari haydovchilarining xalaqit berishi yoki avariya holatini yuzaga keltirishi, yo‘lning qarama-qarshi harakatla-

nish uchun mo'ljallangan tomoniga yoki bo'lagiga chiqqanlik uchun MJtKning 128⁵-moddasida javobgarlik belgilangan. Ushbu huquqbuzarlikning *obyekti* boshqa transport vositalarining xavfsiz harakatlanishiga oid ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Huquqbuzarlikning obyektiv tomonini:

– *transport vositalari haydovchilarining to'sqinliksiz harakat qilish huquqidan foydalanadigan transport vositalarining o'tib ketishiga xalaqit beradigan turli harakatlarni amalga oshirish* (transport vositalarining tashkiliy jamlanmasi (shuningdek, piyodalar jamlanmalari) harakatiga xalaqit berish va ular orasiga kirish, zarurat bo'lmaganda juda past tezlikda harakatlanib, boshqa transport vositalariga xalaqit berish va shu kabilar);

– *transport vositalari haydovchilarining yo'lning qarama-qarshi harakatlanish uchun mo'ljallangan tomoniga yoki bo'lagiga yo'l harakati qoidalarini buzgan holda chiqishi;*

– *avariya holati yuzaga kelishiga sabab bo'lgan, ya'ni yo'l harakati-ning boshqa qatnashchilarini tezlikni, harakat yo'nalishini keskin o'zgartirishga yoki o'z xavfsizligini yoxud boshqa fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash uchun o'zga choralarni ko'rishga majbur qiluvchi* harakatlar tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning *subyekt* 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxslar bo'lib, uning *subyektiv tomoni* qasd yoki ehtiyotsizlik shaklida sodir etiladi.

Transport vositalari haydovchilarining to'xtash yoki to'xtab turish qoidalarini buzganlik uchun MJtKning 128⁶-moddasida javobgarlik belgilangan. Ushbu huquqbuzarlikning *obyektini* transport vositalarining to'xtash va to'xtab turish qoidalarini belgilovchi ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi. *To'xtash* – transport vositasining harakatini 10 daqiqadan kam vaqtga to'xtatish; *to'xtab turish* – transport vositasining, unga yo'lovchilarni chiqarish yoki tushirish, yuk ortish yoki tushirish bilan bog'liq bo'lmagan hollarda harakatini 10 daqiqadan ko'proq vaqtga atayin to'xtatish.

Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* yuqorida qayd etilgan qoidalarga amal qilmaslik oqibatida kelib chiqadi.

Quyidagi joylarda to'xtash taqiqlanadi:

– tramvay yo'llarida, shuningdek, bevosita ularga yaqinroqda tramvaylar harakatlanishiga xalaqit beradigan bo'lsa;

– tunnellarda, temir yo'l kesishmalarida;

– bir yo'nalishda harakatlanish uchun uchtadan kam bo'lagi bo'lgan ko'prik, yo'l o'tkazgich va estakada hamda ularning ostida (tegishli yo'l

belgilari bilan to‘xtab turish ruxsat berilgan yo‘l qismlari bundan mustasno);

– to‘xtagan transport vositasi bilan sidirg‘a chiziq (qatnov qismining chetini belgilovchi chiziqdan tashqari), ajratuvchi bo‘lak yoki qatnov qismining qarama-qarshi cheti orasidagi masofa 3 metrdan kam bo‘lgan joylarda;

– piyodalar o‘tish joylarida va ulardan oldin 5 metrdan kam masofa qolganda;

– qatnov qismining xavfli burilishlarida;

– loaqal bir yo‘nalishdagi ko‘rinish masofasi 100 metrdan kam bo‘lgan yo‘l do‘ngliklari yaqinida;

– qatnov qismi kesishmalarida va kesishayotgan qatnov qismi chetiga 5 metrdan kam masofa qolganda (uch tomonlama kesishmalarda (chorrahalarda) yondan tutashgan yo‘lning sidirg‘a chiziq yoki ajratuvchi bo‘lak bilan ajratilgan qarama-qarshi tomoni bundan mustasno);

– bekat maydonchalarida, yo‘nalishli transport vositalari to‘xtash joylarida, jumladan, 1.17 chizig‘i bilan belgilangan, ular bo‘lmaganda esa yo‘nalishli transport vositalari to‘xtash joyi belgilari va bekatdan harakatlanish yo‘nalishi bo‘ylab (yetmasdan va o‘tib ketib) 15 metrdan kam masofada (yo‘nalishli transport vositalari harakatiga xalaqit bermasa yo‘lovchilarni chiqarish yoki tushirish uchun to‘xtash bundan mustasno);

– transport vositasi svetofo ishoralari, yo‘l belgilarini boshqa haydovchilardan to‘siq qo‘yadigan, boshqa transport vositalarining harakatlanishiga (kirish va chiqishiga) imkon qoldirmaydigan yoki piyodalarning harakatiga xalaqit beradigan joylarda;

– «To‘xtash taqiqlangan» yo‘l belgisi hamda chizig‘ining ta’sirlari doirasida.

To‘xtab turish quyidagi joylarda taqiqlanadi:

– to‘xtash taqiqlangan joylarda;

– aholi yashaydigan joylardan tashqarida 2.1 belgisi bilan belgilangan yo‘llarning qatnov qismida;

– temir yo‘l kesishmalariga 50 metr qolganda;

– to‘xtash va to‘xtab turishni taqiqlovchi yo‘l belgilari va chiziqlari ta’sirlari doirasida.

To‘xtash taqiqlangan joyda majburiy to‘xtagan haydovchi transport vositasini bu joydan olib ketishning barcha choralari ko‘rishi kerak. Agar boshqa yo‘l harakati qatnashchilarning harakatiga xalaqit beradigan bo‘lsa yoki xavf tug‘dirsa, transport vositasining eshiklarini ochish taqiqlanadi. Haydovchi transport vositasining o‘z-o‘zidan harakatlanishini yoki o‘zi

yoʻqligida undan foydalanishni istisno qiladigan zarur ehtiyot choralarini koʻrgandan keyingina oʻz joyini tashlab ketishi yoki transport vositasini qoldirishi mumkin.

Huquqbuzarlikning *subyekt*i 16 yoshga toʻlgan aqli raso jismoniy shaxslar tashkil etadi. Huquqbuzarlikning *subyektiv tomoni* qasd yoki ehtiyotsizlik shaklida sodir etiladi.

Transport vositalarini mast holda boshqarish (131-m.). Haydovchilarning transport vositalarini alkogolli ichimlikdan, giyohvand modda taʼsiridan yoki oʻzgacha tarzda mast holda boshqarishi transport vositasini boshqarish huquqidan bir yilu olti oydan uch yilgacha muddatga mahrum etishga sabab boʻladi. Ushbu huquqbuzarlikning *obyekt*i – yoʻl harakati qoidalarini hisoblansa, *obyektiv tomoni* esa gʻayrihuquqiy harakat orqali sodir etiladi. *Subyekt*i – tegishli qismlardan kelib chiqqan holda birinchi qismida transport vositasini boshqarish huquqiga ega boʻlgan shaxs, ikkinchi qismida transport vositasini boshqarish huquqiga ega boʻlmagan shaxslar, uchinchi qismida mast holdagi shaxsga transport vositasini boshqarishga topshirgan shaxslar hisoblanadi. *Subyektiv tomondan* esa, qasddan (toʻgʻri qasd) sodir etiladi.

Ichki ishlar idoralarining yoʻl harakati xavfsizligi xizmati xodimlari tomonidan mazkur huquqbuzarlik aniqlanganda MJtKning 280-moddasiga koʻra, bayonnoma hamda tegishli maʼmuriy-protsessual hujjatlarni rasmiylashtirib, MJtKning 282-moddasiga asosan bir sutkadan kechiktirmay koʻrib chiqish uchun oʻrnatilgan tartibda maʼmuriy ishlar boʻyicha sudiga yuboriladi (MJtKning 245-m.).

Transport vositalari haydovchilarining yoʻl harakati qoidalarini buzishi jabrlanuvchiga yengil tan jarohati yoki ancha miqdorda moddiy zarar yetkazilishiga olib kelishi (133-m.). Transport vositalari haydovchilarining yoʻl harakati qoidalarini buzishi jabrlanuvchiga yengil tan jarohati yoki ancha miqdorda moddiy zarar yetkazilishiga olib kelishi, – eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki transport vositalarini boshqarish huquqidan bir yildan uch yilgacha muddatga mahrum etishga sabab boʻladi.

Ancha miqdordagi moddiy zarar deganda eng kam ish haqining besh baravari miqdoridan oshib ketgan zarar tushuniladi. Bu huquqbuzarliklar *obyekt*i yoʻl harakati xavfsizligi hisoblanadi. *Qoʻshimcha obyekt* sifatida inson sogʻligʻi va mol-mulk namoyon boʻladi. *Obyektiv tomondan* MJtKning mazkur moddasida nazarda tutilgan maʼmuriy huquqbuzarliklarni kodeksning 125–131-moddalarida nazarda tutilgan, jabrlanuvchilarga yengil tan jarohati yetkazilishiga yoki ancha miqdorda moddiy zarar

yetkazilishiga sabab bo'lgan yo'l harakati qoidalarini buzish tashkil etadi. Shuning uchun ham, bu huquqbuzarliklar kvalifikatsiya qilinganda, aybdor haydovchilarning harakatlarida yo'l harakati qoidalarini ma'muriy buzish belgilari bor-yo'qligi (buning uchun kodeksning 125–131-moddalarida javobgarlik belgilangan), transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish, tezlikni oshirish, yo'l belgilari talablariga rioya qilmaslik, temir yo'lning o'tish joylaridan o'tish qoidalarini buzish va shu kabilar bor-yo'qligi aniqlanishi lozim. Biroq ko'rsatib o'tilgan moddalardan farqli o'laroq, qarab chiqilayotgan huquqbuzarliklar *obyektiv tomonining* zarur belgisi zararli oqibatlarining sodir bo'lishi, jabrlanuvchiga yengil tan jarohati yoxud anchagina miqdorda moddiy zarar yetkazilishidir. Shu bilan birga, kimning mol-mulkiga jiddiy zarar yetkazilganligi ahamiyatga egadir. Sharhlanayotgan modda jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni, ya'ni shaxsning mol-mulkiga yetkazilgan zararni aniqlab beradi. Agar aytib o'tilgan yo'l harakati qoidalarining buzilishi natijasida mol-mulkka ancha miqdorda moddiy zarar yoki yengil tan jarohati yetkazilgan bo'lsa, u holda transport vositasining aybdor haydovchisi harakatlari kodeksning mazkur moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi kerak. 133-moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlikning obyektiv tomoni uchun shu tariqa kodeksning 125–131-moddalarida nazarda tutilgan yo'l harakati qoidalarining buzilishi fakti, jabrlanuvchiga yengil tan jarohati yoxud anchagina moddiy zarar yetkazilishi tarzidagi zararli oqibatlarga sabab bo'lganini, o'sha huquqbuzarliklar bilan kelib chiqqan oqibatlar o'rtasidagi sababiy bog'lanishni aniqlash zarur bo'ladi.

Subyektiv tomondan ushbu huquqbuzarlik qasddan shuningdek, ehtiyotsizlik orqasidan ham sodir etilishi mumkin. 133-moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlikning subyektivi davlat korxonalari, muassasalar, jamoat tashkilotlari transport vositalarining haydovchilari, shuningdek, shaxsiy transport haydovchilari bo'lishi mumkin. Agar bu huquqbuzarliklar transport vositasini boshqarish huquqiga ega bo'lmagan shaxs tomonidan sodir etilgan bo'lsa, u holda aybdorning javobgarligi kodeksning 135-moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Mazkur huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni tuman (shahar) ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari va voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar tomonidan ko'rib chiqadi (MJtK 245, 247-m.).

Yo'l harakati qoidalarida nazarda tutilgan hujjatlari bo'lmagan shaxslarning transport vositalarini boshqarishi (135-m.). Transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi hujjatlari, transport vositasini ro'yxatdan o'tkazganlik haqidagi, shuningdek, transport vositasiga egalik

qilish, egasi yo'qligida undan foydalanish yoki uni tasarruf etish huquqini tasdiqlovchi hujjatlari, transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha sug'urta polisi (MJtKning 135¹-moddasi ikkinchi qismida nazarda tutilgan hol bundan mustasno), qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa litsenziya kartochkasi yoki yo'l varaqasi yonida bo'lmagan haydovchilarning transport vositalarini boshqarishi, xuddi shuningdek, ishonchnomalarni, transport vositalarini boshqa shaxsga o'tkazish va ijaraga berish shartnomalarini belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazmasdan (hisobga qo'ymasdan) transport vositalarini boshqarishi, – eng kam ish haqining ikkidan bir qismi miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.

Transport vositalarini boshqarish huquqi bo'lmagan shaxslarning shu vositalarni boshqarishi, xuddi shuningdek, boshqarish huquqi bo'lmagan shaxsga transport vositalarini boshqarishning topshirilishi eng kam ish haqining uch baravari miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi. Transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etilgan shaxslarning bunday vositalarni boshqarishi eng kam ish haqining besh baravari miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.

Mazkur huquqbuzarlik *obyekti* yo'l harakati xavfsizligi hisoblanadi. Bu huquqbuzarlikning jiddiyligi va undan kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlar shu narsa bilan bog'liqki, transport vositasini, ya'ni oshirilgan xavf-xatar manbaini maxsus tayyorgarlikka, haydash ko'nikmalariga ega bo'lmagan shaxs boshqaradi.

Obyektiv tomondan kodeksning mazkur moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik transport vositalarini haydovchilik guvohnomasi yoki uning taloni, ishonchnoma, transport vositasini ro'yxatdan o'tkazganlik haqidagi boshqa hujjatlar yonida bo'lmagan haydovchilarning boshqarishida (birinchi qism); bu vositalarni boshqarish huquqi bo'lmagan shaxslarning shu vositalarni boshqarishi, xuddi shuningdek, boshqarish huquqi bo'lmagan shaxsga transport vositalarini boshqarishni topshirishda (ikkinchi qism), transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etilgan shaxslarning bunday vositalarni boshqarishida (uchinchi qism) ifodalanadi.

Mazkur huquqbuzarliklarning tarkibi shaxsning bitta transport turini (masalan, mototsiklni) boshqarish huquqiga ega bo'la turib, o'zi boshqarish huquqiga ega bo'lmagan transport vositasini (masalan, yengil avtomobilni) boshqargan holatlarni ham qamrab oladi. Huquqbuzarlikning mazkur tarkibi uchun yetkazilgan zarar ancha miqdorda bo'lmasligi va jabrlanuvchilar sog'lig'iga zarar yetkazmasligi lozim. Agar yetkazilgan moddiy zarar anchagina miqdorda bo'lsa yoxud ko'rib chiqilayotgan

huquqbuzarlik natijasida jabrlanuvchilarga tan jarohati yetkazilgan bo'lsa, u holda aybdorning harakatlari kodeksning 133-moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi.

Subyektiv tomondan kodeksning sharhlanayotgan moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik qasddan qilingan ayb bilan ajralib turadi. Transport vositasini boshqarish huquqiga ega bo'lmagan shaxs o'zining transport vositasini boshqarishi xavfli va g'ayrihuquqiy ekanligini his qiladi, yo'l harakati xavfsizligiga tahdid solishini oldindan ko'ra biladi va bunday tahdidni istaydi (bunga ongli ravishda yo'l qo'yadi). Transport vositalarini boshqarish huquqiga ega bo'lmagan shaxsga boshqarishni topshirish ham qasddan qilingan aybdorlik xosdir.

Ko'rib chiqilayotgan ma'muriy huquqbuzarlikning *subyekti* 16 yoshga yetgan har qanday aqli raso shaxs. Kodeksning sharhlanayotgan moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar ichki ishlar organlari, harbiy avtomobil inspeksiyasining mansabdor shaxslari (248, 256-moddalar) va huquqbuzarlik to'g'risidagi ish voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalarga berilganda ular tomonidan ko'rib chiqiladi (247-m.).

Transport vositalari haydovchilarining mastligi yoki mast emasligini aniqlash uchun tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlashi (136-m.). Transport vositalari haydovchilarining alkogolli ichimlikdan, giyohvand modda ta'siridan yoki o'zgacha tarzda mastligi yoki mast emasligini belgilangan tartibda aniqlash uchun tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlashi eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki transport vositasini boshqarish huquqidan olti oydan bir yilgacha muddatga mahrum etishga sabab bo'ladi.

Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, transport vositasini boshqarish huquqidan bir yildan uch yilgacha muddatga mahrum etishga sabab bo'ladi. Ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan huquqbuzarlik transport vositasini boshqarish huquqi bo'lmagan shaxs tomonidan sodir etilgan bo'lsa, eng kam ish haqining besh baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Mastlik yoki mast emaslik holatini aniqlash uchun tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlash yo'l harakati qatnashchilari uchun belgilangan xulq-atvor tartibini buzish bilan bog'liqdir. Lekin u yo'l harakati xavfsizligi uchun bevosita tahdid solmaydi.

Obyektiv tomondan mazkur moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik mastlik holatini aniqlash uchun tekshiruvdan o'tishdan

bo'yin tovlashda ifodalanadi. Bunda ana shunday bo'yin tovlash shakli (tekshiruvdan o'tishni rad qilish, transport vositasini tashlab ketish, yashirinishga urinish va shu kabilar) mazkur huquqbuzarlikka baho berish uchun ahamiyatga ega emas. MJtKning 292-moddasiga muvofiq, tekshiruvdan o'tishga yuborish «Alkogolli yoki tarkibida alkogol bo'lgan ichimliklarni, giyohvand yoki gangituvchi boshqa moddalarni iste'mol qilganlik faktini aniqlash va tekshiruvdan o'tkazish uchun tekshiruvdan o'tishga yuborish tartibi to'g'risidagi yo'riqnoma»da belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Subyektiv tomondan qarab chiqilayotgan huquqbuzarlik bevosita g'arazli niyat bilan ajralib turadi. Shaxs transport vositalarini boshqaruvchi shaxslarning tekshiruvdan o'tishi bo'yicha belgilangan tartibni buzayotganini anglab yetadi va bunday tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlashni istaydi.

Mastlik yoki mast emaslik holatini aniqlash uchun tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlashning *subyektiv* transport vositalarining haydovchilari va bu vositalarni boshqaruvchi boshqa shaxslar bo'lishi mumkin. Sharhlanayotgan modda subyektivga qarab huquqbuzarlikning ikki tarkibini nazarda tutadi: birinchi qism bo'yicha transport vositalari haydovchilarining huquqbuzarlikni sodir etishi; ikkinchi qism bo'yicha transport vositalarini boshqarish huquqiga ega bo'lmagan shaxslarning huquqbuzarlikni sodir etishi.

MJtKning 136-moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar ichki ishlar organlari, harbiy avtomobil inspeksiya-sining mansabdor shaxslari (248, 156-moddalar) va voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar tomonidan ko'rib chiqiladi (247-m.).

Yo'l-transport hodisasi yuz bergan joydan ketib qolish (137-m.). Yo'l-transport hodisasi qatnashchilarining belgilangan qoidalarni buzgan holda hodisa yuz bergan joydan ketib qolishi eng kam ish haqining ikki baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki transport vositalarini boshqarish huquqidan bir yildan uch yilgacha muddatga mahrum etishga sabab bo'ladi.

Kodeksning sharhlanayotgan moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik *obyektiv* yo'l harakati qoidalari hisoblanadi.

Obyektiv tomondan bu huquqbuzarliklar yo'l-transport hodisasi yuz bergan joyni tashlab ketishda ifodalanadi. Yo'l harakati qoidalari 5.1-bandiga muvofiq, yo'l-transport hodisasi yuz bergan taqdirda haydovchi quyidagilarni bajarishi shart:

– transport vositasini darhol to‘xtatish, majburan to‘xtash signalini ulash yoki belgi o‘rnatish, transport vositasining va hodisaga aloqador ashyolarning o‘rnini almashtirmaslik;

– jabrlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko‘rsatish choralari ko‘rish, «tez yordam»ni chaqirish, agar bunday imkoniyat bo‘lmasa, o‘zining transport vositasida yoki o‘tib ketayotgan boshqa transportda jabrlanuvchi (jabrlanuvchilar)ni yaqin oradagi davolash muassasasiga olib borish, u yerda o‘z familiyasi, ismi, otaning ismini, transport vositasining raqam belgisini aytish va hodisa yuz bergan joyga qaytib kelish;

– ro‘y bergan hodisani ichki ishlar organiga xabar qilish, guvohlarning familiyasi, ismi, otasining ismi hamda ularning yashash joylarini yozib olish va ichki ishlar organi xodimlarining yetib kelishini kutish;

– ro‘y bergan hodisa izlarini saqlash, hodisa yuz bergan joyni o‘rab olish va bu joyni aylanib o‘tishni tashkil etish;

– agar transport vositalari harakatini ta‘minlash zarur bo‘lsa, guvohlarning ishtirokida ro‘y bergan hodisaga aloqador bo‘lgan ashyolar va izlarni qayd etish, yo‘lning odam va transport o‘tadigan qismini bo‘shatib qo‘yish.

Yo‘l-transport hodisasi qatnashchilarining ko‘rsatib o‘tilgan vazifalarni bajarmasligi kodeksning sharhlanayotgan moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlik tarkibini hosil qiladi.

Subyektiv tomondan qarab chiqilayotgan huquqbuzarlik qasddan qilingan ayb bilan ajralib turadi. Aybdor o‘zi sodir etgan huquqbuzarlikning g‘ayriqonuniy ekanligini anglab yetadi. MJtKning ushbu moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlik subyektivi transport vositalarining haydovchilari bo‘lishi mumkin. Agar bunday huquqbuzarlik transport vositasini boshqarish huquqiga ega bo‘lmagan shaxs tomonidan sodir etilgan bo‘lsa, u holda bu shaxsning javobgarligi MJtKning 135-moddasi bo‘yicha kelib chiqadi.

MJtKning 137-moddasida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlarni ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyalari ko‘rib chiqadi (245-modda), ishni ko‘rib chiqish voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug‘ullanuvchi komissiyalarga topshirilgan taqdirda, mazkur komissiyalar tomonidan ham ko‘rib chiqiladi (247-modda).

Piyodalar va yo‘l harakati boshqa ishtirokchilarining harakat qoidalarini buzishi (138-m.). Piyodalarning yo‘l harakatini tartibga soluvchi signallarga bo‘ysunmasligi, ularning yo‘lning harakat qismini belgilanmagan joylardan kesib o‘tishi, shuningdek, moped va velosiped haydovchilarning, aravakashlar va yo‘ldan foydalanuvchi boshqa shaxslar-

ning yo‘l harakatini tartibga soluvchi signallarga bo‘ysunmasligi, ustunlik beruvchi, taqiqlovchi yoki ko‘rsatma beruvchi yo‘l belgilari talablariga rioya etmasligi, – eng kam ish haqining o‘ndan bir qismi miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi.

Haydovchilarga har xil xizmat ko‘rsatish maqsadida yo‘lning qatnov qismida fuqarolarning turishi, yo‘llarga ajratilgan mintaqa tegrasida mol boqish eng kam ish haqining o‘ndan bir qismidan uchdan bir qismigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi. Ushbu moddaning birinchi yoki ikkinchi qismida ko‘rsatilgan shaxslarning yo‘l harakati qoidalarini buzishi avariya holatini vujudga keltirsa, eng kam ish haqining uchdan bir qismidan ikkidan bir qismigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Ko‘rib chiqilayotgan ma‘muriy huquqbuzarlik *obyekti* yo‘l harakati xavfsizligi hisoblanadi. Piyodalar va yo‘l harakatining boshqa ishtirokchilari tomonidan yo‘l harakati qoidalarini buzishning xavfli ekanligi shundan iboratki, ular transport harakati uchungina tahdid solib qolmasdan, ko‘pincha ularning o‘zlari bunday hodisalarning jabrlanuvchisi bo‘lib qoladilar. Yo‘l harakati qoidalari faqat transport vositalari haydovchilarining emas, balki piyodalar, yo‘lovchilar, velosipedchilar va yo‘l harakatining boshqa ishtirokchilari vazifalarini ham belgilab beradi.

Sharhlanayotgan modda piyodalar va boshqa yo‘l harakati ishtirokchilarining uch guruhidagi huquqbuzarliklar uchun javobgar bo‘lishini nazarda tutadi.

Obyektiv tomondan kodeksning mazkur moddasi birinchi qismi bo‘yicha sodir etilgan huquqbuzarlik uchun javobgarlik piyodalarning yo‘l harakati qoidalarini buzishning bir necha turlarida va yo‘lning belgilanmagan joylardagi harakati qismidan o‘tish vaqtida yo‘l harakatini tartibga solish signallariga rioya qilmasligida; shuningdek, mopedlarni va velosipedlarni boshqaruvchilarning, yo‘ldan foydalanuvchi yuk tashuvchilar va boshqa shaxslarning rioya qilmasligida; yo‘l harakatini tartibga soluvchi signallarga bo‘ysunmaslikda; ustunlik beruvchi, taqiqlovchi yoki ko‘rsatma beruvchi yo‘l belgilari talablariga rioya etilmasligida ifodalanadi. Sharhlanayotgan moddaning mazkur qismi bo‘yicha javobgarlik yuqorida aytib o‘tilgan huquqbuzarliklarni sodir etganlik faktidan kelib chiqadi.

Agar piyodalar, mopedlar va velosipedlarning boshqaruvchilari, yo‘ldan foydalanuvchi boshqa shaxslarning yo‘l harakati qoidalarini buzishi avariya holatini vujudga keltirsa, bunda kodeksning 138-moddasi uchinchi qismi bo‘yicha javobgarlik kelib chiqadi. Shuni ham nazarda tutish kerakki, mazkur huquqbuzarlikning tarkibi faqat og‘ir bo‘lmagan oqibatlarinigina qamrab oladi. Piyodalar, velosipedchilar, yuk tashuvchilar

va yoʻldan foydalanuvchi boshqa shaxslarning yoʻl harakati qoidalarini buzishi ogʻir oqibatlarga (jabrlanuvchiga tan jarohati yetkazishga, davlat, jamoat tashkilotlariga yoki ayrim fuqarolarga anchagina miqdorda zarar yetkazishga) olib kelganda, JKning 268-moddasida nazarda tutilgan jinoyat tarkibini hosil qiladi.

Kodeksning 138-moddasi ikkinchi qismi haydovchilarga har xil xizmat koʻrsatish maqsadida yoʻlning qatnov qismida turganlik, yoʻllarga ajratilgan mintaqaga tegrasida mol boqqanlik uchun javobgarlikni belgilaydi.

Subyektiv tomondan koʻrib chiqilayotgan huquqbuzarliklar qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida qilingan ayb shakllari bilan ajralib turadi, MJtKning 138-moddasi uchinchi qismi boʻyicha qasddan qilingan ayb harakat qoidalarini buzishda namoyon boʻladi, kelib chiqqan zararli oqibatlarga nisbatan esa ayb koʻpincha ehtiyotsizlik orqasida sodir qilinadi. Piyoda yoki yoʻl harakatining boshqa ishtirokchisi oʻz xatti-harakatining gʻayrihuquqiy ekanligini anglab yetadi, avariya holati vujudga kelishi mumkinligini oldindan koʻradi, lekin yengiltaklik bilan ularning oldini olish mumkin, deb hisoblaydi yoxud bu oqibatlarni oldindan koʻra olmaydi. Koʻrib chiqilayotgan huquqbuzarliklarga baho berishga aybning qanday shakldaligi taʼsir koʻrsatmaydi, lekin u maʼmuriy jazo chorasi turini va miqdorini belgilashda hisobga olinishi mumkin. Kodeksning mazkur moddasida nazarda tutilgan maʼmuriy huquqbuzarlik *subyektlari* yoʻl harakatining turli ishtirokchilari – piyodalar, velosipedchilar, yuk tashuvchilar va boshqalar (transport vositalari haydovchilaridan tashqari), aqli raso va 16 yoshga yetgan shaxslar boʻlishi mumkin.

Ushbu moddada nazarda tutilgan maʼmuriy huquqbuzarliklar toʻgʻrisidagi ishlarni ichki ishlar organlari, harbiy avtomobil inspeksiyasining mansabdor shaxslari va yuqorida koʻrsatib oʻtilgan huquqbuzarliklar haqidagi ishlarni qabul qilib olgan organ (mansabdor shaxs) uni qarab chiqish uchun voyaga yetmaganlar ishlari bilan shugʻullanuvchi komissiyalarga topshirgan taqdirda, mazkur komissiyalar koʻrib chiqadi (MJtK 247, 248, 256-m).

9-§. Fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun maʼmuriy javobgarlik

Fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun maʼmuriy javobgarlik MJtKning 157–163-moddalarida nazarda tutilgan.

Hisobga olish tartibini hamda uylarga va turar joy binolariga ko‘chib kirish muddatlarini buzish (157-m.). Turar joy sharoitini yaxshilashga muhtoj fuqarolarni hisobga olish, hisobdan chiqarish va fuqarolarga turar joy berish tartibini buzish, uylarga va turar joylarga ko‘chib kirishning belgilangan muddatlariga rioya qilmaslik mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan bir baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi. Ushbu moddada nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarliklarning tajovuz obyekti uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj bo‘lgan fuqarolarni hisobga olish, uylar va turar joy binolariga ko‘chib kirish muddatlari tartibini tashkil etadi. Bu huquqbuzarliklar fuqarolarning Konstitutsiyada belgilangan uy-joyga ega bo‘lish huquqini poymol qiladi, shuning uchun ham, mazkur huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun ma‘muriy javobgarlik belgilangan.

Uy-joy kodeksida turar joy sharoitini yaxshilashga muhtoj bo‘lgan fuqarolarni hisobga olishning, davlat va jamoat turar joy fondlaridan uy-joy berishning xalq deputatlari mahalliy kengashlari, hokimiyatlar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar uchun yagona tartibi belgilangan. Turar joy sharoitlarini yaxshilashga muhtoj bo‘lgan fuqarolarni hisobga olish va uy-joy berish qoidalari asosida turar joy sharoitini yaxshilashga muhtoj bo‘lgan fuqarolarni hamda navbatdan tashqari va birinchi navbatda turar joy olish huquqidan foydalanuvchilarni uy-joy bilan ta‘minlash uchun turar joy ajratish tartibi belgilangan. Bu qoidalar quyidagilarni belgilab beradi: fuqarolarning turar joy sharoitini yaxshilashga muhtoj deb e‘tirof qilish asoslari; ularni hisobga olish tartibi; fuqarolarga turar joy berishning navbat tartibi; orderlar berish, rasmiylashtirish va topshirish tartibi; yotoqxonalaridan yordamchi uy-joy maydoni berish tartibi.

Qoidalarda belgilanishicha, xalq deputatlari mahalliy kengashlari, hokimiyatlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning turar joylarga ko‘chib kirish muddati turar joy binolari davlat komissiyalari tomonidan foydalanish uchun qabul qilib olingandan keyin 30 kundan ortiq bo‘lmasligi lozim. MJtKning mazkur moddasida sanab o‘tilgan ma‘muriy huquqbuzarlikning tarkibi turar joy sharoitini yaxshilashga muhtoj bo‘lgan fuqarolarni hisobga olish va turar joy berish qoidalarini buzishdan, shuningdek, turar joylarga ko‘chib kirish muddatlariga rioya qilmaslikdan iboratdir. Huquqbuzarlik *subyektlari* turar joy sharoitini yaxshilashga muhtoj bo‘lgan fuqarolarni hisobga olish, hisobdan chiqarish va fuqarolarga turar joy berishni amalga oshiradigan mansabdor shaxslar, shuningdek, foydalanish uchun qabul qilib olingan uylarga belgilangan tartibda o‘z vaqtida ko‘chib kirish uchun javobgar bo‘lgan kishilardir.

Subyektiv tomondan ko'rsatib o'tilgan harakatlar yoki harakatsizliklar qasddan yoxud ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin. Ushbu moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi (245-m.).

Shaharlarni va boshqa aholi punktlarini obodonlashtirish qoidalarini buzish (161-m.). Shaharlar va boshqa aholi punktlarining hududlarini obodonlashtirish qoidalarini buzish, shuningdek, tozalik va sanitariya tartibini ta'minlash qoidalariga rioya qilmaslik fuqarolarga eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa bir baravaridan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. MJtKga 161-moddaning kiritilishiga sabab shuki, kodeksning 6-moddasida xalq deputatlari viloyat va Toshkent shahar Kengashi va hokimlarning qonunchilik hujjatlari bilan belgilangan doirada qoidalar belgilash huquqi joriy qilingan bo'lib, ularni buzganlik uchun javobgarlik kelib chiqadi. Shaharlar va aholi yashaydigan punktlarni obodonlashtirish tartibi, belgilangan qoidalari ma'muriy huquqbuzarlikning tajovuz obyekti hisoblanadi, ularni yuqorida ko'rsatib o'tilgan xalq deputatlari kengashlari va ularning hokimlari belgilaydilar, bu qoidalarni buzish aholi punktining qiyofasiga putur yetkazadi, unda yashovchilar uchun noqulayliklar keltirib chiqaradi.

Yuqorida keltirib o'tilgan davlat hokimiyati mahalliy organlari va hokimlarining qarorlari bilan obodonlashtirish, tozalik va tartib masalalari yuzasidan hududlarni yig'ishtirishni tashkil etish, yer osti inshootlari o'tkazish va qayta tashkil etish ishlarini amalga oshirish, uylar, xonadonlarni raqamlab chiqish, belgilarni joylashtirish, uy-joylar, binolar, inshootlar va shu kabilarni qismlarga ajratish va buzish qoidalari joriy qilinadi. Uy-joylar, ma'muriy va sanoat binolari hamda boshqa obyektlarning saqlanishi uchun javobgar bo'lgan tashkilotlarning rahbarlari va mansabdor shaxslar, shuningdek, yer uchastkalarining foydalanuvchilari quyidagilarni bajarishlari shart: bino va inshootlarning old tomonlarini, to'siqlar, ekranlar, balkonlar va peshayvonlarni, hovli va ko'cha hududlarining asfalt va boshqa qatlamlarini ta'mirlash va bo'yash ishlari o'z vaqtida amalga oshirilishini ta'minlash; fuqarolar va tashkilotlarning balkonlar va lodjiyalarni o'zboshimchalik bilan qayta jihozlashiga, hududlarni o'zlaricha kavlashlariga, saroylar, garajlarni va boshqa to'siqlarni viloyat ahamiyatiga ega bo'lgan shaharlarning bosh me'morchilik-rejalashtirish boshqarmasi bilan kelishmasdan turib qurishlariga yo'l qo'ymaslik. Uy-joy tashkilotlari va ularning mansabdor shaxslari hamda shaxsiy mulk

huquqidagi uy-joylarga egalik qiluvchi fuqarolar shaharlarning hududlarini yig'ishtirishni tashkil etish qoidalariga rioya qilishlari lozim. Vakolatli organlarning maxsus ruxsatiga ega bo'lmay turib, o'zboshimchalik bilan e'lonlar yopishtirish, reklamalar, axborot va ma'lumotnomalar stendlarini, lavhalar, gaz-nurli qurilmalar, afishalar va shu kabilarni joylashtirish taqiqlanadi.

Ko'chalarda yer osti inshootlarini o'tkazish, qayta qurish va ta'mirlashda yer kavlash, yog'ochlar, devorlar, to'siqlar o'rnatish bilan bog'liq barcha turdagi ishlar vakolatli organlarning ruxsati bilan amalga oshirilishi lozim. Shahar ko'chalarida va maydonlarida chakana savdo obyektlarini joylashtirish amaldagi namunaviy loyihalar asosida va vakolatli organlar bilan kelishilgan joylarda amalga oshirilishi kerak. Ishlab chiqarish, savdo, kommunal va madaniy-maishiy korxonalarining rahbarlari o'z korxonalarining yo'laklari, sokollari, vitrinalari, lavhalari, reklama va boshqa jihozlarni toza va soz holatda saqlashni, kechqurungi vaqtlarda barcha vitrinlarning yoritilishini ta'min etishlari shart.

Tramvay depolari, trolleybus, avtobus va taksomotor parklari, avto-bazalar, garajlarning ma'muriyati, barcha turdagi transport haydovchilari, shuningdek, shaxsiy mulk huquqida transport vositalariga ega bo'lgan shaxslar mazkur vositalarni shahar ko'chalariga orasta va toza holatda chiqarishlari shart. Har qanday tuproq va axlatni ana shu maqsadlar uchun ajratilmagan joylarga ag'darish qat'iyan man qilinadi. Ko'chalarda, maydonlarda kichik me'morchilik shakllaridagi stendlarni o'rnatish vakolatli organlar bilan kelishilgan joylarda amaldagi namunaviy loyihalar asosida amalga oshirilishi lozim.

Bunday huquqbuzarlik qasddan va ehtiyotsizlik bilan sodir etilgan bo'lishi mumkin.

Ularning *subyektlari* fuqarolar va mansabdor shaxslardir.

161-moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar tuman (shahar) sudlari bo'yicha sudyalari (245-m.) hamda 248-moddaning fuqarolarga taalluqli 4-bandida ko'rsatilgan ichki ishlar organlarining mansabdor shaxslari tomonidan ko'rib chiqiladi.

10-§. Savdo, tadbirkorlik va moliya sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Savdo, tadbirkorlik va moliya sohasidagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 164–179⁵-moddalarida nazarda tutilgan.

Savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini buzish (164-m). Savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini buzish fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini ancha miqdordagi qiymatda buzish fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda, mansabdor shaxslarga esa yetti baravaridan o'n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini ko'p miqdordagi qiymatda buzish fuqarolarga eng kam ish haqining o'n baravaridan ellik baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa, qirq baravaridan sakson baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Yonilg'i-moylash materiallari bilan, dori-darmon vositalari yoki tibbiy buyumlar bilan qo'lda savdo qilish yoxud shaharlarda belgilanmagan joylarda qo'lda savdo qilish sotilayotgan ashyolarni musodara qilib, eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga olib keladi. Dori-darmon vositalari yoki tibbiy buyumlar yoxud yonilg'i-moylash materiallari sotish qoidalarini buzish fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa yetti baravaridan o'n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Ancha miqdor deganda – eng kam ish haqining yuz baravaridan uch yuz baravarigacha bo'lgan doiradagi, ko'p miqdor deganda esa – eng kam ish haqining uch yuz baravaridan besh yuz baravarigacha bo'lgan doiradagi miqdor tushuniladi.

164-modda bo'yicha huquqbuzarliklar obyekti savdo korxonalarining normal faoliyatini ta'minlash sohasidagi ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Huquqbuzarliklar predmeti keyin sotish maqsadi bilan omborlar, bazalar, savdo korxonalariga keltirilgan har qanday tovarlar bo'lishi mumkin. Savdoning asosiy qoidalarida nazarda tutilishicha, tovarlar aholiga faqat do'konning savdo zalida va belgilangan vaqtda, ya'ni xaridorlarning savdo korxonasiga kelish imkoni bo'lgan vaqtda sotilishi lozim. Savdo qilish qoidalari ko'p va xilma-xil bo'lib, quyidagilarga taalluqli: savdo zali (xizmat ko'rsatish zali)ning va yordamchi binolarning tuzilishi, vitrinalarning bezatilishi; tovarlarni saqlash; tovarlarni xaridorlarga olib berish; ular bilan pul hisob-kitobini qilish; tosh-tarozilarni saqlash va ulardan foydalanish; savdo korxonalarining ishlash vaqti va hokazolar.

Savdo qoidalari (masalan, savdo korxonasining ishlaydigan kunlari, soatlari)davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining, mahalliy hokimiyat organlarining, hokimiyatlarning qonunchilik hujjatlari bilan tasdiqlanadi. Savdo qoidalariga savdo korxonalariga tatbiq etiladigan

mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik texnikasi qoidalari, yong'inga qarshi va sanitariya qoidalari tatbiq etilmaydi.

Obyektiv tomondan huquqbuzarliklarning bunday turi tovarni qonunga xilof ravishda sotish yoki uni xaridorlardan yashirishdan iboratdir. Tovarlarini yashirish (sir saqlash) tovarlar magazinlarga, do'konlarga va shu kabilarga sotish uchun berilgandan keyingina e'tirof qilinishi mumkin. Sotish uchun mo'ljallangan tovarlar butun ish kuni mobaynida to'la hajmda turlari bilan berilishi lozim. Masalan, tovarga «sotilgan» degan lavhaning osib qo'yilishi, saqlash kvitansiyalarini tuzish, tovarni peshtaxta ostida saqlash ham uni yashirish hisoblanadi. Tovarlarini ombordan (bazadan) savdo korxonasiga yetkazib berish vaqti ham 164-moddaning amal qilishiga sabab bo'ladi. Tovarlarini yashirish joyiga ombor binolari, savdo qilish zalidagi turli qurilmalar, ishlab chiqarish va yordamchi binolar (xonalar), xizmat xonalari, yo'laklar va boshqalar kiradi.

Huquqbuzarlikning mazkur turi bo'yicha *subyektlar* faqat savdo xodimlari, ya'ni mansabdor shaxslar va o'zga shaxslar (direktor, seksiya, bo'lim, ishlab chiqarish, ombor mudiri, sotuvchi, yordamchi ishchi va shu kabilar), aqli raso va 16 yoshga yetgan shaxslar bo'lishi mumkin.

Savdo qoidalarining buzilishi to'g'ridan-to'g'ri, qasddan sodir etiladi. Tovarlarini savdo qoidasini buzgan holda sotuvchi yoki uni yashiruvchi shaxs bunday harakatlarning ijtimoiy xavfli ekanligini biladi hamda tovarni sotishni yoki uni xaridorlardan yashirishni istaydi. Bundan tashqari, bu yerda xaridorlardan qonunga xilof ravishda haq olish tarzidagi moddiy nafga ega bo'lishdan iborat g'arazli manfaatdorlik nazarda tutiladi. G'ayri-qonuniy yo'l bilan qarindoshlar yoki tanishlarni tovarlar bilan ta'minlashga (yoxud o'zaro xizmatlarga ega bo'lish maqsadi bilan) intilishdan iborat shaxsiy manfaatdorlik ham bo'lishi mumkin. Kodeksning 164-moddasi birinchi qismi bo'yicha ishlar Davlat soliq organlari tomonidan ko'rib chiqiladi (264-m.). Bunday huquqbuzarliklar to'g'risidagi bayonnomalar ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan tuziladi. Ishlarni ma'muriy ishlar tuman (shahar) sudlari bo'yicha sudyalari ko'rib chiqadi (245-m.).

Moddaning ikkinchi qismidagi *ancha miqdordagi qiymat* deganda eng kam oylik ish haqining o'ttiz baravaridan yuz baravarigacha bo'lgan miqdordagi qiymat tushuniladi. Huquqbuzarliklar yonilg'i resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qiladi va birmuncha moddiy talafotlarga olib kelishi, aniq maqsad uchun yonilg'i-ning yetishmasligiga, shuningdek, yonilg'i-moylash materiallarini g'ayri-qonuniy ravishda sotuvchi shaxslarning mehnatsiz boyishiga sabab bo'lishi mumkin. Dori-darmon vositalari yoki tibbiy ahamiyatga ega bo'l-

gan ashyolarni sotish qoidalarini buzish sun'iy tanqislik yaratilishiga sabab bo'ladi.

Yonilg'i-moylash materiallarini sotish uchun mas'ul bo'lgan 16 yoshga yetgan shaxslar javobgarlikka tortiladi. Ular mansabdor shaxslar, avtomobillarga yonilg'i quyish stansiyasi va avtomobil yonilg'isini quyish punktining moddiy javobgar xodimlari bo'lishi mumkin. Dori-darmon vositalari yoki tibbiy ahamiyatga ega bo'lgan ashyolarni sotish vaqtida dorixona mudirlari va boshqalar javobgarlikka tortiladi. G'ayriqonuniy sotish to'g'ridan-to'g'ri g'arazli niyat bilan sodir etiladi. Shaxs benzin, dori-darmon vositalarini g'ayriqonuniy ravishda (retseptsiz) sotayotganini biladi va buni amalga oshirishni istaydi. Huquqbuzarlikning mazkur turiga baho berishda o'g'rilik qilish maqsadining yo'qligini aniqlash zarur.

MJtK 164-moddasining birinchi va uchinchi qismlari bo'yicha ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar davlat soliq organlari, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo'linmalari tomonidan ko'rib chiqiladi (264-m.).

Ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidasini buzish harakatini sodir etish JKning 189-moddasi bo'yicha jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Faoliyat bilan litsenziyasiz va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarsiz shug'ullanish (165-m.). Litsenziya olinishi yoki boshqa ruxsat beruvchi hujjatlar olinishi shart bo'lgan faoliyat bilan litsenziyasiz yoki boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarsiz shug'ullanish fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa o'n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining «Amalga oshirilishi uchun litsenziyalar talab qilinadigan faoliyat turlarining ro'yxati to'g'risida»gi (2001-yil 12-may) qaroriga asosan, O'zbekiston Respublikasida 73 ta faoliyat uchun litsenziya talab qilinadi¹. Ushbu faoliyatning atigi uch turi bilan shug'ullanganlik uchun javobgarlik mavjud, ammo qolgan 70 ta faoliyat turi uchun ma'muriy javobgarlik belgilanmagan edi. Endilikda qonunchilikni takomillashtirish natijasida buning uchun javobgarlik belgilandi.

Valuta boyliklarini qonunga xilof ravishda olish yoki o'tkazish (170-m.). Valuta boyliklarini qonunga xilof ravishda olish yoki o'tkazish

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2002. – № 6-7. – 105-м.

valuta boyliklarini musodara qilib, eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Mazkur huquqbuzarlik obyekti O'zbekiston Respublikasining valuta monopoliyasiga tajovuz qilishdan iborat bo'lib, davlatning moliyaviy manfaatlariga zarar yetkazadi. Huquqbuzarlik predmeti valuta boyliklaridir. O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrda «Valutani tartibga solish to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) qonunining 3-moddasiga ko'ra, chet el valutasini, chet el valutasidagi qimmatli qog'ozlar, chet el valutasidagi to'lov hujjatlari va sof quyma oltin valuta boyliklari hisoblanadi. Chet el valutasini – muomalada bo'lgan hamda xorijiy davlatda qonuniy to'lov vositasi hisoblangan banknotlar, xazina biletleri va tangalar ko'rinishidagi chet el pul belgilari, muomaladan chiqarilgan yoki chiqarilayotgan hamda xuddi shu xorijiy davlatning pul belgilariga almashtirilishi lozim bo'lgan chet el pul belgilari, shuningdek, hisobvaraqlarda va omonatlarda bo'lgan xorijiy davlatlarning pul birliklaridagi hamda xalqaro pul yoki hisob-kitob birliklaridagi mablag'lardir. Chet el valutasidagi qimmatli qog'ozlar O'zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog'ozlar va fond birjasi to'g'risida»gi qonuni yoki xorijiy davlatlarning qonunchilik hujjatlariga muvofiq qimmatli qog'ozlar jumlasiga kiritilgan, qiymati chet el valutasida ifodalangan pul hujjatlaridir¹.

Huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* valuta boyliklarini g'ayriqonuniy ravishda sotib olish yoki sotishdan iborat. O'zbekiston Respublikasi hududida valuta boyliklarini xarid qilish, sotish yoki ular bilan boshqacha muomala qilishning belgilangan qoidalarini buzgan holda valuta boyliklarini sotib olish yoki sotish, bu harakatni amalga oshirish paytida g'ayriqonuniy deb e'tirof qilinadi.

Valuta boyliklarini g'ayriqonuniy ravishda sotib olish (qo'lga kiritish) turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Ko'pincha u oldi-sotdi shaklida amalga oshiriladi. Valuta boyliklarini sotib olish boshqa shakllarda ham uchraydi (ayirboshlash, ko'rsatilgan xizmatlar uchun yoki qarzni uzish hisobiga olish va hokazo).

Sotish valuta boyliklari bilan g'ayriqonuniy ravishda muomala qilishning mustaqil shakli bo'lib, valuta boyliklarining haqini to'lab realizatsiya qilishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi. Aybdor shaxs valuta boyliklarining egasi bo'lib olib yoxud boshqa shaxsning topshirig'i bilan shunday harakatlarni sodir etib, muayyan maqsadga — valuta boyliklarini sotishga erishishga intiladi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг ахборотномаси. – 2004. – № 1-2. – 6-м.

Valuta boyliklarini o'tkazish, sotish, ayirboshlash, ularni qarz hisobiga berish va hokazolar shaklida ifodalanadi. Valuta boyliklari bilan bog'liq boshqa barcha bitishuvlar (meros qilib qoldirish, hadya etish, saqlash) ushbu Kodeksning 170-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlik tarkibini hosil qilmaydi.

Subyekt — huquqqa zid harakatlar sodir etish paytiga kelib 16 yoshga to'lgan shaxsdir (O'zbekiston Respublikasining fuqarolari, shuningdek, uning hududida turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslardir).

Subyektiv tomondan ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlik to'g'ridan-to'g'ri g'arazli niyatni nazarda tutadi, shaxs o'z harakatining huquqqa xilof ekanligini biladi, lekin shunga qaramay, uni sodir etadi.

Valuta boyliklarini g'ayriqonuniy ravishda sotib olish yoki sotish bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, JKning 177-moddasi bo'yicha jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Ushbu moddada nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ma'muriy ishlar tuman (shahar) sudlari bo'yicha sudyalari ko'rib chiqadi (245-m..).

Soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash (174-m). Soliq olinadigan foydani (daromadni) yoki boshqa obyektlarni qasddan yashirish (kamaytirib ko'rsatish) yoxud soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'lashdan qasddan bo'yin tovlash fuqarolarga eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ancha miqdorda sodir etilgan bo'lsa, fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda, mansabdor shaxslarga esa o'n baravaridan o'n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Daromadlar to'g'risida deklaratsiya taqdim etishdan bo'yin tovlash, deklaratsiyani o'z vaqtida taqdim etmaslik yoki unda atayin noto'g'ri ma'lumotlarni taqdim etish eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Subyektlar korxonalar, birlashmalar va tashkilotlarning mansabdor shaxslari, shuningdek, 16 yoshga to'lgan fuqarolar bo'lishi mumkin.

Huquqbuzarlik subyektiv tomondan to'g'ridan-to'g'ri g'arazli niyat bilan ifodalanadi. Aybdor o'zi sodir etayotgan harakatning huquqqa xilof ekanligini biladi va uni sodir etishni istaydi.

Daromadlar to'g'risida deklaratsiya topshirishdan qasddan bo'yin tovlash JKning 184-moddasi bo'yicha jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Kodeksning 174-moddasi bo'yicha ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar davlat soliq organlari va O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo'linmalari tomonidan ko'rib chiqiladi (264-m.).

11-§. Odil sudlovga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik

Odil sudlovga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik MJtKning 180–182-moddalarida belgilangan.

Sudga hurmatsizlik qilish (180-m.). Guvoh, jabrlanuvchi, da'vogar, javobgar, ishda qatnashuvchi boshqa shaxslarning sudga kelishdan qasddan bo'yin tovlashida yoki mazkur shaxslarning va boshqa fuqarolarning raislik qiluvchi farmoyishiga bo'ysunmasligida yoxud sud majlisi paytida tartibni buzishda o'z ifodasini topgan sudga hurmatsizlik eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Odil sudlov (sud) organining normal faoliyati ushbu ma'muriy huquqbuzarlikning obyekti hisoblanadi. Guvoh, jabrlanuvchi, da'vogar, javobgar, ishda qatnashuvchi boshqa shaxslarning sudga kelishdan qasddan bo'yin tovlashida yoki mazkur shaxslarning va boshqa fuqarolarning raislik qiluvchi farmoyishiga bo'ysunmasligida yoki sud majlisi paytida tartibni buzishda o'z ifodasini topgan xatti-harakat huquqbuzarlikning *obyektiv tomoni* hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik amalga oshirilgan paytda qonun oldida javob bera oladigan, 16 yoshga to'lgan shaxs huquqbuzarlik *subyekt* bo'lishi mumkin.

Ko'rib chiqilayotgan huquqbuzarlikning *subyektiv tomoni* aybning qasddan qilinganligida ifodalanadi. Bu o'rinda huquqbuzarning sudga hurmatsizligi, shuningdek, sudni oshkora mensimaslikdan dalolat beruvchi xatti-harakat sodir etgani namoyon bo'ladi.

Moddada ko'zda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi va xo'jalik sudlari ko'rib chiqadi (245, 245¹-m.).

12-§. Jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Jamoat tartibi ma'naviy, huquqiy normalar hamda axloq, odob, urf-odat qoidalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tizimidir. Jamoat tartibi davlat organlari, jamoat birlashmalari va fuqarolar tomonidan muhofaza etiladi. Bu ishda asosiy vazifani ichki ishlar organlari bajaradi.

Jamoat tartibiga zarar yetkazuvchi shaxslar MJtKning 183-192-moddalariga asosan ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

Mayda bezorilik (183-m.). Mayda bezorilik, ya'ni jamoat joylarida uyatli so'zlar bilan so'kinish, fuqarolarga haqoratimiz shilqimlik qilish hamda jamoat tartibini va fuqarolarning osoyishtaligini buzuvchi shu kabi boshqa xatti-harakatlarda ifodalangan jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimaslik eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'ladi.

Mayda bezorilik jamoat tartibiga qasd qilish obyekti hisoblanadi. Jamoat tartibi jamoat joylarida huquq normalarini saqlashga asoslangan munosabatlar bo'lib, aybdorning xatti-harakati jamiyatning, tevarakatdagi fuqarolarning manfaatlarini oshkora mensimaslikdan, madaniy saviyaning pastligidan, axloq-odobning mavjud qoidalarini nazar-pisand qilmaslikdan dalolat beradi.

Fuqarolar osoyishtaligi va jamoat tartibini buzuvchi xatti-harakat huquqbuzarlikning *obyektiv tomonini* tavsiflaydi. Bular: jamoat joylarida uyatli so'zlar bilan so'kinish; fuqarolarga haqoratimiz tegajaklik qilish, ya'ni boshqa shaxsning obro'-e'tibori, izzat-nafsi sha'nini haqoratlovchi hamda ularning oromini buzuvchi shilqimlik xatti-harakati bo'lishi mumkin. Shuningdek, bunga fuqaroni inson qadr-qimmatini yerga uruvchi suhbatga zo'rlab tortish, shilqimlik bilan uning qo'lini siltash yoki kuch bilan qo'lidan ushlab, bosh kiyimini yulqib olish; sigaret tutunini uning yuziga puflash va hokazolarni kiritish mumkin.

Mayda bezorilik obyektiv tomonining muhim belgisi vaziyat, makon, vaqt hisoblanadi. Turli sharoitda bir xil xatti-harakat turlicha ahamiyat kasb etadi Masalan, jamoat joylarida uyatli so'zlar bilan so'kinish mayda bezorilikka xos voqea, xuddi shunday xatti-harakat tantanali majlis, bayram va boshqa ommaviy tadbirlarda jinoyat tarzida (JKning 277-moddasi uchinchi qismi 6-bandi) jazolanuvchi bezorilik sifatida tavsiflanishi mumkin. Mayda bezorilik ko'pincha jamoat joylarida amalga oshiriladi,

ya'ni ommaning qabul qilish idrokiga tayaniladi. Biroq jamoatga yoki inson sha'niga nisbatan mensimaslik munosabati (uyatli so'zlar yozish, maysazor, gulpushta, gulzorlarni buzish va hokazolar) ma'lum bo'lib qolishini e'tiborga olib, huquqbuzarlik yashirincha bajarilgan bo'lishi mumkin.

Mayda bezorilik *subyektiv tomondan* qasddan va ko'pincha oshkora amalga oshirilishi bilan tavsiflanadi. Aybdor qonunga xilof xatti-harakat qilayotganini tushunadi va shuning natijasi yomon oqibatga olib kelishini biladi, jamoat tartibi va fuqarolarning osoyishtaligi buzilishiga yo'l qo'yadi. Mayda bezorilik ayrim hollarda egri niyat bilan amalga oshiriladi.

16 yoshga to'lgan shaxs mayda bezorilik subyektivi bo'lishi mumkin. Mayda bezorilik JKning 277-moddasida nazarda tutilgan bezorilik xatti-harakatidan farq qiladi.

Mayda bezorilik haqidagi ish ma'muriy ishlar bo'yicha sudya tomonidan (245-m.), agar 247-moddada nazarda tutilgan xatti-harakat bo'lsa, voyaga yetmaganlar ishi bo'yicha komissiya yoki ichki ishlar organlari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Diniy mazmundagi materiallarni qonunga xilof ravishda tayyorlash, saqlash, olib kirish yoki tarqatish (184²-m.). Diniy mazmundagi materiallarni tarqatish maqsadida qonunga xilof ravishda tayyorlash, saqlash, O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish yoki tarqatish materiallarni va ularni tayyorlash hamda tarqatish uchun tegishli vositalarni musodara qilib, fuqarolarga eng kam oylik ish haqining yigirma baravaridan yuz baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa ellik baravaridan yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ'ib qiluvchi materiallarni tayyorlash, saqlash yoki tarqatish (184³-m.). Milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ'ib qiluvchi materiallarni tarqatish maqsadida tayyorlash, saqlash yoki tarqatish materiallarni va ularni tayyorlash hamda tarqatish uchun tegishli vositalarni musodara qilib, fuqarolarga eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa yuz baravaridan yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha muddatga ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'ladi.

Etil spirti, alkogolli va tamaki mahsulotlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish yoki muomalaga kiritish (186¹-m.). Etil spirti, alkogolli va tamaki mahsulotlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish yoki muomalaga kiritish huquqbuzarlik ashyolarini musodara

qilib, eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Jamoat joylarida alkogol mahsulotini iste'mol qilish (187-m.). Ish joylarida, ko'chalarda, stadionlarda, xiyobonlarda, istirohat bog'larida, jamoat transportining barcha turlarida va boshqa jamoat joylarida alkogol mahsulotini iste'mol qilish, (to'ylar, yubileylar, tantana va marosimlar o'tkaziladigan joylar, alkogol mahsulotini quyib realizatsiya qilishga ruxsat etilgan savdo va umumiy ovqatlanish obyektlari bundan mustasno) eng kam ish haqining ikkidan bir qismi miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha muddatga ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'ladi.

Mazkur norma O'zbekiston Respublikasining 2011-yil 5-oktabrdagi «Alkogol va tamaki mahsulotlarining tarqatilishi hamda iste'mol qilinishini cheklash to'g'risida»gi qonun talablari asosida yangi tahrirda qabul qilindi. Ish joylarida, ko'chalarda, stadionlarda, xiyobonlarda, istirohat bog'larida, jamoat transportining barcha turlarida va boshqa jamoat joylarida spirtli ichimliklar ichish axloq qoidalariga zid bo'lib, bezorilik qilish, haqoratlash uchun sharoit yaratadi. Huquqbuzarlik spirtli ichimliklar yoki ularning bir qismi ichib bo'linganda emas, balki ichimlik iste'mol qilishga tayyorlangan paytda (masalan, spirtli ichimlik stakanlarga quyulganda) tugallangan hisoblanadi.

Ushbu huquqbuzarlikda ma'muriy javobgarlikka tortish uchun jamoat joylarida (spirtli ichimliklarni quyib sotishga ijozat berilgan savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan tashqari) spirtli ichimlik ichish faktining o'zi kifoya qiladi, boshqa huquqqa xilof xatti-harakatni amalga oshirish talab etilmaydi. Agar jamoat joylarida spirtli ichimliklar ichish paytida beadab so'zlar bilan so'kinish, haqorat, shilqimlik sodir qilinsa va jamoat tartibini, fuqarolar osoyishtaligini buzadigan boshqa xatti-harakatlar amalga oshirilsa, huquqbuzar MJtKning 183-moddasi bo'yicha mayda bezorilik uchun ham ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin. Alkogol mahsulotlar ichish taqiqlangan boshqa jamoat joylari toifasiga yo'laklar, lift maydonchalari, hovlilar, turar joy liftlari, tomosha muassasalari (kinoteatr, teatr, madaniyat saroylari), suv bo'yidagi cho'milish joylari ham kiradi. Odatda, jamoat joylari hisoblanmaydigan, ammo u yerda fuqarolar dam oladigan paytdagi maskanlar, fuqarolar borgan paytdagi dam olish

zonalari, daryo, ko'l, hovuz bo'ylari, o'tloqlar va shu kabilar ham mazkur hisobga kiradi.

16 yoshga to'lgan shaxslar huquqbuzarlik subyektlari bo'lishi mumkin. Jamoat joylarida alkogol mahsulotini iste'mol qilish subyektiv tomondan aybdorning qasddan qilgan xatti-harakati sifatida tavsiflanadi.

Ushbu modda bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar ma'muriy ishlar tuman (shahar) sudlari bo'yicha sudyalari (245-m.) hamda ichki ishlar organlari tomonidan (248-m.) ko'rib chiqiladi.

Voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish (188-m.). Voyaga yetmagan shaxsni tilamchilikka, spirtli ichimliklar iste'mol qilishga, giyohvandlik yoki psixotrop hisoblanmagan, lekin kishining aql-idrokiga, irodasiga ta'sir qiladigan moddalar yoki vositalarni iste'mol etishga jalb qilish eng kam ish haqining o'n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Voyaga yetmagan shaxsni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishga jalb qilish(188¹-m.). Voyaga yetmagan shaxsni ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishga jalb qilish eng kam ish haqining o'n baravaridan o'ttiz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Pornografik mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish (189-m.). Pornografik mahsulotni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida tayyorlash yoki O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, xuddi shuningdek, uni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish pornografik mahsulotni, shuningdek, uni tayyorlash, tarqatish, reklama qilish va namoyish etish vositalarini musodara qilib, fuqarolarga eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa yuz baravaridan bir yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Mazkur huquqbuzarlikning ijtimoiy zarari jamoat tartibiga qasd qilishi, jamiyatga, ayniqsa yoshlarga ta'sir ko'rsatishi bilan belgilanadi. Jinsiy munosabatlar sohasida ideal va axloqiy tamoyillarni yo'qotishga olib keladi. Pornografiya deyilganda, odatda, nosog'lom jinsiy hissiyot uyg'otish maqsadida jinsiy hayotni qo'pol naturalistik tarzda beadablik bilan, uyatsizlarcha tasvirlovchi asarlar, nashrlar, materiallar tushuniladi. Bunda quyidagi vaziyatni hisobga olish kerak:

- pornografik xususiyati jinsiy hayotni ta'riflash va tasvirlash;
- shakli bo'yicha qo'pol, behayo, nojo'ya;
- nosog'lom jinsiy hissiyot uyg'otishga undovchi kabilar.

Nasriy yoki she'riy usuldagi asarlar, qo'lyozmalar va ko'paytirilgan tasvirlar (kartina, rasm, haykaltaroshlik, fotosurat, kinofilmlar, shuning-

dek, plastinkalar, magnitofon yozuvlari va hokazolar) pornografiya ashyolari bo'lishi mumkin. Biroq san'at asarlarini shahvoniy motiv va pornografik mazmundagi mahsulotlardan farqlay bilish kerak. San'atdan shahvatparastlikni chiqarib tashlash faqat noto'g'rigina emas, balki zararli hisoblanadi. Chunki, seksual ishqibozlik va shahvoniy hissiyot yomon, yaramas, estetik fazilatlardan xoli degan noto'g'ri tasavvurni yuzaga keltiradi. Shuni ham nazarda tutish kerakki, shahvoniy san'at, hatto, naturalizm unsurlariga ega bo'lsa ham, hali u pornografiya emas. San'at asarini belgilash va uni pornografiyadan chegaralashda:

- asarning g'oyaviy yo'nalishini;
- ijtimoiy ahamiyati va foydasini;
- shaklning mazmunga mosligini hisobga olish kerak.

Asarning adabiy, tasviriy xususiyatiga baho berishda adabiyotshunoslik, san'atshunoslik ekspertlariga murojaat qilinadi. Pornografik asar sifatida baho berilganida bajarilish mahorati va shaklidan qatyi nazar, uning mazmuniga asoslanadi.

Tarqalish va savdo qilish maqsadida pornografik ashyo tayyorlash, tarqatish, reklama qilish, saqlash ushbu huquqbuzarlikning obyektiv tomoni hisoblanadi. Tayyorlash pornografik asarni to'la yoki qisman (matnini tuzish, rasm chizish, pornografik mazmundagi kino va fotosurat asari) yaratish demakdir. Suratga olish, rasm chizishda ma'lum bir vaziyatda turishga ham pornografiyani tayyorlashda qatnashish sifatida qarash kerak. Pornografik rasmlarni fotosuratga tushirishni, pornografik matnlarni ko'paytiruvchi apparatlarda ko'paytirishni ham pornografiya tayyorlash toifasiga kiritish lozim. Pornografik ashyolarni reklama qilish boshqa shaxslarga ularni ko'rsatish, shuningdek, pornografiya tarqatuvchi shaxs haqida, pornografiya bilan tanishish mumkin bo'lgan joy haqida va pornografik ashyolarning mazmuni haqida og'zaki, yozma yoki bosma shakldagi e'lonlardir. Agar uni tarqatish maqsadida saqlab turish amalga oshirilgan taqdirda uni saqlash deb tan olinadi. Pornografik ashyolar faqat shaxsiy foydalanish uchun saqlab turilsa, javobgarlikka tortilmaydi.

Aytish kerakki, ma'muriy huquq va jinoyat huquqi fanlari nazariyalarida pornografik mahsulotning qonunga xilof muomalasi obyektining ta'rifi bo'yicha yagona yondashuv shakllanmagan. Bu esa, huquqni qo'llash amaliyotida ushbu huquqbuzarlik obyektini mazmunining turlicha talqin etilishiga olib keladi. Pornografik mahsulotni qonunga xilof muomalasining salbiy oqibatlarini aniqlash muhokama qilinayotgan tushunchaning ta'rifini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pornografik mahsulotning qonunga xilof muomalasi:

– muayyan hududda yashovchi aholi, ayniqsa yoshlarning axloqiy qarashlariga bevosita putur yetkazadi;

– axloqsizlikni ifoda etadi va ijtimoiy axloq normalariga tajovuz qiladi;

– jinsiy tarbiya va insonning ma'naviy shakllanishiga tajovuz qiladi, voyaga yetmagan shaxsning axloqiy va jismoniy rivojlanishiga, uning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, aksariyat hollarda u jabrlanuvchilarda jinsiy buzqlik holatlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi;

– voyaga yetmagan va boshqa shaxslarda jinsiy xulq-atvor haqida noto'g'ri tasavvurlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida, ularning jismoniy va axloqiy tarbiyalanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, hattoki, real hayotda ularni takrorlab ko'rish xohishini paydo qiladi; jinsiy aloqa texnikasi va boshqa shahvoniy mazmundagi harakatlarni tasvirlovchi shahvoniy materiallar voyaga yetmagan shaxsning ruhiy fiziologik va jinsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi;

Aksariyat hollarda pornografik mahsulotning qonunga xilof muomalasi fohishalik, alkogolizm, giyohvandlik va boshqa g'ayriijtimoiy qilmishlar bilan bog'liq bo'ladi. Qolaversa, inson tomonidan tabiiy jinsiy munosabatlar shaklidan yangi shahvoniy his-tuyg'ularni qondirish usullarining o'ylab topilishi keyinchalik jinsiy hissiyot ehtiyojlarini qondirishning boshqa ko'rinishlariga aylanishi mumkin. Bu esa ko'p hollarda ijtimoiy va axloqiy qimmatliklarga tajovuz qiladi va inson xulq-atvorining o'zgarishiga olib keladi. Shuning uchun, shahvoniy lazzatlanishga intilish ko'p hollarda jamiyat tomonidan tan olinmagan xulq-atvorning shaxs tomonidan ixtiyoriy ravishda tanlanishiga sabab bo'ladi.

Mazkur huquqbuzarlikning predmeti pornografik mazmundagi har qanday mahsulotlar hisoblanadi. M.V. Gusarovaning ta'kidlashicha, pornografiya – kuchli jinsiy shahvat yuzaga keltirish maqsadida ongli tarzda yaratilgan jinsiy a'zolar yoki jinsiy harakatni batafsil namoyish etish bo'lib, shu asnoda, madaniy, ilmiy va tarixiy qadriyatga ega emas va o'z mohiyatiga ko'ra, ijtimoiy axloq uchun haqoratli hodisalar pornografik materiallar yoki buyumlar hisoblanadi; o'n sakkiz yoshga yetmagan shaxslarning aniq yoki taqlidiy oshkora shahvoniy harakatlarni bajarishi vositalaridan qat'i nazar yoxud tilga olingan shaxslarning jinsiy a'zolari asosan shahvoniy maqsadlarda tasvirlanishiga ega bo'lgan materiallar yoki buyumlar jinoyat ashyosi sifatida belgilangan. Bundan tashqari, buyumli vositalarda qayd etilgan foto va video tasvirlar, rasmlar, virtual (grafik) tasvirlar va pornografik xususiyatdagi boshqa unsurlar pornografik materiallardir. Mazkur holatda buyumli vositalar (kompyuter serveri, disk,

albom va boshqalar) o‘z-o‘zidan pornografiya alomatlari bo‘la olmaydi; mustaqil tarzda pornografik alomatlariga ega bo‘lgan unsurlar pornografik buyumlardir¹.

Mazkur huquqbuzarlikning subyektiv tomoni to‘g‘ri qasdda ifodalanishi mumkin. Mazkur holatda to‘g‘ri qasdning aqliy belgilari quyidagi jihatlar mavjudligini nazarda tutadi:

1) aybdor pornografik mahsulotlarni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etishning ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglaydi;

2) ko‘rsatilgan harakatlarni sodir etishda aybdor qonun bilan taqiqlangan ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etayotganligini va jinoiy javobgarlikka tortilishni tushunadi;

3) subyekt o‘z harakatlari bilan qonun bilan qo‘riqlanayotgan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazishiga ko‘zi yetadi.

Mazkur huquqbuzarlikni sodir etishda to‘g‘ri qasdning irodaviy belgilari pornografik mahsulotlarni tayyor holatga keltirish hamda ularni reklama va namoyish qilish yoki tarqatishda esa, ularni boshqa shaxslar egaligiga o‘tishini hamda noaniq shaxslar tomonidan ularning mazmunini tushungan holda ko‘rishlarini xohlashida ifodalanadi.

Huquqbuzarlik predmetlarini tayyorlash uchun javobgarlik belgilashda aybdor shaxsning bunday mahsulotlarni nima maqsadda tayyorlaganligini aniqlash zarur, chunki bunday mahsulotlarni tayyorlashning maqsadi qilmishni kvalifikatsiya qilishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir etadi. Unda, albatta, aybdor pornografik mahsulotlarni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida tayyorlaganligini aniqlash shart. Agar pornografik mahsulotlarni tayyorlashda bunday maqsad aniqlanmagan bo‘lsa, qilmish tahlil etilayotgan huquqbuzarlik tarkibini keltirib chiqarmaydi.

16 yoshga yetgan va qonun oldida javob beradigan shaxs ushbu huquqbuzarlikning *subyekt*i hisoblanadi. Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni bevosita qasd sifatida tavsiflanadi. Subyekt o‘zi tayyorlagan yoki tarqatgan «asar»lar pornografik xususiyatga ega ekanligini tushunadi va bularni boshqa shaxslarga ko‘rsatishni istaydi. Sharhlanayotgan ushbu moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlik haqidagi ish ma’muriy ishlar tuman (shahar) sudlari bo‘yicha sudyalari tomonidan ko‘rib chiqiladi (245-m.). Pornografik mazmundagi mahsulotni musodara qilish haqidagi qaror tuman (shahar) sudlari huzuridagi sud ijrochilari tomonidan amalga oshiriladi (337-m.).

¹ Гусарова М.В. Незаконный оборот порнографических материалов или предметов: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2010. – С. 24.

Ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin ko'rsatilgan xatti-harakatni amalga oshirish JKning 130-moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi.

MJKning 189¹-moddasida zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish uchun javobgarlik belgilangan. Unda zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida tayyorlash yoki O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, uni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni, uni tayyorlash, tarqatish, reklama qilish va namoyish etish vositalarini musodara qilib, fuqarolarga eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa yuz baravaridan bir yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'lishi nazarda tutilgan.

Zo'ravonlik va shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotlarning tarqatilishi, namoyish yoki reklama qilinishi jamiyatda, shaxsda ijtimoiy salbiy qarashlarni shakllantiradi. Oxir-oqibat shaxsda g'ayriijtimoiy yo'nalishning shakllanishiga va uning ijtimoiy xavfli xatti-harakat sodir qilishiga olib keladi. Ya'ni shafqatsizlik, zo'ravonlik, yovuzlik va qonxo'rlikni targ'ib qiluvchi filmlar shaxs axloqiy-ma'naviy qadriyatlarini buzib, yashirin hissiyot va xohishlarni uyg'otadi. Bu ayniqsa ayollar, bolalar va o'smirlar uchun juda xavfli bo'lib, nafaqat inson ruhiyatini jarohatlaydi, balki, ko'pincha, og'ir ruhiy illatlarga olib keladi.

Demak, zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etishning bevosita *obyektini* ushbu huquqbuzarlik natijasida zarar yetkaziladigan yoki zarar yetkazish real xavfi ostida qoldiriladigan, jamiyatning axloqiy va madaniy hayot prinsiplarining daxlsizligini ta'minlovchi ma'muriy va jinoyat qonunchiligi bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi.

Zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish huquqbuzarligining *predmetini* zo'ravonlik yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotlar tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining «Atamalarning huquqiy ma'nosi» nomli bo'limida keltirilishicha, zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulot deganda, badiiy, ilmiy yoki madaniy qimmatga ega bo'lmagan, zo'ravonlik yoki shafqatsizlik sodir etishga undaydigan materiallar va narsalar tushuniladi. Bunday mahsulotlar qatoriga berahmlik, zo'ravonlik va boshqa shu kabi jismoniy kuch ishlatishni o'zida ifoda etuvchi adabiyotlar, videofilm, magnit va

lazer disklar, fotosuratlar, audio yozuvlar va boshqa axborot tashuvchi materiallarni misol tariqasida ko'rsatish mumkin.

Zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etishning obyektiv tomoni quyidagi harakatlarda ifodalanadi:

– zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida tayyorlash;

– zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish;

– zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tarqatish;

– zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni reklama qilish;

– zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni namoyish etish.

Yuqorida ko'rsatilgan harakatlar uchun MJtKning 189¹-moddasi bo'yicha ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil ichida shunday qilmishlar qayta sodir etilsa, huquqbuzar Jinoyat kodeksining 130¹-moddasi birinchi qismi bo'yicha jinoiy javobgarlikka tortiladi. Zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash deganda, ushbu predmetlarni yaratishga qaratilgan har qanday qasddan qilingan harakatlar tushuniladi. Shu bilan birga, tayyorlash, nusxa ko'chirish usulidan qat'i nazar, zo'rvonlik yoki shafqatsizlik xususiyatiga ega materialning asl nusxasidan nusxa ko'chirish yoki badiiy, ilmiy yoki boshqa mazmunga ega bo'lgan mahsulotlarga qo'shimchalar kiritish yoki qayta ishlash natijasida ularni zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulot xususiyatiga keltirishda ham ifodalanadi. Zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash usullari turlicha bo'lishi mumkin (ssenariy matnini yozish, rasm chizish, film yaratish, zo'rvonlik yoki shafqatsizlik xususiyatiga ega bo'lmagan predmetlarni qayta ishlash, ularni zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotga aylantirish va shu kabi), biroq ular jinoyatni kvalifikatsiya qilishga ta'sir ko'rsatmaydi.

Qonun faqat zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida tayyorlaganlik uchun javobgarlikni nazarda tutadi. Shahvoniy harakatlar sodir etish orqali zo'rvonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlashda ijrochi sifatida ishtirok etish tahlil etilayotgan jinoyatning obyektiv

tomonini tashkil etmaydi, chunki mazkur jinoyat tarkibini tashkil etuvchi harakat ular yaratilishining texnik tomonini ifoda etadi. Shu bois, zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotning tayyorlanishida ixtiyoriy yoki zo‘rlik ishlatilishi natijasida ishtirok etayotgan shaxslarning harakatlari tahlil etilayotgan jinoyat tarkibini keltirib chiqarmaydi.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tarqatish mazkur predmetlarni boshqalar ixtiyoriga vaqtincha yoki doimiy foydalanish uchun o‘tkazish yoxud hech bo‘lmaganda bitta shaxs tomonidan uning mazmuni idrok qilinishi yoki anglanilishida ifodalangan turli harakatlar sodir etilishini nazarda tutadi.

Tarqatilayotgan materiallarning soni va hajmi qilmishni kvalifikatsiya qilishga ta‘sir ko‘rsatmaydi. Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tarqatayotgan shaxs ushbu predmetlarni tayyorlagan shaxslar yoki boshqalar ham bo‘lishi mumkin. Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tarqatish qaytarmaslik (sovg‘a) yoki qaytarib berish sharti bilan ham (ijaraga berish va hokazo) sodir etilishi mumkin. Zo‘ravonlik yoki shafqatsizlik mazmunidagi qo‘shiqlarni xirgoyi qilish va she‘rlarni o‘qish zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tarqatish deb qaralmaydi. Shu bilan birga, telefon orqali ifodalangan ovozli iboralar tarqatish sifatida baholanmaydi.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish deganda, bojxona nazoratini chetlab, bojxona nazoratidan yashirin holda hujjatlar yoki bojxona identifikatsiya qilish vositalaridan aldov yo‘li bilan foydalangan holda respublika hududiga olib kirish tushunilishi lozim. Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni reklama qilish deganda, ularning tarqatilishi uchun imkoniyat yaratish va mazkur mahsulotlarga boshqalarning qiziqishini oshirish uchun noaniq shaxslar doirasini kengaytirish maqsadida bunday mazmundagi axborotlarni har qanday shaklda va har qanday vositalar yordamida e‘lon qilish tushuniladi.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni reklama qilish maxsus reklama varaqalari, jo‘natma xat yo‘li bilan, bunday mazmundagi axborotlarni ommaviy axborot vositalari, shuningdek, internet tarmoqlariga joylashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunday mahsulotlarni reklama qilish ularni e‘lon qilish (ular mazmunini qo‘lyozma yoki nashr etilgan shaklda aytib berish) yoxud qo‘lga kiritish usullarining oshkor qilinishida ifodalangani.

Ta‘kidlash joizki, zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni internet saytlariga yoki ushbu tarmoqda ochilgan o‘zining

shaxsiy anketasiga joylashtirish harakatlari zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni reklama qilish deb baholanadi va bunday qilmish Jinoyat kodeksining 130¹-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinadi. Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni namoyish qilish ularni har qanday shaklda yoki har qanday vositalar yordamida boshqalarga ma’lum qilinishini nazarda tutadi.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni namoyish qilish ularning ommaviy ko‘rish uchun osib qo‘yilishi, boshqalar tomonidan eshitiladigan va ko‘riladigan darajada qo‘yib berish kabilarda ifodalanadi. Bunday mahsulotni namoyish qilish ommaviy axborot vositalari yoki Internet tarmog‘i orqali, kompyuter texnikasi vositasida, elektron shaklda yozuvlarni ko‘rsatadigan mobil telefon apparatlari, plakatlar va boshqalar yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni namoyish qilish ularni to‘lig‘icha yoki alohida parchalarini (fragment) namoyish qilishni talab etadi.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish jinoyatining obyektiv tomonini tashkil etadigan harakatlardan biri sodir etilgan vaqtdan e’tiboran ushbu huquqbuzarlik tugallangan hisoblanadi.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish huquqbuzarligining subyektiv tomoni to‘g‘ri qasdda ifodalanadi. Bunda aybdor zo‘ravonlik yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotlarni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etishning ijtimoiy xavfliligini anglaydi va bunday harakatlarni sodir etishni xohlaydi.

Huquqbuzarlik predmetlarini tayyorlaganlik uchun javobgarlik belgilashda aybdor shaxsning bunday mahsulotlarni tarqatish, reklama qilish, namoyish etish maqsadida tayyorlaganligini aniqlash shart.

Zo‘ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ‘ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, olib kirish, tarqatish, reklama qilish, namoyish etish huquqbuzarligining subyekti 16 yoshga to‘lgan har qanday aqli raso jismoniy shaxs bo‘lishi mumkin.

Fohishalik bilan shug‘ullanish (190-m.). fohishalik bilan shug‘ullanish eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘lishi, xuddi shunday huquqbuzarlik ma’muriy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘lishi belgilangan.

Fohishalik bilan shug‘ullanish huquqbuzarligining *bevosita obyektini* ushbu qilmish natijasida zarar yetkaziladigan yoki zarar yetkazish real xavfi ostida qoldiriladigan, ijtimoiy axloq daxlsizligini ta’minlovchi ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi.

Fohishalik bilan shug‘ullanish huquqbuzarligining obyektiv tomoni fohishalik bilan shug‘ullanish harakatlarida ifodalanadi.

Shuni aytib o‘tish joizki, O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 190-moddasida mazkur huquqbuzarlikka ta’rif berilmagan, ya’ni qonun normasida «fohishalik bilan shug‘ullanish» deyish bilan chegaralanilgan va uning mazmuni yoritilmagan. Yuridik adabiyotlarda ham «fohishalik bilan shug‘ullanish» tushunchasining mazmuni turli ma’nolarda talqin etilmoqda. Bir qator mualliflar tomonidan fohishalik bilan shug‘ullanish deganda:

1) ayolning erkaklar bilan jinsiy aloqa orqali moddiy manfaat ko‘rishga yo‘naltirilgan muntazam (yil davomida ikki martadan ko‘p) xatti-harakatlari¹;

2) shaxsiy xush ko‘rish, yoqishga asoslanmagan va haq evaziga bajariladigan tasodifiy, nikohdan tashqari shahvoniy munosabatlar²;

3) tanlangan turmush tarzi uchun asosiy yoki muhim qo‘shimcha mablag‘ manbai bo‘lib xizmat qiladigan haq evaziga muntazam ravishda jinsiy aloqaga kirishish³;

4) haq evaziga kasb tariqasida shahvoniy ehtiyojlarni qondirish⁴;

5) pul uchun sodir etilgan shahvoniy qanoatlantirish harakati yoki amaliyoti⁵;

6) muntazam daromad olish maqsadida kelishilgan narx asosida bevosita jismoniy shahvatparast xizmatlardan foydalanuvchi bo‘lgan ikkala jinsdagi barcha shaxslarga ongli tarzda ko‘p marotaba xizmat ko‘rsatish⁶;

¹ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига шарҳлар / Муаллифлар жамоаси. – Т., 2000. – Б. 321.

² Антонян Ю. М. Преступность среди женщин: Учебное пособие. – М., 1992. – С. 67.

³ Шпаков А. Е. Проституция как объект криминологического исследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 28.

⁴ Дяченко А. П. Вопросы, которые ждут решения // Проституция и преступность. – М., 1993. – С. 117.

⁵ Фазилов И. Ю., Ганиев Ш. А. Фоҳишалик билан шуғулланиш ҳуқуқбuzарлигининг ҳуқуқий тавсифи // Тошкент давлат юридик институтининг ахборот-номаси. – 2010. – № 4. – Б. 123–125.

⁶ Шибанова Е. В. Выявление и расследование преступлений, связанных с проституцией: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2005. – С. 30.

7) ko‘rinishi va taqdim etish usulidan qat’i nazar, mukofot uchun mijozlarning jinsiy ehtiyojlarini qondirishdan iborat bo‘lgan, shahvoniy xizmatlarni taqdim etishga yo‘naltirilgan faoliyat ko‘rinishi¹;

8) turli shaxslar tomonidan oldindan kelishilgan mukofot uchun sodir etilgan jinsiy aloqalardan moddiy manfaat chiqarish bilan bog‘liq axloqqa zid ma‘muriy va jinoiy jazolanadigan ko‘rinishlar majmuini o‘z ichiga oluvchi ijtimoiy salbiy hodisa, shuningdek, ushbu harakatlarni ta‘minlashga yo‘naltirilgan faoliyat²;

9) shahvoniy xususiyatga ega har qanday harakatni sodir etish uchun foydalanishga tanani taqdim etish yo‘li bilan mijoz (mijozlar) shahvoniy ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan shaxslarning tizimli pullik faoliyati³;

10) shaxsiy tanlovsiz shahvoniy xizmatlar ko‘rsatishga yo‘naltirilgan, shaxsiy qiziqish va moyillikka asoslanmagan hamda betartiblik bilan mijozning jinsiy ehtiyojini qondirishdan iborat bo‘lgan ongli faoliyat⁴;

11) jinsiy mansubligidan qat’i nazar, bu kabi faoliyat asosiy yoki qo‘shimcha daromad manbai bo‘lgan shaxslar tomonidan mukofot evaziga nisbatan muntazam ravishda, turli iste‘molchilarga o‘z tanasini sotish yoki jinsiy xizmatlarni ko‘rsatish (professional darajada)⁵;

12) mukofot evaziga turli shaxslar bilan nikohsiz shahvoniy munosabatlarga kirishish yoki turli shaxslar bilan bunday munosabatlarni takrorlash maqsadida, o‘zini taklif etish⁶ tushunilishi ta‘kidlangan.

Amaliyot mutaxassislari o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rov natijalari-ga asoslangan holda quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

1) nafaqat ayollar, balki erkaklar ham, ya‘ni ikkala jinsdagi shaxslar ham fohisha bo‘lishi mumkin (respondentlarning 27,2 %i);

¹ Федик Е.Н. Ответственность за действия, связанные с проституцией: уголовно-правовой и криминологический аспект: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2003. – С. 27.

² Шпаков А.Е. Проституция как объект криминологического исследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 24.

³ Петрянина О.А. Проституция как сфера теневой экономики: уголовно-правовой анализ, квалификация, причины и предупреждение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2013. – С. 30.

⁴ Нурмухаметова А.М. Уголовная ответственность за преступления, связанные с проституцией, и их предупреждение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2012. – С. 34.

⁵ Станская А.А. Проституция несовершеннолетних – социальная и правовая проблема. / Науч. ред. С.Ф. Милюкова. – СПб., 2005. – С. 19.

⁶ Герасимов Н.В. Уголовно-правовой анализ организации занятия проституцией: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2011. – С. 18.

2) fohishaning jinsiga qarama-qarshi jinsdagi shaxslar mijoz bo‘lishi mumkin (respondentlarning 100 %i);

3) fohisha mijozlarning jinsiy ehtiyojlarini istalgan shaklda qanoatlantiradi (jinsiy aloqa qilish yoki jinsiy ehtiyojni g‘ayritabiiy usulda qondirish orqali) (respondentlarning 94,1 %i);

4) shahvoniy xizmat (miqdori kelishilgan) haq evaziga ko‘rsatiladi va bu haq fohishaning turmush tarzi uchun (asosiy yoki qo‘shimcha) daromad manbai bo‘lib xizmat qiladi (respondentlarning 83,9 %i). Ushbu belgiga ko‘ra, fohishalar ko‘ngilxushlik (seks) uchun jinsiy munosabatlarga kirishuvchi quyidagi shaxslardan farq qiladi:

– yengil tabiatli ayol (ko‘ngilxushlik uchun erkak bilan jinsiy munosabatlarga kirishadigan ayol);

– yengil tabiatli erkak (ko‘ngilxushlik uchun ayol bilan jinsiy munosabatlarga kirishadigan erkak);

– besoqolboz (ko‘ngilxushlik uchun erkak bilan jinsiy munosabatlarga kirishadigan erkak);

– «lesbiyanka» (ko‘ngilxushlik uchun ayol bilan jinsiy munosabatlarga kirishadigan ayol);

5) fohisha va mijoz o‘rtasidagi munosabatlar nikohsiz (nikohdan tashqari) doirada amalga oshiriladi (respondentlarning 100 %i).

Fohishalik bilan shug‘ullanishning qo‘shimcha belgilari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

– mijozlarning jinsiy ehtiyojlarini professional darajada qondirish;

– shahvoniy xususiyatga ega xizmatlar bilan muntazam ravishda (hunar sifatida, kasb tariqasida) shug‘ullanish;

– fohisha va mijoz o‘rtasida shaxsiy qiziqish va moyillikning mavjud emasligi.

Shuningdek, fohishalik bilan shug‘ullanishga xos bo‘lgan xususiyatlarga A.S. Tursunov va SH.A. Ganiyev fohishaning hunari aniq ma’lum bo‘lishini¹; S.S. Niyozova va I.YU. Fazilov fohishaning o‘ziga xos turmush tarzini²; YE.V. Shibanova ushbu huquqbuzarlikning yashirinligi

¹ Qarang: Tursunov A.S., Ganiyev SH.A. Ижтимоий-салбий хулқ тури сифатида фоҳишаликнинг тушунчаси ва белгилари // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. – 2010. – №3. – Б. 82.

² Qarang: Ниёзова С.С., Фазилов И.Ю. Фоҳишахона сақлаш ёки кўшмачилик қилишга қарши курашнинг жиноят-хуқуқий чоралари: Ўқув кўлланма. – Т., 2011. – Б. 56.

(latentligi)ni¹; S.A. Sırkun fohishalik bilan shug‘ullanuvchi shaxslar ko‘chib yurishining o‘ta yuqoriligini² ham kiritishgan. Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, unga quyidagicha ta’rif berish mumkin: fohishalik bilan shug‘ullanish deganda, shaxsning turmush tarzi uchun daromad manbai bo‘lib xizmat qiladigan haq evaziga, nikohida bo‘lmagan o‘zga jinsdagi shaxs(lar)ning jinsiy ehtiyojlarini qanoatlantirish (jinsiy aloqa qilish yoki jinsiy ehtiyojni g‘ayritabiiy usulda qondirish) bilan shug‘ullanishi tushuniladi.

Ushbu ta’rifning MJtKning 190-moddasi birinchi qismi dispozitsiyasida o‘z ifodasini topishi fohishalik bilan shug‘ullanish uchun javobgarlik belgilangan normalarning mazmuni to‘g‘ri va bir xil qo‘llanilishiga xizmat qiladi.

Fohishalik bilan shug‘ullanish huquqbuzarligining subyekti 16 yoshga to‘lgan, aqli raso har qanday jismoniy shaxs (erkak yoki ayol mijozning jinsiy ehtiyojini qondirgan ayol, ayol mijozning jinsiy ehtiyojini qondirgan erkak) bo‘lishi mumkin.

Fohishalik bilan shug‘ullanish huquqbuzarligining subyektiv tomoni to‘g‘ri qasdda ifodalanadi. Aybdor fohishalik bilan shug‘ullanishning ijtimoiy xavfini anglaydi va buni sodir etishni istaydi. Huquqbuzarda aniq maqsad – moddiy manfaat ko‘rish xohishi mavjud bo‘ladi. Moddiy manfaatdorlik ushbu huquqbuzarlikning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi. Chunki, bu maqsad huquqbuzarda jinsiy aloqaga kirishishdan oldin yuzaga keladi. Fohisha mijozlarning jinsiy ehtiyojini haq evaziga qondiradi. Bunda haq – pul summasi yoki pul miqdorining ekvivalenti sifatida namoyon bo‘ladigan narsalar bo‘lishi mumkin. Fohisha mijozlarning jinsiy ehtiyojini qondirganligi uchun oladigan haqning miqdori qilmishni kvalifikatsiya qilishda ahamiyat kasb etmaydi. Shu o‘rinda fohisha bilan yengil tabiatli shaxsni o‘zaro farqlash zarurati yuzaga keladi.

Ushbu shaxslar qilmishning maqsadi (motivi)ga ko‘ra farqlanadi. Yengil tabiatli shaxs o‘zining g‘ayriijtimoiy dilxushligi uchun, jinsiy qoniqish hosil qilish yo‘lida³ o‘zining va o‘zga shaxslarning jinsiy ehtiyojlarini qanoatlantirish bilan shug‘ullanadi. Fohisha esa, haq olish

¹ Qarang: *Шибанова Е.В.* Выявление и расследование преступлений, связанных с проституцией: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2005. – С. 30.

² Qarang: *Цыркун С.А.* Выявление и расследование преступлений, связанных с содержанием притонов для занятия проституцией: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 25.

³ Qarang: *Юсупов А.Н.* Профилактика инспекторлари фаолиятининг маънавий-хуқуқий асослари. – Т., 2013. – Б. 442.

uchun oʻzga shaxslarning jinsiy ehtiyojlarini qanoatlantirish bilan shugʻullanadi va bu haq uning turmush tarzi uchun daromad manbai boʻlib xizmat qiladi.

Fohishalik bilan shugʻullangani uchun maʼmuriy javobgarlikka tortilgan shaxs tanosil kasali bor yoki yoʻqligini aniqlash va davolash maqsadida tibbiy tekshiruvga yuborilishi lozim. Huquqbuzar uzrli sababsiz tibbiy muassasaga yoki ichki ishlar organiga borishdan bosh tortgan taqdirda majburiy tartibda ushlab keltiriladi.

Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa oʻyinlar (191-m.)¹. Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa oʻyinlarda qonunga xilof ravishda ishtirok etish ana shu oʻyinlar buyumlarini, shuningdek, oʻyinga tikilgan hamda oʻyindagi yutuq boʻlgan pullar, ashyolar va boshqa qimmatbaho buyumlarni musodara qilib, eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab boʻladi.

Xuddi shunday huquqbuzarlikni maʼmuriy jazo chorasi qoʻllanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etish yoxud voyaga yetmagan shaxsni qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa oʻyinlarda ishtirok etishga jalb qilish ana shu oʻyinlar buyumlarini, oʻyinga tikilgan hamda oʻyindagi yutuq boʻlgan pullar, ashyolar va boshqa qimmatbaho buyumlarni musodara qilib, eng kam ish haqining besh baravaridan oʻn baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab boʻladi. Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa oʻyinlarni tashkil etish yoki oʻtkazish uchun telekommunikatsiya tarmoqlarida, shu jumladan, internet tarmogʻi provayderlari tomonidan xizmatlar koʻrsatish yoki xizmatlar koʻrsatishga koʻmaklashish, tegishli dasturiy taʼminotdan nusxa koʻpaytirish, uni koʻpaytirish, tarqatish kompyuter va boshqa yordamchi vositalarni, oʻyinga tikilgan hamda oʻyindagi yutuq boʻlgan pullar, ashyolar va boshqa qimmatbaho buyumlarni musodara qilib, fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan oʻn baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa oʻn baravaridan oʻn besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab boʻladi.

Ushbu huquqbuzarlikning obykti jamoat tartibi hisoblanadi. *Qimor oʻynash* deyilganda faqat oʻynovchining mahoratiga yoki tasodifga bogʻliq boʻlgan yutuqning oʻzigina emas, balki tijorat tusidagi oʻyinlar — preferans, vint, shuningdek, pul tikib oʻynaladigan bilyard, domino, loto va boshqalar ham tushuniladi, oʻyin asosini pulli yutuq, buyum yoki allaqanday boshqa qimmatli boylik tashkil etadi.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 14 сентябрь қонуни тахририда Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2007. – 37-38-сон. – 377-м.

Pul, buyum va boshqa xil qimmatbaho narsalarni tikib qimor o‘ynashning obyektiv tomoni shaxsning o‘ynashga rozilik berishida, pul yoki boshqa xil qimmatbaho narsalar dovga qo‘yilishida, o‘yin shartlari amaliy bajarilganda o‘z ifodasini topadi.

Bundan tashqari, huquqbuzarlikning obyektiv tomoni, shuningdek, sport va boshqa tomosha musobaqalari (futbol va xokkey o‘yinlari, yugurish va hokazolar) o‘tkazilayotganda pul, buyum va boshqa qimmatbaho ashyolar dov sifatida qabul qilinishida (tikilishida) ham ifodalanadi.

Tashkiliy xususiyatga ega bo‘lgan quyidagi xatti-harakat obyektiv tomon tarkibiga kiradi:

- o‘yin jihozlari bilan qatnashchilarni ta‘minlash;
- o‘yinga kishilarning keng doiralarini jalb etish (reklama qilish, targ‘ib etish, o‘ynashga rozilik bergan o‘tkinchilarni yutadigan qilib ko‘rsatish);
- o‘yin uchun qulay sharoit yaratish (raqobatchilarni bartaraf etish, o‘yin tashkilotchilarining shaxsiy xavfsizligini ta‘minlash, huquqni muhofaza qilish organlarining vakillari paydo bo‘lgani haqida o‘ynovchilarni o‘z vaqtida ogohlantirish va hokazolar).

Kodeksning ushbu moddasi bo‘yicha javobgarlikning boshlanishi shartlaridan biri huquqbuzarlik sodir etilgan joy, ya‘ni ko‘cha, xiyobon, o‘yingoh, istirohat bog‘i, cho‘milish joyi, jamoat transportining barcha turlari va boshqa jamoat joylari hisoblanadi. Lekin ta‘kidlash joizki, nojo‘ya ish amalga oshirilgan joy (jamoat joyi yoki boshqasi bo‘lsin) belgili holat hisoblanmaydi.

16 yoshga to‘lgan, qonun oldida javob bera oladigan shaxs huquqbuzarlik subyekti bo‘lishi mumkin.

Huquqbuzarlikning faqat qasddan amalga oshirilishi mumkinligi huquqqa xilof harakatning subyektiv tomonidir. Bunda aybdor qilayotgan ishining qonunga xilof ekanini sezadi va ma‘lum bir moddiy foyda ko‘rishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi.

Ushbu huquqbuzarlik sodir bo‘lgani haqida ichki ishlar organlari xodimlari bayonnoma tuzadilar. Unda bu qilmish turini sifatlovchi vaziyat ta‘kidlanadi. Bunda pul va qimmatbaho narsa tikib o‘ynash xususiy shaxslarning sport va boshqa musobaqalarda dov qabul qilishi bilan baravardir. Bayonnomalarda tuman (shahar) sudining ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyalari tomonidan ko‘rib chiqiladi (245-m.).

13-§. Boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Boshqaruv sohasida huquqiy normalar yordamida tartibga solingan, vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy munosabatlar – boshqaruv tartibi deb ataladi. Boshqaruv tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar MJtKning 193-241-moddalarida qayd etilgan.

Bunday huquqbuzarliklarning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz.

Ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik (194-m.). Ichki ishlar organi xodimining huquqbuzarlikni to'xtatish, hujjatlarni tekshirish uchun taqdim etish, ichki ishlar organiga borish yoki ko'rsatilgan muddatda o' yerda bo'lishdan iborat qonuniy talablarini uzrli sabablarsiz bajarmaslik, transport vositasini to'xtatish, jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish haqidagi qonuniy talablarini bajarmaslik yoxud ichki ishlar organi xodimining qonuniy talablariga boshqacha tarzda bo'ysunmaslik, xuddi shuningdek, jamoat tartibini saqlash hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash vazifalarini amalga oshirayotgan boshqa shaxslarning qonuniy talablarini bajarmaslik eng kam ish haqining ikkidandan bir qismidan ikki baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilgandan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, eng kam ish haqining ikki baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'ladi.

Huquq-tartibotni himoya qilish va qonunni mustahkamlashda ichki ishlar organlari alohida rol o'ynaydi. Ichki ishlar organlari xodimlari davlat hokimiyatining vakillari hisoblanadilar, davlatning alohida himoyasida turadilar. Ichki ishlar organi xodimining qonuniy talabi barcha fuqaro va mansabdor shaxslar tomonidan bajarilishi shart. Jamoat tartibini saqlash va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash vazifasini amalga oshiruvchi shaxslarga — ixtisoslashtirilgan ijtimoiy tuzilma a'zolari bo'lmish fuqarolar (mahalla posbonlari), O'zbekiston Respublikasi IIV Qorovul qo'shinlari, Qurolli Kuchlarning oddiy askarlar, serjant va ofitserlar tarkibiga kiruvchi harbiy xizmatchilari ana shunday shaxslardir. Ular jamoat tartibini saqlash vazifalarini bajarish jarayonida fuqarolarga va tegishli mansabdor shaxslarga majburiy farmoyish berish va huquq tartibotni qo'llab-quvvatlash uchun zaruriy talablar qo'yish huquqiga egalar.

Boshqaruv tartibi sohasida ijtimoiy munosabatlar ushbu huquqbuzarlikning obyektini hisoblanadi. Davlat hokimiyati, ichki ishlar organi xodimi hamda jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini

himoya qilish sohasidagi vazifalarni amalga oshiruvchi shaxslarning obro'si ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talabi bajarilmasligining bevosita obyektini hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni ichki ishlar organlari xodimi, mahalla posboni, harbiy xizmatchining talabini bajarmaslikka qaratilgan harakat yoki harakatsizlik bilan ifodalanadi. Ichki ishlar organlari xodimining talabini bajarmaslik natijasida zararli oqibatning yuzaga kelishi shart emas. Huquqbuzarlik tarkibiga bevosita kirmaydigan oqibatlarga faqat harakat yoki harakatsizlikni ifodalovchi belgilar talabini bajarmaslikning obyektiv tomoni qo'shiladi. Tarkibni tasniflash uchun shaxsning qonuniy talablarni bajarmaganligini, ya'ni bo'ysunmaganligini belgilash muhim. Bunda shuni ta'kidlash kerakki, mazkur moddada nazarda tutilgan huquqbuzarlik tarkibi talabni bajarmaslik faqat bir necha marta qat'iy qilingan talabni bajarmaslikda yoki jamoat tartibini muhofaza qiladigan shaxslar va organlarga nisbatan yaqqol hurmatsizlik ko'rinishidan dalolat beradigan qo'pol shakldagi bo'ysunmaslikda yuzaga keladi. Ichki ishlar organlari xodimi, mahalla posbonlari yoki harbiy xizmatchining talabi takroriy va qat'iy usulda bo'lishi, tartib buzuvchining buni bajarishdan voz kechishi so'z, imo-ishora, sukut saqlash shaklida namoyon bo'lishi lozim. Bunda aybdor ko'pchilik oldidami yoki ichki ishlar organlari xodimi, mahalla posboni yoki harbiy xizmatchi oldidami bo'ysunmaslikni namoyon etishining ahamiyati yo'q.

16 yoshga yetgan shaxs ko'rib chiqilayotgan huquqbuzarlikning subyektini bo'lishi mumkin. Subyektiv tomoni — huquqbuzarlikning qasd-dan sodir etilganligi.

Agar ichki ishlar organlari xodimi yoki mahalla posboni, harbiy xizmatchining talabi qonuniy, asoslangan va jamoat tartibini saqlash vazifasini bajarish chog'ida berilgan yoki ko'rsatilgan bo'lsa, aybdor 194-modda bo'yicha javobgarlikka tortiladi. Shuning uchun, agar 194-moddada ko'rsatilgan harakat ichki ishlar organlari xodimi, mahalla posboni yoki harbiy xizmatchi jamoat tartibini saqlash bo'yicha o'z vazifasini o'tayotgan paytda emas, balki boshqa qonuniy faoliyat ko'rsatayotganda sodir bo'lsa, unda ushbu modda qo'llanilmaydi. Ichki ishlar organlari xodimi yoki mahalla posboni, harbiy xizmatchining jamoat tartibini saqlashda o'z vazifasini bajarayotganini belgilangan tartibda kiyingani, tegishli ko'krak nishoni borligi yoki xizmat guvohnomasini ko'rsatishi shohidlik beradi.

Agar huquqbuzarlik ichki ishlar organlari xodimi, mahalla posboni yoki harbiy xizmatchi tomonidan jamoat tartibining har qanday tarzda buzilishi yoki axloqqa zidligi ogohlantirilgan yoki oldi olingan bo'lsa, aybdorning

mazkur harakati 194-modda bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi. Ko'pincha ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talabi bajarilmasligi qonun bo'yicha ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan boshqa jamoat tartibi buzilishini keltirib chiqaradi. Agar bu harakat amalda bitta huquqbuzarlik elementlarini yuzaga keltirsa, aybdor amalga oshirgan qilmish jiddiyroq javobgarlik nazarda tutilgan modda bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Huquqbuzarlik ichki ishlar organlari xodimi, mahalla posboni yoki harbiy xizmatchiga jamoat tartibini saqlashda o'z vazifasini bajarishga to'sqinlik qilgan-qilmaganligidan qat'i nazar, qonuniy talabni bajarmaslikda aybdor hisoblangan paytdan boshlab tan olinadi.

Jamoat tartibini saqlash bo'yicha belgilangan vazifani bajarishida ichki ishlar organlari xodimi yoki mahalla posboniga, harbiy xizmatchiga qarshilik ko'rsatgan aybdorlar JKning 219-moddasiga muvofiq jinoiy javobgarlikka tortiladilar.

194-modda bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishni ma'muriy ishlar tuman (shahar) sudlari bo'yicha sudyalari amalga oshiradilar (145-m.).

Chegara qo'shinlari harbiy xizmatchilarining qonuniy talablarini bajarmaslik va ularning qonuniy faoliyatiga qarshilik ko'rsatish (196¹-m.)¹. Chegara qo'shinlari harbiy xizmatchilarining O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasini noqonuniy kesib o'tish bilan bog'liq harakatlarni to'xtatish, shuningdek, zarur hujjatlarni taqdim etish haqidagi qonuniy talablarini bajarmaslik eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Chegara qo'shinlari harbiy xizmatchilarining qonuniy talablarini bajarmaslikka har qanday ko'rinishda omma oldida da'vat etish, ommaviy ravishda bo'ysunmaslikni keltirib chiqarish maqsadida atayin soxta uydirmalar tarqatish yo'li bilan chegara qo'shinlari harbiy xizmatchilarining o'z qonuniy faoliyatini amalga oshirishiga qarshilik ko'rsatish, xuddi shuningdek, chegara qo'shinlari harbiy xizmatchilarining huquqbuzarliklarni to'xtatish haqidagi qonuniy talablariga bo'ysunmaslik eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Ushbu moddaning birinchi yoki ikkinchi qismlarida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'ladi.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 20 сентябрь қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2007. – № 39. – 400-м.

Advokatning professional faoliyatiga to‘sqinlik qilish (197¹-m.)¹.

Advokat so‘roviga javob taqdim etmaslikda ifodalangan advokatning professional faoliyatiga to‘sqinlik qilish, shuningdek, advokatning ishda ishtirok etishiga to‘sqinlik qilish yoki ishonch bildiruvchi shaxs (himoya ostidagi shaxs) manfaatlariga zid bo‘lgan vaziyatni majburan egallashiga erishish maqsadida advokatga qanday shaklda bo‘lmasin ta’sir o‘tkazish eng kam oylik ish haqining ikki baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Pasport tizimi qoidalarini buzish (223-m.). Pasporti bo‘lishi shart bo‘lgan fuqaroning pasportsiz yoki haqiqiy bo‘lmagan pasport bilan, vaqtincha yoki doimiy propiskasiz yoxud turgan joyi bo‘yicha hisobda turmasdan yashashi, pasportni qasddan yaroqsizlantirishi, shuningdek, pasportni beparvolik bilan saqlashi va buning oqibatida pasportning yo‘qolishi eng kam ish haqining uch baravari miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Xuddi shunday huquqbuzarlik ma‘muriy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, eng kam ish haqining besh baravari miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi.

Pasport tizimi qoidalariga rioya etish uchun mas‘ul bo‘lgan shaxslarning fuqarolarning pasportsiz yoki haqiqiy bo‘lmagan pasport bilan yoxud vaqtincha yoki doimiy propiskasiz, turgan joyi bo‘yicha hisobda turmasdan yashashiga yo‘l qo‘yishi, xuddi shuningdek, fuqarolarning o‘z turar joylarida pasportsiz, vaqtincha yoki doimiy propiskasiz yoxud turgan joyi bo‘yicha hisobda turmagan shaxslar yashab turishiga yo‘l qo‘yishi eng kam ish haqining o‘n baravari miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Xuddi shunday huquqbuzarlik ma‘muriy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo‘lsa, eng kam ish haqining o‘n besh baravari miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi

O‘zbekiston Respublikasida pasport tizimi «O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi to‘g‘risida»gi qonunda², «O‘zbekiston Respublikasida pasport tizimini takomillashtirish to‘g‘risida»gi (1999-yil 26-fevral) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonida, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining «O‘zbekiston Respublikasida pasport tizimini takomillashtirish yuzasidan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi qarorida o‘z ifodasini topgan. O‘zbekiston Respublikasi fuqarosining pasporti O‘zbekiston Respublikasi

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 31 декабрь қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2008. – № 52. – 514-м.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1992. – 9-сон, – 338-м.

fuqaroligi va uning egasi shaxsini tasdiqlovchi asosiy hujjatdir. O'zbekiston Respublikasining 16 yoshga to'lgan barcha fuqarolarida O'zbekiston Respublikasining pasporti bo'lishi shart. Harbiy qismlar va harbiy muassasalar qo'mondonligi tomonidan beriladigan shaxsiy guvohnomalar va harbiy biletlar harbiy xizmatchi shaxsini tasdiqlovchi hujjatdir. Pasport xorijga jo'nab ketish chog'ida ham amal qiladi. Xorijga jo'nab ketayotgan fuqarolar uchun O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasporti O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilagan tartibda rasmiylashtiriladi. «O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida»gi qonunga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasporti qonun kuchga kirgan kunda O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashab turgan shaxslarga hamda O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga o'tgan shaxslarga beriladi. O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportini O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari beradi. O'zbekiston Respublikasining xorijda doimiy yashaydigan fuqarolariga, shuningdek, «O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida»gi qonunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga o'tgan shaxslarga O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportini O'zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatik vakolatxonasi yoki konsullik muassasasi berishi mumkin.

Pasport berishda O'zbekiston Respublikasi hukumati tasdiqlagan miqdorda haq olinadi. Xorijga chiqish huquqini beruvchi hujjatlarni egasiga topshirishda belgilangan tartibda davlat boji olinadi. To'la davlat ta'minotida bo'lgan shaxslar boj to'lashdan ozod qilinadi.

Pasportdan g'ayriqonuniy foydalanish (223¹-m.)¹. Fuqarolar-ning yo'qolganligi to'g'risida o'zlari ariza bergan o'z pasportlaridan, shuningdek, boshqa fuqarolarga tegishli bo'lgan pasportlardan g'arazli maqsadlarda foydalanishi eng kam ish haqining o'n baravari miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.

Ishga qabul qilishda pasport tizimi qoidalarini buzish (223²-m). Pasportsiz yoki haqiqiy bo'lmagan pasport bilan fuqarolarni, xuddi shuningdek, vaqtincha yoki doimiy propiskasiz yoxud turgan joyi bo'yicha hisobda turmasdan yashab turgan fuqarolarni ishga qabul qilish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining o'n baravaridan o'n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining yigirma baravari miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.

¹ Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2016. – № 17. – 173-м.

Fuqarolardan pasportlarini qonunga xilof ravishda olib qo'yish yoki pasportlarni garovga olish (223³-m.). Fuqarolardan pasportlarini qonunga xilof ravishda olib qo'yish yoki pasportlarni garovga olish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining o'n baravaridan o'n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Fuqaro o'z pasportini avaylab-asrashi shart. Pasport yo'qotilgani haqida fuqaro ichki ishlar organlariga yoki O'zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatiya vakolatxonasiga yoxud konsullik muassasasiga darhol xabar qilishga majburdir. Ular esa fuqaroning iltimosiga binoan, unga belgilangan namunadagi ma'lumotnoma beradi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ko'zda tutilganidan tashqari fuqaroning pasportini tortib olish, shuningdek, pasportni garov tariqasida qoldirish va garovga olib qolish taqiqlanadi. Pasportni ataylab buzish – hujjatdan o'z vazifasida foydalanish mumkin bo'lmay qolishi natijasida yoki undan foydalanish (hujjatning muhim qismiga siyoh to'kilgan, hujjatning bir qismi yirtib olingan hamda yo'qotilgan va hokazo) ancha qiyinlashadigan darajada zarar keltirishdir. Fuqarolarning o'z pasportlaridan yoki boshqa fuqarolarga tegishli pasportlardan g'arazli maqsadda foydalanishi, odatda, biror manfaat ko'rish: garov, qayd etilishi va hokazolarda namoyon bo'ladi.

Shaxsni pasportsiz yoki haqiqiy bo'lmagan pasport bilan yashash uchun qo'yishda uy egalari aksariyat hollarda g'arazli maqsadlarni ko'zlaydilar. Uch kundan ko'p muddatga, ta'tilga, mehmon bo'lib, dam olishga, xizmat safariga, shuningdek, savdo va boshqa faoliyat bilan shug'ullanish uchun shaharga kelgan fuqarolar ro'yxatdan o'tishlari lozim. Ro'yxatdan o'tish aynan fuqaro yashayotgan joyida: mehmonxonalarda, motellarda, sayyohlar kempingi va bazalari, dam olish uylari va pansionatlarida, internat, yotoqxona va xususiy manzillarda amalga oshiriladi. Fuqarolarni ro'yxatdan o'tkazish tartibiga rioya etish uchun:

– uy-joylardan foydalanish idoralarining boshliqlari, mahalla qo'mitalari raislari, yotoqxona komendantlari, uy-joy mulkdorlari shirkatlari uyushmasining raislari;

– mehmonxona, dam olish uylari, pansionati, sayyohlar bazasi va kempinglar, yotoqxonalar va boshqalarning direktorlari (mudirlari);

– fuqarolarni turar joy sektoriga joylashtirish bilan shug'ullanuvchi xususiy yoki boshqa korxonalar rahbarlari;

– uy va xonadon egalari, shuningdek, ixtiyorida turar joy binolari va imoratlari bo'lgan boshqa shaxslar mas'uldirlar.

Ro'yxatdan o'tish uchun fuqaroning yonida pasporti yoki shaxsini tasdiqlovchi boshqa hujjatlar, shuningdek, kelishdan maqsadini belgilovchi hujjatlar (xizmat safari guvohnomasi, ta'til guvohnomasi, yo'llanma va boshqalar) bo'lishi lozim. Shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari bo'lmagan shaxslar ro'yxatdan o'tkazilmaydi. Shaharga kelgan shaxs ma'muriy yoki jinoiy huquqbuzarlik sodir etgan taqdirda ro'yxatdan o'tganlik bekor qilinadi. Pasportsiz yoki haqiqiy bo'lmagan pasport bilan ishga qabul qilish xodimlarni ishga qabul qilish yoki bo'shatish huquqiga ega bo'lmagan mansabdor shaxs tomonidan amalga oshiriladi.

Boshqaruvning belgilangan tartibi ushbu huquqbuzarlik obyekti hisoblanadi. Obyektiv tomoni ham harakat, ham harakatsizlik shaklida ifodalanadi. Subyekt – fuqarolar va mansabdor shaxslar. Subyektiv tomoni qilmishning qasd yoki ehtiyotsizlikdan sodir etilganligi bilan belgilanadi. Ushbu modda bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik ishlari ichki ishlar organlari tomonidan ko'rib chiqiladi (248-m.).

Qolaversa, 2011-yil 14-sentabrda O'zbekiston Respublikasining «Toshkent shahri va Toshkent viloyatida doimiy propiska qilinishi lozim bo'lgan shaxslar-O'zbekiston Respublikasi fuqarolari toifalarining ro'yxati to'g'risida»gi qonuni¹ qabul qilingan. Ushbu qonun asosida quyidagi normativ hujjatlar:

– O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 16-fevraldagi «Toshkent shahri va Toshkent viloyatida doimiy propiska qilinishi lozim bo'lgan shaxslar – O'zbekiston Respublikasi fuqarolari toifalarining ro'yxati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida»gi 41-sonli qarori hamda «O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini Toshkent shahri va Toshkent viloyatida doimiy propiska qilish tartibi to'g'risida»gi yo'riqnoma;

– O'zbekiston Respublikasi IIVning 2012-yil 1-maydagi «O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini toshkent shahri va Toshkent viloyatida doimiy propiska qilish tartibi to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 71-sonli buyrug'i²;

– O'zbekiston Respublikasi IIVning 2012-yil 1-maydagi «Chet el fuqarolari hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni Toshkent shahri va Toshkent viloyatida doimiy va vaqtincha propiska qilish tartibi to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 72-sonli buyrug'i³;

¹ Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2011. – № 37. – 375-м.

² О'sha manba. – 2012. – № 19. – 210-м.

³ О'sha manba. – № 20. – 222-м.

– O‘zbekiston Respublikasi IIVning 2012-yil 20-mayda «O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarini Toshkent shahri va Toshkent viloyatida turgan joyi bo‘yicha hisobga olish tartibi to‘g‘risida yo‘riqnomani tasdiqlash haqida»gi 74-sonli buyrug‘i qabul qilindi¹.

Chegara zonasiga, shuningdek, fuqarolarning kirishi va bo‘lishiga vaqtincha cheklov belgilangan joylarga kirish hamda ularda yashash qoidalarini buzish (224-m.). Qonunga xilof ravishda chegara zonasiga, fuqarolarning kirishi va bo‘lishiga vaqtincha cheklov belgilangan joylarga kirish hamda ularda yashash qoidalarini buzish huquqbuzarligiga xos xususiyat – uning chegara mintaqasida sodir bo‘lishidir.

Chegara zonasiga, fuqarolarning kirishi va bo‘lishiga vaqtincha cheklov belgilangan joylarga kirish hamda ularda yashash qoidalarini buzish uchun ma‘muriy javobgarlikni o‘rnatish faqat fuqarolarni ro‘yxatga olish, yashashi va ko‘chishining belgilangan tartibini himoya qilishgina emas, balki davlat chegaralarini qo‘riqlash sohasida respublika manfaatini himoyalash, davlatga xiyonat, josuslik, kontrabanda, qonunga zid ravishda xorijga borish va O‘zbekiston Respublikasiga o‘tish kabi jinoyatlarga qarshi kurashda hamkorlik qilish maqsadini ko‘zlaydi.

Chegara zonasi, odatda, davlat chegarasiga tutashib ketgan tuman, shahar, shaharcha yoki qishloq xalq deputatlari kengashlari hududi doirasida o‘rnatiladi. Chegara mintaqasining kengligi quruqlikda yoki chegara daryosi (ko‘l) qirg‘og‘idan o‘tgan chegara chizig‘idan 2 kilometr-dan oshmasligi lozim. Uning doirasiga chegara qo‘shinlari tomonidan qo‘shimcha cheklash kiritiladi. Muhim yashovchisi bo‘lmagan shaxsga chegara zonasiga kirish uchun ruxsatnoma yashash joyidagi ichki ishlar organlari tomonidan belgilangan tartibda beriladi. Chegara zonasiga, mintaqasiga kirish va unda yashashga faqat chegara qo‘shinlari ruxsati bilan yo‘l qo‘yiladi.

Chegara zonasiga yoki chegara mintaqasiga kirish qoidasini buzish ruxsatsiz yoki muddati o‘tgan ruxsatnoma bilan yoki ko‘rsatilgan muddatdan avval, shuningdek, begonalarning, soxta yoki noqonuniy olingan ruxsatnomasi bilan u yerga borishni bildiradi. Ushbu qoidalarni buzish bu yerda muqim yashaydiganlarga ham, vaqtincha istiqomat qiluvchilarga ham taalluqlidir. Birinchi holda bu istiqomat qilishning maxsus tartibi (masalan, turar joy o‘zgarganligi haqida xabar bermaslik) buzilishida, ikkinchi holda esa ruxsatnomada ko‘rsatilgan muddat tamom bo‘lganidan

¹ Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2012. – № 21. – 237-м.

keyin yashash yoki zonaga qonuniy ravishda kirilgan, lekin ruxsatnomada ko'rsatilmagan joyga jo'nagan va hokazolarda ifodalanadi. Bunday barcha buzilishlar pasport qoidasini buzishning maxsus ko'rinishlari hisoblanadi. Chegara zonasida joylashgan aholi yashash maskanlarida qayd etish va pasportni ro'yxatdan o'tkazish umumiy tartibda o'tkaziladi, ammo pasportdan yoki pasport o'rnida bo'lgan hujjatdan tashqari, bu zonaga kirish ruxsatnomasi ham ko'rsatilishi lozim.

Chegara zonasiga noqonuniy kirish qilmishning obyektiv tomoni hisoblanadi. Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni bevosita qasd etish bilan ifodalanadi. Bunda 16 yoshga to'lgan fuqaro subyekt bo'lishi mumkin. Ushbu huquqbuzarlik MJtKning 248-moddasiga asosan ishlar ichki ishlar organlari tomonidan ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini buzish (225-m.)¹.

Chet el fuqarosi va fuqaroligi bo'lmagan shaxsning O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini buzishi, ya'ni O'zbekistonda yashash huquqini beradigan hujjatlarsiz yoki haqiqiy bo'lmagan hujjatlar bilan yashashi, vaqtincha yoki doimiy propiska, ko'chish yoki turar joy tanlash yuzasidan belgilangan tartibga rioya etmasligi, bo'lish muddati tugagach chiqib ketishdan bo'yin tovlashi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining hududi orqali tranzit tarzda o'tish tartibiga rioya qilmasligi eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston Respublikasida bo'lishi qoidalarida nazarda tutilgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni qabul qilish tartibining mansabdor shaxs tomonidan buzilishi mansabdor shaxsga eng kam ish haqining yigirma baravaridan yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni xususiy ish bilan O'zbekiston Respublikasiga taklif qilgan fuqaro tomonidan mazkur fuqarolarning vaqtincha propiskadan o'tishlarini, shuningdek, ular shu yerda bo'lishining belgilangan muddati o'tgach, chiqib ketishlarini ta'minlashga doir choralar ko'rilmassligi, shuningdek, uy-joy, transport vositalari berib qo'yilishi yoxud boshqa xizmatlar ko'rsatilishi, agar bu O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarining buzilishiga olib kelishi oldindan ayon

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил 15 декабр қонуни таҳририда // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2006. – № 51-52. – 498-м.

bo'lsa, eng kam ish haqining o'n baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, respublikada bo'lgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar qonunlarga, jamoat tartibiga rioya qilishlari, hokimiyat vakillarining qonuniy talablarini bajarishlari lozim. O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan umumiy asosda (alohida qoidalar faqat tegishli imtiyoz va immunitetdan foydalanuvchi shaxslarga nisbatan ishlatiladi) ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

Jamoat tartibini saqlashni ta'minlash, xorijiy fuqarolar uchun O'zbekiston Respublikasida bo'lgan vaqtlarida va respublika hududi orqali o'tayotganlarida normal sharoit yaratib berish maqsadida xorijiy fuqarolar hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga muayyan va majburiy qoidalar o'rnatiladi. «Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini» O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining (1996-yil 21-noyabr) qarorida belgilangan¹. Xorijiy fuqaro: O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini buzgan taqdirda, ya'ni O'zbekistonda yashash huquqini beruvchi hujjatlarsiz yoki haqiqiy bo'lmagan hujjatlar bo'yicha yashaganda, vaqtincha yoki doimiy ro'yxatdan o'tishning, harakat qilish yoki yashash joyini tanlashning belgilangan tartibiga rioya qilmaganda, bo'lish muddati tugagandan keyin chiqib ketishdan bosh tortganda, O'zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit bo'yicha o'tish qoidalariga rioya qilmaganda; O'zbekiston Respublikasi hududida sodir etilgan jinoyat uchun sud tomonidan tayinlangan jazoni ijro etgandan yoki o'tagandan yoxud qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda jinoiy javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilingandan so'ng keyinchalik kelish huquqini cheklagan holda O'zbekiston Respublikasidan chiqarib yuborilishi mumkin.

14-§. Tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilganlik, qonunga xilof ravishda aralashganlik hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Mamlakatimizda demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan

¹ www/Lex.uz.

biri tadbirkorlik faoliyati uchun har tomonlama qulay imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratish va tadbirkorlik faoliyatini huquqiy himoya qilish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar hisoblanadi.

O'tgan yillar mobaynida tadbirkorlik faoliyati subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazishdagi byurokratik to'siqlarning bartaraf etish, tadbirkorlik faoliyatini nazorat qilish va tekshirish jarayonida tadbirkorlik faoliyati subyekti va davlat munosabatlarini, shu jumladan, tadbirkorlik sohasidagi ma'muriy-huquqiy tartib qoidalarni yanada liberallashtirish, tadbirkorlik faoliyatini davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, tadbirkorlik subyektlarining huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida ko'plab qonun hujjatlari qabul qilindi. Xususan, 2016-yilning 15-mayida respublikasi iqtisodiyotida xususiy mulkning o'rnini va rolini tubdan oshirish, xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lidagi to'siq va cheklovlarni bartaraf etish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, yalpi ichki mahsulotda xususiy mulk, jumladan, chet el kapitali ishtirokidagi ulushini izchil oshirish maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «XUSUSIY mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4725-sonli farmonida xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilandi.

Qolaversa, «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga xususiy mulkni, tadbirkorlik subyektlarini ishonchli himoya qilishni yanada kuchaytirishga, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonuni xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar tizimida muhim amaliy o'zgarishlarni namoyon etdi. Xususan, ushbu qonunda jami 32 ta qonun va 10 ta kodeksga o'zgartish va qo'shimchalar kiritilishi nazarda tutilgan bo'lib, tadbirkorlik sohasidagi ko'plab tartibotlar bekor qilindi yoki ular yanada soddalashtirildi. Xususiy mulk, kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlik subyektlarining huquq va manfaatlariga qarshi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik asoslari yanada takomillashtirilib kengaytirildi. Jumladan, amaldagi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi «Tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilganlik, qonunga xilof ravishda aralashganlik hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa huquqbuzarliklar

uchun ma'muriy javobgarlik» deb nomlangan XVI¹ bob bilan to'ldirildi. Mazkur bobdagi jami 11 ta moddada xususiy mulk, tadbirkorlik subyektlari huquq va qonuniy manfaatlarini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikni vujudga keltiruvchi normalar shakllantirildi.

Xususiy mulk huquqini buzish (241¹-m.). Nazorat qiluvchi, huquqni muhofaza qiluvchi hamda boshqa davlat organining va davlat tashkilotining mansabdor shaxsi yoki xizmatchisi tomonidan xususiy mulkdorlarning huquqlarini buzish yo'li bilan ularga zarar yetkazish, ya'ni mulk huquqini qonunga xilof ravishda cheklash va (yoki) undan mahrum qilish, xususiy mulkka tajovuz qilish, nomaqbulligi oldindan ayon bo'lgan shartlarni mulkdorga majburan qabul qildirish, shu jumladan, mol-mulkni yoki mulkiy huquqlarni topshirishni asossiz ravishda talab qilish, shuningdek, mulkdorning mulkini olib qo'yish yoxud uni o'z mol-mulkiga bo'lgan huquqidan voz kechishga majburlash, oz miqdordagi talon-toroj alomatlari mavjud bo'lmagan taqdirda, eng kam ish haqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasida har bir shaxs mulkdor bo'lishga haqli ekanligi, bankka qo'yilgan omonatlar sir tutilishi va meros huquqi qonun bilan kafolatlanishi, 53-moddasida, bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etishi, davlat iste'molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlashi, xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasida ekanligi, mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkinligi, 54-moddasida esa mulkdor mulkiga o'z xohishicha egalik qilishi, undan foydalanishi va uni tasarruf etishi, mulkdan foydalanish ekologik muhitga zarar yetkazmasligi, fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlarini hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shartligi belgilab qo'yilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 24-sentabrdagi «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi qonunida xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari belgilangan. Qonunning 12-moddasida xususiy mulk huquqini amalga oshirishga davlat organlarining va boshqa organlarning, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari va ular mansabdor shaxslarining qonunga xilof ravishda aralashuviga yo'l qo'yilmasligi, 13-moddasida xususiy mulkka tajovuz qilishga, qonunga xilof ravishda

xususiy mulk huquqini cheklashga va (yoki) undan mahrum qilishga bevosita yoki bilvosita qaratilgan harakatlarga yo‘l qo‘yilmasligi, nomaqbulligi oldindan ma’lum bo‘lgan shartlarni mulkdorga majburan qabul qildirish, shu jumladan, undan mol-mulkni, moliyaviy mablag‘larni yoki boshqa mulkiy huquqlarni topshirishni asossiz ravishda talab qilish, mulkdorning xo‘jalik faoliyatiga pirovard natijada uning mol-mulki tortib olinishiga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo‘lgan yoxud mulkdorni o‘z mulkiga bo‘lgan huquqidan voz kechishga majbur qiladigan qonunga xilof ravishdagi aralashuv taqiqlanishi hamda xususiy mulkka tajovuz qilish qonunga binoan, ta’qib qilinishi qayd etilgan.

Huquqbuzarlikning obyektini xususiy mulk huquqining daxlsizligi va erkinligiga oid munosabatlar tashkil etadi.

Mulkka egalik qilish – shaxsning o‘z mulkini o‘zi xohlagan joyda saqlashi, mulkdan foydalanishi. Mulkning foydali xususiyatlarini o‘zlash-tirish, mulkni tasarruf etish esa – mulkning egaligini o‘z xohishiga binoan o‘zgartirish, ya’ni mulkni sotish, hadya qilish, sovg‘a qilish, barter qilishdir.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni bir necha qilmishlardan iborat bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

1. *Mulk huquqidan qonunga xilof ravishda mahrum qilish.* Mulk huquqidan mahrum qilish shaxsning muayyan mulkka bo‘lgan mulkiy huquqini bekor qilish hisoblanadi. Masalan, shaxsning mulkini musodara qilish, haqini to‘lash sharti bilan olib qo‘yish, yer uchastkalarini davlat va jamoat ehtiyojlari uchun olib qo‘yish va ulardagi bino, inshoot va boshqa obyektlar hamda dov-daraxtlarni buzib tashlash, shaxsning ushbu mol-mulklarga nisbatan mulk huquqini mahrum qilishdir. Mulk huquqidan mahrum qilish sud va boshqa vakolatli organlarining qarorlari asosida qonun hujjatlarida belgilangan asoslar va tartibda amalga oshiriladi.

2. *Xususiy mulkka tajovuz qilish.* Bunda shaxsning o‘z mol-mulkiga xususiy tarzda egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishiga g‘ayriqonuniy tarzda monelik qilish tushuniladi.

3. *Nomaqbulligi oldindan ayon bo‘lgan shartlarni mulkdorga majburan qabul qildirish.* Nomaqbulligi oldindan ma’lum bo‘lgan shartlar deyilganda, tuzilayotgan shartnomaning mulkdorning mulkiy manfaatlariga zid kelishi yoki unga zarar (ziyon) yetkazishi aniq bo‘lgan shartlari tushuniladi. Masalan, shartnoma tuzishda mulkdor uchun kelgusida foyda keltirmasligi yoki zarar keltirishi aniq bo‘lgan shartlarni qabul qilishga majbur etishni aytib o‘tish mumkin.

4. *Mol-mulkni yoki mulkiy huquqlarni topshirishni asossiz ravishda talab qilish.* Bunda mulkdorning mol-mulkini butunlay yoki unga bo‘lgan

mulkiy huquqlar (egallik qilish, foydalanish va tasarruf etish)ning birini g'ayriqonuniy tarzda talab qilish tushuniladi.

5. *Mulkdorning mulkini olib qo'yish* deganda, mulkdorning mol-mulkini g'ayriqonuniy tarzda uning egaligidan butunlay tortib olish tushuniladi.

6. *Mulkdorni o'z mol-mulkiga bo'lgan huquqidan voz kechishga majburlash*. Mulkdorga g'ayriqonuniy ta'sir o'tkazib uni o'z mol-mulkiga bo'lgan huquqlaridan voz kechishga olib keladigan holatga tushirib qo'yish tushuniladi.

*Huquqbuzarlikning subyekt*i nazorat qiluvchi, huquqni muhofaza qiluvchi hamda boshqa davlat organining va davlat tashkilotining mansabdor shaxsi yoki xizmatchisi hisoblanadi.

Kodeksning 15-moddasida «mansabdor shaxs» tushunchasi berilgan. Unga ko'ra, doimiy, vaqtincha yoki maxsus vakolat bo'yicha tayinlanadigan yoki saylanadigan, hokimiyat vakili vazifalarini bajaradigan yoxud davlat organlarida, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida, mulk shaklidan qat'i nazar, korxonalarda, muassasalarda, tashkilotlarda tashkiliy-boshqaruv, ma'muriy-xo'jalik vazifalarini amalga oshiradigan va yuridik ahamiyatga ega harakatlarni sodir etishga vakolat berilgan shaxs, xuddi shuningdek, xalqaro tashkilotda yoxud chet davlatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, ma'muriy yoki sud organida mazkur vazifalarni amalga oshiruvchi shaxs mansabdor shaxs deb e'tirof etiladi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 245-moddasiga ko'ra ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini tekshirish va moliya-xo'jalik faoliyatini taftish qilish tartibini buzish (241²-m.). Tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini tekshirishning va moliya-xo'jalik faoliyatini taftish qilishning belgilangan tartibini buzish, xuddi shuningdek, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini qonunga xilof ravishda tekshirish tashabbusi bilan chiqish va (yoki) o'tkazish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining 1998-yil 24-dekabrda «Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi qonuni va boshqa qonun hujjatlarida xo'jalik yurituvchi subyektlar (shu jumladan, tadbirkorlik subyektlari) faoliyatini tekshirish tartibi va asoslari belgilangan.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar deganda, ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va ishlarni bajarish faoliyati bilan shug‘ullanadigan va davlat ro‘yxatidan o‘tgan yuridik va jismoniy shaxslar tushuniladi.

Huquqbuzarlikning obyektini xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish bilan bog‘liq munosabatlar hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ular faoliyatini nazorat qilish jarayonidagi huquq va manfaatlari tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomonini quyidagilar tashkil etadi:

1. *Tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini tekshirishning va moliya-xo‘jalik faoliyatini taftish qilishning belgilangan tartibini buzish.* Tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini tekshirish – tadbirkorlik subyektlari tomonidan qonunlar hamda o‘z faoliyatini tartibga soluvchi boshqa qonun hujjatlari qanday bajarilayotganligini nazorat qiluvchi organlarning bir marta nazorat qilishidir. Tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo‘jalik faoliyatini taftish qilish deganda esa, soliq va valuta to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida tadbirkorlik subyektlarining buxgalteriya, moliya, statistika, bank hamda boshqa hujjatlarini o‘rganish va taqqoslash tushuniladi.

Tekshirishning qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asoslari, prinsiplari, tartibi va davriyligiga hamda tekshirish metodlariga amal qilmaslik tekshirish va moliya-xo‘jalik faoliyatini taftish qilishning belgilangan tartibini buzish hisoblanadi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliya-xo‘jalik faoliyatini tekshirishlar belgilangan tartibda faqat davlat soliq xizmati organlari tomonidan, mazkur organlar tekshirishlar davomida soliq yoki valutaga oid jinoyatlar alomatlarini aniqlaganida esa O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirish qarshi kurashish departamenti tomonidan amalga oshiriladi.

2. *Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini qonunga xilof ravishda tekshirish tashabbusi bilan chiqish.* Bunda tekshirish uchun qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo‘lmasa-da, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini tekshirish taklifi bilan chiqish va unga faol undash tushuniladi.

3. *Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini qonunga xilof ravishda tekshirish* – qonun hujjatlarida asoslar bo‘lmasdan turib tadbirkorlik subyektlari faoliyatini tekshirishdir.

Prokuratura, ichki ishlar va milliy xavfsizlik xizmati organlari tomonidan xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish uchun qo‘zg‘atilgan jinoiy ish mavjudligi asos bo‘ladi. Bunda tekshiruvga xo‘jalik

yurituvchi subyektning faqat qo'zg'atilgan jinoyat ish bilan bog'liq faoliyati qamrab olinishi, mumkin bo'lib bu haqda tekshiruvni tayinlash to'g'risidagi qarorda ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Tadbirkorlik subyektini tomonidan belgilangan tartibda taqdim etilgan moliya va soliq hisobotini, shuningdek, tadbirkorlik subyektining faoliyati to'g'risida davlat soliq xizmati organida mavjud bo'lgan boshqa hujjatlarni o'rganish hamda tahlil etish asosida o'tkaziladigan kameral nazorat natijalari bo'yicha qoida-buzarliklar aniqlangan hollardagina davlat soliq xizmati organlari tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish tashabbusi bilan chiqishi mumkin.

Ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyektlarining – yuridik shaxslarning moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organning yuridik shaxs tugatilish jarayonida ekanligi to'g'risidagi bildirishi asosida davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi, tekshirish muddati o'ttiz kalendar kundan oshmasligi kerak. Bozorlar, savdo komplekslari hududlarida va ularga tutash bo'lgan avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylarida bir martalik yig'imga, ijara haqi to'liq tushishi va ularning topshirilishi hisobga olinishiga, fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalaridan, to'lovlarni plastik kartochkalar asosida qabul qilish bo'yicha hisob-kitob terminallari-dan foydalanilishiga, shuningdek, savdo va xizmat ko'rsatish qoidalariga rioya etilishiga oid qisqa muddatli tekshiruvlar davlat soliq xizmati organlarining faqat qonun hujjatlarida vakolat berilgan bo'linmalari tomonidan mazkur bo'linmalar boshliqlarining buyruqlari asosida o'tkazilib, keyinchalik bu haqda maxsus vakolatli organ yoki uning tegishli hududiy bo'linmasi qisqa muddatli tekshiruv o'tkazilgan kundan e'tiboran bir ish kuni ichida xabardor qilinadi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini rejadan tashqari tekshirish uchun maxsus vakolatli organning tekshirilayotgan obyekt nomini, soliq to'lovchining identifikatsiya raqami, tekshiruv o'tkazish maqsadi, muddatlari hamda uni o'tkazish sabablarining asosligi ko'rsatilgan holda rejadan tashqari tekshirish o'tkazish to'g'risida chiqargan qarori, qolaversa, tekshirishni amalga oshiruvchi tegishli mansabdor shaxslar tarkibi va tekshiruvni o'tkazish muddatlari ko'rsatilgan buyrug'i asos bo'ladi.

Rejadan tashqari tekshirishlar nazorat qiluvchi organlar tomonidan quyidagi hollarda o'tkaziladi:

– tekshiruvlarni o'tkazish zarurati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlaridan kelib chiqqanda;

– nazorat qiluvchi organga xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan qonunlar va boshqa qonun hujjatlari buzilganligi to‘g‘risida qo‘shimcha ma’lumotlar kelib tushganda;

– favqulodda vaziyatlar yuzaga kelishining oldi olinayotganda;

– sanitariya-epidemiologiya vaziyati murakkablashganda, shuningdek, qo‘shni davlatlardan yuqumli kasalliklar kirib kelishi va tarqalishi ehtimoli vujudga kelganda.

*Huquqbuzarlikning subyekt*i davlat, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat qiluvchi organlarning tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini tekshirish va moliya-xo‘jalik faoliyatini taftish qilish vakolatiga ega mansabdor shaxslari hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomonini qasddan sodir etilgan qilmishlar tashkil etadi.

Huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko‘ra ma’muriy ishlar bo‘yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko‘rib chiqiladi.

Tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini va (yoki) ularning banklardagi hisobvaraqlari bo‘yicha operatsiyalarni qonunga xilof ravishda to‘xtatib turish (241³-m.). Tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini va (yoki) ularning banklardagi hisobvaraqlari bo‘yicha operatsiyalarni qonunga xilof ravishda to‘xtatib turish mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 25-maydagi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi qonunining 42-moddasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 14-iyundagi «TADBIRKORLIK subyektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi va 2014-yil 7-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasida investitsiya iqlimi va ishbilarmonlik muhitini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmonlariga binoan, tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini yoki ularning banklardagi hisobvaraqlari bo‘yicha operatsiyalarini qonunga xilof ravishda to‘xtatib turish huquqiy ta’sir chorasi faqat sud tomonidan qo‘llaniladi.

Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini to‘xtatish tegishli organning tadbirkorlik subyektlari faoliyatini to‘xtatish to‘g‘risidagi arizalari (taqdimnomalari) asosida sudning qaroriga binoan amalga oshiriladi. Sudlar qarorning xulosa qismida faoliyatning qancha muddatga to‘xtatilayotganligini ko‘rsatishlari yoxud u bajarilguncha faoliyat to‘xtatiladigan shartni belgilashlari lozim (litsenziya, guvohnoma olish; kamchiliklarni

bartaraf etish yoki standartlar, normalarga muvofiqlashtirish; tegishli nazorat qiluvchi organning ko'rsatmasini bajarish va boshqalar).

Davlat sanitariya nazoratini amalga oshirayotgan mansabdor shaxslar O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 26-avgustdagi «Aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi to'g'risida»gi qonunining 12-moddasiga asosan, istisno tariqasida favqulodda vaziyatlarning, epidemiyalarning hamda aholi hayoti va sog'lig'iga boshqa haqiqiy xavfning oldini olish maqsadida tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini o'n ish kundan ko'p bo'lmagan muddatga cheklashlari, to'xtatib turishlari va taqiqlashlari mumkin.

Banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalarni to'xtatish mansabdor shaxslarning tadbirkorlik subyekti tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan majburiyatlarni bajarmaslik bilan bog'liq talablarini ta'minlash maqsadida qo'llaniladigan huquqiy ta'sir chorasidir.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 96-moddasiga ko'ra, soliq tekshiruvini o'tkazishga soliq to'lovchi tomonidan to'sqinlik qilingan yoki soliq to'lovchi daromadlar olish uchun foydalanayotgan yoxud soliq solish obyektini saqlash bilan bog'liq hududlarni, binolarni, shu jumladan, joylarni ko'zdan kechirish uchun davlat soliq xizmati organining mansabdor shaxslarini kiritish rad etilgan, soliq to'lovchi qayd etilgan manzilda bo'lmagan, shuningdek, soliq to'lovchi tomonidan soliq hisoboti va (yoki) moliyaviy hisobot taqdim etilmagan hollarda davlat soliq xizmati organi soliq to'lovchining banklardagi hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni to'xtatib turish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat qilishga haqli. Asosiy hisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalar faqat hisobvaraqlar egasining farmoyishiga ko'ra yoki hisobvaraqdagi pul mablag'lari surishtiruvchi, tergovchi qarori bo'yicha yoxud sud ajrimiga ko'ra xatlanganda pul mablag'lari faqat qaror yoki ajrimda ko'rsatilgan summaga xatlanadi.

O'zbekiston Respublikasining 2004-yil 26-avgustdagi «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida»gi qonunining 9-moddasiga binoan, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha maxsus vakolatli organning bajarilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmasi asosida ikki ish kundan ko'p bo'lmagan muddatga tadbirkorlik subyektlarining banklardagi hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalari istisno tariqasida to'xtatib turilishi mumkin.

Huquqbuzarlikning obyekti tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini va (yoki) ularning banklardagi hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarini o'tkazishga oid munosabatlar hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini hamda ularning banklardagi hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarini qonunga xilof tarzda to'xtatib turishdan iborat.

Tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini to'xtatib turish deganda, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini ma'lum muddatga butunlay to'xtatib turish tushuniladi.

Tadbirkorlik subyektlarining banklardagi hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarini to'xtatib turish – bu tadbirkorlik subyektlarining hisobvarag'iga kelib tushgan pul mablag'larini qabul qilish va kiritib qo'yish, mijozning hisobvarag'idagi tegishli mablag'larni o'tkazish va berish hamda hisobvaraq bo'yicha boshqa operatsiyalarni ma'lum muddatga to'xtatib qo'yishdir.

Qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan asoslarda va vakolatli bo'lmagan mansabdor shaxslar tomonidan tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini yoki ularning banklardagi hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarini to'xtatib turilishi noqonuniy hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyeksi davlat hokimiyati organlarining mansabdor shaxslari hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Tadbirkorlik subyektlarini homiylikka va boshqa tadbirlarga majburiy jalb etish (241⁴-m.). Nazorat qiluvchi, huquqni muhofaza qiluvchi hamda boshqa davlat organining va davlat tashkilotining mansabdor shaxsi yoki xizmatchisi tomonidan tadbirkorlik subyektlarini pul mablag'lari hamda boshqa moddiy qimmatliklarni ajratish bilan bog'liq homiylikka va boshqa tadbirlarga majburiy jalb etish eng kam ish haqining o'n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Tadbirkorlik subyektlari o'z faoliyatini qonun hujjatlari asosida mustaqil tarzda olib boradi. O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 25-maydagi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi qonunining 18-moddasiga ko'ra, tadbirkorlik subyeksi mulk huquqi asosida o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulkka o'z xohishiga ko'ra egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Tadbirkorlik subyektlari faqat o'z ixtiyorlari asosidagina pul mablag'lari hamda boshqa moddiy qimmatliklarni ajratish bilan bog'liq homiylikka va boshqa tadbirlarida ishtirok etishlari mumkin.

Huquqbuzarlikning obyektini tadbirkorlik subyektlarining mulkiy mustaqilligi va erkinligiga oid munosabatlar tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni deganda, tadbirkorlik subyektlarini pul mablagʻlari hamda boshqa moddiy qimmatliklarni ajratish bilan bogʻliq homiylik, xayriya, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, turli fondlarni shakllantirish, obodonlashtirish-qurilish va boshqa tadbirlarga majburiy jalb etish tushuniladi.

Huquqbuzarlikning subyektini nazorat qiluvchi, huquqni muhofaza qiluvchi hamda boshqa davlat organining va davlat tashkilotining mansabdor shaxsi yoki xizmatchisi hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni barcha hollarda qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik toʻgʻrisidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga koʻra, maʼmuriy ishlar boʻyicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan koʻrib chiqiladi.

Litsenziyalash toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarini va ruxsat berish tartib-taomillari toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarini buzish (241⁵-m.). Litsenziya va ruxsat etish xususiyatiga ega boshqa hujjatlarni berishning belgilangan tartibi hamda muddatlarini buzish, shu jumladan, litsenziyalarning va ruxsat berish tartib-taomillarining yangi turlarini qonunga xilof ravishda joriy etish mansabdor shaxslar va xizmatchilarga eng kam ish haqining oʻn baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab boʻladi.

Litsenziyalash va ruxsat berish sohasidagi munosabatlar Oʻzbekiston Respublikasining 2000-yil 25-maydagi «Faoliyatning ayrim turlarini litsenziyalash toʻgʻrisida»gi va 2012-yil 20-dekabrda «Tadbirkorlik faoliyati sohasidagi ruxsat berish tartib-taomillari toʻgʻrisida»gi qonunlari hamda boshqa qonunlar va qonunosti hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Litsenziya – litsenziyalovchi organ tomonidan yuridik yoki jismoniy shaxsga berilgan, litsenziya talablari va shartlariga soʻzsiz rioya etilgani holda faoliyatning litsenziyalanayotgan turini amalga oshirish uchun ruxsatnoma (huquq) hisoblanadi. **Litsenziyalash** – litsenziya berish toʻgʻrisidagi arizani topshirish va koʻrib chiqish, litsenziyaning amal qilishini toʻxtatib turish yoki tugatish, shuningdek, uni bekor qilish va qayta rasmiylashtirish jarayoni bilan bogʻliq tadbirlar majmuidir. *Tadbirkorlik faoliyati sohasidagi ruxsat berish tartib-taomili (ruxsat berish tartib-taomili)* harakatlarni bajarish va (yoki) muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun ruxsat etish xususiyatiga ega hujjatni berish toʻgʻrisidagi arizaning topshirilishi va koʻrib chiqilishi, ruxsat etish xususiyatiga ega hujjatning

berilishi, amal qilish muddatining uzaytirilishi, to'xtatib turilishi, qayta tiklanishi, tugatilishi, qayta rasmiylashtirilishi va bekor qilinishi jarayoni bilan bog'liq tadbirlar majmui hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 2002-yil 15-martdagi «Amalga oshirilishi uchun litsenziyalar talab qilinadigan faoliyat turlarining ro'yxati to'g'risida»gi qaroriga asosan, 58 ta faoliyatni amalga oshirish uchun litsenziya hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 15-avgustdagi «Tadbirkorlik faoliyati sohasidagi ruxsat berish tartib-taomillari to'g'risida»gi qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida»gi qaroriga binoan, 19 ta sohada jami 220 ta harakatlar va faoliyat turlarini bajarish yoki amalga oshirish uchun ruxsat etish xususiyatiga ega hujjatlar talab qilinadi.

Huquqbuzarlikning obyektini faoliyatning ayrim turlarini litsenziyalash bilan bog'liq hamda tadbirkorlik faoliyati sohasidagi ruxsat berish tartib-taomillariga doir munosabatlar tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni litsenziya va ruxsat etish xususiyatiga ega boshqa hujjatlarni berishning belgilangan tartibi hamda muddatlarini buzish hamda litsenziyalarning va ruxsat berish tartib-taomillarining yangi turlarini qonunga xilof ravishda joriy etishda ifodalanadi.

Litsenziya va ruxsat etish xususiyatiga ega boshqa hujjatlarni berishning belgilangan tartibini buzish deganda, litsenziya va ruxsat etish xususiyatiga ega hujjat berish to'g'risidagi arizani topshirish va ko'rib chiqish, litsenziya va ruxsat etish xususiyatiga ega hujjatning amal qilishini to'xtatib turish yoki tugatish, shuningdek, uni bekor qilish va qayta rasmiylashtirish bilan bog'liq qoidalar va talablarga amal qilmaslik tushuniladi.

Litsenziyalarning va ruxsat berish tartib-taomillarining yangi turlarini qonunga xilof ravishda joriy etish deganda, qonun hujjatlari asosida vakolat berilmagan subyektlar tomonidan litsenziyalarning va ruxsat berish tartib-taomillarining yangi turlarini joriy etish tushuniladi. Amalga oshirilishi uchun litsenziya talab qilinadigan faoliyat turlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan, bajarilishi yoki amalga oshirilishi uchun ruxsat berish tartib-taomillaridan o'tish zarur bo'lgan harakatlar va faoliyatlarning turlari esa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Huquqbuzarlikning subyektini qonun hujjatlariga muvofiq litsenziyalashni amalga oshiruvchi yoki zimmasiga tadbirkorlik subyektlariga ruxsat etish xususiyatiga ega hujjatlarni berish vazifasi yuklatilgan davlat organlari va boshqa tashkilotlarning mansabdor shaxslari va xizmatchilari hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashni g'ayriqonuniy ravishda rad etish, qo'llamaslik yoki qo'llashga to'sqinlik qilish (241⁶-m.). Tadbirkorlik subyektlariga berilgan imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashni g'ayriqonuniy ravishda rad etish, qo'llamaslik yoki qo'llashga to'sqinlik qilish mansabdor shaxslar va xizmatchilarga eng kam ish haqining o'n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Ta'kidlash joizki, tadbirkorlik subyektlari huquqiy maqomining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – bu ularning turli imtiyozlar va preferensiyalari hisoblanadi. Ko'plab qonun va qonunosti hujjatlariga binoan, tadbirkorlik subyektlariga imtiyozlar, preferensiyalar joriy etilgan va ushbu imtiyozlar, preferensiyalarning amalga oshirilishi yoki qo'llanilishi asosan muayyan mansabdor shaxslar hamda xizmatchilar qarorlariga bog'liq bo'ladi.

Huquqbuzarlikning obyektini tadbirkorlik subyektlariga berilgan imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashga oid munosabatlar tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni deganda quyidagilar tushuniladi:

1) *tadbirkorlik subyektlariga berilgan imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashni g'ayriqonuniy ravishda rad etish* – tadbirkorlik subyektlarining imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llash to'g'risidagi murojaatlarini qonuniy asoslar bo'lmay turib rad etishdir;

2) *tadbirkorlik subyektlariga berilgan imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashni g'ayriqonuniy qo'llamaslik* – imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashga majbur bo'la turib ularning qasddan qo'llamaslik yoki qo'llashdan bo'yin tovlashdir;

3) *tadbirkorlik subyektlariga berilgan imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashga g'ayriqonuniy ravishda to'sqinlik qilish* – imtiyozlar va preferensiyalarni ro'yobga chiqarishga qonuniy asoslar bo'lmasdan turib to'sqinlik qilish degani.

Huquqbuzarlikning subyektini tadbirkorlik subyektlariga berilgan imtiyozlar va preferensiyalarni qo'llashga vakolatli mansabdor shaxslar va xizmatchilar tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarga va boshqa tashkilotlarga pul mablag‘lari berishni asossiz ravishda kechiktirish (241⁷-m.). Xo‘jalik yurituvchi subyektlarga va boshqa tashkilotlarga ish haqi, nafaqalar, stipendiyalar va ularga tenglashtirilgan o‘zga to‘lovlarni to‘lash uchun pul mablag‘lari berishni bankning mansabdor shaxsi yoki xizmatchisi tomonidan asossiz ravishda kechiktirish eng kam ish haqining o‘n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 2-mayda qabul qilingan «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi qonuni 21-moddacida pul mablag‘larini tasarruf etish kafolatlari belgilangan bo‘lib, tadbirkorlik faoliyati subyektlari o‘z pul mablag‘larini mustaqil ravishda tasarruf etadi. Bank yoki boshqa kredit tashkiloti tadbirkorlik faoliyati subyektlarining bank hisobvarag‘ida mavjud bo‘lgan pul mablag‘laridan hisobvaraqa talablar qo‘yilganda mablag‘larning mavjud bo‘lishini hamda tadbirkorlik faoliyati subyektlarining ushbu mablag‘larni hisobvaraqa turgan summalar doirasida moneliksiz tasarruf etish huquqini kafolatlagan holda foydalanishi mumkin. Agar qonunda yoki shartnomada boshqacha muddatlar nazarda tutilgan bo‘lmasa, bank yoki boshqa kredit tashkiloti tadbirkorlik faoliyati subyektining hisobvarag‘iga kelib tushgan pul mablag‘larini tegishli to‘lov hujjati bankka kelib tushgan kunning ertasidan kechiktirmasdan mazkur hisobvaraqa kiritib qo‘yishi, tadbirkorlik faoliyati subyektining topshirig‘iga ko‘ra hisobvaraqdan pul mablag‘larini berishi yoki o‘tkazishi shart. Hisobvaraqa bo‘yicha operatsiyalarning belgilangan muddatlari buzilgan taqdirda, bank yoki boshqa kredit tashkiloti tadbirkorlik faoliyati subyektiga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda va muddatlarda foizlar to‘laydi. Agar shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilgan bo‘lmasa, bank yoki boshqa kredit tashkiloti hisobvaraqa turgan pul mablag‘laridan foydalanganligi uchun tadbirkorlik faoliyati subyektiga foizlar to‘laydi, foizlarning summasi uning hisobvarag‘iga kiritib qo‘yiladi.

Davlat organlari, banklar yoki boshqa kredit tashkilotlari tadbirkorlik faoliyati subyektlarining pul mablag‘laridan foydalanish yo‘nalishlarini belgilab berish va nazorat qilishga hamda pul mablag‘larini o‘z xohishiga ko‘ra tasarruf etish huquqlariga nisbatan qonunda yoki shartnomada nazarda tutilmagan boshqa cheklovlar belgilashga haqli emas. Tadbirkorlik faoliyati subyektlarining ularga xizmat ko‘rsatayotgan banklardagi hisobvaraqlarida turgan mablag‘lari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda naqd pul mablag‘lari tarzida olinishi mumkin. Tadbirkorlik faoliyati subyektlarining bank hisobvaraqlarida pul mablag‘lari bor-yo‘qligi haqida

ma'lumot talab qilib olish, shuningdek, bunday ma'lumotlarning banklar tomonidan taqdim etilishi taqiqlanadi (qonunda nazarda tutilgan hollar bundan mustasno).

*Huquqbuzarlikning obyekt*i xo'jalik yurituvchi subyektlarga va boshqa tashkilotlarga ish haqi, nafaqalar, stipendiyalar va ularga tenglashtirilgan o'zga to'lovlarni to'lash uchun pul mablag'lari berishning belgilangan tartibiga oid munosabatlar hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni ish haqi, nafaqalar, stipendiyalar va ularga tenglashtirilgan o'zga to'lovlarni to'lash uchun pul mablag'lari berishni asossiz ravishda kechiktirishda namoyon bo'ladi. Qonun hujjatlari va xo'jalik yurituvchi subyektlar hamda boshqa tashkilotlar bilan tuzilgan shartnomada nazarda tutilmagan bo'lsa-da to'lovlarni birinchi talab yoki belgilangan muddatda to'lashni kechiktirish asossiz ravishda kechiktirish deb hisoblanadi.

*Huquqbuzarlikning subyekt*i bankning mansabdor shaxsi yoki xizmatchisi hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotni qonunga xilof ravishda talab qilib olish (241⁸-m.). Qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan hollarda tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotni talab qilib olish mansabdor shaxslar va xizmatchilarga eng kam ish haqining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasida bankka qo'yilgan omonatlar sir tutilishi belgilangan. «Bank siri to'g'risida»gi qonunning 3-moddasiga asosan, mijozlarning (vakillarning) operatsiyalari, hisobvaraqlari va omonatlariga doir ma'lumotlar bank sirini tashkil etuvchi ma'lumotlar toifasiga kiradi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 25-apreldagi «BANKLAR va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunining 38-moddasiga ko'ra banklar o'z mijozlari va vakillarining operatsiyalari, hisobvaraqlari hamda jamg'armalariga doir ma'lumotlar sir saqlanishiga kafolat beradi. Bankning barcha xizmatchilari bank, uning mijozlari va vakillarining bank operatsiyalari, hisobvaraqlari va jamg'armalariga doir ma'lumotlarni sir saqlashlari shart.

Yuridik shaxslar va boshqa tashkilotlarning operatsiyalari hamda hisobvaraqlariga doir ma'lumotnomalar ana shu tashkilotlarning o'ziga, prokuror, sudlarga, jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa, surishtiruv va tergov organlarigagina beriladi. Jismoniy shaxslarning hisobvaraqlari hamda omonatlariga doir ma'lumotnomalar mijozlarning o'ziga va ularning qonuniy vakillariga, mijozlarning hisobvaraqlari va omonatlarida turgan pul mablag'lari hamda boshqa qimmatbaho narsalar xatlanishi, ularga undiruv qaratilishi yoki mol-mulk musodara etilishi mumkin bo'lgan hollarda yuritilayotgan ishlar bo'yicha sudlar, surishtiruv va tergov organlariga beriladi. Hisobvaraqlar va omonatning egalari vafot etganda ushbu hisobvaraqlar hamda omonatga doir ma'lumotnomalar mazkur hisobvaraq yoki omonat egasi bankka topshirgan vasiyatnomasida ko'rsatgan shaxslarga, vafot etgan omonatchilarning jamg'armalariga doir meros ishlarini yuritayotgan davlat notarial idoralariga, chet el fuqarolarining hisobvaraqlariga doir ma'lumotnomalar esa chet el konsullik muassasalariga beriladi. Banklar tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotni ular soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlarni to'liq va to'g'ri to'layotganliklarini nazorat qilish uchun soliq organlarining so'roviga binoan taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 30-avgustdagi «FUQAROLARNING banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to'g'risida»gi qonunining 14-moddasiga binoan, fuqarolarning banklardagi omonatlarini kafolatlash fondi bank sirining oshkor etilmasligini kafolatlaydi va u bank sirini oshkor etgan taqdirda, huquqlari buzilgan bank va omonatchi fuqarolarning banklardagi omonatlarini kafolatlash fondidan o'zlariga yetkazilgan zararining o'rnini qoplanishini talab qilishga haqli hisoblanadi. Bank sirini tashkil etuvchi, pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar to'g'risidagi jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bilan bog'liq bo'lgan axborot qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda va tartibda maxsus vakolatli davlat organiga taqdim etiladi. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotlarni, agar bu ma'lumotlar uning zimmasiga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirishi uchun zarur bo'lsa, olishga haqlidir.

Tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotlar prokuratura, tergov va surishtiruv organlariga mazkur bank mijoziga (vakiliga) nisbatan qo'zg'atilgan jinoyat ishi mavjud bo'lgan taqdirda, yetkazilgan zarar undirib olinishini yoki uning

mol-mulki xatlanishini ta'minlash maqsadida tergovchi yoxud surishtiruvchining asoslantirilgan qaroriga binoan prokuror sanksiyasi bilan taqdim etiladi. Tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotlar sudga uning yozma so'rovi asosida, mazkur bank mijoziga (vakiliga) nisbatan sudning yurituvdagi ishlar bo'yicha taqdim etiladi. Tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotlar sud ijrochisiga uning yozma so'rovi asosida, sudning undiruvni mazkur bank mijozining (vakilining) mol-mulkiga qaratish to'g'risidagi yoki bu mijozning (vakilning) mol-mulkini xatlash haqidagi qonuniy kuchga kirgan qarori bo'lgan taqdirda taqdim etiladi.

*Huquqbuzarlikning obyekt*i tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotni muhofaza qilish bo'yicha munosabatlar hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi to'g'risidagi axborotni qonunga xilof ravishda talab qilib olishdan iborat bo'lib, bunda tadbirkorlik subyektidan, bank yoki boshqa pul-kredit muassasasidan qonuniy asoslar bo'lmasdan turib yoki bunga vakolatli bo'lmagan shaxs tomonidan tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida pul mablag'lari mavjudligi haqidagi ma'lumotlarni talab qilish tushuniladi.

*Huquqbuzarlikning subyekt*i mansabdor shaxslar va xizmatchilar hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Davlat xizmatlari ko'rsatish tartibini buzish (241⁹-m.). Tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlari ko'rsatishning qonun hujjatlarida belgilangan tartibi va muddatlarini buzish, shu jumladan, tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi va muddatlarini buzish, xuddi shuningdek, davlat xizmati ko'rsatishni g'ayriqonuniy ravishda rad etish yoxud uni ko'rsatishdan bo'yin tovlash mansabdor shaxslar va xizmatchilarga eng kam ish haqining o'n baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, mansabdor shaxslar va xizmatchilarga eng kam ish haqining yigirma baravaridan o'ttiz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Davlat xizmati – davlat boshqaruvi, mahalliy davlat hokimiyati organlari va boshqa davlat tashkilotlari tomonidan ariza beruvchilarning so‘rovlari bo‘yicha, shu jumladan, bildirish tartibida, ushbu organlar va tashkilotlarning belgilangan vakolatlari doirasida xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha amalga oshiriladigan, ariza beruvchilarning O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan huquqlari va qonuniy manfaatlari amalga oshirilishini ta‘minlashga doir faoliyat hisoblanadi.

Tadbirkorlik subyektlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning muhim shakllaridan biri – bu ularga davlat xizmatini ko‘rsatishdir. So‘nggi yillarda tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmat ko‘rsatishning huquqiy asoslari yanada takomillashtirildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «TADBIRKORLIK faoliyatini amalga oshirish va davlat xizmatlarini ko‘rsatish bilan bog‘liq tartibotlarni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, «TADBIRKORLIK subyektlariga «yagona darcha» tamoyili bo‘yicha davlat xizmatlari ko‘rsatish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorlari qarori, «Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta‘minlash, ularni jadal rivojlantirish yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni hamda Vazirlar Mahkamasining «TADBIRKORLIK subyektlarini elektr va gaz tarmoqlariga foydalanishga tayyor holda ulash tartibini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida», «TADBIRKORLIK faoliyatini amalga oshirish uchun tanlov asosida yer uchastkalari berish tartibotlarini va qurilish uchun ruxsatnomalar olish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorlari va boshqa bir qator qonun hujjatlari qabul qilindi.

Tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlari ko‘rsatish tuman (shahar) hokimliklari huzuridagi tadbirkorlik subyektlarini ro‘yxatdan o‘tkazish inspeksiyalari negizida tadbirkorlik subyektlariga «yagona darcha» (keyingi o‘rinlarda – «yagona darcha» markazlari) tamoyili bo‘yicha davlat xizmatlari ko‘rsatish yagona markazlari tomonidan amalga oshiriladi. Tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlari ko‘rsatishda davlat organlari va boshqa organlar tomonidan tadbirkorlik subyektlaridan davlat boshqa organlarida va o‘zga tashkilotlarda mavjud bo‘lgan hujjatlarni va axborotlarni, shu jumladan soliq qarzdorligi yoki kommunal to‘lovlar bo‘yicha qarzlarning mavjud emasligi to‘g‘risidagi ma‘lumotnomalarning, tadbirkorlik subyekti ta‘sis hujjatlarining, litsenziyalar va ruxsat beruvchi tUSDagi hujjatlar nusxalarining talab qilinishi taqiqlangan, shuningdek, ushbu qaror va boshqa qonun hujjatlari bilan tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatini ko‘rsatishning boshqa tartiblari belgilangan. Tadbirkorlik

subyektlariga «yagona darcha» tamoyili bo'yicha davlat xizmatlarini ko'rsatishda, qonunchilikda belgilangan tartibni qiyinlashtirishning har xil usullaridan, jumladan, ro'yxatdan o'tish va litsenziya olish tartib-taomillarini, shuningdek, xususiy tadbirkorlik faoliyatiga qarshilik qiladigan boshqa byurokratik to'siqlardan foydalanishga qat'iyan yo'l qo'yilmaydi.

Tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish – vakolatli organlar tomonidan ariza beruvchini tadbirkorlik subyekti sifatida, ayni paytda davlat soliq va statistika organlarida hisobga qo'ygan holda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va muddatlarda davlat ro'yxatidan o'tkazish va davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi haqidagi ma'lumotlarni davlat reyestriga kiritishdir. Bunda tadbirkorlik subyektlariga davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida belgilangan namunadagi guvohnoma beriladi. Davlat ro'yxatidan o'tkazilishi lozim bo'lgan tadbirkorlik subyektni ariza berilgan sanadan boshlab ruxsat beruvchi hujjatlarni bergan holda davlat ro'yxatidan o'tkazishgacha bo'lgan muddat texnik shartlar va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarni rasmiylashtirishning murakkabligini hamda hajmini hisobga olib 7 ish kunidan bir oygacha belgilanadi.

Davlat soliq va statistika organlarida hisobga qo'yish bilan bir vaqtda davlat ro'yxatidan o'tkazish quyidagi organlar tomonidan amalga oshiriladi, masalan:

1) O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan – auditorlik tashkilotlari, sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlari, birjalar, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Hukumatining tegishli qarorlari bilan aksiyadorlik kompaniyalari (shu jumladan, davlat-aksiyadorlik kompaniyalar va xoldinglar) shaklida tashkil etilayotgan xo'jalik boshqaruvi organlari, shuningdek, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar va Toshkent shahrida tashkil etiladigan bozorlar va soliq maslahatchilari tashkilotlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda boshqa tashkilotlar;

2) Qoraqalpog'iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar adliya boshqarmalari tomonidan – xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar va tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlarda tashkil etiladigan bozorlar va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda boshqa tashkilotlar;

3) Tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatdan o'tkazish inspeksiyalari tomonidan – (ushbu ro'yxatning birinchi va ikkinchi bandlarida ko'rsatilganlardan tashqari) barcha tadbirkorlik subyektlari, shu jumladan, xorijiy sarmoya ishtirokidagi korxonalar;

*Huquqbuzarlikning obyekt*i tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlari ko'rsatish, davlat ro'yxatidan o'tkazish bilan bog'liq munosabatlar hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni quyidagilardan iborat:

– tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlari ko'rsatishning qonun hujjatlarida belgilangan tartibi va muddatlarini buzish;

– tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi va muddatlarini buzish;

– davlat xizmati ko'rsatishni g'ayriqonuniy ravishda rad etish yoxud uni ko'rsatishdan bo'yin tovlash.

*Huquqbuzarlikning subyekt*i mansabdor shaxslar va xizmatchilar hisoblanadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni qasddan ham ehtiyotsizlik oqibatida ham sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Tadbirkorlik subyektlaridan qonun hujjatlarini buzgan holda hujjatlar talab qilib olish (241¹⁰-m.). Tadbirkorlik subyektlaridan qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan statistika, moliya, soliq hisobotini va boshqa hisobotni, shuningdek, o'zga hujjatlarni, bank hisobvarag'ini ochishda ortiqcha hujjatlarni talab qilib olish, xuddi shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hisobotni taqdim etishning belgilangan muddatlari va tartibiga zid ravishda talab qilib olish mansabdor shaxslar va xizmatchilarga eng kam ish haqining o'n baravaridan yigirma baravari-gacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquq-buzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, mansabdor shaxslar va xizmatchilarga eng kam ish haqining yigirma baravaridan o'ttiz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Qonun hujjatlariga ko'ra, tadbirkorlik subyektlari o'z faoliyatlari yuzasidan davlat statistik, moliyaviy, soliq va boshqa hisobotlarni hamda davlat xizmatlarini ko'rsatish, litsenziyalash va ruxsat berish jarayonida tegishli organga ro'yxati aniq belgilangan hujjatlarni taqdim etishi zarur. «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonunning 3-moddasida davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, O'zbekiston Respublikasida ro'yxatga olingan yuridik shaxslar, ularning O'zbekiston Respublikasi hududida hamda undan tashqarida joylashgan sho'ba korxonalari, filiallari, vakolat-xonalari va boshqa tarkibiy bo'linmalari – buxgalteriya hisobi subyektlari,

deyilgan. Yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda buxgalteriya hisobini yuritadi va buxgalteriya (moliya) hisobotini taqdim etadi. Shuningdek, mazkur qonunning 4-moddasida asosiy va joriy aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, zaxiralar, daromadlar va xarajatlar, foyda, zararlar hamda ularning harakati bilan bog'liq xo'jalik operatsiyalari buxgalteriya hisobining obyektlari hisoblanishi qayd etilgan.

O'zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda «Davlat statistikasi to'g'risida»gi qonunining 13-moddasiga binoan, statistika ma'lumotlari to'liq, xolis, ishonchli bo'lishi hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, banklar, boshqa yuridik shaxslar (zarur hollarda ularning vakolatxonalari va filiallari), jismoniy shaxslar, shu jumladan yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan davlat statistikasi vakolatli organi tasdiqlagan muddatlarda va davlat statistika kuzatuvlari shakllari bo'yicha bepul taqdim etilishi kerak.

Davlat statistika kuzatuvlarining shakllari bo'yicha statistika ma'lumotlari qonun hujjatlariga muvofiq qog'ozda yoki elektron shaklda taqdim etilishi mumkin. Buxgalteriya hisobi, moliyaviy va boshqa hisobotlarni tartibga soluvchi, qonun hujjatlari bilan belgilangan normalar statistika hujjatlarini to'ldirish (statistika ko'rsatkichlari hisobi) uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tadbirkorlik faoliyati subyektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobotlar va hujjatlarning ro'yxati hamda ularni taqdim etish shakllari, muddatlari tegishli qonun hujjatlari bilan belgilab qo'yiladi.

*Huquqbuzarlikning obyekt*i statistik, moliyaviy, soliq va boshqa hisobotlarni, shuningdek, davlat xizmatini ko'rsatishda tegishli hujjatlarni taqdim etish va talab qilib olish sohasidagi munosabatlar hisoblanadi.

*Huquqbuzarlikning obyektiv tomon*ini quyidagilar tashkil etadi:

- tadbirkorlik subyektlaridan qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan statistika, moliya, soliq hisobotini va boshqa hisobotni talab qilib olish;
- tadbirkorlik subyektlaridan qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan o'zga hujjatlarni, shu jumladan, bank hisobvarag'ini ochishda ortiqcha hujjatlarni talab qilib olish;
- tadbirkorlik subyektlaridan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hisobotni taqdim etishning belgilangan muddatlari va tartibiga zid ravishda talab qilib olish.

*Huquqbuzarlikning subyekt*ini mansabdor shaxslar va xizmatchilar tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni qasddan sodir etiladi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Ko'chmas mulkni buzib tashlash tartibini buzish (241¹¹-m.). Olib qo'yilayotgan yer uchastkasidagi tadbirkorlik subyektlariga tegishli binolarni, boshqa imoratlarni, inshootlarni yoki dov-daraxtlarni zararning o'rnini mazkur mol-mulkning bozor qiymati bo'yicha oldindan va to'liq qoplamagan holda buzib tashlash mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining yigirma besh baravaridan ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, mansabdor shaxslarga eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 25-maydagi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi qonunining 32-moddasida tadbirkorlik faoliyati subyektlari mol-mulki natsionalizatsiya, musodara va rekvizitsiya qilinmasligining kafolatlari hamda 2012-yil 24-sentabrdagi «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi qonunning 17-moddasida esa mulkdorning mol-mulki natsionalizatsiya, musodara va rekvizitsiya qilinayotganda uning huquqlari kafolatlari belgilangan. Ya'ni xususiy mulk bo'lgan mol-mulk, jumladan, yer uchastkasi natsionalizatsiya va rekvizitsiya qilingan hollarda mulkdorga uning bozor qiymati, shuningdek, bunday olib qo'yish munosabati bilan mulkdorga yetkazilgan zararning o'rnini to'la qoplanishi sharti bilan gina amalga oshiriladi.

Yer uchastkasi yoki uning bir qismini davlat va jamoat ehtiyojlari uchun olib qo'yish yer egasining roziligi bilan yoki yerdan foydalanuvchi va ijaraga oluvchi bilan kelishuv bo'yicha tegishli ravishda tuman, shahar hokimi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining qarori bo'yicha yoxud O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra amalga oshiriladi. Yer uchastkasini olib qo'yish, yer uchastkasida joylashgan uylar, ishlab chiqarish imoratlari va boshqa imoratlarni, inshootlarni buzish va dov-daraxtlarni ko'chirib tashlash to'g'risidagi tegishli qarorlarning nusxalarini bildirishnomaga ilova qilgan holda, buzish boshlangungacha 6 oydan kechikmay, imzo qo'ydirib uylar, ishlab chiqarish imoratlari va boshqa imoratlar, inshootlar va dov-daraxtlar mulkdorlarini qabul qilingan qaror to'g'risida yozma ravishda xabardor qilishi shart.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 29-maydagi «DAVLAT va jamoat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo‘yilishi munosabati bilan fuqarolarga va yuridik shaxslarga yetkazilgan zararlarni qoplash tartibi to‘g‘risida nizomni tasdiqlash haqida»gi 97-sonli qarorida ko‘chmas mulkni buzib tashlash asoslari va tartibi hamda olib qo‘yilayotgan yer uchastkasidagi tadbirkorlik subyektlariga tegishli binolarni, boshqa imoratlarni, inshootlarni yoki dov-daraxtlarni zararining o‘rnini mazkur mol-mulkning bozor qiymati bo‘yicha oldindan va to‘liq qoplanishi lozimligi belgilangan.

Yer uchastkalarini olib qo‘yish kompensatsiyaning quyidagi turlari berilishi sharti bilan amalga oshiriladi:

– fuqarolarga uy-joy maydonining ijtimoiy normasidan kam bo‘lmagan boshqa teng qiymatli obod turar joyni mulk qilib berish va dov-daraxtlar qiymatini to‘lash;

– buzilayotgan uylar, boshqa imoratlar, inshootlar va dov-daraxtlar qiymatini fuqarolarga to‘lash;

– yer uchastkasini o‘zlashtirish davriga ikki yilgacha muddat bilan ijara shartnomasi asosida vaqtincha uy-joy berilib, buzilayotgan uylar (kvartiralar), imoratlar, inshootlar va dov-daraxtlarning qiymati to‘liq to‘langan holda fuqarolarga yakka tartibda uy-joy qurish uchun belgilangan norma doirasida yer uchastkasi berish;

– yuridik shaxslarga avvalgisiga teng qiymatli mol-mulk berish va davlat yoki jamoat ehtiyojlari uchun yer uchastkasi olib qo‘yilishi oqibatida yetkazilgan boshqa zararlarni qoplash;

– yer uchastkasi davlat va jamoat ehtiyojlari uchun olib qo‘yilishi oqibatida yetkazilgan zararlarni to‘laligicha qoplash;

– fuqarolarga va yuridik shaxslarga tegishli bo‘lgan buzilishi kerak uylar, imoratlar va inshootlarni ko‘chirish va yangi joyda tiklash;

– yangi joyda uylar, imoratlar qurish hamda ularni fuqarolar va yuridik shaxslarga mulk qilib berish.

Huquqbuzarlikning obyektini davlat va jamoat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo‘yilishi munosabati bilan fuqarolarga va yuridik shaxslarga yetkazilgan zararlarni qoplash bilan bog‘liq munosabatlar tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning obyektiv tomoni davlat va jamoat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarini olib qo‘yish hamda ushbu yer uchastkalari va ularda joylashgan binolar, boshqa imoratlar, inshootlar va dov-daraxtlarning bozor qiymatini oldindan va to‘liq qoplamaslikda namoyon bo‘ladi.

Huquqbuzarlikning subyektini mansabdor shaxslar hisoblanadi.

*Huquqbuzarlikning subyekt*i qasd yoki ehtiyotsizlik hisoblanadi.

Huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar MJtKning 245-moddasiga ko'ra, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar uchun qanday ma'muriy javobgarlik belgilangan?

2. Saylov va referendumni tashkil etish hamda o'tkazish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun qanday ma'muriy javobgarlik belgilangan?

3. Aholi sog'lig'ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar uchun qanday ma'muriy javobgarlik turlari mavjud?

4. Mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun belgilanadigan ma'muriy javobgarliklar haqida so'zlab bering.

5. Tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun qanday ma'muriy javobgarliklar kelib chiqadi?

6. Sanoat, qurilish va issiqlik hamda elektr energiyasidan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun kelib chiqadigan ma'muriy javobgarliklar haqida tushuntiring.

7. Qishloq xo'jaligida veterinariya-sanitariya qoidalarini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik belgilanadigan huquqbuzarliklar haqida so'zlab bering.

8. Transport, yo'l xo'jaligi va aloqa sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun qanday ma'muriy javobgarlik kelib chiqadi?

9. Fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik haqida so'zlab bering.

10. Savdo, tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik asoslari haqida tushuntiring.

11. Odil sudlovga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun qanday javobgarlik turlari mavjud?

12. Jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik asoslari nimalarda namoyon bo'ladi?

13. Boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikka tortish asoslari haqida so'zlab bering.

14. Tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilganlik, qonunga xilof ravishda aralashganlik hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikka tortish asoslari haqida so'zlab bering.

BESHINCHI BO'LIM

MA'MURIY JARAYON VA MA'MURIY HUQUQBUZARLIK TO'G'RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

XIV BOB. MA'MURIY JARAYON

1-§. «Ma'muriy jarayon» tushunchasi va uning xususiyatlari

Huquqiy jarayonning keng tarqalgan ko'rinishi – *ma'muriy jarayon-dir*. Yuridik adabiyotlarda ma'muriy jarayon ijro etuvchi hokimiyat organlarining ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan va aniq huquqiy masalalarni hal etishga qaratilgan hokimiyat faoliyati sifatida ko'rsatib o'tiladi. Bu, birinchi navbatda, ma'muriy jarayonning ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solinganligiga asoslanadi.

Ma'muriy jarayon huquqiy jarayonning barcha umumiy xususiyatlariga ega. Lekin shu bilan birga, uning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud:

birinchidan, ma'muriy jarayon – ijro etuvchi organlarning maqsadga muvofiq yo'naltirilgan hokimiyat faoliyatidir;

ikkinchidan, ijro etuvchi organlarning hokimiyat faoliyati qonunchilik hujjatlariga asoslanib, ularga tegishli bo'lgan aniq masalalarni hal etishga qaratilgan bo'ladi;

uchinchidan, ma'muriy-huquqiy aktning qabul qilinishi ma'muriy jarayon natijasi hisoblanadi;

to'rtinchidan, ijro etuvchi organlarning hokimiyat vakolatlari ma'muriy huquq, xususan uning protsessual normalari bilan tartibga solinadi;

beshinchidan, ma'muriy jarayon qoida bo'yicha soddalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish bilan bog'liq.

Bundan tashqari, ma'muriy jarayonning o'ziga xos xususiyatlariga ma'lum bir ishning yozma yoki og'zaki tartibda olib borilishini, sirdan ko'rib chiqilishini ham kiritish mumkin. Demak, *ma'muriy jarayon* – ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan hamda ma'muriy-huquqiy aktlarni qabul qilish va ijro etish orqali ma'lum bir ishni hal etishga qaratilgan ijro etuvchi organlarning hokimiyat faoliyatidir.

Yuridik adabiyotlarda, ma'muriy jarayon bilan bir qatorda, «*ma'muriy-protsessual faoliyat*» tushunchasi ham ko'rsatib o'tilgan. Ma'muriy-protsessual faoliyat quyidagilardan iborat:

a) *ma'muriy huquq ijodkorligi jarayoni* – ijro etuvchi hokimiyat organlarining ma'muriy-protsessual shaklda o'rnatilgan tartibda ma'muriy normativ aktlarni qabul qilishga qaratilgan faoliyati;

b) *ma'muriy huquqni qo'llash jarayoni* – ijro etuvchi hokimiyat organlarining qonunchilik hujjatlarini ijro etishga qaratilgan va ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan operativ-farmoyish berish hamda huquqni qo'llash aktlarini qabul qilish va ijro etish faoliyatidir;

d) *ma'muriy yurisdiksiyaviy jarayon* – ijro etuvchi hokimiyat organlarining turli subyektlar o'rtasidagi nizolarni hal etish, shuningdek, ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan ma'muriy va intizomiy majburlov choralarini qo'llashga qaratilgan faoliyat.

«Ma'muriy jarayon» va «ma'muriy-protsessual faoliyat» bir-biriga yaqin va bog'liq tushunchalardir. Biroq har qanday ma'muriy jarayon faoliyati ma'muriy-protsessual faoliyat hisoblanmaydi.

YU.M.Kozlovning fikricha, ma'muriy-protsessual faoliyat tushunchasiga ikki xil yondashish mumkin: ma'muriy jarayon (keng ma'noda) – butun davlat boshqaruvi faoliyatini o'z ichiga oladi; ma'muriy jarayon (tor ma'noda) – moddiy normalar sanksiyalarini qo'llash bo'yicha faoliyatni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, olim ma'muriy-protsessual faoliyatni uning yuqoridagi ko'rinishlaridan kelib chiqqan holda ikkiga bo'ladi: ya'ni

1) *ma'muriy ish yuritish* (uning mazmunini ijro etuvchi hokimiyat organlari (mansabdor shaxslari) tomonidan ma'muriy huquq normalarida belgilangan ish yuritish bo'yicha farmoyish berish harakatlarini amalga oshirish tashkil etadi);

2) *ma'muriy yurisdiksiyaviy faoliyat* (uning mazmunini ijro etuvchi hokimiyat organlari (mansabdor shaxslari) tomonidan yurisdiksiyaviy harakatlarni amalga oshirish tartibida, huquqni muhofaza qilish funksiyalarini bajarish tashkil etadi).

Ma'muriy jarayon odil sudlov (fuqarolik, jinoiy, xo'jalik) singari, hokimiyat organlari tomonidan qanday masalalarning hal etilishiga qarab bir necha turlarga bo'linadi. Hal etilayotgan ishlarning mazmuni – ma'muriy-protsessual shaklga yoki uning ayrim elementlari xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Agar har qanday jarayon doirasida ma'lum bir ishlar hal etiladigan bo'lsa, unda maxsus protsessual qoidalariga zaruriyati vujudga keladi. Aynan mana shu xususiyatlarga qarab jarayonda uning o'ziga xos qismi – *ish yuritish* ajratiladi. Davlat hokimiyati organlari ma'lum bir ma'muriy jarayon doirasida turli xil ishlarni hal etishga to'g'ri keladi. Ularni umumiy protsessual qoidalar bilan tartibga solish mushkuldir. Shu sababli, ma'muriy faoliyatning o'ziga xos turlari, ya'ni ma'lum bir ishlarni hal etishning maxsus protsessual qoidalari mavjud bo'lib, ularning yig'indisi ish yuritish faoliyatini tashkil etadi. Masalan, shikoyatlarni ko'rib chiqish va ma'muriy jazo choralarini tayinlash faoliyatlari ko'pgina

umumiy xususiyatlarga ega, lekin bu faoliyat turlari maxsus qoidalarga ham muhtoj bo‘ladi. Demak, *ma’muriy ish yuritish* ma’muriy jarayonning bir qismi bo‘lib, umumiy va maxsus protsessual normalar yordamida ma’lum ishlarni hal etishga qaratilgan ma’muriy faoliyatning alohida turi hisoblanadi.

Ma’muriy ish yuritish bir necha ko‘rinishlarga ega.

Ma’muriy huquq ijodkorligi jarayonida: Prezident aktlarini qabul qilish; hukumat aktlarini qabul qilish; markaziy ijro etuvchi hokimiyat organlari aktlarini qabul qilish; ijro etuvchi hokimiyat subyektlarining aktlarini qabul qilish bo‘yicha ish yuritish.

Ma’muriy huquqni qo‘llash (operativ-farmoyish berish) jarayonida: shaxsiy tarkibni jamlash bo‘yicha (masalan, harbiy xizmatga chaqirish, davlat lavozimiga, o‘quv yurtiga qabul qilish); davlat mulkini xususiylashtirish; rag‘batlantirish choralarini qo‘llash; resurslarni (masalan, kvartira, pul mablag‘lari, yer uchastkalarini) taqsimlash; ruxsat berish bo‘yicha (masalan, litsenziya, ruxsatnoma, boshqarish huquqini berish); ro‘yxatga olish bo‘yicha (masalan, transport vositalarini, xorijiy fuqarolarni, ko‘chmas mulkni); mahsulotlar va xizmatlar sifatini tekshirish; nazorat va boshqalar bo‘yicha ish yuritish.

Ma’muriy yurisdiksiyaviy jarayonda: fuqarolarning shikoyatlari bo‘yicha; ma’muriy huquqbuzarliklar bo‘yicha; intizomiy; ijro etish; ma’muriy cheklov (ehtiyot) choralarini qo‘llash bo‘yicha ish yuritish.

Turli ish yuritish jarayonlari har doim bir xil amalga oshirilmaydi. Ba’zi hollarda ish yuritish aniq va to‘liq protsessual shaklga ega bo‘ladi. Boshqa hollarda esa, faoliyat to‘liq tartibga solinmagan bo‘ladi. Har qanday ish yuritish – ma’muriy huquqning tegishli institutlari moddiy normalari bilan bog‘liq. Protsessual normalar esa, mana shu institutlarga xizmat qiladi.

2-§. Ma’muriy jarayonning umumiy bosqichlari

Ma’muriy jarayon – uzluksiz amalga oshiriladigan faoliyat bo‘lib, turli xil ziddiyatlarga qaramay, ma’lum harakatchanlik xususiyatiga ega. Ma’muriy jarayon muayyan bosqichlarning ketma-ketligiga, ularning takrorlanib turishiga asoslanadi.

Huquq subyekti o‘z oldida turgan maqsadga erishish uchun belgilangan ketma-ketlikda ma’lum bir harakatlarni amalga oshiradi. Har qanday jarayon singari ma’muriy jarayonga ham *bosqichlilik* xususiyati xosdir. Bosqichlar biridan keyin ikkinchisining kelishini, oldingi bosqichning

keyingi bosqichni tayyorlashini nazarda tutadi. Odatda, yangi bosqich undan oldingi bosqichning tugaganidan soʻng vujudga keladi. *Bosqich* – bu umumiy maqsadga erishish uchun zarur boʻlgan maʼmuriy faoliyatning mustaqil qismi. Har bir bosqich oʻziga xos maqsadga ega boʻlib, protses-sual harakatlarning umumiy maqsadiga erishish yoʻlida xizmat qiladi. Har bir bosqich oʻziga xos boʻlgan: subyektlar doirasiga; axborotni toʻplash va undan foydalanishga; tayyorlanadigan hujjatlarga; qabul qilinadigan qarorlarga; sodir etiladigan turli harakatlarga ham ega boʻlishi mumkin.

Koʻpgina maʼmuriy jarayonlarda hokimiyat vakolatlaridan obyektiv, maqsadga muvofiq va qonuniy foydalanilishini taʼminlash uchun turli subyektlarning ishtirok etishi belgilanadi. Masalan, bu yurisdiksiyaviy faoliyatda yaqqol namoyon boʻladi, yaʼni birinchi subyekt bayonnoma tuzadi, ikkinchisi qaror qabul qiladi, uchinchisi qaror yuzasidan berilgan shikoyatni koʻrib chiqadi va hokazo.

Maʼmuriy jarayonni umumiy holda tahlil qiladigan boʻlsak, uning kamida uch bosqichdan iborat ekanligi toʻgʻrisida xulosa chiqarish mumkin:

- 1) *maʼlum bir holatni baholash;*
- 2) *maʼmuriy akti tayyorlash va qabul qilish;*
- 3) *huquqiy akti ijro etish.*

Maʼmuriy jarayon bosqichlarini yanada aniqlashtirish ham mumkin. Masalan, davlat boshqaruvini amalga oshirish jarayonida davlat organlari oʻz faoliyatlarini quyidagi bosqichlarda:

– vujudga kelgan yoki hal qilinishi lozim boʻlgan muammoni aniqlash;

– mazkur muammoni hal etish rejasini ishlab chiqish va tasdiqlash;

– uni atroflicha oʻrganish va obyektiv baho berish;

– asoslantirilgan qarorlar qabul qilish;

– qarorni ijro etish yoki ijrosini tashkil etish va taʼminlash;

– qaror ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish;

– qaror ijro etilganligi toʻgʻrisidagi hisobotni talab qilish bosqichlarida amalga oshiradilar¹.

Birinchi bosqich turlicha nomlangan boʻlishi mumkin (masalan, xizmat tekshiruvi, roʻyxatga olish, berilgan shikoyatlarni tekshirish va hokazo), lekin barcha holatlarda ham bu bosqich zarur axborotlarni toʻplash, ularni rasmiylashtirish va baholashdan iborat boʻladi. Maʼmuriy

¹ *Хожиев Э.Т., Самиқжонов Ф.Р. Маъмурий қонунчилик тизими. – Т., 2005. – Б.12-13.*

faoliyatning bunday boshlang'ich harakatlarisiz, biron-bir qarorni qabul qilib bo'lmaydi. Jarayonning birinchi bosqichi ma'lum bir qaror (masalan, tasdiqlash, rag'batlantirish, jazo qo'llash) qabul qilishda zarur bo'lgan harakatlar yig'indisi hisoblanadi. Bunda huquqiy tashabbus, ma'lum bir holatlarga baho berish va unga huquqiy ta'sir etish vositalari, qaror loyihasini tayyorlashga qaratilgan harakatlar sodir etiladi. Birinchi bosqichda ma'lum bir ishlarning holati, muammolar, ularni hal etish yo'llari aniqlanadi. Qaror loyihasini tayyorlash vaqtida muammoni hal etishning ma'muriy-huquqiy tartibga solish vositasi tanlanadi, rasmiylashtiriladi, kelishib olinadi va muhokama qilinadi.

Ikkinchi bosqich qaror qabul qilish hisoblanadi. Kollegial organlarda qaror muhokama qilinadi va ovozga qo'yiladi. Ayrim hollarda qaror ish jarayoni tartibida, so'rov o'tkazish orqali qabul qilinadi. Aksariyat qarorlar esa yakka tartibda qabul qilinadi. Bu bosqichning asosiy xususiyati shundaki, tayyorlangan qaror loyihasi o'rganib chiqiladi va imzolash orqali qabul qilinadi. Bundan tashqari, qaror loyihasini o'rganish jarayonida unga o'zgartirish kiritilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Qaror qabul qilish – bu nimaningdir kelajagini, qandaydir harakatni sodir etishni belgilashdir. Qarorda uning ko'rsatmalarini aniq belgilab o'tish katta ahamiyatga ega. Ikkinchi bosqich qarorni rasmiylashtirish orqali tugallanadi.

Uchinchi bosqich ijro etish, ya'ni qarorni ijrochiga, manfaatdor shaxslarga yetkazishdan boshlanadi. Bu shaxsan tanishtirish (og'zaki, jo'natish, nusxasini topshirish va hokazo) orqali amalga oshiriladi. Agar qaror adresatlari doirasi keng bo'lsa, qaror bir necha nusxalarda ko'paytirilishi va yuborilishi yoki ommaviy axborot vositalarida, maxsus to'plamlarda e'lon qilinishi mumkin. Ijro etish – eng murakkab bosqichlardan biri. Aynan unda rahbarning ishchanlik, tashkil etish, boshqarish, jamoaning kelishuv asosida faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, ishni oxirigacha yetkazish kabi xislatlari namoyon bo'ladi.

3-§. Ma'muriy-protsessual normalar

Ma'muriy-protsessual huquq borasida yuridik adabiyotlarda turlicha yondashuvlar mavjud. Masalan, ba'zi huquqshunos-olimlar ma'muriy-protsessual huquqni huquq tizimining mustaqil tarmog'iga kiritadilar¹. Boshqalar esa, ma'muriy-protsessual huquq ma'muriy huquqning ichki sohasi hisoblanadi, deb ko'rsatadilar. D.N.Baxraxning fikricha, ma'muriy-

¹ Панова И.В. Административно-процессуальная деятельность в Российской Федерации. – Саратов, 2001. – С. 76–80.

protsessual huquq – ma'muriy huquq tarkibida bo'lgan va hokimiyat faoliyatini tartibga soluvchi keng doiradagi normalardan iborat bo'lib, yagona tizimga keltirilmagandir¹. V.D.Sorokin ma'muriy-protsessual huquq muammolari bo'yicha tadqiqotlar olib borib, uni o'zining predmeti, tizimi va tartibga solish uslubiga ega bo'lgan huquq tizimining mustaqil tarmog'i sifatida ko'rsatib o'tadi. Uning fikricha, ma'muriy-protsessual normalar – vakolatli davlat organlari tomonidan o'rnatilgan, ijro etuvchi hokimiyat organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi umumiy qoidalardir².

Ma'muriy ish yuritish faoliyatining turli ko'rinishlarga (huquq ijodkorligi, rag'batlantirish, ruxsat berish, yurisdiksiyaviy va hokazo) ega bo'lganligi sababli protsessual normalar aksariyat hollarda ma'muriy huquqning boshqa institutlari protsessual normalari bilan emas, balki tegishli institutlarning moddiy normalari bilan bog'liq bo'ladi. Jarayonlashtirishni keng doirada amalga oshirish bilan esa, protsessual normalarni yanada yaqinlashtirish, unifikatsiya qilish va yagona tizimga keltirish mumkin. D.N.Baxraxning fikricha, ma'muriy-protsessual qonunchilikni alohida tarmoqqa ajratish amaliyotda foydadan ko'ra ko'proq zarar keltirishi mumkin. Chunki, bunday ajratish bir butun normalarni ikki bo'lakka, ya'ni moddiy va protsessual normalarning alohidalashuviga olib keladi³.

Hozirgi vaqtda ma'muriy-protsessual huquq ma'muriy huquqning ma'lum bir institutlari doirasida tizimlashtirilgan keng doiradagi protsessual normalar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Mustaqillikkacha bo'lgan yuridik adabiyotlarda ma'muriy-protsessual normalar va uning tasnifi bo'yicha turli fikrlar bildirilgan. Jumladan, o'tgan asrning 50-yillarida S.S.Studenikin ma'muriy-protsessual normalarni ikki guruhga bo'lgan:

1) boshqaruv organlari tomonidan u yoki bu masalani hal etish tartibini belgilab beruvchi normalar;

2) sud organlari tomonidan ijroiya-farmoyish berish faoliyatiga taalluqli bo'lgan masalalarni hal etish tartibini belgilab beruvchi normalar.

Keyinchalik bu borada tadqiqotlar olib borgan N.G.Saliщyeva ma'muriy-protsessual normalarga quyidagilarni kiritadi:

¹ Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – М., 2004. – С. 549–552.

² Сорочкин В.Д. Административно-процессуальное право: Учебник. – СПб., 2004. – С. 74–110.

³ Сорочкин В.Д. Административно-процессуальное право: Учебник. – СПб., 2004. – С. 74–110.

– ma'muriy majburlov choralarini qo'llash bo'yicha ishlarni hal etishning umumiy prinsiplarini belgilab beruvchi yoki mustahkamlovchi normalar;

– ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs huquqlarining kafolatlarini belgilab beruvchi normalar;

– ijro etuvchi va farmoyish beruvchi organlarning protsessual harakatlarini rasmiylashtirishga qaratilgan hujjatlar tayyorlashni belgilab beruvchi normalar;

– ish olib borishning protsessual tartibi, shuningdek, qarorlar qabul qilish tartibini belgilab beruvchi normalar;

– qabul qilingan qaror ustidan tegishli boshqaruv organi yoki sudga shikoyat qilish tartibini belgilab beruvchi normalar.

Shu bilan birga, B.B.Xangeldiyev ma'muriy-protsessual normalarning uch guruhini ajratadi, ya'ni: yuridik tabiatiga ko'ra jinoyat-protsessual normalarga yaqin bo'lgan qoidalar; fuqarolik jarayoniga yaqin bo'lgan qoidalar; boshqa barcha normalar, ya'ni tashkil etish faoliyatini amalga oshirish jarayonining tartibini belgilab beruvchi normalar. Uning fikricha, ma'muriy-protsessual huquq normalarini mazmuniga qarab bir necha guruhga ajratish mumkin:

– *ma'muriy huquq ijodkorligini ta'minlovchi normalar;*

– *operativ-farmoyish berish, huquqni qo'llash faoliyatini ta'minlovchi normalar;*

– *ma'muriy yurisdiksiyaviy faoliyatni ta'minlovchi normalar;*

– *ma'muriy jarayonning biron-bir guruhiga kirmaydigan normalar.*

Oxirgi guruh normalarning mazmuni shundan iboratki, faoliyatning ma'lum bir tomonlarini protsessual normalar bilan tartibga solish, uning protsessual shaklga ega ekanligini anglatmaydi hamda bu faoliyat protsessual faoliyat deb atalishi mumkin emas¹. V.D.Sorokin esa normalarning umumiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ma'muriy-protsessual normalarni quyidagilarga bo'ladi:

mazmuniga ko'ra:

1) *iqtisodiyot va uning turli sohalarida* vujudga keladigan ma'muriy-protsessual munosabatlarni;

2) *ijtimoiy-madaniy sohalarda* vujudga keladigan ma'muriy-protsessual munosabatlarni tartibga soluvchi normalar;

3) *ma'muriy-siyosiy sohalarda* vujudga keladigan ma'muriy-protsessual munosabatlarni tartibga soluvchi normalarga bo'linadi.

¹ Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – М., 2004. – С. 551.

Tartibga solish hajmiga ko'ra:

1) davlat boshqaruvining barcha sohalarida qo'llaniladigan *umumiy normalar*;

2) yagona soha doirasida qo'llaniladigan *maxsus normalar*.

Ma'muriy-protsessual normalar *yuridik kuchiga ko'ra*, turli darajadagi davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilingan qoidalarga bo'linadi. Masalan, qonunlarda ko'rsatib o'tilgan ma'muriy-protsessual normalar ma'lum bir davlat organlarining (vazirlik, davlat qo'mitasi) normativ hujjatlarida nazarda tutilgan normalarga qaraganda yuqori yuridik kuchga ega.

Ma'muriy-protsessual normalar tatbiq etiladigan ***huquq subyektlari doirasiga*** ko'ra:

– *fuqarolarning xulq-atvorini* belgilab beruvchi normalar;

– *ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini* tartibga soluvchi normalar;

– *turli mulk shakliga asoslangan korxonalar va muassasalar faoliyatini* tartibga soluvchi normalar;

– *siyosiy va siyosiy bo'lmagan jamoat birlashmalari faoliyatini* tartibga soluvchi normalarga bo'linadi.

Ma'muriy ish yuritishning turlariga qarab:

– *ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan normativ hujjatlarni qabul qilish* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *davlat boshqaruvi sohasida fuqarolarning va tashkilotlarning murojaatlari* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *ma'muriy-huquqiy shikoyatlar va nizolar* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *rag'batlantirish* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *ruxsat berish* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *litsenziya berish* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *ijro etish* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *ma'muriy huquqbuzarlik* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalar;

– *davlat boshqaruvi sohasida intizomiy ishlar* bo'yicha ish yuritishni tartibga soluvchi normalarga bo'linadi.

Dispozitsiyasining mazmuniga ko'ra, ma'muriy-protsessual normalarni quyidagilarga bo'lish mumkin:

1) *faol shaklda ifodalangan va namunali xulq-atvorda bo'lishga majbur etadigan* normalar;

2) *huquq subyektiga xulq-atvorni tanlash imkoniyatini beruvchi*, ya'ni vakolat beruvchi normalar;

3) *passiv shaklda ifodalangan va ma'lum bir xulq-atvorni taqiqlab qo'yadigan* normalar.

Ma'muriy-protsessual normalar ***makonda (hududda)gi harakatiga ko'ra***, sohaga taalluqliligidan qat'i nazar, butun hududda harakat qiladigan normalar hamda *ma'lum bir hududlarda* harakat qiladigan normalarga bo'linadi. ***Vaqt bo'yicha harakatiga ko'ra*** esa, *amalda bo'lish muddati belgilanmagan*, ya'ni tegishli davlat organi tomonidan bekor qilinmagan harakatda bo'ladigan normalar hamda ma'lum bir muddatga mo'ljallangan normalarga ajraladi¹.

Demak, ma'muriy-protsessual normalar – bu vakolatli davlat organlari tomonidan o'rnatilgan, ijro etuvchi hokimiyat organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalaridir. Ma'muriy-protsessual normalarni turli asoslarga ko'ra guruhlarga bo'lish, ya'ni tasniflash mumkin. Ularning barchasi umumiy maqsadga – davlat boshqaruvini amalga oshirish jarayonini o'rnatishga va tartibga solishga qaratilgandir.

4-§. Ma'muriy-protsessual munosabatlar

Ma'muriy-protsessual munosabatlar jamiyatda vujudga keladigan huquqiy munosabatlarning bir ko'rinishi bo'lib, huquqiy normalarda nazarda tutilgan aniq subyektlar o'rtasidagi yuridik aloqalarni anglatadi. Ma'muriy-protsessual munosabatlar unda ishtirok etuvchi subyektlarning belgilangan xulq-atvorda bo'lishini nazarda tutadi. U hamma vaqt ma'muriy-protsessual normalar asosida vujudga keladi. Albatta, huquqiy normaning mavjud bo'lishi, huquqiy munosabatni vujudga kelishiga yetarli emas. Huquqiy munosabatning vujudga kelishi uchun huquq subyekt (huquq layoqati va muomala layoqati) va yuridik faktlarning (harakat, harakatsizlik, hodisa) mavjud bo'lishi ham talab qilinadi.

Ma'muriy-protsessual munosabatlarni amalga oshirish barcha huquqiy munosabatlar singari, davlatning ta'sir choralari bilan ta'minlanadi. Ular turli-tuman bo'lib, faqatgina majburlov choralari bilan chegaralanmaydi. Ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatida vujudga keladigan aksariyat ma'muriy-protsessual munosabatlarni amalga oshirishda davlatning

¹ *Сорокин В.Д.* Административно-процессуальное право: Учебник. – СПб., 2004. – С. 74–110.

majburlov choralarini qo'llash zaruriyati mavjud emas. Chunonchi, yuqorida ko'rsatib o'tilgan ma'muriy-protsessual munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari ularni huquqiy munosabatlarning bir ko'rinishi sifatida ifodalashga imkon beradi. Lekin bu xususiyatlar ma'muriy-protsessual munosabatlarning mazmunini to'liq yoritib bera olmaydi. Shu sababli, asosiy e'tiborni ularning alohida xususiyatlarining qisqacha tavsifiga e'tibor qaratish lozim. *Birinchidan*, ma'muriy-protsessual munosabatlar – davlat boshqaruvi sohasida ijro etuvchi hokimiyat organlarining vakolatlarini amalga oshirish jarayonida vujudga keladi hamda moddiy normalar singari aniq ifodalangan boshqaruv xususiyatiga ega. *Ikkinchidan*, bu munosabatlar protsessual huquqiy munosabatlardir. Agar, ma'muriy-protsessual munosabatlarning birinchi xususiyati ularni moddiy normalarga yaqinlashtirsa, ikkinchi xususiyati bu ikkala norma o'rtasidagi aniq chegarani belgilab beradi.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar ma'muriy-moddiy munosabatlardan farq qilgan holda quyidagi xususiyatlarga ega:

protsessual munosabatlar moddiy munosabatlardan *vujudga kelishining xususiyatiga qarab* farqlanadi. Masalan, moddiy munosabatlar vujudga kelishi uchun huquq normasi, huquq subyektliligi va yuridik faktning bo'lishi talab qilinadi. Ma'muriy-protsessual munosabatlarning vujudga kelishi uchun esa, yana bir huquqiy normaning ko'rinishi – protsessual normalar bo'lishi kerak, ya'ni bu munosabatlar – moddiy normalar bilan bir vaqtda protsessual normalar mavjudligida vujudga kelishi mumkin. Moddiy norma bo'lmaganda ma'muriy-protsessual munosabatlarning predmeti ham bo'lmaydi, protsessual normaning bo'lmaganligi esa, umuman, bunday munosabatlarning vujudga kelishini inkor etadi;

protsessual munosabatlar moddiy munosabatlardan huquqiy normalar orqali *tartibga solinishiga ko'ra* farqlanadi. Masalan, protsessual normalar moddiy normalardan farqli ravishda, subyektlar amalga oshiradigan harakatlarda katta ahamiyatga ega bo'lgan «*dinamik*» munosabatlarni tartibga soladi. Protsessual munosabatlar ishtirokchilarining harakati qonunda belgilangan tartibda va ketma-ketlikda amalga oshiriladi;

protsessual munosabatlar moddiy munosabatlardan *o'zining ahamiyati bilan* ham farqlanadi. Ma'muriy-protsessual munosabatlarning asosiy vazifasi – bu tegishli moddiy normalar amalga oshirilishini ta'minlashdan iboratdir;

protsessual munosabatlar moddiy munosabatlardan *o'zining tuzilishiga ko'ra* farqlanadi. Ma'muriy-protsessual munosabatlar murakkab tuzilishga ega. Protsessual munosabatlarda bir necha subyektlar ishtirok etib,

harakatlarni ketma-ketlikda amalga oshirish orqali munosabat kengayib, rivojlanib boradi hamda o'zining yuridik mazmunini, tarkibini o'zgartiradi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqanda, ma'muriy-protsessual munosabatlarni *asosiy* va *ko'maklashuvchi (yordamchi)* munosabatlarga ajratish mumkin. Protsessual munosabatlarning ishtirokchilari mazkur munosabatlarda turlicha o'rinni egallaydi va ularning huquqiy maqomi o'zgarib turadi;

protsessual munosabatlar moddiy munosabatlardan *subyektlar doirasiga qarab* ham farqlanadi. Protsessual munosabatlarning ishtirokchisi sifatida moddiy munosabatlarning barcha ishtirokchilari, shuningdek, moddiy munosabatlarda ishtirok etmagan boshqa ishtirokchilar ham namoyon bo'lishi mumkin.

Ma'muriy-protsessual munosabatlarni bir necha asoslarga qarab tasniflash mumkin. Binobarin, *mazmuniga ko'ra* ular: *iqtisodiyot va uning turli sohalarida vujudga keladigan ma'muriy-protsessual munosabatlar; ijtimoiy-madaniy sohalarida vujudga keladigan ma'muriy-protsessual munosabatlar; ma'muriy siyosiy sohalarida vujudga keladigan ma'muriy-protsessual munosabatlarga bo'linadi.*

Ma'muriy ish yuritish turlariga ko'ra:

– *ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan normativ hujjatlarni qabul qilish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *davlat boshqaruvi sohasida fuqarolarning va tashkilotlarning murojaatlari bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *ma'muriy huquqiy shikoyatlar va nizolar bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *rag'batlantirish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *ruxsat berish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *litsenziya berish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *ijro etish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *ma'muriy huquqbuzarlik bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;*

– *davlat boshqaruvi sohasida intizomiy ishlar bo'yicha vujudga keladigan munosabatlarga bo'linadi.*

Sohaga taalluqliligiga ko'ra, *ma'muriy-huquqiy moddiy munosabatlarni amalga oshirish maqsadiga ega bo'lgan munosabatlar; fuqarolik huquqi normalari bilan tartibga solingan moddiy munosabatlarni amalga oshirish maqsadiga ega bo'lgan munosabatlar; mehnat huquqi normalari bilan tartibga solingan moddiy munosabatlarni amalga oshirish maqsadiga ega bo'lgan munosabatlar; moliya huquqi normalari bilan tartibga solingan moddiy munosabatlarni amalga oshirish maqsadiga ega bo'lgan munosabatlar; oila huquqi normalari bilan tartibga solingan moddiy munosabatlarni amalga oshirish maqsadiga ega bo'lgan munosabatlar va hokazo.*

Ma'muriy-protsessual munosabatlar *ishtirokchilari huquqlari va majburiyatlarining o'zaro munosabatiga ko'ra* quyidagicha vujudga keladi:

1) *gorizontal* munosabatlar bir-biriga bo'ysunmagan va yagona huquqiy darajadagi subyektlar o'rtasida vujudga keladi. Masalan, biron-bir normativ hujjatni tayyorlashda ikki subyekt o'rtasida, kelishuv asosida vujudga keladigan munosabatlar;

2) *vertikal* munosabatlar bo'ysunuv asosida vujudga keladi. Ma'muriy-protsessual munosabatlarga, moddiy munosabatlar singari, yuqoridan pastga yoki pastdan yuqoriga qarab rivojlanishning farqi yo'q;

3) *diagonal* munosabatlar vertikal munosabatlarga o'xshab ketadi. Lekin undan farqli ravishda, turli organlar tizimiga kiruvchi yuqori va quyi subyektlar o'rtasida vujudga keladi.

Ma'muriy jarayon ishtirokchilariga individual ishtirokchilarni – fuqarolarni (xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ham), ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning tarkibiy bo'linmalari, jamoat birlashmalari davlat xizmatchilari, shuningdek, qonunchilik hujjatlarida ko'rsatib o'tilgan boshqa shaxslarni (masalan, sud) kiritish mumkin. Demak, *ma'muriy-protsessual munosabatlar* – ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solinadigan, ijro etuvchi hokimiyat organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan huquqiy munosabatlardir.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar bir necha asoslarga qarab turli guruhlarga ajratilishi mumkin. Ular aniq subyektlar va boshqa ma'muriy jarayon ishtirokchilari o'rtasida huquqiy aloqalarning vujudga kelishida ifodalanadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ma'muriy jarayon deganda nimani tushunasiz?
2. Ma'muriy jarayonning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
3. Ma'muriy-protsessual faoliyat haqida so'zlab bering.
4. Ma'muriy ish yuritish tartiblari haqida tushuntiring.
5. Ma'muriy ish yuritish turlari haqida so'zlab bering.
6. Ma'muriy jarayonning qanday umumiy bosqichlari mavjud?
7. Ma'muriy-protsessual normalarni ta'riflang.
8. Ma'muriy-protsessual normalarni tasniflab bering.
9. Ma'muriy-protsessual munosabatlar tushunchasi va xususiyatlari qanday?
10. Ma'muriy-protsessual munosabatlarning turlarini aytib bering.

XV BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR BO'YICHA ISH YURITISH

1-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishning vazifalari, prinsiplari va umumiy qoidalari

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritish – ma'muriy protsess tarkibidagi ma'muriy yurisdiksiyaviy faoliyatning alohida turi bo'lib, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni qo'zg'atish, ish bo'yicha dalillar to'plash, protsessual hujjatlar tuzish, ularni ko'rib chiqish hamda ishni tugatishgacha bo'lgan harakatlar majmuidan iborat.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishning asosiy vazifalari:

- 1) har bir ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama, to'la va obyektiv ravishda aniqlash;
- 2) ishlarni qonunchilik hujjatlariga muvofiq hal etish;
- 3) chiqarilgan qaror ijrosini ta'minlash;
- 4) ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash;
- 5) huquqbuzarlikning oldini olish;
- 6) fuqarolarni O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalash;
- 7) qonun ustuvorligini ta'minlash va mustahkamlash.

Har bir ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama, to'la va obyektiv ravishda aniqlash vazifasini tahlil qilganda, huquqbuzarlik ishini to'g'ri ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan barcha holatlarni aniqlash lozim. Bunday holatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganligi;
- ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etishda shaxsning aybdorlik darajasi;
- ma'muriy huquqbuzarlikning ma'muriy javobgarlikni vjudga keltirishi;
- mulkiy zarar keltirilganligi;
- ma'muriy javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarning mavjudligi;
- huquqbuzarga oid, shuningdek, ish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa ma'lumotlar;
- ishni to'xtatishga olib keladigan holatlarning mavjudligi va boshqalar.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlari bo'yicha har bir holatni o'z vaqtida aniqlash – ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida belgilangan muddatlarga rioya etishni nazarda tutadi. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritish mazmuni nafaqat ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama va to'la aniqlab olishni, balki uning obyektivligi, xolisligini ham talab qiladi. Chunki, bu toifadagi ishlarni ko'rib chiqishning asosiy prinsiplaridan biri – obyektivlikdir. Ushbu prinsipdan kelib chiqib, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar barcha holatlarni aniqlashlari shart. Obyektivlik ishga nisbatan adolatsizlik, taxminlarga asoslangan holda javobgarlikka tortilayotgan shaxsning manfaatini ko'zlab guvohlik beradigan holatlarni mensimaslikni istisno etadi. Bundan tashqari, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishning obyektivligi ushbu jarayon ishtirokchilariga, ularning shikoyatlari va boshqa murojaatlariga nisbatan hurmat bilan qarashni nazarda tutadi.

Amaliyotda ushbu prinsipni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi bilan bir qancha kafolatlar o'rnatilgan (masalan, huquqbuzarlikka oid ishlar qayta ko'rib chiqilishi mumkin) ma'lum bir holatda ishni ko'rib chiquvchi davlat organi (mansabdor shaxslar) hujjatlarni talab qilib olishi, ekspertiza o'tkazishi va boshqa choralarni ko'rishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni qonunchilik hujjatlariga binoan, hal etish – ma'muriy faoliyatda qonuniylikni ta'minlashning asosiy qoidalaridan biri hisoblanadi. Mazkur qoidaning mohiyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasidan kelib chiqadi, ya'ni huquqbuzar faqat qonunchilik hujjatlarida ko'rsatilgan asoslarda va tartibda ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar bo'yicha chiqarilgan qarorlarni ijro etish ham ish yuritishning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Ma'muriy javobgarlikka tortish bo'yicha qarorlarni ijro etmaganlik, huquqbuzarliklarga qarshi kurashishning samarasini pasaytiradi, qonuniylik prinsipiga putur yetkazadi. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishda ma'muriy huquqbuzarliklarni sodir etish sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash, uning ogohlantirish va bartaraf etish funksiyasi hisoblanadi. Ma'muriy-yurisdiksiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari va mansabdor shaxslar nafaqat huquqbuzarlik sabablarini aniqlashlari, balki ushbu sabab va sharoitlarni bartaraf etish choralari ham ko'rishlari lozim. MJtKning 313-moddasiga ko'ra, ishni ko'rib chiquvchi organ(mansabdor shaxs)

ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etish sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlaganda, bu sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf qilish yuzasidan choralar ko'rish to'g'risidagi taqdimnomani tegishli korxonaga, muassasa, tashkilot rahbariga kiritadi. Rahbar taqdim kelib tushgan kundan boshlab bir oy ichida uni kiritgan organga (mansabdor shaxsga) ko'rilgan chora haqida ma'lumot berishi shart.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni yuritish tartibi MJtK, Oliy Majlisning qonunchilik hujjatlari, Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va boshqa qonun hamda qonunosti hujjatlari bilan belgilanadi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar tartibiga ko'ra quyidagi hollarda yuritilishi mumkin emas (qo'zg'atilgan ish esa to'xtatilishi lozim):

- 1) ma'muriy huquqbuzarlik hodisasi yoki belgisi yo'q bo'lsa;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish paytida shaxs o'n olti yoshga to'lmagan bo'lsa;
- 3) g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlikni sodir etgan shaxs aqli noraso bo'lsa;
- 4) shaxs harakatni zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat holatida sodir etganda;
- 5) amnistiya aktining chiqishi, agar u ma'muriy jazo chorasi qo'llanilishini bekor qilsa;
- 6) ma'muriy javobgarlikni belgilovchi hujjat bekor qilingan bo'lsa;
- 7) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish paytida MJtKning 36-moddasida nazarda tutilgan muddatlar o'tib ketgan bo'lsa;
- 8) vakolatli organ (mansabdor shaxs) tomonidan ma'muriy javobgarlikka tortilgan shaxsga nisbatan shu fakt yuzasidan ma'muriy jazo berish yoki ishlarni tugatish to'g'risida qaror chiqarilgan bo'lsa, shuningdek, mazkur fakt yuzasidan jinoyat ishi qo'zg'atilgan bo'lsa;
- 9) ishni yuritish paytida shu shaxs vafot etgan bo'lsa;
- 10) huquqbuzarlikning oqibatlari bartaraf etilgan taqdirda shaxsni javobgarlikdan ozod etish ushbu Kodeksning tegishli moddasida nazarda tutilgan bo'lsa.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar barcha fuqarolarning kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy ahvoli, irqi va millati, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga bo'lgan munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyati, yashash joyi va boshqa holatlaridan qat'i nazar, qonun oldida va shu ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) oldida tenglik asosida ko'rib chiqiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish o'zbek, qoraqalpoq tilida yoxud muayyan joydagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda yuritiladi. Ish yuritilayotgan tilni bilmaydigan protsess ishtirokchilariga tarjimon orqali ish materiallari bilan to'liq tanishish va ishning mohiyati bo'yicha ko'rib chiqish chog'ida qatnashish huquqi, shuningdek, o'z ona tilida so'zlash huquqi ta'minlanadi. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish ochiq ko'riladi. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishning tarbiyaviy va ogohlantiruvchi rolini oshirish maqsadida bunday ishlar huquqbuzarning ish, o'qish joyidagi jamoalarida yoki yashash joyida ko'rib chiqilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik bo'yicha ish yuritish jarayonida prokuror nazorati o'rnatiladi. Bunda prokuror:

- ma'muriy ish qo'zg'atish;
- ishga oid hujjatlar bilan tanishib chiqish;
- ma'muriy huquqbuzarlik bo'yicha ish yuritayotgan organ (mansabdor shaxs)ning harakatlari qonuniyligini tekshirish;
- ishni ko'rib chiqishda qatnashish;
- ishni ko'rib chiqish vaqtida vujudga kelgan masalalar xususida xulosalar berish;
- ish yuzasidan qabul qilingan qarorga va shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga norozilik bildirish;
- chiqarilgan qaror ijrosini to'xtatib turish va qonunda belgilangan boshqa harakatlarni amalga oshirish huquqiga ega.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishga oid ma'lumot haqiqiy hisoblanadi. Ushbu ma'lumotlarga asoslanib tegishli organlar (mansabdor shaxslar) ma'muriy huquqbuzarlik holati yuz bergan yoki bermaganligini, shaxsning aybdorligini va ishni to'g'ri hal etish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarni qonunda belgilangan tartibda aniqlaydilar. Ma'muriy huquqbuzarlik holatini ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) dalillarni baholaydi, ishning barcha holatlarini har tomonlama to'la-to'kis va obyektiv ravishda tekshirib chiqadi.

Dalillar ma'muriy huquqbuzarlik ishiga oid barcha faktik ma'lumotlar hisoblanadi. Ushbu ma'lumotlar orqali quyidagilar: ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgani yoki etilmaganligi; shaxsning huquqbuzarlik sodir etishda aybdorligi; ishni qonuniy ko'rish uchun boshqa barcha holatlar aniqlanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishi quyidagi dalillar orqali belgilanadi:

- 1) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma;
- 2) ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning tushuntirish xatlari;

- 3) jabrlanuvchi, guvohlarning ko'rsatuvlari va ularning arizalari hamda tushuntirish xatlari;
- 4) ekspert xulosasi;
- 5) ashyoviy dalillar;
- 6) ashyo va hujjatlarni olib qo'yish to'g'risida tuzilgan bayonnomalar va boshqa materiallar;
- 7) ovozli va videoyozuvlar;
- 8) kinotasvir va fotosuratlar.

Ishni ko'rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarlik holatida jinoyat belgilari bor degan xulosaga kelsa, u materiallarni prokurorga, dastlabki tergov yoki surishtiruv organiga topshirishi shart.

Ma'muriy huquqbuzarlik bo'yicha ish yuritishning birinchi bosqichi ishni qo'zg'atishdir. Bunda vakolatli mansabdor shaxs tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik sodir qilinganligi to'g'risida bayonnoma tuziladi. Huquqbuzarlik sodir bo'lgan joyda jarima solish ko'zda tutilgan bo'lsa, MJtKning 283-moddasiga asosan, fuqaro o'zi sodir etgan huquqbuzarlik faktiga e'tiroz bildirmasa va jarimaning miqdori eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan oshmasa, yo'l harakati qoidabuzarliklari to'g'risidagi ishlar yuzasidan esa faqat MJtKning 138-moddasining birinchi, ikkinchi va uchinchi qismlarida nazarda tutilgan hollarda aybdor shaxs jarimani darhol to'lasa, bu joyning o'zida undirib olinadigan jarima deb e'tirof etiladi. Bunda huquqbuzarga qat'iy moliyaviy hisobot hujjati hisoblangan belgilangan nusxadagi kvitansiya beriladi. Agar fuqaro o'ziga solinadigan jarimaga e'tiroz bildirsa, u holda qonunga asosan bayonnoma tuzishi lozim. Shuningdek, transport vositasidan foydalanib sodir etilgan yo'l harakati qoidalari buzilganligi maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan taqdirda ham ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzilmaydi. Bayonnoma savodli, xatosiz yozilishi, tushunchalar aniq va ravon bayon etilishi zarur. Bayonnomaning tuzilgan vaqti va joyi, tuzuvchining hamda unda tilga olinayotgan shaxslarning familiyasi, ismi, otasining ismi, ish joyi, lavozimi, manzili, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joy, ana shunday huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normativ hujjat, ishni ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlar aniq ko'rsatilishi kerak. Bayonnomaga uni tuzgan shaxs va ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs imzo qo'yadi, guvoh va jabrlanuvchilar bo'lganda, ular ham imzo chekadilar.

Huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bayonnomani imzolashdan bosh tortgan taqdirda, bayonnomaga shu haqda yozib qo'yiladi. U bayonnomaning

mazmuni yuzasidan o'z mulohazalarini bildirishga, bayonnomaga imzo qo'ymasligining sabablarini bayon etishga haqli va bu mulohazalar bayonnomaga ilova qilinadi. Bayonnomani tuzish paytida huquqbuzarga MJtKning 294-moddasida nazarda tutilgan uning huquq va burchlari tushuntiriladi va bu haqda bayonnomada qayd etiladi. Bayonnoma boshqa hujjatlar va ish bo'yicha ashyoviy dalillar bilan birga huquqbuzarlik sodir etilgan yoki aniqlangan paytdan boshlab bir sutkadan kechiktirmay ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan organ (mansabdor shaxs)ga yuboriladi. Huquqbuzarlik sodir etilgan joyda bayonnomani tuzishning iloji bo'lmasa, ichki ishlar organlari xodimi tomonidan huquqbuzar ichki ishlar organlari binosiga yoki militsiya tayanch punktiga yoxud o'zini o'zi boshqarish organi binosiga olib kelinishi mumkin.

Transport vositalaridan foydalanish, harakat tartibini va xavfsizlikni saqlash, transportdagi yuklarni but saqlashni ta'minlash, xalq iste'moli mollarni respublikadan olib chiqib ketish, yong'inga qarshi kurash, shuningdek, sanitariya-gigiyena va epidemiologiya qoidalarini buzgan huquqbuzarning kimligini isbotlovchi hujjatlari bo'lmasa va u haqda zarur ma'lumotlarni berishi mumkin bo'lgan guvohlar yo'q bo'lsa, huquqbuzar vakolatli shaxs tomonidan ichki ishlar organiga olib kelinishi mumkin.

O'rmon yoki ov qilish, baliq tutish va baliq zaxiralarini, hayvonot dunyosini saqlash va undan foydalanish to'g'risidagi boshqa qonunlar buzilib, basharti huquqbuzarning shaxsini huquq buzilgan joyning o'zida aniqlashning iloji bo'lmasa, o'rmon soqchiligi, davlat va idora xodimlari, shirkat o'rmonlarida esa ushbu o'rmon xo'jaliklarining xodimlari, ov qilish qoidalariga rioya qilinishi ustidan nazorat olib boruvchi organlarning mansabdor shaxslari, shuningdek, ichki ishlar organlari xodimlari, jamoat birlashmalarining nazoratchilari ana shunday huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni ichki ishlar yoki mahalliy davlat organlarining binosiga olib kelishlari mumkin.

Qo'riqlanadigan obyektlarga, boshqa xil davlat yoki jamoat mulkiga tajovuz qilish bilan bog'liq huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda huquqbuzar harbiylashtirilgan soqchilik xodimlari tomonidan harbiylashtirilgan soqchilik xizmati binosiga yoki ichki ishlar organiga olib kelinishi mumkin.

Huquqbuzarni iloji boricha qisqa muddatda olib kelish lozim. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni har jihatdan to'la va adolatli hal etish uchun huquqbuzar ma'muriy yo'l bilan ushlab turilishi, ya'ni shaxsan ko'rikdan o'tkazilishi, uning kiyim-kechaklari ko'zdan kechiri-

lishi, undan ashyo va hujjatlar olib qo'yilishi mumkin. Bunday hollarda huquqbuzarni ma'muriy yo'l bilan ushlab turish to'g'risida bayonnoma tuziladi. Huquqbuzarning iltimosiga ko'ra, ushlab turilgan joy haqida uning qarindoshlariga, ish yoki o'qish joyiga xabar berilishi lozim. Voyaga yetmagan shaxs ushlab turilganda, bu haqda uning ota-onasi yoki ular o'rnini bosuvchi shaxs albatta xabardor qilinishi kerak.

2-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishni ta'minlash choralari

Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishni ta'minlash maqsadida MJtK va boshqa qonunchilik hujjatlari asosida quyidagilar amalga oshiriladi:

- dastlab ma'muriy huquqbuzarlikni to'xtatish;
- huquqbuzarning shaxsini aniqlash;
- joyning o'zida jarima undirish maqsadida kvitansiyalarni rasmiylashtirish;
- joyning o'zida jazo qo'llanilmaydigan holatlarda tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish;
- hujjatlarni joyning o'zida rasmiylashtirishning imkoni bo'lmagan taqdirda, tegishli huquqni muhofaza qiluvchi organlarning binolariga ushlab keltirish;
- ma'muriy yo'l bilan ushlab turish bayonnomasini tuzish;
- ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzish;
- ishlarning o'z vaqtida va to'g'ri ko'rib chiqilishini ta'minlash;
- ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan chiqarilgan qarorlarni ijro etish maqsadida mazkur shaxsni ma'muriy yo'l bilan ushlab turish;
- shaxsni ko'rikdan o'tkazish;
- ashyolarini, transport vositalarini ko'zdan kechirish;
- ashyo hamda hujjatlarni olib qo'yish.

Shaxsni sodir etgan huquqbuzarligi uchun MJtK va boshqa qonunlar asosida ma'muriy yo'l bilan ushlab turilishi nazarda tutilgan bo'lsa, huquqbuzarga nisbatan ma'muriy yo'l bilan ushlab turish to'g'risida bayonnoma tuziladi.

Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish bayonnomasida quyidagilar bo'lishi lozim:

- bayonnoma tuzilgan sana va joy;

- bayonnoma tuzgan shaxsning lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi;
- ushlab turilgan shaxs haqidagi ma'lumotlar;
- uni ushlab turish vaqti, joyi va ushlab asoslari;
- bayonnomaning tuzgan mansabdor shaxs va ushlab turilgan shaxsning imzolari;
- ushlab turilgan shaxs bayonnomaning imzolashdan bosh tortgan taqdirda, bayonnomaga shu haqda yozib qo'yish;
- ushlab turilgan shaxsning iltimosiga ko'ra, u ushlab turilgan joy haqida uning qarindosh-urug'lari, advokat, ish yoki o'qish joyidagi ma'muriyat xabardor qilinganligini yozib qo'yish; voyaga yetmagan shaxs ushlab turilgani haqida uning ota-onasi yoki ular o'rnini bosuvchi shaxslar albatta xabardor qilinganligini yozib qo'yish.

MJKning 287-moddasiga muvofiq, quyidagi organlar (mansabdor shaxslar) ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni ma'muriy yo'l bilan ushlab turishga haqli: ichki ishlar organlari; chegara qo'shinlari; qo'riqlanadigan obyekt joylashgan yerdagi harbiy soqchilikning katta mansabdor shaxsi; harbiy avtomobil inspeksiyasining mansabdor shaxslari; O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlarining mansabdor shaxslari; bojxona organlari xizmatchilari; harbiy patrul; davlat soliq organlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti hamda uning joylardagi bo'linmalarining mansabdor shaxslari.

Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish uch soatdan ortiq davom etishi mumkin emas. Ayrim hollarda alohida zarurat tufayli O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlarida ma'muriy yo'l bilan ushlab turishning boshqacha muddatlari belgilanishi mumkin. Chegara tartibini yoki O'zbekiston Respublikasi davlat chegarasi orqali o'tish punktlaridagi tartibni buzgan shaxslar bayonnoma tuzish uchun uch soatgacha ushlab turilishi mumkin, huquqbuzarning shaxsi va huquqbuzarlik holatlarini aniqlash uchun zarur bo'lgan hollarda esa ushlab turish paytidan boshlab 24 soat ichida prokurorga yozma tarzda ma'lum qilib, uch sutkagacha yoki huquqbuzarda o'zining shaxsini tasdiqlovchi hujjat bo'lmasa, prokurorning sanksiyasi bilan o'n sutkagacha ushlab turilishi mumkin. Ma'muriy ishlar bo'yicha sudya yoki ichki ishlar organi boshlig'i (boshliq o'rinbosari) tomonidan quyidagi ma'muriy huquqbuzarliklarni sodir etgan yoxud o'zining shaxsi to'g'risidagi ma'lumotlarni yashirgan shaxslarning huquqbuzarlik to'g'risidagi ishi ko'rib chiqilgunga qadar 24 soatgacha ushlab

turilishi mumkin. Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish muddati huquqbuzarni bayonnoma tuzish uchun olib kelish paytidan, mast holdagi shaxslar uchun esa ular hushyor tortgan vaqtdan boshlanadi.

Shaxsni ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish MJtKning 289-moddasiga asosan amalga oshiriladi. Shaxsni ko'rikdan o'tkazish ichki ishlar organlarining, harbiy soqchilik, havo transportining, bojxona organlari va chegara qo'shinlarining vakolatli shaxslari, O'zbekiston Respublikasi qonunlarida bevosita nazarda tutilgan hollarda esa, shunga vakolati bo'lgan boshqa organlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Shaxsni ko'rikdan o'tkazish ko'rikdan o'tkazilayotgan shaxs bilan bir jinsda bo'lgan shaxslar tomonidan va shu jinsdagi ikkita xolis guvoh ishtirok etgan holda amalga oshiriladi.

Ashyolarni ko'zdan kechirib chiqish ichki ishlar organlarining, harbiy soqchilikning, havo transportining, bojxona organlarining, chegara qo'shinlarining, soliq organlarining, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legalashtirishga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo'linmalarining, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlarining, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida bevosita nazarda tutilgan hollarda esa tegishli vakolati bo'lgan organlarning boshqa vakolatli shaxslari tomonidan amalga oshiriladi.

Ashyolarni, ov qilish va baliq tutish qurollarini, qo'lga kiritilgan mahsulotlar va boshqa buyumlarni ko'zdan kechirish, odatda, shu ashyo va buyumlar kimning mulki yoki egaligida bo'lsa, o'sha shaxs ishtirokida amalga oshiriladi. Kechiktirib bo'lmaydigan hollarda mazkur ashyolar, buyumlarni mulkdorsiz (egasisiz) ikki nafar xolis guvoh ishtirokida ham ko'zdan kechirilishi mumkin.

Shaxsiy ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish to'g'risida bayonnoma tuziladi yoki ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomaga yoxud ma'muriy yo'l bilan ushlab turish to'g'risidagi bayonnomaga tegishincha yozib qo'yiladi. Bojxona muassasalarida shaxsiy ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish bojxonaga doir qonunchilik hujjatlari bilan belgilangan tartibda o'tkaziladi. MJtKning 290-moddasiga asosan, ashyo va hujjatlarni olib qo'yish, huquqbuzarlarni ushlab, shaxsiy ko'rikdan o'tkazish yoki ashyolarini ko'zdan kechirish vaqtida aniqlangan huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday ashyolarga kiradigan ashyo va hujjatlar, ma'muriy yo'l bilan ushlab turishga vakolatli organlar (mansabdor shaxslar) (MJtK 287-m.) hamda shaxsni ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish (MJtK 289-m.) vakolatiga ega

bo'lgan organlarning mansabdor shaxslari tomonidan olib qo'yiladi. Olib qo'yilgan ashyo va hujjatlar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqilguniga qadar shunday ashyo va hujjatlarni olib qo'yish huquqi berilgan organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan belgilab beriladigan joylarda saqlanadi, ish ko'rib bo'linganidan keyin esa, uni ko'rib chiqish natijalariga qarab, bu ashyo va hujjatlar belgilangan tartibda musodara qilinadi yoki egasiga qaytarib beriladi yoxud yo'q qilib yuboriladi, ashyolar haq to'lab olib qo'yilgan taqdirda esa sotib yuboriladi.

Transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi guvohnomani olib qo'yish O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqini beruvchi guvohnomani va ov qilish huquqini beruvchi guvohnomani olib qo'yish esa O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi belgilagan tartibda amalga oshiriladi. O'z xizmat burchini bajarish vaqtida huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan uning ashyolarini olib qo'yish, shaxsiy ko'rikdan o'tkazish va ashyolarni ko'zdan kechirish juda zarur bo'lgan hollardagina qo'llaniladi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 291-moddasida vakolatli organ tomonidan *transport vositalarini ushlab turish va ko'rikdan o'tkazish* qonun hujjatlari bilan vakolat berilgan organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan ushlab turish sababi bartaraf etilgunga va ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish ko'rilgunga qadar amalga oshirilishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan. Transport vositalarini ushlab turish va ko'rikdan o'tkazish vakolatiga ichki ishlar organlari, Harbiy avtomobil inspeksiyasining, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlarining, bojxona organlarining, Bosh prokuratura huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legalashtirishga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo'linmalarining, chegara qo'shinlarining mansabdor shaxslari ega.

Transport vositalarini mast holatda boshqargani haqida yetarli asoslar bo'lganda, shaxs transport vositasini boshqarishdan chetlashtirilishi va mastlik holatini aniqlash uchun belgilangan tartibda tekshiruvdan o'tkazilishi kerak. Mazkur shaxsni tekshirishga yuborish va bu tekshiruvni o'tkazish O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi va Adliya vazirligi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Mansabdor shaxs ma'muriy yo'l bilan ushlab turish, shaxsni ko'rikdan o'tkazish, ashyolarni ko'zdan kechirish, transport vositalarini ushlab turish va ko'zdan kechirish, ashyo va hujjatlarni olib qo'yish, transport vositasini

boshqarishdan chetlashtirish ustidan yuqori organ (mansabdor shaxs)ga, prokurorga yoki sudga shikoyat berishi mumkin.

3-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga vakolati bo'lgan organlar (mansabdor shaxslar) va ishlarning taalluqliligi

MJKda ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga vakolatli organlar (mansabdor shaxslar) jami 34 ta bo'lib, ular quyidagilar:

Ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari (245-m.);

Xo'jalik sudlari (245¹-m.);

Adliya organlari (245²-m.);

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti organlari (245³-m.);

Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar (245⁴-m.);

Voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar (247-m.);

Ichki ishlar organlari (248-m.);

Davlat yong'indan saqlash nazorati organlari (249-m.);

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi organlari (249¹-m.);

Temir yo'l transporti va metropoliten organlari (250-m.);

Havo transporti organlari (251-m.);

Suv transporti organlari (252-m.);

Davlat kichik hajmdagi kemalar inspeksiyasi organlari (253-m.);

Shahar va shaharlararo yo'lovchi tashiydigan avtomobil transporti va elektr transporti organlari (254-m.);

Mehnat bo'yicha davlat huquqiy va texnik inspektorlari (255-m.);

Mudofaa vazirligi organlari (256-m.);

Davlat sanitariya nazorati organlari (257-m.);

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi va Milliy xavfsizlik xizmatining sanitariya nazoratini amalga oshiruvchi tibbiy xizmatlari (258-m.);

Davlat veterinariya nazorati organlari (259-m.);

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Yer qa'rini geologik o'rganish, sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari (260-m.);

Tabiatni muhofaza qiluvchi organlar (261-m.);

Bojxona organlari (262-m.);

O‘zbekiston aloqa va axborotlashtirish agentligining davlat inspeksiya organlari (263-m.);

Davlat soliq organlari, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legalashtirishga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo‘linmalari (264-m.);

Nazorat-taftish bosh boshqarmasi organlari (264¹-m.);

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish organlari (265-m.);

Qishloq xo‘jaligidagi mashinalar va qurilmalarning texnik holatini nazorat qiluvchi bosh davlat inspeksiyasi organlari (266-m.);

O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo‘mitasining organlari (266¹-m.);

Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligining «O‘zsuvnazorat» respublika suv inspeksiyasi organlari (266²-m.);

Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi huzuridagi Qishloq xo‘jaligi ekinlari urug‘larini sertifikatsiyalash va ularning sifatini nazorat qilish davlat markazi organlari (266³-m.);

Davlat statistika organlari (267-m.);

Davlat probir nazorati organlari (268-m.);

Xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish organlari (268¹-m.);

Arxitektura va qurilish organlari (268²-m.).

MJtKning XVIII bobi ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar-ning taalluqliligiga bag‘ishlangan bo‘lib, undan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni yuritish va ularni ko‘rib chiqishga vakolatli organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan ko‘riladigan moddalar o‘rin olgan. *Taalluqlilikni aniqlash* – bu organlar o‘rtasidagi vakolat doirasini chegaralash bo‘lib, ushbu tushuncha O‘zbekiston Respublikasida har bir davlat muassasasi yoki jamoat tashkiloti o‘zigagina tegishli bo‘lgan masalalarni ko‘rib chiqish va hal etishga haqli ekanligini bildiradi. Taalluqlilikni aniqlash huquq doirasini belgilash usuli hamdir. Huquq doirasiga organlarning (mansabdor shaxslarning) vakolatlari (huquq va burchlari) kiradi. Bunda organ (mansabdor shaxs) qanday choralar qo‘llashga haqli ekanligini belgilaydi, taalluqlilik esa vakolatlar doirasini hudud hamda vaqt bo‘yicha aniqlab beradi. Masalan, ichki ishlar organlarining boshlig‘i ko‘pgina g‘ayriqonuniy ishlar bo‘yicha jarima solishga haqli (MJtK 248-m.). Ammo oz miqdordagi talon-toroj qilish to‘g‘risidagi ishlar unga taalluqli

emas, bu ishlarni ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari ko'rib chiqadi.

Taalluqlilik qonunchilik hujjatlari bilan mustahkamlanadi. Taalluqlilik normalari tekshiruv bosqichida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar kim tomonidan tekshirilishini, bayonnomani tuzishga kim haqli ekanligini belgilaydi. Qarorlarni qayta ko'rib chiqish bosqichida esa, tushgan shikoyatlarni kimga yuborish masalasi normativ tartibga solinadi, ya'ni qarorni qayta ko'rib chiqishga kim haqli ekanligi hal etiladi.

Taalluqlilikni aniqlash ishni ko'rib chiqish bosqichida alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda ishni hal etishga, jarima solishga haqli bo'lgan organlarning ko'pchiligi, huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarning xilma-xilligi taalluqlilik masalasini aniq hal etish imkonini bermaydi.

Taalluqlilikni *predmetli va hududiy taalluqlilik kabi* turlarga ajratish mumkin. Predmetli (huquqbuzarlik turlari bo'yicha) taalluqlilik – tegishli toifadagi ishlarni ko'rib chiqish uchun qaysi organga topshirish masalasini qonuniy hal etishdir. Yuqorida eslatib o'tilgan bobning har bir moddasida ishlarning u yoki bu organga taalluqliligi belgilangan. Predmetli taalluqlilikni aniqlovchi bosh mezon ma'muriy huquqbuzarliklar toifasi (turlari)dir. Masalan, qonunda mehnat to'g'risidagi qonunlarni buzishga aloqador ishlarni mehnat bo'yicha huquq nozirlari ko'rib chiqishi belgilangan. Ishlarning predmetli taalluqliligini aniqlash uchun vakolatli organ tomonidan huquqbuzarlik sodir etilgan joy, huquqbuzarlarning yoshi kabi qo'shimcha belgilardan foydalaniladi (masalan, pasport tizimi qoidalarini buzishga doir ishlarni ichki ishlar organlari, voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklarga oid ishlarni esa voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar ko'rib chiqadi). Ko'rib chiqiladigan ishlarning turlari bo'yicha predmetli taalluqlilikning aniq belgilanishi hududiy taalluqlilikni aniqlash uchun shart hisoblanadi.

Hududiy taalluqlilik deganda, muayyan ishning qayerda ko'rilishi kerakligini normativ hal etish tushuniladi (MJtK 304-m.). Hududiy taalluqlilikning bosh qoidasi ishning huquqbuzarlik sodir etilgan joy bo'yicha ko'rilishidir (masalan, viloyatda istiqomat qiluvchi shaxs Toshkent shahrida huquqbuzarlik sodir etib, jamoat tartibini saqlash bo'yicha xizmat o'tayotgan ichki ishlar organlari xodimining qonuniy talablarini bajarmaganligi uchun kerakli hujjatlar tuziladi). Bunda hujjatlarni, avvalo, predmetli taalluqlilik bo'yicha (MJtK 245-m) ma'muriy ishlar bo'yicha sudya ko'rib chiqishi belgilangan. So'ngra ishni hududiy taalluqlilik bo'yicha Toshkent shahridagi tegishli tuman ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi ko'rib chiqadi, chunki ma'muriy xatti-harakat shu hududda sodir etilgan.

Ammo ma'muriy xatti-harakatlar to'g'risidagi hamma ishlar ham ular sodir etiladigan joyda ko'rilavermaydi. Bu umumiy qoidalarda qator istisnolar ham bor. Deylik, voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalarga taalluqli ishlar huquqbuzarlik sodir etilgan joy bo'yicha emas, balki javobgarlikka tortilayotgan fuqaroning yashash joyi bo'yicha ko'rib chiqiladi.

Ayrim turdagi ishlar bo'yicha ikkilamchi (muqobil) hududiy taalluqlilik belgilangan. Fuqarolarga o'tkir xonaki spirtli ichimliklarni sotish, ruxsat etilmagan jamoat joylarida spirtli ichimliklarni ichish to'g'risidagi ishlar huquqbuzarlik sodir etilgan joy yoki aybdorning yashash joyi bo'yicha ko'rib chiqiladi.

Haydovchilarning yo'l harakati qoidalarini buzganligiga oid ishlar o'sha transport vositasi hisobga olingan joy bo'yicha ham, huquqbuzarlik sodir etilgan joy bo'yicha ham ko'rib chiqilishi mumkin. Biroq yo'l harakati qoidalarini buzishga doir jiddiy ishlar (transport vositasini mast holda boshqarish, yo'l harakati qoidalarini qo'pol ravishda buzish), odatda, transport vositasi hisobida turgan joy bo'yicha ko'rib chiqiladi. Bu ishlarni tez va to'g'ri hal etishni ta'minlash maqsadida qilinadi. Chunki, xatti-harakat qayerda sodir etilgan bo'lsa, o'sha yerda tezroq ko'rib chiqiladi. Guvohlarni so'roq qilish va dalillarni olish bilan bog'liq boshqa masalalarni ham o'sha joyda tezlik bilan hal etish mumkin.

Ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari tomonidan ko'rib chiqiladigan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 242-moddasida *tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasiga, xo'jalik ishlari, fuqarolik ishlari bo'yicha sudyalarga* ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolati berilgan.

Ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari MJtKning 245-moddasi asosida ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega. Ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari asosan fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklarni ko'rib chiqadilar. Ular huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqishda MJtKda belgilangan barcha jazo choralarini qo'llashlari mumkin. Jumladan,:

- ma'muriy jarima;
- haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish (faqat ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan);
- musodara qilish;

– maxsus huquqdan mahrum qilish (faqat ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari va voyaga yetmaganlarning ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar tomonidan);

– ma'muriy qamoq (favqulodda holat tartibi sharoitida harbiy komendant yoki ichki ishlar organi boshlig'i tomonidan ham belgilanadi, boshqa hollarda esa faqat ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan).

– chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish (faqat ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan).

Shuningdek, ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari tomonidan asosan ijtimoiy zarari yuqori bo'lgan huquqbuzarlik ishlari ko'rib chiqiladi. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik oqibatida keltirilgan zararning miqdoridan qat'i nazar, bu ishni ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari hal qiladi. Boshqa vakolatli organlar tomonidan esa yetkazilgan zararning miqdori eng kam ish haqidan oshmagan taqdirda hal qilinadi. Ma'muriy ishlar bo'yi-cha tuman (shahar) sudlari sudyalari, basharti, huquqbuzar huquqbuzarlik faktini inkor etsa, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi boshqa ishlarni ham bevosita ko'rib chiqadilar.

Xo'jalik sudlari MJtKning 245¹-moddasiga asosan, ushbu kodeksda belgilangan quyidagi huquqbuzarliklar bo'yicha ishlarni ko'rib chiqadi. Jumladan: *175-moddaning uchinchi qismi*, ya'ni kassa operatsiyalarini yuritish tartibi va to'lov intizomini buzish, shu jumladan, qarzdor korxonalaridan to'lovlarni undirish bo'yicha soliq organlarining inkassa topshiriqlarini bajarmaslik, shuningdek, debitorlik va kreditorlik qarzi muddatlarini o'tkazib yuborish hamda korxonalarining hisob varaqlarida tegishli mablag'lar bo'lgan holda to'lovlarni amalga oshirishning belgilangan muddatlarini buzish, shuningdek, pul mablag'larini hisobdan chiqarish navbatini buzishga oid; *176¹-modda*, ya'ni shartnoma majburiyatlarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik oqibatida xo'jalik yurituvchi subyektlarga mulkiy zarar ishiga oid; *180-modda*, ya'ni sudga hurmatsizlik qilish va *181-moddadagi* sudning xususiy ajrimi (qarori) bo'yicha choralar ko'rmaslikka oid ma'muriy huquqbuzarliklar ko'rib chiqiladi.

MJtKning 245⁴-moddasiga asosan, *fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar* tomonidan 2 ta modda bo'yicha, ya'ni fuqarolik ishlarining muhokamasi chog'ida ma'muriy huquqbuzarliklar aniqlangan hollarda kodeksning 180 va 181-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadi.

Voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug‘ullanuvchi komissiyalar tomonidan ko‘rib chiqiladigan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar. Ma‘muriy huquqbuzarlik ishini ko‘rib chiqishga vakolatli organlar faqat o‘z vakolati doirasidagi huquqbuzarlik ishlarini ko‘rib chiqadilar. Ya‘ni ushbu organlar ayrim huquqbuzarlik ishlarini yuritishning barcha bosqichlarini qo‘llamaydilar. Shu jumladan, sudyalari ko‘p hollarda huquqbuzarlik ishlarini ko‘rib chiqib, qaror qabul qilish bosqichini amalga oshiradilar. HOLLARI esa ko‘rib chiqish vakolatiga kirmaydigan huquqbuzarliklar bo‘yicha huquqbuzarlik ishlarini qo‘zg‘atib, ish bo‘yicha daliliy ashyo va hujjatlarni to‘plab, ularni vakolatli organlarga yuboradilar. MJTKda belgilangan ayrim organlarga faqat ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi bayonnoma tuzish vakolati berilgan bo‘lib, ular to‘plangan hujjatlarni ko‘rib chiqish vakolatiga ega organlarga yuboradi. Voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug‘ullanuvchi komissiyalar o‘z vakolatlariga kiradigan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni komissiya tarkibi a‘zolarining kamida yarmi bo‘lganida ko‘rib chiqishga hamda kodeksning ko‘zda tutilgan ma‘muriy jazolarni o‘z vakolatlari doirasida qo‘llashga va oddiy ko‘pchilik ovoz bilan qaror qabul qilishga haqlidirlar. Ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqishga vakolati bo‘lgan mansabdor shaxslar kodeksning nazarda tutilgan ma‘muriy jazo choralarini o‘z vakolatlari doirasida va faqat xizmat burchini bajarib turgan chog‘dagina qo‘llashlari mumkin.

Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda belgilangan ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqish vakolatiga ega organlar qatorida ma‘muriy ishlar bo‘yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari vakolat doirasi keng bo‘lgan eng ko‘p huquqbuzarlik ishini ko‘rib chiqadigan organ hisoblanadi.

Ichki ishlar organlari (mansabdor shaxslari) tomonidan ko‘rib chiqiladigan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar. Ichki ishlar organlari esa, MJTKning 248-moddasiga asosan 48 ta modda bo‘yicha, ya‘ni transport, yo‘l xo‘jaligi, aloqa, aholi sog‘lig‘ini saqlash, obodonlashtirish sohalaridagi hamda jamoat tartibiga va boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar bo‘yicha ishlarni ko‘rib chiqib, jazo qo‘llaydilar.

MJTKning 248-moddasi ikkinchi qismi 1-bandiga muvofiq, tuman, shahar, shahardagi tuman va transportdagi ichki ishlar bo‘limlari (boshqarmalar) boshliqlari yoki ularning o‘rinbosarlari, shuningdek, ichki ishlar organlari tizimidagi hududiy (transport) bo‘linmalar boshliqlari tomonidan quyidagi moddalar bo‘yicha huquqbuzarliklar ko‘rib chiqiladi.

jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste'mol qilish (56¹-m.);
temir yo'l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzish (113-m. 1,2,4,5-q.);
temir yo'l transporti vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish (114-m.);
uchish xavfsizligi qoidalarini buzish (116-m.1,3,4-q.);
transport vositalarining ichki jihozlariga shikast yetkazish (121-m.);
tamaki mahsulotini transportda belgilanmagan joylarda iste'mol qilish (122-m.);
transport vositalaridan axlat yoki boshqa narsalarni tashlab yuborish (123-m.);
xavfli moddalar va ashyolarni transportda tashish qoidalarini buzish (142-m.);
transportda chiptasiz yurish (144-m.);
yo'lovchilarni chiptasiz tashish (145-m.);
havo, temir yo'l, suv va avtomobil transportida yuklarning saqlanishini ta'minlash qoidalarini buzish (146-m.1,2-q.);
avtomat telefonlarni shikastlantirish (156-m.);
mayda bezorilik (183-m.);
maishiy shovqinga qarshi kurash talablarini buzish (192-m.);
favqulodda holat tartibining talablarini buzish (204-m.);
favqulodda holat tartibi sharoitida jamoat tartibiga tajovuz qilish (205-m.);
o'qotar qurollar va o'q-dorilarni saqlash yoki tashish qoidalarini buzish (220-m.3,4-q.);
o'qotar qurollarni ro'yxatdan o'tkazish (qayta ro'yxatdan o'tkazish) muddatlarini yoki ularni hisobdan o'tkazdirib qo'yish qoidalarini buzish (221-m.);
pasport tizimi qoidalarini buzish (223-m.);
pasportdan g'ayriqonuniy foydalanish (223¹-m.);
ishga qabul qilishda pasport tizimi qoidalarini buzish (223²-m.);
fuqarolardan pasportlarini qonunga xilof ravishda olib qo'yish yoki pasportlarni garovga olish (223³-m.);
chegara zonasiga, shuningdek, fuqarolarning kirishi va bo'lishiga vaqtincha cheklov belgilangan joylarga kirish hamda ularda yashash qoidalarini buzish (224-m.);
O'zbekiston Respublikasida bo'lish qoidalarini buzish (225-m. 2,3-q.).
MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 2-bandiga ko'ra, metro-politenni muhofaza qilish bo'yicha ichki ishlar bo'limining boshlig'i yoki uning o'rinbosarlari tomonidan quyidagi moddalar bo'yicha huquqbuzarliklar ko'rib chiqiladi:

temir yo‘l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzish (113-m.1-q.);

temir yo‘l transporti vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish (114-m.1-q.);

metropolitendan foydalanish qoidalarini buzish (115-m.);

transport vositalarining ichki jihozlariga shikast yetkazish (121-m.2-q.);

tamaki mahsulotini transportda belgilanmagan joylarda iste‘mol qilish (122-m.);

transport vositalaridan axlat yoki boshqa narsalarni tashlab yuborish (123-m.);

avtomat telefonlarni shikastlantirish (156-m.);

mayda bezorilik (183-m.);

jamoat joylarida alkogol mahsulotini iste‘mol qilish (187-m.1-q.).

MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 3-bandiga asosan, temir yo‘l vokzallari va aeroportlardagi bo‘linmalarning, ichki ishlar organlarining chet elga chiqish, kelish va fuqarolik bo‘limlari (boshqarmalari)ning boshliqlari va ularning o‘rinbosarlari 225-moddaning ikkinchi ,uchinchi qismi (O‘zbekiston Respublikasida bo‘lish qoidalarini buzish) bo‘yicha huquqbuzarlik ishini ko‘rib chiqadi.

MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 4-bandiga asosan, militsiya uchastkasi boshliqlari, militsiyaning uchastka katta inspektorlari va uchastka inspektorlari quyidagi moddalar bo‘yicha huquqbuzarliklarni ko‘rib chiqadi:

tamaki mahsulotini transportda belgilanmagan joylarda iste‘mol qilish (122-m.);

transport vositalaridan axlat yoki boshqa narsalarni tashlab yuborish (123-m.);

transport vositalarining tovush chiqaruvchi, yorituvchi va boshqa qurilmalaridan foydalanish, ularni o‘rnatish qoidalarini buzish (maqsadsiz ovoqli signal berish qismida) (127-m.);

shaharlarni va boshqa aholi punktlarini obodonlashtirish qoidalarini buzish (fuqarolarga nisbatan) (161-m.);

jamoat joylarida alkogol mahsulotini iste‘mol qilish (187-m.1-q.); maishiy shovqinga qarshi kurash talablarini buzish (192-m.);

o‘qotar qurollarni ro‘yxatdan o‘tkazish (qayta ro‘yxatdan o‘tkazish) muddatlarini yoki ularni hisobdan o‘tkazdirib qo‘yish qoidalarini buzish (221-m.);

pasport tizimi qoidalarini buzish (223-m. 1-q.);

pasportdan g‘ayriqonuniy foydalanish (223¹-m.);

ishga qabul qilishda pasport tizimi qoidalarini buzish (223²-m.);

fuqarolardan pasportlarini qonunga xilof ravishda olib qo'yish yoki pasportlarni garovga olish (223³-m.);

chegara zonasiga, shuningdek, fuqarolarning kirishi va bo'lishiga vaqtincha cheklov belgilangan joylarga kirish hamda ularda yashash qoidalarini buzish (224-m.1-q.).

MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 5-bandiga asosan, Yo'l harakati xavfsizligi boshqarmasi (bosh boshqarmasi) boshlig'i, uning o'rinbosari, yo'l-patrul xizmatini tashkil etish va muvofiqlashtirish hamda ma'muriy amaliyot bo'limi boshlig'i, uning o'rinbosari, alohida muhim ishlar bo'yicha inspektor (ma'muriy amaliyot bo'yicha inspektor), ma'muriy amaliyot bo'linmasi (bo'limi) boshlig'i, uning o'rinbosari, ma'muriy huquqbuzarliklarga doir materiallarni ko'rib chiqish bo'yicha katta inspektor (inspektor), avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat bo'limi (bo'linmasi) boshlig'i, avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat guruhining katta inspektori, avtomototransport vositalarining texnik holati, ulardan foydalanish normalariga va qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat guruhining ma'muriy amaliyot bo'yicha inspektori, ular yo'qligida esa ichki ishlar bo'limi boshlig'i yoki uning o'rinbosari tomonidan quyidagi moddalar bo'yicha huquqbuzarliklar ko'rib chiqiladi:

transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish (125-m.);

yuk tashish qoidalarini, shatakka olish qoidalarini buzish (125¹-m.1-q.);

ko'zgusimon va tusi o'zgartirilgan (qoraytirilgan) nostandart oynali, shuningdek, tevarak-atrofni ko'rishni cheklaydigan qoplamali transport vositalaridan foydalanish (126-m.);

transport vositalarining tovush chiqaruvchi, yorituvchi va boshqa qurilmalaridan foydalanish, ularni o'rnatish qoidalarini buzish (127-m.1-q.);

haydovchilarning transport vositalarini piyodalar yo'lkalaridan yurgizishi, yo'l belgilari va yo'l harakatining boshqa qoidalari talablariga rioya etmasligi (128-m.1,2,3-q.);

transport vositasini boshqarish vaqtida haydovchilarning telefondan foydalanishi (128¹-m.1-q.);

transport vositasini boshqarish paytida monitordan (displaydan) televideodasturlarni tomosha qilish uchun foydalanish va transport vositasiga o'zboshimchalik bilan monitor (display) o'rnatish (128²-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarning belgilangan harakat tezligini oshirib yuborishi (128³-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarining svetoforning taqiqlovchi signaliga yoki yo‘l harakatini tartibga soluvchining taqiqlovchi ishorasiga bo‘ysunmasdan o‘tishi (128⁴-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarining xalaqit berishi yoki avariya holatini yuzaga keltirishi, yo‘lning qarama-qarshi harakatlanish uchun mo‘ljallangan tomoniga yoki bo‘lagiga chiqishi (128⁵-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarining to‘xtash yoki to‘xtab turish qoidalarini buzishi (128⁶-m.);

transport vositalari haydovchilarining harakat xavfsizligiga tahdid soluvchi guruh bo‘lib harakat qilishda qatnashishi (129-m.1-q.);

transport vositalari haydovchilarining temir yo‘lning o‘tish joylaridan o‘tish qoidalarini buzishi (130-m.1-q.);

yo‘l harakati qoidalarida nazarda tutilgan hujjatlari bo‘lmagan shaxslarning transport vositalarini boshqarishi (135-m.);

transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining talablarini buzish (135¹-m.);

transport vositalari haydovchilarining va yo‘l harakati boshqa ishtirokchilarining mastligi yoki mast emasligini aniqlash uchun tekshiruvdan o‘tishdan bo‘yin tovlashi (136-m.3-q.);

piyodalar va yo‘l harakati boshqa ishtirokchilarining yo‘l harakati qoidalarini buzishi (138-m.);

nosoz transport vositalarini yo‘lga chiqarish va transport vositalaridan foydalanish qoidalarini boshqacha tarzda buzish (139-m.);

mast holdagi haydovchilarning yoki transport vositalarini boshqarish huquqi bo‘lmagan shaxslarning transport vositalarini boshqarishiga yo‘l qo‘yish (40-m.);

transport vositalaridan shaxsiy boylik orttirish maqsadida foydalanish (41-m.);

yo‘llarga, yo‘l inshootlariga, yo‘l harakatini tartibga solib turuvchi texnik vositalarga shikast yetkazish, ularni saqlash qoidalarini buzish (147-m.).

MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 6-bandiga ko‘ra, yo‘l-patrul xizmati brigadasi (batalyoni, divizioni, otradi, mobil guruhi) komandiri yoki uning o‘rinbosari tomonidan quyidagi moddalar bo‘yicha huquqbuzarliklar ko‘rib chiqiladi:

transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish (125-m.);

yuk tashish qoidalarini, shatakka olish qoidalarini buzish (125¹-m.1-q.);

ko‘zgusimon va tusi o‘zgartirilgan (qoraytirilgan) nostandart oynali, shuningdek, tevarak-atrofni ko‘rishni cheklaydigan qoplamali transport vositalaridan foydalanish (126-m.);

transport vositalarining tovush chiqaruvchi, yorituvchi va boshqa qurilmalaridan foydalanish, ularni oʻrnatish qoidalarini buzish (127-m.1-q.);

haydovchilarning transport vositalarini piyodalar yoʻlkalaridan yurgizishi, yoʻl belgilari va yoʻl harakatining boshqa qoidalari talablariga rioya etmasligi (128-m.1,2,3-q.);

transport vositasini boshqarish vaqtida haydovchilarning telefondan foydalanishi (128¹-m.1-q.);

transport vositasini boshqarish paytida monitordan (displaydan) tele-, videodasturlarni tomosha qilish uchun foydalanish va transport vositasiga oʻzboshimchalik bilan monitor (display) oʻrnatish (128²-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarining belgilangan harakat tezligini oshirib yuborishi (128³-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarining svetoforning taqiqlovchi signaliga yoki yoʻl harakatini tartibga soluvchining taqiqlovchi ishorasiga boʻysunmasdan oʻtishi (128⁴-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarining xalaqit berishi yoki avariya holatini yuzaga keltirishi, yoʻlning qarama-qarshi harakatlanish uchun moʻljallangan tomoniga yoki boʻlagiga chiqishi (128⁵-m.1,2-q.);

transport vositalari haydovchilarining toʻxtash yoki toʻxtab turish qoidalarini buzishi (128⁶-m.);

transport vositalari haydovchilarining yoʻl harakati xavfsizligiga tahdid soluvchi guruh boʻlib harakat qilishda qatnashishi (129-m.1-q.);

transport vositalari haydovchilarining temir yoʻlning oʻtish joylaridan oʻtish qoidalarini buzishi (130-m.1-q.);

yoʻl harakati qoidalarida nazarda tutilgan hujjatlari boʻlmagan shaxslarning transport vositalarini boshqarishi (135-m.1-q.);

transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sugʻurta qilish toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarining talablarini buzish (135¹-m.);

piyodalar va yoʻl harakati boshqa ishtirokchilarining yoʻl harakati qoidalarini buzishi (138-m.1,2,3-q.);

yoʻllarga, yoʻl inshootlariga, yoʻl harakatini tartibga solib turuvchi texnik vositalarga shikast yetkazish, ularni saqlash qoidalarini buzish (147-m.1-q).

MJtKning 248-moddasi ikkinchi qismi 7-bandiga muvofiq, Yoʻl-patrul xizmati katta inspektori (inspektori) va yoʻl harakati qoidalariga hamda yoʻl harakati xavfsizligini taʼminlashga oid boshqa normativ hujjatlarga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiruvchi boshqa xodimlar quyidagi moddalar boʻyicha huquqbuzarlik ishlarini koʻrib chiqadilar:

transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish (125-m.1,2,3-q.); ko'zgusimon va tusi o'zgartirilgan (qoraytirilgan) nostandart oynalar o'rnatilgan transport vositalaridan foydalanish (126-m.1-q.);

transport vositalarining tovush chiqaruvchi, yorituvchi va boshqa qurilmalaridan foydalanish, ularni o'rnatish qoidalarini buzish (127-m.1-q.);

transport vositalari haydovchilarining harakat tezligini oshirib yuborishi, yo'l belgilari va yo'l harakatining boshqa qoidalari talablariga rioya qilmasligi (128-m.1,2-q.);

transport vositasini boshqarish paytida monitordan (displaydan) tele-, videodasturlarni tomosha qilish uchun foydalanish va transport vositasiga o'zboshimchalik bilan monitor (display) o'rnatish (128²-m.1-q.);

transport vositalari haydovchilarining belgilangan harakat tezligini oshirib yuborishi (128³-m.1,2,3-q.);

transport vositalari haydovchilarining svetoforning taqiqlovchi signaliga yoki yo'l harakatini tartibga soluvchining taqiqlovchi ishorasiga bo'ysunmasdan o'tishi (128⁴-m.1-q.);

yo'l harakati qoidalarida nazarda tutilgan hujjatlari bo'lmagan shaxslarning transport vositalarini boshqarishi (135-m.1-q.);

transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarining talablarini buzish (135¹-m.1-q.);

piyodalar va yo'l harakati boshqa ishtirokchilarining yo'l harakati qoidalarini buzishi (138-m.1,2,3-q.).

Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklarni bartaraf etishga doir faoliyatining alohida hususiyatlari shundaki, ichki ishlar idoralari huquqni muhofaza qiluvchi organ sifatida sodir etilgan barcha ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ishlarni qo'zg'atib, tegishli hujjatlar to'plab, ishni ko'rib chiqadigan vakolatli organlarga yuboradi.

Davlat inspeksiya organlari (mansabdor shaxslari) va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks bilan vakolat berilgan boshqa organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan ko'rib chiqiladigan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar. MJtKning 245²-moddasiga asosan, Adliya organlarining mansabdor shaxslari paxta xaridi bo'yicha kontraktatsiya shartnomalari bajarilmaganligi yoki lozim darajada bajarilmaganligi oqibatida xo'jalik yurituvchi subyektgga mulkiy zarar yetkazilganligi fakti aniqlangan taqdirda, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzadilar. Shuningdek, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma ko'rib chiqish uchun MJtKning 282-moddasida belgilangan tartibda xo'jalik sudiga yuboriladi. Kodeksning 245³-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro

etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti organlariga MJtKning 198¹- 198²-moddalari (ya'ni qarzdorning ijro hujjatini ijro etmasligi hamda modda sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik) bo'yicha nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar taalluqlidir. Departament nomidan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish hamda ma'muriy jazo qo'llashga departament organlarining sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlari majburiy ijrosini amalga oshirish vakolatiga ega bo'lgan mansabdor shaxslari haqli.

MJtKning 249-moddasiga ko'ra, davlat yong'indan saqlash nazorati organlari ushbu kodeksning 84, 124, 211-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadilar. Davlat yong'in nazorati organlarida ma'muriy huquqbuzarliklarni ko'rib chiqish va ma'muriy jazo qo'llashga vakolatli shaxslar:

– O'zbekiston Respublikasi yong'indan saqlash nazorati bosh davlat inspektori va uning o'rinbosarlari fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa o'n baravarigacha miqdorda;

– Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar, obyektlar yong'indan saqlash nazorati bosh davlat inspektorlari va O'zbekiston Respublikasi yong'indan saqlash nazorati bosh davlat inspektorining katta yordamchilari fuqarolarga eng kam ish haqining to'rt baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa sakkiz baravarigacha miqdorda;

O'zbekiston Respublikasi yong'indan saqlash nazorati bosh davlat inspektorining yordamchilari fuqarolarga eng kam ish haqining uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravarigacha miqdorda;

– Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar yong'indan saqlash nazorati bosh davlat inspektorlarining katta yordamchilari fuqarolarga eng kam ish haqining ikki baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa uch baravarigacha miqdorda.

– xizmat ko'rsatilayotgan shaharlar, tumanlar va obyektlarning yong'indan saqlash nazorati davlat katta inspektorlari fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa ikki baravarigacha miqdorda;

– xizmat ko'rsatilayotgan shaharlar, tumanlar va obyektlarning yong'indan saqlash nazorati davlat inspektorlari fuqarolarga eng kam ish haqining ikkidan bir qismigacha, mansabdor shaxslarga esa bir baravarigacha miqdorda jarima solishga haqlilar.

MJtKning 249¹-moddasiga asosan, O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi organlari tomonidan ushbu kodeksning

204¹-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar aniqlangan taqdirda, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzadilar. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma MJtKning 282-moddasida belgilangan tartibda ko'rib chiqish uchun sudga yuboriladi.

Temir yo'l transporti organlari *MJtKning 250-moddasiga asosan*, ushbu kodeksning 11ta moddasi bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik ishlari ko'rib chiqiladi. Metropolitan organlari esa MJtKning 115-moddasi bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqadi. *MJtKning 251-moddasiga asosan*, havo transporti organlari ushbu kodeksning 10ta moddasi bo'yicha huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqadi. Havo transporti organlari nomidan quyidagi shaxslar ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish va ma'muriy jazo qo'llashga haqli:

1) milliy aviakompaniyaning Bosh direktori va uning o'rinbosarlari, aviakompaniya uchish majmuining direktori va uning o'rinbosari, aeroportda yo'lovchi va yuk tashish xizmati boshlig'i, aviakompaniya Bosh inspeksiyasi boshlig'i, Bosh inspeksiya bo'lim boshliqlari va nazoratchisi, havo kemasi komandiri;

2) milliy aviakompaniya nazorat-taftish bo'limining boshlig'i va uning o'rinbosari, shu bo'limning taftishchilari, Milliy aviakompaniyaning tibbiy-sanitariya xizmati boshlig'i;

3) aeroportning harbiylashtirilgan soqchilik otradi va alohida komandasi boshlig'i;

4) Fuqaro aviatsiyasi boshqarmasi (hududiy boshqarmasi) nazorat-taftish bo'limining katta taftishchisi, tijorat taftishchisi, taftishchisi, aviakorxonalar (aeroport) yo'lovchi va yuk tashishni tashkil etish xizmatining boshlig'i, fuqarolar aviatsiyasi sanitariya-epidemiologiya stansiyasining bosh vrachi, aviakorxonalar (aeroport) harbiylashtirilgan soqchilik alohida komandasining boshlig'i.

Bunda solinadigan jarima miqdori eng kam ish haqining ikkidan bir qismi miqdoridan oshmasligi kerak.

MJtKning 252-moddasiga ko'ra, suv transporti organlari ushbu kodeksning 9 ta moddasi bo'yicha huquqbuzarliklarni ko'rib chiqadi. Port boshliqlari va ularning o'rinbosarlari, pristan va vokzallarning boshliqlari, port, pristan va vokzallarning navbatchi ma'murlari, port hududlari boshliqlari va shluz boshliqlari, kemalarning kapitanlari, ularning yordamchilari va shturmanlari, kema qatnovi inspeksiyalarining katta inspektorlari va inspektorlari, kema taftishchilari, port, pristan joylashgan yerdagi harbiylashtirilgan idoraviy soqchiligining yuqori mansabdor shaxsi (birlashgan otrad boshlig'i, otrad boshlig'i, komandir, yong'indan saqlash yo'riqchisi)

suv transporti organlari nomidan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqib, ma'muriy jazo qo'llaydilar.

MJtKning 253-moddasiga asosan, O'zbekiston Respublikasining Davlat kichik hajmdagi kemalar inspeksiyasi organlari tomonidan ushbu kodeksning 119-moddasi birinchi qismida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi Davlat kichik hajmdagi kemalar inspeksiyasining boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i va uning o'rinbosari, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlarning davlat kichik hajmdagi kemalar inspeksiyalari boshliqlari va ularning o'rinbosarlari, davlat kichik hajmdagi kemalar inspektorlari Davlat kichik hajmdagi kemalar inspeksiyasi organlari nomidan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqib, ma'muriy jazo qo'llashga haqli.

MJtKning 254-moddasiga ko'ra, shahar va shaharlararo yo'lovchilar tashiydigan avtomobil transporti va elektr transporti organlari ushbu kodeksning 9ta moddasi bo'yicha huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqadi. Shahar va shaharlararo yo'lovchilar tashiydigan avtomobil transporti va elektr transporti nazoratchi-taftishchilari, chipta tekshiruvchilari va tegishli vakolati bo'lgan boshqa xodimlari ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan organlar nomidan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish va ma'muriy jazo qo'llashga haqli.

MJtKning 255-moddasiga asosan, Mehnat bo'yicha davlat huquqiy va texnik inspektorlar tomonidan ushbu kodeksning 49, 49², 49³, 50, 51, 229-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqiladi. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish va ma'muriy jazo qo'llash quyidagilar tomonidan amalga oshiriladi:

mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun – mehnat bo'yicha davlat huquqiy inspektorlari;

mehnatni muhofaza qilish qoidalarini buzganlik uchun, shuningdek, ish beruvchining o'z fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha majburiyatini bajarmaganligi uchun – mehnat bo'yicha davlat texnik inspektorlari;

mehnat normalari va mehnat shart-sharoitlari qoidalarini buzganlik uchun – mehnat shart-sharoitlari davlat ekspertizasi mansabdor shaxslari.

MJtKning 256-moddasiga binoan, Mudofaa vazirligi organlari MJtKning 21ta moddasi bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga haqli. Mazkur organlar nomidan *tuman* (shahar) mudofaa ishlari bo'limlari boshliqlari va tuman (shahar) muqobil xizmat

bo'limlari boshliqlari hamda harbiy avtomobil inspeksiyasining boshlig'i, katta inspektori ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqib, ma'muriy jazo qo'llaydilar. Transport vositalarining haydovchilari – harbiy xizmatchilar va yig'inlarga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar sodir etgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi bayonnomalar belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Mudofaa va Ichki ishlar vazirliklari bilan birgalikda, harbiy avtomobil inspeksiyasiga yuboriladi.

MJtKning 257-moddasiga ko'ra, davlat sanitariya nazorati organlari tomonidan ushbu kodeksning 12ta moddasi bo'yicha huquqbuzarlik ishlari ko'rib chiqiladi. Davlat sanitariya nazorati organlari nomidan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish va jarima solish tariqasida ma'muriy jazo qo'llash vakolati quyidagilarga berilgan:

– O'zbekiston Respublikasi Bosh davlat sanitariya vrachi va uning o'rinbosarlari;

– Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar bosh davlat sanitariya vrachlari hamda ularning o'rinbosarlari, tumanlarga bo'lingan shaharlarning bosh davlat sanitariya vrachlari va suv transportidagi havzalar bosh davlat sanitariya vrachlari;

– tumanlarning, tumanlarga bo'linmagan shaharlarning bosh davlat sanitariya vrachlari hamda suv transportidagi portlar va suv yo'llari uchastkalari bosh davlat sanitariya vrachlari.

MJtKning 258-moddasiga asosan, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi va Milliy xavfsizlik xizmatining sanitariya nazoratini amalga oshiruvchi tibbiy xizmatlariga ushbu kodeksning 53–55-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar (shu jumladan, sanitariya-gigiyena qoidalarini va atmosfera havosini muhofaza qilish normalarini buzganlik) to'g'risidagi ishlar taalluqli. Bunda quyidagilar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqib, ma'muriy jazo chorasi qo'llaydilar:

– Mudofaa vazirligi bosh sanitariya vrachi – markaziy sanitariya-epidemiologiya laboratoriyasining boshlig'i va uning o'rinbosari;

– O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tibbiyot boshqarmasi bosh sanitariya vrachi va uning o'rinbosari (Respublika sanitariya-epidemiologiya stansiyasi boshlig'i), Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tibbiyot bo'limining bosh sanitariya vrachi va uning o'rinbosari (sanitariya-epidemiologiya stansiyasi boshlig'i), viloyatlar, Toshkent shahar ichki ishlar bosh boshqarmasi, viloyatlar ichki ishlar boshqarmalari tibbiyot bo'limlarining bosh sanitariya vrachlari va ularning o'rinbosarlari (sanitariya-epidemiologiya stansiyalarining boshliqlari), O'zbekiston

Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Ichki qo‘shinlar boshqarmasining bosh sanitariya vrachi va uning o‘rinbosarlari (sanitariya-epidemiologiya stansiyasi boshlig‘i va katta epidemiolog-vrach);

– Milliy xavfsizlik xizmati harbiy-tibbiy xizmat sanitariya-epidemiologiya stansiyasi boshlig‘i.

MJtKning 259-moddasiga asosan, davlat veterinariya nazorati organlariga ushbu kodeksning 109-moddasida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar taalluqli.

MJtKning 260-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Yer qa‘rini geologik o‘rganish, sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi organlari ushbu kodeksning 6 ta moddasida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqadilar.

MJtKning 261-moddasiga asosan, O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi organlari ushbu kodeksning 34 ta moddasi bo‘yicha huquqbuzarlik ishlarini ko‘rib chiqib, jazo qo‘llaydilar.

MJtKning 262-moddasiga binoan, bojxona organlari ushbu kodeksning 12 ta moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlik ishlarini ko‘rib chiqib, jazo qo‘llash vakolatiga ega.

MJtKning 263-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish sohasida nazorat bo‘yicha davlat inspeksiyasi organlari ushbu kodeksning 5ta moddasi bo‘yicha aniqlangan huquqbuzarlik ishlarini ko‘rib chiqib, jazo qo‘llaydilar.

MJtKning 264-moddasiga asosan, davlat soliq organlari, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti hamda uning joylardagi bo‘linmalari tomonidan ushbu kodeksning 17 ta moddasi bo‘yicha huquqbuzarlik ishlari ko‘rib chiqiladi va jazo qo‘llanadi.

MJtKning 264¹-moddasiga asosan, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Nazorat-taftish bosh boshqarmasi organlari ushbu kodeksning 175²-moddasida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqadilar.

MJtKning 265-moddasiga asosan, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish organlari tomonidan ushbu kodeksning 4ta moddasida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar ko‘rib chiqilib, jazo qo‘llanadi.

MJtKning 266-moddasiga asosan, Qishloq xo'jaligidagi mashinalar va qurilmalarning texnik holatini nazorat qiluvchi bosh davlat inspeksiyasi organlari tomonidan ushbu kodeksning 2ta moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqiladi.

MJtKning 266¹-moddasiga asosan, Yer resurslari davlat qo'mitasi-ning organlariga ushbu kodeksning 3ta moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar taalluqlidir.

MJtKning 266²-moddasiga asosan, «O'zsuvnazorat» respublika suv inspeksiyasi organlari ushbu kodeksning 3ta moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadilar va jazo qo'llaydi.

MJtKning 266³-moddasiga asosan, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi huzuridagi Qishloq xo'jaligi ekinlari urug'larini sertifikatlash va ularning sifatini nazorat qilish davlat markazi organlari tomonidan ushbu kodeksning 104¹-moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqiladi.

MJtKning 267-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi organlari tomonidan ushbu kodeksning 215-moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqiladi.

MJtKning 268-moddasiga asosan, davlat probir nazorati organlariga ushbu kodeksning 219-moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar taalluqli.

MJtKning 268¹-moddasiga asosan, xususiy lashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish organlari ushbu kodeksning 178, 178¹ va 215¹-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadilar.

MJtKning 268²-moddasiga binoan, Arxitektura va qurilish organlariga ushbu kodeksning 178-moddasida (iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilishiga oid qismi) nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar taalluqli.

Bundan tashqari, har bir yurisdiktsion organ o'z vakolati doirasida ma'muriy-huquqiy sohada aynan ular tomonidan muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlarga doir sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarliklar ustidan ish yuritishi, qonunda belgilangan vazifa va maqsadlarni amalga oshirishi shart.

4-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda javobgarlikka tortilayotgan shaxs, jabrlanuvchi, qonuniy vakil, advokat, guvoh, ekspert va tarjimon qatnashadi. *Ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs* ishga oid materiallar bilan tanishib chiqishga, izoh berishga, dalillar keltirishga, iltimos qilishga, ishni ko'rib chiqish vaqtida advokatning yuridik yordamidan foydalanishga, ish yuritilayotgan tilni bilmagan taqdirda, o'z ona tilida so'zlashga va tarjimonning xizmatlaridan foydalanishga, ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berishga haqli. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning ishtirokida ko'rib chiqiladi. Mazkur shaxs ishni ko'rib chiqish joyi va vaqti haqida o'z vaqtida ogohlantiriladi.

MJtKning 294-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vaqtida ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning qatnashishi majburiy hisoblanadi. Agar huquqbuzarni ichki ishlar organi yoki tuman (shahar) sudyasi chaqirsa-yu, u kelishdan bo'yin tovlasa, ushbu shaxs ichki ishlar organi tomonidan majburan olib kelinishi mumkin. Mazkur shaxsga ishni ko'rib chiqish joyi va vaqti haqida xabar qilinganligi to'g'risida ma'lumotlar bo'lgan va undan ishni ko'rib chiqishni kechiktirish xususida hech qanday iltimos tushmagan hollarda ish uning ishtirokisiz ko'rib chiqilishi mumkin.

Jabrlanuvchi – ma'muriy huquqbuzarlik natijasida ma'naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar ko'rgan shaxs. Jabrlanuvchi ishga oid hamma materiallar bilan tanishib chiqish, iltimoslar qilish, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berish huquqiga ega. Jabrlanuvchi MJtKning 282-moddasiga asosan guvoh sifatida so'roq qilinishi mumkin.

Qonuniy vakillar. Voyaga yetmagan yoki biror shaxs o'zining jismoniy yoxud ruhiy kamchiliklari sababli ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan o'z huquqini o'zi amalga oshira olmasa, ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning va jabrlanuvchining manfaatlarini ularning qonuniy vakillari (ota-onalari, farzandlikka oluvchilar, vasiylar, homiylar) himoya qiladilar.

Advokat. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi advokat ishga oid barcha materiallar bilan tanishib chiqishga, iltimoslar qilishga, uni taklif qilgan shaxsning topshirig'iga binoan, mazkur shaxs nomidan ishga tegishli qaror ustidan shikoyat berishga haqli.

Advokatlarning vakolatlari yuridik maslahatxona tomonidan beriladigan order bilan tasdiqlangan bo'lishi kerak.

Guvoh. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi biror narsani bilgan har qanday shaxs shu ish yuzasidan guvoh sifatida chaqirilishi mumkin. MJtKning 298-moddasiga muvofiq, ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs)ning chaqirig'iga binoan, guvoh ko'rsatilgan vaqtda kelishga, haqqoniy ko'rsatuvlar berishga, shu ish xususida o'ziga ma'lum bo'lgan hamma narsalarni bayon qilishga va qo'yilgan masalalarga aniq javob berishga majbur.

Ekspert. Xulosa berish uchun zarur fan, texnika, san'at yoki hunar sohasida maxsus bilimlarga ega bo'lgan jismoniy shaxs ekspert sifatida tayinlanishi mumkin. Ekspert sifatida davlat sud-ekspertiza muassasasi eksperti, boshqa korxonada, muassasa, tashkilot xodimi yoki boshqa jismoniy shaxs ishtirok etishi mumkin. Ekspert ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) tomonidan maxsus bilimlarga zarurat tug'ilgan hollarda tayinlanadi. Belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan shaxslar, shuningdek, qasddan sodir etgan jinoyatlari uchun sudlanganlik holati tugallanmagan yoki sudlanganligi olib tashlanmagan shaxslar ekspert sifatida jalb etilishi mumkin emas.

Ekspert: ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishning ekspertiza predmetiga oid materiallari bilan tanishish, ulardan zarur ma'lumotlarni yozib olish yoki ko'chirma nusxalar olish; ekspertizani o'tkazish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha materiallar va tekshirish obyektlari taqdim etilishi haqida iltimosnomalar berish; ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) ruxsati bilan ishni ko'rib chiqishda hozir bo'lish, javobgarlikka tortilayotgan shaxsga, jabrlanuvchiga, guvohlarga ekspertiza predmetiga oid savollar berish; ashyoviy dalillar va hujjatlarni ko'zdan kechirish; o'z xulosasida nafaqat o'zining oldiga qo'yilgan savollar bo'yicha, balki ekspertiza predmetiga oid va ish uchun ahamiyatga molik boshqa masalalar bo'yicha ham fikrlarini bayon etish; uning xulosasi yoki ko'rsatuvlari ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuritishda ishtirok etuvchi shaxslar tomonidan noto'g'ri talqin qilinganligi xususida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish bayonnomasiga kiritilishi lozim bo'lgan bayonotlar berish; agar u ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuritilayotgan tilni bilmasa yoki yetarlicha bilmasa, o'z ona tilida xulosa taqdim etish va ko'rsatuvlar berish hamda bunday holda tarjimon xizmatidan foydalanish huquqiga ega.

Agar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organing (mansabdor shaxsning) qarorlari, harakatlari (harakatsizligi) ekspertning huquq va erkinliklarini buzayotgan bo'lsa, u bu qarorlar yoxud harakatlar (harakatsizlik) ustidan shikoyat qilish huquqiga ega. Shuningdek, u o'ziga taqdim etilgan tekshirish obyektlarini har tomonlama va to'liq tekshirishdan o'tkazishi, o'z oldiga qo'yilgan savollar yuzasidan asosli va xolisona yozma xulosa berishi; ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organning (mansabdor shaxsning) chaqiruviga binoan, hozir bo'lishi; o'zi o'tkazgan ekspertiza xususida ko'rsatuvlar berishi va o'zi bergan xulosani tushuntirish uchun qo'shimcha savollarga javob berishi; ekspertizani o'tkazishi munosabati bilan o'ziga ma'lum bo'lib qolgan ma'lumotlarni oshkor qilmasligi; taqdim etilgan tekshirish obyektlari va ish materiallarining saqlanishini ta'minlashi; ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish ko'rib chiqilayotganda tartibga rioya qilishi shart.

Ekspertning yoki ekspertlar komissiyasining xulosasi (MJtK 299¹-m.). Ekspert yoki ekspertlar komissiyasi ekspert tekshiruvlarini o'tkazib bo'lganidan keyin tegishincha ekspert yoxud ekspertlar komissiyasi tarkibiga kiruvchi har bir ekspert imzosi bilan tasdiqlanadigan xulosa tuzadi.

Xulosada quyidagilar ko'rsatilishi lozim:

ekspertiza o'tkazilgan sana va joy; ekspertizani o'tkazish asosi;

ekspertizani tayinlagan organ (mansabdor shaxs) to'g'risida ma'lumotlar;

ekspert (famiyasi, ismi, otasining ismi, ma'lumoti, ixtisosligi, ish staji, ilmiy darajasi, ilmiy unvoni, egallab turgan lavozimi) va ekspertizani o'tkazish topshirilgan tashkilot haqida ma'lumotlar;

ekspertning bila turib noto'g'ri xulosa berganligi, xulosa berishni rad etganligi yoki bu ishdan bo'yin tovlaganligi uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida ogohlantirilganligi;

ekspertning oldiga qo'yilgan savollar;

ekspertga taqdim etilgan tekshirish obyektlari va ish materiallari; ekspertiza o'tkazilayotganda hozir bo'lgan shaxslar haqida ma'lumotlar;

qo'llanilgan usullar ko'rsatilgan holda ekspert tekshiruvlarining mazmuni va natijalari, shuningdek, bu ekspert tekshiruvlari, agar ekspertlar komissiyasi ishlagan bo'lsa, kim tomonidan o'tkazilganligi; ekspert tekshiruvi natijalarining baholanishi, qo'yilgan savollarga berilgan asosli javoblar;

ish uchun ahamiyatga molik bo'lgan va ekspertning tashabbusiga ko'ra aniqlangan holatlar.

Xulosada huquqbuzarlik sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar, shuningdek, ularni bartaraf etishga doir tashkiliy-texnikaviy tavsiyalar ko'rsatilgan bo'lishi mumkin. Xulosani va uning natijalarini tasvirlovchi materiallar ushbu xulosaga ilova qilinadi hamda uning tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Ekspert tekshiruvining olib borilishi, shart-sharoitlari va natijalarini hujjatlashtiradigan materiallar davlat sud-ekspertiza muassasasida yoki boshqa korxonada, muassasa, tashkilotda qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda saqlanadi. Ular ekspertizani tayinlagan organning (mansabdor shaxsning) talabiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishga qo'shib qo'yish uchun taqdim etiladi. Agar taqdim etilgan tekshirish obyektlarining, materiallarning yoki ekspertning maxsus bilimlari yetarli emasligi ekspert tekshiruvi davomida ma'lum bo'lib qolsa, xulosa ayrim qo'yilgan savollarga javob berishni rad etish asosini o'z ichiga olgan bo'lishi lozim. Ekspert tekshiruvi tugaganidan so'ng xulosa, tekshirish obyektlari va ish materiallari ekspertizani tayinlagan organga (mansabdor shaxsga) yuboriladi. Xulosa ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) uchun majburiy emas, biroq uning xulosaga qo'shilmasligi asoslantirilgan bo'lishi kerak.

Ekspert qo'yilgan savollarni uning maxsus bilimlari asosida hal qilish mumkin bo'lmasligiga, unga taqdim etilgan tekshirish obyektlari va materiallarining yaroqsizligiga yoki xulosa berish uchun yetarli emasligiga, ularni to'ldirib bo'lmasligiga, fan va sud-ekspertlik amaliyotining holati qo'yilgan savollarga javob topish imkoniyatini bermasligiga ishonch hosil qilsa, u holda xulosa berishning iloji yo'qligi to'g'risida asoslantirilgan hujjat tuzadi va uni ekspertizani tayinlagan organga (mansabdor shaxsga) yuboradi.

Tarjimon. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqayotgan organ (mansabdor shaxs) tomonidan tarjimon tayinlanadi. Tarjimon mazkur organ (mansabdor shaxs)ning chaqirig'iga binoan, hozir bo'lishga va o'ziga topshirilgan tarjimani to'la-to'kis va aniq bajarishga majbur.

Jabrlanuvchilar, guvohlar, ekspertlar va tarjimonlarning ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ huzuriga kelishi munosabati bilan qilgan xarajatlari qonunga asosan qoplanadi, ularning ish joyidagi maoshi belgilangan tartibda saqlab qolindi.

5-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishga tayyorlanish (MJtK 303-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishga tayyorlash vaqtida tegishli organ (mansabdor shaxs):

– mazkur ishni ko'rib chiqish o'zining vakolat doirasiga kirish kirmasligi;

– ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma va ishga oid boshqa materiallar to'g'ri tuzilgan-tuzilmaganligi;

– ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi shaxslar uni ko'rib chiqish vaqti va joyi haqida xabardor qilingan-qilinmaganligi;

– zarur qo'shimcha materiallar so'rab olingan-olinmaganligi;

– ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs, jabrlanuvchi, qonuniy vakillar, advokat qilgan iltimoslar to'g'risidagi masalalarni hal etadi.

MJtKning 303-moddasida ko'rsatilgan barcha masalalarni hal etish ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqayotgan kollegial organ uchun ham, mansabdor shaxs uchun ham majburiy hisoblanadi. Organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishga tayyorlanishda, eng avvalo, bu ish uning sohasiga kirish-kirmaslik masalasini hal etmog'i lozim. Bu ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishning unga tegishlisini belgilashning qonunda nazarda tutilgan qoidalaridan kelib chiqib hal etiladi. Kodeksning 245–268-moddalari, huquqbuzarlikning tegishli turlari uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi kodeksning alohida qismi ko'rsatmalari bilan ma'muriy huquqbuzarlik har bir organning amaliy huquqi doirasini belgilaydi. Agar organ (mansabdor shaxs) keltirilgan ish uning huquq doirasiga kirishi aniqlansa, o'zi ish yuritish uchun qabul qiladi. Yoki ish uning huquq doirasiga kirmasa, u ish materiallarini bo'ysunishdagi idoralarga yo'llaydi. Qonun ma'muriy huquqbuzarlikning ayrim turlari bo'yicha ishlarni ikki organga (mansabdor shaxslarga) ham ko'rib chiqish huquqini bergan. Bunday hollarda ish, odatda, u kelib tushgan organ (mansabdor shaxs)da ko'rib chiqiladi. Masalan, avval ichki ishlar organlarining boshliqlari ko'rib chiqqan mayda bezorilik haqidagi ish, agar ular solishga huquqi bo'lgan jarima aybdorga nisbatan yetarli jazo chorasi emasligi tan olinsa, u keyinchalik sudga yo'llanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma ish ko'rib chiqiladigan asosiy protsessual hujjat hisoblanadi. Organ (mansabdor shaxs) bayonnomaning to'g'riligi masalasini hal etishda organ (mansabdor shaxs)

vakolati bilan bayonnoma tuzilganmi, uning mazmuniga mos qonun talablariga rioya etilganmi, ishni hal etish uchun ahamiyatga molik barcha faktlar to'la bayon etilganmi, bularning hammasini tekshirib chiqishi lozim. Qonun talablari va ishga oid boshqa materiallarning muvofiqligi tekshirib chiqiladi. Ishning barcha holatlarini har tomonlama to'liq, xolis aniqlashga to'sqinlik qiladigan huquqbuzarlik amalga oshirilganda bayonnoma uni tuzgan tomonga yuborilishi lozim. Bunda uni tuzishda qanday kamchiliklarga yo'l qo'yilganligi, bayonomada huquqbuzarlik sodir etishning qanday holatlari borligi va huquqbuzarning shaxsiyati haqidagi ma'lumotlar o'z ifodasini topganligi ko'rsatilishi zarur.

Organ (mansabdor shaxs) ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi shaxslar ish o'tkaziladigan vaqt va manzil haqida ogohlantirilganligiga ishonch hosil qilishlari lozim. Bunda shuni nazarda tutish kerakki, ishning ayrim toifasi bo'yicha qonunga muvofiq ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning ish ko'rib chiqilayotganda qatnashishi majburiy hisoblanadi. Ichki ishlar organlari yoki ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari chaqirig'iga asosan kelishdan bo'yin tovlaganlarga nisbatan ichki ishlar organlari majburiy keltirish chorasini qo'llaydilar. Organ (mansabdor shaxs)ning ishni ko'rib chiqish uchun zarur qo'shimcha materiallarni talab qilgan-qilmagani aniqlanishi lozim. Ishning barcha holatlarini har tomonlama, to'la va xolis aniqlashtirish uchun materiallar yetarli darajada ekanligiga ishonch hosil qilishi kerak. Qonun ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsga (MJtK 294-m.), jabrlanuvchiga (MJtK 295-m.), qonuniy vakillarga (MJtK 296-m.), advokatga (MJtK 297-m.) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha iltimosnoma yuborish huquqini beradi. Organ (mansabdor shaxs) ishni tayyorlash va ko'rib chiqish paytida iltimosnomani hal etishi, uni rad qilishi yoki iltimosni qondirishi lozim.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish joyi (MJtK 304-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish shu huquqbuzarlik sodir etilgan joyda ko'rib chiqiladi.

MJtK 113-moddasining beshinchi qismi va qator moddalarida (119, 125, 125¹, 126, 127, 128, 128¹, 128², 128³, 128⁴, 128⁵, 128⁶, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 135¹, 136, 139, 140-m.) nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar transport vositalari ro'yxatga olingan joyda ko'rib chiqilishi ham mumkin. Kodeksning 187-moddasida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar shunday huquqbuzarliklar sodir etilgan joyda yoki huquqbuzarning istiqomat joyida ko'rib chiqiladi. Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komis-

siyalar ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni huquqbuzarning istiqomat joyida ko'rib chiqadilar.

O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish boshqa joyda ham ko'rib chiqilishi nazarda tutilgan.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish muddatlari (MJtK 305-m.). Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ish mazkur ishni ko'rib chiqishga vakolatli organ (mansabdor shaxs) tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma va ishga oid boshqa materiallar olingan kundan boshlab o'n besh kunlik muddat ichida ko'rib chiqiladi.

MJtKning 51², 51³, 51⁴, 51⁵, 51⁶, 51⁷, 51⁸, 51⁹, 170, 180, 181, 183, 187, 194-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar bir sutka mobaynida ko'rib chiqiladi, 164-moddaning ikkinchi qismida, 201, 202, 203, 204, 205-moddalarda nazarda tutilgan ishlar uch sutka ichida, kodeksning 61-moddasida nazarda tutilgan ishlar esa besh sutka ichida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kodeksning 56, 57, 58-moddalarida, 61¹-moddasining birinchi qismida, 94, 165¹, 184², 184³, 189, 189¹, 201, 202¹, 224¹-moddalarida, 225-moddaning birinchi qismida, 239, 240, 241-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tomonidan sodir etilganda, ish bir sutka mobaynida ko'rib chiqilishi lozim.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish tartibi (MJtK 306-m.). Ishni ko'rib chiqish mazkur ishni ko'ruvchi organning tarkibini e'lon qilish yoki mansabdor shaxsni tanishtirishdan boshlanadi. Ishni ko'rib chiquvchi organning majlisida raislik qiluvchi yoki ishni ko'rib chiquvchi mansabdor shaxs qanday ish ko'rib chiqilishi lozimligini, ma'muriy javobgarlikka kim tortilayotganligini e'lon qiladi, ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi shaxslarga ularning huquqlari va vazifalarini tushuntiradi, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomanani o'qib eshittiradi. Majlisda ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi shaxslarning so'zlari eshitaladi, keltirilgan dalillar o'rganiladi va tushgan iltimoslar hal etiladi. Ishni ko'rib chiqishda prokuror qatnashgan taqdirda, uning xulosasi o'qib eshittiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish vaqtida aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar (MJtK 307-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish vaqtida tegishli organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan-etilmaganligini, huquqbuzarlik sodir etilgan vaqt va joyni, mazkur shaxs uni sodir etishda aybdor-aybdor emasligini, uning ma'muriy javobgarlikka tortilish-

tortilmasligini, javobgarlikni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlar bor-yo'qligini, mulkiy zarar yetkazilgan-yetkazilmaganligini, qolaversa, ishni to'g'ri hal etishda ahamiyatga molik boshqa holatlarni aniqlashi shart.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish bayonnomasi (MJtK 308-m.). *Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish paytida tegishli organ bayonnoma yuritadi.* Unda: majlis bo'lgan sana va joy; ishni ko'rib chiquvchi organning nomi va tarkibi; ko'rilayotgan ishning mazmuni; ishda qatnashuvchi shaxslarning hozir bo'lgan-bo'lmaganligi haqidagi ma'lumotlar; ishni ko'rishda qatnashuvchi shaxslarning tushuntirishlari, ularning iltimoslari va bu iltimoslarni ko'rib chiqish natijalari; ishni ko'rib chiqish paytida o'rganilgan hujjatlar va ashyoviy dalillar; qabul qilingan qarorni o'qib eshittirish to'g'risidagi ma'lumotlar va qaror ustidan shikoyat berish tartibi va muddatlari tushuntirilganligi ko'rsatiladi.

Ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning, jabrlanuvchining va o'zga manfaatdor shaxslarning iltimosiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishning mansabdor shaxs tomonidan ko'rib chiqilishi holati ushbu moddaning birinchi qismi talablariga muvofiq ravishda bayonnoma-da aks ettiriladi. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish bayonnomasi tegishincha organ majlisidagi raislik qiluvchi va kotib tomonidan yoki ishni ko'rib chiquvchi mansabdor shaxs tomonidan imzolanadi.

Huquqbuzarlikning kam ahamiyatliligi sababli huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish to'g'risidagi yoki yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash haqidagi masalani hal etish tartibi (MJtK 308¹-m.). Agar organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqayotganda sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlikning kam ahamiyatliligi to'g'risida yoki MJtKning maxsus qismidagi moddalarning sanksiyasida nazarda tutilgan eng kam jazodan ham kamroq jazo chorasini qo'llash uchun asoslar borligi haqidagi xulosaga kelsa, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish huquqbuzarlikning kam ahamiyatliligi sababli huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish to'g'risidagi yoki yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash haqidagi taqdimnoma bilan sudga yuboriladi. Huquqbuzarlikning kam ahamiyatliligi sababli huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish to'g'risidagi yoki yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash haqidagi taqdimnomada shaxsning ma'muriy javobgarlikdan ozod qilinishi yoki unga

nisbatan yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash kerakligining sabablari va asoslari bayon etiladi.

Sud huquqbuzarlikning kam ahamiyatliligi sababli, huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish to'g'risidagi yoki yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash haqidagi taqdimnomani ko'rib chiqib, MJtKning 310-moddasida nazarda tutilgan qarorlardan birini chiqaradi. Huquqbuzarlikning kam ahamiyatliligi sababli huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish to'g'risidagi yoki yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash haqidagi taqdimnoma ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish sudga kelib tushgan kundan e'tiboran uch sutka ichida MJtKning 303, 304, 306–309-moddalarida nazarda tutilgan umumiy qoidalarga rioya etilgan holda ko'rib chiqiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror (MJtK 309-m.). Organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib, shu ish yuzasidan qaror chiqaradi. Unda quyidagilar ko'rsatilgan bo'lishi kerak:

qaror chiqargan organning (mansabdor shaxsning) nomi;

ish ko'rib chiqilgan sana;

ishi ko'rib chiqilayotgan shaxs xususidagi ma'lumotlar;

ishni ko'rib chiqish paytida aniqlangan holatlarning bayoni;

mazkur ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normativ hujjat;

ish yuzasidan qabul qilingan qaror.

MJtKning 308¹-moddasida nazarda tutilgan hollarda qarorda huquqbuzarlikning kam ahamiyatliligi sababli huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish to'g'risidagi yoki yengilroq ma'muriy jazo chorasini qo'llash haqidagi taqdimnomani qanoatlantirish yoki qanoatlantirishni rad etish haqidagi to'xtam ham ko'rsatilishi kerak. Basharti, ma'muriy huquqbuzarlik uchun MJtK 242-moddasining 1 va 3-bandlarida ko'rsatib o'tilgan organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan ma'muriy jazoni qo'llanish to'g'risidagi masalani hal qilish paytida aybdordan yetkazilgan mulkiy zararni undirib olish masalasi ham hal etiladigan bo'lsa, ish yuzasidan chiqarilgan qarorda undirib olinishi lozim bo'lgan shu zararning miqdori, uni undirib olish muddati va tartibi ko'rsatiladi.

Ish yuzasidan chiqarilgan qarorda olib qo'yilgan ashyolar va hujjatlar, shuningdek, ushlab turilgan transport vositalari to'g'risidagi masala ham hal etilgan bo'lishi lozim. Qaror majlisda ishtirok etayotgan kollegial organ a'zolarining oddiy ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror mansabdor

shaxs tomonidan, organning qarori esa majlisda raislik qiluvchi va kotib tomonidan imzolanadi. Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda jazo qo'llanilganligi to'g'risida ma'muriy huquqbuzarlik haqidagi bayonnomaga tegishli yozuv yozib qo'yiladi.

Maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali yo'l harakati qoidalari buzilganligi qayd etilgan hollarda jarima solish to'g'risidagi qaror (309¹-m.). Maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan yo'l harakati qoidalari buzilganligi bo'yicha jarima solish to'g'risidagi qaror ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsning ishtirokisiz chiqariladi. Jarima solish to'g'risidagi qarorga maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari qo'llanilgan holda olingan materiallar ilova qilinib, yuridik kuchga ega bo'lgan elektron hujjat shaklida rasmiylashtiriladi hamda ushbu hujjatni tuzgan vakolatli shaxsning elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlanadi. Qarorning ko'chirma nusxasiga maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari qo'llanilgan holda olingan materiallar ilova qilinib, elektron hujjatni qog'ozdagi hujjatga aylantirish yo'li bilan tayyorlanadi hamda mazkur qaror chiqarilgan kundan e'tiboran uch kun ichida buyurtma pochta jo'natmasi orqali huquqbuzarga yuboriladi.

Jarima solish to'g'risidagi qarorda quyidagilar ko'rsatilgan bo'lishi kerak:

qaror chiqarilgan sana va joy;

uni chiqargan organning nomi, shaxsning lavozimi va familiyasi;

ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar;

ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan vaqt, joy va holatlar ushbu kodeks Maxsus qismining mazkur huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddasi, moddasining qismi ko'rsatilgan holda;

maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan transport vositasining huquqbuzarlik sodir etilgan paytdagi davlat raqam belgisi bilan tushirilgan tasviri;

qabul qilingan qaror, tayinlangan jarimani to'lash tartibi va muddatlari, ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning huquq va majburiyatlari, shuningdek, jarima solish to'g'risidagi qaror xususida shikoyat berishning protsessual tartibi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorning turlari (MJtK 310-m.). Organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib, ma'muriy jazo qo'llash yoki ishni yuritishni tugatish to'g'risida qarorni qabul qiladi. Ishni

yuritishni tugatish to'g'risidagi qaror MJtKning 271-moddasida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo'lgan taqdirda chiqariladi. Sud tomonidan ishni yuritishni tugatish to'g'risidagi qaror ogohlantirish e'lon qilinganda ham chiqariladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorni e'lon qilish va uning nusxasini berish (MJtK 311-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ishni ko'rib chiqish tugashi bilanoq, darhol e'lon qilinadi. Qarorning nusxasi uch kun ichida ustidan shu qaror chiqarilgan shaxsga, shuningdek, o'zining iltimosiga ko'ra jabrlanuvchiga topshiriladi yoki jo'natiladi. Nusxa tilxat bilan beriladi, basharti, qarorning nusxasi jo'natilsa, bu haqda ishga tegishli yozuv yozib qo'yiladi. O'qotar qurollar, shuningdek, o'q-dorilar xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan ishonib topshirilgan yoki korxonaga, muassasa, tashkilot tomonidan vaqtincha foydalanish uchun berilgan shaxslarga nisbatan MJtKning 185-moddasida, 220-moddasi birinchi va ikkinchi qismlarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar yuzasidan chiqarilgan qarorning nusxasi ma'lumot uchun tegishli korxonaga, muassasa yoki tashkilotga, mazkur shaxsning o'qotar quroldan foydalanishini taqiqlash masalasini ko'rib chiqish uchun esa ichki ishlar organiga yuboriladi.

Ma'muriy jazo qo'llanish to'g'risidagi qarorni korxonaga, muassasa, tashkilot va mansabdor shaxslar e'tiboriga yetkazish (MJtK 312-m.). MJtKning 61, 131, 140, 183, 187, 233, 237-moddalarida nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarga nisbatan ma'muriy jazo qo'llanish haqida chiqarilgan qarorni shu huquqbuzar ishlab yoki o'qib turgan joydagi ma'muriyat e'tiboriga yetkazadi. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) qabul qilingan qaror to'g'risida ma'muriy huquqbuzarlik haqidagi bayonnoma tuzgan mansabdor shaxsga yetkazadi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etish sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitni bartaraf etish to'g'risidagi taqdimnoma (MJtK 313-m.). Ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlaganda, ularni bartaraf qilish yuzasidan choralar ko'rish to'g'risida tegishli korxonaga, muassasa, tashkilot rahbariga taqdimnoma kiritadi.

Aytish joizki, ma'muriy sudlov ishlari faqat avval sodir bo'lgan hodisalarni ko'rib chiqish bilan cheklanmay, balki qonun buzilishining

oldini olishda ham muhim rol o'ynaydi. Ma'muriy jazoni qo'llash maqsadlaridan biri – huquqbuzarning o'zi va boshqa shaxslar tomonidan yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olishdir. Zero, huquqbuzarlikning oldini olish – ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar bo'yicha ish yuritish vazifalaridan biri sanaladi. Ushbu modda ishni ko'rib chiqayotgan organ (mansabdor shaxs)ga huquqbuzarlikning sodir etilish sabab va shart-sharoitlarini aniqlash vazifasini yuklaydi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etish sabablari va shart-sharoitlarini aniqlagan organ (mansabdor shaxs) ana shu sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish yuzasidan chora-tadbir ko'rish yuzasidan tegishli korxonalar, muassasa va tashkilot rahbarlariga taqdimnoma kiritadi. Taqdimnomada ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish uchun aynan qaysi holatlar qulay shart-sharoitlar yaratib berganligini ko'rsatilishi shart. Bunda ishni ko'rib chiqayotgan organ (mansabdor shaxs)ning korxonalar, muassasa, tashkilot yoki mansabdor shaxslarning operativ faoliyatiga bevosita aralashishga haqqi yo'q. Shu bilan birga, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etishga yo'l ochuvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish haqidagi taqdimnoma tashkilotlar, mansabdor shaxslarga ushbu taqdimnomani ko'rib chiqish vazifasini yuklaydi.

Qonunga muvofiq, rahbarlar taqdimnoma kelib tushgan kundan boshlab bir oy muddatda uni kiritgan organ (mansabdor shaxs)ga ko'rilgan choralar haqida ma'lum qilishi shart.

6-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish huquqi (MJtK 314-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida ustidan shu qaror chiqarilgan shaxs, jabrlanuvchi, shuningdek, ularning qonuniy vakillari va advokat tomonidan shikoyat berilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish huquqi fuqarolarning buzilgan huquqi va himoya qilinadigan manfaatlarini tiklash imkonini, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishga vakolatli organlar faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish vositalarini, davlat apparati faoliyatining biror shaklida fuqarolar ishtirokini davlat tomonidan kafolatlanishini ifodalaydi (O'zR.Kons. 35-m.). Shu ma'noda, ustidan qaror chiqarilgan shaxs, shuningdek, jabrlanuvchi, ularning qonuniy vakillari va advokat

qarorni chiqargan istalgan organ ustidan shikoyat qilishga haqli. Shikoyat berish huquqidan foydalanish ana shunday huquq berilgan shaxslarning ixtiyoriga bog‘liq, ular bunday huquqdan foydalanishlari yoxud undan voz kechishlari ham mumkin. Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida belgilangan muddat ichida shikoyat berilishi mumkin (MJtK 316-m.), ana shu muddatda ma‘muriy jazo qo‘llash to‘g‘risidagi qarorning ijrosi to‘xtatib turiladi (MJtK 318-m.). Shikoyat faqat yozma shaklda berilishi mumkin va u belgilangan muddatda vakolatli organlar tomonidan ko‘rib chiqilishi lozim. Ko‘rib chiqilgan ish natijalari shikoyat bergan shaxsga yetkazilishi kerak (MJtK 319, 321-m. 3-q.).

Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish tartibi (MJtK 315-m.). Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs)ga yoki ma‘muriy ishlar bo‘yicha tuman (shahar) sudyasiga, sudyaning ma‘muriy ishlar bo‘yicha qarori ustidan tuman (shahar) sudi raisiga yoki yuqori turuvchi sudga shikoyat berilishi mumkin. Xo‘jalik sudning ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish bo‘yicha hal qiluv qarori ustidan O‘zbekiston Respublikasi Xo‘jalik-protsessual kodeksida belgilangan tartibda shikoyat qilinadi. Fuqarolik ishlari bo‘yicha sudning ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish bo‘yicha qarori ustidan O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksida belgilangan tartibda shikoyat qilinadi.

Shikoyat ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan qaror qabul qilgan organ (mansabdor shaxs) orqali yoki bevosita shikoyat yo‘llangan sudga yuboriladi. Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs) shikoyatni olgach, uni uch sutka ichida ish bilan birga ushbu moddaga muvofiq shikoyatni ko‘rib chiqish huquqiga ega bo‘lgan organga (mansabdor shaxsga) yuboradi. Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat bergan shaxs davlat boji to‘lashdan ozod etiladi.

Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish muddati (MJtK 316-m.). Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shu qarorning nusxasini olgan kundan boshlab o‘n kun ichida shikoyat berish mumkin. Mazkur muddat uzrli sabablar bilan o‘tkazilib yuborilgan taqdirda, u shikoyatni ko‘rib chiqishga vakolatli organ (mansabdor shaxs) tomonidan qayta tiklanishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat qilish uchun belgilangan o'n kunlik muddat manfaatdor shaxslarga davlat organlari va mansabdor shaxslarning g'ayriqonuniy qarorlari bo'yicha shikoyat qilish imkonini beradi. Amaldagi me'yorlarga muvofiq, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat qilish muddati qaror nusxasi olingan kundan boshlanadi.

Shikoyatnoma berish uchun belgilangan muddatga rioya etish pochta kvitansiyasi yoki tamg'a bosilgan pochta konverti, qayd etish jurnali ma'lumotlari, shikoyatnomani va boshqa ishonchli ma'lumotlarni qabul qilib olgan shaxsning tilxati bilan tasdiqlanishi mumkin. Shikoyat qilish uchun berilgan oxirgi o'ninchi kuni ish vaqti tamom bo'lgach, muddat tugaydi. Agar muddatning oxiri dam olish kunga to'g'ri kelsa, undan keyingi berilgan ish kuni muddatning so'nggi kuni hisoblanadi. O'z navbatida, shikoyat pochtaga muddat tugaguncha topshirilgan bo'lsa, muddat o'tkazib yuborilgan hisoblanmaydi. O'tkazib yuborilgan muddatni tiklash to'g'risidagi ariza o'ziga nisbatan qaror chiqarilgan shaxs, shuningdek, boshqa shaxslar tomonidan shikoyatni ko'rib chiqishga vakolatli sudga (296, 297-m.) beriladi.

Muddatni o'tkazib yuborishning uzrli sabablari, masalan, kasallanib qolish, xizmat safariga borish va manfaatdor shaxsga muddatida shikoyat qilishga xalaqit beruvchi boshqa holatlar bo'lishi mumkin. O'tkazib yuborilgan muddatning tiklangani yoki bu rad etilgani to'g'risida iltimosnoma bergan shaxsga yetkaziladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida protest bildirish (MJtK 317-m.). Prokuror ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi qarori ustidan – tuman (shahar) sudi raisiga yoki yuqori turuvchi sudga; boshqa organ (mansabdor shaxs) qarori ustidan – qaror chiqargan organga (mansabdor shaxsga) yoki yuqori turuvchi organga (mansabdor shaxsga) protest bildirishi mumkin.

Xo'jalik sudining ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha hal qiluv qarori ustidan O'zbekiston Respublikasi Xo'jalik-protsessual kodeksida belgilangan tartibda protest keltiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ijrosini to'xtatib turish (MJtK 318-m.). Belgilangan muddatda shikoyat berish ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosini shikoyat ko'rib chiqilgunga qadar to'xtatib turadi. Ammo ma'muriy qamoq jazosi qo'llanish to'g'risidagi qaror va ma'muriy huquqbuzarlik

sodir etilgan joyda undirib olinadigan jarima solish hollari bundan mustasnodir. Prokurorning protest bildirishi ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qabul qilingan qaror ijrosini protest ko'rib chiqilgunga qadar to'xtatib turadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko'rib chiqish (MJtK 319-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususidagi berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest vakolatli organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan shikoyat va protest tushgan kundan boshlab o'n kun muddat ichida ko'rib chiqiladi. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko'rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) ushbu qarorning qonuniyligi, asosiligi va adolatliligini tekshiradi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror bo'yicha shikoyat va protestni qarab chiqishning ko'rsatilgan o'n kunlik muddati javobgarlikka tortilgan shaxsni tezda jazolash yoki oqlashni kafolatlash uchun ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni operativ hal etishni, shikoyat va protestlarni vakolatli organ (mansabdor shaxs) tezda ko'rib chiqishini ta'minlash maqsadida o'rnatilgan. O'n kunlik muddatni hisoblash shikoyat va protest ularni ko'rib chiqishga vakolatli organda qayd etilgan kundan boshlanadi. Bu shikoyat ko'rib chiqish va hal etishga vakolatli bo'lmagan organ (mansabdor shaxs)ga topshirilgan va u vakolatli organga jo'natgan holatga ham taalluqlidir. Shikoyat yoki protestni ko'rib chiqish muddatining tugashi shu xususda qaror chiqarilgan kundan boshlanadi. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror bo'yicha berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko'rib chiqishning boshqa muddatlari O'zbekiston Respublikasi qonunlari tomonidan ma'muriy nojo'ya ishning muayyan toifasi bo'yicha belgilanishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni kassatsiya instansiyasi sudida ko'rib chiqish (MJtK 320-m.). Ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaning qarori yuzasidan berilgan shikoyat yoki protest bo'yicha kassatsiya instansiyasi sudida ish yuritish tartibi mazkur moddada ko'zda tutilgan istisnolardan tashqari, ushbu bob qoidalari bilan belgilanadi.

Ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaning qarori yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo'yicha ish kassatsiya instansiyasi sudyasi tomonidan sud raisi topshirig'iga binoan ko'rib chiqiladi. Kassa-

tsiya instansiyasi sudi sudyasining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaning qarori yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo'yicha hal qiluv qarori qaror shaklida chiqariladi va chiqarilgan vaqtdan boshlab kuchga kiradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs)ning hal qiluv qarori (MJtK 321-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko'rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) quyidagi hal qiluv qarorlaridan birini qabul qiladi:

1) chiqarilgan qarorni o'zgarishsiz, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirishsiz qoldiradi;

2) chiqarilgan qarorni bekor qiladi va ishni qayta ko'rib chiqish uchun yuboradi;

3) chiqarilgan qarorni bekor qiladi va ishni yuritishni to'xtatadi;

4) jazo chorasini kuchaytirmagan holda uni ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlik to'g'risidagi normativ hujjatda nazarda tutilgan doirada o'zgartiradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorni bekor qilish yoki o'zgartirish uchun quyidagilar: organ (mansabdor shaxs) tomonidan ishni to'liq bo'lmagan holda yoki bir tomonlama ko'rib chiqilishi; organ (mansabdor shaxs) hal qiluv qarorining va MJtKning maxsus qismining qo'llanilgan normalari va ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan boshqa normativ hujjatlar ishning faktik holatlariga mos kelmasligi; ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni yuritish qoidalarining jiddiy buzilishi; qo'llanilgan ma'muriy jazoning adolatsizligi asos bo'ladi.

Maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan yo'l harakati qoidalari buzilganligi bo'yicha ish yangidan ko'rib chiqish uchun yuborilib, qaror bekor qilingan taqdirda, mazkur ish ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan u ilgari sodir etgan huquqbuzarliklarning takroriyiligini inobatga olgan holda umumiy asoslarda ko'rib chiqilishi lozim.

Mazkur ishni ko'rib chiqishga vakolati bo'lmagan organ (mansabdor shaxs) tomonidan chiqarilgan qaror bekor qilinadi, ish esa vakolatli organga (mansabdor shaxsga) ko'rib chiqish uchun yuboriladi. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo'yicha qabul qilingan hal qiluv

qarorida u chiqarilgan vaqt va joy, shikoyat yoki protestni ko‘rib chiqayotgan mansabdor shaxs, prokuror va boshqa ishtirok etayotgan shaxslar; shikoyat bergan shaxs yoki protest bildirgan prokuror, ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish bo‘yicha chiqarilgan, shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan qarorning hamda shikoyat, protestning mohiyati, chiqarilayotgan qarorning asoslanishi, shikoyat yoki protest yuzasidan qaror ko‘rsatilishi lozim.

Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestga doir hal qiluv qarorining nusxasi fuqaroga uch kun muddat ichida yuboriladi, jabrlanuvchiga esa, uning iltimosiga binoan yuboriladi. Protestni ko‘rib chiqish natijalari to‘g‘risida prokurorga ma‘lum qilinadi.

Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorni qayta ko‘rib chiquvchi organning (mansabdor shaxsning) vakolatlari (MJtK 322-m.). Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan organ (mansabdor shaxs) chiqargan qaror yuqori turuvchi organ rahbari, prokurorning protesti bo‘yicha esa uni chiqargan organ tomonidan ham MJtKning 321-moddasi ikkinchi va uchinchi qismlarida belgilangan asoslar bo‘yicha bekor qilinishi yoki o‘zgartirilishi mumkin. Ushbu modda bilan ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish bo‘yicha boshqa organ (mansabdor shaxs) chiqargan qarorni bekor qilish yoki o‘zgartirishning alohida tartibi o‘rnatilgan. Amalda bu tartib ayrim ishlarni hal etishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi va bir qator hollarda asoslanmagan qarorlar chiqarishga olib keladi.

MJtKning 322-moddasiga muvofiq, ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan organ (mansabdor shaxs) chiqargan qaror yuqori organ rahbari, prokuror bilan kelishgan holda esa qaror chiqargan organ tomonidan bekor qilinadi yoki unga tuzatish kiritiladi.

Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga protest bildirish (MJtK 323-m.). Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan berilgan shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga prokuror protest bildirishi mumkin. Shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga protest mazkur qarorni chiqargan organdan (mansabdor shaxsdan) yuqori turuvchi organga kiritiladi.

Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ish bo‘yicha chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yuzasidan chiqarilgan qarorga uni chiqargan har qanday organga protest bildirilishi mumkin. Shikoyat bo‘yicha ma‘mu-

riy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish xususida chiqarilgan qarorga protest faqat shikoyat yuzasidan qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs)dan yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs)ga kiritiladi. Prokurorning protesti faqat yozma shaklda beriladi va prokurorning lavozimi hamda mansab unvoni ko'rsatilgan holda imzo chekiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rishni tugatish bilan qarorni bekor qilish oqibatlari (MJtK 324-m.). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rishni tugatish bilan qarorni bekor qilish undirib olingan pul summalarini, haqi to'lab olib qo'yilgan va musodara qilingan narsalarni qaytarib berishga, shuningdek, ilgari qabul qilingan qaror bilan bog'liq boshqa cheklashlarni bekor qilishga sabab bo'ladi. Narsani qaytarib berish mumkin bo'lmagan hollarda uning qiymati, basharti, bu narsalar tadbirkorlik uchun mo'ljallangan bo'lsa, boy berilgan foydasi ham qoplanadi.

Fuqaroni ma'muriy qamoqqa olish g'ayriqonuniy ravishda qo'llanilganligi natijasida yetkazilgan zarar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanadi. Tegishli organ va mansabdor shaxs mazkur moddadan foydalanish chog'ida noqonuniy qaror oqibatida keltirilgan zararni cheklashlarni bekor qilish bilan to'la miqdorda qoplanishi lozim. Mavjud holatda mulkiy zararni qoplash bilan birga, oshkora kechirim so'rash va u yoki bu shaxsni ma'muriy javobgarlikka qoniqarsiz ravishda tortish fakti hamda undan ma'muriy jazo olib tashlash kabilar xususida ommaviy axborot vositalari orqali xabar berishdan foydalanish mumkin.

G'ayriqonuniy ravishda ma'muriy javobgarlikka tortish oqibatida yetkazilgan zararni qoplash tartibi MJtKning 302-moddasida ko'rsatib o'tilgan.

7-§. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish

Qarorni ijro etish – bu ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida ish yuritishning yakunlovchi bosqichi bo'lib, uning mohiyati qaror bo'yicha huquqbuzarga tayinlangan ma'muriy jazo chorasini amalga oshirishdan iborat. Qarorni ijro etish jarayonida ma'muriy xatti-harakat sodir etgan fuqaroga tegishli shaxsiy, ma'naviy yoki moddiy cheklanishlar qo'llanilib, bu unda kelgusida huquqbuzarlik sodir etishdan tiyilish hissini uyg'otadi.

MJtKning beshinchi bo'limi (325–348-moddalari) ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etishga qaratilgan. Ushbu normalarda

kodeksning 22-moddasida belgilangan 6 ta ma'muriy jazo chorasini ijro etish tartib-qoidalari belgilab berilgan.

Ma'muriy jazo qo'llanish to'g'risidagi qaror ijrosining majburiy-ligi (MJtK 325-m.). Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi majburiy sanaladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyada «*Sud hokimiyati chiqargan hujjatlar barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir*», deyilgan. Shuningdek, «SUD hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risida»gi (2001-yil 29-avgust) qonunning 5-moddasida ijro etilishi lozim bo'lgan sud hujjatlari va boshqa organlarning hujjatlari ro'yxati keltirilgan. Ushbu moddaning 7-bandida ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega organ (mansabdor shaxs)lar chiqargan qarorlar ko'rsatib o'tilgan.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorni ijro etishga qaratish (MJtK 326-m.). Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror, basharti, MJtK va boshqa qonun hujjatlarida o'zgacha qoida belgilanmagan bo'lsa, chiqarilgan paytdan boshlab ijro etilishi lozim.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorga shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda, ushbu qaror berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest qanoatlantirishsiz qoldirilgandan keyin ijro etilishi kerak. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida undirib olinadigan jarima solish to'g'risidagi qaror bundan mustasno. Jarima solish to'g'risidagi qaror uni ixtiyoriy ravishda bajarishning belgilab qo'yilgan o'n besh kunlik muddati o'tib ketganidan keyin majburiy ravishda ijro etiladi. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror uni chiqargan organ (mansabdor shaxs) tomonidan ijro etishga qaratiladi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorni ijro etish (MJtK 327-m.). Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror MJtK va boshqa qonun hujjatlarida belgilangan tartibda vakolatli organ (mansabdor shaxs)lar tomonidan ijro etiladi. Bir shaxsga nisbatan ma'muriy jazo qo'llanish to'g'risida bir necha qaror chiqarilgan hollarda ularning har biri mustaqil ravishda ijro etiladi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosini kechiktirish (MJtK 328-m.). Ma'muriy qamoqqa olish yoki jarima solish (joyning o'zida undirib olinadigan jarima solish bundan mustasno) tarzida ma'muriy jazo qo'llanish to'g'risidagi qarorni darhol ijro etishga imkon bermaydigan holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, ushbu qarorni chiqargan organ

(mansabdor shaxs) uning ijrosini bir oygacha muddatga kechiktirishi mumkin.

O'ziga nisbatan qaror chiqarilgan shaxsning arizasi bo'yicha yoxud zimmasiga uni bajarish yuklatilgan mansabdor shaxsning iltimosi bilan ish kechiktiriladi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosini tugatish (MJtK 329-m.). Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs) quyidagi hollarda uning ijrosini tugatadi:

– amnistiya akti e'lon qilinib, ushbu amnistiya ma'muriy jazo chorasini qo'llanishni yo'q qilsa;

– ma'muriy javobgarlikni belgilovchi normativ hujjat bekor qilingan bo'lsa;

– ustidan qaror chiqarilgan shaxs vafot etgan bo'lsa.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror ijrosining muhlati (MJtK 330-m.). Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror chiqarilgan kundan boshlab uch oy davomida ijro etishga qaratilmagan bo'lsa, u holda mazkur bunday qaror ijro etilmaydi. Prokurorning protest bildirishi bilan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qabul qilingan qaror ijrosini protest ko'rib chiqilgunga qadar to'xtatib turilgan taqdirda, qarorning kuchini yo'qotish muddatining kechishi shikoyat yoki protest ko'rib chiqilgungacha to'xtatib qo'yiladi. MJtKning 328-moddasiga muvofiq, ya'ni qarorning ijrosi bir oygacha muddatga kechiktirilgan taqdirda, qarorning kuchini yo'qotish muddatining kechishi uning muddatini kechiktirish davri o'tgunga qadar to'xtatiladi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etish (MJtK 331-m.). Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) hal etadi. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning to'g'ri va o'z vaqtida ijro etilishini nazorat qilish shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) zimmasiga yuklatiladi.

Organ (mansabdor shaxs)larning ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosiga oid harakati xususida berilgan shikoyatlar amaldagi MJtKning 315-moddasida aytib o'tilgan organlar, ya'ni tegishli mansabdor shaxslar, ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalardan tomonidan 319-modda asosida shikoyat va protest tushgan kundan boshlab o'n kun muddat ichida ko'rib chiqiladi hamda kodeksning 320-moddasida belgilangan talablarga rioya etilgan holda hal etiladi.

Jarima solish to'g'risidagi qarorni ijro etish muddatlari va tartibi (MJtK 332-m.). Jarima huquqbuzar tomonidan unga jarima solish to'g'ri-

sidagi qaror topshirilgan kundan boshlab o‘n besh kundan kechiktirmay, bunday qaror xususida shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda, shikoyat yoki protest qanoatlantirilmaganligi to‘g‘risida xabar berilgan kundan boshlab o‘n besh kundan kechiktirmay to‘lanishi lozim (ushbu moddaning ikkinchi qismi bundan mustasno).

Maxsus avtomatlashtirilgan foto va video qayd etish texnika vositalari orqali qayd etilgan yo‘l harakati qoidalarini buzganlik uchun solingan jarimani huquqbuzar jarima solish to‘g‘risidagi qaror chiqarilgan kundan boshlab oltmish kundan kechiktirmay, bunday qaror xususida shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda esa, shikoyat yoki protest qanoatlantirilmaganligi to‘g‘risida xabar berilgan kundan e‘tiboran o‘ttiz kundan kechiktirmay to‘lashi lozim.

O‘n olti yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan shaxslarning mustaqil ish haqi bo‘lmagan taqdirda, jarima ularning ota-onalari yoki ular o‘rnini bosuvchi shaxslardan undirib olinadi. Ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun solingan jarima huquqbuzar tomonidan tegishli bank muassasasiga to‘lanadi, huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o‘zida undirib olinadigan jarima bundan mustasno.

Jarima solish to‘g‘risidagi qarorni majburiy ijro etish (MJtK 333-m.). Huquqbuzar jarimani MJtKning 332-moddasida belgilangan muddat ichida to‘lamagan taqdirda, jarima solish to‘g‘risidagi qaror cud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida belgilab qo‘yilgan qoidalarga muvofiq jarimani uning ish haqi yoki boshqa maoshidan, nafaqasidan yoki stipendiyasidan majburiy tartibda undirib olish uchun yuboriladi. Basharti, jarima solingan shaxs ishlamayotgan bo‘lsa yoxud jarimani huquqbuzarning ish haqi yoki boshqa daromadidan, pensiyasi yoki stipendiyasidan boshqa sabablarga ko‘ra undirib olishning iloji bo‘lmasa, uni undirib olish sud ijrochisi tomonidan jarima solish to‘g‘risida tegishli organ (mansabdor shaxs) chiqargan qaror asosida huquqbuzarning mulkidan, shuningdek, umumiy mulkdagi uning hissasi-dan undirib olish yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Jarima O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq, ijro hujjatlari bo‘yicha undirib olinishi mumkin bo‘lmagan mol-mulkdan undirib olinishi mumkin emas. Jarima solish to‘g‘risidagi qaror Fuqarolik-protsessual kodeksi qoidalari bo‘yicha jarimani ushlab qolish uchun huquqbuzarning o‘qish, ish yoki pensiya oladigan joyiga yuboriladi. Agar jarima miqdori huquqbuzarning ish haqi, nafaqa yoki stipendiyasining 20 foizidan oshmasa, u to‘laligicha bir yo‘la undiriladi. Basharti, jarima miqdori huquqbuzarning ish haqi, nafaqa va stipendiyasining 20 foizidan

oshsa, jarima butunlay to'languncha qismlarga bo'lib undiriladi. Agar jarima solingan shaxs ishlayotgan bo'lsa yoxud jarimani huquqbuzarning ish haqi yoki boshqa daromadidan, nafaqasi yoki stipendiyasidan boshqa sabablarga ko'ra undirib olishning iloji bo'lmasa, uni undirish sud ijrochisi tomonidan jarima solish to'g'risida tegishli organ (mansabdor shaxs) chiqargan qaror asosida huquqbuzarning shaxsiy mulkidan, shuningdek, umumiy mulkdagi uning hissasidan undirib olish bilan amalga oshiriladi.

Jarimani huquqbuzarning shaxsiy mulkidan, shuningdek, umumiy mulkdagi uning hissasidan undirib olishda fuqarolik-protsessual qonunlar talablariga qat'iy rioya etish zarur. Huquqbuzarga va uning qaramog'idagi shaxslarga zarur bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechaklar, uy jihozlari va anjomlari, zaruriy miqdordagi qoramol hamda boshqa mol-mulklarni jarima sifatida undirish mumkin emas.

Joyning o'zida undirib olinadigan jarima solish to'g'risidagi qarorni ijro etish (MJtK 334-m.). MJtKning 283-moddasiga muvofiq, jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir qilingan joyning o'zida undirib olingan taqdirda, huquqbuzarga qat'iy moliyaviy hisobot hujjati hisoblangan belgilangan nusxadagi kvitansiya beriladi. Jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida to'lanmasa, ishni ko'rib chiqish hamda qarorni ijro etish MJtKning 332 va 333-moddalarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

Jarima solish to'g'risidagi qarorni ijro etish ishlarini tugallash (MJtK 335-m.). Jarima solish to'g'risidagi qarorga muvofiq, jarima to'la-to'kis undirib olingach, uning ijro etilganligi haqida belgi qo'yilib, mazkur qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs)ga yoki sudga qaytariladi.

Narsani haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish to'g'risidagi qarorni ijro etish (MJtK 336-m.). Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish to'g'risidagi qaror asosida olib qo'yilgan narsalar belgilangan tartibda shartnoma-vositachilik asosida yoxud auksion shaklidagi kimoshdi savdosida realizatsiya qilinadi. O'qotar qurollar va o'q-dorilarning haqini to'lab olib qo'yish to'g'risidagi qaror ichki ishlar organlari tomonidan ijro etiladi.

MJtKning 26-moddasiga muvofiq, haqini to'lash sharti bilan olib qo'yilgan narsani sotishdan tushgan pullar, olib qo'yilgan narsalarni sotish xarajatlari chegirib qolingan holda, narsalarning sobiq egasiga topshiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning quroli yoki bevosita obykti hisoblangan narsaning haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish ma'muriy jazo chorasi sifatida MJtK 142-moddasining ikkinchi qismida, 220-moddasining birinchi qismida va 222-moddada ko'zda tutilgan huquqbuzarlik sodir etilishida qo'llaniladi. Xavfli moddalar va ashyolarni transportda tashish

qoidalari buzilgan holda ana shu modda va ashyolar (142-m.), o‘qotar qurollar va o‘q-dorilarni saqlash yoki tashish qoidalari buzilgan taqdirda qurol va o‘q-dorilar (220-m. 1-q.), shuningdek ichki ishlar organlari tomonidan qurol va o‘q-dorilari saqlashga berilgan ruxsatnomasi bekor qilingan shaxs ularni sotishdan bo‘yin tovlashi hollarida shu qurol va o‘q-dorilar (222-m.) haqi to‘lanib, olib qo‘yilishi lozim.

Narsani musodara qilish to‘g‘risidagi qarorni ijro etish (MJtK 337-m.). Ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday ashyo bo‘lgan narsani musodara qilish to‘g‘risidagi qaror O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta‘minlash departamenti organlari sud ijrochilari tomonidan ijro etiladi.

Ma‘muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli yoki bevosita obyektini hisoblangan narsani musodara qilish to‘g‘risidagi qarorni ijro etishda ushbu narsalar MJtKning 290-moddasiga binoan oldindan olib qo‘yiladi va ish ko‘rib chiqilgunga va qaror qabul qilingunga qadar vakolatli mansabdor shaxsda saqlanadi.

Musodara qilingan narsani sotish yoki yo‘q qilib tashlash tartibi (MJtK 338-m.). Ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday narsa bo‘lgan musodara qilingan narsani sotish va yo‘q qilib tashlash belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Narsani musodara qilish to‘g‘risidagi qarorni ijro etish bo‘yicha ish yuritishning tugallanishi (MJtK 339-m.). Ma‘muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli yoki bevosita shunday narsa bo‘lgan ashyoni musodara qilish to‘g‘risidagi qaror ijro etilganidan so‘ng sud ijrochisi ijro ishi yuritishni tamomlash to‘g‘risida qaror chiqaradi va uning bir nusxasini uni chiqargan ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyaga yuboradi.

Maxsus huquqdan mahrum etish to‘g‘risidagi qarorni ijro etuvchi organlar (MJtK 340-m.). Transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror MJtKning 248-moddasida ko‘rsatib o‘tilgan ichki ishlar organlarining mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi.

Kema haydovchilarini kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror MJtKning 253-moddasining ikkinchi qismida ko‘rsatib o‘tilgan O‘zbekiston Respublikasi kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi organlarining mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi.

Ov qilish huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi qaror MJtK 261-moddasining ikkinchi qismida aytib o‘tilgan ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazorati olib boruvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi.

Transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror MJTKning 248-moddasida ko'rsatib o'tilgan ichki ishlar organlarining mansabdor shaxslari, ya'ni davlat avtomobil nazorati bo'linmasi (bo'lim, boshqarma) boshlig'i yoki boshliq o'rinbosari, ma'muriy amaliyotning katta inspektori, tuman, shahar ichki ishlar bo'limi (boshqarmasi) tomonidan, davlat avtomobil nazorati tuman bo'linmasi (bo'lim) bo'lmagan taqdirda, davlat avtomobil nazorati katta inspektori, u bo'lmaganida esa ichki ishlar bo'limining boshlig'i yoki boshliq o'rinbosari tomonidan ijro etiladi.

Maxsus huquqdan mahrum qilish haqidagi qarorni ijro etish tartibi «YO'L harakati qoidalarining buzilishiga doir ma'muriy ishlarni ko'rib chiqish tartibi to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi O'zbekiston Respublikasi IIVning (2011-yil 31-may) 68-sonli buyrug'ida¹ ham belgilangan. Agar jarima MJTKning 126, 128, 128¹, 128², 128³, 128⁴, 128⁵, 128⁶, 129 va 130-moddalarida nazarda tutilgan huquqbuzarlik uchun solingan bo'lsa, bu haqda belgilangan tartibda talonga belgi qo'yiladi. Huquqbuzar jarimani belgilangan muddatda to'lamagan taqdirda, jarima solish haqidagi qaror nusxasi jarima pulini majburiy tarzda uning ish haqi yoki boshqa daromadidan, nafaqa yoki stipendiyasidan ushlab qolish uchun mazkur yo'riqnomaning 15-ilovasiga muvofiq shakldagi xat bilan birga huquqbuzarning ish (o'qish) joyi yoki O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Budjetdan tashqari pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limiga yuboriladi.

Agar jarima solingan shaxs ishlamayotgan bo'lsa yoxud jarimani huquqbuzarning ish haqi yoki boshqa daromadidan, nafaqa yoki stipendiyasidan boshqa sabablarga ko'ra undirib olishning iloji bo'lmasa, uni undirib olish Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamentining tuman (shahar) bo'limlarining sud ijrochilari tomonidan jarima solish to'g'risidagi qaror asosida huquqbuzarning shaxsiy mulkidan, shuningdek, umumiy mulkdagi uning hissasidan undirib olish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etilgan huquqbuzar transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi hujjatlarini topshirishdan bosh tortsa, ularni olib qo'yish yuzasidan zarur choralar ko'riladi. Talonda huquqbuzarlikni qayd etish bandlari to'lganidan so'ng ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqayotgan mansabdor

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2011. – № 27. – 286-м.

shaxs haydovchining talonini yangisiga almashtirish yuzasidan tegishli ko'rsatmalar (tavsiyalar) beradi. Talonning huquqbuzarlikni qayd etish bandlari to'lgan taqdirda, haydovchi uni DYHXXning ro'yxatlash va imtihon olish bo'limlari yoki tumanlararo ro'yxatlash va imtihon olish bo'linmalari (RIB yoki TRIB)da belgilangan tartibda almashtirib olishi lozim. Transport vositalarini boshqarish huquqidan bir yildan kamroq muddatga mahrum etilgan shaxslarning transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi haydovchilik hujjatlari ularning yashash joyidagi DYHXXda, bir yildan ko'proq muddatga transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etilgan shaxslarning haydovchilik hujjatlari esa RIB (TRIB)larida saqlanadi.

Agar shaxs sodir etilgan huquqbuzarlik uchun haydovchilik guvohnomasidagi transport vositasini boshqarish huquqini beruvchi toifalarning barchasidan mahrum etilmagan bo'lsa, sud tomonidan chiqarilgan qaror kelib tushganidan so'ng transport vositalarini boshqarish uchun qolgan toifalari ko'rsatilgan haydovchilik guvohnomasi olish uchun zarur bo'ladi-gan hujjatlar RIB (TRIB)ga taqdim etilib, belgilangan tartibda almashtirib beriladi. Talon RIB (TRIB)lar tomonidan almashtirib berilganda eski talonda qayd etilgan bir yillik muddati o'tmagan barcha huquqbuzarliklar haqidagi belgilar yangi talonga ko'chirib yoziladi.

Kema haydovchilarini kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish (MJtK 340-m.) to'g'risidagi qaror MJtKning 253-moddasi ikkinchi qismida ko'rsatib o'tilgan kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi organlarining mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi. Bular kichik hajmli kemalar Davlat nazorati boshqarmasining (bo'lim) boshlig'i va uning o'rinbosari, kichik hajmli kemalar davlat nazorati boshliqlari va ularning o'rinbosarlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar kichik hajmli kemalar davlat inspektorlari hisoblanadi.

Ov qilish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror MJtKning 261-moddasi ikkinchi qismida ko'rsatib o'tilgan ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazorati olib boruvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi. O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasining bosh davlat inspektorlari, ularning o'rinbosarlari, Qoraqalpog'iston Respublikasida, viloyatlarda, Toshkent shahrida bosh davlat inspektorlari va ularning o'rinbosarlari ana shunday shaxslar toifasiga kiradi.

Transport vositalarini yoki kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qarorni ijro etish tartibi (MJtK 341-m.). Transport vositalarini yoki kichik hajmli kemalarni boshqarish

huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror haydovchilik guvohnomasini, talonini olib qo'yish yo'li bilan ijro etiladi. Basharti, haydovchi yoki kema haydovchisi transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning ayrim turlarini boshqarish huquqidangina mahrum etilgan bo'lsa, haydovchilik guvohnomasiga va uning taloniga transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning qaysi turlarini boshqarish huquqidan mahrum etilganligi yozib qo'yiladi. Transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi guvohnomalarni olib qo'yish tartibi O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan, kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqini beruvchi guvohnomalarni olib qo'yish tartibi esa, O'zbekiston Respublikasi kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi tomonidan belgilanadi.

Ov qilish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qarorni ijro etish tartibi (MJtK 342-m.). Ov qilish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror ovchilik biletini olib qo'yish yo'li bilan ijro etiladi.

Ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxs ovchilik biletini topshirishdan bo'yin tovlagan taqdirda, ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi organlar undan ovchilik biletini belgilangan tartibda olib qo'yadilar.

Yuqoridagi holatdan farqli o'laroq, ovchilik bileti faqat qaror chiqarilganidan keyin shu qaror asosida olib qo'yiladi. Bunday ishlarni ko'rib chiqish va ov qilish huquqidan mahrum etish to'g'risida qaror chiqarishga ov qilish qoidalariga rioya etilishining davlat nazoratini amalga oshiruvchi respublika, viloyatlar va tumanlar organlarining rahbarlari haqlilar. Ovchilik bileti huquqbuzarni ov qilish huquqidan mahrum etish to'g'risida qaror chiqargan mansabdor shaxs tomonidan qaror e'lon qilinganidan keyin, shikoyat qilingan holatda esa shikoyat e'tiborsiz qoldirilganidan keyin olib qo'yiladi. Ov qilish huquqidan mahrum etilgani haqida huquqbuzar hisobda turgan ovchilar jamiyatiga xabar beriladi. Agar huquqbuzar qarorni bajarishdan bo'yin tovlasa va ovchilik biletini topshirmasa, qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs) bu haqda tegishli chora ko'rish uchun huquqbuzar hisobda turgan jamiyatni va ovchilik quroli qayd etilgan ichki ishlar organini habardor qiladi.

Maxsus huquqdan mahrum etish muddatini qisqartirishning asoslari va tartibi (MJtK 343-m.). Muayyan muddatga transport vositasini boshqarish huquqidan yoki ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxs mehnatga halol munosabatda bo'lishi va namunali xulq-atvori bilan o'zini ko'rsatgan taqdirda, unga jazo qo'llagan ma'muriy ishlar bo'yicha sudya belgilangan muddatning kamida yarmi o'tgach, korxonalar, muassasa va

tashkilot ma'muriyati iltimosi bilan bunday huquqdan mahrum etish muddatini qisqartirishi mumkin.

MJtKning 343-moddasi haydovchilik guvohnomasidan mahrum qilish jazosini tayinlagan ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaga haydovchilik guvohnomasidan mahrum qilish muddatini qisqartirish huquqini beradi. Maxsus haydovchilik huquqidan mahrum etilgan shaxs a'zosi hisoblanuvchi korxonada, muassasa, tashkilot ma'muriyatining shu haqdagi iltimosnomasi maxsus haydovchilik huquqidan mahrum etish muddatini qisqartirish haqidagi masalani ko'rib chiqishga asos bo'ladi. Bu huquqdan mahrum etilgan shaxsning mehnatga halol munosabatda bo'lishi va namunali xulq-atvori bilan o'zini ko'rsatishi ana shu iltimosnomaning majburiy sharti hisoblanadi. MJtKning 343-moddasida nazarda tutilganidek, asosli iltimosnoma faqat huquqbuzar mehnatga halol munosabatda bo'lgan va namunali xulq-atvori bilan o'zini ko'rsatgan taqdirda belgilangan muddatning yarmi o'tgandan keyingina qanoatlantirilishi mumkin. Mazkur moddada maxsus huquqdan mahrum etilish ovchilar jamiyatidan chiqarishga olib kelsa, olib qo'yilgan ovchilik biletini qaytarib berish to'g'risidagi masala ovchilar va baliq ovlovchilar jamiyatlari uyushmasi nizomiga muvofiq hal etiladi. Agar ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxsning ovchilar jamiyatiga a'zoliqi saqlanib qolgan bo'lsa, olib qo'yilgan biletini unga qaytarib berish to'g'risidagi masalani ovchilar jamiyati boshlang'ich jamoa byurosi hal qiladi.

Maxsus huquqdan mahrum etish muddatini hisoblash (MJtK 344-m.). Transport vositalari egalari va ov qilish qoidalarini buzgan shaxslar maxsus huquqdan mahrum etish to'g'risida qaror chiqarilgan kundan boshlab shunday huquqdan mahrum etilgan hisoblanadilar. Maxsus huquqdan mahrum qilish muddati o'tgach, shuningdek, bu muddat MJtKning 343-moddasiga muvofiq qisqartirilgan taqdirda, shunday ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsga undan olib qo'yilgan hujjatlar belgilangan tartibda qaytarib beriladi.

Transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum etilgan shaxs haydovchilik guvohnomasini topshirishdan bosh tortgan taqdirda, bu huquqdan mahrum etish muddati guvohnoma olib qo'yilgan kundan boshlab, lekin qaror chiqargan organ belgilagan mahrum etish muddati tugashidan kechiktirmasdan hisoblanadi.

Ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qarorni ijro etish (MJtK 345-m.). Ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qaror chiqarilganidan keyin darhol ijro etiladi. Ya'ni ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaning ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qarori chiqqanidan keyin ushbu jazo

qonunda koʻzda tutilgan qaysi huquqbuzarlik ekanidan qatʼi nazar, zudlikda ijro etiladi. Ammo qamoqqa olish toʻgʻrisidagi qarorga prokuror protesti keltirilsa, uni bajarish protest koʻrib chiqilgunga qadar toʻxtatiladi.

Maʼmuriy qamoqni oʻtash tartibi (MJtK 346-m.). Maʼmuriy qamoqqa olingan shaxslar ichki ishlar organlari belgilab qoʻygan joylarda qamoqda saqlanadilar. Maʼmuriy qamoqqa olish toʻgʻrisidagi qarorni ijro etish chogʻida qamoqqa olinganlar shaxsiy koʻrikdan oʻtkaziladilar. Maʼmuriy yoʻl bilan ushlab turish muddati maʼmuriy qamoq muddatiga qoʻshib hisoblanadi.

Maʼmuriy qamoqni oʻtash Oʻzbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan qoidalar asosida amalga oshiriladi. Maʼmuriy qamoqqa olingan shaxslar jismoniy ishlarda foydalaniladi. Maʼmuriy qamoqqa olingan shaxslar mehnatidan foydalanishni tashkil etish tuman (shahar) hokimliklariga yuklatiladi. Maʼmuriy qamoqqa olingan shaxslarga qamoqda boʻlgan vaqtlari uchun doimiy ish joylaridan ish haqi toʻlanmaydi.

Maʼmuriy qamoqqa olish qonunga muvofiq ichki ishlar organlariga yuklatilgan boʻlib, tegishli buyruq asosida amalga oshiriladi. Ular qamoqqa olingan shaxsning qamoqda saqlanadigan joyini belgilaydilar. Ichki ishlar organlari xodimlari sudyaning maʼmuriy qamoqqa olish toʻgʻrisidagi qarorini bajarib, huquqbuzarni sud zalidan ichki ishlar organlari huzuridagi maʼmuriy qamoqqa olinganlar saqlanadigan maxsus qabulxonaga, vaqtincha saqlanadigan hibsxona yoki tergov hibsxonasiga olib keladilar. Agar aholi yashash punktida maʼmuriy qamoqqa olingan shaxslar saqlanishi uchun maxsus qabulxona boʻlmagan taqdirda, ular vaqtincha saqlanadigan hibsxonaga va tergov hibsxonasiga joylashtiriladi. Bu yerda huquqbuzar maʼmuriy qamoqqa olish toʻgʻrisidagi qarorda koʻrsatilgan muddat davomida saqlanadi.

Qonun maʼmuriy qamoqqa olingani toʻgʻrisida qaror chiqarilgan shaxs majburan shaxsiy koʻrikdan oʻtkazilishini nazarda tutadi. Bu tadbir mahbusni kameraga kiritish oldidan oʻtkaziladi. Qamoqqa olinganni shaxsiy koʻrikdan oʻtkazish kodeksning 289-moddasida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi. Maʼmuriy qamoqqa olish ijro etilayotganda mazkur jazoni oʻtash muddati maʼmuriy ushlab turish muddatiga kirishini nazarda tutish kerak. Bu maʼmuriy qamoqqa olish toʻgʻrisidagi qarorda oʻz ifodasini topishi lozim.

Maʼmuriy qamoqni oʻtash tartibini belgilash Oʻzbekiston Respublikasi ixtiyoridadir. Belgilangan qoidaga muvofiq, mahbuslar kameralarda qamoqda saqlanayotgan boshqa toifadagi shaxslardan alohida tutiladi. Mahbusning bir kunlik taʼminoti turmada umumiy tartibda saqlanayot-

ganlar uchun belgilangan me'yorda amalga oshiriladi. Ularga ko'rpayostiqlik berilmaydi, qamoqdalik paytida chekish taqiqlanadi. Ma'muriy qamoqqa olishni ijro etuvchi ichki ishlar organi xodimlariga qamoqqa olinganlarning belgilangan qoidalarga rioya etishlarini ta'minlash majburiyati yuklangan.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar qamoqqa olish to'g'risidagi qarorda ko'rsatilgan muddat tugashi bilan ozod qilinadilar. Ozod qilinayotganda unga qamoqda bo'lgan vaqti va ushbu ma'muriy jazoga u sodir etgan huquqbuzarlikning xarakteri haqida ma'lumotnoma beriladi.

Kodeksning 29-moddasi homilador ayollarni, 14 yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarni, 18 yoshga to'lmaganlarni, I va II guruh nogironlarini ma'muriy qamoqqa olish chorasini qo'llashni taqiqlaydi. Ushbu moddaga binoan, ma'muriy qamoqqa olinganlardan faqat jismoniy ishlarda foydalanish lozim. Qamoqqa olinganlardan ko'chalarni, saroylarni, jamoat joylarini tozalash va boshqa jismoniy ishlarni bepul bajarishda foydalanish mumkin. Qamoqqa olinganlar uchun muayyan huquqiy cheklovlarni kamaytirish jismoniy ishlarda qatnashish bilan bog'liq. Qamoqqa olinganning bir kunlik ta'minoti turmada umumiy tartibda saqlanayotganlar uchun belgilangan me'yorda amalga oshiriladi, issiq ovqat har kuni beriladi, issiq ovqatdan mahrum etilgan kuni faqat me'yordagi non, tuz va qaynagan suv beriladi. Agar mehnatga jalb etilganlar ishga halol munosabatda bo'lsalar, ular kunlik belgilangan me'yorda issiq ovqat bilan ta'minlanadilar.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslardan ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalarning qaroriga binoan, ularni saqlash bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar sutkasiga eng kam ish haqining 15 foizi miqdorida undirib olinadi. Qamoqqa olingan shaxs ma'muriy qamoqda bo'lgan vaqtda ishlagan, bu bilan o'zini saqlash xarajatlarni qoplagan hollarda undan xarajatlar undirib olinmaydi. Qamoqqa olinganlar mehnatga qobiliyatsiz bo'lsalar, ular ham bu xarajatlarni undirishdan ozod qilinadilar. Ayrim hollarda sudyalari aniq holatlarni va qamoqqa olinganning shaxsini hisobga olib, uni mazkur xarajatlarni to'lashdan ozod qilishi mumkin¹.

Qarorning mulkiy zararni undirib olish xususidagi qismini ijro etish tartibi va muddatlari (MJtK 347-m). Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorning mulkiy zararni undirib

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Маъмурий қамоққа олинган шахсларни сақлаш харажатларини ундириш тўғрисида»ги (1995 йил 6 май) қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. –1995. – № 6. – 116-м.

olish to'g'risidagi qismi O'zbekiston Respublikasining MJtK va boshqa qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda ijro etiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorning mulkiy zararni undirib olish to'g'risidagi qismi ijro hujjati hisoblanadi.

Mulkiy zarar huquqbuzar tomonidan unga qaror topshirilgan kundan boshlab o'n besh kundan kechiktirmay to'lanishi lozim (MJtKning 311-m.), bunday qaror xususida shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda, shikoyat yoki protest qanoatlantirilmaganligi ma'lum qilingan kundan boshlab o'n besh kundan kechiktirmay qoplanishi lozim.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqarilgan qarorning mulkiy zararni undirib olish haqidagi qismini ijro etish tartibi MJtK (38, 347, 348-m.) va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlarida belgilab berilgan.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar, ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalalar qarorining mulkiy zararni undirib olish haqidagi qismi ijro hujjati hisoblanadi. Bu ana shu qarorga asosan huquqbuzardan fuqarolar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar foydasiga tegishlicha pul mablag'ini majburiy tarzda undirish mumkin, degan ma'noni beradi.

Moddaning uchinchi qismida belgilangan muddat huquqbuzarga keltirilgan moddiy zararni ixtiyoriy ravishda qoplash imkoniyatini beradi. Agar shu muddatda zarar qoplanmasa, kodeksning 348-moddasidagi qoida harakatga keladi.

Qonunlarda bir qator ma'muriy jazolarga nisbatan bo'lganidek, qarorning mulkiy zararni undirib olish qismini ijro etishni kechiktirish nazarda tutilmagan. Biroq 332-moddaning (shu moddaning sharhlariga qarang) mazmunidan kelib chiqib, huquqbuzar qarorning mulkiy zararni undirib olish haqidagi qismini ijro etishni kechiktirish haqidagi masala qo'yilishi mumkin, ishni ko'rib chiqayotgan organ esa bunday kechiktirishga ijozat berishi va uning bir oydan oshmaydigan muddatini belgilashi lozim.

Respublikamiz qonunchiligida barcha jazo turlarini ijro etishda ichki ishlar idoralari faoliyatining kengligini alohida ta'kidlash joiz.

Bugungi kunda ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish tartibi asosan O'zbekiston Respublikasi MJtK va «Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risida»gi qonuniga binoan, amalga oshiriladi. Shuningdek, ichki ishlar idoralari O'zbekiston respublikasi Adliya vazirligi hamda IIVning «Ijro harakatlari amalga oshirilayotgan joylarda jamoat tartibini saqlashni ta'minlash bo'yicha yo'riqnomani

tasdiqlash haqida»gi (2007-yil 12-yanvar) 2-sonli qarori bilan «Ijro harakatlari amalga oshirilayotgan joylarda jamoat tartibini saqlashni ta'minlash bo'yicha yo'riqnoma»ga asosan ham faoliyat yuritadi. Ushbu yo'riqnomaga asosan, sud ijrochilari tuman (shahar) bo'limlari bilan ichki ishlar organlarining sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini majburiy ijro etish jarayonida jamoat tartibini ta'minlash bo'yicha o'zaro hamkorligi tartibini belgilaydi. Ijro harakatlari amalga oshirilayotganda jamoat tartibi saqlanishini ta'minlash talab etilsa, sud ijrochisi bu haqda sud ijrochilari tuman (shahar) bo'limi katta sud ijrochisiga (keyingi o'rinlarda matnda – katta sud ijrochisi) ma'lum qiladi. Katta sud ijrochisi shu kunning o'zida tegishli tuman (shahar) ichki ishlar bo'limi boshlig'i nomiga yozma talabnoma bilan murojaat qiladi. Bunda yozma talabnoma odatda ijro harakatlarini amalga oshirishdan bir kun oldin yuborilishi lozim. Katta sud ijrochisining yozma talabnomasida ijro harakatlarini amalga oshirish uchun asos, ijro harakatlari amalga oshiriladigan joy va sana, ijro harakatlarini amalga oshirish muddatlari va boshqa ma'lumotlar ko'rsatiladi. Tuman (shahar) ichki ishlar bo'limi boshlig'i katta sud ijrochisi tomonidan yuborilgan yozma talabnomani olgach, ijro harakatlarini amalga oshirishda ishtirok etadigan ichki ishlar organlari xodimlarini belgilaydi. Bunda ijro harakatlarini amalga oshirishda ishtirok etadigan ichki ishlar organi xodimlarining soni ikki kishidan kam bo'lmasligi lozim.

Ijro harakatlari jarayonida ikki kishidan ko'p bo'lgan miqdorda ichki ishlar organlari xodimlari talab etilsa, ijro harakatlarida ishtirok etadigan ichki ishlar organlari xodimlarining miqdori katta sud ijrochisi tomonidan tuman (shahar) ichki ishlar bo'limi boshlig'i bilan kelishilgan holda belgilanadi. Ijro harakatlarini amalga oshirishda ishtirok etadigan ichki ishlar organlari xodimlari tuman (shahar) ichki ishlar bo'limi boshlig'iga yuborilgan yozma talabnomada ko'rsatilgan joyga o'z vaqtida yetib kelishlari lozim. Ijro harakatlari amalga oshiriladigan joyga yetib kelgan ichki ishlar organlari xodimlari jamoat tartibi saqlanishini ta'minlash hamda yuzaga keladigan to'siqlarni bartaraf etish choralarini ko'radilar.

Ichki ishlar organlari xodimi ijro ishi yurituvchi taraflarining, ular vakillarining yoki ijro ishi yuritishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslarning qarindoshi bo'lsa, yoxud ijro ishi yuritish natijasidan manfaatdor bo'lsa yoki uning beg'arazligiga shubha tug'diradigan boshqa holatlar mavjud bo'lsa, sud ijrochisi tomonidan ijro ishi yuritishda ishtirok etishiga yo'l qo'yilmaydi va u rad qilinadi.

Ichki ishlar organlari xodimi yo'riqnomaning 8-bandida belgilangan holatlar bo'yicha rad qilingan taqdirda, sud ijrochisi bu haqda ijro

harakatlari bo'yicha tuziladigan dalolatnomaga tegishli qayd kiritib, mazkur xodimni ijro harakatini amalga oshirishda ishtirok etishdan chetlashtiradi va ijro harakatini amalga oshirishda ishtirok etishdan chetlatilmagan ichki ishlar organi xodimlari bilan ijro harakatlarini davom ettiradi.

Ichki ishlar organlari barcha xodimlarining ijro harakatlarini amalga oshirishdagi ishtiroki rad qilingan taqdirda, sud ijrochisi tomonidan tuman (shahar) ichki ishlar bo'limi boshlig'i nomiga ushbu xodimlarni boshqa xodimlar bilan almashtirish to'g'risida yozma talabnoma yuboriladi. Yozma talabnomada ichki ishlar organlari xodimlarining ijro harakatlarini amalga oshirishdagi ishtirokini rad qilish sabablari asoslantirilgan bo'lishi kerak. Talabnoma taqdim etilgan kunning ertasidan kechiktirmasdan bajarilishi lozim.

Ichki ishlar organlari xodimlari ijro harakatlarining amalga oshirilishida quyidagilarni bajaradi:

ijro harakatlari amalga oshirilayotgan joyga ijro ishi yurituviga aloqador bo'lmagan shaxslarni kiritmaydi;

zaruriyat tug'ilganida, ijro ishi yurituvida ishtirok etayotgan shaxslarning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari bilan tanishib chiqadi;

ijro ishi yuritilayotgan joyda ishga aloqador hujjatlar, ashyolar, asbob-uskunalar, transport vositalari, qarzdorlardan undirilgan pul mablag'lari va qimmatbaho buyumlar, shuningdek, boshqa mol-mulklarning butligini ta'minlaydi;

sud ijrosining ijro harakatlarini amalga oshirish yuzasidan bergan talablarini bajaradi.

Sud ijrochisi tomonidan ijro harakatlari amalga oshirilishi vaqtida qarzdor yoki boshqa shaxslar o'zlarining harakatlari bilan ijro hujjatlarini ijro etishga to'sqinlik qilganlarida ichki ishlar organlari xodimlari zudlik bilan to'sqinliklarni bartaraf etish choralarini ko'radi.

Qarzdor va boshqa shaxslar sud ijrochisi yoki ichki ishlar organlari xodimlarining qonuniy talablarini bajarishdan bo'yin tovtasalar, bu haqda dalolatnoma tuziladi, tegishli materiallar qonunda belgilangan tartibda ko'rib chiqilishi uchun ijro harakatlari amalga oshirilgan joydagi jinoyat ishlari bo'yicha sudga topshiriladi.

Ijro harakatlarini amalga oshirish jarayonida zarur hollarda ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan o'qotar va boshqa turdagi qurollar O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan belgilangan tartibga qat'iy amal qilgan holda qo'llaniladi.

Sud ijrochisi undiruvchining arizasiga binoan, ijro harakatlari amalga oshirilishini keyinga qoldirishga haqli. Ijro harakatlarini amalga oshirishga

to'sqinlik qiladigan holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, sud ijrochisi ijro harakatlarini qarzdorning arizasiga binoan, yoki o'z tashabbusi bilan ko'pi bilan o'n kun muddatga keyinga qoldirishi mumkin. Sud ijrochisi ijro harakatlari keyinga qoldirilgan taqdirda qaror chiqaradi va bu haqda ijro ishi yuritish taraflari, ijro hujjatini bergan sud yoki boshqa organga ma'lum qiladi. Ijro harakatlari keyinga qoldirilganda sud ijrochisi tomonidan bu haqda dalolatnoma rasmiylashtiriladi. Mazkur dalolatnoma sud ijrochisi, ishtirok etuvchi taraflar va ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan imzolanadi. Dalolatnomaning bir nusxasi ijro ishi yurituviga tikiladi, ikkinchi nusxasi esa ichki ishlar organlari xodimlariga taqdim etiladi va bu haqda sud ijrochilarining tuman (shahar) katta ijrochisiga ma'lum qilinadi. Keyinga qoldirilgan ijro harakatlari ushbu yo'riqnomada ko'rsatilgan tartibda amalga oshiriladi. Ichki ishlar organlari xodimlari ijro harakatlarida ular tamom bo'lgunga qadar ishtirok etadilar. Sud ijrochisi ijro harakatlari tamom bo'lgani to'g'risida ichki ishlar organlarining lavozimi bo'yicha yuqori turuvchi xodimini xabardor qiladi.

Ijro (harakatlari amalga oshirilganda yoki ularni amalga oshirishning imkoniyati bo'lmaganda) ishi yurituvi tamomlanganidan so'ng, bu haqda dalolatnoma tuziladi. Dalolatnomada ichki ishlar organlari xodimlarining ishtiroki tegishli ravishda qayd etilib, ijro harakati ishtirokchilari hamda ichki ishlar idorasi xodimlari tomonidan imzolanadi va ularga mazkur dalolatnoma nusxasi beriladi. Ijro harakatlarida ishtirok etgan ichki ishlar organlari xodimlari bu haqda tuman (shahar) ichki ishlar bo'limi boshlig'ini xabardor qiladi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Davlat daromadiga o'tkaziladigan mol-mulkni olib qo'yish, sotish yoki yo'q qilib tashlash tartibini takomillashtirish to'g'risida»gi (2009-yil 15-iyul) 200-sonli qaroriga asosan, «Davlat daromadiga o'tkaziladigan mol-mulkni olib qo'yish, sotish yoki yo'q qilib tashlash tartibi to'g'risida»gi nizomga asosan, avtomototransport vositasini olib qo'ygan vakolatli organning mansabdor shaxsi olib qo'yish to'g'risida protokol tuzilgan vaqtdan boshlab uch kun muddatda avtomototransport vositalarini ro'yxatdan o'tkazuvchi tegishli notarial organlarga va ichki ishlar organlariga bildirishnoma jo'natadi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, Ichki ishlar vazirligi va Milliy xavfsizlik xizmatining 2009-yil 20-avgustdagi 9, 11, 76-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etishdan bo'yin tovlayotgan shaxslarning O'zbekiston Respublikasidan chiqishini vaqtincha cheklash hamda Sud departamenti, ichki ishlar

idoralari va Davlat chegarasini qo‘riqlash organlarining hamkorligi tartibi to‘g‘risida»gi nizomda qarzdorning O‘zbekiston Respublikasidan chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash haqidagi talabnomani (keyingi o‘rinlarda – talabnoma) 2-ilovaga muvofiq rasmiylashtiradi va faks yoki hujjatli ma‘lumotni tezkor jo‘natish imkonini beradigan boshqa aloqa vositalari orqali ijro uchun ichki ishlar organlarining kirish, chiqish va fuqarolikni rasmiylashtirish bo‘limiga (boshqarmasiga) hamda Davlat chegarasini qo‘riqlash organlariga, shuningdek, nazorat va hisobini yuritish uchun Sud departamentiga qaror ro‘yxatga olingan kun 18:00dan kechiktirmasdan yuboradi. Qarzdorning chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash haqidagi talabnomaning asl nusxasi yuqoridagi organlarga qaror ro‘yxatga olingan kunning ertasidan kechiktirmasdan yuboriladi.

Ichki ishlar organlarining kirish, chiqish va fuqarolikni rasmiylashtirish bo‘limi (boshqarmasi) va Davlat chegarasini qo‘riqlash organlari talabnoma olingan kunning ertasidan kechiktirmasdan, ushbu talabnomani jo‘natgan Sud departamentining hududiy boshqarmasiga qabul qilingan choralar haqida yozma ravishda xabar qiladi.

Ichki ishlar organlarining kirish, chiqish va fuqarolikni rasmiylashtirish bo‘limi (boshqarmasi) hamda Davlat chegarasini qo‘riqlash organlari sud yoki sud ijrochisi tomonidan qarzdorning chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash olib tashlanmagunga qadar qarzdorning O‘zbekiston Respublikasidan chiqishiga yo‘l qo‘ymaslikka majburdirlar.

Ichki ishlar organlarining kirish, chiqish va fuqarolikni rasmiylashtirish bo‘limi (boshqarmasi) hamda Davlat chegarasini qo‘riqlash organlaridan qarzdorning chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash to‘g‘risidagi talabnomaning ijrosi ta‘minlanganligi tasdig‘i bilan kelib tushgan jo‘natmalar yuborilgan talabnomalarga qo‘shib qo‘yiladi va qarzdorning O‘zbekiston Respublikasidan chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash to‘g‘risidagi qarorlarni ro‘yxatga olish kitobiga tegishli belgi qo‘yiladi.

Sud departamentining hududiy boshqarmasi qarzdorning chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash olib tashlanganligi to‘g‘risida qarzdorning O‘zbekiston Respublikasidan chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash to‘g‘risidagi qarorlarni ro‘yxatga olish kitobi va elektron ma‘lumotlar bazasiga tegishli belgi kiritadi va ertasi kundan kechiktirmasdan bu haqda tegishli nizomning 11–13-bandlarida ko‘rsatilgan tartibda ichki ishlar organlarining kirish, chiqish va fuqarolikni rasmiylashtirish bo‘limi (boshqarmasi) hamda Davlat chegarasini qo‘riqlash organlariga qarzdorning chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash olib tashlanganligi haqida xabardor qiladi.

Ichki ishlar organlarining kirish, chiqish va fuqarolikni rasmiylashtirish bo'limi (boshqarmasi) hamda Davlat chegarasini qo'riqlash organlari xabarni olgandan so'ng zudlik bilan qarzdorga nisbatan O'zbekiston Respublikasidan chiqish huquqlarini vaqtincha cheklashni olib tashlaydi.

Sud departamentining hududiy boshqarmasi, ichki ishlar organlarining kirish, chiqish va fuqarolikni rasmiylashtirish bo'limi (boshqarmasi) hamda Davlat chegarasini qo'riqlash organi qarzdorning chiqish huquqini vaqtincha cheklashlarning hisobini amalga oshiradi, elektron tarzda ma'lumotlar bazasini yuritadi va qarzdorlarning chiqish huquqlarini vaqtincha cheklash to'g'risida ma'lumotlar almashinuvini amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Sud hujjatlarini bajarishdan bo'yin tovlash va ularning ijro etilishiga to'sqinlik qilish uchun jinoiy javobgarlikka doir qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida»gi (2009-yil 10-aprel) qarorida quyidagilar belgilangan:

sud hujjatini bajarishdan bo'yin tovlash uchun jinoiy javobgarlikka tortishning majburiy sharti bo'lib, ma'muriy jazoga tortilganidan va jinoiy javobgarlik to'g'risida yozma tarzda ogohlantirilganidan so'ng shaxs tomonidan sud hujjatini bajarishdan bo'yin tovlash bo'yicha harakat (harakatsizlik)ning davom ettirilishi hisoblanadi;

sud hujjatini bajarishdan bo'yin tovlash deganda, shaxs tomonidan nomulkiy xususiyatga ega qonuniy kuchga kirgan sud hujjati talabini bajarishdan bo'yin tovlash bo'yicha qilingan har qanday harakat tushunilishi lozim. Biroq jinoiy javobgarlikka tortish uchun ushbu harakat (harakatsizlik) shaxsga nisbatan O'zbekiston Respublikasi MJtK 198¹-moddasi bo'yicha ma'muriy jazo chorasi qo'llanilgandan so'ng davom ettirilgan bo'lishi lozim.

Bundan tashqari, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish uchun «Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risida»gi qonunning 71-moddasi talabiga rioya etilishi, chunonchi shaxs ham ma'muriy javobgarlikka tortilgan bo'lishi hamda shaxs kelgusida sud hujjatini bajarishdan bo'yin tovlagan taqdirda jinoiy javobgarlikka tortilishi haqida sud ijrochisi tomonidan yozma tarzda ogohlantirilgan bo'lishi talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi IIVning «Sudga kelishdan bosh tortgan shaxslarni majburiy keltirish bo'yicha sud topshiriqlarini ijro etish tartibi to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi 2007-yil 12-yanvar 2/1,2-sonli qaroriga asosan shaxsni majburiy keltirish to'g'risidagi sudning ajrimi u chiqarilgan kundan boshlab bir kun davomida ish ko'riladigan joy bo'yicha ichki ishlar organlariga ijro uchun beriladi (jo'natiladi).

Shuningdek, «O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi (2016-yil 25-aprel) qonuni bilan MJTKga «**Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish to‘g‘risidagi qarorni ijro etish bo‘yicha ish yuritish¹**» deb nomlangan XXX¹ bob kiritildi. Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish to‘g‘risidagi qarorning ijrosini amalga oshiruvchi organlar (MJTK 346¹-m). Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish to‘g‘risidagi qaror quyidagi organlar tomonidan ijro etiladi: MJTKning 51², 51⁸, 51⁹, 56, 57, 58-moddalarida, 61¹-moddasining birinchi qismida, 94, 165¹, 184², 184³, 189, 189¹, 201, 202¹-moddalarida, 225-moddasining birinchi qismida, 239, 240, 241-moddalarida nazarda tutilgan huquqbuzarliklar chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan taqdirda – ichki ishlar organlari tomonidan; MJTKning 224¹-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlik chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan taqdirda – chegara qo‘shinlari tomonidan.

Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish to‘g‘risidagi qarorni ijro etish (MJTK 346²-m.). Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarni O‘zbekiston Respublikasi hududidan ma‘muriy tarzda chiqarib yuborish to‘g‘risidagi qarorni ijro etish mazkur shaxslar qaysi chet davlat hududiga chiqarib yuborilayotgan bo‘lsa, o‘sha chet davlatning hokimiyat vakiliga ularni rasmiy ravishda topshirish yoxud chiqarib yuborilayotgan shaxsning O‘zbekiston Respublikasi hududidan nazorat ostida mustaqil ravishda chiqib ketishi yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Agar chiqarib yuborilayotgan shaxsni chet davlat vakiliga topshirish O‘zbekiston Respublikasining mazkur davlat bilan tuzilgan shartnomasida nazarda tutilmagan bo‘lsa, chiqarib yuborish O‘zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatining Davlat chegaralarini himoya qiluvchi qo‘mitasi tomonidan belgilanadigan joyda amalga oshiriladi.

Chet el fuqarosini yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxsni O‘zbekiston Respublikasining Davlat chegarasidan o‘tkazish punkti orqali chiqarib yuborish to‘g‘risida mazkur shaxs qaysi chet davlat hududiga (hududi

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2016. – № 17. – 173-м. 426

orqali) chiqarib yuborilayotgan bo'lsa, o'sha chet davlatning hokimiyat vakillari, agar O'zbekiston Respublikasining ushbu davlat bilan tuzilgan shartnomasida nazarda tutilgan bo'lsa, xabardor qilinadi. Chet el fuqarolarini va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni ma'muriy tarzda chiqarib yuborish to'g'risidagi qarorni ijro etish dalolatnoma bilan rasmiylashtiriladi

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritish deganda nimani tushunasiz?

2. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritish tartiblarini tushuntiring.

3. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishning qanday prinsiplari mavjud?

4. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishning umumiy qoidalari tushuntiring.

5. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishni ta'minlash choralari deganda nimani tushunasiz?

6. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarning taalluqli-ligi haqida so'zlab bering.

7. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarning taalluqliligi turlari haqida tushuntiring.

8. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga vakolati bo'lgan qanday organlar (mansabdor shaxslar) kiradi?

9. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalarning vakolatlari qanday?

10. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi tuman (shahar) komissiyalarining vakolatlari nimalardan iborat?

11. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda ichki ishlar organlarining vakolatlari nimalardan iborat?

12. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar kimlar?

13. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish tartibini tushuntiring.

14. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish tartibi haqida so'zlab bering.

15. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish jarayonini tushuntiring.

16. Ma'muriy jarima va huquqbuzarlik sodir etish quroli hisoblangan narsa yoki shunday ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yishga qanday hollarda yo'l qo'yiladi?

OLTINCHI BO‘LIM.

DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK VA INTIZOM

XVI BOB. DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK VA INTIZOMNI TA’MINLASH

1-§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta’minlash tushunchasi, mohiyati, usullari

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qoidalaridan kelib chiqib, mamlakatimizda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish uchun qonun ustuvorligini ta’minlash alohida ahamiyat kasb etadi. **Davlat boshqaruvi** – bu davlat hokimiyati vakolatlariga ega bo‘lgan davlat organlari (mansabdor shaxslari) tomonidan davlat ishlarini boshqarishga aytiladi. Davlat boshqaruvida doimo *davlat hokimiyati* kuchiga tayangan holda amalga oshiriladi. Har qanday davlat faoliyati singari davlat boshqaruvi ham ma’lum bir prinsiplarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvida **qonuniylik** deganda, davlat organlari (mansabdor shaxslar) faoliyatining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlari asosida tashkil etilishi va amalga oshirilishi tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, qonuniylik bu – davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari va fuqarolar tomonidan qonunlarga va ularga asoslangan boshqa huquqiy aktlarga qat’iy rioya qilish (ijro etish)dir.

Mustaqillik sharofati bilan barcha sohalarda tub o‘zgarishlar yuz berdi. O‘zbekiston Respublikasi bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan qonunchilik bazasini shakllantirishga kirishdi hamda u asosda o‘zining davlat tuzilishini qura boshladi. O‘zbekiston Respublikasida **Konstitutsiya va uning asosida ishlab chiqilgan qonunlarning ustunligi o‘rnatildi**. Mazkur konstitutsiyaviy normadan kelib chiqqan holda, barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, shuningdek, fuqarolar amaldagi qonunchilikka og‘ishmay rioya qilishlari lozim. Aks holda, jamiyat va davlat, oxir oqibat fuqarolarning qonuniy manfaatlariga putur yetkazilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari asosida davlat faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tuzilmasi, ularning huquqiy holati, o‘zaro munosabatlari qayta ko‘rib chiqilib, zamon talablari darajasida tashkil etilmoqda. Ma’lumki, jamiyatning rivojlanishi bilan turli xildagi

yangi ijtimoiy munosabatlar vujudga kelib, ularni huquqiy tartibga solish muammosi vujudga keladi. Bu jarayonda davlat organlarining tutgan oʻrni kattadir. Davlat oldida turgan asosiy vazifalardan biri sifatida davlat organlarining, ularda mehnat qiluvchi xizmatchilarning faoliyatini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish masalasi vujudga keldi. Shu oʻrinda taʼkidlab oʻtish lozimki, Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov taʼkidlaganidek: «Yangi sharoitda davlatning, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining gʻoyat muhim vazifasi siyosiy partiyalar, nodavlat, ijtimoiy strukturalar, fuqarolik jamiyatining endigina paydo boʻlib kelayotgan xilma-xil institutlari bilan ishlash va hamkorlik qilishning yangidan-yangi shakllarini izlab topishdan iboratdir. Butun davlat hokimiyati organlari ishining samaradorligini saqlab qolgan holda hokimiyat vakolatlarining markaz ixtiyoridan soqit qilish, bu vakolatlarining bir qismini markazdan mintaqalarga, mahalliy hokimiyat organlariga olib berish yoʻllarini izlab topish zaruratga aylanib bormoqda».

Davlat organlarining oʻz oldiga qoʻygan maqsad va vazifalarining samarali amalga oshirilishi, koʻp jihatdan, ularning faoliyatida **qonuniylik va intizomning** taʼminlanganligiga yoki unga qay darajada rioya etilayotganligiga bogʻliqdir. *Qonuniylik* deganda, davlat organlari faoliyatining Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiya-si va amaldagi qonunlari asosida tashkil etilishi va amalga oshirilishi tushuniladi. *Intizom* esa, davlat organlari faoliyatida oʻrnatilgan tartibga rioya qilinishini taʼminlashdir. Davlat organlari oʻzlarining faoliyatlarini Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib, ularni roʻyobga chiqarish maqsadida amalga oshiradilar. Qonuniylik – demokratik huquqiy jamiyat mavjud boʻlishi va rivojlanishining asosiy belgisidir. U fuqarolar huquqlari va erkinliklarini, demokratik institutlarni, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va amalga oshirishni, davlat apparatini qurish va faoliyat koʻrsatishini taʼminlash uchun zarurdir. Qonuniylik davlat mexanizmining barcha elementlari (davlat organlari, davlat tashkilotlari, davlat xizmatchilari), fuqarolik jamiyati (jamoat, diniy va boshqa birlashmalar), shuningdek, fuqarolar uchun majburiydir.

Yuridik adabiyotlarda koʻrsatib oʻtilishicha, *qonuniylik* – bu davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari va fuqarolar tomonidan qonunlarga va ularga asoslangan boshqa huquqiy aktlarga qatʼiy rioya qilish (ijro etish) hisoblanadi. Q.T.Xolmoʻminovning fikricha, qonuniylik barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari hamda yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amaldagi qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarning aniq va ogʻishmay bajarilishidir. Qonuniylikning asosiy vazifasi - mamlakatning ijtimoiy va davlat tuzumini mustahkam-

lash, bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun mulkning turli shakllariga yo'l ochish va ularni qo'riqlash, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlarini mustahkamlashdir. Lekin bunday tushuncha qonuniylikning mazmunini to'liq yoritib bera olmaydi. D.N.Baxrax qonuniylik mazmunini aniqlashda, birinchi navbatda, qonunlarning sifatiga e'tibor qaratish, ya'ni uning ijtimoiy munosabatlarga, huquqqa mos kelishini aniqlash kerak, degan fikrda. *Qonunlar* ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi o'ziga xos vosita sifatida, jamiyatda mavjud bo'lgan iqtisodiy darajaga, tashkilotchilik, madaniyat va axloqiy qoidalarga mos bo'lishi kerak. Qonuniylik esa davlat huquqining jamiyat va fuqarolar manfaati yo'lida legalizatsiyalash vositasi bo'lishi lozim.

Qonuniylik – bu yuqori sifatli huquqiy normalarning yetarlicha mavjud bo'lishi va barcha huquq subyektlari tomonidan unga qat'iy rioya etishidir. YU.M.Kozlov davlat boshqaruvida qonuniylikning quyidagi xususiyatlar bilan izohlanishini ko'rsatib o'tadi: birinchidan, *barcha uchun qonunlarning umummajburiyligi*. Aynan unda qonun talablarining ustunligini, uning oliy yuridik kuchini ko'rish mumkin. Hech kimga qonunni chetlab o'tishiga yoki qonundan o'zini ustun qo'yishiga ruxsat berilmaydi; ikkinchidan, *qonuniylikning yagonaligi*; uchinchidan, *qonuniylik va maqsadga muvofiqlikning mos kelishi*. Qonunning o'zi, maqsadga muvofiqlikni namoyon bo'lishining yuqori darajasidir; to'rtinchidan, *qonuniylik va aholi huquqiy madaniyatining chambarchas bog'liqligi*; beshinchidan, har qanday qaror qabul qilganda, *qonuniylik va adolat bir o'rinda turishi* lozim; oltinchidan, davlat boshqaruvida qonuniylik uni buzganlik uchun *javobgarlik muqarrar* belgilanganida ta'minlanishi mumkin.

A.Karmolitskiyning fikricha, qonuniylik – davlat boshqaruvi jarayonida alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

birinchidan, boshqaruv jarayonida davlat organlarining iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy qurilishga rahbarlik qilish singari faoliyati amalga oshiriladi. Qonuniylikka rioya qilish – mazkur tizim oldida turgan vazifa va funksiyalarning samarali amalga oshirilishini belgilab beruvchi asosiy vosita hisoblanadi;

ikkinchidan, boshqaruv subyektlari o'zlarining funksiyalari va vakolatlarini amalga oshirish orqali huquqni qo'llash faoliyatini olib boradilar. Bu boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish bilan bog'liqdir;

uchinchidan, boshqaruv faoliyati ko'pgina subyektlar (ijro hokimiyati organlari, mansabdor shaxslar va boshqalar) tomonidan amalga oshiriladi. Ular fuqarolar bilan, turli xildagi tashkilotlar bilan munosabatga kirishadi. Aynan ularning qonunga rioya qilishi va o'zlariga yuklatilgan vazifa va

funksiyalarni aniq va to'g'ri ijro etishi, jamiyat hayotiga o'z ta'sirini ko'rsatadi;

to'rtinchidan, boshqaruv organlari jamiyat hayotining turli sohalarini qamrab oluvchi huquq ijodkorligi faoliyatini amalga oshiradilar. Davlat boshqaruvi organlari tomonidan normativ hujjatlarning qabul qilinishi, birinchi navbatda qonuniylikka asoslanadi. Davlat organlari huquq ijodkorligi faoliyatining qonun doirasida olib borilishi, ular kafolatini mustahkamlaydi;

beshinchidan, boshqaruv organlari ma'muriy majburlov choralarini qo'llash sohasida keng vakolatlarga egadir. Davlat organlari ma'muriy yurisdiksiyani amalga oshira borib, vujudga kelgan nizolarni mustaqil hal etadilar, davlatning majburlov choralarini qo'llash orqali huquqbuzarlarga ta'sir ko'rsatadilar.

O'zbekiston Respublikasida qonuniylikni ta'minlash bir necha kafolatlar tizimi bilan ta'minlanadi. Jumladan, kafolatlarning iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy kafolatlar tizimi mavjuddir. Davlat boshqaruvini amalga oshirish jarayonida barcha subyektlar faoliyati aynan shularga tayanadi. Davlat boshqaruvining samarali amalga oshirilishi nafaqat qonuniylik bilan, balki boshqaruv jarayoni ishtirokchilarining intizomga rioya qilishi bilan ham ta'minlanadi.

Intizom nafaqat qonunlarga, balki yuqori turuvchi davlat organlarining normativ hujjatlari bilan o'rnatilgan tartibga ham rioya qilinishini ta'minlaydi. A.Karmolitskiyning fikricha, *davlat intizomi deganda*, davlat va uning vakolatli organlari tomonidan o'rnatilgan tartib va qoidalarga barcha fuqarolarning ongli ravishda bo'ysunishi, xulq-atvor qoidalariga rioya qilishidir, davlat xizmatchilarining esa umumiy va mansab majburiyatlarini hamda rahbarlarning qarorlarini bajarishi tushuniladi.

Davlat intizomi – boshqaruv jarayonida ishtirok etuvchi barcha subyektlar faoliyatini tashkil etish va ularning hamkorlikda harakat qilishini belgilab beruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar, davlat intizomni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Qonuniylikning o'ziga xos xususiyatlari:

- qonunlarning barcha uchun umummajburiyligi;
- qonuniylikning yagonaligi;
- qonuniylik va maqsadga muvofiqlilikning mos kelishi;
- qonuniylik va aholi huquqiy madaniyatining chambarchas bog'liqliligi;

– har qanday qaror qabul qilganda, qonuniylik va adolat bir o‘rinda turishi lozim;

– davlat boshqaruvida qonuniylik uni buzganlik uchun javobgarlikning muqarrarligi belgilanganida, ta‘minlanishi mumkin¹.

Davlat boshqaruvida intizom – davlat organlari (mansabdor shaxslar)ning boshqaruv faoliyatidagi o‘rnatilgan tartib va qoidaga rioya qilinishini ta‘minlash tushuniladi.

Konstitutsiya va qonunning ustunligi hamda hamma uchun majburiyligi prinsipi. Ushbu prinsip Asosiy qonunimiz – Konstitutsiyaning 15-moddasida o‘z ifodasini topgan. Unga binoan, O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so‘zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko‘radilar. Jamiyatda qonuniylik va huquqiy tartibot tantana qilmasa, shaxsning huquq va erkinliklari qat‘iy intizom, ichki uyushqoqlik va mas‘uliyat jihatidan ustuvor bo‘lmasa, qonunlar va milliy an‘analar, urf-odatlar, umuminsoniy qadriyatlar hurmat qilinmasa, demokratik huquqiy davlatni barpo etib bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hamda u asosda qabul qilingan qonunlar oldida barcha birday mas‘uldir. Qaysi bir jamiyatda qonunlar bajarilmay qog‘ozda qolib ketsa, unday jamiyat aslo ravnaq topmaydi, adolatga erisha olmaydi. Qonun amalda bo‘lishi kerak, u qabul qilindimi, ijrosi ham qat‘iy bo‘lmog‘i lozim. Aynan shu yerda davlat boshqaruvining asosiy vazifasini ko‘rish mumkin, ya‘ni davlat boshqaruvi – O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarini ijro etishga xizmat qiladi.

Qonuniylikning yagonaligi prinsipi. Bu O‘zbekiston Respublikasi hududida qonunlar bir xilda qo‘llanilishini, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligini anglatadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat‘i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Qonuniylik nazariyasi, avvalombor, huquqiy ongda shakllanadi va huquqiy munosabatlarda qatnashadigan barcha shaxslarning qonun talablariga muvofiq harakat qilishi va biron-bir g‘ayriqonuniy harakatni amalga oshirmaslik talabiga bo‘ysunishni, shuningdek subyektiv huquqlarning to‘liq ijro etilishini bildiradi. Ma‘lumki, qonuniylik huquq-tartibot bilan

¹ Qarang: *Козлов Ю.М. Административное право. – М., 2003. – С. 210–215.*

uzviy holda amalga oshiriladi. Huquq-tartibot jamoat tartibining bir qismi bo‘lib, faqat huquqiy normalarning amalga oshirilishi natijasida paydo bo‘ladi va kishilar o‘rtasidagi turli ijtimoiy munosabatlarni huquqiy vositalar orqali tartibga soladi. *Huquq-tartibot* – jamiyatda huquqiy tartibni saqlash uchun davlat organlari, jamoatchilik tomonidan huquqiy normalarni hayotga tatbiq qilish faoliyatidir. Huquq-tartibot davlat tomonidan ishlab chiqilgan normativ-huquqiy hujjatlar orqali tartibga solinib, hayotdagi mavjud axloq, odob, an‘analar muvofiqligi ta‘minlanadi. Bundan tashqari davlat faoliyatining asosiy yo‘nalishlaridan biri - qonunlarga og‘ishmay rioya qilishni ta‘minlashdir. Qonunlarga rioya etishning hamma uchun majburiyligi, uni buzishga aslo yo‘l qo‘yib bo‘lmasligi huquq-tartibot va aholining huquqiy madaniyati, ongi darajasini yuksaltirish davlat huquq-tartibotni muhofaza etish funksiyasining mazmunini tashkil etadi.

Davlat ushbu funksiyani amalga oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat ko‘rsatadi:

birinchidan, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini shakllantirish;

ikkinchidan, qonunlar ijrosini ta‘minlash va ular ustidan qat‘iy nazorat o‘rnatish;

uchinchidan, fuqarolarni konstitutsiyaviy huquqlar va erkinliklar bilan ta‘minlaydigan qonunchilikni yaratish;

to‘rtinchidan, huquqni muhofaza qilish organlari tizimini shakllantirish;

beshinchidan, qonunchilik va huquq-tartibotni mustahkamlash.

Har qanday davlatning eng asosiy talabi - qonunlarni amalga oshirishga, qonunchilikni ta‘minlashga safarbar etilgan kishilarning qonunlarni aniq va og‘ishmay ijro etishidir¹.

Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta‘minlash usullari.

Davlat boshqaruvi faoliyati sohasida qonuniylik prinsipining harakatda bo‘lishi tashkiliy-huquqiy vositalar tizimi bilan ta‘minlanadi. Yuridik xususiyatlari va mazmuni jihatidan har xil bo‘lgan bunday vositalarning yig‘indisi – *qonuniylikni ta‘minlash uslublarini* tashkil etadi.

Qonuniylikni ta‘minlash – bu:

birinchidan, davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatida qonuniylik talabidan chetga chiqishiga yo‘l qo‘ymaslik;

ikkinchidan, qonunbuzilishi holatlarini o‘z vaqtida aniqlash;

uchinchidan, aniqlangan qonunbuzilishi holatlarini bartaraf etish;

¹ Qarang: Саидов А., Таджиханов У. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т., 2001. – 197-б.

to'rtinchidan, buzilgan huquq va qonuniy manfaatlarni qayta tiklash;
beshinchidan, qonunbuzilishiga yo'l qo'ygan shaxslarni javobgarlikka tortish;

oltinchidan, qonun buzilishlariga yo'l qo'ymaslik maqsadida, ma'lum bir chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Aksariyat yuridik adabiyotlarda, davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta'minlashning asosiy uslubi sifatida *kontrol* va *nazorat* ko'rsatib o'tilgan. Jumladan, D.M.Ovsyankoning fikricha, davlat organlari faoliyatida qo'llaniladigan turli huquqiy va tashkiliy shakl va uslublar, amaliy usullar – qonuniylikni ta'minlash uslublari hisoblanadi hamda bu *kontrol* va *nazoratdir*. A.A.Karmolitskiyning fikricha esa, davlat boshqaruvida qonuniylik tashkiliy-huquqiy vositalar orqali ta'minlanadi. Mazmuniga ko'ra ular qonuniylik va intizomni ta'minlash uslublarni, uning tizimini anglatadi. Qonuniylikni ta'minlash jarayonida davlat organlari o'z vakolatlari doirasida *kontrolni* hamda uning ko'rinishlari bo'lgan *nazorat* va *ijro etishni tekshirishni* amalga oshiradilar. A.A.Karmolitskiy boshqa huquqshunos olimlardan farqli ravishda, qonuniylik va intizomni ta'minlashning uchinchi uslubini – *ijro etishni tekshirishni* ham kiritadi.

D.D.Sabriya, davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlash uslublari kontrol (ijro etishni tekshirish) va nazorat bilan bir vaqtda *shikoyat qilish huquqini* kiritadi. X.R.Alimov esa, davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashning uslublari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tadi:

- davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan kontrol va ijro etishni tekshirish;
- prokuratura organlarining umumiy nazorati;
- sud organlarining faoliyati;
- ma'muriy nazorat;
- jamoatchilik nazorati;
- davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga zid harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish.

Demak, yuqoridagilarga asoslanadigan bo'lsak, huquqshunos olimlari davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashning asosiy uslublari sifatida *kontrol*, *nazorat*, *tekshirish* va *shikoyat qilishni* ko'rsatib o'tishadi.

Kontrol – qonuniylik va intizomni ta'minlash uslubi sifatida yoki davlat organlarining funksiyasi, ya'ni boshqaruv faoliyatining turi sifatida namoyon bo'lishi mumkin. U ijtimoiy boshqaruv tizimida katta ahamiyatga ega bo'lib, u hokimiyat subyektlarining mavjud holatlari to'g'risida, qarorlarning ijro etilganligi haqida ma'lumotlarni olishda xizmat qiladi.

Kontrol ijro intizomini mustahkamlashda, amalga oshirilgan ishni baholashda, ma'lum bir jarayonni operativ tartibga solishda qo'llaniladi.

Kontrol mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) kontrol ostiga olingan obyektlar faoliyati ustidan kuzatish, ular tomonidan qoidalar va ko'rsatmalarning bajarilishi, mavjud holatlar to'g'risida obyektiv ma'lumotlar olish. Ma'lumotlar hisob va hisobot hujjatlarini o'rganish, tekshirish, inventarizatsiya, taftish, tushuntirishlar va boshqa shakllarda olinadi;

2) to'plangan axborotlarni baholash, yo'nalishlarni belgilash, istiqbol-dagi rejalarni ishlab chiqish;

3) qonuniylik va intizomni buzish holatlarini, zararli oqibatlarni, maqsadga nomuvofiq harakatlar va xarajatlarni bartaraf etish bo'yicha ma'lum bir choralarni ko'rish, shuningdek, huquqbuzarlikni oldini olish maqsadida huquqqa xilof faoliyatni to'xtatish;

4) huquqbuzarliklarning hisobini olib borish, ularni sodir etilishi sabablari va sharoitlarini aniqlash;

5) aybdor shaxslarni aniqlash, ularni javobgarlikka tortish. Kontrolni amalga oshiruvchi organlar aybdor shaxsning javobgarligini o'zlari hal etishlari mumkin yoki bu masalani vakolatli davlat organi (mansabdor shaxs)lariga kiritishlari mumkin.

Kontrol rahbarlik (boshqaruv) faoliyatining ajralmas elementi hisoblanadi. Shu bilan birga, u rahbarlik darajasini oshirishni, uning to'g'riligi va samaradorligini tekshirish vositasi ham hisoblanadi.

Kontrolni amalga oshirish jarayonida:

– kontrol ostiga olingan obyektning holati tahlil qilinadi va unga baho beriladi;

– hal etilmay qolgan masalalar aniqlanadi;

– amaliy tajriba umumlashtiriladi va qo'llaniladi;

– ijro etuvchilarga turli xildagi yordam beriladi.

Demak, kontrol davlat organlari oldiga qo'yilgan vazifalarning bajari-lishini, ularning faoliyatida qonuniylik va intizomning ta'minlanishini belgilovchi asosiy vositadir. Qonuniylik va intizomni ta'minlash jarayoni-da qonunbuzilishini ogohlantirish va cheklashda uning o'rni kattadir.

Kontrol davlat boshqaruvi jarayonida qo'llaniladigan boshqa uslublar-dan (nazorat, tekshirishdan) farq qilgan holda, quyidagi *o'ziga xos xusu-siyatlarga egadir*:

– kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) va kontrol ostiga olingan obyekt o'rtasidagi aloqalarning vertikaligi, ya'ni bu munosabatlar bo'ysinuvga asoslanadi;

– kontrol qonuniylik va intizomni ta'minlash bilan bir vaqtda, maqsadga muvofiqlikni aniqlash uchun ham qo'llaniladi;

– kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) obyektning qarorlarini bevosita bekor qilish vakolatiga ega bo'ladi;

– kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) kontrol obyektining faoliyatida qonun buzilishiga yo'l qo'yilgan bo'lsa, uni bartaraf etish, aybdorni aniqlash va unga nisbatan ta'sir etish choralarini qo'llash vakolatiga ega bo'ladi.

Kontrol turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

1) hisobotlarni, ma'lumot va axborotlarni ko'rib chiqish;

2) kontrol ostiga olingan obyektning harakatlarini kuzatish, ekspertiza, tekshirish;

3) ma'lum bir lavozim yoki mansabni egallovchi shaxslarning shaxsiy va ishchanlik xususiyatlarini o'rganish;

4) kontrol ostiga olingan obyektning faoliyatini muvofiqlashtirish;

5) shikoyatlarni ko'rib chiqish va boshqalar.

Bundan tashqari, kontrolni olib borish vaqtiga qarab, u uchga bo'linadi:

boshlang'ich kontrol – faoliyat boshlanmasdan oldin amalga oshiriladi. Unda faoliyatni amalga oshirishga imkon beruvchi asoslar ko'rib chiqiladi (masalan, loyihalar, litsenziya). Boshlang'ich kontrol - qonun buzilishlarini ogohlantiruvchi vosita hisoblanadi;

joriy kontrol – faoliyat bevosita amalga oshirilayotgan vaqtda, faoliyatning o'rnatilgan yoki tasdiqlangan tartibiga rioya etilishi ustidan olib boriladi. Joriy kontrol vaqtida aniqlangan kamchiliklar (qonun buzilishlari), faoliyat olib borilishi bilan bir vaqtda, bartaraf etiladi, aybdor shaxslar javobgarlikka tortiladi. Joriy kontrol – bu faoliyatga operativ ta'sir etish hisoblanib, qonun buzilishlarini oldini olish va sodir etilayotganlarini to'xtatishga qaratilgan;

davomiy kontrol – ma'lum bir davrda amalga oshirilgan faoliyat ustidan olib boriladi. Davomiy kontrol orqali faoliyatga umumiy baho beriladi, uning natijalari aniqlanadi, yakuniy xulosalar ishlab chiqiladi va hokazolar.

Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida kontrol tushunchasi berilmagan. Yuridik adabiyotlarda, kontrol va nazorat tushunchalari farqlanadi. Jumladan, D.N.Baxrax fikricha, kontrol hajmidan kelib chiqqan holda, agar faoliyatning qonuniyligi va maqsadga muvofiqligi tekshirilayotgan bo'lsa, bu – kontrol, agar faoliyatning qonuniyligi tekshirilayotgan bo'lsa, bu – nazoratdir. Nazorat qisqartirilgan kontroldir. *Nazorat* – maxsus vakolatli davlat organlari

tomonidan o‘ziga bo‘ysinmagan obyekt faoliyatida qonuniylik va intizomni ta‘minlash maqsadida amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyatining bir turidir. Nazorat olib borish jarayonida nazorat ostiga olingan obyektning faoliyatiga faqatgina qonuniylik nuqtai nazaridan baho beriladi. Nazoratni amalga oshirish vaqtida nazorat ostiga olingan obyektning ma‘muriy-xo‘jalik faoliyatiga aralashishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Nazorat maxsus davlat nazorati organlari tomonidan yoki prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat jarayonida aniqlangan kamchiliklar, qonun buzilishlari bevosita hal qilinmaydi yoki aybdor shaxslar bevosita javobgarlikka tortilmaydi. Nazorat vaqtida aniqlangan kamchiliklar, qonun buzilishlari to‘g‘risida nazorat olib borilgan organ (tashkilot) bo‘ysingan yuqori organga yoki tegishli davlat organlariga (masalan, sud, prokuratura organlariga) murojaat qilish mumkin.

Davlat nazorati, ko‘pgina yuridik adabiyotlarda, ikkiga bo‘lingan: ***prokuror nazorati*** va ***ma‘muriy nazorat***.

Davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta‘minlashda ma‘muriy nazorat davlat organlari faoliyatining alohida turi bo‘lib, ijro hokimiyatining maxsus vakolatli davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan amalga oshiriladi. Ma‘muriy nazorat davlat organlari, mansabdor shaxslar, davlat va nodavlat korxonalar, muassasa va tashkilotlari, shuningdek, fuqarolar tomonidan umummajburiy qoidalarga qat‘iy rioya yetishlari ustidan olib boriladigan davlat nazoratidir.

Ma‘muriy nazorat davlatning boshqa nazorat turlaridan quyidagi jihatlari bilan farqlanadi:

birinchidan, nazorat olib borilayotgan obyekt faoliyatidagi qonuniylikka rioya etilishi bilan bog‘liqdir;

ikkinchidan, nazoratni olib boruvchi davlat organi bilan nazorat ostiga olingan o‘rtasida tashkiliy jihatdan bo‘ysinuvning bo‘lishi shart emas;

uchinchidan, uni amalga oshiruvchi davlat organlari doirasi kengroqdir;

to‘rtinchidan, turli tashkiliy va huquqiy shakllarda amalga oshiriladi;

beshinchidan, nazoratni olib borishning maxsus uslublariga ega;

Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta‘minlashda *jamoat nazoratining* tutgan o‘rni kattadir. O‘zbekiston Respublikasining 2013-yil 22-aprelda qabul qilingan «Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida»gi qonunning 11-moddasiga binoan, *Shaharcha, qishloq, ovul va shahardagi mahalla fuqarolar yig‘ini* – tegishli hududda qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining ijro etilishi, shu jumladan, tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi, kommunal xizmat ko‘rsatish tashkilotlari tomonidan kommunal xizmatlar

ko'rsatish sifati, imoratlar qurish hamda hovlilar va uylar atrofidagi hududlarni saqlash qoidalariga rioya etilishi, yerlardan foydalanish va ularni muhofaza etish ustidan *jamoatchilik nazoratini* amalga oshiradilar.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lini tanlagan ekan, albatta, bu jarayonda davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda, qonuniylik va huquq tartibotni ta'minlashda fuqarolar ishtiroki keng ta'minlanishi lozim. Bu jarayonda fuqarolar tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazoratini yanada takomillashtirish lozim bo'ladi. Jamoatchilik nazoratini kengaytirish davlat organlari va mansabdor shaxslarning fuqarolar va jamiyat oldidagi mas'uliyatini yanada oshiradi, ularning qonun asosida hamda qonun doirasida harakatlanishini mustahkamlaydi.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta'minlashda – *jismoniy va yuridik shaxslarning shikoyat qilish huquqi* ham katta ahamiyatga egadir. Amaldagi qonunchilikka binoan, *jismoniy va yuridik shaxslar* davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga zid xatti-harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish huquqiga egadir.

Davlat boshqaruvida intizomni ta'minlash usullariga quyidagilarni kiritish mumkin: *tushuntirish; ishontirish; tarbiyalash; tekshirish; ogohlantirish; rag'batlantirish; intizomiy javobgarlikka tortish.*

2-§. Davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlashda jismoniy va yuridik shaxslarning taklif, ariza hamda shikoyatlarining o'rni va ahamiyati

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 35-moddasida qayd etilganidek, «har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyat bilan murojaat qilish huquqiga ega. Arizalar, takliflar va shikoyatlar qonunda belgilangan tartibda va muddatlarda ko'rib chiqilishi shart».

Bugungi kunda fuqarolar murojaatlarining huquqiy asoslariga O'zbekiston Respublikasining kuyidagi qonun va qonunosti hujjatlari kiradi:

– O'zbekiston Respublikasining 1995-yil 30-avgustdagi «Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi qonuni¹;

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1995. – № 9. – 183-м.

– O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 3-dekabrda­gi «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi qonuni¹;

– Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 31-martda­gi «Davlat organlari va davlat muassasalarida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tartibi to‘g‘risida­gi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida»gi 73-sonli qarori² va boshqa.

Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar asosida davlat organlari va vazirliklar, idoralar, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklari vakolatlari doirasida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tartiblarini tasdiqlaganlar. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi IIVning 2015-yil 5-may «Ichki ishlar organlarida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tartibi haqidagi Nizomni tasdiqlash to‘g‘risida»gi 72-sonli buyrug‘i qabul qilingan. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlarida ham ayrim turdagi murojaatlarni ko‘rib chiqish tartiblari belgilangan. Masalan, 2014-yil 5-mayda­gi «Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘ri-sida»gi qonunning asosiy maqsadi qatorida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan fuqarolarning so‘rovlari bo‘yicha qilgan murojaatlarini ko‘rib chiqish tartibiga ham qo‘llanilishi belgilab qo‘yilgan. Ushbu qonunga asosan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining rasmiy veb-saytlarida – arizalarni, takliflarni, shikoyatlarni qabul qilish tartibi to‘g‘risida axborot; davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to‘g‘risida axborot olishga doir so‘rovlarni qabul qilish tartibi haqidagi axborot; kelib tushgan arizalarni, takliflarni, shikoyatlarni, shuningdek, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to‘g‘risida axborot olishga doir so‘rovlarni ko‘rib chiqishning umumiy natijalari haqidagi axborotlar hamda shu bir qator ma’lumotlar joylashtirilishi mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 3-dekabrda­gi «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi qonunida davlat organlari va davlat muassasalariga jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari sohasidagi munosabatlar belgilab berilgan. Shu bilan birga, ushbu qonun quyidagi O‘zbekiston Respublikasining qonunlari bilan belgilangan murojaatlarni ko‘rib chiqishga tatbiq etilmasligi belgilab berilgan:

– Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risida­gi kodeksi;

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2014. – № 49. – 578-м.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2015. – №13. – 154-м.

- Fuqarolik-protsessual kodeksi;
- Jinoyat-protsessual kodeksi;
- Jinoyat-ijroiya kodeksi;
- Xo‘jalik-protsessual kodeksi;
- boshqa qonunlar bilan belgilangan murojaatlarga, davlat organlarining, shuningdek ular tarkibiy bo‘linmalarining o‘zaro yozishmalariga nisbatan.

Murojaat etish huquqi ixtiyoriy amalga oshiriladi. Hech kim biron-bir murojaatni himoya qilishga yoxud unga qarshi qaratilgan harakatlarda ishtirok etishga majbur qilinishi mumkin emas. Murojaat etish huquqining amalga oshirilishi boshqa jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlarini, erkinliklarini hamda qonuniy manfaatlarini, shuningdek jamiyat va davlat manfaatlarini buzmasligi kerak.

Murojaatlar quyidagi shakllarda bo‘lishi mumkin:

- og‘zaki;
- yozma;
- elektron.

Murojaatlarning turi va shaklidan qat’i nazar, bir xil ahamiyatga ega bo‘lgan quyidagi turlari mavjud:

ariza — huquqlarni, erkinliklarni va qonuniy manfaatlarni amalga oshirishda yordam ko‘rsatish to‘g‘risidagi iltimos bayon etilgan murojaat;

taklif — davlat va jamiyat faoliyatini takomillashtirishga doir tavsiyalarni o‘z ichiga olgan murojaat;

shikoyat — buzilgan huquqlarni, erkinliklarni tiklash va qonuniy manfaatlarni himoya qilish to‘g‘risidagi talab bayon etilgan murojaat.

Murojaatlarga quyidagi talablar qo‘yiladi:

– jismoniy shaxsning murojaatida jismoniy shaxsning familiyasi (ismi, otasining ismi), uning yashash joyi to‘g‘risidagi ma’lumotlar ko‘rsatilgan va murojaatning mohiyati bayon etilgan bo‘lishi kerak;

– yuridik shaxsning murojaatida yuridik shaxsning to‘liq nomi, uning joylashgan yeri (pochta manzili) to‘g‘risidagi ma’lumotlar ko‘rsatilgan va murojaatning mohiyati bayon etilgan bo‘lishi kerak;

– murojaatlar davlat tilida va boshqa tillarda berilishi mumkin;

– yozma murojaat murojaat etuvchi jismoniy shaxsning imzosi yoki murojaat etuvchi yuridik shaxs rahbarining yoxud vakolatli shaxsning imzosi bilan tasdiqlangan bo‘lishi lozim;

– jismoniy shaxsning yozma murojaatini murojaat etuvchining imzosi bilan tasdiqlash imkoni bo‘lmagan taqdirda, bu murojaat uni yozib bergan

shaxsning imzosi bilan tasdiqlanib, uning familiyasi (ismi, otasining ismi) ham qo‘shimcha ravishda yozib qo‘yilishi kerak

– elektron murojaat elektron raqamli imzo bilan tasdiqlangan va elektron hujjatning uni identifikatsiya qilish imkoniyatini beradigan boshqa rekvizitlariga ega bo‘lgan elektron hujjat shaklida bo‘lishi kerak;

– elektron murojaat qonunda belgilangan talablarga muvofiq bo‘lishi kerak;

– jismoniy shaxsning familiyasi (ismi, otasining ismi), uning yashash joyi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar yoki yuridik shaxsning to‘liq nomi, uning joylashgan yeri (pochta manzili) to‘g‘risidagi ma‘lumotlar ko‘rsatilmagan yoxud ular haqida yolg‘on ma‘lumotlar ko‘rsatilgan, shuningdek imzo (elektron raqamli imzo) bilan tasdiqlanmagan murojaatlar anonim murojaatlar deb hisoblanadi;

– murojaat etuvchi jismoniy va yuridik shaxslarning vakillari orqali berilgan murojaatlarga ularning vakolatlarini tasdiqlovchi hujjatlar ilova qilinadi.

Davlat organlariga ommaviy axborot vositalari tahririyatlaridan kelib tushgan murojaatlar qonunda nazarda tutilgan tartibda va muddatlarda ko‘rib chiqiladi. Ommaviy axborot vositalariga yo‘llangan murojaatlardan ommaviy axborot vositalari to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq jamoatchilik fikrini o‘rganish va aks ettirish uchun foydalanilishi mumkin. Davlat organlarida jismoniy shaxslarni va yuridik shaxslarning vakillarini qabul qilish tashkil etiladi. Jismoniy shaxslarni va yuridik shaxslarning vakillarini qabul qilish davlat organining rahbari yoxud boshqa vakolatli shaxs tomonidan amalga oshiriladi. Buning uchun davlat organlarida maxsus tarkibiy bo‘linmalar tashkil etilishi mumkin, qabul uchun mas‘ul bo‘lgan mansabdor shaxslar belgilanadi. Jismoniy shaxslarni va yuridik shaxslarning vakillarini qabul qilish belgilangan kun va soatlarda, qabul qilish jadvalariga muvofiq o‘tkaziladi.

Qabul qilish jadvallari va uni o‘tkazish vaqti, joyi hamda qabulga oldindan yozilish to‘g‘risidagi axborot, shuningdek qabul qilish tartibi davlat organlarining rasmiy veb-saytlarida e‘lon qilish, shuningdek ularning ma‘muriy binosida hamma kirishi mumkin bo‘lgan joylardagi stendlarga yoki boshqa texnik vositalarga joylashtirish orqali manfaatdor shaxslar e‘tiboriga yetkaziladi.

Jismoniy shaxs og‘zaki murojaat etayotganda o‘z shaxsini tasdiqlovchi hujjatni, yuridik shaxsning vakili esa o‘z vakolatlarini tasdiqlaydigan hujjatni, shuningdek o‘z shaxsini tasdiqlovchi hujjatni ko‘rsatishi kerak. Jismoniy shaxslarni va yuridik shaxslarning vakillarini qabul qilish, agar

ularning shunday xususiyatga ega bo'lgan ilgarigi murojaati bo'yicha qaror qabul qilingan bo'lsa va bu haqda ularga ushbu qonunda belgilangan tartibda xabar qilingan bo'lsa, rad etilishi mumkin.

Davlat organlarida jismoniy shaxslarni va yuridik shaxslarning vakillarini qabul qilish tartibi mazkur organlar rahbarlari tomonidan belgilanadi. Davlat organlarining shaxsiy qabulni o'tkazuvchi rahbarlari yoki boshqa vakolatli shaxslari har qanday masalalar, shu jumladan o'z vakolatlariga kirmaydigan masalalar bo'yicha murojaat etilganda qabulni rad etishga haqli emas (ushbu moddaning beshinchi qismida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno). Agar shaxsiy qabul davomida bayon etilgan masalalarni hal etish davlat organining vakolatlariga kirmasa, tegishli mansabdor yoki boshqa vakolatli shaxslar murojaat etuvchiga murojaatda bayon etilgan masalalarni hal etish uchun qaysi organga yoki tashkilotga murojaat qilish lozimligini tushuntirishi kerak.

Shaxsiy qabul davomida davlat organining rahbari qaroriga ko'ra hamda murojaat etuvchining yozma roziligi bilan maxsus texnika vositalari (audio va videoyozuv, shuningdek, fotosuratga olish) qo'llanilishi mumkin.

Davlat organlarining rahbarlari yoki boshqa vakolatli shaxslari tomonidan sayyor shaxsiy qabullar tashkil etilishi mumkin. Murojaat etish huquqidan foydalanilayotganda jismoniy shaxsning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeiga, shuningdek yuridik shaxslarning mulk shakli, joylashgan yeri (pochta manzili), tashkiliy-huquqiy shakllariga va boshqa holatlariga qarab kamsitishga yo'l qo'yilmaydi.

Jismoniy va yuridik shaxslarga davlat organlariga yakka tartibda yoki jamoa bo'lib murojaat etish huquqi kafolatlanadi. Davlat organlari murojaatlarni ko'rib chiqishda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari talablariga rioya etishi, ularning to'liq, xolisona va o'z vaqtida ko'rib chiqilishi uchun choralar ko'rishi, jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan huquqlari, erkinliklari tiklanishini hamda qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash bo'yicha o'z vakolatlari doirasida choralar ko'rishi shart.

Jismoniy yoki yuridik shaxs murojaatni qabul qilish va ko'rib chiqish qonunga xilof ravishda rad etilganligi ustidan bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga yoxud bevosita sudga shikoyat qilishga haqli.

Murojaatlarni ko'rib chiqishda jismoniy shaxslarning shaxsiy hayoti, yuridik shaxslarning faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar ularning rozilisiz, shuningdek, davlat sirini yoxud qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa

sirni tashkil etuvchi ma'lumotlar va, agar bu jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini kamsitadigan bo'lsa, boshqa axborot davlat organlari xodimlari tomonidan oshkor etilishiga yo'l qo'yilmaydi. Jismoniy va yuridik shaxs to'g'risidagi, murojaatga taalluqli bo'lmagan ma'lumotlarni aniqlashga yo'l qo'yilmaydi. Jismoniy shaxsning iltimosiga ko'ra, uning shaxsiga doir biron-bir ma'lumot oshkor etilmasligi kerak. Jismoniy shaxsni, uning vakilini, ularning oila a'zolarini, yuridik shaxsni, uning vakilini va yuridik shaxs vakilining oila a'zolarini ular o'z huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish yoki himoya qilish maqsadida davlat organlariga murojaat etganligi, shuningdek murojaatlarda o'z fikrini bildirganligi va tanqid qilganligi munosabati bilan ta'qib etish man etiladi.

Murojaatlar ularda qo'yilgan masalalarni hal etish o'z vakolati doirasiga kiradigan davlat organiga bevosita yoxud bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga beriladi. Jismoniy va yuridik shaxslar murojaatni mustaqil ravishda berishga, shuningdek bu boradagi vakolatni o'z vakiliga berishga yoxud murojaatni pochta aloqasi vositalari orqali yoki elektron shaklda yuborishga haqli. Voyaga yetmaganlar, muomalaga layoqatsiz va muomala layoqati cheklangan shaxslarning manfaatlarini ko'zlab, murojaatlar ularning qonuniy vakillari tomonidan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda berilishi mumkin.

Murojaatga u bo'yicha ilgari qabul qilingan mavjud qarorlar yoki ularning ko'chirma nusxalari, shuningdek uni ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan boshqa hujjatlar ilova qilinishi mumkin, mazkur hujjatlar qaytarilmaydi, murojaat etuvchi ularni qaytarish haqida yozma ariza bergan hollar bundan mustasno. Murojaat taalluqliligi bo'yicha boshqa davlat organiga yuborilganda, unga ko'rsatib o'tilgan hujjatlar ilova qilinishi kerak. Murojaatlarni berish muddatlari, qoida tariqasida, belgilanmaydi. Ayrim hollarda, agar davlat organining murojaatni ko'rib chiqish bo'yicha imkoniyatlariga, jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini o'z vaqtida amalga oshirish va himoya qilishni ta'minlash zaruratiga bog'liq bo'lsa, shuningdek qonunlarda nazarda tutilgan boshqa asoslarga ko'ra tegishli davlat organlariga murojaatni berish muddati belgilanishi mumkin.

Bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga ariza yoki shikoyat jismoniy yoki yuridik shaxsning uning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini buzuvchi harakat (harakatsizlik) sodir etilganligi yoxud qaror qabul qilinganligi ma'lum bo'lgan paytdan e'tiboran uzog'i bilan bir yildan kechiktirmay beriladi.

Ariza yoki shikoyat berishning uzrli sabablarga ko‘ra o‘tkazib yuborilgan muddati arizani yoki shikoyatni ko‘rib chiquvchi davlat organi tomonidan tiklanadi. Davlat organiga kelib tushgan murojaatlar shu organ tomonidan yoki uning murojaatlarni ko‘rib chiqish bo‘yicha majburiyatlar zimmasiga yuklatilgan mansabdor shaxsi tomonidan ko‘rib chiqiladi. Qo‘yilgan masalalarni hal etish o‘zining vakolat doirasiga kirmaydigan davlat organiga kelib tushgan murojaatlar besh kunlik muddatdan kechiktirmay tegishli organlarga yuborilib, bu haqda murojaat etuvchiga yozma yoxud elektron shaklda xabar qilinadi. Murojaatlarni ko‘rib chiqish uchun asossiz ravishda boshqa davlat organlariga o‘tkazish yoxud qarorlari yoki harakatlari (harakatsizligi) ustidan shikoyat qilinayotgan organlarga yoki mansabdor shaxslarga yuborish taqiqlanadi. Agar murojaatlarda ularni tegishli organlarga yuborish uchun zarur ma‘lumotlar mavjud bo‘lmasa, bu murojaatlar murojaat etuvchiga besh kunlik muddatdan kechiktirmay asoslantirilgan tushuntirish bilan qaytariladi.

Murojaatni to‘liq, xolisona va o‘z vaqtida ko‘rib chiqish uchun qo‘shimcha ma‘lumotlar, ma‘lumotnomalar va materiallarga zarurat paydo bo‘lgan taqdirda, mazkur murojaatni ko‘rib chiqayotgan davlat organining mansabdor shaxsi murojaat etgan jismoniy yoki yuridik shaxsdan, shuningdek o‘z vakolatlari doirasida boshqa davlat organlaridan qo‘shimcha axborotni so‘rab olishi mumkin. Agar axborot davlat sirini yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan bo‘lmasa, jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlariga, jamiyat va davlat manfaatlariga zarar yetkazmasa, davlat organlari, ularning mansabdor shaxslari o‘zlaridan so‘ralayotgan axborotni o‘n kun ichida taqdim etishi shart. Murojaatni ko‘rib chiqayotgan davlat organi, zarur hollarda, murojaat joyning o‘ziga borib ko‘rib chiqilishini ta‘minlashi mumkin. Murojaat etuvchi yoki boshqa shaxs yo‘qligida murojaatni ko‘rib chiqish imkoni bo‘lmasa, ular davlat organining mansabdor shaxsi tomonidan chaqirilishi mumkin. Chaqirilgan murojaat etuvchi kelmagan taqdirda davlat organining mansabdor shaxsi murojaatni uning ishtirokisiz ko‘rib chiqish imkoni yo‘qligi haqida javob yuboradi.

Murojaatga javobni davlat organining rahbari yoki boshqa vakolatli mansabdor shaxsi imzolaydi. Agar murojaatda qo‘yilgan masalalar xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga daxldor bo‘lsa, ularning vakillari murojaatni ko‘rib chiqishda ishtirok etish uchun davlat organlari tomonidan o‘z vakolatlari doirasida jalb etiladi. Jismoniy va yuridik shaxslar o‘z murojaatlarini ular ko‘rib chiqilguniga qadar va ko‘rib chiqilayotgan

vaqtda murojaat yuzasidan qaror qabul qilinguniga qadar yozma yoxud elektron shaklda ariza berish orqali qaytarib olish huquqiga ega. Murojaatni qaytarib olish haqidagi ariza davlat organlari tomonidan qonun buzilishlarini aniqlash va bartaraf etish bo'yicha choralar ko'rilishini istisno etmaydi.

Murojaatlarni ko'rib chiqish muddatlari. Ariza yoki shikoyat masalani mazmunan hal etishi shart bo'lgan davlat organiga kelib tushgan kundan e'tiboran o'n besh kun ichida, qo'shimcha o'rganish va (yoki) tekshirish, qo'shimcha hujjatlarni so'rab olish talab etilganda esa bir oygacha bo'lgan muddatda ko'rib chiqiladi.

Ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqish uchun tekshirish o'tkazish, qo'shimcha materiallar so'rab olish yoxud boshqa chora-tadbirlar ko'rish zarur bo'lgan hollarda, ularni ko'rib chiqish muddatlari tegishli davlat organi rahbari tomonidan istisno tariqasida uzog'i bilan bir oyga uzaytirilishi mumkin, bu haqda murojaat etuvchiga xabar qilinadi.

Taklif davlat organiga kelib tushgan kundan e'tiboran bir oygacha bo'lgan muddatda ko'rib chiqiladi, qo'shimcha o'rganishni talab etadigan takliflar bundan mustasno, bu haqda taklifni kiritgan jismoniy yoki yuridik shaxsga o'n kunlik muddatda yozma shaklda xabar qilinadi.

Quyidagi murojaatlar ko'rib chiqilmaydi:

- anonim murojaatlar;
- jismoniy va yuridik shaxslarning vakillari orqali berilgan murojaatlar, ularning vakolatini tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo'lmagan taqdirda;
- qonunda belgilangan boshqa talablarga muvofiq bo'lmagan murojaatlar.

Murojaat davlat organlari tomonidan ko'rib chiqilayotganda jismoniy va yuridik shaxs murojaat ko'rib chiqilishining borishi haqida axborot olish, shaxsan vajlarini bayon etish va tushuntirishlar berish, murojaatni tekshirish materiallari hamda uni ko'rib chiqish natijalari bilan tanishish, qo'shimcha materiallar taqdim etish yoki ularni boshqa organlardan so'rab olish to'g'risida iltimos qilish, advokat yordamidan foydalanish huquqiga ega. Murojaatni ko'rib chiqayotgan davlat organlarining mansabdor yoki boshqa vakolatli shaxslari jismoniy va yuridik shaxsga ularning huquqlariga, erkinliklariga hamda qonuniy manfaatlariga daxldor hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan, agar ularda davlat sirini yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma'lumotlar mavjud bo'lmasa, jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlariga, erkinliklariga hamda qonuniy manfaatlariga, jamiyat va davlat manfaatlariga zarar yetkazmasa, tanishib chiqish imkoniyatini ta'minlashi shart.

Davlat organlari murojaatlarni ko‘rib chiqishda qonunga xilof harakatlarga (harakatsizlikka) barham berishga doir chora-tadbirlarni darhol ko‘rishi, o‘z vakolatlari doirasida jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlari buzilishiga olib kelayotgan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlashi, murojaat etganligi munosabati bilan jismoniy shaxs, uning vakili, ularning oila a‘zolari, yuridik shaxs, uning vakili va yuridik shaxs vakilining oila a‘zolari ta‘qib qilinishiga belgilangan tartibda barham berishi shart.

Murojaatni ko‘rib chiqqan davlat organi murojaat etuvchiga ko‘rib chiqish natijalari hamda qabul qilingan qaror haqida murojaat ko‘rib chiqilganidan so‘ng yozma yoxud elektron shaklda darhol xabar qilishi shart.

Murojaatlarga javoblar, mumkin qadar, murojaat etilgan tilda bayon qilinadi, murojaatda ko‘rsatilgan har bir masala bo‘yicha vajlarni rad etuvchi yoki tasdiqlovchi aniq asoslarni (zaruratga qarab qonun hujjatlari normalariga havolalar qilingan holda) o‘z ichiga olgan bo‘lishi kerak.

Murojaat yuzasidan qaror qabul qilgan davlat organining mansabdor yoki boshqa vakolatli shaxsi, agar jismoniy yoki yuridik shaxs qarorga rozi bo‘lmasa, uning ustidan shikoyat berish tartibini tushuntirishi shart.

Murojaatni ko‘rib chiqqan davlat organi, uning mansabdor yoki boshqa vakolatli shaxslari murojaatni ko‘rib chiqish natijalari yuzasidan qabul qilingan qarorning ijrosini nazorat qilishi, shuningdek agar jismoniy yoki yuridik shaxsga uning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlari buzilishi natijasida moddiy zarar yoki ma‘naviy ziyon yetkazilgan bo‘lsa, qonunda belgilangan tartibda moddiy zararining o‘rnini qoplash yoki ma‘naviy ziyonni kompensatsiya qilish bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rishi shart.

Murojaatlarni ko‘rib chiqayotgan davlat organlari jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlari, shuningdek jamiyat va davlat manfaatlari buzilishini keltirib chiqaruvchi sabablarni aniqlash hamda bartaraf etish maqsadida murojaatlarni bir yilda kamida bir marta umumlashtiradi va tahlil qilib boradi.

Jismoniy yoki yuridik shaxsning arizasi yoxud shikoyati ana shu murojaat bo‘yicha qonunga xilof qaror qabul qilgan davlat organi tomonidan qanoatlantirilgan taqdirda, ariza yoki shikoyat berish va uni ko‘rib chiqish bilan bog‘liq zararining o‘rni, arizani yoki shikoyatni ko‘rib chiqish uchun tegishli davlat organining talabi bilan joylarga borish munosabati bilan qilingan xarajatlarning hamda ana shu vaqt ichida

yo‘qotilgan ish haqining o‘rni murojaat etuvchiga sud tartibida qoplanadi. Sud tartibida ma‘naviy ziyon ham kompensatsiya qilinishi mumkin.

Jismoniy yoki yuridik shaxsning arizasini yoxud shikoyatini ko‘rib chiqishda qonun talablari buzilganligi munosabati bilan unga yetkazilgan moddiy zararning o‘rnini qoplash va ma‘naviy ziyonni kompensatsiya qilish sifatida davlat organi tomonidan to‘langan mablag‘lar aybdor mansabdor shaxsdan regress tartibida undirib olinishi mumkin. Bila turib yolg‘on ma‘lumotlar bayon etilgan murojaatlarni ko‘rib chiqishda davlat organi tomonidan qilingan xarajatlar jismoniy yoki yuridik shaxsdan sudning qaroriga ko‘ra undirib olinishi mumkin.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Qonuniylik deganda nimani tushunasiz?
2. Qonuniylik tushunchasi qanday qoidalarni o‘z ichiga oladi?
3. Huquq-tartibot deganda nimani tushunasiz?
4. Qonuniylik va huquqiy-tartibotni ta‘minlashning qanday usullari mavjud?
5. Davlat hokimiyati organlarining nazorati bilan davlat boshqaruv organlarining nazoratidagi farqni ayting.
6. O‘zbekiston Respublikasining qaysi qonunlari bilan fuqarolarning murojaat qilishlari tartibga solinadi?
7. Davlat boshqaruvida fuqarolarning murojaatlari qanday ahamiyatga ega?
8. Fuqarolarning murojaatlari qanday turlarga bo‘linadi?
9. Fuqarolarning yozma murojaatlariga qanday talablar qo‘yiladi?
10. Fuqarolarning murojaatlari qachon anonim deb topiladi?
11. Fuqarolarning murojaatlarini ko‘rib chiqish tartibi buzilganda qanday javobgarliklar belgilanadi?

**1-§. Davlat boshqaruvida kontrol tushunchasi,
uning turlari va ahamiyati**

Davlat boshqaruvining asosiy prinsiplaridan biri qonuniylikdir. Shu sababli davlat, uning barcha organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiq ish ko‘radilar. Qonun asosida huquqiy tartibni, jamiyat manfaatlarini, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qiladilar. Davlat boshqaruv organlarining huquqiy hujjatlari va amaliy faoliyati qonunlarga muvofiq bo‘lib, qonunga mos kelmaydigan yoki fuqarolarning qonuniy manfaatlarini buzadigan hujjatlar belgilangan tartibda bekor qilinadi.

Davlat boshqaruvida qonuniylik kontrol (ichki nazorat) va nazorat davlat boshqaruv organlarining g‘ayriqonuniy harakatlari ustidan shikoyat berish usullari yordamida amalga oshiriladi. Kontrol va nazoratning bir-biridan farqi nimada, degan savol tug‘ilishi mumkin. Kontrol hamma vaqt yuqori organlar tomonidan ularga bo‘ysunuvchi quyi organlarning faoliyatini tekshirish jarayonida qo‘llaniladi. Kontrol usulini qo‘llash huquqiga ega bo‘lgan organlar o‘zlariga bo‘ysunuvchi obyektlarning moliyaviy, xo‘jalik, tashkiliy va boshqa xil faoliyatini o‘rganib chiqib, shu faoliyat davomida ularning qonunlarga qanchalik rioya etganliklarini aniqlaydi. Agar qonunlar buzilayotgan bo‘lsa, mansabdor shaxslarga nisbatan intizomiy choralar qo‘llaniladi va ularning chiqargan huquqiy hujjatlari bekor qilindi. Nazorat faoliyatini olib borish vakolati ayrim organlar zimmasiga yuklatilgan bo‘lib, ular o‘zlariga bo‘ysunmagan obyektlar ustidan nazorat o‘rnatadilar. Qonun yoki o‘rnatilgan maxsus tartib buzilganligi aniqlansa, nazorat olib boruvchi organlar tartibni buzgan shaxsga nisbatan ma‘muriy chora qo‘llashlari mumkin, lekin obyektlar tomonidan chiqarilgan g‘ayriqonuniy hujjatlarni bekor qila olmaydilar. Nazorat prokuratura va maxsus davlat nazorati organlari tomonidan, kontrol (ichki nazorat) esa barcha yuqori organlar tomonidan olib boriladi.

Qonun va davlat tartibi buzilishining oldini olish hamda bunday hollarga chek kuyish maqsadida davlat ichki nazorati o‘rnatiladi. Bunday kontrol: 1) davlat hokimiyat organlarining kontroli; 2) davlat boshqaruv organlarining kontroli; 3) sud organlarining kontroliga bo‘linadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asosan, Oliy Majlis qonunlarining ijrosini nazorat qilib turish uchun deputatlar orasidan qo‘mitalar va komissiyalar saylanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti qonunlarni buzgan yoki o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushirgan tuman va shahar hokimlarini lavozimidan ozod etadi; respublika boshqaruv organlarining, shuningdek, hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini bekor qiladi. Mahalliy hokimiyat organlari esa qonuniylikni, huquq-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta’minlaydi hamda shu masalalar bo‘yicha o‘z hududida joylashgan korxonalar, muassasa va tashkilotlarning faoliyatini tekshirib turadi.

Davlat boshqaruv organlarining kontroli ikki turda, ya’ni umumiy vakolatli va maxsus vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2003-yil 29-avgustda qabul qilgan «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»¹gi qonunining 7-moddasiga asosan, Vazirlar Mahkamasi:

– vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

– vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvi boshqa organlarining hujjatlari amaldagi qonun hujjatlariga zid bo‘lgan hollarda ularni bekor qilish huquqiga ega.

Ushbu qonunning 11-moddasiga ko‘ra:

– viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining Vazirlar Mahkamasi tomonidan hal etilishi talab qilinadigan masalalarga doir takliflarini ko‘rib chiqadi, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarining bajarilish jarayonini nazorat qiladi, ularning amalga oshirilishi yuzasidan mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarini taklif qilish hamda ularning axborotlarini eshitishga;

– viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qonun hujjatlariga zid bo‘lgan qarorlari va farmoyishlari ijrosini to‘xtatib qo‘yish hamda ularni bekor qilishga haqli.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qabul qilgan qonun va qarorlarning, Prezidentning farmonlari va xo‘jalik qonunlarining, ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarning bajarilishi, davlat va ijro intizomiga rioya etilishini tekshirish – «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Nazorat bo‘yicha muvofiqlashtiruvchi kengash tashkil etish to‘g‘risida»²gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining (2000-yil 17-fevral) farmoniga² asosan tashkil etilgan Nazorat inspeksiyasi va uning organlari tomonidan amalga oshiriladi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 2003. – 9–10-сон. – 38-м.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Маҷмасининг ахборотномаси. – 2000. – 2–3-сон. – 91-м.

Контроль – бarcha yuqori organlar tomonidan o‘zlariga bo‘ysunuvchi quyi organlarning, korxonalarining va tashkilotlarning faoliyatini tekshirishdan iborat.

Sud organlarining kontroli Konstitutsiyaning ustunligini ta‘minlash O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asosan, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudiga yuklangan. Bu sud Konstitutsiyaviy kontrol olib boruvchi sud organidir.

Konstitutsiyaviy sud:

– O‘zbekiston qonunlarining, Prezident farmonlarining, hukumat va quyi mahalliy davlat organlarining qarorlarini, davlatlararo shartnomalarining va boshqa hujjatlarning Respublika Konstitutsiyasiga mos kelishi yoki kelmasligini aniqlaydi;

– Qoraqalpog‘iston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari O‘zbekiston Konstitutsiyasiga va qonunlariga qanchalik mos kelishi to‘g‘risida xulosa beradi;

– O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining normalarini talqin etadi;

– o‘z vakolatiga doir ishlarni ko‘rib chiqib tegishli xulosa chiqaradi.

Konstitutsiyaviy Sud chiqargan xulosa hamma davlat, hokimiyat va boshqaruv organlari xamda korxonalar, muassasa, tashkilot va jamoat uyushmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi shart¹.

Oliy sud², viloyat, shahar va tuman sudlariga qonunlarning doimiy va o‘z vaqtida bajarilishini ta‘minlash yuklatilgan. Ana shu vazifani bajarish vaqtida sud organlari jinoyat va fuqarolik ishlarinigina ko‘rib qolmay, balki davlat boshqaruv organlarining qonunga rioya etishi ustidan nazorat ham olib boradilar. Bunday nazorat asosan, fuqarolarning, mansabdor shaxslarning harakatlari qonunga zid ekanligini yoki ular o‘zlarining vakolatlarini oshirib yuborganliklari to‘g‘risidagi shikoyatlarni ko‘rib chiqish jarayonida amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, sudlar ma‘muriy jazo qo‘llash to‘g‘risidagi vakolatli organlarning qarorlarini fuqarolarning shikoyatlari asosida ko‘rib chiqadilar va ular to‘g‘risida tegishli qaror chiqaradilar.

Sud organlari qonunning bajarilishi ustidan nazoratni jinoyat va fuqarolik ishlarini ko‘rib chiqayotgan chog‘da ham amalga oshiradilar.

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги 1995 йил 30 август қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1995. – № 9. – 178-м.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1992. – № 2. – 86-м.

Agar shu ishlarni ko‘rib chiqish chog‘ida davlat organlari yoki ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonun buzilganligi aniqlansa, sud organlari alohida ajrim chiqarishlari mumkin. Bunday ajrimda ko‘rsatilgan talablar tegishli organlar va mansabdor shaxslar tomonidan bajarilishi shart.

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi «Sudlar to‘g‘risida»gi (2000-yil 14-dekabr) qonuniga asosan, xo‘jalik sudlariga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

– odil sudlovni amalga oshirish yo‘li bilan tashkilotlar va fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya etish;

– iqtisodiy munosabatlarda qonunlarga rioya etilishiga huquqiy vositalar bilan yordam berish;

– xo‘jalik nizolarini hal etish chog‘ida qonunlarning bir xil va to‘g‘ri qo‘llanishini ta‘minlash.

– xo‘jalik sudlari umuman tadbirkorlik faoliyati jarayonida vujudga keladigan fuqaroviy munosabatlar (iqtisodiy nizolar)dan yoki boshqaruv sohasidagi huquqiy munosabatlardan kelib chiquvchi nizolarni hal etishda sud hokimiyatini amalga oshiradilar.

Xo‘jalik sudlari mazkur nizolarni, basharti ular tashkilotlarning, fuqarolarning o‘zaro munosabatlaridan, shuningdek, tashkilotlar va fuqarolarning davlat organlari va o‘zga organlar bilan munosabatlaridan kelib chiqadigan bo‘lsa, hal etadilar. Bunday nizolarda xorijiy korxonalar, xorijliklar ishtirok etgan korxonalar yoki xorijiy fuqarolar qatnashgan tomonlar o‘rtasida bitim bo‘lgan taqdirda xo‘jalik sudiga berilishi mumkin. Xo‘jalik sudi chiqargan hal qiluv qarorlarining, ajrimlarning O‘zbekiston Respublikasi hududida va respublikalararo bitimlarga muvofiq boshqa respublikalarning hududidagi tegishli barcha tashkilotlar va ularning mansabdor shaxslari tomonidan ijro etilishi majburiydir.

Xo‘jalik sudining sudyasi quyidagi huquqlarga ega:

□ qonunda zimmasiga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirish bilan bog‘liq farmoyishlarning bajarilishini davlat idoralari (organi)dan va boshqa idoralardan, tashkilotlardan, ularning mansabdor shaxslaridan talab qilish;

□ tashkilotlarga, davlat idoralari va boshqa idoralarga xususiy ajrimlarni, aniqlangan qonunbuzarlik haqidagi axborotlarni ularni bartaraf etish xususidagi takliflar bilan birgalikda yuborish;

□ davlat idoralari va boshqa idoralardan, ilmiy muassasalar va axborot markazlaridan axborotlar so‘rab olish huquqiga egadir.

Xo‘jalik sudi iqtisodiy munosabatlarda qonunlar buzilishining oldini olish ishlarini olib boradi va shu maqsadda:

1) iqtisodiy munosabatlarda qonun buzilishi sabablaridan darak beruvchi ma'lumotlar va materiallarni izchil tahlil qilib beradi, o'z huquqi doirasida ularni bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi hamda amalga oshiradi;

2) ishlarni bevosita tashkilotlarning o'zida hal etadi;

3) tashkilotlarning rahbarlari, davlat idoralariga va boshqa idoralarga xususiy ajrimlar to'g'risidagi, ana shu qonunbuzarliklar sodir etilishiga sabab bo'luvchi hamda tegishli chora-tadbirlar ko'rilishini talab qiluvchi holatlar haqida axborot yuboradi. Xususiy ajrim, axborot yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko'rilgani to'g'risida xo'jalik sudlariga bir oy muddatdan kechiktirmay javob berilishi kerak;

4) iqtisodiy munosabatlarda yo'l qo'yilayotgan jiddiy qoidabuzarliklar to'g'risida hokimiyat organlarini xabardor etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy nochorligi va shartnoma majburiyatlarining bajarilishi uchun mansabdor shaxslarning javobgarligini kuchaytirish to'g'risida»gi 1998-yil 4-mart farmonida qator xo'jalik yurituvchi subyektlar rahbarlarining mas'uliyatsizligi, tashabbussizligi, boqimandligi, korxonalarining shartnoma majburiyatlarini bajarmasligi, ularni iqtisodiy nochorlik va bankrotlikka olib kelayotganligi, shunga qaramasdan xo'jalik nizolarini ko'rib chiqishda xo'jasizlik va pul mablag'larini behuda sarflash hamda ulardan maqsadsiz foydalanish holatlariga yetarli baho berilmayotganligi qayd etilgan.

Xo'jalik sudlarining iqtisodiy sohadagi qonunlarni mustahkamlash va qonunbuzarliklarning oldini olishdagi rolini oshirish maqsadida uning vakolati qonuniy tartibda kengaytirilgan.

Xo'jalik sudiga xo'jalik nizolarini ko'rish jarayonida mansabdor shaxslarning faoliyatida qonunchilik hujjatlarining buzilganligi aniqlanganda, ularga nisbatan jinoyat ishlari qo'zg'atish, ma'muriy javobgarlik choralari qo'llash, yetkazilgan mulkiy zararni ular hisobidan qoplash, intizomiy javobgarlikka tortish haqida taqdimnomalar kiritish huquqlari berilgan. Shu sababli, xo'jalik sudlarining e'tibori ularning iqtisodiyot sohasidagi qonunchilikni mustahkamlash va qonunbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan.

Xo'jalik subyektlari mansabdor shaxslarining faoliyatida qonunchilik hujjatlarining buzilishi, pul mablag'lari va boshqa mulklardan maqsadsiz foydalanish, to'lov intizomini buzish, shartnomaviy majburiyatlarni

bajarmaslik, korxonalarni bankrotlikka olib kelganlik holatlari aniqlanganda qayd etilgan shaxslarga qonunda nazarda tutilgan qattiq jazo choralari, hatto jinoiy javobgarlikka tortish choralari qo'llanilishi kerak.

Xo'jalik nizolarini hal qilishda iqtisodiy nochorlikka va bankrotlikka olib kelishga sabab bo'lgan korxonalar tomonidan shartnoma shartlarining buzilishga oid holatlarni chuqur tekshirish, huquqbuzarlik sodir etilishida aybdor bo'lgan shaxslarni aniqlashni ta'minlash va aniq holatlardan kelib chiqqan holda, bunday shaxslarga nisbatan Prezidentning 1998-yil 4-martdagi farmonida nazarda tutilgan choralarni qo'llash masalasini hal qilish lozim.

Xo'jalik sudining mansabdor shaxsga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atish vakolati O'zbekiston Respublikasi XPKning 152-moddasida ko'rsatilgan tartibida amalga oshiriladi. Xo'jalik sudining jinoyat ishi qo'zg'atish haqidagi xususiy ajrimi har qanday sud hujjatlari kabi sud majlisida to'liq tekshirilgan holatlar asosida qabul qilinishi lozim. Xususiy ajrimda XPKning 151-moddasi talablari bilan bir qatorda xo'jalik sudi tomonidan aniqlangan jinoyat belgilarini nazarda tutuvchi Jinoyat kodeksining moddasi ko'rsatilishi shart. Xo'jalik sudining har qanday bosqichi nizoni ko'rish jarayonida aniqlangan jinoyat belgilari bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atish to'g'risida xususiy ajrim chiqarishga haqli. JKning 232-moddasiga binoan, sud qarorini ijro etmaganlik uchun sud qarorlarini ijro etishda aniqlangan jinoyat belgilari jinoyat ishi qo'zg'atish to'g'risida xususiy ajrimni keltirib chiqarishi mumkin. Ishni sudda ko'rishga tayyorlash mobaynida jinoyat belgilari aniqlangan holda sudlar «Prokuratura to'g'risidagi» qonunning 33-moddasiga muvofiq ushbu ishga prokurorni ishtirok etish uchun jalb qilishlari lozim.

Agar sud muhokamasida jinoyat ishi qo'zg'atish uchun yetarlicha asoslar aniqlanmasa, xo'jalik sudi xususiy ajrim bilan qo'shimcha tekshirish o'tkazilishi lozim bo'lgan aniqlangan ma'lumotlar haqida prokurorga xabar qilishi mumkin. Jinoyat ishi qo'zg'atish to'g'risidagi xususiy ajrim nusxasi jinoyat ishi qo'zg'atishga asos bo'lgan mavjud hujjatlarga ilova qilingan holda, prokurorga yuboriladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahar va viloyatlarning xo'jalik sudlari jinoyat ishi qo'zg'atish to'g'risidagi xususiy ajrimlarni tegishli Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar prokurorlariga yuboradilar. Oliy xo'jalik sudining xususiy ajrimi O'zbekiston Respublikasi prokuraturasiga yuboriladi.

Xo'jalik nizolarini ko'rish jarayonida pul mablag'lari va boshqa mulkdan oqilona foydalanmaslik, to'lov intizomini buzganlik, shartnoma

majburiyatlarini bajarmaslik va korxonalarini bankrotlik darajasiga olib kelganlik holatlari aniqlangan taqdirda, rahbarlar yoki boshqa shaxslarning harakati (harakatsizligi)da jinoyat alomatlari bo'lmasa, sudlar ko'rsatilgan shaxslarni egallab turgan lavozimidan ozod etish yoki intizomiy javobgarlikka tortish haqida xususiy ajrim chiqaradilar.

XPKning 152-moddasiga muvofiq, ko'rsatilgan shaxslarga chiqarilgan xususiy ajrim bu shaxslarning yuqori turuvchi boshqaruv idoralariga yuboriladi. Birinchi instansiya sudining xususiy ajrimi protest keltirish muddati o'tganidan keyin qonuniy kuchga kiradi. Appelyatsiya protesti berilgan taqdirda, bunday ajrim appelyatsiya instansiyasida ko'rilganidan keyin xususiy ajrim bekor qilinmagan taqdirda kuchga kiradi. Sudlarga, ish appelyatsiya instansiyasida ko'riladigan bo'lsa, xususiy ajrimni qaror qonuniy kuchga kirgandan keyin jo'natish tavsiya qilingan.

Xo'jalik sudlari ma'muriy javobgarlik choralarini qo'llash vakolatini xo'jalik nizolarini ko'rish jarayonida huquqbuzarliklar aniqlangan taqdirda amalga oshirishlari mumkin. Ma'muriy tartibda jarima undirib olish huquqbuzarlik sodir etilgan kundan boshlab ikki oydan kechiktirmasdan, uzoq davom etgan huquqbuzarlik sodir etilganda ham, u aniqlangan kundan boshlab ikki oydan kechiktirmasdan amalga oshirilishi kerak. Uzoq vaqt davom etgan huquqbuzarlik deganda, ko'proq yoki kamroq muddat ichida to'xtovsiz sodir etilgan davomli huquqbuzarlik tushuniladi (masalan, tovar belgisi egasi huquqining buzilishi). Uzoq davom etgan nojo'ya xatti-harakat bo'yicha ikki oy davom etgan muddat huquqbuzarlikning dastlabki paytdan emas, balki bu huquqbuzarlik holati aniqlangan, oshkor bo'lgan paytdan boshlab hisoblanadi. Davom etayotgan huquqbuzarlik tugallanmagan, sudda xo'jalik nizosini ko'rishga qadar ikki oydan kam muddatda tugallangan bo'lsa, bu holat, davom etayotgan huquqbuzarlik aniqlangan kun deb hisoblanadi.

Ma'muriy jazo choralarini qo'llashda sudlar huquqbuzarlikning xususiyatlarini, huquqbuzarning shaxsini, uning ayb darajasi, mulkiy holati, aybini yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni e'tiborga olishlari zarur. Ma'muriy javobgarlikka tortish xo'jalik sudining qarori bilan rasmiylashtiriladi. Qarorda sud hujjatlarida ko'rsatilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar bilan bir qatorda javobgarlikka tortiluvchi shaxs to'g'risida ma'lumotlar, ushbu ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normativ hujjat ko'rsatilishi lozim.

Ma'muriy jarima undirib olishni qo'llash to'g'risidagi xo'jalik sudining qarori ustidan keltirilgan protest apellyatsiya (kassa-siya) tartibida

ko'rib chiqiladi. Ma'muriy huquqbuzarlikni ko'rib chiqish to'g'risidagi ishlar bo'yicha davlat boji undirilmaydi.

2-§. Jamoat kontroli

Davlat boshqaruv organlarining faoliyatida qonuniylik va huquq-tartibotga rioya qilishni ta'minlashda jamoat kontrolining roli juda katta. Jamoat kontroli jamoat birlashmalari, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari tomonidan amalga oshiriladi.

Binobarin, O'zbekiston Respublikasining «Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyati to'g'risida»¹ (1992-yil 2-iyul) qonuniga asosan, kasaba uyushmalari jamoat kontrolini olib borish huquqiga egadirlar. Ana shu maqsadda kasaba uyushmalari mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga oid hujjatlarni ishlab chiqishda qatnashadilar. Davlat boshqaruvi va xo'jalik organlari mehnatkashlarning mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari hamda manfaatlariga daxldor normativ hujjatlarni O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi kengashini kamida bir hafta oldin xabardor etgan holda qabul qilishlari kerak.

Ma'muriyat, mulkdor yoki ular vakil qilgan boshqaruv organining tashabbusi bilan ish sharoitining yomonlashuviga olib keladi-gan korxonani va undagi tarkibiy bo'linmalarni tugatish, ishlab chiqarishni to'liq yoki qisman to'xtatib qo'yish tegishli kasaba uyushmalari kamida uch oy oldin xabardor qilib qo'yilgan va ular bilan mehnat jamoalarining huquqlari hamda manfaatlariga rioya etish yuzasidan muzokara o'tkazilgan taqdirdagina amalga oshirilishi mumkin.

Kasaba uyushmalari aholini ish bilan ta'minlashning ahvolini va bu sohadagi qonunlarga rioya etilishini kontrol qilib boradilar. Kasaba uyushmalari ma'muriyat, mulkdor yoki ular vakil qilgan organlar bilan jamoa nomidan muzokaralar olib borishda va jamoa shartnomalari, bitimlari tuzishda ustuvor huquqqa ega bo'lib, ularning bajarilishini kontrol qiladilar.

Kasaba uyushmalarining respublika va hududiy birlashmalari o'z vakolatlari doirasida aholini ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan himoya qilish tadbirlarini ishlab chiqishda, turmush darajasining asosiy mezonlarini, narx-navo indeksi o'zgarishiga qarab tovon to'lash miqdorini aniqlashda

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1992. – № 9. – 344-м.

qatnashadilar; qonunda belgilab qo'yilgan kun kechirishning eng past darajasiga hamda pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalar miqdoriga rioya etilishini kontrol qiladilar.

Kasaba uyushmalari ma'muriyat, mulkdor yoki ular vakil qilgan boshqaruv organi mehnat va kasaba uyushmalari to'g'risidagi qonunlarga rioya qilinishini kontrol qilib boradilar va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishni talab qilishga haqlidirlar. Ma'muriyat mehnat va kasaba uyushmalariga oid qonunlar buzilishini bartaraf etish to'g'risidagi takliflarni ko'rib chiqib, uning natijalari to'g'risida bir oy muddat ichida kasaba uyushmasiga xabar qilishlari shart. Kasaba uyushmalari mehnat qiluvchilarning mehnat huquqlarini himoya qilib, da'vo arizasi bilan sudga murojaat qilishga haqlidirlar. Shu maqsadda, kasaba uyushmalari inspeksiyalar, huquqiy yordam xizmatlari va boshqa zarur idoralarga ega bo'lishi mumkin. Ma'muriyat jamoa shartnomasi shartlarini buzuvchi qaror qabul qilgan taqdirda, kasaba uyushmalari ana shu qoidabuzar-likni bartaraf etish to'g'risida ma'muriyatga taqdimnoma kiritishga haqlidir, bu taqdimnoma bir hafta ichida ko'rib chiqilishi kerak.

Kasaba uyushmalari o'z kontrol huquqlarini asosan, jamoat nazoratchilari, jamoat kontrol komissiyalari orqali amalga oshiradilar. Kasaba uyushmalari davlat boshqaruv organlarining faoliyatini kontrol qilish jarayonida asosan, ularning o'z ishini rejalashtirish, operativ boshqaruvni tashkil etish, kadrlar masalasini hal qilish, ishni tashkil etish va muhofaza qilish, ish haqini to'g'ri aniqlashga qaratadilar. Bundan tashqari, kasaba uyushmalari savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining, uy-joy shirkatlari va sog'liqni saqlash hamda madaniyat sohasidagi muassasalarning ishlarini ham kontrol qilib turadilar. Davlat boshqaruv organlari va xo'jalik organlari faoliyatini kontrol qilishda jamoat komissiyalari-ning ahamiyati katta.

Davlat boshqaruv organlarining faoliyati ustidan kontrol yuqorida ko'rsatilgan jamoat tashkilotlaridan tashqari olimlarning jamiyati, xotinqizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar tomonidan o'z sohalari bo'yicha olib boriladi.

3-§. Ichki ishlar organlari faoliyatida kontrol va uning ahamiyati

Ichki ishlar organlarida kontrol ushbu tizimdagi yuqori turuvchi organ tomonidan quyi turuvchi organ faoliyatida qonuniylik va intizomni ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi.

Ichki ishlar organlarida kontrolning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: ichki ishlar organlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar va qonun osti hujjatlarining og‘ishmay bajarilishini ta‘minlash; ichki ishlar organlarida qabul qilinadigan qarorlarning o‘z vaqtida va sifatli bajarilishini ta‘minlash; tashkiliy va operativ xizmat faoliyatining umumiy darajasini ko‘tarish; ishdagi kamchiliklarning oldini olish, ularni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish; ijobiy tajribani aniqlash va joriy etish; xodimlarning intizomini va mas‘uliyatini oshirish; kadrlarni to‘g‘ri baholash va ulardan to‘g‘ri foydalanish (ularni boshqa lavozimlarga o‘tkazish)da ko‘maklashish.

Mazkur vazifalarning xilma-xilligi ichki ishlar organlarida kontrolning bir qancha turlari bo‘lishini taqozo etadi. Ichki ishlar organlari tizimiga kiruvchi subyektlar qo‘llaydigan kontrolning amalda ishlatiladigan turlarini ko‘rib chiqamiz. Ularni bir qator mezonlar bo‘yicha ajratish mumkin.

Boshqaruv siklidagi o‘rni bo‘yicha oldini oluvchi, joriy va keyingi kontrol farq qiladi.

Oldini oluvchi (preventiv) kontrol bo‘ysunuvchi organlar yoki xodimlar qaror qabul qilayotgan bosqichda (masalan, ish rejasini tasdiqlayotganda) amalga oshiriladi. U bo‘ysunuvchi xodimlarning yuqori turuvchi subyekt qarorlarini bajarishga yoxud muayyan, jumladan, favqulodda (ekstremal) sharoitlarda harakatlanishga tayyorligini tekshirish uchun (masalan, organning favqulodda vaziyat sharoitida harakat qilishga tayyorligini tekshirishda) qo‘llanishi mumkin.

Joriy (operativ) kontrolni subyekt qaror ijrosini ta‘minlash jarayonida amalga oshiriladi. Kontrolning ushbu turi tashkiliy ishning elementi hisoblanadi (masalan, organ rahbarining tezkor tadbir o‘tkazilishini kontrol qilishi, ushbu tadbirni o‘tkazish jarayonida amalga oshiriladi) hamda qarorlarga tuzatishlar kiritish, boshqaruv tizimini tartibga solish imkonini beradi.

Keyingi kontrol (ijroni tekshirish) qaror bajarilganidan keyin (masalan, reja, buyruq kabilarning qanday bajarilganligini tekshirganda) amalga oshiriladi. Ta‘kidlash joizki, joriy kontroldan farqli ravishda, kontrolning ushbu turiga kamroq darajadagi operativlik xos. U bo‘ysunuvchi xodimlarning muayyan qarorni bajarish faoliyatiga aralashish imkonini bermaydi, chunki bu jarayon tugagan bo‘ladi (bunda xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘yilgan bo‘lishi ham mumkin). Shu bilan birga, keyingi kontrol ichki ishlar organlari faoliyatining umumiy natijalarini (ular ishining ahvolini) aniqlash hamda undagi mavjud umumiy kamchiliklarni tugatish uchun zarur.

Vazifasi (maqsadi va hajmi) bo'yicha umumiy va maxsus kontrol mavjud. *Umumiy kontrol* kontroldagi organ, bo'linma yoki xodim faoliyatining barcha tomonlarini, *maxsus (maqsadli, tarmoq) kontrol* esa ishning ayrim yo'nalishlarini (masalan, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashni) qamrab oladi.

Kontrolning maqsadlari, tekshiradigan masalalar doirasi va subyekti-ning darajasi bo'yicha nazorat turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Boshqaruv amaliyotida bunday shakllarning ko'pchiligi qo'llaniladi. Kontrol qanchalik xilma-xil shakllarda amalga oshirilsa, shunchalik amaliy va samarali bo'ladi.

Ular barchasini muayyan belgilari bo'yicha va ma'lum darajada shartli ravishda ichki ishlar organlarida kontrol qilish shakllarining uchta asosiy guruhiga bo'lish mumkin: ijrochilarning faoliyati bilan joylarda bevosita tanishish; ularning ishini ko'rsatuvchi axborot hujjatlarini o'rganish; ijrochilarning o'z ishlari bo'yicha bergan hisobotlarini tinglash. Birinchi guruhga kiruvchi kontrol shakllariga – tekshirilayotgan obyektlarning faoliyatiga doir axborotni bevosita idrok etish xosdir. Ayni vaqtda kontrol shakllarini ikkinchi va uchinchi guruhga birlashtirish mezonini asosan ushbu faoliyat haqida axborot olish usuli tashkil qiladi.

Ijrochilarning faoliyati bilan joylarda bevosita tanishish quyidagi yo'llar orqali amalga oshirilishi mumkin:

– rahbarning ijrochilar ishini bevosita kuzatib turishi (masalan, patrul-post xizmati xodimlarining postlarda xizmat o'tashini, profilaktika inspektorlarining aholini qabul qilishini, jinoyat qidiruv bo'limlari operativ vakillarining jinoyatlar-ni ochish borasidagi ishlarini hodisa yuz bergan joyda, operativ tadbirlar o'tkazish chog'ida tekshirishi va hokazo);

– bo'ysunuvchi ichki ishlar organlari faoliyatini inspektorlik tekshiruv (kompleks), kontrol va boshqa tartiblarda tekshirish.

Inspektorlik tekshiruv kontrol shakllaridan biri bo'lib, operativ-xizmat faoliyatini, bo'ysunuvchi mustaqil ichki ishlar organlarining ishini barcha yo'nalishlar va xizmatlar bo'yicha yalpi tekshirishdan iborat. Inspektorlik tekshiruvini IIV, IIB, shahar, tuman, transportdagi ichki ishlar organlari tarmoq xizmatlari bo'linmalarining faol ishtirokida tashkil qiladilar. Uni maxsus tashkil etiladigan komissiyalar Inspektorlik tekshiruv dasturi bo'yicha amalga oshiradilar. Mazkur dasturni tashkiliy-inspektorlik bo'linmalari manfaatdor xizmatlar ishtirokida ishlab chiqadilar va tekshiruv o'tkazish haqida qaror qabul qilgan rahbar tasdiqlaydi. Komissiya tarkibiga, tashkiliy-inspektorlik apparatlari va tarmoq xizmatlari

xodimlaridan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi IIV ta’lim, ilmiy tadqiqot muassasalarning xodimlari ham kirishi mumkin.

Inspektorlik tekshiruvining vazifalari hamda tezkor xizmat faoliyatining tekshirilishi lozim bo‘lgan asosiy yo‘nalishlari o‘z aksini topgan dastur tekshiriluvchi organga tekshiruv boshlanishidan 10 kun avval yuboriladi. Biroq ayrim hollarda inspektorlik tekshiruvi tekshiriladigan organga oldindan xabar bermay va dastur yubormay turib ham o‘tkazilishi mumkin. Inspektorlik tekshiruvlari joylarda ishning ahvolini puxta va to‘liq o‘rganish, organ faoliyatini xolisona baholash, ishdagi kamchiliklarning sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash, ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqish, operativ xizmat faoliyatini tashkil qilishda amaliy va metodik yordam ko‘rsatish, ilmiy ishlanmalar va ijobiy tajribani joriy qilishga imkon beradi. IIV, IIBda inspektorlik tekshiruvlari, odatda, besh yilda bir marta; shahar tuman organlari va transportdagi organlarda uch yilda bir marta, operativ vaziyat keskinlashgan hollarda, favqulodda vaziyatlarda va shu kabi sharoitlarda esa boshqacha davriylik bilan ham o‘tkazilishi mumkin.

Kontrol tekshiruvlari – inspektorlik tekshiruvlari davomida aniqlangan kamchiliklarning qanday bartaraf etilayotganini, uning natijalari bo‘yicha ishlab chiqilgan tadbirlarning bajarilishi va samaradorligini tekshirish maqsadida o‘tkaziladi. Ularni inspektorlik tekshiruvi o‘tkazishni tayinlagan rahbarning qarori bo‘yicha IIV, IIBning shtab bo‘linmalari odatda inspektorlik tekshiruvi tugaganidan so‘ng bir yildan keyin tashkil qiladilar. Organda vaziyat ijobiy tomonga o‘zgargan taqdirda rejadagi kontrol tekshiruvlari o‘tkazilmasligi mumkin, buning o‘rniga kontrolning boshqa shakllari (masalan, hisobotlarni, bildirgi varaqalarini o‘rganish kabilar) qo‘llaniladi.

Obyektga kompleks chiqishlar ham faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha past ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan yoki murakkab vaziyat-larda ish olib borayotgan ichki ishlar organlarining faoliyatini kompleks tekshirish shakllaridan biridir. Bunday tekshiruvlarni IIV, IIBning turli bo‘linmalari va xizmatlari vakillaridan iborat maxsus tuzilgan kompleks guruhlar amalga oshiradilar. Obyektga chiqishlardan ko‘zlangan maqsadlarga, amaliy yordam ko‘rsatish bilan bir qatorda, kontrol qilinayotgan organ faoliyatining yo‘nalishlarini tekshirish, xizmat faoliyatini tashkil qilishga doir hujjatlarni o‘rganish kabilar kiradi. Kompleks guruhlar IIV, IIBga – kamida ikki yilda bir marta; shahar, tuman, yo‘nalish organlariga esa yiliga kamida bir marta yuboriladi.

Tarmoq tekshiruvlarining asosiy maqsadi ichki ishlar organining muayyan tarmoq xizmati bo'yicha faoliyatini tekshirish va amaliy yordam ko'rsatishdan iborat.

Tanlab o'tkaziladigan (maqsadli, predmetli) tekshiruvlar bir yoki bir necha ichki ishlar organining muayyan boshqaruv qarorini bajarish borasidagi ishini kontrol qilish yoxud u yoki bu tadbirni amalga oshirish samaradorligini tekshirish maqsadida o'tkaziladi. Ichki ishlar organlaridagi tarmoq tekshiruvlari va tanlab o'tkaziladigan tekshiruvlar maqsadli (mustaqil) chiqishlar orqali o'tkazilishi mumkin. Inspektorlik tekshiruvlari, kontrol tekshiruvlari, kompleks va maqsadli (mustaqil) chiqishlar ayni vaqtda yuzaga kelayotgan sharoitdan kelib chiqib, IIV, IIB maxsus guruhlarini yoki ayrim xodimlarini ichki ishlar organlariga xizmat safarlariga yuborishning tashkiliy shakllaridan hisoblanadi. Predmetli tekshiruvlarning turlaridan birini ko'riklar (masalan, saf ko'riga, texnika ko'rigi) tashkil qiladi.

Kontrolning ushbu shakllari yordamida aniqlangan kamchiliklar asosida nafaqat tekshiruv o'tkazilgan organlar, balki boshqa ichki ishlar organlarida ham bunday kamchiliklarning oldini olish va ularni bartaraf etishga qaratilgan choralar ko'riladi.

Ijrochilarning ishini ko'rsatuvchi axborot materiallarini o'rganish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– jinoyatchilikning ahvoli hamda bo'ysunuvchi organlar, bo'linmalar, xodimlarning tezkor xizmat faoliyati haqidagi tezkor va statistik ma'lumotlarni muntazam tahlil qilish;

– bo'ysunuvchi organlar, xizmatlar va bo'linmalardan ular ishining natijalari, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish borasida ko'rayotgan choralari haqida yozma hisobot talab qilib olish;

– jinoyat ishlari, tezkor materiallar hamda bo'ysunuvchi xodimlar ishini ifodalaydigan boshqa hujjatlarni o'rganish;

– bo'ysunuvchi organlar va xodimlarning ishi haqidagi jamoatchilik fikrini matbuot materiallari, fuqarolarning shikoyatlari va arizalari, boshqa davlat organlari va jamoat tashkilotlarining ma'lumotlari asosida o'rganish;

– bo'ysunuvchi organlar va xodimlar tayyorlagan ish rejaları va o'zga boshqaruv qarorlarini ko'rib chiqish va tasdiqlash.

Ijrochilarning o'z ishlarining ahvoli haqidagi hisobotlarini tinglash zarur axborotni zudlik bilan olish, unga aniqlik kiritish va uni to'ldirish imkonini beradi. Tekshiruvning bu shakli jamoa bo'lib (majlislar,

yig'ilishlar, kengashlar va shu kabilar orqali) ham, yakka tartibda, yani ijrochini rahbar huzuriga chaqirish orqali ham o'tkazilishi mumkin.

Kontrolning samaradorligi uni amalga oshirishning eng maqbul shakli qo'llanilishi bilan bevosita bog'liq. O'z navbatida, bo'ysunuvchi organlar faoliyatini kontrol qilish shakllarining tanlanishi ko'p jihatdan boshqaruv subyektining darajasiga ham bog'liq. Masalan, IIV, IIB darajasida kontrolning inspektorlik tekshiruvi, kontrol tekshiruvi, kompleks va maqsadli tekshiruvlar, axborot materiallarini o'rganish kabi shakllari qo'proq qo'llaniladi. Shahar, tuman va transportdagi ichki ishlar organlari darajasida esa ijrochilarning bilimlarini tekshirish bilan bir vaqtda ularga yo'l-yo'riq ko'rsatish, ijrochilarning hisobotlarini tinglash, ularning ish rejalarini ko'rib chiqish va tasdiqlash, harakatlarini bevosita kuzatib turish kabi kontrol shakllarini qo'llagan ma'qul.

Amaliyotning ko'rsatishicha, kontrol maqsadlariga erishishda uning qandaydir bir turi yoki shaklini ustun qo'yish mumkin emas. Shuni inobatga olish lozimki, ularning har biri u yoki bu ustunlikka va kamchiliklarga ega. Shu bois boshqaruv subyektining har xil kontrol turlari va shakllarini mohirlik bilan qo'llashi, ularni yuzaga kelayotgan sharoitga, real imkoniyatlar va vaziyatga mos tarzda tanlashi ichki ishlar organlarida kontrol vazifalarini lozim darajada bajarish imkonini beradi.

Ichki ishlar organlarida kontrolni amalga oshirishni tashkil qilish va uning usullari. Boshqaruv subyektini kontrol faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirishga qo'yiladigan muayyan talablarga rioya etgan taqdirdagina kontroldan ko'zlangan maqsadlarga erishish va vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishi mumkin. Bunday talablarning asosiylari quyidagilardan iborat: kontrolning umumiyligi, har tomonlama va chuqurligi, xolisona, oshkora va muntazam ekanligi.

Kontrolning umumiyligi uning barcha ichki ishlar organlari, uning bo'linmalari, apparatlari, xizmatlari va har bir xodimiga taalluqli bo'lishi kerakligini bildiradi. Bunda kontroldan chetda qoladigan organlar, bo'linmalar va xodimlar bo'lmasligi kerak, chunki samarali ish yuritayotganlar ham, orqada qolayotganlar ham, tekshiriluvchilar (boshqaruv obyektlari) ham, tekshiruvchilar (boshqaruv subyektlari) ham kontrolga bir xil darajada muhtojdirlar.

Kontrolning har tomonlamaligi uning bo'ysunuvchi organlar, bo'linmalar va xodimlar faoliyatining barcha yo'nalishlari va tomonlarini qamrab olishi lozimligini bildiradi.

Kontrolning chuqurligi boshqaruv subyektining tekshiriluvchilar faoliyatini batafsil, puxta va to'liq mazmuni bo'yicha o'rganishdan iborat.

Kontrolning xolisligi uni amalga oshirish natijasida nazorat qilinuvchi obyektidagi haqiqiy ahvolni aks ettiradigan hamda barcha omillarni ularning sabab-oqibat aloqalari bilan birga tahlil qilish asosida tekshiriluvchilarning ishi haqida asoslangan, xolisona xulosalar chiqarishga imkon beruvchi ishonchli ma'lumotlar olinishi kerakligini bildiradi.

Xolislik kontrolni tashkil qilish va amalga oshirish davomida subyektivlik, tarafkashlik (bir yoqlama qarash) va oldindan xulosa chiqarish kabi holatlar bo'lishiga to'sqinlik qiladi.

Kontrolning oshkoraligi ko'p jihatdan boshqa, ya'ni tekshirilmagan boshqaruv obyektlari ishidagi kamchiliklarning oldini olish va bartaraf etish, ijobiy tajribalarni joriy etish, xodimlar intizomi va mas'uliyatini kuchaytirishni ta'minlaydi.

Kontrolning muntazamligi uning vaqti-vaqti bilan o'tkazib turilishida namoyon bo'ladi. Ushbu talabning amalga oshirilishi ijrochilar mas'uliyatining ortishiga va tashabbusining kuchayishiga ancha yordam beradi, kontrol faoliyatining sifati va amaliyligini yaxshilaydi, uni amalga oshirishda parallelizm va bir-birini takrorlashga yo'l qo'ymaydi, ilgari o'tkazilgan tekshiruv natijalarining inobatga olinishi va vorisiyligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, kontrolning muntazamligi boshqaruvning turli subyektlari ayni bir masala bo'yicha ayni bir obyektini ko'p marta tekshirishining oldini olishga imkon beradi.

Ichki ishlar organlarida kontrolni oqilona tashkil qilish kontrol subyektini (uni amalga oshiradigan shaxs), obyektini (kontrol qilinadigan shaxs) va predmeti (kontrol qilinadigan faoliyat)ni to'g'ri belgilashni taqozo etadi. Ushbu masalalarning maqbul tarzda hal qilinishi kontrolga qo'yiladigan talablarning, ular oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi uchun zarur shart-sharoit yaratadi.

Kontrol subyektini aniqlash. Ichki ishlar organlaridagi kontrol faoliyatini vakolatlari, faoliyatining asosiy shakl va usullarini O'zbekiston Respublikasi IIV normativ hujjatlarida mustahkamlab qo'yilgan turli subyektlar amalga oshiradilar.

Yuqorida ta'kidlanganidek, avvalo, kontrol ichki ishlar organlarining barcha darajalardagi rahbarlari amalga oshiradigan boshqaruv faoliyatining ajralmas tarkibiy qismidir. Ushbu rahbarlar kontrolni mustaqil va bevosita amalga oshirish bilan bir qatorda uni tashkil qiladilar, kontrol vazifalari, uni o'tkazish muddatlarini belgilaydilar, inspektorlik va boshqa komissiyalar (guruhlar)ning tarkibini tasdiqlaydilar yoki tegishli xodimlarni tayinlaydilar, aniqlangan kamchiliklar bo'yicha chora ko'radilar, kontrol

faoliyatida to'plangan ijobiy tajribaning joriy etilishini ta'minlaydilar va hokazo.

Kontrol subyektlari orasida IIV tashkiliy-inspektorlik apparatlari, IIB, shahar, tuman va transportdagi ichki ishlar organlarining shtablari muhim o'rin tutadi. Ular uchun kontrol asosiy funksiyalardan biridir. Ular kontrolni bevosita (inspektorlik tekshiruvlari va boshqa tekshiruvlar orqali) amalga oshirish bilan bir qatorda uni tashkil qilishda ham ishtirok etadilar, kontrol rejasini ishlab chiqadilar, boshqa subyektlarning kontrol faoliyatini muvofiqlashtiradilar, tegishli takliflar tayyorlaydilar va hokazo.

Tarmoq va funksional bo'linmalar hamda xizmatlarning tarmoq tekshiruvlari va tanlab o'tkaziladigan tekshiruvlarni tashkil qiluvchi hamda amalga oshiruvchi boshqaruv apparatining rahbarlari va inspektorlar tarkibi kontrol subyektlari hisoblanadilar.

Kontrol obyektini aniqlash. Ushbu masalani hal qilishning muhimligi shundaki, kontrolning xuddi boshqaruvning o'zi kabi, iyerarxiyaga (bosqichlarga) egaligi, shu bois har bir boshqaruv obyekti odatda bevosita bo'ysunuvchi obyektlar faoliyatini kontrol qilishi kerakligi bilan bog'liq. Masalan, O'zbekiston Respublikasi IIV, IIBni, ular esa o'z navbatida, shahar, tuman va transportdagi ichki ishlar organlarini kontrol qiladilar. Ichki ishlar organining boshlig'i o'z o'rinbosarlarining faoliyatini, ular esa o'zlariga bo'ysunuvchi ijrochilarning ishini kontrol qilishi kerak. Shu bilan birga, kontrol faoliyatining bunday tuzilishi (iyerarxik ekanligi) muayyan sharoitlarda iyerarxiyaning quyiroq bosqichida bo'lgan obyektlarning ham kontrol qilinishi mumkinligini istisno etmaydi.

Masalan, zarur bo'lganda, O'zbekiston Respublikasi IIV muayyan bir ichki ishlar bo'limining faoliyatini, ichki ishlar bo'limining boshlig'i esa nafaqat o'zining o'rinbosarlari, balki bevosita ijrochilarni ham tekshirishi mumkin. Buning ustiga, bir qator hollarda (jinoyatlarni ochish bo'yicha operativ qidiruv tadbirlari rejasini tasdiqlashda, patrul-post xizmatining borishini tekshirishda va hokazo.) ichki ishlar organi bo'limining boshlig'i bunday kontrolni amalga oshirishi shart.

Kontrol predmetini aniqlash. Eng umumiy ma'noda, kontrol predmetini ilgari qabul qilingan barcha boshqaruv qarorlarini amalga oshirishga qaratilgan faoliyat tashkil qiladi. Ichki ishlar organlari misolida ushbu qarorlar kontrol qiluvchi yoxud yuqori turuvchi subyektga ham, IIV tizimiga kirmaydigan subyektlarga ham mansub bo'lishi mumkin (qonunlar, farmonlar, O'zbekiston Respublikasi hukumatining qarorlari, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlarning ichki ishlar organlari faoliyatini tartibga soluvchi hujjatlarning ijrosini kontrol qilish).

Ichki ishlar organining kelgusida (masalan, maxsus tadbirni o‘tkazish uchun) yoxud muayyan vaziyatda (masalan, favqulodda holat sharoitidagi harakatlar uchun) qarorlarni bajarishga tayyorlik holati ham kontrol predmetini tashkil qiladi.

Kontrol predmetini aniqlashda subyekt o‘zining kontrolida bo‘lgan organ, xizmat, bo‘linma yoki xodimlarning vazifalari va funksiyalaridan kelib chiqadi. Ichki ishlar organlarida kontrolning eng muhim predmetlariga operativ xizmat faoliyati bosh yo‘nalishlarining mazmunini tashkil etuvchi quyidagi jihatlar tashkil qiladi: jangovar-xizmat va safarbarlik uchun tayyorlik holati; jinoyatlarning oldini olish, ularni ochish va tergov qilish borasidagi ishlar; jamoat tartibi va xavfsizligini ta‘minlash; boshqaruv faoliyati. Kontrolning muhim predmetlariga quyidagilar ham kiradi: yo‘llarda harakatlanish xavfsizligini, yong‘in xavfsizligini, obyektlarning va fuqarolar xonadonlarining muhofaza qilinishini ta‘minlash, xo‘jalik ta‘minoti, kadrlar bilan ishlash va hokazo.

Kontrol predmeti kontrol subyektining boshqaruv tizimidagi darajasi (IIV, IIB, shahar, tuman va tumandagi shahar IIO), mavqei va vazifasi (organ boshlig‘i, kotibiyat, tarmoq bo‘linmalari ekanligi)ga qarab farqlanadi. Masalan, IIV, IIB uchun ularga bo‘ysunadigan organlar faoliyatining eng muhim turlari – jinoyatchilikka qarshi kurash holati, hukumatning ichki ishlar organlari faoliyatiga doir qonunlari va qarorlarining bajarilishi, boshqaruv faoliyati kabilar kontrol predmeti hisoblanadi. Shahar, tuman va tumandagi shahar IIO rahbarlari uchun ularga bo‘ysunuvchi bo‘lim, bo‘linma va xodimlarning kundalik faoliyatiga oid torroq va juz‘iyroq masalalar kontrol predmeti hisoblanadi: IIV, IIB normativ hujjatlari va o‘zga boshqaruv qarorlarini bajarish; bo‘linmalar va xodimlar o‘rtasida hamkorlikning holati; xizmat intizomining ahvoli; kadrlarni tanlash borasidagi ishlar; jinoyatlarga oid ariza va xabarlar bo‘yicha chora ko‘rish kabilar shular jumlasidan.

Kontrolning samaradorligi uni o‘tkazishning oqilona metodikasi bilan ta‘minlanadi. Bunday metodika kontrol faoliyatining muayyan ketma-ketligi, bosqichlarini, shuningdek bunda foydalaniladigan usullarni o‘z ichiga oladi. Kontrol faoliyati, kontrolning qaysi turi, shakli va uni amalga oshirish darajasi qo‘llanishidan qat‘i nazar, quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- kontrol o‘tkazishga tayyorgarlik;
- kontrolni bevosita amalga oshirish;
- kontrolga yakun yasash.

Kontrol o'tkazishga tayyorgarlik quyidagilardan iborat: kontrolni amalga oshiradigan shaxslarni aniqlash (inspektorlik va boshqa komissiyalarni, kompleks va maqsadli guruhlarini shakllanti-rish, ayrim xodimlarni tayinlash); ular o'rtasida kontrol funk-siyalari va aniq topshiriqlarni taqsimlash; ushbu obyekt uchun eng maqbul kontrol shakllarini tanlash; kontrol o'tkaziladigan obyekt faoliyatining natijalari bilan (zarur bo'lsa) dastlabki tanishuv; kontrol faoliyatini rejalashtirish (masalan, inspektorlik tekshiruv dasturini, obyektga maqsadli chiqish rejasini tayyorlash); tekshiruvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatish (maslahat berish).

Kontrolni bevosita amalga oshirish quyidagilarni o'z ichiga oladi: tekshirilayotgan masalalar bo'yicha axborot to'plash, tartibga solish va tahlil etish; olingan ma'lumotlarni umumlashtirish; kontrol qilinayotgan organlar, bo'linmalar va xizmatlarga ularning faoliyatini yaxshilashga qaratilgan tadbirlar ishlab chiqishda yordam ko'rsatish; tegishli yakuniy hujjatlar uchun tekshiruv davomida aniqlangan kamchiliklarni tugatish haqida takliflar tayyorlash.

Kontrolga yakun yasash bosqichi quyidagilarni o'z ichiga oladi: yakuniy hujjatlarni (inspektorlik yoki tekshiruv dalolatnomasi, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish xususida berilgan takliflarni amalga oshirish rejasi, kontrol o'tkazish haqida qaror qabul qilgan rahbar nomiga yozilgan bildirgi varaqalar va hokazo.); tekshiriluvchilar faoliyatini baholash («qoniqarli» yoxud «qoniqarsiz»), ichki ishlar organlari faoliyatining barcha yo'nalishlarini baholash mezonlari va metodikasi O'zbekiston Respublikasi IIVning normativ hujjatlarida batafsil ko'rsatilgan; tekshiruv natijalarini tekshiriluvchilarga (alohida xizmat tekshirilganida esa ichki ishlar organining boshlig'iga) yetkazish. Ushbu bosqichda tekshiruv natijalari muhokama qilinadigan majlislar o'tkazilishi mumkin.

Shuni inobatga olish lozimki, kontrolning turli shakl va turlarida har bir bosqichdagi ish hajmi bir xil bo'lmaydi. Ammo kontrolning har qanday shaklida ham boshqaruv jarayoniga, bo'ysunuvchilar faoliyatining natijalariga uning konstruktiv (ijobiy) ta'sirini ta'minlash uchun unga puxta tayyorlanish zarur. Har qanday holda ham asosli xulosalar chiqarish, tekshiriluvchilar faoliyatini xolisona baholash uning mantiqiy yakuni bo'lishi kerak.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Kontrol va nazoratning farqini aniqlang.
2. Kontrol faoliyatini amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlarini aniqlang.
3. Davlat boshqaruvida sud organlari kontrol faoliyatining ahamiyatini ayting.
4. Sud organlaridagi kontrolning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
5. Jamoat kontrolining davlat boshqaruvidagi ahamiyati nimalarda ifodalanadi?
6. Kasaba uyushmalari davlat boshqaruv organlarining faoliyatini kontrol qilish jarayonida qanday masalalarni hal etishga e'tibor qaratadi?
7. Ichki ishlar organlaridagi kontrolning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
8. Ichki ishlar organlari amaliyotida kontrolning qaysi turlaridan foydalaniladi?
9. Ichki ishlar organlarida kontrolni tashkil qilish va amalga oshirishga qanday talablar qo'yiladi?

1-§. Davlat boshqaruvida nazorat tushunchasi va vazifalari

Ma'lumki, davlat boshqaruv faoliyatining muhim hisoblangan nazorat natijasida nazorat subyekti mavjud ishlarning haqiqiy ahvoli, qabul qilingan qonunlar, qarorlarning haqiqatan ham to'g'ri bajarilish holati, darajasi to'g'risida aniq axborotga ega bo'ladi. Nazorat obyekti faoliyati jarayonining qabul qilingan boshqaruv qarorlariga muvofiqligini kuzatish va tekshirish, subyektning obyektga ta'siri natijalarini aniqlash tizimidir.

Yuridik adabiyotlarda ma'muriy nazoratni umumiy va maxsus turlarga ajratish e'tirof etilgan. Jumladan, umumiy ma'muriy nazorat deyilganda davlat boshqaruv organlari, xo'jalik organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat tashkilotlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunlar bilan o'rnatilgan maxsus qoidalarning bajarilishi ustidan olib boriladigan nazorat tushuniladi. Bunday nazoratni maxsus vakolatga ega bo'lgan organlar amalga oshiradi. Ushbu organlar qatoriga: yo'l harakati xavfsizligi davlat xizmati, profilaktika xizmati, yong'in xavfsizligi xizmati, davlat sanitariya organlari, tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlari kiradi. Mazkur organlar (mansabdor shaxslar)ning umumiy ma'muriy nazoratni amalga oshirish bo'yicha faoliyati tegishli qonunchilik hujjatlari bilan tartibga solingan. Ular tomonidan amalga oshiriladigan nazoratning asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

– tegishli faoliyatni tartibga soluvchi qonun va qonun osti hujjatlariga og'ishmay amal qilish;

– mazkur boshqaruv organlarida qabul qilinadigan qarorlarni o'z vaqtida va sifatli ijro etilishini ta'minlash;

– sohaga oid boshqaruv, tashkiliy, amaliy faoliyatning umumiy darajasini oshirish;

– mavjud kamchiliklarni o'z vaqtida oldini olish, aniqlash hamda bartaraf etish;

– qo'l ostidagi xodim va xizmatchilarning xizmat intizomini, mas'uliyati va javobgarligini oshirish.

Tegishli vakolatli organlar (mansabdor shaxslar) umumiy ma'muriy nazoratni amalga oshirish uchun jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash jarayonida jamiyatga zid xatti-harakatlar va huquqbuzarliklarning oldini olish maqsadida kishilarning ongiga va xulqiga ruhiy,

moddiy yoki jismoniy ta'sir ko'rsatishning bir qancha ma'muriy ta'sir choralari qo'llaydilar.

Davlat boshqaruvining asosiy prinsiplaridan biri – qonuniylikdir. Shu sababli qonuniylikni ta'minlashda davlat boshqaruvi organlari tomonidan qo'llaniladigan bir necha usullar mavjud bo'lib, ular davlat boshqaruv organlarining kontrol va nazorat faoliyati hamda fuqarolarning murojaatlaridir.

Nazorat – maxsus vakolatli organlarning qonuniylik buzilishini aniqlash maqsadida bo'ysunmagan organlar yoki shaxslar ustidan olib boradigan doimiy, muntazam kuzatuvdir. Ushbu organlar o'zlariga bo'ysunmagan obyektlar ustidan nazorat olib borish orqali qonun, o'rnatilgan maxsus tartib buzilganligi aniqlansa, tartibni buzgan shaxsga nisbatan ma'muriy chora qo'llashlari mumkin, lekin obyektlar tomonidan chiqarilgan g'ayriqonuniy hujjatlarni bekor qila olmaydilar. Nazorat prokuratura va maxsus davlat nazorati organlari tomonidan, kontrol esa barcha yuqori turuvchi organlar tomonidan olib boriladi. Nazorat predmeti, birinchidan, vakillik va ijro etuvchi organlar, ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunlarning bajarilishi; ikkinchidan, shu organlar chiqarayotgan hujjatlarning amaldagi qonunlarga muvofiqligidan iborat.

Nazoratning quyidagi turlari mavjud: parlament nazorati, prokuratura nazorati (umumiy va maxsus); ma'muriy nazorat (umumiy va maxsus); yong'in nazorati; bojxona nazorati; sanitariya nazorati; veterinariya nazorati.

Nazoratning asosiy xususiyati shundaki, nazorat organlari o'zining funksiyasi va vakolatlarini ularga tashkiliy jihatdan bo'ysunmagan obyektlarga nisbatan amalga oshiradi.

Nazoratning tashkiliy shakllari: birinchidan, organ rahbarlarining, shuningdek, ular tomonidan tuzilgan komissiyalarning nazorat faoliyati, ular uchun asosiy ish turi hisoblanmaydi, balki organga kelib tushgan ariza, shikoyat, ish yuzasidan tashkil etiladi; ikkinchidan, maxsus idoralar, xizmatlar va organlar tomonidan amalga oshiriladigan nazorat ular uchun eng muhim yoki bosh funksiya hisoblanadi (masalan, sanitariya-epidemiologiya xizmati tizimi).

2-§. «Parlament nazorati» tushunchasi, uning subyekti va obykti

Parlament nazorati – davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati ustidan parlamentning nazorat faoliyatidir.

Parlament nazorati subyektlari quyidagilardan iborat:

Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi;

Oliy Majlisining Senati;

Qonunchilik palatasining, Senatning qo‘mitalari, komissiyalari;

Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiyalar fraksiyalari, deputatlar guruhlari;

Qonunchilik palatasi deputatlari;

Senat a‘zolari;

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman).

Parlament nazorati obyekti – davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining hamda ular mansabdor shaxslarining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarini, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining (bundan buyon matnda Oliy Majlis palatalari deb yuritiladi) va ular organlarining qarorlarini, davlat dasturlarini ijro etish, shuningdek o‘z zimmalariga yuklatilgan vazifalar hamda funksiyalarni amalga oshirish bo‘yicha faoliyati parlament nazorati obyekti.

Tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning, surishtiruv va tergov organlarining, sudlarning ish yurituvdagi muayyan ishlar va materiallarni, shuningdek ijro ishi yuritish hamda notarial ish yuritishning muayyan materiallarini ko‘rib chiqish bilan bog‘liq faoliyat parlament nazoratining obyekti bo‘lishi mumkin emas.

Parlament nazorati shakllari quyidagilardan iborat:

– navbatdagi yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjetini, davlat maqsadli jamg‘armalarining budjetlarini hamda soliq va budjet siyosatining asosiy yo‘nalishlarini qabul qilish, shuningdek Davlat budjeti ijrosining borishini ko‘rib chiqish;

– Vazirlar Mahkamasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan har yilgi ma‘ruzasini ko‘rib chiqish;

– Bosh vazirining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalari yuzasidan hisobotini eshitish;

– Qonunchilik palatasi, Senat majlislarida hukumat a‘zolarining o‘z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish;

– Hisob palatasining hisobotini eshitish;

– O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining hisobotini eshitish;

– O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi raisining hisobotini eshitish;

– O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotini eshitish;

- parlament so‘rovi;
- Qonunchilik palatasi deputatining, Senat a’zosining so‘rovi;
- Qonunchilik palatasi, Senat qo‘mitalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining axborotini eshitish;
- qonun hujjatlarining ijrosi holatini, huquqni qo‘llash amaliyotini Qonunchilik palatasining, Senatning qo‘mitalari tomonidan o‘rganish va qonun osti hujjatlarining qabul qilinishi yuzasidan ular tomonidan monitoringni amalga oshirish.

Parlament tekshiruv qonunga muvofiq boshqa shakllarda ham amalga oshirilishi mumkin.

Davlat budjetini qabul qilish – davlat budjeti loyihasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan joriy yilning 15-oktabridan kechiktirmay Hisob palatasining xulosasi bilan birga Oliy Majlis palatalariga kiritiladi.

Davlat budjeti loyihasi fraksiyalarda, deputatlar guruhlarida, Qonunchilik palatasining qo‘mitalarida dastlabki tarzda muhokama qilinadi, ular Davlat budjeti loyihasi bo‘yicha fikrlar va takliflarni ishlab chiqadi. Davlat budjeti loyihasini dastlabki tarzda muhokama qilish chog‘ida fraksiyalar, deputatlar guruhlari va Qonunchilik palatasining qo‘mitalari Davlat budjeti loyihasi parametrlari bilan bog‘liq qo‘shimcha axborotni tegishli organlardan talab qilib olishi mumkin.

Qonunchilik palatasining Budget va iqtisodiy islohotlar qo‘mitasi fraksiyalardan, deputatlar guruhlaridan, Qonunchilik palatasi qo‘mitalaridan kelib tushgan fikrlar va takliflarni umumlashtiradi hamda Davlat budjeti loyihasini Qonunchilik palatasi tomonidan ko‘rib chiqish masalasi bo‘yicha xulosa tayyorlaydi.

Qonunchilik palatasi Davlat budjeti loyihasini, qoida tariqasida, uch o‘qishda ko‘rib chiqadi. Fraksiyalarning, deputatlar guruhlarining, Qonunchilik palatasi qo‘mitalarining Davlat budjeti loyihasi bo‘yicha fikrlari va takliflari Qonunchilik palatasining majlisida majburiy ravishda hamda har tomonlama muhokama qilinishi lozim. Davlat budjeti loyihasi Qonunchilik palatasi tomonidan ko‘rib chiqilayotganda u fraksiyalarning, deputatlar guruhlarining, Qonunchilik palatasi qo‘mitalarining kelib tushgan mulohazalari va takliflarini inobatga olgan holda maromiga yetkazish uchun Vazirlar Mahkamasiga yuborilishi mumkin.

Vazirlar Mahkamasi Davlat budjeti loyihasini maromiga yetkazadi va uni Qonunchilik palatasi qayta ko‘rib chiqishi uchun kiritadi.

Davlat budjetining loyihasi bo‘yicha qaror Qonunchilik palatasi tomonidan joriy yilning 15-noyabridan kechiktirmay qabul qilinishi kerak.

Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan Davlat budjeti ko‘rib chiqish uchun Senatga yuboriladi.

Senatga kelib tushgan Davlat budjeti Senatning Budget va iqtisodiy islohotlar masalalari qo‘mitasi tomonidan dastlabki tarzda ko‘rib chiqiladi.

Davlat budjeti yuzasidan qaror Senat tomonidan joriy yilning 15-dekabridan kechiktirmay qabul qilinishi kerak.

Davlat budjeti ijrosining borishini ko‘rib chiqish. Qonunchilik palatasi Davlat budjetining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi yilning har choragida Qonunchilik palatasiga Davlat budjeti ijrosining borishi to‘g‘risidagi axborotni va zarur materiallarni yuboradi.

Qonunchilik palatasi Davlat budjetining yilning har choragidagi ijrosining borishini ko‘rib chiqadi. Uni ko‘rib chiqish chog‘ida Vazirlar Mahkamasining hisoboti, fraksiyalarning, deputatlar guruhlarining fikrlari va takliflari, mas‘ul qo‘mitaning xulosasi eshitiladi, muhokama o‘tkaziladi va tegishli qaror qabul qilinadi.

Vazirlar Mahkamasi Davlat budjetining ijrosi to‘g‘risidagi yillik hisobotni hisobot yilidan keyingi yilning 15-mayidan kechiktirmay Hisob palatasining xulosasi bilan birga Qonunchilik palatasiga taqdim etadi.

Qonunchilik palatasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan taqdim etilgan Davlat budjetining ijrosi to‘g‘risidagi yillik hisobotni fraksiyalar, deputatlar guruhlari va Qonunchilik palatasining qo‘mitalarida dastlabki tarzda muhokama qilish asosida ko‘rib chiqadi.

Davlat budjeti ijrosining borishi to‘g‘risidagi masalani dastlabki tarzda muhokama qilish davomida fraksiyalar, deputatlar guruhlari va Qonunchilik palatasining qo‘mitalari Davlat budjetining daromad qismi ijrosi xususida, ajratilgan mablag‘larning o‘zlashtirilish holati to‘g‘risida tegishli organlardan qo‘shimcha axborotni, shuningdek ularning maqsadli sarflanishi va ulardan samarali foydalanilishi haqidagi ma‘lumotlarni talab qilib olishi mumkin. Bunda fraksiyalar, deputatlar guruhlari joylarda budjet mablag‘larining maqsadli sarflanishi va ulardan samarali foydalanilishi masalalarini Qonunchilik palatasining tegishli qo‘mitalari tomonidan o‘rganish tashabbusi bilan chiqishi mumkin.

Davlat budjetining ijrosi to‘g‘risidagi yillik hisobot fraksiyalar, deputatlar guruhlari va Qonunchilik palatasining qo‘mitalarida muhokama etilganidan keyin Qonunchilik palatasi majlisida ko‘rib chiqiladi hamda Qonunchilik palatasining qarori bilan tasdiqlanadi.

Vazirlar Mahkamasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan har yilgi ma‘ruzasini ko‘rib chiqish.

Vazirlar Mahkamasining o'tgan yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlari va navbatdagi yil uchun nazarda tutilgan asosiy ustuvorliklar to'g'risidagi har yilgi ma'ruzasi Bosh vazir tomonidan Oliy Majlis palatalariga taqdim etiladi.

Fraksiyalar, deputatlar guruhleri, Oliy Majlis palatalarining qo'mitalari Vazirlar Mahkamasining har yilgi ma'ruzasini dastlabki tarzda ko'rib chiqadi hamda fikrlar va takliflarni ishlab chiqadi, fikrlar va takliflar Qonunchilik palatasining, Senatning majlisida majburiy ravishda hamda har tomonlama muhokama qilinishi kerak.

Vazirlar Mahkamasining har yilgi ma'ruzasini ko'rib chiqish yakunlari bo'yicha Qonunchilik palatasi, Senat qaror qabul qiladi, unda hukumatning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim masalalarini hal etishga doir faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan takliflar bo'lishi mumkin.

Vazirlar Mahkamasining har yilgi ma'ruzasini ko'rib chiqish yakunlari bo'yicha qabul qilingan Qonunchilik palatasining, Senatning qarori Vazirlar Mahkamasiga yuboriladi.

Bosh vazirning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalari yuzasidan hisobotini eshitish. Qonunchilik palatasi, Senat zarur bo'lgan hollarda o'z majlislarida Bosh vazirning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalari yuzasidan hisobotini eshitishi mumkin.

Bosh vazirning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalari yuzasidan hisoboti qonunga muvofiq parlament so'rovi tartibida eshitiladi.

Fraksiyalar, deputatlar guruhleri, Oliy Majlis palatalarining qo'mitalari Bosh vazirning hisobotini dastlabki tarzda ko'rib chiqadi hamda fikrlar va takliflarni ishlab chiqadi, fikrlar va takliflar Qonunchilik palatasi, Senat majlisida majburiy ravishda hamda har tomonlama muhokama qilinishi kerak.

Bosh vazirning hisobotini eshitish yakunlari bo'yicha Qonunchilik palatasi, Senat qaror qabul qiladi, unda hukumatning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalariga doir faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan takliflar bo'lishi mumkin.

Bosh vazirning hisobotini eshitish yakunlari bo'yicha qabul qilingan Qonunchilik palatasining, Senatning qarori Vazirlar Mahkamasiga yuboriladi.

Qonunchilik palatasi, Senat majlislarida hukumat a'zolarining o'z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish. Qonunchilik

palatasi, Senat zarur bo'lgan hollarda o'z majlislarida hukumat a'zolari-ning o'z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitishi mumkin.

Hukumat a'zolarining o'z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish masalasi Qonunchilik palatasi tomonidan fraksiyalar, deputatlar guruhlarining tashabbusiga ko'ra, Senat tomonidan esa, qo'mitalarning tashabbusiga ko'ra ko'rib chiqiladi.

Hukumat a'zolarining o'z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish to'g'risida Qonunchilik palatasi, Senat qaror qabul qiladi, qaror Vazirlar Mahkamasiga oldindan yuboriladi.

Hukumat a'zolarining axborotini eshitish yakunlari bo'yicha Qonunchilik palatasi, Senat qaror qabul qiladi, unda hukumat a'zolarining faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan takliflar bo'lishi, shuningdek ularning ishiga baho berilishi mumkin.

Hukumat a'zolarining axborotini eshitish yakunlari bo'yicha qabul qilingan Qonunchilik palatasining, Senatning qarori Vazirlar Mahkamasiga yuboriladi.

Hisob palatasining hisobotini eshitish. Qonunchilik palatasi har yili, hisobot yilidan keyingi yilning 15-mayidan kechiktirmay o'z majlisida Hisob palatasining hisobotini eshitadi.

Hisob palatasining hisoboti dastlabki tarzda fraksiyalar, deputatlar guruhleri, shuningdek Qonunchilik palatasining Budjet va iqtisodiy islohotlar qo'mitasi tomonidan ko'rib chiqiladi. Hisob palatasining hisobotini eshitish yakunlari bo'yicha Qonunchilik palatasi qaror qabul qiladi, qaror qabul qilingan kundan e'tiboran o'n kun ichida Hisob palatasiga va Senatga yuboriladi.

Senat har yili o'z majlisida Hisob palatasining hisobotini mazkur masala yuzasidan Qonunchilik palatasining qarori Senatga kelib tushganidan keyin eshitadi.

Hisob palatasining hisoboti dastlabki tarzda Senatning Budjet va iqtisodiy islohotlar masalalari qo'mitasi tomonidan ko'rib chiqiladi. Hisob palatasining hisobotini eshitish yakunlari bo'yicha Senat qaror qabul qiladi, qaror qabul qilingan kundan e'tiboran o'n kun ichida Hisob palatasiga va Qonunchilik palatasiga yuboriladi.

O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi raisining hisobotini eshitish. O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi raisining Senatga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda taqdim etilgan har yilgi hisoboti Senatning navbatdagi majlisida ko'rib chiqiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi raisining hisoboti dastlabki tarzda Senatning Agrar, suv xo‘jaligi masalalari va ekologiya qo‘mitasi tomonidan ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi raisining hisobotini eshitish yakunlari bo‘yicha Senat qaror qabul qiladi va ushbu qaror O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasiga yuboriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotini eshitish. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining Senatga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda taqdim etilgan har yilgi hisoboti Senatning navbatdagi majlisida ko‘rib chiqiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisoboti dastlabki tarzda Senatning Budget va iqtisodiy islohotlar masalalari qo‘mitasi tomonidan ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotini eshitish yakunlari bo‘yicha Senat qaror qabul qiladi, qaror O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga yuboriladi.

Parlament so‘rovi. Qonunchilik palatasi, Senat davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslariga qonunlarning, turli sohalardagi davlat dasturlarining ijrosi masalalari hamda ularning vakolatlariga kiradigan boshqa muhim masalalar yuzasidan asoslantirilgan tushuntirish berish yoki nuqtai nazarini bayon etish talabi bilan parlament so‘rovi yuborishga haqli.

Parlament so‘rovini yuborish to‘g‘risidagi taklif Qonunchilik palatasi ko‘rib chiqishi uchun qo‘mitalar, fraksiyalar, deputatlar guruhlaridan, shuningdek Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida beshdan bir qismi tomonidan, Senat ko‘rib chiqishi uchun esa, qo‘mitalar tomonidan, shuningdek Senat a‘zolari umumiy sonining kamida beshdan bir qismi tomonidan kiritiladi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari parlament so‘roviga og‘zaki javobni tegishincha Qonunchilik palatasining, Senatning majlisida palatalar belgilagan muddatda beradi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari parlament so‘roviga yozma javobni, agar boshqa muddat belgilangan bo‘lmasa, so‘rov olingan kundan e‘tiboran o‘n kundan kechiktirmay yuborishi lozim.

Parlament so‘roviga yozma javob Qonunchilik palatasining, Senatning majlisida raislik qiluvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi. Yozma javobning

nusxalari tegishli palataning majlisida o‘qib eshittirilguniga qadar oldindan Qonunchilik palatasi deputatlariga, Senat a‘zolariga yuboriladi.

Parlament so‘roviga javob tegishincha Qonunchilik palatasining, Senatning majlisida muhokama qilinishi mumkin. Qonunchilik palatasi, Senat parlament so‘rovi muhokamasi yakunlari bo‘yicha qaror qabul qiladi.

Qonunchilik palatasi deputatining, Senat a‘zosining so‘rovi. Qonunchilik palatasi deputati davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslariga, qoida tariqasida, tegishli saylov okrugi saylovchilarining yoki O‘zbekiston ekologik harakatining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash bilan bog‘liq masalalar yuzasidan, Senat a‘zosi esa, tegishli hududlarning manfaatlari bilan bog‘liq masalalar yuzasidan asoslantirilgan tushuntirish berish yoki nuqtai nazarini bayon etish talabi bilan so‘rov yuborishga haqli.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari Qonunchilik palatasi deputatining, Senat a‘zosining so‘roviga, agar boshqa muddat belgilangan bo‘lmasa, so‘rov olingan kundan e‘tiboran o‘n kundan kechiktirmay yozma javob yuboradi.

Qonunchilik palatasi, Senat qo‘mitalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining axborotini eshitish. Qonunchilik palatasining, Senatning qo‘mitalari ish rejalariga, Qonunchilik palatasining, Senatning hamda ular kengashlarining qarorlariga muvofiq o‘z majlislarida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining ular tomonidan qonunlarga rioya etilishi, Qonunchilik palatasi, Senat, ularning kengashlari va qo‘mitalari qarorlarining bajarilishi to‘g‘ri-sidagi axborotini eshitishi mumkin.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining axborotini eshitish yakunlari bo‘yicha Qonunchilik palatasining, Senatning qo‘mitalari qarorlar qabul qiladi, qarorlar tegishli davlat hokimiyati va boshqaruvi organiga yuboriladi.

Qonun hujjatlarining ijrosi holatini, huquqni qo‘llash amaliyotini Qonunchilik palatasining, Senatning qo‘mitalari tomonidan o‘rganish va qonun osti hujjatlarining qabul qilinishi yuz ular tomonidan monitoringni amalga oshirish. Qonunchilik palatasining, Senatning qo‘mitalari o‘z ish rejalariga muvofiq vaqti-vaqti bilan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonunlarning, Qonunchilik palatasi va Senat qarorlarining ijrosi holatini, huquqni qo‘llash amaliyotini joylarga chiqib o‘rganadi. Qonunchilik palatasining, Senatning qo‘mitalari, shuningdek Qonunchilik palatasi deputatlari, Senat a‘zolari o‘rganish davomida davlat organlaridan va boshqa tashkilotlardan, mansabdor shaxslardan

hujjatlarni, ekspert xulosalarini, statistika ma'lumotlarini va boshqa ma'lumotlarni so'rab olishi mumkin.

Qonun hujjatlarining ijrosi holatini, huquqni qo'llash amaliyotini o'rganish yakunlari bo'yicha Qonunchilik palatasining, Senatning qo'mitalari o'z majlislarida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining axborotini eshitishi, shuningdek o'rganish natijalarini Qonunchilik palatasi, Senat ko'rib chiqishi uchun kiritish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin.

Qonunchilik palatasining, Senatning qo'mitalari yangi qabul qilingan qonunlar ijrosini ta'minlash uchun qonun osti hujjatlarining o'z vaqtida qabul qilinishi yuzasidan monitoringni amalga oshiradi. Monitoringni amalga oshirish yakunlari Qonunchilik palatasining, Senatning qo'mitalari majlislarida ko'rib chiqilishi mumkin.

Parlament tekshiruv – jamiyat va davlatning eng muhim manfaatlariga daxl qiluvchi, mamlakat xavfsizligi asoslariga, uning barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan muayyan faktlarni yoki voqealarni o'rganish maqsadida Oliy Majlis palatalarining qo'shma qarori bilan parlament tekshiruvlari o'tkazilishi mumkin.

Qonunchilik palatasi va Senat parlament tekshiruvini o'tkazish uchun Qonunchilik palatasi deputatlari va Senat a'zolari orasidan komissiya tuzadi.

Komissiya parlament tekshiruvini o'tkazishda quyidagilarga haqli:

– davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining vakillarini, mutaxassislar, ekspertlar va olimlarni komissiya ishiga jalb etish;

– davlat hokimiyati va boshqaruvi organlaridan, boshqa tashkilotlardan, shuningdek fuqarolardan zarur ma'lumotlarni so'rab olish;

– davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining, boshqa tashkilotlarning mansabdor shaxslarini, shuningdek fuqarolarni tushuntirishlar berish uchun taklif qilish.

Komissiya Oliy Majlis palatalarining qaroriga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Komissiya bajarilgan ish to'g'risida Oliy Majlis palatalari tomonidan belgilangan muddatda ularni xabardor qiladi.

Prokuratura organlari faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish. Prokuratura organlari faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish, mamlakatda qonun ustuvorligi va qonuniylikni, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash bo'yicha ular ishining samaradorligini oshirish

maqsadida Oliy Majlis palatalari tomonidan Senatning prokuratura organlari faoliyati ustidan nazorat qiluvchi komissiyasi tuziladi.

Senatning prokuratura organlari faoliyati ustidan nazorat qiluvchi komissiyasining faoliyatini tashkil etish tartibi Oliy Majlis palatalarining qo'shma qarori bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori har yili Senatga hisobot taqdim etadi, hisobot Senatning navbatdagi majlisida ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining hisoboti dastlabki tarzda Senatning Qonunchilik va sud-huquq masalalari qo'mitasi tomonidan Senatning prokuratura organlari faoliyati ustidan nazorat qiluvchi komissiyasi bilan birgalikda ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining hisobotini eshitish yakunlari bo'yicha Senat qaror qabul qiladi, qaror O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga yuboriladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) tomonidan parlament nazoratini amalga oshirish. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) parlament nazoratini «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq amalga oshiradi.

Parlament nazorati natijalari. Parlament nazorati subyektlari o'z vakolatlari doirasida parlament nazorati natijalari bo'yicha:

– hukumat a'zosini iste'foga chiqarish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ko'rib chiqishi uchun taklif kiritishi;

– tegishli davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga qonun hujjatlarining, davlat dasturlarining ijrosi, o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalar hamda funksiyalarning amalga oshirilishi samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rish yuzasidan takliflar va tavsiyalar kiritishi;

– davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan kiritilgan ma'ruzalarni, hisobotlarni, axborotni hamda boshqa materiallarni ular yuzasidan mulohazalar va takliflarni ko'rsatgan holda ushbu organlarga maromiga yetkazish uchun belgilangan tartibda qaytarib yuborishi;

– parlament nazorati materiallarini vakolatli davlat organlariga o'z vakolatlari muvofiq ko'rib chiqish uchun yuborishi;

– fuqarolarning huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzish hollari yoki qonun hujjatlarini buzishning boshqa hollari ma'lum bo'lib qolgan taqdirda ularga darhol chek qo'yish choralari

ko‘rish talabi bilan tegishli davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga hamda mansabdor shaxslarga murojaat qilishi;

– mansabdor shaxslarni javobgarlikka tortish, ularni lavozimidan ozod etish to‘g‘risida tegishli davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga takliflar va tavsiyalar kiritishi;

– yangi qonun hujjati loyihasini ishlab chiqish yoki amaldagi qonun hujjatlarini qayta ko‘rib chiqish tashabbusi bilan chiqishi;

– parlament nazorati natijalarini e‘lon qilishi mumkin.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari o‘z vakolatlari doirasida:

parlament nazorati subyektlari tomonidan qabul qilingan qarorlarning ko‘rib chiqilishi va ijro etilishini ta‘minlaydi;

parlament nazorati natijalari bo‘yicha ishlab chiqilgan takliflar va tavsiyalarni amalga oshirishga qaratilgan zarur tadbirlarni ishlab chiqadi va (yoki) qarorlar qabul qiladi;

takliflar va tavsiyalarni ko‘rib chiqish natijalari hamda ular bo‘yicha ko‘rilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida parlament nazorati subyektlariga xabar qiladi;

qonun hujjatlarining buzilishiga yo‘l qo‘ygan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslariga nisbatan javobgarlik choralarini ko‘radi.

Parlament nazoratini amalga oshirishda parlament nazorati subyektlari:

davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini hamda ularning mansabdor shaxslarini parlament nazoratini o‘tkazish bilan bog‘liq zarur hujjatlar bilan tanishtirishi;

davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining, boshqa tashkilotlarning va ular mansabdor shaxslarining o‘z vakolatlari doirasida amalga oshirayotgan faoliyatiga aralashmasligi;

davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining, boshqa tashkilotlarning faoliyat ko‘rsatishi uchun to‘siqlarni yuzaga keltirmasligi;

davlat sirlarini yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma‘lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlari talablariga rioya etishi shart.

Parlament nazorati subyektlarining zimmasida qonunga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo‘lishi mumkin.

Parlament nazorati subyektlari parlament nazoratini amalga oshirayotganda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari:

parlament nazorati amalga oshirilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishi;

parlament nazorati subyektlarining qonuniy talablarini bajarishi, shuningdek ularning faoliyatiga to‘sqinlik qilmasligi;

parlament nazorati subyektlariga parlament nazoratini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan hujjatlar va ma’lumotlarni taqdim etishi, shuningdek ularning ishonchliligi va xolisligini ta’minlashi shart.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari parlament nazorati subyektlarining parlament nazorati natijalari bo‘yicha qabul qilingan qarorlarini ko‘rib chiqishi va ko‘rib chiqish natijalari hamda ko‘rilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida ularni belgilangan muddatda xabardor qilishi shart.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari mansabdor shaxslarining zimmasida qonunga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo‘lishi mumkin.

Parlament nazorati natijalarini ko‘rib chiqishning ochiqligi va oshkoraligi. Parlament nazorati natijalarini ko‘rib chiqish bo‘yicha Qonunchilik palatasining, Senatning hamda ular organlarining majlislari ochiq va oshkora o‘tkaziladi. Majlislarga davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining, nodavlat notijorat tashkilotlarining, ilmiy muassasalarning vakillari, mutaxassislar va olimlar, ommaviy axborot vositalarining vakillari taklif etilishi mumkin.

Zarurat bo‘lganda, Qonunchilik palatasi, Senat va ularning organlari yopiq majlis o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qilishi mumkin. Parlament nazorati natijalari ommaviy axborot vositalarida va Qonunchilik palatasining, Senatning rasmiy veb-saytlarida e’lon qilinishi mumkin.

Parlament nazorati to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo‘ladi.

3-§. Prokuraturaning umumiy nazorati va uning shakllari

O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustdagi «Prokuratura to‘g‘risida»gi (yangi tahrirdagi) qonuni¹ga asosan, prokuror qonunlarga rioya etilishi ustidan umumiy nazorat olib boradi.

Prokuratura organlarining umumiy nazoratni amalga oshirishdagi asosiy vazifalari: O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish; qonun ustuvorligini ta’minlash; qonuniylikni mustahkamlash; fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini himoya qilish; jamiyat va davlatning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish; huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktika qilishdan iborat.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2001. – 1-сон. – 29-м.

Prokuratura organlarining umumiy nazoratni amalga oshirishda faoliyatining asosiy yoʻnalishlari:

– vazirliklar, davlat qoʻmitalari, idoralar, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

– fuqaroning huquq hamda erkinliklarini taʼminlashga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat qilish;

– Oʻzbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar, davlat qoʻmitalari va idoralarining harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

– tezkor-qidiruv faoliyatni, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;

– jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergov olib borish;

– sudlarda jinoyat ishlari koʻrib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, maʼmuriy huquqbuzarliklar toʻgʻrisidagi ishlarni hamda xoʻjalik nizolarini koʻrishda ishtirok etish, qonunlarga zid boʻlgan sud hujjatlariga protest keltirish;

– soliq intizomini mustahkamlashga, soliq, valuta sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

– ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoiy-huquqiy taʼsirning boshqa choralarini ijro etish chogʻida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

– qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Prokuratura organlari faoliyatining asosiy prinsiplari birlik, markazlashganlik, qonuniylik, mustaqillik va oshkoralikdir.

Prokurorning hujjatlar, materiallar va boshqa maʼlumotlarni taqdim etish, taftish, tekshirishlar oʻtkazish, mutaxassis ajratish, prokuraturaga kelish va aniqlangan qonunbuzarliklar xususida tushuntirishlar berish, qonunbuzarliklarni, ularga imkoniyat yaratayotgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish, shuningdek qonunga rioya etish toʻgʻrisidagi oʻz vakolatlari doirasida qoʻyayotgan talablarini bajarish barcha fuqarolar va yuridik shaxslar uchun majburiydir.

Prokuratura organlari o'z vazifalarini amalga oshirishlari uchun zarur bo'lgan axborot, hujjatlar va ularning nusxalari mazkur organlarning talabiga muvofiq bepul beriladi. Prokurorning talablari ustidan shikoyat qilinishi ularning ijrosini to'xtatib qo'ymaydi.

Prokuratura organlari nazorat jarayonida fuqarolarning ariza va shikoyatlari hamda yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqib, quyidagi vazifalarni bajaradilar:

– ularning buzilgan huquqlarini tiklash va qonuniy manfaatlarini himoya qilish chora-tadbirlarini ko'radilar;

– prokuror fuqarolar va yuridik shaxslarning vakillarini shaxsan qabul qiladi;

– prokuror o'ziga tushgan taklif, ariza va shikoyatlarni tekshirish vazifasini zarur hollarda tegishli davlat boshqaruvi, nazorat va tekshirish organlariga, korxonaga, muassasa va tashkilotlarning mansabdor shaxslariga topshirish hamda ulardan tekshirishga taalluqli barcha materiallar bilan birga tekshirish natijalariga doir yozma axborot berishlarini talab etish huquqiga ega;

– fuqarolarning ariza va shikoyatlari hamda yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqish natijalari bo'yicha prokuror qaror qabul qiladi, bu qaror ustidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilinishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan fuqaroning ariza va shikoyati yoki yuridik shaxsning murojaati yuzasidan qaror qabul qilinganidan keyin prokuratura organlarida ular bo'yicha ish yuritish tugatiladi (yangi ochilgan holatlar bundan mustasno).

Prokurorning nazorat jarayonida davlat hokimiyati va boshqaruv organlari majlislarida ishtirok etishi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori tegishincha O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruv organlari majlislarida belgilangan tartibda ishtirok etish huquqiga ega. Viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlar davlat hokimiyati va boshqaruvning tegishli va quyi organlari majlislarida belgilangan tartibda ishtirok etishga haqli.

Umumiy nazorat predmetiga quyidagilar kiradi:

□ vazirliklar, davlat qo'mitalari, organlar, davlat nazorat organlari, hokimlar, muassasalar, korxonalar, tashkilotlar, birlashmalar, harbiy qismlar, jamoat birlashmalari, partiyalar va harakatlar, mansabdor shaxslar

tomonidan qonunlarning bajarilayotganligi, shuningdek, ular chiqarayotgan hujjatlarning konstitutsiya va qonunlarga muvofiqligi;

□ shaxsning daxlsizligi, fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va shaxsiy erkinliklari, ularning sha'ni va qadr-qimmatini muhofaza qilish (basharti ushbu huquqlarni muhofaza etishning o'zga tartibi ko'zda tutilmagan bo'lsa) to'g'risidagi qonunlarga rioya etilishi;

□ iqtisodiy munosabatlarga, atrof-muhitni muhofaza qilish va tashqi iqtisodiy faoliyatga doir qonunlarga rioya etilishi.

Prokuror aralashuvini talab qiladigan qonunbuzarlik hollari haqida arizalar yoki boshqa ma'lumotlar tushganda, shuningdek, yetarli asoslar bo'lganda, o'z tashabbusi bilan ham qonunlar ijrosi bo'yicha tekshiruvlar o'tkaziladi. Prokurorning bevosita xo'jalik va boshqa turdagi faoliyatga aralashuviga, shuningdek, boshqaruv va nazorat organlari faoliyatini amalga oshirishiga yo'l qo'yilmaydi.

Prokuror o'z vakolati doirasida nazoratni amalga oshirish chog'ida:

– xizmat guvohnomasini ko'rsatib, vazirliklar, davlat qo'mitalari va organlari tobeligidan, kimga qarashli ekanligidan qat'i nazar, tashkilotlar va birlashmalarning, harbiy qismlar, jamoat birlashmalarining hududiga va binolariga moneliksiz kirishga, hujjat va materiallarni olib ko'rishga;

□ tekshirish uchun zarur bo'ladigan qarorlar, farmoyishlar, yo'riqnomalar, buyruqlar va boshqa hujjatlarni talab qilib olishga, qonuniylikning ahvoli to'g'risida va uni ta'minlashga doir chora-tadbirlar haqida ma'lumot olishga;

□ davlat organlari, harbiy qismlarning rahbarlari va mansabdor shaxslaridan o'z nazorati ostidagi hamda o'z bo'ysunuvidagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar faoliyatini tekshirish va taftish qilishni, tekshirishlar o'tkazish uchun mutaxassislar ajratishni talab qilishga;

□ mansabdor shaxslar va fuqarolarni chaqirtirib, ulardan qonunlarning buzilganligiga doir og'zaki, yozma tushuntirishlar talab qilishga haqlidir.

Prokuror nazorati hujjatlarining turlari: protest, qaror, taqdimnoma, ariza va ogohlantiruvdan iborat.

Qonun buzilgan taqdirda prokuror va uning o'rinbosarlari o'z vakolatlari doirasida, birinchidan, vazirliklar, davlat qo'mitalari va organlarining, korxonalar va tashkilotlar, muassasalar, hokimlar, harbiy qismlar va jamoat birlashmalari hujjatlariga, shuningdek, mansabdor shaxslarning qarorlari va xatti-harakatlariga nisbatan protestlar keltirishi mumkin. Protest qonunga zid bo'lgan normativ hujjatga nisbatan ana shu hujjatni chiqargan organga yoki yuqori turuvchi organga keltiriladi. Mansabdor shaxsning

xatti-harakatlariga nisbatan ham xuddi shu tartibda protest keltiriladi. Protest u topshirilgan vaqtdan boshlab ko‘pi bilan o‘n kun muddat ichida ko‘rib chiqilishi shart. Qonuniylik buzilganligiga tezda barham berish talab qilingan favqulodda hollarda prokuror protestni ko‘rib chiqishning qisqartirilgan muddatini belgilashga haqlidir. Protestni ko‘rib chiqish natijasi haqida prokurorga darhol yozma ravishda ma‘lum qilinishi kerak. Protest kollegial organlar tomonidan ko‘rib chiqilgan taqdirda majlis bo‘ladigan kun prokurorga ma‘lum qilinishi kerak, prokuror esa protestni ko‘rib chiqishda ishtirok etishga haqlidir.

Protest g‘ayriqonuniy hujjat chiqargan organ yoki yuqori turuvchi organ tomonidan rad etilgan taqdirda, shuningdek, protest qonunda belgilangan muddat ichida ko‘rib chiqilmagan taqdirda, prokuror tegishli sudga ana shu hujjatni g‘ayriqonuniy deb, ariza bilan murojaat qilishga haqlidir. Sudga protest rad etilganligi to‘g‘risida ariza axborot berilgan paytdan boshlab, bir kun muddat ichida yoki ko‘rib chiqish uchun qonunda belgilangan muddat o‘tgandan keyin berilishi mumkin. Prokurorning bergan arizasi sudga ko‘rib chiqilguniga qadar, u hujjatning amal qilishini to‘xtatib qo‘yadi.

Qonunda belgilangan tartibda jinoyat, intizomiy yoki ma‘muriy huquqbuzarliklarga doir ishlarni qo‘zg‘atishga, ko‘rib chiqish uchun materiallarni jamoatchilik muhokamasiga topshirishga haqlidir. Bunday hollarda prokuror ish qo‘zg‘atish to‘g‘risida asosli qaror chiqaradi. Intizomiy yoki ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishni qo‘zg‘atish haqidagi prokuror qarori organ yoki aniq mansabdor shaxs tomonidan bu qaror tushgan kundan boshlab kechi bilan o‘n besh kun muddat ichida ko‘rib chiqilishi shart. Ko‘rib chiqish natijalari to‘g‘risida prokurorga zudlik bilan yozma ravishda ma‘lum qilinadi.

Qonunning buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik xususida mansabdor shaxslar va fuqarolarga yozma ravishda ogohnoma bildirishga haqlidir.

Fuqarolarning qonuniy manfaatlariga, huquq va erkinliklariga, davlat yoki jamoat manfaatlariga zarar yetkazilishi mumkin bo‘lgan g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar tayyorlanayotganligi xususida ishonchli ma‘lumotlar bo‘lganda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar va fuqarolar prokuror tomonidan qonunning buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik xususida yozma ravishda ogohlantiriladilar hamda huquqbuzarlik uchun ularning javobgarligi tushuntiriladi. Ogohnoma to‘g‘risida prokuror yuqori turuvchi tashkilotga, shuningdek, ogohnoma chiqarilgan shaxsning ishlash, o‘qish yoki yashash joyi ma‘muriyatiga yoxud jamoat birlashmalariga ma‘lum qilishga haqlidir.

To'rtinchidan, fuqarolar, jamiyat va davlatning huquqlari hamda qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlarini himoya qilish to'g'risida sudlar yoki xo'jalik sudlariga ariza bilan murojaat etishga haqlidir.

Beshinchidan, davlat idoralari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslar tomonidan qonunbuzarlik hollarini, shuningdek, qonun buzilishi-ning sabablari va bunga yo'l ochib bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida taqdimnoma kiritishga haqlidirlar. Bunday taqdimnomalar qonun buzilishini bartaraf etish vakolatiga ega bo'lgan davlat organiga yoki mansabdor shaxslarga kiritiladi, bu taqdimnoma darhol ko'rib chiqilishi lozim. Ko'rilgan chora-tadbirlar to'g'risida bir oy muddat ichida prokurorga ma'lum qilinishi shart. Taqdimnoma kollegial organ tomonidan ko'rib chiqilayotganda, prokurorga majlis o'tkaziladigan kun ma'lum qilinishi kerak, prokuror esa bu majlisda qatnashishga haqlidir.

4-§. «Ma'muriy nazorat» tushunchasi, uning turlari va xususiyatlari

Davlat boshqaruv organlari, xo'jalik organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat tashkilotlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunlar bilan o'rnatilgan maxsus qoidalarning bajarilishi ustidan olib boriladigan nazorat ma'muriy nazorat deb ataladi. Ushbu nazoratni maxsus vakolatga ega bo'lgan organlar amalga oshiradi. Bunday organlar qatoriga: davlat avtomobil nazorati, davlat yong'in xavfsizligi nazorati organlari, shahar texnika nazorati organlari, davlat sanitariya organlari, davlat veterinariya nazorati organlari, tabiatni muhofaza qilish organlari, ichki ishlar organlari va hokazolar kiradi.

Ichki ishlar organlari jamoat tartibini saqlash, yo'llarda harakatlanish xavfsizligi qoidalari, pasport tizimi, yong'in xavfsizligi qoidalarining fuqarolar va mansabdor shaxslar tomonidan bajarilishi ustidan nazorat olib boradi.

Bundan tashqari, ular maxsus qoidalarning bajarilishi ustidan ham nazorat o'rnatadilar, jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Jinoiy jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralari-ning ma'muriy nazorati to'g'risida»gi (1992-yil 9-dekabr) qonuni¹ga asosan, jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar organlarining ma'muriy nazorat, tarbiyaviy profilaktik

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1993. – № 1. – 33-м.

ta'sir choralar majmuini ifodalab, nazorat ostidagilarga nisbatan maxsus cheklashlarni qo'llashni amalga oshiradilar.

Sanitariya nazorati. Ushbu nazorat O'zbekiston Respublikasining «Davlat sanitariya nazorati to'g'risida»¹ (1992-yil 3-iyul) qonuniga asosan amalga oshiriladi.

Davlat sanitariya nazorati bu sanitariya qonunlari buzilishining oldini olish, aniqlash va ularga chek qo'yishga qaratilgan sanitariya-epidemiologiya xizmatining faoliyatidir.

O'zbekiston Respublikasining davlat sanitariya-epidemiologiya xizmati qaysi organga bo'ysunishidan va mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, birlashmalar sanitariya normalari va gigiyena normativlariga rioya etishlari ustidan davlat sanitariya nazoratini amalga oshiradi.

Sanitariya-epidemiologiya stansiyasi tibbiy-profilaktik muassasa hisoblanib, sanitariyaga doir va epidemiyaga qarshi kurash chora-tadbirlarining majburan uyushtirilishi va o'tkazilishini ta'minlaydi hamda davlat sanitariya nazoratini amalga oshiradi.

Davlat sanitariya nazoratini tashkil etish va amalga oshirish vazifasi O'zbekiston Respublikasi Bosh davlat sanitariya vrachi va uning o'rinbosarlari, viloyatlar, tumanlar Bosh davlat sanitariya vrachlari va ularning o'rinbosarlari zimmasiga yuklatilgan.

Davlat sanitariya nazorati quyidagi qoidalarning buzilmasligini ta'minlaydi:

1) tuproqni, atmosfera havosini, oziq-ovqat mahsulotlarini, ish olib boriladigan joy havosini, ochiq va yer osti suv bilan ta'minlash manbalarini, aholi tomonidan madaniy-maishiy maqsadda foydalaniladigan suv havzalari va suv omborlarining qirg'oqlarini kimyoviy, fizikaviy, biologik va boshqacha tarzda ifloslantirmaslikni;

2) sanitariya normalari, qoidalariga rioya etish va gigiyena normativlarini hisobga olish, aholining salomatligini muhofaza qilishda sanitariya-epidemiologiya masalalariga, aholining radiatsiya xavfsizligini ta'minlashga doir normativ-texnikaviy hujjatlarni ishlab chiqilishi ustidan;

3) yangi xom ashyo turlari, texnologiya uskunalari, asboblarini, oziq-ovqat mahsulotlari hamda oziq-ovqat xom ashyosi, sanoat buyumlari, binokorlik materiallarini, ion hosil qiluvchi nurlanish manbalarini, kimyoviy moddalar va mahsulotlarni, biologiya vositalari, oziq-ovqat xom

¹ O'sha manba. – 1992. – № 9. – 355-M.

ashyosi, oziq-ovqat mollari va dori-darmonlar bevosita tegib turadigan idishlar hamda boshqa materiallarni, bu materiallardan tayyorlanadigan buyumlarni, atir-upa va pardoz mahsulotlari hamda boshqa xalq iste'moli mollarini, tibbiyot va immunobiologiya dori-darmonlarini ishlab chiqarish va qo'llashga doir normativ-texnik hujjatlarni ishlab chiqish ustidan va hokazo.

O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlari O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi (1992-yil 9-dekabr) qonuniga asosan *ekologik nazoratni* amalga oshiradi¹. Ekologik nazorat oldiga: atrof tabiiy muhit holatini hamda xo'jalik yuritish va boshqa faoliyat ta'siri ostida unda bo'ladigan o'zgarishlarni kuzatib borish; atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof tabiiy muhitni sog'lomlashtirish, tabiatni muhofaza qilishga doir qonunlar talablari va atrof tabiiy muhit sifatining normativlariga rioya etish borasidagi dasturlar hamda ayrim tadbirlar bajarilishini tekshirish vazifasi qo'yilgan.

Ekologik nazorat tizimi davlat atrof tabiiy muhit holatini kuzatib borish xizmati, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi davlat, idoraviy, ishlab chiqarish va jamoat nazoratidan iborat.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Davlat boshqaruvida nazorat faoliyatining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
2. Davlat boshqaruvida nazorat faoliyatining turlari nimalardan iborat?
3. Prokuror nazorati predmetining mohiyati haqida so'zlab bering.
4. Prokuror nazoratining qanday shakllari mavjud?
5. Ma'muriy nazorat qaysi organ tomonidan amalga oshiriladi?
6. Umumiy ma'muriy nazoratni qaysi organlar amalga oshiradi?

MUNDARIJA

SO‘Z BOSHI.....	3
-----------------	---

BIRINCHI BO‘LIM **MA‘MURIY HUQUQ – HUQUQ TARMOG‘I SIFATIDA**

I BOB. «MA‘MURIY HUQUQ» FANI TUSHUNCHASI, PREDMETI VA TIZIMI

1-§. «Davlat boshqaruvi» tushunchasi, funksiyalari va prinsiplari.....	6
2-§. Davlat boshqaruvi prinsiplari	12
3-§. Ma‘muriy huquq tushunchasi, predmeti, uslubi, tizimi va manbalari	16
4-§. O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimida ma‘muriy huquqning tutgan o‘rni.....	24

II BOB. MA‘MURIY-HUQUQIY NORMALAR VA ULARNING TURLARI

1-§. Ma‘muriy-huquqiy norma tushunchasi va xususiyatlari	29
2-§. Ma‘muriy-huquqiy normalarning turlari, ularning funksiyalari va tuzilishi	32
3-§. Ma‘muriy-huquqiy normalarni amalga oshirish	37
4-§. Ma‘muriy huquq manbalari.....	39

III BOB. MA‘MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR

1-§. Ma‘muriy-huquqiy munosabatlarning mazmuni.....	43
2-§. Ma‘muriy-huquqiy munosabatlarning turlari.....	48
3-§. Ma‘muriy huquq sohasidagi yuridik faktlar	50

IKKINCHI BO‘LIM. **MA‘MURIY HUQUQ SUBYEKTLARI**

IV BOB. IJRO ETUVCHI HOKIMIYAT ORGANLARI

1-§. Ijro etuvchi hokimiyat organlari tushunchasi va uning xususiyatlari	53
2-§. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy maqomi.....	56
3-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy maqomi	61
4-§. Markaziy davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari hamda ularning maqomi.....	71
5-§. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining huquqiy maqomi	75

V BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT XIZMATI

1-§. Davlat xizmatining mazmuni va asosiy prinsiplari	80
2-§. «Davlat xizmatchisi» tushunchasi, uning xususiyatlari va turlari.....	84
3-§. Davlat xizmatchisining huquqiy maqomi	90
4-§. Davlat xizmatchilarini rag‘batlantirish va javobgarlikka tortish asoslari	101

VI BOB. NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLAR

1-§. Nodavlat notijorat tashkilotlar – ma’muriy huquq subyekti sifatida	104
2-§. Nodavlat notijorat tashkilotlarning turlari va huquqiy maqomi	106

VII BOB. JISMONIY SHAXSLAR – MA’MURIY HUQUQ SUBYEKTI SIFATIDA

1-§. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining ma’muriy-huquqiy maqomi.....	132
2-§. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquqiy holati.....	138

UCHINCHI BO‘LIM. DAVLAT BOSHQARUVI FAOLIYATINING SHAKLLARI VA USULLARI

VIII bob. DAVLAT BOSHQARUVI FAOLIYATINING SHAKLLARI

1-§. Davlat boshqaruvi faoliyatining shakllari tushunchasi va turlari.....	143
2-§. Davlat boshqaruvi aktlarining mazmuni va xususiyatlari	146
3-§. Davlat boshqaruvi faoliyatining boshqa shakllari	151

IX BOB. DAVLAT BOSHQARUVI FAOLIYATINING USULLARI

1-§. Davlat boshqaruvi faoliyatining usullari tushunchasi va turlari.....	156
2-§. Ishontirish – davlat boshqaruv faoliyatining usuli sifatida.....	162
3-§. Davlat boshqaruvida ma’muriy majburlash va uning xususiyatlari.....	163
4-§. Ichki ishlar organlari faoliyatida ma’muriy majburlov	169

X BOB. MA’MURIY HUQUQBUZARLIK

1-§. Ma’muriy huquqbuzarlik tushunchasi va yuridik xususiyatlari	175
2-§. Ma’muriy huquqbuzarlikning tarkibi	183

XI BOB. MA’MURIY JAVOBGARLIK

1-§. «Ma’muriy javobgarlik» tushunchasi va uning subyektlari	193
2-§. Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi qonunchilik hujjatlari va uning prinsiplari	200
3-§. O‘zbekiston Respublikasida ma’muriy javobgarlikni liberallashtirish.....	202

XII bob. MA’MURIY JAZO

1-§. Ma’muriy jazoning maqsadi va vazifalari	205
2-§. Ma’muriy jazoni qo‘llash asoslari	207
3-§. Ma’muriy jazo choralari.....	212

*XIII BOB. AYRIM TURDAGI HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN MA'MURIY
JAVOBGARLIK*

1-§. Fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	226
2-§. Saylov va referendumni tashkil etish hamda o'tkazish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	236
3-§. Aholi sog'lig'ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	250
4-§. Mulikka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarliklar.....	254
5-§. Tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	258
6-§. Sanoatdagi, qurilishdagi va issiqlik hamda elektr energiyasidan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	267
7-§. Qishloq xo'jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya-sanitariya qoidalarini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik	269
8-§. Transportdagi, yo'l xo'jaligi va aloqa sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	274
9-§. Fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	291
10-§. Savdo, tadbirkorlik va moliya sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	294
11-§. Odil sudlovga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik.....	300
12-§. Jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik	301
13-§. Boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	318
14-§. Tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilganlik, qonunga xilof ravishda aralashganlik hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....	327

BESHINCHI BO'LIM
MA'MURIY JARAYON VA MA'MURIY HUQUQBUZARLIK
TO'G'RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

XIV BOB. MA'MURIY JARAYON

1-§. «Ma'muriy jarayon» tushunchasi va uning xususiyatlari.....	351
2-§. Ma'muriy jarayonning umumiy bosqichlari	353
3-§. Ma'muriy-protsessual normalar	355
4-§. Ma'muriy-protsessual munosabatlar	359

XV BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR BO'YICHA ISH YURITISH

1-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishning vazifalari, prinsiplari va umumiy qoidalari.....	363
2-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishni ta'minlash choralari.....	369
3-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga vakolati bo'lgan organlar (mansabdor shaxslar) va ishlarning taalluqliligi.....	373
4-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar.....	391
5-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish.....	395
6-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish.....	402
7-§. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish.....	408

OLTINCHI BO'LIM.

DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK VA INTIZOM

XVI BOB. DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK VA INTIZOMNI TA'MINLASH

1-§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash tushunchasi, mohiyati, usullari.....	428
2-§. Davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlashda jismoniy va yuridik shaxslarning taklif, ariza hamda shikoyatlarining o'rni va ahamiyati.....	438

XVII bob. DAVLAT BOSHQARUVIDA KONTROL

1-§. Davlat boshqaruvida kontrol tushunchasi, uning turlari va ahamiyati.....	448
2-§. Jamoat kontroli.....	455
3-§. Ichki ishlar organlari faoliyatida kontrol va uning ahamiyati.....	456

XVIII bob. DAVLAT BOSHQARUVIDA NAZORAT

1-§. Davlat boshqaruvida nazorat tushunchasi va vazifalari.....	467
2-§. «Parlament nazorati» tushunchasi, uning subyekti va obyektini.....	468
3-§. Prokuraturaning umumiy nazorati va uning shakllari.....	479
4-§. «Ma'muriy nazorat» tushunchasi, uning turlari va xususiyatlari.....	484

M-34 **Ma'muriy huquq:** Darslik / N. T. Ismoilov, O' . X. Muxamedov, A. S. Tursunov va boshq.; SH. T. Ikramov va I. A. Xamedov tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. –491 b.

Darslikda ma'muriy huquqning davlat boshqaruvining subyektlari, shakl va usullari, ma'muriy javobgarlik, ma'muriy protsess, ma'muriy yustitsiya, davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlash kabi asosiy institutlarining mazmun-mohiyati tahlil qilingan. Darslikning mazkur uchinchi nashrida mualliflar tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasida va ma'muriy qonunchilikdagi islohotlar alohida inobatga olingan. Ma'muriy qonunchilikni qo'llash yuzasidan ma'muriy-yurisdiksiyaviy organlar amaliyoti keng yoritilgan.

Oliy yuridik ta'lim muassasalarining o'qituvchilari, ilmiy xodimlari, tinglovchi (kursantlari), talabalari, davlat xizmatchilari uchun mo'ljallangan.

BBK 67.99(5U)1ya73

MA'MURIY HUQUQ

Darslik

Muharrir: J.E.Xolov

Texnik muharrir: D.R. Djalilov

Bosishga ruxsat etildi 30. 10. 2016. Nashr b.t. 35,0.

Adadi 100 nusxa. Buyurtma № Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi,
100197, Toshkent sh., Intizor ko'chasi, 68